FRANCI SCI PATRICII SENENSIS PONTIFICIS CAIETANI DE

Institutione Reipub. Libri nouem, historia-
rum sententiarumque varietate refer-
tissimi, cũ annotationibus mar
gineis, Indiceque vocabu
lorum, factorum, dicto
rumque memo
rabilium
copiosissimo, litera-
rum serię phyluratim digesto.

PARISIIS
Apud Galliotum Pratensem, Sub insigni Galleæ.
Et in primo Pilari Aulę Regię Palatij Parisieñ.
M.D.XXXIIII.

GALLIOT DU PRE.

¶ Index copiosissimus vocabulorum historiarum, similium, sententiarum, dictorum, factorumque memorabilium quę in hoc opere continētur.
Et primo de litera A

Ab

ABies ædificiorū vtilissima c.
Abortiuus ne futurus sit partus indicium. fo.lx.

Ac

Accius poeta. xxvij
Academiæ mediæ princeps. xxx.
Achæi lxxxvj
Achilles & patroclus li.
Actia quinquanales ludi cxxviij.
Actus quadratus xlviij.

Ad

Adrianus imperator Romanus xlvj
adoscentis descriptio cxxv
Adolescentia themistoclis qualis lx
Adulationis sortitio lxxj
adulari vel adurari vide quid. fo.eo.
Adulteram vxorē cęsar repudiauit lij
Aduocatorum pręmium. xlj.

Ae

Aediū sacrarū triplex ratio cxv.
Aediū pulchritudo auget viri dignitatem, fo.cxiij
Aediles ad quid xxxix & xlv.
Aedificia vbi optima xcvii
aedituus xlv.
aegyptij philosophiam se inuenisse gloriantur xxx.
aegyptij sua nomina apud pręsidem profitebantur xiij.
aegyptii mortuos cōdiūt lxxviij.
aegyptii animalium figuris literarum loco vtebantur xix.
Aegyptii osirim solem dixerunt xxv
aegyptus celesti hūore destituta ciiij
aegyptiorum mos qui ad nostros transiit folio.cii.
aegyptius pagina. xxx.
aegyptiorum cōnubia pagina.l.
Aemilia virgo vestalis. lv.
aemylius cōmodus verus xlviii.
aemylius. pagina.xciij.
aeneę mors pagina xxv.
aequalitus concordiam parit x.
aeschilus rudis admodum pagina.xxvj
aesculapij filii folio.xx
Aesospi tragœdi filius luco lxxiiii
Aetatis cuiusque virtutes folio. lxxij
aethruria religiōis gymnasiū. lxxxiij

Ag

ageniora dea admoto ad os digito.lxv
agamennon pagina.lij.
agathocles lxxx.
ager effatus cix.
agesilai mors lxxviij
agesilaus pagina.cxxv,
aglaus psophidius fo.xii
agni subrumi pagina.lvi
agnomen pagina. xcij.
agricultura vitam, res bellica mortem hominibus pollicetur. pagina.xii
agricultura sanis alimentum, medicina ægris remediū promittit. xx
Agriculturę laus pagina.xii.
agri nouem discrimina pagina.xcvii
agri emptorem quid cōsyderare oporteat pagina.xcv.
agriculturę scriptores pagina.xii
agricultura beatos facit pagina.xii.
agricolæ in militia sunt dimittēdi. eo.
agricolę laudandi sunt, agriculturam ne deserant. eodem.
agricolę in rempubl. acciti sediciosi fiunt pagina.xv
agrorum diuisio pagina.xl.lxxxiij.
aiacis statura cxxvj.

Al

albaris apud scythicas claruit xxxi
albidus pagina.lxxiiii.
alceste l.et.lvij.
alchime. primus inuenit spherā.lxxv.
alcibiades pagina.cxxij
alexandria pagina.cvij.

alexãder macedo.xv. xlij.&.lxxviij.
alexander macedo aristotelis tempore natus est xxx.&.cxi.
alexander eruditionem prætulit opibus pagina.lxj.
alexander præcæptori suo quantas debeat gratias lxi
alexander magnus prҽconem homerũ habuisse dicitur fo.xxvii
alexandri pulchrum responsum xliiij
alexander quando natus fo.cxiij
alexandri dictum pagina.lxxxvii
alexandri vigilia xliiij
alexandri macedonis mors cii.
alexandri pedagogus leonides. xx
alexandri epistola ad matrem, fo.lij.
alexandri astutia cxxiij.
alexandri velocitas cxxiiij.
alexander maturҽ ҽtatis viros secutus est cxxvij
alexander a scythis delusus quod paruo esset corpore pagina.cxxiiij
a literis grҽcis iuuenem incipere volo pagina lxiij
altellus romulus xxv.
aluminosi fontes. ciij

Am

Ambitiores deterrima. lxxxix
ambitiosi ciuis incõmoda eodem
amicitia sensim dissuenda lxxxix
amicorum omnia communia xlix.&.l
amphiaraus terra absorptus lxxiiii.

An

Anatomia xxiij
ania nobilis romana lvij
animus xxiij
animus languens corpus victum reddit pagina.xxxi
animi morbi pagina.xxiij.
animi medicina eodem
anima pro halitu. pagina.lv.
animi eloquentiҽ pabulum xxiii
anime tres gradus. pagina.cvij.
annona xlvi.
annus fatalis ex mathematicorum sententia pagina.lxxiij
annus octogesimus fatalis. lxxv
anserum solertia lxx.
antenodorus prҽceptor octauij augusti pagina.xxx.
anthei corpus septuaginta cubitorum folio lxxviij
antigonus altero oculo captus xvij.
antigonis calliditas cxxiij
antipho ranusius fo.xli.
antistes apud Roma. xxxix
antisthenes atheniensis. xxix
antonius princeps philosophus. fo.v.
antonius pius frugalissimus. folio.liiij.
antonius vxoris turpitudinem tegere curauit. pagina. lij.

Ap

Aphricani responsum cxxj
aphrica. pagina.cv
apis medicinæ inuentor.pagina. xx.
appius claudius tyrannidi decemuirali finem scelere suo constituit vt tarq.super. folio.lxxxviij
appii claudij lex in senatorum luxum. pagina xxviii
appius claudius fol.viij.
appia via cij
appolonius alabadensis xxxj.
appollinis simulachrum, treis habens charites pagina.xx.
apum & formicarum, exemplo se exerceant homines. pagina.xiij

Aq

aqua ciuitati perquam necessaria. fo.cj.
aqua nili cv.
aquæ purҽ signa folio.cij
aqua insalubris. pagina eadem.
aquæ noxiæ cij.
aquҽ bituminosæ fo.ciij.
aqua optima quæ. pagina eadem.

Ar

Arachne lydæ dicta. pagina.lviij.
arbores glandiferҽ. pagina.xcviij.
arbores fœlices & infœlices. fo.xcix.
arbacis propositum. pagina.xcj
arcis munimentum, thebanis fuit exitio.pagina. cxj. et vide quid dicat

Plynius
architas inuentor pagina.xv
archimedis solertia pagina.xv.
armenia tigranis vxor. pagina.lviij.
arenarum tria genera. pagina. cj.
areopagitę iudicijs prętrant.pagina.xlj
areta aristippi maioris filia.pagina.lx
argiui tibijs animosiores fiebant. xxj.
arimaspus fluuius. pagina.xcviij
aristides thebanus. pagina.xvij.
aristidem testaceis suffragijs ex vrbe pellendum, Athenienses edixerunt.pagina lxxxviij.
aristippus Cirenaicus seruum suum pecuniam effundere iussit. pa.xiiij.
Aristippus. pagina.xiiij.
aristocratia. pagina.iiij.&.lxxix
Aristoteles. pagina,vii. &,xcii.
Aristoteles peripateticę sectę priceps pagina xxix
Aristoteles honestum quomodo diffinierunt. pagina secunda.
Aristotelis tempore natus Alexāder macedo. pagina.xxix
aristogitonis & armodij statuas & nomina serui non videbant, pagina lxxxix
ariobarzanes.pagina lxxix
arithmetica & geometria, iuuenibus ediscendæ pagina.xx.
arma antiqua.pagina cxxi.
armenia tigranis vxor. pagina.lviij
armeniorum mos, pagina.l
armodii &c.quere supra aristogitōis.
ars oratoria circa tria versatur.fo.xxiii
ars sculpturæ pagina,xvii
artaxerxes, pagina,cxxi
artes liberales, liberos homines efficiunt,pagina lxiij
artemisia mausoli regis vxor. fol.xvi,
artium bonarum honos rei militaris gloriæ pręstat, pagina.xviij.
arunm, pagina xcvii,
arx palladis. pagina,cxii

As

Ascra oppidum, pagina,xciiii,
asininum lacfrontem striatam polit pagina lv,
Assirii inuentores astrologię, fol,xxi,
astronomia, pagina, xxi,
astronomia & musica sine arithmetica & geometria, edisci non possunt pagina xxj
astutia astu quid sit, pagina,lxvi
astyampsicus, pagina,xxxi

At

Athenienses populi. pagina,lxxix.
atheniensibus triginta pretores lysander prefecit, pagina,lxxxvii
atheniensium decretum de gemina vxore ducenda, pagina,l.
atheniensium aliud institutum.eodem
athenienses desidia ceciderunt, cxxiii.
atheniensibus licuit sororem ducere vxorem,pagina secunda
attellanę comœdię, pagina. xxxii,
atheus, pagina.xxix
athlas lybicis philosophiam tradidit. pagina xxxi.

Au

Auarus,pagina liiii.
auaritia exitium ciuitatis extitit. pagina, lxxviii,
augusti indulgentia nimia in filias pagina. lii.
Octauius augustus antenodorum præceptorem habuit pagina.xxx.
augusti dictum, pagina,lxxvi.
aurigarum numen sol, folio.xxxi
aurum folio,xciiij
aurum qui abiecerunt vt liberius philosopharentur pagina.xiii

B

Babylonii, pagina.l.
babylonii muros semiramis condidit pagina, xv,
babylonis altitudo latitudoque. cxiiii.
bactrianorum cōsuetudo,folio,lxxviii
basilica. folio.cxv

Be

Bestaria, pagin.alxxv,
Belum vnde dictum. pagina.cxxi

Bellum gyganteũ pagina. xxvij.
bene imperabit populo, qui legibus parere didicit. pagina. xxxv.
beniuolentia quid. pagina.xliij
Bi
Bias prienæus. pagina.xxxi
bianti tripos oblatus. pagina xxx.
bibliotheca ptolomei. folio.xix.
bibliothecæ laus & situs.pagina cxiiii
bituminosæ aquę pagina. ciii
Bo
Bombarda. pagina. cxj.
Bonarum artium honos, rei militaris gloriæ prestat. pagina.xviij
Br
Bracteata legatorum scythię verba ad alexandrum. pagina.cxix.
Britannorum mos coniugalis.lxxviii.
bruti sententia. pagina.lxxxviij
brutus numerus senatorum auxit pagina xxxvii
brutus iunius pagina. xii
bruti libertatis studiosi pagina. ix
Bu
Bulla ingenuorum insigne puerorum pagina lxxxvi.
Buxus pagina.cx
Ca
Cadmus fo. xvii
Cadmus & Theseus vrbibus suis exacti. pagina.xvi.
cœlibes nota censoria digni.folio.xlii.
cœlibes reipublicæ muneribus indigni pagina liiii.
cęlo tegitur qui non habet vrnam pagina. lxxvij
cęre vis.folio lxxvi
cęsares imperio deteriores facti. fo. iiii
cæsar ventre cæso natus. pagina.xcii.
caia cecilia optima lanifica. folio.lviii
caietanę mulieres abstemiæ. folio.lx.
caius gracchus, populum Romanum in suam voluntatem pellexit folio xxi.&c.lxxxv
caius lelius pagina lxxxv
caius licinius, folio.lii
caius sergius orata piscium deuorator pagina lxxiiii.
caius marius imperator.fo. xxxii
caius fabricius xli
calanus nidus xxx.
caldei.folio xxi.&c.xxxi.
callisthenes Aristoteli discipulus, folio xxix
callisthenes folio. lxx.
calx fo.c.
caius calphurnius piso pœnam pecuniariam induxit in lege quã tulit de ambitu fo.xxxviii
cambises. pagina. xxxvi. cxix. cxxi. & cxxiii. & . cxliiii
camillus folio.xcii.
cammæ historia folio.lj.
campus martius. cxxvi.
candaulus pagina liiii
capite censi. xlii.
capi iunipero saginantur xcviii
capitale iudicium posita vrna instituebatur.pagina xliii
capitalium rerum indicia apud Romanos.pagina. xli.
capadoces imperare nesciunt. lxxix.
cardo.pagina xl.
caro iurulenta,assa,frixa pagina.lxxvi.
carthaginienses pagina. xxxv.
cassius seuerus. pagina.xxxv
carmentis nicostrata dicta. xix.
carpinus.pagina xcv.
caspiorum consuetudo lxxvii.
castrorum eligendorum mos antiquus pagina ciiii
castanea fo.xcix.
castor & pollux fo.cxxv.
catonis silentium fo.lxx
catonis scitum x.
catonis grauitas. fo.xxvii.
cato censorius xvii.
Iterum cato censorius. pagina.xli

catonis præcepta militaria cxx.
cato vticensis, mortem sibi consciuit.
pagina cxvii
catonis sententia cxxiiii
cauillandi mos in triumphis. fo. cxxix
causidicorum olim nullus vsus. fo. xli.

Ce

cecilius metellus. pagina. cxx.
cecrops. folio. v. &. xix.
cecrops atheniensis humandi ius inuenit. pagina. lxxvii.
cedrus folio. c
cœlibes nota censoria digni. folio. xlii
ce[illegible]te xxix
cœlo tegitur qui non habet vrnam
pagina lxxvi.
cęsares imperio deteriores facti,
pagina quarta
census. pagina. xlij
censores moribus pręsunt. pagina.
xxxix. &. xli.
censura xli
cære vis. pagina. lxxviij
cerrus xcv
chabrias lxxxviii
chabrię gręci apophtegmata. xl.
chaldei xxi
chares lxxxviii.
charitas tres lxx.
chilo virtutibus affluebat cxv.
chilon xxxi
chion platonis discipulus lxxxv.
chrisippus solensis aut vt fertur tharsensis. xxix.
chrisippi medea folio primo
chrisus & spartacus gladiatorum duces. pagina. xlviii

Ci

Ciceronis laus folio. xxiiii
ciceronis genus a volscis regibus
pagina lxxxi
ciceronis libri de republica desiderantur. pagina sexta.
cicero qualiter deum appellet, vide
pagina xxvi
cicerones. pagina xciii
cimon milciadis filius sororem duxit,
pagina l.
cirenaicæ prouinciæ fons mirus cii
Cyneæ dictum in pyrrhum. fo. cxviii
cimber marii vultu perterritus. cxxv.
cinna ambiciosus lxvii.
circus maximus xxxii.
circenses ludi eodem
cirrus grana mali punici discriminat.
pagina. lix.
circenses magni apud vergilium
pagina xxiiij
citreum malum folio. c.
ciues peregrinis præferendi xxviij
ciuis optimi præcepta lxvi.
ciuis quis. vij.
ciuica quernea cxxviii
ciuitas quid vii.
ciuitas senensis libera folio. iiii.
ciuitas sine agricultoribus ac mercatoribus esse non potest. viii.
ciuitates vtilitatis gratia constitutæ.
pagina. xii.
ciuitatis diuisio & ordo triplex lxxx
cynips fluuius xcix
cyri pędia fo. iii.
cyprus fertilissimus xcv
cyrus. pagina. cxx.
cynthia lex xxiiij
cythię legis temperamentum xxiiij
cyzicus cvii

Clj

Claudia virgo vestalis lv.
claudia vestalis viii.
clearchus lxxxv.
cleobuli pręcepta duo de re vxoria.
pagina. liii.
clobulus lyndius pagina. xxxi
cleopatræ & philippi nuptiæ.
pagina. lxxxix.

eiusdem & cęsaris. pagina.cij
clistenes pagina.lxxxviij.
clitemnestra. pagina.liij
clitellę bobus aptantur. pagina.cxxv.
clytus folio.cxix.

Cn

Cnei pompeij modestia in posidoniũ pagina. xxx
cneus pompeius & cęsar affines pagina. xlviij.

Co

Coelites pagina. xciii.
codrus pagina.lxvi
cognomen pagina.xcij.
colophonem addere. pagina. cxv.
colossus iouis xvj
colles xcl
colossus apollinis triginta cubitorum. pagina xvij.
comœdiæ togatæ prętextatæ, attellanę, riconicæ, tabernariæ. fo.xvij
comœdia a teatris exigatur. fo.xxvij.
communis terror discordiam parit. pagina xc
conon lxxxv.ij.
constantia xxxvj.
consules. xxxix.
conuiuium quatuor in rebus constat. pagina. lxxvj.
conuiuia olim dominia dicta. f.lxxvj
conuiuium lxxvj
corda iuuenum stimulant clarorum virorum statuę. pagina.xvij.
corinna lyrica quinquies pindarum vicit pagina.xxviij
coronæ militares folio,cxviii.
coriolanus. cxvij.
cornelia gracchorum mater. lvij
corneliæ optimum responsum. fo.lvi.
cornelius gallus poeta foroiuliensis. pagina. xv.ij
cornelius rufus decemuir. folio.xc.
corona oleagina. pagina.cxxiij
corporis habitudo spectanda in milite. pagina.cxxv

Cr

Crates thebanus aurum abiecit, vt liberius philosopharetur. folio.xiiij
crantor auditor xenocratis. folio.xxxv
crantoris quadriuium. pagina.xxxv.
crepidę suberaę xcvi j
cretenses lyra animosiores fiebant. pagina. xxi.

Ct

Ctesiphon Gnosius. pagina.xv

Cu

Cupedinis forum vnde dictum. f.xv.
curius dentatus xii
cupressus folio.c.
curiæ. xxxix.&.lxxxiij.
curiones fo.lxxxiii

Da

Damon & pythias fo.lj
dare nobilius quam accipere lxix.
darius aquam turbidam bibit. fo.lxxvj
darius in exigendis tributis mediocritatem præ se tulit. xliij

De

Decemuiri a republica deiecti. lxxxix
decoctores qui sint xiij.
decumanus fo.xl
decuriones lxxxiij.
dedalus. xv.
defraudare genium. folio.cviij.
demaratus tarquinij prisci pater. f.xix
demetrius expugnator fo. xiij.
demosthenes cxxij
demosthenis fabula notanda xc
denarius numerus perfectissimus pagina. lxxij.
derbices lxxviij.
dercillidas neglectus quod liberos nullos haberet fo.xlix
desidia xcj

Di

Dialectica xxiiii
dialectices commendatio eodem
dialecticę inuentores eodem
dianæ ephesiæ templum ctesiphon gnosius ædificauit. fo.xv.

dictum alexandri. pagina.lxxxvii
dictum anaxerxis de solonis legibus pagina septima.
dictum Augusti Cęsaris. folio.lxxiii.
Dictum calimachi.pagina. xxxv
dictum pompeij de Cicerone.xxxix.
dictum catonis. pagina.xj.&. xij.
dictum demadis de alexādro magno pagina. xxxix.
dictum diogenis. pagina.lxxiij.
dictum socratis pagina prima.
dictum mimi pagina quinta.
dictum Cynæ in pyrrhum. pagi.cxvj
dictum pyrrhi de Cynea.pagina.xxij
dictum Fabij Maximi cix.
dictum epaminundæ. pagina.cxxij.
dictum themistoclis in seriphium.cij.
dij patrij cvi.
dij penetrales & penates. pag.cxviij.
dinocrates architectus alexandro mirum pollicitus est. pagina,xlv
dionysius regno pulsus. pagina.xxx.
dionysij tyranni responsum. xxx.
dionysius secundus siciliæ tyrannus pagina lxxxvj
dionysius tyrannus. pagina.lxxj.
dionysio aures in genibus. pag.eadem
dionysius. pagina.lxxxix.
dionysij sœuitia in locrenses.pa.cxij.
dionysij halicarnasei laus. pagina.lv.
dionysius apud thebas vsum vini docuit.pagina lxviij
Diogenis dictum. pagina.lxxiiij
diogenis cynici responsum. lxv.lxxj.
diogenes sinopeus,qui & cynicus. cxij
discipuli socratis. pagina.xxviij
disciplinæ tres species. pagina.xv
discordia Romanos perdidit.pa.lxvij
diues indoctus auis est aurato vellere. pagina lxij
diuersis studijs anvtile sit eodem tempore vacare.pagina. lxiij.
diuitiæ belli subsidia. pagina.viij.
diuitias sine virtute nunquam hominem efferre. pagina.xxxv
diuisio agrorum. pagina.xxxix

Do
Docti doctos amant. pagina.xix.
Dr
Draconis leges quam solonis duriores. pagina.xj.
draconis leges sanguine scriptę.pag.x.
draconis leges explosæ. pagina.xlij
dripentina virgo.pagina lvi.
dryidæ pecunias mutuo accipiebant in futuro seculo reddituri. pag.xxx,
Du
Duo numina in republica veneranda pœna & pręmium. folio.xj
Duo philosophorum genera.f.xxviij.
Ducis exercitus officium. cxix.
Eb
Ebrietas vbi & quando nocet.fo.lviij.
El
Elegiæ laus.pagina xxviij
eloquentia animi pabulum.folio.xxiij.
eloquentia rerum domina.folio eodē.
eloquentia in republica opus,fo.eodē.
En
Endimionis fabula. pagina.lxxiij
Ep
Epaminundas. pagina.lxiiij.&.cxxiij.
epaminundas musica delectatus. folio secundo, xx. &.xxxij.
epaminundę responsum quale, lxiiij.
ephesus vrbs clarissima. pagina.cij
ephesiorum dictum quale. f.lxxxviij
ephori pagina.lxxxii.
epicurus. pagina.lxxv.
epimenides pagina.lxxiii
episcopus speculator dictus. fo.xxxix
Eq
Equestris ordo qualis. pagina.lxxx.
Er
Ergastula vnde dicta. pagina.xlviii.
Erythrea terra feracissima.folio.xlvi.
erostratus nomen suum scelere perpetuum fecit. pagina.cxiii
Es
Esculus pagina.xcviii.
essentia duplex pagina.xx
Essodones philosophi. pagina.lxxviii.

etheocles gratiis primus sacrificauit folio cxv
Eu
Euander lupercalares ludos inuenit folio xxxiij.
Ex
Exercitatio corpus firmat xxxi.
Fa
Fabij xciii.
Fabius gurges vnde dictus lxxiij.
Fabij maximi adolescentia corrupta folio xcj.
fabius patricius dictus pictor xvi
fabricius fo.xii.
fabricij epistola ad pyrrum lxxxvij
fabricæ definitio xv.
facere verbum folio. xxxix
facinoribus nox aptior die xliiij.
familiariter factum. pagina.xlviij.
familiaris rei disciplina.folio eodem.
Fe
Fel hostiæ cur eximebant antiqui pagina. lvij.
Fi
Ficus athenis suspendio multo nobilis. pagina lxxxvj
fides.folio xxxv.
fides etiam hosti seruanda lx.
filiorum diuersi mores fo. lxiiij
filios ad censum procreari. folio.lxv.
filiorum spe lenitur, languida senectus.pagina xlix.
filij bone indolis sunt parentum lauta suppellex lvj
filij gloria est patris triumphus. lxij.
filij non tenentur alere patrem,qui eos nullam artem docuit.quere infra lex solonis.
Fl
Flere decet timidos, pagina.xliiij
fluuius apud cicones mirę naturę. c.
Fœ
Fœlicitas aliena inuidis est toxicum. pagina lxxxvi.
fœminę quę pudicę. pagina.liij
fœmina virum facilius eligit bonum quam vir fœminam folio. liiii
fœminas viro dominari apud ægyptios. pagina.lv
fœminis oscula cur libabant viri.f.lx.
fœminæ doctrina prestantes fo.lxj.
fœnerari est hominem interficere.xv
Fo
Fons clitorius absthemios reddit. f.c.
fons gelotipius c
fons incipientes faciens fo.ciij
fons lyriope pagina.eadem.
fons leontini oppidi. eadem.
fons salmacis folio. eo.
fons mirus cirenaice prouincię.fo.eo.
fons neptunius folio.cx.
fontes aluminosi ciij.
fons paphlagoniæ eodem.
fons castalius. eodem.
fontes sulphurati ciij.
fontes nitrosi folio.ciij.
fortitudo xxxv
foris canere xxi.
formicarum exemplo & apum se exerceant homines fo.xiii.
forum vbi constituendum cxiij
Fr
Frumenti species lxxv
frumentum quo diu seruetur. lxxxiiii
Frustra a dijs petimus quę in nostra sunt potestate lxxiii
Fu
Funerũ sumptus comprimẽdi lxxviii
furem nocturnum adulterũque deprehensos occidere licuit xliiij.
furius camillus. xliiii.
fuscina. xxxiij
Ga
Gallus fluuius ciij.
Galeni pater. xxiij
gallorum mos laudabilis et militaris. fo.xiij.et.cxxiij
Galli cornuum strepitu, animosiores fiebant xxj.
galli itali proceriores fo.xcvj.
ganimedes xxvi
Ge

Gallorum mos laudabilis et militaris pagina.xiij.& cxxiii.
Galli cornuum strepitu animosiores fiebant pagina. xxj.
galli itali proceriores pagina.xcvj
ganimedes pagina.xxvi
Ge
genij demones dicti, fo.cviij.
genij angeli. fo.eodem
genius pagina.cvij
geometria & arithmetica iuuenibus ediscenda folio.xx.
geometria vtilis eodem
geometriæ inuentores folio eodem
gerusia fo.lxxx.
Gi
Gymnici ludi fo.xxxij
Gymnasia tria ex publico constituta pagina.xxxii
Gymnosophistæ pagina.vi.&.xiii
gymnosophistarum mos in educandis iuuenibus folio . xiii.
gyganteum bellum xxvi
Gl
Gladiatorij ludi folio.xxxiij
gladiatorum ordo eodem
gladius massiliensis xci
glans quernea, fo,xcvi.
Gn
Cnosius ctesiphon architectus. xcvj,
Go
Gorgias leontinus lvj.
Gr
Gracchi pater & filij xii.
Gracchorũ mater cornelia lii.
Græci infinitavolumina referũt xxxj
Grecorum mos folio.lvj
Grãmatica triuialis sciẽtia. xx.
grammaticæ omnium disciplinarum fundamentum xx
Grammatice et musice eodem tempore doceri possunt. lxiii
Gratitudo romani senatus in lucullum, pagina.xxj.
grauitas Catonis pagina.xxvii
Grues excubias parant xliiij.
Gu
Gula plures occidit quam gladius folio lxxiiii
Ha
Hadrianus cęsar lxxvij.
Hannibalis sententia fo.cxvij.
hannibal literarũ peritus folio.lxxxj
Harpyę liiij
He
Hepesini. pagina. c.
Heraclea pagina. lxxxij
hercules pagina.xxv.
Herculis visio. fo.xxvj.
Herculis somnium folio.lxij
hermodorus. lxxxviij.
heroici poetæ folio.xxvij
hesiodus fo.lxij
Hecatopolis pagina.cxxx
Hecatombe eodem
Hesperus & lucifer idem sidus. xxi
Hi
hierarchia nouem musarum folio.xx.
hieroglyficę notæ. folio.xix.cxxviij
Hieron syracusanus tyrannus. folio. lij.&.lviij.
hyppanis flu. vide mirum ciij.
Hippias hermodij sororem vi compressit fo.lxxxviij
Hippolitus xcij.
Hippodamus lxxx
Hircanorum mos. pagina.lxxviij
Hircani pagina.cv.
Histriones munere indigni xxvij
Ho
Homerus ab inuidis laceratus folio.i
homeri laus folio.xxvij.
homerus & hesiodus an fuerint coeui xiii.
hominis natura vult,fortuna potest largitionibus vti fo.cxv
homicidium homicidiovindicandum folio x.
hominum diuersi mores iij.
homo tribus indiget xij,
homo animal sociale fo.vi.
homo ad iusticiam natus folio.x.
homines electi. pagina.lxxvj

homo quomodo lupus fiat lxxviij
honestum quid aristoteli. pagina,ij.
honor virtutis comes & corporis vmbra pagina.lxiij.
horatius cocles. pagina.liiij.
horatius flaccus latinos vicit xxviii
horologiorum inuentor xxix.
horti olitorij fo.lxxxiiii
humanæ vitę spaciũ fo.lxxii

Ia

Iactantia maiores fieri voluptas. liiij.
iactura sponsioni comes fo. xxx.
ianus fo.xxv
ichthophagi. folio .cv.

Il

Illiteratus homo sterili similis arbori xix.
ilex. fo.xcviij

Im

imperatoris ornamenta cxix
impressio quid sit. fo.xxxviij.

In

Indicium ne partus abortiuus sit futurus folio. lv.
Industria ars laudabilis fo.xiij
ingratitudo folio.xxxvj
ingratitudo carthaginiensium cxxij
ingratos persæ puniebant xxxvj
ingratitudinis vitium fo.lxix
inter os et offam multa cadunt. lxxv.
intus canere. xxi.
In reddendis suffragijs quorum est habenda ratio. xv.
inuentor philosophiæ fo .xxx.
inuentor ignis fol. xxx.
inuentor spheræ folio.lxviij
inuidiæ cibus venenum folio.lxxxvj
Inuentor moralis philosophię socrates fo. xxvi
inuentores geometriæ. xx.
Inuentores astrologiæ assyrij perhibentur folio. xxi.
inuentores tubarum folio.xxj.
inuentores tibiarum. folio.xxi.
inuentores medicinæ. fo.xxi.
inuentores dialecticæ. xxvii.
inuentor horologiorum fo.xxix.

Io

Ionicum philosophiæ genus xxix.
iouis statua cubitorũ quadraginta xvij
iouis colossus folio. xvi.

Ip

iphicrates lxxxviij.

Ir

iracundus non sit ciuis fo.lxxi.
iracundiæ morbus xxiii.

Is

isis. xxv.lxviij.
isis ægyptiorum regina folio. lv.
isislanificum docuit folio. lv.
ischomachus optimus œconomus lv.
isonomia fo.vii

It

italicum philosophię genus instituit pythagoras fo.xxix.
itali a bobus nomen habent lxxvj
italię situs xcvj.

iu

iuba numidicus lxxxj
iubę regis mors. cxvij
iudicia capitalia fo. xli.
iudicia capitalium rerum apud Romanos. fo.xli.
iudicium capitale posita vrna instituebatur. xliii.
iudicis corruptio pecunia pœnam meretur, lingua vero laudem xl
iugerum xlviij.
iulius cesar omnium literarum peritissimus fo.xxx.&.fo.xxxix.xlviij.lxix
liuus Ca saris modestia imperij folio lxxxviij
iulius Cesar mitis in aduersarios xc.
iulia lex repetundarum. xlii.
iuniperus xcv.
iunius brutus xii.
iuno aer xxvi
iuppiter etheris potestas xxvi
iuppiter olympus fo.xv
iuppiter xxv.
iuppiter capitolinus mẽtoris statuarii nomen diu seruauit. fo.xiiij.

Iuppiter folio. xxv
Iuppiter capitolinus mentoris statuā rij nomen diu seruauit, xiiij
Iurisconsultorum veterum, libri mu tili, folio vj
ius honorarium, folio, xl
iusiurandum affirmatio religiosa, lxx
iusticia, folio. vij. xxxv. &. lxviij,
iusticię rami, folio lxviij
iusticiæ primum munus, x. &. xxxv,
iustitium quid, folio xl
iuuenum instituendorum solertia, vide, folio lxj. &. lxij
iuuenem a litteris gręcis incipere vo lo, folio lxiij,
iuuenes expulsi parentum delitijs sæ pe plus proficiunt, folio xiiij,
iuuenes vnde dicti, folio cxxv,

La

Laberij sententia, folio. cxvij,
Labienus cxxj
Labyrinthus, folio xv
Lac vnde fit, folio lix,
Lac asininum, frontem striatam po= lit, folio lxvj
Lactis alimonia ad quid, & vbi pro= dest, folio lix,
Lacedæmonij pueros ruri alebant, fo lio xxxj. & lxv,
Lacedæmoniorum mos xiiij,
Lacedæmoniorū mos carpitur, xxxij
Lacedæmoniorum conuictus lycur= gus instituit, folio xlviij,
Lacedæmoniorum successus, lxxxvij
Lacedæmonij thebanam arcem occu pant, folio cxj
Lapidicinæ, cj,
Larinum oppidum cur dictum c
laquearij xxxiij
larix & de ea mirum cviij,
latini tubarum clāgore animosiores fiebant, folio, xxj

Le

Lectionis fructus, folio primo
legatum pythagoræ filiæ factū, lxj,
leges duodecim tabularum decē vi= riales appellatæ, folio lxxxv
legislatores, iij,
legem qualem esse oporteat x
leges persarum vij
legum promulgatio, folio ix.
legis virtus ix. &. x.
leges solonis quam draconis mitiores folio, x.
leges draconis explosæ. xlij.
lnges draconis sanguine scriptæ x.
legum mutatio fit morum mutatione folio, ix.
legum duodecim tabularum laus. x.
legem scripturis naturam imitandam esse, folio x.
leges magistratibus populo magistra tus imperare debent xxxv
lælius vni tantum mulieri congres= sus est, folio lij.
lentuli xciiij
leonides platonis discipulus, lxxxv.
leonides non dubitauit pro patria mo ri, folio lxvij.
leontini oppidi fons. cij.
lepidus, folio xciij.
lex voconia, xlij. & lx.
lex solonis in parentes, de filijs suis immeritos xiiij.
lex solonis pro defunctis lxxviij
lex nullo affectu mouetur, folio. ix.
lex mutus magistratus ix
lex thebanorum xiiij.
lex duodeci tabularū funebris, lxxvij
lex cynthia xxiiij
legis cynthiæ temperamentum, codē
lex appij claudij in senatorum luxū, folio, xxxvij.
lex iulia repetundarum xliij
lex sumptuaria, lxxvj.
lex fannia lxxvj.
lex didia lxxvij.
lex licinia folio eodem
lex æmilia, eodem.
lex iulia de adulteris, folio liij
lex agraria lxxxv

Li

Liber pater rerum occultarum indagator, folio xxx
libertas quid viij
lictores prætori tantum sex xl
limes. eodem
linus lyræ inuentor folio.xx.
linus xxvj
linus philosophiæ inuentor apud thebanos, folio, xxx.
linus Calcidensis Herculem litteras docuit, folio.xix.
linificium isis docuit lxviij.
lingua dentium vallo cohibetur, lxx
liparis ciij.
lis vnde xl.
litera pythagoræ. i. y lxij
literarum vsum memoriæ obesse scribit plato xix
literarum fructus eodem
literarum inuentores. eodem
lycurgus vxores indotatas ducere instituit lxiij
lycurgi lex contra vrbis voluptates. folio lxiij
lydi, vide herodotum, l.
lydia opulentissima patria xxxij.
lyrici poetæ xxviij.
lyriope fons cij.
lysander ab hercule degenerauit, folio lxxvij.
lysã.aurę popularis captator. ixxxvij

Lo

Locrenses dionysium tyrannum exceperunt profugum cxij.
lotum legumen fabę simile xlvj

Lu

Lucifer & hesperus idẽ syd⁹. xxiij.
lucretius antonius xlj.
lucius flaminius eodem
lucius sylla lij.
lucius Aemylius paulus quam curiose filios docuit lxiij.
lucretia non dubitauit mortem. lvj.
lucro finis præscribendus xiiij
ludorum origo xxxij.
ludorum quot genera xxxij
ludi gymnici eodem
ludi circenses eodem
ludi megalenses eodem
lunæ obseruatio in cædendis arboribus, folio c.
lupercalaria apud quintilianũ, xxxiij
lusitani cxxj.
lustrum xlij

Ma

Macellum xlv
Macellus ciuis romanus xv.
magistratuum diuisio. xxxix.
magistratibus tria sunt necessaria. fo:
magistratus plures eodem tẽpore nullus gerat, folio xj.
magistratus lex loquens ix.
magistratuum eligendorum mos obliterandus xcj
magistratibus eligendis ætas legittima, folio xcij
magistratus. xxxv.
magi xxix. &.xxxj.
magister. xxxv.
magistratus humani xxxix
magistratus peregrinis, an deferre liceat. Folio xxxvij
magistratuum, grauius est peccatum quam plæbeiorũ, xxxvij.&.xxxix
magistratus proiectis in vrnam nominibus designabantur. xxxviij.
magnesia ciij.
magnitudo bipertita. xx.
mago cxxj
maiestas reipub.quid xxxv
manilius xcij. manius.eodem.
manlius. eodem.
manlius torquatus, spem de se, dubiam fecit xcj
manlius torquatus filium suum obtruncari iussit xxxvj
manliana imperia eodem
marci catonis dictum. lxiiij.
marcus antonius picturæ operam dedit, Folio xvj.
marcus marcellus, pagina xlv.
Marcus Curius dentatus.pagi. xlviij.

m.anto.oratoris fidelis seruus. lxviij
m. antonius omnes romanos antecellit.Folio xxx
m.attilius regulus lxx.
marinas ad aquas ducendas xcv.
mares vbique fœminis præsunt Folio, xlviij.
marij saga,Folio cxxij.
Marius sanguinis humani sitibundus vide notanter. Folio lxvij.
mars nerio dictus,cur. fo. lxxj
matrimonia ferracea cur dicta. Fo.l.
massagetæ lxxviij
Massilientium solertia cxxiij
massilienses seueritatis custodes, Folio. xxvij,
massilienses a phocensibus instaurati, Folio, xci.
massilienses æquitate & ordine, alios antecellunt.Folio xxxiiij
Mathematica ciuili viro necessaria. Folio xx.
Mausoli regis vxor xvij

Me

Medea chrisippi,Folio primo.
Medię achademię princeps. xxix
Mediastinus, Folio cxviij.
Medicina, disciplinarum antiquissima. Folio xx.
medicinę inuentor xxij
medicina trifariam diuiditur xxiij
medici complures vni ęgroto adhibiti, Folio xxxiiij.
mediocres viri reipublicę vtilissimi, nota optime Folio. lxxxij.
mendacium lxx.&.cxxj.
memphis telarum laudatur tenuitate Folio xiiij.
memphis puella, xiiij.&.xxx.
Megalenses ludi xxxiij.
megalesiia. Folio.xxiij. in textu mendose legitur megalensia.
melés. Folio cvj.
mercatura tenuis sordida putanda. Folio xiiij
Mercurius. xvij.xxv.xxxiiij.
Messalina Claudij Cęsaris vxor l.
meta vnde dicitur xxxij.
Metelli responsum. cxxiij.
Metellus Numidicus l.

Mi

Militum pœnę cxx
militum luxuria. vide bene cxx.
militię pręcepta duo optima.fo.cxxv
militię exercendę mos antiquus. Folio cxxvi.
milonis mors qualis xxxiiij.
mimi dictum iiij.
minerua Folio lxiiij.
minos iij.
miracula orbis septem, folio xvj
miris xv
mirum de larice, bene nota.folio c.
mirum de lapide proiecto in sepulchro resiliente,&c.folio.lxxviij
mirum de mulieribus indię. folio. lj.
miscellani ludi lugdunenses lxj.
misericordiam colebant athenienses Folio xc.
mithridates rex ponti lvj
mytilene cvj.

Mo

Modestia xxxvj.
modestia Cn.pompeij in posidoniũ. Folio xxix
moderandam esse imperandi cupiditatem.folio cxviij
monarchia folio. iiij.
monarchia antiquissima. folio eodẽ.
mos. fo.xlj.
moses.folio xxix
monetales viri. folio xliij
moneta dea folio eodem
missionum genera. folio.cxx.
mos lacedęmoniorum.folio xiiij

Mu

Mulieris grauidæ regimen. fo lviij.
mulieribus romanis interdictum erat vino. folio lviij.
mulieres Caietanę abstemię. fo.lx.
multitudinis auctoritas non parui momenti ac importantię. folio.ix.

Muralis aurea. folio cxxviij,
munus iusticiæ xxxiiii.
musei eleusini præceptum. folio. lxv
musica in præcio apud Græcos. ij.
musica naturæ munus. pagina xxj
musica triplex, Folio xxj
musicam socrates senex didicit. xx.

Ne

Nemora syluæ sunt maiores xcviij.
nemus fons, pagina eadem
ne quid nimis cxxx.
Nero xxorem interemit. pagina lij.
Neptunius fons. folio. cij.
Nerua xciiij
Nestor, pagina cxxvij.
nescis quid serus vesper vehat. lxxvj

Ni

Nicias. pagina cxxvij
nicostrata dicta carmentis xix.
nigidius vnde dictus figulus xxj
nili incrementum, quo tempore fit. pagina ciiij.

No

Nobilitas. pagina lxxxj
nobilius est dare quam accipere. lxx
nomen. pagina xcij.
nomen quale cuique imponatur non parui refert. pagina xcij.
non tam clarum est literas scire quam turpe nescire. pagina lxxxj.
Nouale. pagina, xxvij.

Nu

Nubere. pagina xlix.
numa pompilius xliiij
numus. pagina eadem.
numerius Cupes eques Romanus pagina xv.
nundinæ vnde dictæ. pagina xij.
nuptiæ xlix.
nupta mecum. pagina eadem.
nutricibus nihil dandum, quod indignum sit filijs pagina. lix.

Ob

Obliuionis malorum lex a Trasibulo lata. pagina. lxxxviij.

Oc

Ocij comites pagina. lxxx,
Ocij & negocij ratio habenda xiij
Ociosis in Repub. nullus locus. fo. x.
Ochus pagina. xx. &. xxv.
octogesimus quartus annus vitæ humanę terminus. lxxij. &. lxxiij
Octauij augusti vltio in antonium. pagina xci
Octauianus augustus. folio. cxxvij.

Op

Opifices munera publica ne subeant. pagina. xiiij.
oppidum vnde. pagina vj.
opportunum silentium. pagina. lxxj

Or

Orationis duo genera. folio. xxiiij.
oratorię artis primi scriptores xxiiij.
orchestra præstantior locus in theatro. pagina. cxviij.
Orphæus folio. xxv.
ordo gladiatorum xxxij.
ordeum vetustissima fruges. folio. l.
oriētalis meridionalisque plaga. xcv
ornamenta muliebria rem familiarē hauriunt pagina. lv.

Os

Oscula fœminis cur libabant viri. lx
osiris sol dictus ab ægyptijs. fo. xxiiij
osiris. folio. xx. xxv, &. lxviij.
ostanes philosophus. folio. xxxj

Ou

Ouium commendatio. folio. lxxvj

Pa

Pædia quid significare videtur. lxij.
palamedes pagina. xix
pallas pagina. xxvj.
palemon atheniensis. folio. lxiiij.
palli exercitatio. pagina. cxxvj.
panthea folio. lj
panthasilea xcij
pantheræ pagina. vj
papirius prętextatus pagina. l
papirius & sempronius primi censores. pagina. xlij.
passus pedes quinque continet. fo. cx.
parmenionis laus folio. cxix.

parthorum consuetudo lvj.et.xcvj.
parthi pagina.l.
patres & patricij. lxxx.
patrisfamilias officium in erudiendis liberis. xx
paterfa. qualis esse debet liiij.
Parentes auari ne sint indociles filios folio. lx.
patres conscripti xxxvij
patricij eodem.
patricius poemata scripsit xxviij.
patroni quales esse debent. xl.
patroni publica mercede impartiantur folio xlj.
paulus æmylius xxxvii
pauperes diuitibus fauorabiliores folio lxxxvj
pausaniȩ macedonici factum lxxxix.
pausanias cxix.
pauonem quis primus mensis apposuerit lxxvj

Pe

Pctm̄ grauius exẽplo quā culpa lxxvj
peccata omnia paria. folio.x.
pecunia ciuitatis neruus xliij.
peculatores xliii.
peculatus crimen. xlvj.
pecunia vbi primū signata xliij
pedagogus alexandri xx
pedestris militia. lxxx.
pelopidas thebis potitur cxij
pelasgi folio.xix.
penates fo.cviij.
penelope virtus. lij.lvij
pes. xlviij
periandri nephandū facinus. lxxxix.
pergamea bibliotheca fo.cxiiij
periander. xxxj.
periander vxorē interemit. xxxj
periculosum in repu.se belli authorē polliceri. fo.cxviij.
pericles xxj.xxix.cxxij.
persȩ duo principia posuerūt xxxj.lij
persarum mos in erudiendis pueris, folio. xxxv.&.lxxvj
pes sexdecim digitos cōtinet cx
pestilentia quomodo vitanda. xcvij.
petreij exitus. fo.cxvij.

Ph

Pharos. fo.cxv.
Phocionis calidum rīsum. fo.lxxiij.
phoebidas fo.cxj.
Phenices. xxxi.
phalaris. xxxiij.
phidias sculptor fo.xvij
phaleas carthaginenses lxxxiiij
philippus macedo ix.et.xxix,
Philippus macedo dolo athenas obsidet fo.xc.
philippus macedo, iniuriā ab vxore risu dissimulauit. fo.lij
philippi macedo interitus lxxxix
philosophorum decē sectȩ. fo.xxviij.
philosophorum duo genera fo.xxix.
philotectes xxv
Philo architectus xvj
Phocionis pulchrū responsū fo.xlvj.

Pi

Pixis fo.c.
picea folio. cvij.
pictorum inuenta xvij.
pisces ȩgrota corpora prȩstant fo.cvj.
pictores celeberrimi. fo.xviij
pictura poesis tacens, poesis pictura loquens xvi.
picturæ dotes xvi.
pictacus mityleneus xxxi
pietatis officia xxxv.

Py

Pylades & orestes fo.lj.
penus cviij.
pynnȩ & penne fo.cxj.
pyramides fo.lxxxiiii.
pisones folio.c.
pyrrhi dictū de cynea fo.xxiij
pyrrhi cōsiliū ad atheniēses. fo.cxij.
pyrrhi adolescētia & gesta fo.cxix.
pysistratus tyrannus fo.j.xlvj. & fo. lxxxix.
pysistratus megarēses superauit cxxij
pythagoras frugales crotoniatas reddidit. fo.lv.

pythagoræ legatũ filiæ factum. lxvi.
pytagoræ silentium lxxvi
pythagorici xxj.
pythagoras philosophiam primus appellauit xxviij
pythagoras Italicum philosophiæ genus instituit xxxj.

Pl

Plancus lj.
plato de repub. quid senserit v. lxv.
platonis et diogenis respõsum. lxiiij.
plato diuino furores quatuor esse dicebat fo. xxvj
plato dythyrãbos scripsit fo. eod.
plato dionen syracusanũ edocuit xxix
plato a latitudine dictus fo. xcij
plato prius aristoteles dictus. xxij
plato picture studiosissimus. xvij
platonem quanti fecerit antimachus folio iij.
plato achademicus vnde dictus xxix et. xcix.
plautinus musis allocuturus xxvij
plautus xxxv.
plebis imperiũ crudele. viij.
plectrum xxviij
plocius plancius fo. lxxj.
plures occidit gula quã gladius lxxiij
plutarchus latinę vitalis æmulus cxxix
plutarchus traiani præceptor xxx

Po

poenarũ octo genera xlij.
poetæ ab repu. exigendi xxv.
portarum laus xxviij.
poetæ sancti xxviij
poetę heroici xxx
poetæ lyrici xxx
poema & poesis fo. xxv
policletus pictor xvii
polydamas quis xxxiiij. xxxvi,
polythanates xxxi.
pomoerium cix.
pompeij modestia in possidonium folio. xxxij.
pompeius & Iulius Cesar affines folio. liij.
populus arbor. fo. c.
pompeia lxi.
pompeius atticus cxiij
pons sublicius folio. xxxix
pontifex a ponte dictus xxxix.
popilia folio. lij.
porcia Catonis folio. lj.
porcus troianus. pagina lxxij.
postularis status. pagina vij
portus naturales & manufacti, fo. cv.

Pr

Prata pagina. xcvij.
preceptores optimi literarum in ciuitate esse debent. pagina. xx.
prætextatæ comoediæ. pagina. xxvij.
præcidanea hostia. pagina, cxxx.
prætor vrbanus xl
prætor peregrinus. eodem.
pręuaricatores pagina. xlj.
præcario viuere miserum est. folio. xc
pręfecti annonę. pagina. xlv.
prænestæ vrbs xcviij.
pręnomen pagina. xcij.
priamus pagina eadem
primum ingenij signum in pueris pagina lxj
priscorum religio pagina. xxxix.
priuata publicis cultiora xl.
profugi non admittendi cxxiij.
proletarij. folio. xlij. &. cxiij
prometheus. xxix.
propria nomina xcij
prothogenis tabula xiiij.
proteruia quid lxxiiij.
prudentiæ adminicula lxvij.
prudentia. folio. lxvij. &. xxxvi.

Pt

Ptolemęi bibliotheca. xviij. &. cxiij.
ptolemæus lxxvj.
publios quod populo grati essent dictos accipimus. pagina. xciij
publius vnde pagina. c.
publius scipio nasica cur ab ędilitatis petione repulsam tulit xxxvj.
pudicitia xxxiij.
pudor quid sit lxxiij

pudoris signum fo. lx
puer editus quomodo alendus. fo.lix.
pueri pharmacis nō assuescant lx.
pugiles vnde dicti xxxiij
pugna vnde dicta eodem
pulpa. fo.xcviij.

Qu

Questus omnis indecorus. folio.xiiij
Quęstores. xliij.
questiones ab Alexandro gymnosophistis factæ xxvij
quantitas discreta multitudo xx
quantitas continua magnitudo eodem
quercus arbor fo.xcviij.
querelæ subditorum non contemnendę lxxxviij.
quintilianus deum dicit esse spiritum partibus omnibus immixtum. xxvj.
quintus Cincinnatus dictator. xj et.cxxv
Quintus flauius. fo.lx.

R

Radamanthus folio.iiij
rationis difinitio folio.x
regnum quid. fo.lxxix.
reipu.difinitio xj
reipu.status triplex viij.
religio priscorum. xlij.
responsum alexandri. fo.lxij. &.lxix
responsa diogenis & Platonis. lxx.
responsum dionysi tyranni xxvij
responsum epaminundę lxiij
responsum phocionis callidum lxx.&.xlii.
responsum themistoclis callidum lxxx
responsum socratis xlix
responsum archęsilai cxix
responsum aphricani cxx.
respublica fo.viij.&.ix.
Restibilis xcvij

Ri

Riconicę comœdiæ. fo.xxvij.

Ro

Rodiorum respu.cur euersa xc.
robor cxvj.
robus lxxxi
Roma & nicena vrbes quadratæ folio. cix.
romani ab ansere expergefacti folio. xliiij.
romanorum gesta. fo.cxxiiij.
romulus xxv.et.xxxvij.xxxix. et.lxvj.
romulus altellus. xxiij.&.xciiij.
romuli versutia bellica fo.cxxj

Ru

Rubor pudoris signum. fo. lxij
Rusticitas cui cōtrariatur lxvj.
Rusticus ambulator odio dignissimus folio xiij.

Sa

S.pro.R. xciij.
Sabacus rex xlij.
Sabinę virgines a romulo raptę. xlix
Sacerdotum nutu omnia gerebantur folio xxxix
Sacerdotes romulus reges vocabat xl
salmacis fons cij.
salapia. fo.xcvj.
Saltus .xcviij.
samothraces dij. cxvj.
sapientia xx.
sapho lyrica xxviij
sapho lesbia xxxv.
sardanapalus xxiij.
satyra vbi habenda sit. xxvij.
Satyrę principium vetus comœdia folio xxv.
Satyrus clearchi frater lxxxv.

Sc

Scęua xciiij
Scęuola. eodem
scenum cxj
scenarum tria genera. fo.cxiij.
scena cxj.
Scipionis laus fo.xxxij.
Scipionis sententia folio.cxvij.
Scipionis mensa. folio.cxx.

Sylla prescriptor folio.lxvij.
Scipio apud titũ liuium pagina.cxvij.
Scipio aphricanus iunior. lxxv.
&.cxiij.&.lxix.
scipio aphricanus lxiiij.&.xliiij
scythea seruis suis finibus exclu.xlvij
scortorum corium pagina.xcviij.
scythæ pagina.xxxj.&.xlviij
scropha tremellius vnde dictus xciij
sculpturæ ars folio.xvij
Se
Sectæ philosophorum decem. xxvij
secutores pagina.xxxiij.
secunda mensa. pagina.lxxv.
seges quid. folio.xcvij.
semiramis mutos babilonis condidit
pagina. c.
semiramidis sepulchrum folio. lxxv.
senę laus pagina.cxv.
senatoribus quid incubit xxxvj,lxxx.
senatus & populus vnum corpus.viij.
senatus Romani gratitudo in lucul=
lum. xxj.
senescentis corporis animus gloria iu=
uenescit folio. xix.
sententia simonidis pagina.lxxxj.
sententia bruti. lxxxv.
Sententia tragica. pagina.xc.
sententia Catonis aurea. pagina.xiij.
sententia Q. Curtij folio.lxx.
sententia iulij Cęsaris. pagina.xl
sententia socratis pagina. lxxiij.
sententiæ vulgi infimæ folio.lxxxi,
sententia laberij pagina.cxvj.
sententia scipionis. pagina.cxv.
septentrionalis plaga. pagina.xcv
septem sapientes folio.xxxi,
Septennario quoque annorum nume
ro hominum mores mutari. fo.lxxij.
sepulchrorum impensæ. lxxvj.
seres asiæ populi. pagina.xcv.
Seres oppidum vellere suo laudatur
folio. xiiij.
sergius orata pagina. lxxv
sericum vnde. folio.xcv.
seriphus insula fo.xciiij.
Sermonis modestia pagina. lxx
Sermonis vis. folio.j.
sertorij cerua pagina.cxxij
seruilis fides raro tentanda fol. xlviij.
serui mirabile exemplum. fo.eodem
Seueritas salutaris. folio. xcij.
Si
Siluri exemplum folio. lvxii.
Silentium pythagoræ. folio.lxxj.
silentium opportunum. pagina. lxxj.
siler pagina,xcix
Silua quadrifariam diuiditur. xcviij.
Silua cædua quo tempore cedi de=
bet pagina.xcix.
simonidis sententia pagina.lxxxj
simonides pagina. xix.xvij.lxx.
Simonides pro sepulturę officio quid
meritus est. pagina.lxx
Sy
Sylla proscriptor pagina.lvxii
Syllæ tabula. pagina.xcij
Synatus pagina.li.
Sinon pagina.cxxiii
synorix pagina.eodem.
sypsellius folio.lxxxix.
syracusas marcellus euertit folio.xv.
Smyrna vrbs pulcherria pagina.cvj.
So
Socrates critię propinauit fo.lxxxviij.
Socratis discipuli pagina.xxix
Socrates moriturus critiæ propina=
uit pagina.xc.
Socrates vxores duas duxit folio.l.
Socrates senex musicam didicit xxj.
socratis dictum pagina.i.&.l.
Socrates moralis philosophiæ inuen=
tor pagina,xxviij.
Socratis sermo anceps xxvij.
sœuitia pestifera pagina. xcii
sol aurigarum numen folio,xxxij
solon solaminus pagina.xxxi
solonis lex folio.xiiij.
solon in parricidas cur legem non
tulit pagina.xxxvij.
solonis lex in parentes de filiis imme
ritis. pagina.lxiij.

solonis lex in ociosos. pagina. lxiiij.
somnium herculis lxiii.
sophocles filijs suis tedio fuit folio. lxxviii.&.cxxii.

Sp

spadix pagina.xc.
spartanę virgines pagina.xi.
spartacus et chrisus gladiatorum duces pagina. lxxxvj.
sparta et taygetus mons terrę motu corruerunt pagina.xxi.
spes. pagina. cxxvi.
spheræ inuentor alchimedes.fo.lxix.
sponsioni iactura comes. folio.xxxi.
spurius Cassius a patre suo occisus xvii
spurius lucretius pagina.lxviii

St

stadium pagina.cx
statua iouis quadraginta cubitorũ xvi
status rerumpubl.triplex. pagina.vii.
stulte loquitur, qui tacere nescit. lxx.
stolones folio.xciii
stoicorum sententiæ pagina.xxix
stoici vnde dicti pagina.xxix.
stratonica deiotari pagina.liii.

Su

suburbana prędia pagina.lxxxiiii
suber pagina.xcviij
subrumi agni pagina.lix.
succidia porci caro salita folio.lxxvi.
succidiam alteram cato hortum appellat pagina.cxxx.et.lxxv
sues pagina.lxxvj.
sulpicia lentuli vxor folio.lvii.
susis folio.ciii

Ta

Thales milesius pagina. xxxj.
Tabernarię comœdiæ pagina.xxvij.
Tam clarum non est scire, quã turpe nescire pagina.lxxij.
Tarentini ignauię suæ pœnas luerunt folio cij.
Tarquinius priscus pagina. lxxxij
Tarquinii prisci pater demaratus xx,
Tarquinius superbus xi
Taxus fo.xcix.

Te

Teda arbor pagina.xcix
Temperantia pagina.xxxvj
temperantiæ comites folio.lxviii
terra ferax sine fossione vbi fo.xlvj.
Thesaram imperare folio. xliiij.
terentius a Cicerolaudatur fo.xxvij.
Terror animis, discordiam parit.fo.xc
thesaram imperare folio.xliiij

Th

thaletis Casus in scrobem. fo.xxviij
thales milesius. folio.xxx,
thebanorum inuidia folio.lxxxvj
thebanorum lex fo.xiiij
thebæ pagina.xviij.
themistocles centum et septem natus annos sapere incipiebat. lxxviii.
themistocles. fo.cxxi.
themistocles in seriphiũ xciiij.
temistoclis callidũ responsum. lxxxj.
themistoclis adolescentia qualis lx.et.xcj
themoistclis ætas lxxii
temistocles obliuionis artem memorię prętulit pagina.liij.
themistocles indoctior habitus neglecta lyra pagina. ii.&.xxi,
theodorus atyli pedadogus xc.
theopompus. lxxxviii.&. li.
theopompus ephoros primus instituit pagina.xc
theophrastus vnde cognominatus folio. xxix.
thrasybulus. xliii.&.cxxii.
thrasybulus atheniensibus libertatem restituit pagina.lxxxv.
thrasybuli modestia in athenienses pagina fo.eodẽ.
thimothæus musicus. xxj.
thomyris pagina.cxxi.

Ti

tiberius gracchus lj.lxxxviij.
tubarum inuentores fo. xx.
tigranis vxor. pagina.lx.
tigres fo.cv.
tilia arbor folio.c

timantis solertia in pingenda iphige= niç tabula folio. xvij.
titi vespasiani comitas lxix.
tiberius gracchus. l.
tyronem querat qui veteranum non habet folio. cxxiiij
tyros telarum tenuitate laudatur xiiij
tyrtheus tibicen folio.xxj
typhon folio.xxv.
tydeus ingenio pugnax corpore par= uus erat. folio. cxxv

To

Togatæ comœdiæ folio. xxvij
Toxica folio.xcix
tophi tres species. folio.c

Tr

Trasibulus atheniensis somno formã suam obscurauit. folio.xliiij.
Trasibulus libertatẽ atheniensibus re stituit. fo.lxxxvij.
trasibuli modestia in athenienses folio. lxxxviij
trasibulus folio.cxxiij.
Tragœdia ab optima ciuitate expel= landa. folio,xxvj
traiani prçceptor folio.xxx
tremellius scropha vnde dictus.
tres charites aglaiã,thalia,euphrosine. folio. lxix
tribus Romanæ tres pagina.xxxvj
tribus pagina.lxxxii.
Tributa q'ms imperata 43. tributa pagina.xxxvi.
tribuni militum pagina. xxxvj.
tribuni vrbani. pagina .xxxvj.
tributa pagina.xlij.
triptolemus pagina.lxviij.
tripos bianti oblatus pagina.xxxi
triumuiri capitales pagina.xlij.
triumphus vnde pagina. cxxix,
triumphus quibus decernebatur cxxx.
Triumphorum leges. pagina.cxxx,
Triumphus macedonicus fo.cxxxix

Tu

Tubarum inuentores pagina.xx.
tullus hostilius pagina. lxxxij
turres qua forma ædificandç. fo.cix.
turia.Q.lucretij vxor pagina.lvij
turturis natura. pagina.lvij
tusciç absolutio pagina.lv.

Va

Vaconius. pagina.xc.
vadiomia quo tẽpore cõstituuntur xliij
vagitus pueris vtilis pagina.lx
valeria turturis naturç fo.lviij.
valerius coruinus. pagina.xc.
valerius publicola. folio.xxxv.lxviij.
valerius C. pagina.xc.
Varices. pagina.xxxii.
varro cõtra hannibalem. fo.xxxviii.
varronis Menippea. folio.li.

Ve

vellus aureum. folio,cij.et,lxxvi
vẽatio robustores iuuenes reddit xcix
veneti pagina,xl.
venetorum respu. pagina.xxxviij.
ventorum nomina,& regiones,& qui salubres. pagina.xcvi.
verbum facere pagina.xxxix
vergilii dictum folio.i.
vergilius qualiter deũ appellet. xxvi.
versuram facere pagina.lxxxv.
vesta dea pagina, cviii.
Vetus comœdia satyrç fuit principiũ. folio xxviij

Vi

Via æmylia pagina.cxii.
viarum latitudo. pagina.cxii.
Viduç nuptias labor duplex comita= tur pagina.liii
vigiliç alexandri pagina.xliii.
vini vsus in conuiuiis. pagina.lxxv,
virgines spartanç. pagina.lvj.
Virginiam appius claudius corrum= pere voluit pagina.lxxxviii
Vir & mulier qua çtate sunt effœti folio. pagina.liiii.
Vir mulierem non mulier virum cor rigit. pagina.liii.
Viri imperium foris fœminç domi exercent pagina.xlix.
viriatus. pagina.cxxi.
Virtus quid folio.vij

Vitę humanæ spatium.lxij.&.lxxiij.
vitium ingratitudinis lxxj
vitellius lxx
Vl
Vlysses olio.lij
Vo
Voluptates maiores fieri iactantia.lj.
vopiscus fo.lxxxviij.
Vr
Vrbes cōdere coegit vtilitas xiij.
vrbs vnde fo,sexto,
vrbis situs fo,xcv.&.cvj
Vs
Vsura homicidio non minor. lxxxv.
vulcanus, xv.&.xxx.
vulpina pellis assuenda quo leonina non peruenit cij
Vx
Vxores indotatas ducere instituit lycurgus.pagina. lxj.
vxorum mirabilis amor lj.
vxores mitius tractandæ fo.lij.
vxoria electio periculosa liij
vxor ducenda xlix
vxor dignitatis nomen non voluptatis, pagina xlvij.
vxor vna duobus viris apud lacones pagina xlvij.
vxori mortuæ plus honoris quam viuæ Nero tribuit lij.
Xa
Xantippus cxxij
Xe
Xenocrates quinquagenarius discebat pagina, lxxij.
xenocrates sermoni penituisse.fo.lxx.
xenophon musa attica dictus.fol.iiii.
xenophon.fo v
xerses medus rex. xci.
ze
zamolsis philosophiam gethis iuenisse dicitur.pagina, xxxi.
zenonis patientia fo.xxv.
zeno gratias pertingentes fortunæ egit cum naufragium fecisset.xiiij.
zeusis pictor. pagina, v.&.xvij
zoilus homeromastix. folio primo.
zoroastes magicarum artium inuētor Folio. xxxj.
zopyrus.pagina, cxxiii.

¶Finis materiarum ac rerum gestarum in hoc volumine contentarum.

CONTENTORVM INDEX

Indices eorum quę primo volumine continentur.

PRoœmium ad Sixtum quartum pontificem maximum. folio secundo.
Dedicatio libri de institutione reipublicę ad Senatū populumque Senensem Præfatio. folio j.&.ij.

Tituli libri primi.

Prę stantior ne sit res publica, An vnius pricipis imperium. libro primo. folio quarto.
Platonis, Xenophontis, Aristotelis, & Ciceronis libri de ciuili societate in quibus differunt. lib. j. titulo secundo. folio. quinto.
Ciuilis societatis ratio & inuentum. libro primo, titulo tertio. folio vj
Quot rerum pu. status sint. Et quis singulorum finis, libro primo titulo quarto folio septimo.
Optimam rempub. esse in qua leges dominantur. Et de legum virtute. quæ quidem magistratibus pręesse debēt. Et de legūlatoribus, li. i. ti. v. fo. ix.
De qualitate ciuium inter se. Et de his rebus quæ concordiam pariunt. libro primo titulo sexto folio decimo.
Quid cum agricolis & rusticis agendum sit in repu. libro primo titulo septimo folio xii.
Opifices & mercatores quomodo accipiendi sunt in repu. libro primo titulo octauo folio xiij.
De ędificandi ratione. quam architecturam dicimus. Et de eius inuentoribus libro primo titulo nono folio xv.
De pictura, sculptura, & Celatura, & de earum inuentoribus, Et qui in illis profecerunt. libro primo titulo decimo folio xvj.

Tituli libri secundi

Procemium ad Sixtum quartum Pōtificem Maximum, li, ii. fo. xviij.
De literarum ratione, & vtilitate. de literarum inuentoribus, de grammatice libro secundo titulo primo folio xix.
Mathematicen ciuili viro necessariā esse. Et seorsum de Arihmetica. Geometria, Musica, & Astronomia, & de earum inuentoribus. libro secūdo titulo secundo folio vigesimo
De medicina, & eius inuentoribus. libro secundo titulo tertio folio xxj.
De eloquentia, & eius inuentoribus. libro secundo titulo quarto. folio eodem
De dialectice, & eius inuentoribus, libro secundo titulo quinto folio xxiiij.
De poetis, & eorum virtutibus, Et qui legendi quique ex theatris exigendi sint, libro secundo titulo sexto folio xxv.
De philosophia, & eius inuentoribus ac sectis. Et qui in singulis plurimum profecerunt, libro secundo titulo septimo folio xxviij.
De corporis exercitatione, Et de ludis Gymnicis. Circēsibus. Gladiatorijs.

Scœnicis, de pugillũ certaminibus,& de lupercalibus.li.ij.ti.viij.f.xxxj

℄Tituli libri Tertij.

Procemium ad Sixtum quartum Pontificem max.in librum.iij.fol.xxxiiij.

De ordine magiſtratuum, & de officio priuatorum in eos qui magiſtratum gerunt,& eorum rurſus in priuatos,& de virtutibus illorum qui reipub. præſint,libro tertio,titulo primo,Folio xxxvj.

Diſtribuendam eſſe vrbem ad eligendos magiſtratus, & quod tutius ciues quam peregrini imperant,libro tertio, titulo ſecundo, Folio.xxxvj.

Senatores quid obſeruare debeant. & de eligendis magiſtratibus.de ambitu comprimendo.libro tertio.titulo tertio.Folio eodem

De diuinis magiſtratibus,& nihil in repub.agendum niſi propiciato deo, & de pontifice & eius nomine,libro tertio.titulo quarto.Folio xxxix.

De ſummo magiſtratu quem conſulatum Romani appellarunt, cui duo pręeſſe debent,vnus domi alter militię.lib. tertio,ti.quinto. Folio eodem

De magiſtratibus qui iuridicundo pręeſſe debent,& de litibus, & de vadimonijs iuſtitijque temporibus,de cauſis defendendis,libro tertio.titulo ſexto.Folio xl.

De cenſoribus,& eorum duplici munere,Quid ſit mos,Quid ſit conſuetudo Quid ſit cenſere, Qui ſint capite cenſi, Qui ſint proletarij. libro tertio, titulo ſeptimo.Folio xlj.

De iudicio capitali more Romano,de triumuiris capitalibus,& queſtoribus, libro tertio,titulo octauo.Folio lxij.

De quæſtoribus,de ęrarij ratione,de viris monetalibus,de nummis.libro tertio,titulo nono. Folio, xliij.

De excubijs vigilijſque exercendis,& de pręfectis vigilum,libro tertio,titulo decimo, Folio xliiij.

De præfectis annonę,& quid per annonę nomem ſignificatur, libro tertio, titulo vndecimo Folio. xlv.

De ędilibus qui ędibus ſacris præſunt,vijs publicis,aquarum ductibus, pontibus & cloacis,libro tertio, titulo duodecimo.Folio eodem

℄Tituli libri quarti.

Procemium libri quarti ad Sixtum quartum Pontificem Max. folio.xlvj.

Modum priuatis agris pręſcribendum eſſe.libro.iiij.titulo primo. Fo. xlvij

De ſimilitudine rei familiaris,& rei pub.de officio patrisfamilias. de ſeruicijs, & eorum vſu.libro quarto.titulo ſecundo. Folio eodem

De connubio maritali,& veram amicitiam inter coniuges eſſe.libro quarto.titulo tertio.Folio xlviij

De officio mariti.libro quarto.titulo quarto.Folio lj

De officio vxoris,de virginitate,ac pudicitia.libro quarto. titulo.v. fo. liiij.

De officio parentum in alendis educandiſque liberis.li.quarto,ti.vj. fo.lviij.

℄ Tituli libri Quinti.

Procemium libri quinti ad Sixtum quartum põtificem max.libro.v. fo.lxv.

De officio optimi ciuis,& de inſtitutio.ciuilis vitę quę ad trãquillitatẽ ducit

De vrbanitate, De astutia. Qui sunt habendi ciues. De patria germana. De patria iuris, libro quinto, titulo primo folio. lxvj
De ciuili viro, De concordia ciuium. de animi ratione. de ciuilibus virtutibus, de fortitudine & eius comitibus. de iusticia & eius comitibus. libro quinto, titulo secundo, pagina eadem.
De vtilitate ciuili, De artium vtilitate, libro quinto, titu. tertio. pagina, lxviij
De beneficentia, de gratijs, de liberalitate, libro quinto. titulo. iiij. pag. lxix.
De vanitate & mendacio, de iureiurando, de modestia sermonis, de oportunitate silentij, de adulatione. libro quinto. titulo quarto, pagina lxx
De recto consilio, de iracundia, dissimulandam aliquando esse sapientiam De virtute cuiusque ætatis, libro quinto. titulo sexto. pagina lxxj
De spatio humanę vitę, libro quinto. titulo septimo. pagina lxxij
De modestia vitæ, de secunda mensa. libro quinto. titulo octauo, pag. lxxiiij.
De vtilitate rei rusticæ, de conuiuijs. libro quinto, titulo nono. pagina. lxxv.
Sumptus omnes comprimendos esse, de impensis funerum, sepulchrorum modus. libro quinto. titulo decimo. pagina lxxvij
¶ Tituli libri Sexti.
¶ Procemium libri Sexti ad Sixtum quartum pontificem maximũ. lxxix
Diuisio ciuitatis, & ordo ciuilis, Et quid sit nobilitas. libro sexto. titulo primo pagina lxxx.
Regionis, agrorumque diuisio, libro sexto. titulo secundo. pagina lxxxiiij.
De priuatis patrimonijs. libro sexto, titulo tertio. pagina. lxxxiiij
De officio ciuium in peregrinos, & qui ciuitate donãdi, quique exigendi sint libro sexto. titulo quarto. pagina lxxxv.
Quę vitanda. quęve obseruanda sint, ne ciuitatis status euertatur, & virtutem solam rempub. augere. libro sexto. titulo quinto. pagina lxxxvi.
Periculosas omnium institutionum mutationes, & delectum inter ciues suo tempore esse habendum, & super eis publice esse decernendum. libro sexto. titulo sexto. pagina, xci
Pulchris nominibus ciues esse appellandos, & denominibus, prænominibus cognominibus, & agnominibus. libro sexto. titulo septimo. pagina. xcij
¶ Tituli libri Septimi.
¶ Procemium libri septimi ad Sixtum quartum pontificem maximũ. xciiij
De situ vrbis. & regionis, & de loci opportunitate, de eligendo solo agroque qui ea omnia suppetat quę ad viuendũ spectant, & animalia omnia plãtas cum plagis regionibusque cœli cõuenire, libro. vij. titu. j. pagina. xcv
Italiam regionum omnium temperatissimam. libro septimo, titulo secundo. pagina, eadem.
De ventis & eorum regionibus ac nominibus. lib. septimo, tit. iij. pa. eadem.
De vbertate soli eligenda. libro septimo. titulo quarto. pagina xvij
De sylua. libro septimo. titulo quinto. pagina cxviij.
De materia lapidea ad vsum ædificandi, libro septimo. titulo. vj, pagina. cj.
De calce, & quibus lapidibus optime coquitur. libro septimo. ti. vij. pagina. cj.

De arenarum generibus, libro septimo, titulo octauo, pagina cj.
De laterculis. libro septimo. titulo nono, pagina eadem.
De balneis & diuersis eius virtutibus. libro vndecimo. pagina ciij
De optimo vrbis situ. libro duodecimo. pagina ciiij.

¶ Tituli libri Octaui.

Procemium libri Octaui ad Sixtum quartum pontificem max. pagina. cvj.
Architectum optimum adhibendum esse cum vrbs statuitur. libro octauo titulo primo. pagina cvij.
Loci genium antiqui antequam vrbem conderent propiciare consueuerũt, Quid sit genius. Quid penates. Quid dij patrij. Quid dij Samothraces. libro octauo, titulo secundo. pagina eadem.
De facie ac forma vrbis, de pomœrio siue agro effato. libro octauo. titulo tertio. pagina cviij
De munimentis loci & de mœnibus. libro octauo, titulo quarto. pagina. cix.
De turribus & earum forma. libro octauo, titulo quinto. pagina cix.
De pinnis turrium & murorum. libro octauo, titulo sexto. pagina cx
Anfractus & præcipitia optime munire vrbes. De fossa. De aggere. De munimento contra ictum arietis. libro octauo, titulo septimo. pagina eadẽ.
De portis vrbis. libro octauo, titulo octauo. pagina eadem.
Sit ne statuenda arx in vrbe liberę ciuitatis. libro octauo, titulo. ix. pagi. cxj.
Viarum ratio, & de porticibus. libro octauo, titulo decimo. pagina cxij.
De priuatis ędibus. libro octauo, titulo vndecimo. pagina cxiij
De communibus ac publicis ędificijs. libro octauo, titulo. xij. pagina eadem.
De foro situendo. libro octauo. titulo decimotertio. pagina eadem.
De theatris. libro octauo. titulo decimoquarto. pagina cxiiij.
De bibliotheca. libro octauo, titulo decimoquinto. pagina eadem
De ędibus sacris. libro octauo, titulo decimo sexto. pagina cxv.

¶ Tituli libri noni.

Procœmium libri noni de institutione reipublicę ad Sixtum quartum pontificem maximum. pagina cxvj.
De belli ratione & consilio periculosum in Republ. esse se belli auctorem polliceri. Sit ne decernendum bellum propagandi imperij gratia. Moderandam esse cupiditatem vincendi. libro nono, titulo primo, pa. eadem
De consulibus imperatoribusve in bello deligendis, quibus virtutibus atque artibus abundare debẽt. de eorum officio. De officio militum. Pręcepta frugalitatis & prudentię. Imperatores ingenij magis quam virium munera pręstare oportere. libro nono, titulo secundo, pagina cxix
De officio alterius consulis qui militiæ vrbanæ præest, præcepta calliditatis & custodiæ. De clementia imperatorum in subiectos. libro nono. titulo tertio, pagina cxxij.
Scribendæ militiæ ratio, de ætate forma, & indole tyronum, & de ludicris armorum certaminibus. libro nono, titulo quarto, pagina cxxiiij.
Qua ętate militię pręficiẽdi sunt milites. libro nono. titulo. v. pagina. cxxvij.
De pręmijs ac muneribus militaribus. libro nono, titulo sexto. pagina. cxxvij

¶ FRANCISCI PATRICII SENENSIS PONTIFICIS CAIETANI DE INSTITVTIONE REIP. LIB. PRIMVS.

¶AD SENATVM POPVLVMQuE SEnensem Francisci Patricij Senensis pontificis Caietani, ¶Epistola.

DIVTVRNAE peregrinationis triteq; honesta causa efficit, vt desiderium optatę patriæ longe tolerabilius perferam. Nam si qua alia ratione tandiu abfuissem, certe senio, atque mœrore iampridem confectus essem. Sed pontificij Caietani, cui per religionē christianam præsum munere impeditus, æquiore animo patria consuetudine, & suauissimis conciuium meorum sermonibus huc vsque carui. Eblandita tamē mihi non parua ex parte amœnitas Caietanæ vrbis, & ciuium in me indulgentia. Qui non vt peregrinum & aduenam, sed vt indigenem, ac conciuem me, omni officio, omnique pietate complectuntur. Additur etiam mirifica quædā regionis vbertas, & admiranda cœli salubritas, quæ homines ad multam vsque ætatem sanos incolumesque alit. proinde minus admirandum est Scipionem Affricanum solitum fuisse dicere se repuerascere, cum ad Caietam vna cum Lælio amico suo Conchas legeret, & vmbilicos. Nunc autem negocijs quibusdam necessarijs expeditis, effectisque pro tēpore rebus alijs quibus vrgebar, spero me aliquādo in patriam profecturum. Tum vt eius desiderio me tandē expleam, tum vt ciuium vernacula festiuitate fruar. Interea tamē dum absum, partium mearum esse duxi, libros quos nuper de institutione reip. absolui, ad illustrem senatum clarumque populum Senensem mittere, vt aliqua ex parte conciues mei me reducē in patriam cernere possint. Nihil enim esse potest quod magis hominem indicet quam sermo. Sensum enim mentis aperit, & animum ipsum exprimit, qui & diuinus est, & maxima atque optima hominis pars esse perhibetur. Hinc illud Socratis cum tacenti adolescēti ait. Loquere vt te videam, cum non ex corporis facie, sed ex animi habitu hominem intuendum esse censeret. Nec adeo arrogans sum, vt præcepta ciuilis sapientiæ viris Senensibus me tradere posse existimem. Cum hoc mihi omnino persuaserim mihi de humana societate pręcipi posse, quod vestris institutis, ac legibus non omni ex parte perfectum absolutumque sit. Recensebo tamen vetera nonnulla quę auditu fortasse non erunt iniucunda. Et si lautam supellectilem vestram non illustrabunt, ostendent prorsus prisca consuetudine instituta vestra comprobata esse, & a sapientię fontibus hausta. Gratum enim viatoribus esse solet, eorum vestigia terere qui recte ambularunt. Et optimi gubernatoris est ea arte cursum dirigere, qua facile plurimi in portum delati sunt. ¶Vnum tamen patrio iure impetrare cupio, vt vindices librorum meorum esse velitis. Scio enim obtrectatores mihi non defuturos. Et prę sertim cum cernā singulos quosque scriptores pręclarissimarum artium ab illis ad vnum vsque laceratos esse. & homerum imprimis qui poetarum parens fuit, & omnium disciplinarum dux, is emulos complures habuit, & zoilum præcipue macedonem, qui vt ingenium suum diuino poetę præferret ausus est in Iliadem, Odisseamque scribere. Cognomēque inde verberatoris homerici affectauit. Qui igitur inuidiæ morsibus carere potero nisi vos adiutores, ac vindices impetraro?

Marginalia: de Caieta (manuscript) · Ex secūdo de Oratore. · Sermonis vis · Socratis dictū · Homerus ab inuidis laceratus. · zoilus Homeromastix.

petrarobus? Sed si forte vicio mihi detur, & presertim ab ociosis, atque oscitantibus, qui in alienis libris ingeniosi videri volunt, & illis inuidēt quibus esse pares animo desperant, quod plæreque a Græcis scriptoribus transtulerim, & cōplura etiam ex latinis acceperim, inque vsum meum conuerterim. His respondendum esse censeo me parum admodum fidei rebus meis facturum fuisse, si solum authoritate mea niterer. Et præsertim in ciuili institutione quę exemplis potius est persuadenda quam argumentis extorquēda. Est & præterea hæc consuetudo omnium scriptorum, vt aliena suis misceant. Tum vt certiora scribant, tum vt gratius iucundiusque legantur. At qui vt Flauius albinus ait, Fructus quidem legendi est æmulari, quæ in alijs probes. Et quæ maxime inter aliorum dicta mireris in aliquem vsum tuum oportuna deriuatione cōuertere. Aphranius quoque togatarum poeta cum responsum afferret, his qui eum insimulabant, quod plura sumpsisset a Menandro. Fateor (inquit) accepi nō modo ab illo. Sed (vt quisque habuit quod conueniret mihi) & a latino etiam quodcunque me non posse facere melius credidi. Præcæpit etiam Quintilianus, quod & Macrobius recensere nititur. Apes nobis imitandas esse, quæ diutius vagantur, vt flores carpāt. Deinde quicquid attulerint disponunt, fauisque suis inserunt, succumque varium proprij oris spiritu in dulcissimum illum nulli similem mellis saporem conuertunt. Hoc etiam sentire videtur Cicero cum ait. Nos quidē ea tuemur quę dicta sunt ab his quos probamus, eisque nostrum iudicium, nostrumque scribendi ordinem adiungimus. Neque hoc nouum, neque inusitatum videri potest. Cum cernamus omnes authores cum Græcos, tum Latinos manifeste aliena in rem suam conuertere. Multa Plato a Pythagora, complura Aristoteles a Platone, Plęraque Theophrastus ab Aristotele accæpit, quæquidem ex eorum libris facile cerni possunt. Omitto Chrisyppū. qui tanta licentia aliena accepit, vt cum Euripidis Medæam quasi totam arripuisset, per risum discipuli Medæam Crisyppi non Euripidis tragœdiam illā appellabant. Ab Homero autem non modo poetę omnes decurrunt, vt flumina omnia ab oceano defluunt, verum scriptores etiam aliarum rerum. Nam & Strabo Cretensis totus Homericus est. Et Dio, & Philostratus, & innumerabiles alij. Latini etiam a Græcis, & a nostris magna cum libertate acceperunt. Et Cicero in primis qui a Platone & Demosthene magna ex pte decurrit. Et virtutes omnium Grecorum quos probauit in latinum eloquium transtulit. Sic Quintilianus a Cicerone manat, & omnes qui post eum latine & eleganter dicere conati sunt. Vergilium etiam non puduit milia versuum ab Homero trāsferre, & affectus omnes imitari. Sic etiam ab Hesiodo, Appollonio Theocritoque plurima accæpit. Sumpsit quoque plæraque a Latinis. Et cum nōnullos minima ex parte probaret, rogareturque cur eos legeret, & excerperet. Respondebat se margaritas ex fœno legere. Grati tamen animi esse duco eorum nomina profiteri, quos imitamur, & a quibus accipimus. Nam ingenui pudoris est (vt ait Plynius) fateri per quos profecerimus, & hęc quasi merces authoris iure optimo pensitanda est, ne fures esse videamur. Ad hanc sententiam Cicero loqui videtur, cum ad Brutum ait. tu quidem a Neuio vel sumpsisti multa, si fateris, vel si negas, surripuisti. Nos quoque docuit Thales Milesius. Nam cū senex admodum admirandam quandam rationem de sole commentus esset. Eandem Mandritum Philosophum prienensem edocuit, qua quidem noua in

Lectiōis fructus.

Non sapiens (manu)

Chrisippi Medæa.

Vergilij dictum.

aliena sumenda nō surripienda (manu)

uentione ille delectatus, cum prius gratias egisset, optare iussit quam mercedē pro tanto documento repēdi vellet. Cui Thales. Satis, inquit, mihi fuerit mercedis, o Mandrite, si id quod a me didicisti cum proferre volueris tibi non asciueris, sed eius rei me potius quam alium repertorem prędicaueris. Non igitur id mihi vitio dandum erit, quod antiquis omnibus concessum fuit, & inter eorum laudes connumeratum, & pręsertim cum doctiores essent, & minus alienę opis indigerent. Ab eiusmodi igitur reprehensoribus, & dignitate, & authoritate vestra me tueamini opus est, viri Senenses, & doctrina, ac sapiētia defendatis. Nihil enim aliud causę esse puto cur summos viros, magnosque principes, ac populos in suis libris scriptores implorēt, nisi quod maliuoli, & obtrectatores longe magis obloqui, atque oblatrare formidant in eos, quos talibus defensoribus munitos esse cernunt.

Thaletis dictum

¶Indices earum rerum quæ primo volumine continentur.

¶Procemium ad Sixtum quartum Pontificem Maximum.
Dedicatio libri de institu. Reip. Ad senatum populūque Senensem pręfatio.
¶Tituli libri primi.
¶Pręstantior ne sit resp. An vnius principis imperium. ti. j.
¶Platonis, Xenophōtis, Aristotelis, & Cicerōis libri de ciuili societate, quib⁹ rebus inter se differunt. ti. ij.
¶Ciuilis societatis ratio & inuentum. ti. iij.
¶Quot reip. status sint, & qui singularum finis esse videatur. ti. iiij.
¶Optimam remp. eam esse in qua leges dominātur.
¶De legum virtute quęquidem magistratibus semper pręesse debent.
¶De legum inuentione,
¶De legumlatoribus. ti. v.
¶De qualitate ciuium inter se.
¶De his rebus quæ concordiam pariunt. ti. vi.
¶Quid cum agricolis, & rusticis agendum sit in rep. ti. vij.
Opifices & mercatores quomodo accipiendi sint in rep.
De suffragijs reddendis.
De ædificandi ratione, contra ociosos, & desides. ti. viij.
De eius inuentoribus
De mundi spectaculis. ti. ix.
De pictura, sculptura, & celatura, & de eorum inuentoribus, & qui singulis pfecerint. ti. x.

Procemium

Sixtum

Index

AD SIXTVM PONTIFICEM MAXImum, Francisci Patricij Senensis Pontificis Caietani de institutione Reip.

¶Pręfatio.

Prefatio

INSTITVENTI MIHI SIXTE pōtifex maxime lucubrationes quasdā meas de Ciuili societate literis mandare. Modesta sane cogitatio occurrebat, quæ industriam meam non parua ex parte remitteret, plerosque enim fore verebar, qui me petulātię ac leuitatis accusarent, vt qui ea attingere auderem, quæ summo ingenio, exquisitaque doctrina philosophi, atque oratores, omni studio, omnique diligentia tractauerunt, & præsertim nostris temporibus, cū minor doctissimorum hominū numerus sit, minorque librorū copia, quā priscis illis seculis, quib⁹ disciplinę omnes bonarum artium vbique gentium florebant, & singulæ quęque nobilissimarum vrbium, bibliothecis multis voluminum milibus refertis habundabant, quibus respondere possem, par esse omnibus omnia experiri, multumque ocij a rebus suis illis dari, qui alienæ modū statuāt industriæ. Labor enim hic meus non illiberalis, si paucis proderit, nemini tamen obesse poterit. Possum etiam mitius, modestiusque agere, & præsertim cum his qui æquiores erunt, neque inuidia laborabunt, me hoc consilio munus scribendi de institutione reip. accepisse. quod antiqua satis esse viderentur, & alijs gētibus pręcepta, ea quę a summis illis viris scripta sunt. Nō enim perpetua semper esse possunt, nec omnibus honesta videri omnia, quæ de ciuili vita præscribūtur. Mutantur quidem hominū mores, & iudicia sepe numero in varias partes distrahuntur. Proinde minus admirandum est Aristotelem a solo euentu honestū definiuisse. Cū ait, id esse honestū, ex q̄ aliquis splēdor, aut honor ad eū manauerit, qui aliquid gesserit. Et Cice. id honestū esse dixit, quod multitudinis rumores laudēt. Ciuilis eñ illa laus popularē aurā captat. Idcirco vix diutius stabilis esse potest, aut omnibus pariter placere. Neque verū est quod sibi plęrique persuadēt. Nihil rectū esse nisi quod suis morib⁹ cōuenit. Nihilque turpe nisi quod ab illis abhorret. Nam libera sunt hominum iudicia. Et quisque ad ea studia incenditur, quę patria consuetudine laudantur. Musices laus in omni Græcia quam maxima habebatur. Nec quisquam satis egregi⁹ satisque eruditus videri poterat, qui eiusmodi disciplinę expers esset. Quocirca inter excellentes Epaminundæ Thebani virtutes eum commode ad numerum saltasse referunt, & scienter admodum ad cytharam cecinisse. Et Themistocles cum in epulis oblatam sibi de more lyram recusasset, habitus est indoctior, vt refert Cicero. Romani vero hanc laudem in suis imperatoribus minime desyderauerunt, quamquidem tanti Socrates apud Platonem facit, vt mutationem quoque musices periculosam Reip. arbitretur, perinde ac si ciuium fortuna ex fidibus penderet. Licuit Atheniensibus eodem patre natam sororem vxorem ducere. Quod & multi alij, & in primis Cymon Milciadis filius effecit, qui Elpinicem germanam sororem duxit. Ad id apud Romanos non modo nephas, verum execrabile omnino fuisset, Virgines spartanæ ante nuptias luctabantur in palestra. Viduæ autem mercede cōductæ in scœnam prodibant. Quis igitur Romanis temporibus, aut nostris etiam hoc ferret? Contra vero quędam nostris hominibus pulchra videntur, quæ ab alijs improbantur. Vxorem in conuiuium ducere laudi est, apud Grecos vero nephas. Tenent primum locum ædium nostræ fœminæ, & in celebritate

Aristoteles honestū quomodo finierit.

Musica i pręcio apud græcos.

Epaminūdas musica delectatus.

Themistocles idoctior habit⁹ neglecta lyra Cicero in tuscu.

Atheniēsibus licuit sororem ducere vxorē

britate hominum versantur. Illorum autem in penetralibus sedent, nemini-que ad eas aditus est. Et raro admodum prodeunt. ¶ Hæc & similia multa in-ueniuntur, quibus docemur non omnino alienum esse ciuilia præcepta nostro tempore perscribere. Et ex diuersis veterum voluminibus quæ optima sunt deliberare. Ex nostris quoque moribus quæcunque vtilia videbuntur admisce re. At qui si impar diuinis illis ingenijs omnino ero, non pudebit eorum vesti gia venerari, & cum Persio dicere. Ad sacra vatum carmen ad fero nostrum. Et si ex primis subsellijs spectare non potero honeste in tertijs quartisque sede bo. Licet enim de eisdem rebus complures scriptores legere, nec præcipuis il-lis solum contenti esse debemus. Vera namque est sententia Plinij, qui cui-dam, quod minus probata volumina lectitaret, respondit nullum se librum tam malum inuenire qui non aliqua ex parte prodesset. Multi græcorum de ci uili societate scripserunt. Et in primis Pythagoras Samius, a quo Crotoniatæ, omnesque fere Italiæ populi præcepta Reipublicę acceperunt. Summa laude extulerunt veteres duos pythagoræ discipulos zaleucum qui leges Locren-sium scripsit. Et Charondam cuius institutis vsi sunt Capadoces. Fuerūt etiam Pythagorici Parmenides, & zeno, qui Eleam Lucanię vrbem communem pa triam ciuilibus præceptis optime instituerunt. Tarentini quoque Pythagorica præcepta tenuerunt, & Architam egregium ciuem quasi præceptorem popu-laris disciplinæ diutius obseruauerunt. Hippasus lacon patriam Rempubli. scripsit quinque voluminibus. Endoxus Gnidius ciuibus suis leges & ciuilia præcepta tradidit, sicut & prothagoras Abderites Tyrijs, Phaleas Carthaginē sibus, Ephorus Crethensibus, Hyppodamus Milesius de optimo etiam statu Republic. scripsit. Sic etiam Heraclitus ephesius, eschines etiam milesius in-ter scriptores habitus est. zeno Citticus Stoicorum princeps de ciuili societate libros ędidit. Eius auditor Crisippus ea licentia de Republica scripsit, qua plæ raque alia. Nam & matrum & filiorum congressum permisit, & alia multa quæ sermonem reformidant. Complures etiam alij ciuilis societatis præce-pta literis commendarunt, quos consulto prætereo, ne nimius in re minus ne-cessaria esse videar. Sed Plato, & Aristoteles sicut omnibus alijs in rebus, sic in ciuili institutione cæteros omnes antecellunt, quorum quidem libri non mo do legendi sunt, verumetiam ediscendi. Peregregius quoque habendus est in alio quasi ciuili genere scribendi, Xenophon socraticus, qui pædiam Cyri scri-psit, quam tanti fecit Scipio Africanus, vt eam se lectitando contriuisse glo-riaretur. Multa scite ac sapienter dicit. Et quæ omni ex parte vrbana præcepta adiuuant. Tenuit cum eo similitudinem quandam quasi emulus Onesicritus, Diogenis discipulus. Nam sicut ille Cyri pædiam, sic hic Alexandri tyroci-nia prosecutus est. Meruit & laudem suam in eodem scribendi genere Euphra nitus olympius. Nam Antigonum regem instituit. Et regni præcepta ad eum scripsit. Ex nostris autem solus (vt arbitror) Cicero emicuit, qui sex illos suos eloquentissimos libros scripsit, cum gubernacula Republic. teneret, vt ipse ait. Hi cum multis alijs periere, quorum quidem desyderium me impulit, vt ten-tarem quid meditari possem de ciuili societate. Partem illam de somnio Sci-pionis omnino intactam relinquens, quæ diuina quadam sapientia ab eo scri-pta, naufragium supernatauit. Quod si Aristoteles æquum esse putauit rursus de Republica scribere, cum Platonis (apud quem duodeuiginti annos operam dederat)

Qui de ciuili societate scri-pserint.

Legislatores

Cyri pędia.

dederat) libri in manibus essent. Et si Theophrastus eodem exemplo cogitationes suas de eadem re literis mandauit, cum Aristotelis praeceptoris ciuiles libri magna gloria legerentur. Cur erubescendum mihi erit si quod scripsero, cum Ciceronis volumina interierint? nec latini alij inueniantur qui de ciuili societate scripserint? Sed si patrociniũ causæ meæ susceperis pater clementissime, magna me molestia liberabis. Nam cum sis omnium philosophorum, ac theologorum nostri temporis maximus, possisque cum omni antiquitate certare, facile omnes tuo iudicio contenti, conticescent. Vel si qui obstrepent, licebit mihi dicere, quod dixisse Antimachum clarum poetam referunt. Qui cum in magna populi contione libros suos legeret, & cum auditores omnes præter Platonem reliquissent. Legam inquit nihilominus, plato enim mihi vnus instar est omnium. Non equidem ingenium tuum minoris facio, quam Antimachus Platonis ingenium faciebat. idcirco tu mihi sis instar omnium. Et si hæc mea probaueris edantur iube. Sin secus donentur marito veneris. Vereor tamen summopere, ne huius voluminis lectio importuna nimis numini tuo esse videatur. Diuina enim mens tua magnis consilijs cogitationibusque occupata, quibus pene vniuersum terrarum orbem gubernat, indigna est his interpellationibus vexari. Sed fretus facilitate tua, qua regibus principibusque omnibus præstas, oro, atque obsecro paululum quippiam ocij a summis negocijs tuis eripias. Et his nostris meditationibus lectitandis impartias, vt partem actionum tuarum musæ illæ, quæ te ab ineunte ætate semper aluerunt, iure suo sibi vendicare videantur.

Quãti Platonem fecerit. Antimach⁹.

AD SENATVM POPVLVMQVE SENENSEM.

RADAMANTHVS GNOSIVS, Viri Senenses, Vir fuit summa iusticia, summaque sapientia. Is ciuilia instituta Cretensibus dare constituit. Verum cum cogitaret authoritatem suam non satis esse ad ea quæ scripserat persuadenda varijs populis (erant eo tempore in Creta plurimæ vrbes, sed præter cæteras illustres tres, Gnosos, Cortina, & Cydonia) commentus est se iouem. (quem præsentissimum deorum fabulabantur,) in consilio habere, cuius nutu singula quæque decreta ad Cretenses deferret, quo inuento ciues pene omnes dicto audientes habuit, & ad frugalitatem, æquitatemque redegit. Longe post Minos animaduertens adhuc multa sapientiæ, modestiæque præcepta deesse, sectatus Radamãthum in antrum Iouis descendit, vt ait Plato in libro de legibus. Et noua quædam instituta deferens, consulta, mãdataque iouis esse disseruit. Qua persuasione Minos principatum, Cretenses aũt maris imperium primi mortalium cõsecuti sunt. Hunc imitatus est Licurgus, & legum suarum Pithiam auctorẽ esse Lacedęmonijs persuasit. Hæc mecum animo volutanti occurrebat mihi optimum factu esse, si pontificem

Minos

Licurgus.

tificem maximum Sixtum, virũ sapientia, & doctrina pręstantissimum, & religionis christianæ numen sanctissimum consiliorum, sententiarumque mearum auctorem facerem, cum quo ea quę probasset longe magis facilem persuasionem apud quasque gentes, ac nationes haberent, propter mirificã eius dignitatem, atque auctoritatẽ. Tũ vt geniũ fœlicitatis libris meis adhiberem, qui inuidiam vinceret, & eos ab omni obliuione liberaret. Hac opinione ductus libros numini eius dedicaui. Is sereno vultu excepit, & inter obeunda totius orbis terrarũ negocia magna diligentia lectitauit, laudauit, probauit, edendosque omnino esse censuit. Diuino igitur Sixti iudicio fretus non formidabo volumen hoc, quantuncunque est, omnibus hominibus lectitandum exhibere. Et præcipue si principes Reip. meę, & reliquos conciues meos vindices huius operis impetrabo. Hi enim omnes studiosi libertatis sunt, Et ciuilẽ sapientiam optime callent. Nec alienum hoc, aut arrogans videri poterit, cũ exemplo vtar tot clarissimorum virorum, qui ciuilia pręcepta ciuibus suis inscripserunt. Et pręsertim cum ciuitas nostra vt non solum ex memoria hominum, verum ex antiquis Reip. pignoribus cerni licet, diuturna, ac pene perpetua libertate vsa sit, Adeo vt cum plęreque Italię vrbes variante fortuna modo a Regib⁹, modo a Ducibus, modo a Tyrannis tuerentur. Hęc cum paucis admodum aliis intacta ab omni seruitutis iugo hactenus extitit. Et ciuium fortitudine, consilio, & sapientia, non modo se ab omni periculo vindicauit, verum indies magis magisque aucta est. Nunc autem ad præcepta descendamus. Nam quæ ad patriæ laudem spectant, alio tempore literis commendare destinauimus.

Ciuitas Senẽsis libera.

¶FRANCISCI PATRICII SENENSIS PONTIFICIS CAIETANI, LIBER PRIMVS DE INSTITVTIONE REIP.

¶Præstantior ne sit Respub. An vnius principis imperium. Titulus primus.

VETVS ADMODVM Et promulgata disceptatio est inter pręclaros philosophię scriptores. Quid præstantius sit, quicque ad bene beatęque viuendum aptius. An ab optimo principe gubernari, eique iuste imperanti parere. An in libera ciuitate optimis legibus, ac moribus constituta degere. Et pla. video vtriusque sententię adstipulatores complures esse, qui dum vnam tutantur partem, alteram diruere conantur, ancipitesque nos reddunt, (cum ingenij laudẽ querunt) quid magis optandũ a mortalibus esse videatur. Nã Xenophõ socraticus, cui musę atticę propter sermonis suauitatem cognomentum fuit, quamuis Athenis natus esset, & in Lyceo a Socrate institutus, tamẽ a Platone condiscipulo suo, quem philosophiæ quasi numen veteres esse voluerunt, & a plærisque alijs eius familiæ omni ex parte desciuit. Pluris enim Cyri iunioris Persarum regis amicitiam fecit, quam patriæ instituta, ac disciplinę pręcepta. In libris namque illis, in quibus res pręclarę, domi, mili-

Monarchia Aristocratia.

xenophõ musa attica dict⁹

tieque gestas a Cyro superiore refert. Bene etiam institutæ Reip. iusti principatum præferre videtur. Et certe si principia humanæ societatis considerare volumus, & historiarũ monumenta reuoluere, inueniemus gentium imperia, penes reges, & principes extitisse. Vni siquidẽ viro iuste ac legitime imperanti parere æquius esse videtur, quam compluribus ac pene infinitis. Et, vt plærumque accidit, imperitis rerum gerendarum. Fit enim nescio quomodo, vt quos singulos, veluti operarios ac baiulos contempserimus. Eos deinde coniunctos vix vereri possimus. Firmabo etiam hanc sententiam Homeri testimonio, qui in secunda rhapsodia ait, non posse rem bene geri multorum imperijs. Accidit præterea imitatio naturæ, vt quemadmodum deum vnum conditorem rerum omniũ, ac motorem cernimus, cuius imperio omnia reguntur, sic nobis ęquum esse videatur dicto vnius excellentissimi principis audire, atque obsequi. Diei præsidem vnicum solẽ esse cernimus, noctis autem lunam, quam quidem inter sydera & stellas regnare aspicimus, & maiori lumine maiora astra obscuriora reddere. Sed vt ad minora descendam, nonne bruta animalia nõnulla sunt, quę imperio vnius obtemperant? munera imperata non detractant, & tanquam sub imperatore pugnant. Regem suum apes habere quis ambigit? qui populũ nutu & arbitrio regat, & sedulas apes ad munera obeunda, fauosque cõponẽdos reddat. Hæc cogitatio principio fortasse vagis, ac dispersis hominibus, ferarũ more persuasit, vt ab agresti vita discederẽt, & in vnum locum cõgregarentur. principẽque sibi pręficerent fortitudine, prudentia, atque eloquentia pręcellentem, cuius arbitria pro legibus obseruarent. Sed vt omnia in peius descẽdũt, & potẽtia homines superbos, ac petulantes reddit, qui initio mites, ac faciles imperio videbantur, iniqui admodum, ac crudeles euaserunt. Populusque tyrannorum sceuitiam, iam pertesus de libertate aliquãdo cogitauerit. & qualẽ potuerit Rẽp. ciuileque societatẽ constituerit. Sicque quasi regẽ perpetuo loquẽtẽ leges sanciuerit, magistratus ordinauerit, qui prius parẽdo, imperare disceret. Nec admirandũ censeo quod populi, reges, & principes exegerint, sibique cõsuluerint. Cũ raro admodũ accidit, principẽ eo animo regnare, quo imperiũ accepit. Ex tanta ac pene infinita Cæsarũ serię, qui omnes imperio deteriores facti sunt, Vespasianus solus omnium ante se principũ, in melius mutatus est, vt cornelius Tacitus refert. Vnde nõ inscite Mimus ille scurra Claudij Neronis dicere solebat. Bonorum principum facies in vnius annuli pala facile perscribi posse. Vt facete admodũ Flauius Syracusanus meminit, qui etiã ait Diocletianũ dicere solitũ. Nihil difficilius esse quã bene imperare. Initia principatus faciliora sunt, quo ad populi fauorẽ sibi cõciliẽt. Sed postquã potiti rerũ sunt, sæuitia, ac libidine omnia pessundant. Nullus dei metus, nulla religio eos coercet. Et tãdiu insaniũt, donec a populis opprimantur. ¶ Vera igitur mihi videtur illa peregregij illius satyri sententia. Ad generũ Cereris sine cęde & vulnere pauci descendunt reges, & sicca morte tyrãni. Quęquidẽ mẽs nõ caret minore authoritate. Thales enim Milesius qui primus omniũ sapiẽs appellatus est, interrogatus a familiari quodã suo, quidnam in omni vita difficillimũ vidisset, Tyrannũ inquit senẽ. Nec mediusfidius iniuria. Nulla enim imperia difficilius exercentur, quam in homines. Vt etiam apud Xenophonta. Nullum siquidem aliud animal in pastorem suum seditiosum est, vt parere nolit, fructusue abneget, præter hominem

Xenophon pfert Reg. Reip. arguit pro Regis imperio

Monarchia antiquissima

Apes regem habent

arguit p Rep.

Lex quasi rex perpetuo loquens

Cæsares imperio deteriores facti.

Mimi dictũ.

de Vespasian

Iuuenalis.

minem, qui infensus semper in eos qui sibi pręesse, aut imperare quærunt insidias meditatur, nouisque, rebus studet. Facilius Athenienses Regem Cecropa. quamuis ęgyptius esset tulerunt, quam Pisistratum loci indigenam. Ille nãque mitiore ingenio fuit, & æquo pene iure cum ciuibus viuebat. Leges, ac iudicia ad seruandam ciuilem societatem constituebat. Cuiusquidem tempore Attica regio summopere aucta est, non modo agricultura, verum mercatura, & nauigatione. Quocirca ab eius nomine Cecropia appellata est. At qui nullam aliam ob causam a poetis fictum esse arbitror, quod tum iudicium Neptuni, & Mineruę agitatum sit, nisi quod ex colendis agris, plantandis oliuis, inserendisque arboribus, studuerit, & mercaturæ, ac rei nauticæ. Pisistratus autem qui fuerit, Solon ad Athenienses literis edocuit. Cum inquit, nequaquam a deo acceptum esse, quod per eorum vecordiam dira imperia tolerarēt, pignoraque dedissent, vt duram seruitutem paterentur, quibus verbis populum in Tyranni cœdem, visus est adhortari. Non tamen hoc consilio hæc dixi, vt Respublicas omnes iustas, sinistros autem omnes principes asserere velim. Exurgunt nanque alij factiosi ciues libidine, & auaricia ducti, qui statum optimorum ciuium pessundent, vt nullo sanguine satiari possint. Et hic exitus est fere omnium rerum publicarum vt viuant, crescant, incolumesque sint, quandiu a seipsis manus abstineant. Principes etiam legimus secundo populi rumore in omni vita imperasse. Et Cyrum imprimis Persarum regem, si vera sint quæ de eo a Xenophonte scribuntur. Et Antonium stoicum philosophum quem propter vitę innocentiam, ac sanctitatem omnibus Romanis principibus pertulerunt, cum quibus si ageretur, nihil de Republica cogitandum esset. Quid enim suauius, aut magis optandum mortalibus esse posset, quam sub optimo rege, aut principe priuatam vitam agere sine iniuria, aut populorum ambitione? Sed quia non immortales, aut immutabiles natura principes dedit, & eorum posteri, quod ab assentatoribus delicate admodum educati sint, deteriores plærumque euadunt. Tutiorem vitam arbitrandam esse censeo bene moratæ Reipublicæ quam cuiusque principis. Illa siquidem diuturna, ac pene immortalis est. hic paruo temporis curriculo senio, ac morte conficitur. Præstare etiam videtur Respubli. quia in principe non possunt singula absoluta, ac perfecta esse. Nihil enim, vt ait, oratorum maximus Cicero. In simplici genere natura omni ex parte expolitum reddit. Quoquidem exēplo probauit zeusis, cum simulacrum Helenę pingeret. Ex diuersis nanque puellis perfectam imaginem deliniauit. Alium siquidem iustitia, alium fortitudo, alium liberalitas, aut facilitas, commendatum efficit. Vnus autem qui virtutes omnes complectatur, vel nunquam, vt arbitror, inuentus est. Sed cum in Republica complures sint. vnusquisque partem aliquam virtutis, ac prudentiæ habet. Quocirca in vnum collati ciues, quasi vnum hominem præstat, qui multiplici ingenio, ac memoria pollet, oculis pluribus cernit, operatur manibus multis, & pedibus pene infinitis nititur. Et vt Philosophorum acutissim⁹ Aristoteles, ait. Alij quidem aliud, cuncti autem cuncta decernunt. His rationibus adductus aliquid pro ingenij mei imbecillitate de Republica scribere constitui. Et instituta quædam nostrorum temporum veteribus admiscere. Neque industriæ meæ, me vlla ex parte pœnitet. Natus siquidem, atque educatus sum in libera ciuitate optimis moribus, ac legibus cōstituta, quæ si

non

Cecrops.

Pisistratus.

vit qd Remp: sustineat

Antoni⁹ princeps philosophus.

argum pro Republ

zeusis pictor

non secundum, saltem tertium locum inter Respublicas nostri temporis omnium iudicio habere cernitur. Cui si qua ex parte prodesse possem, & iuniores ad meliorem, vt aiunt, frugem redigere, id mihi iucūdissimum esset. Sin secus expergiscentur fortassis aliqui, qui acumine ingenij, & doctrina maxime præstabunt. Et opus eiusmodi congressi secundo magis vento nauigabūt, remque hanc hebetiore ascia dolatam, lima, ac pumice expolitiorem, nitidioremque reddent.

PLATONIS, XENOPHONTIS, ARIstotelis, & Ciceronis libri de ciuili societate in quibus differunt.

Titulus secundus.

Plato de rep.

Noua Resp. valde difficilis

Xenophon.

a teneris iustitia edi[s]cenda persarum more

Aristoteles.
Cicero.

laus vrbis Romæ a virtute et legibus

Iurisconsultorū veterū libri multi.

INSTITVTA Ciuitatis scripturus Plato non Atheniensium Rempublicam in qua natus erat descripsit. Neque ciuilem aliquam societatem quę suo tempore esset, vel aliquando extitisset. Sed nouam, ac commenticiam finxit. Difficile nanque ei factu videbatur ciuibus illis iusticiam persuadere, qui ad eam ipsam colendam a teneris (vt aiunt) vnguiculis non fuissent instituti. Hanc rationem cum sibi etiam persuasisset Xenophon, & ciuilem Persarum societatem sub rege Cyro laudare vellet. Asseruit pueros apud Persas, ita iusticiam discere oportere, vt apud alias gentes literas, & studia bonarum artium discunt. Fecit nempe Plato, vt bonus architectus qui demoliri mauult male ædificatas, maleque materiatas ædes, easque solo adequare quam instaurare, atque emendare. Cuius etiam exemplum imitatus Aristoteles, In plęrisque Ciuilem disciplinam instituit, Et precępta bene moratę ciuitatis tradidit, partim noua, ac sua, partim e superiorib9 eruta, partim autem rerump. vsu comprobata. Noster autem Cicero qui in rep. vixit (quæ totius orbis terrarum imperium tenuit) satis esse iudicauit, si in libris suis quos de repub. scripsit, ꝓcepta, atque instituta maiorum referret, & ea præcipue quibus imperium domi, militięque propagatum esset. Nec mediusfidius iniuria. Nulla enim exempla virtutis in ea ciuitate deerant. In qua quasi theatrum omnium ꝑclarissimarum actionum cernebatur. Cuius leges non, vt aliarū vrbiū vnis tātum mœnibus arcebātur. Verū diffusę per vniuersum orbē ciuilē disciplinam omnibus mortalib9 ꝑscribebāt, quarum quidē nostro quoque tempore fragmēta illa quę supsunt, ciuilē normā adeo in se continēt, vt nihil eis deesse videatur. Si quid autē demere, māca potius, & inchoata ciuilis sapientia relinquatur. Et profecto si iurecōsultorū volumina integra extarent, nec adeo fracta, & mutilata essent, lucem nobis prębererent clarissimā, ac perspicuam, nō modo ad hanc ciuilē societatē cōseruandā, verū ad moralem sapientiam, & ad vsum maximarū rerū. Sed ad Ciceronem redeo, qui sapienter admodū mihi egisse videtur, cum maiorū instituta recensuit, eaque pœne satis esse dijudicauit, quando ex illis talia incrementa perspiceret, quę satis vtique fuerant ad

constituendum

constituendum imperium omniū gentiū,& si qua maiora, aut seueriora occurrerent, ea, qm̄ minus persuaderi imperitę multitudini possunt, potius a sapientibus cogitanda, ac meditanda sunt quam precipienda. Quotus enim quisque in populo est, qui pręcepta sapientię discere, atque eis auscultare valeat? Non em̄ cum sapientibus, qui sibiipsis omnia quæ ad vsum vitæ pertinent, optime pscribere callent. Sed cum populo, ac multitudine res nostra agitur, quę quidem facilius ad temeritatem, ac furorem concitatur, quam ad prudētiam, ac modestiā redigitur. Concedendū pręterea est aliquid consuetudini, quę quidem diuturnitate temporis efficit, vt nonnulla tollerāda esse videantur quę contra ius boni &equi oio esse cernuntur. Eiusmodi autē diuini oratoris, philosophi peregregij, & senatoris excellentissimi Libri de Rep. si extarēt, liberarent me ab hoc munere, quod pręter vires meas, preterque ingenij, ac doctrinę facultatem suscepi. Animaduerto siquidem me obnoxiū futuris obtrectatoribus, atque inuidis. Et pręcipue his qui odio, atque desidia oscitantes aliena carpere malunt, quam sua aliquando edere. Quos ego in omni vita tanti feci, vt ne verbū vnquā vllum contra illos dixerim. Opus igitur meum prosequar Deo Optimo Maximo beneuolente, & ea enarrabo quę mihi pertinere videbuntur ad institutionem ciuilis societatis. In quibus si operę pręcium fecero, id mihi erit quam iucundissimum, sin secus, industrię meę neutiquam poenitebit. Malo enim aliquid agendo maiorem a me doctrinam, ac sapientiam desyderari, quam nihil agendo prudētior, doctiorque iudicari. Gymnosophistarum quidem ratio semper mihi cordi fuit, eāque laudandā, ac cōprobandam censeo, qui a suis discipulis acrius ocij quam negocij rationem exigendam esse arbitrantur.

Not. + populo

Desiderenᵗ libri Ciceronis de Repu.

Gymnosophistæ.

CIVILIS SOCIETATIS RATIO ET INVENTVM.

TITVLVS TERTIVS.

CIVILEM Societatē quam ciuitatem appellam⁹ (vrbis enim nomen ædificijs tantum ac moenibus continetur) hominum inuentum esse vtilitatis gratia duce natura nequaquam mihi ambigendum esse videtur, Est enim homo sociale animal longe magis quam apes, formicę, grues, & eiusmodi genera, quę grægatim aluntur, gregatimque se tuentur. Prima societas est, vt in omnibus animalibus. sic longe in hominibus, qui rationis participes sunt, maris & foeminæ generationis gratia, quę nisi simul fieri non potest, & alter ab altero pręscribente natura, vix diuellitur. Pignora siquidem natorum mutuum amorem adeo conciliant, vt in commune semper studeant. Et liberis pari admodum indulgentia, ac sibi ipsis incumbant. Non enim hominibus accidit quod reliquis pene animantibus, quarum sole foeminę curam alendorum filiorum suscipiunt. Et paruo quidem tempore, dum materna ope indigent. Videmus enim aues, pullos suos educare, quamdiu implumes sunt, atque inuolucres, sed vt primum cernunt, eos alis vti, sensim e nidis abducunt, & circunuolantes antecedunt, quoad

Hō aial sociale.

firmiore

firmiore nixu regantur,quod cum primum cernunt,libero cœlo filios permit=tunt. Neque eorum deinde curam aliquam habent, aut aliquando interno=scunt. Sed marem rursus quæritant nouæqueproli indulgẽt Homo autẽ cum cernit liberos suos,tantã indulgentia afficitur, vt nihil magis studeat quam vi ctum eis parare, & patrimonia adeo ampla, vt perpetuo nihil eis posterisque deesse possit.Hinc ortum est seminarium ciuitatum quod cum vir & fœmi=na domum fecerint crescente filiorum,& nepotum numero domus alias adde re opus fuit,cum vna eos non caperet.Et sic pagos erigere,& societatem ex plu ribus domibus constituere.Cum sensim deinde cernerent quantę vtilitatis es set humana societas,quanque facilius victuri simul complures quam singuli compararent,tutiusque ab incursu ferarum degerent. Pagos pagis adiungere, & familias familijs adijcere cœperunt,& de cõmuni vtilitate cogitare. Hinc munimenta tutioris vitæ gratia inuenta sunt.Nam locis editis fossam ducere, & vallo circundare nõ dubitauerunt.Et sic vrbes,atque oppida inchoauerunt. Quocirca varro,ait,vrbem dici quod aratro præfinita esset.Et pomponius iu=reconsultus peregregius vrbem dictam asserit,quod vrbare aratro definire sit. Vrbum,optimum vetustissimorum verborum indagatorem præterea dixis=se ait.curuaturam aratri appellari quod in vrbe condenda adhiberetur. Oppi dum etiam dici Varro testis est,quod munitur opis causa,sic etiã mœnia quod vrbem muniant appellata sunt, & murus a munitione. Quibus ex rebus con=stat primam rationem eorum qui ciuilem societatem instituerunt fuisse, vt tu te degerent,& a vi atque impetu munirentur. Tranquillitas nanque vitæ dux illius extitit ad innumerabiles commoditates excogitãdas. Credendum siqui=dem est sermonem humanum,quoquidem homo cæteris animantibus pręstat ante ciuilem societatem neutiquam distinctum fuisse. Vocem siquidem com=munem habemus cum reliquis mortalibus,quæ gaudium,aut tristiciam impri mis demonstrat,vel cupiditatem nõnunquam,aut metum. Sed proprijs vo=cabulis res discernere,& cogitationes nostras atque affectus claro sermone pręfinire,iustum ab iniusto,vtile ab inutili separare,id certe non nisi ciuile inuen=tum esse potuit,quod quidem vel ex hoc liquido cerni potest quod non modo singulæ prouincię,sed singulę pene ciuitates suum sermonis genus habere vi=dentur.In quo quidem ab alijs etiam finitimis differunt. Studia pręterea vir=tutum,& bonarum artium disciplinę, certe non a soliuagis hominibus, & ab his qui ferarum more in siluis degebãt.Sed a ciuili viro qui in cœtu hominum versaretur,multa audiret,multa dissereret,refelleret nonnullos, refelleretur e=tiam a plerisque,inuente exculteque sunt. In ciuitatibus nanque bene moratis pręmia exposita sunt his qui virtute aliqua excellunt, & gloria & honore ho=nestantur.Honos enim(vt ait Cicero)alit artes, omnesque incendimur ad stu=dia gloriæ.Et Plato σκτω αρετι ιαυτη δοξαρ εγκατα λειπω.Opificia pręterea,& ministeria minimarum etiam artium in ciuitatibus, vel inuenta,vel ex agre sti vita accępta lõge in dies meliora reddita sunt.Et denique ne singula percur ram,quicquid egregium studio, vel opera sua mortales habent in vita huma=na,id omne aut a ciuitatibus fluxit,aut in illis cultum nitoreque accępit. Ho=mo pręterea qui in communi societate educatus est, quam differt ab eo qui in agresti tugurio,aut in montana solitudine,aut silua viuit?Hic enim cum feris ac brutis animalibus ad seuitiam natus esse videtur. Ille autem cum homini=bus

Vrbes.
Vrbs vnde.
Oppidũ vnde.
Plato.

bus ad iusticiam,& humanitatem. Verum nanque est quod Aristoteles ait. Beluam non hominem esse eum, qui ciuilem societatē fugit, & ciuitatis pars aliqua esse recusat, impius omnino vt sit necesse est, & rapinæ potius inhumanitatique studeat, quam iusticiæ, aut alicui virtuti. Fugit siquidem cōgressum hominum, ne compellatur legibus, ac iudicijs parere, & legitime imperāti obtemperare, quaquidem re nihil perniciosius esse potest, nihilque magis ab humana natura alienum. Ciuilium nanque bonorum maximum est iusticia, quę quidem fundamenta humanę societatis iacit, & sine qua nulla ciuilis congregatio esse potest. Huic igitur incumbat vnusquisque ciuis opus est. Nam sine ea truculētę feræ potiusquā hominis nomine dignus esset, vt enim idem philosophus asserit. Optimum omnium animalium homo est qui perfecte viuit. Sic pessimum omniumque deterrimū qui a lege iudicijsque secernitur. Persarum leges, vt Xenophon scribit imprimis ad iusticię cultum instituunt. Et ista ab ipsa pueritia ciues erudiūt, vt nihil inhonestum, nihil turpe, aut iniustum appetant, quęquidem persuasio omnium optima mihi esse videtur. Et si quo pacto fieri posset, vt omnes hac doctrina instituerentur magna parte laboris nostri liberati essemus. Nam si ciues optime animati, æqui bonique studio adducti ad Remp. accederent, superuacua præcepta essent, quibus humana societas instituitur. Vnusquisque enim sibi præscriberet quid facto opus esset, & simul coniūcti nulla cupiditate, aut alia omni perturbatione affecti optime consulerent. Nec alium ambitio, alium auaricia, alium simultas, alium inuidia, adeo raperet, vt a veri ratione distraheretur, & priuatam vtilitatem, aut insanā voluntatem potiusquam commodum publicum, aut veram rationem sequeretur. Sed quoniam non cum perfectis hominibus viuitur, sed cum his quos, & laudamus, & admiramur si simulachrum aliquod virtutis præ se ferunt, adhibenda sunt præcepta, & instituta quibus ad honeste viuendum, si non vltro (vt par esset) homines inducantur, saltem bonorum exemplo, & legum formidine ad meliorem (vt aiunt) frugem instituantur. At qui vtinam hæc præcepta ne contemptui plærisque potentioribus sint, qui omnia per vim potiusquam per virtutem in REPVBLI. agere student, de quibus sentire videtur Anaxerxes. Nam cum audiuisset Solonem legibus scribendis apud Athenienses incumbere, impensam eius operam, ac diligentiam irrisit, asserens leges illas aranearum telis similes esse futuras, quæ minora volatilia comprehenderent, scinderentur autem a maioribus, quam sententiam deinde crebris sermonibus vsurpabat Solon, nec iniuria. Nam in magnis sępenumero ciuitatibus, & in quibus etiam studia bonarum artium vigent, complures videmus qui turpius degunt quam si in siluis, ac montanis regionibus educati essent, quibus profecto id accidit quod indis, qui ad solem oriētem nascuntur, & noctis colore corpus inficiunt. Sed iam tempus est, vt ad præcepta descendamus, & singulatim singula suo ordine tractemus, & imprimis disseramus qui status sint RERVMP. Et quem ex omnibus probabiliorem esse ducamus, vt omnibus clarū sit quorsum huius ciuilis disciplinæ spectet pręcepta, & a quibus carceribus decurramus ad metas. Ne qua tamen in verbis cōtrouersia sit aperiēdū imprimis arbitror, quid sit Ciuitas, quidque etiā Resp. ciuitatē appellandam esse censeo, collectā hominū multitudinē ad iure viuendum. Numerū ideo addidi, quia pauci, nec bene, nec tute, nec commode viuere possent.

Aristoteles.

Iusticia.

Leges persarum.

Anaxerxes dictum de legibus Solonis.

Ciuitas quid.

b Institutio

Institutionem autem eorum qui in ciuitatibus degunt Remp. appellabo. Et ciuem indigenam loci ingenuis parentibus oriundum, vel eum qui a magistratibus vel legibus ciuitate donatus sit. Volo enim eum participem publici muneris esse posse, aliter nec ciuem quidem habendum censeo, nec placet per affinitatem ciuem vocari, nec per vicinitatem, vt aliquando fieri solet. Et si domum vel fundum peregrinus quispiam mercatus fuerit, inquilini potiusquã ciuis locũ tenere debet, donec ciuitate donetur. Sed de hoc loco suo dicemus. Nunc autem ad id quod instat.

Resp. quid
Ciuis quis.

¶QVOT RERVMP. STATVS SINT & quis singulorum finis.

¶Titulus quartus.

STATVM Rerumpub. si quidem de rege & tyranno nihil dicere constituimus. Triplicem principaliter ponimus. Vna namque popularis est, Altera in qua optimates agunt, Tertia quæ in paucos diffunditur. Popularis Respub. est in qua res agitur ad imperiũ multitudinis cuius nutu leges describũtur, & magistratus omnes eliguntur, & quod pluribus videtur, id commune omnium esse iudicatur. Hanc apud Herodotũ laudat Othanes cum de instituenda Persarum Repub. agitur, eamque etiam a nomine admiratione dignam censet. Dicitur enim ἰσονομία quasi iuris æqualitas quando in REPVBLI. in qua multitudo dominatur æquo inter omnes iure omnia demittenda sint. Iubetque, vt in ea magistratus sorte ducantur, qui gestorum omnium rationem reddant, vultque vt omnia consilia in commune referantur. Huius finis est libertas. Nihil magis cupit popularis multitudo, quam potestatem viuendi habere, vt velit, quamquidem libertatem Cicero esse affirmat. Florentinus autem iureconsultus libertatem esse dixit naturalem facultatem eius, quod cuique facere libet, nisi quod vi aut iure prohibetur. In ea autem in qua optimates agunt soli qui in ciuitate cum virtute degunt, quique optimi sunt Rempub. administrant, nec multitudinis fauor, neque diuitiæ, aut nobilitatis gloria opitulatur. Sed sola honestas illos ad magistratus, ac dignitatem prouehit. Hanc in eadem Persarum disceptatione apud Herodotũ miris effert laudibus Megabizus, remque omnem in optimis viris permittendam statuit, a quibus nihil vnquã formidãdum sit, & ex optimis hominibus, optima consilia manare consentaneũ est. Huic sententię hærere videtur Dion in libris suis, qui de regno inscribũtur, vbi ostendit longe maiora geri paucorum consilio, quã multitudine, aut viribus fortissimorũ iuuenum, quod etiam Homeri sententia comprobatur, cum Agamenonem inducit asserentem longe facilius se posse rem Troianam euertere, si decem Nestores, aut Vlysses in consilio haberet, quam si totidẽ Aiaces, & Achilles fortiter dimicantes. Horum igitur qui a virtute censentur, quique optimates appellantur, finis est virtus, ad quam quidẽ omnia dirigunt, quam animi habitum Cicero esse voluit naturæ modo, ac rationi consentaneum, hanc a viro dici idẽ author est, quod ex omnibus animãtibus soli viro cõgruere videatur.

Status rerup. triplex. *v. de Regno. fol. 11.*
Popularis status. *qui et Democratia et libertas, et*
Isonomia. *d. ab æqualitate*
Libertas quid
~~Holigarchia.~~ *Optimatum status qui Aristocratia dr a virtute*
Dion de regno.
Virtus quid.

Tertia

Tertia in qua pauci dominantur, quoniã pauciores diuites pauperibus sunt, paululũ quippiã a Tyrannide differt. A censu enim, & diuitijs magistratus eliguntur. Et sola opulentia dominatur, neque libertatẽ sibi, aut virtutis finẽ pręscribit, sed solas diuitias, quas Cicero belli subsidia, & pacis ornamẽta esse affirmat. Sed male cũ diuitibus res agitur, cũ nullus locus virtuti est, & plæbs humiliter famulatur. Horũ imperiũ periculosum esse Periander docuit. Cum eminentiores spicas metendo segetẽ adequauit. Et Trasibulo per internunciũ cõsulendi tali exemplo responsum dedit. Neque me fallit alia etiam genera rerumpub. describi solere: Sed hæc tria authore Socrate, & nonnullis alijs Philosophis censentur. Accidit nonnunquam, vt in aliquibus ciuitatibus soli opifices, & agrorum cultores dominentur, qui quoniam multitudine præstant, nobiliores pessundant & virtute affectos, bonisque artibus eruditos ludibrio contẽptuique habent. Fieri per fortunã potest, vt eiusmodi ciuitas tuto aliquandiu, ac quiete se habeat. Sed inclinante fortuna facile cernitur quam difficile sit cum eiusmodi hominibus bene agere. qui enim in agris, aut officinis aluntur, omni rerum experientia carent, submissoque animo regunt. Nec doctrina, aut genere, aut magnarum rerum experientia adiuuantur. Et dum nobiliores formidãt temere omnia, aut crudeliter agunt. Plæbs nãque omnis, aut humiliter seruit, aut cum magna crudelitate imperat. Est etiam cõtra, vt nonnullas ciuiles societates soli nobiliores regant, quorũ quidẽ imperiũ neutiquam cõprobandum censeo. Aduersantur enim plærũque plæbi, nec societatem inferiorem æquo animo perpeti possunt, vt de nobili Claudiorũ familia legimus: Ex qua pene omnes aduersus plæbẽ adeo violentos, ac contumaces fuisse constat, vt ne capitis quidẽ quisquã reus ad populũ mutata veste prouocare, aut veniã gratiãque deprecari voluerit. Atqui Appius Claudius regillianus cũ decemuir esset legibus scribundis, & virginẽ ingenuã per vim libidinis gratia in seruitutem conaretur asserere causam plæbi dedit rursus a patribus discedendi. Nec minorem violentiã in plebem ostendit Claudia eiusdem gentis foemina, quæ cum in conferta multitudine vix carpento deuehi posset, palam exclamauit, vt tunc reuiuisceret Claudius pulcher, iterũque classem amitteret, quo minor turba mihi obuiã daretur. Et quanquam nobiles viri animo excellentiores sunt, tamen promptiores ad bella esse cernũtur, quę quãuis imperia aliquando augeant, plærunque tamen vrbes funditus euertunt. Lacedæmonij, vt Dionysius Halycarnasseus scribit, aduersa in Leuctris pugna in qua mille, & septingentos ciues admiserunt, nunquam amplius ex calamitate ciuitatem erigere potuerunt. Thebani quoque, & Athenienses ex infoelici euentu pugnæ apud Cheroneã nõ modo principatu Gręcię a Macedonibus, sed patria etiã libertate priuati sunt. Iniquũ præterea esse videtur, vt cũ ciuitas ex solis nobilibus extare nequeat, sed longe maior sit reliqua multitudo, soli nobiles imperent, reliqui aũt omnes famulentur. Alimẽta nãque naturalia agricultura nobis suppetit. Mercatura aũt reliqua necessaria. Quo fit, vt nec sine cultoribus agrorum, nec sine mercatoribus, ciuilis societas esse possit. Non igitur a publicis muneribus aduocandi sunt, quorum vsus Reip. necessarius esse cernitur. Sed his muneribus honestãdi quæ facile per sese gerere possunt, vel collegis adiuuãdi a quibus eorũ gressus adeo regant, vt nihil incõmodi ciuitas capiat, & tenuiores a maioribus nõ videãtur omni ex parte destituti.

Diuitię belli subsidia.

Plebis imperiũ crudele.

Appius Claudius.

Claudia vestalis.

Senatus & populum vnũ corpus.

Quotiescunque Romana plebs a patribus secessit, non sine periculo magno semper renouata extitit. Fuit Marco Agrippae summae laudi huiusmodi conciliatio, & fabella sua docuit Senatum & populum vnum corpus esse, quod quidem discordia rumpitur, concordia autem in dies magis magisque augetur. Effecitque vt tribuni ex plebe crearentur, qui libertatem publicam a superbia nobilitatis tuerentur. Mediocres certe qui neque abiecti sunt, neque opulentia nobilitatis nimis exultant, longe modestius praesunt. Sed si alterutrum necessarium est, vt vel sola nobilitas, vel sola plebs imperet, longe tutius arbitror cum nobilitate quam cum plebe agere. Raro enim turpiter, aut indecore, agit, qui maiorum suorum laudem secum periclitari cernit. At ille qui per sese ignotus est, & maiores suos longe obscuriores habet, paruam admodum iacturam sibi aliquando facere videtur si deliquerit. Sunt praeterea ingenitae nonnullae virtutes nobilioribus, vel eas assequuntur persuasione maiorum. Brutos legimus libertatis studio, praeter Patricios omnes flagrasse. Exemplũ credo posteros secutos Bruti illius, qui & violatae libertatis pariter, ac pudicitiae vltor fuit. Sic etiam Decij pater, filius & nepos qui ignobiles erant pro patria se deuouerunt, & perpetuae nobilitatis gloriam assecuti sunt. Quae quidem persuasio reddit posteros promptiores, alacrioresque ad bene de patria merendũ. Non desunt tamen exempla rusticorum, ac ignotorum hominum, qui fortiter pro patria dimicarunt. Nam alios ab aratro accersitos, alios a grege, vel alieno armento aduocatos legimus, qui magnas populo Romano victorias pepererunt. Ego autem in eorum numero sum qui optimam Remp. esse dicam, quae ex omni genere hominum commixta sit. Multis in Rep. potestatem faciendam esse Solonis ratio praecipit, potiusquam paucis, licet optimi sint, & virtute praediti, quocirca admittendam multitudinem esse censet, ad repetendas rationes rerum gestarum, cum in bello, tum in pace. Sic etiam ad suffragia electionesque magistratuum, & ad complura alia in quibus maiora cõcilia ineũda sunt. Idem accidere ait, in ciuili societate, quod in Musica, Pictura & Poetica. In quibus artibus non modo docti sed etiam indocti probabile, nonnunquam iudicium afferant. Nec iniuria. Nemo enim inueniri potest etiam ex sapientiae professoribus, qui se scire omnia profiteatur. Et ille propius ad sapientiam accedit, qui plura dignoscit pauciora quae ignorat. Aliqui enim aliquid per naturam vel experientiam sciunt, quod plerosque latere potest. Quocirca coniuncti plures pauciora ignorabunt. Nec Licurgi instituta improbanda sunt, quae Remp. Lacedaemoniorum ex parua admodum ad imperium, ac dignitatem prouexerunt. Ille munera ciuitatis inter omnes pene partitus est, & paucorum potentiae popularem statum commiscuit, optimumque effecit temperamentum. Et ex pluribus voluit cõstare Remp. quo melior, firmiorque esset. Tempora tamen & diuersi hominum mores diuersaeque regiones alia atque alia instituta praescribunt. Idcirco longiore ordine quam Rempu. magis probandam censeam, deinceps tractabo.

Bruti libertatis studiosi.

Optima respub. ex omni hominum genere.

¶OPTIMAM REMP. ESSE, IN QVA leges dominantur & de legum virtute, quae quidem magistratibus praeesse debent & de legum latoribus.

¶Titulus quintus.

Optimam

OPTIMAM Rempub. appellabo in qua non singuli, aut plures ad nutum voluntatis imperant. Sed eam in qua lex tantum dominatur. Equalitas nanque inter ciues societatem ciuilem stabilem reddit, quæ tunc vel maxime viget cum æquo iure omnia censentur. Fit enim plærũque vt affectus iudicia hominum perturbent. Et alium amor, alium odium, alium spes, aliũ metus, alium ambitio, aut auaritia compellit ea iudicare, quæ non modo iniusta, verũetiam contra mentem eius sunt qui iudicat. Videmus nempe sæpenumero iudicem affectu quodam concitatum ea decernere quæ paruo demum interuallo libenter commutaret. Quodquidem exemplo declarauit Philippus Macedo Alexandri pater, qui cum Machetę causam quam neglīgentius audiuerat perperam iudicasset, Exclamaretque Macheta, & se prouocare diceret. Iratus admodum rex ait, ad quẽ prouocas? At ille. Ad te ipsum (inquit) cum attentius me audieris. Tunc iudiciũ Philippus distulit. Et paulopost cũ ad se rediisset, diligentiusque rem cogitasset sentẽtiã mutauit. Et Machetę iura neutiquã per desidiã suã pessundari passus est. Lex autẽ nullo affectu mouetur, nõ irascitur, non odit, nulla ambitione ducitur, diligit omnes pariterque omnibus indulget, quæ dum dominatur nunquã permittit aliquẽ per ambitionẽ surgere, qui populũ ducat turbulẽtasque factiones agat, Sed optime ciuiũ Remp. gubernãt, multitudoque vniuersa potestatẽ habet collecta in vnũ, vbi de Rep. sit agendũ, dimissi aũt singuli rem suã agunt. Legem quãuis viri prudentes, & consulti quidẽ condere debent, tamen promulgandã esse dico, vt Romani cõsueuere. Rogatio enim apud populum Romanũ trinũdino promulgabatur, antequã acciperetur, vt vndeuiginti dierũ spacio (tot enim inter trinas nũdinas dies intercedũt) optime deliberare possent. Vtrum futura lex Reip. cõduceret, eius deinde, cum populus accepit obseruãtiã magistratus curare debet, quę longe facilior est cum plebs vnuersa sciuerit, quã si a paucis clanculũ scribatur. Nã populi cõsensus firmiores leges efficit, & promptiores ad parendum potentes reddit. Facilius enim tueri possumus, quod a pluribus custoditur, & multitudinis authoritas non est parui momenti. Legem Pomponius iure consultus communem Reipub. sponsionem appellat, ductus duntaxat hac ratione. Veteres legislatores a diis se leges accipere gloriabantur, vt maiorem authoritatem in populo haberent. Mynias Aegyptiorum rex primus omniũ eis leges tulit, quarum quidẽ authorem Mercuriũ finxit. Minos vero in creta Iouẽ Saturni filiũ numen legũ suarum fecit. Lycurgus aũt Apollinem, Amolxis qui Gethis leges dedit, deam sibi prætulit vestam, quæ præsens nomen apud illas nationes habetur. Apud Romanos Numa Pompilius sanctionibus suis Egeriam Nympham præfecit, quo facilius eas populus acciperet. Parui nanque momenti esset optimas leges scribere, nisi in earum obseruantiã multido conueniret, ex senatusconsulto, quo maior legibus authoritas esset, Spuri⁹ Posthumi⁹ Albus, Aulus Manlius, & Publius Sulpitius Camerinus legati, Athenas missi sunt, qui inclytas leges Solonis deferrent, qui anno tertio postquã recesserũt, leges scriptas retulerũt, quę populo Rom. gratissimę extiterũt. Aristoteles legẽ esse ait cõmunẽ ciuitatis consensum, qui scriptis mandat quo modo vnũ quodque agendũ aut non agendũ sit.

Philippus Macedo.

Lex nullo affectu mouet.

Legum promulgatio.

Multitudinis authoritas non parui momenti.

Præcipit enim recta (vt ait Cicero) praua autem depellit. Eius nanque virtus est, vt Modestinus refert, Imperare, vetare, punire, permittere. Et imprimis videndum est, vt ea reipub. accommodetur, non autem resp. legi. Proinde falsum est quod a quibusdam dicitur. Leges omnes omnibus ciuitatibus conuenire. Lycurgi legem esse scimus qua præcipit fœminas in palestra etiam nudari. Diuque id apud Lacedæmonios obseruatum est. Persuaserunt siquidem sibi sobolem longe magis robustã futuram si ex vtroque parente luctatore nasceretur. Nec admirandum est. Studebant nanque omnes venationi, ac rei militari. Et reliqua omnia studia neglectui contemptuique habebant. Quinetiam furta rerum esculentarum iuuenibus suis permittebant, & lege quidem (vt Xenophon ait) quo paratiores alacrioresque essent ad prædam. Fuit etiam lex apud Aegyptios, vt qui rem furto amisisset, quarta eius parte mulctaretur, quæ furi (qui principi sacerdotum nomen suum professus fuisset) dabatur, cuius rei testis est Diodorus. Talia quidem apud Romanos qui omni virtutum genere excellebant, ludibrio habita sunt. Seueritas namque illis non minus in re militari, & in castris, quam intra mœnia, & in rebus vrbanis grata extitit. Videndum igitur erit, quo in populo, quave in vrbe leges perscribendæ sint, si Reipub. optime consultum esse velimus tempora præterea efficiunt, preter eorum vicissitudinem, vt non omnes leges perpetuo stabiles sint. Sed eis quandoque derogandum, quandoque autem abrogandũ sit. Non licuit per leges veteres libertinos tribubus Romanis aduocare. Sed cum pestilentia, & bello aliquando populus Romanus exhaustus esset. Legibus abrogatum est. Libertinique in tribubus accepti sunt. Laudemque haud minimam tulit Fabius Rullianus. Cui maximo ob virtutem cognomentũ fuit, quod cum censor esset eos describendos esse censuit. Mutatio etiam plærũque morum, mutationem legum exigere videtur. Nulla fuit quondã prouocatio a magistratibus. Sed cum per licentiam nonnulla perperam iudicarentur, legem de prouocatione a magistratibus ad populum Lucius Valerius tulit, quæ quidem res tam grata fuit populo Romano, vt publicolæ nomen meruit. Et cum deinde diem obijsset, publico sumptu sepultus est. Matronis etiam in annum luctu indicto. Præsint oportet magistratibus leges, & sic legitime imperabunt, populumque dicto audientem habebunt. Iure enim, ac scite dicitur magistratum esse legem loquentem, legem autem mutum magistratum. Magistratum vero qui gerunt in his potestatem habere debent, in quibus leges expresse cauere non possunt. Difficile enim factu est generali legum sermone quæcunque animaduersione indigent complecti. Plurimum prodesse ciuibus suis legumlatores, nemo ambigit. Quos tanti fecit optimus Philosophorum Socrates, vt eos RESPVBLI. beatas facere arbitraretur, quorum nomina in omni æuo nunquam obliterari poterunt. Moses quod apud Hebræos primus omnium legem scripserit, nonne in summa veneratione semper extitit? Phoroneus Inachi filius, qui Argis leges statuit, Et mercuri⁹ Trimegistus qui & Aegyptijs, Dracho, & deinde Solon qui Atheniensibus, Minos autem qui Cretensibus & Licurgus qui Lacedæmonijs sanctiones suas ediderunt, quantã sibi gloriam vendicarunt, quanque optime meriti de suis ciuitatibus esse dicuntur? Horum scripta Romani adeo venerati sunt, vt decem viros ex senatucõsulto cõstituerint, qui leges a Græcis ciuitatibus peterent, quas in decẽ ęris tabulis

Legis virtus

Legum mutatio fit morum mutatione.

Magistratus lex loquens. Lex mutus magistratus.

tabulis vel (vt Liuius ait) in æs incisas, pro rostrisque ęditas, populum docuerunt, & duas ipsi addiderūt, ne quid profecto operi deesset. Cicero in libris suis de oratore ad Quintum fratrem, Crassum loquentem facit. Et duodecim has tabulas diuinis pene laudib⁹ efferentem, cum ait. Firment omnes (licet dicam quid sentio) Bibliothecas me hercule omnium Philosophorum, vn⁹ mihi videtur duodecim tabularum libellus. si quis legum fontes, & capita viderit, & authoritatis pondere, & vtilitatis vbertate superare. Has tamen leges Romani iureconsulti tanto meliores reddiderunt, vt ad cumulum perfectę laudis nihil deesse videatur, Proinde sublatus mihi videtur temporibus nostris labor ferendarū legum, satis nobis superque erit, si Pontificum, & Romani iuris optimi imitatores erimus. Nihil enim illis deest quod ad ciuilem societatem conseruandam pertinere possit. Ex illis nanque dignitas omnis expetitur, cum omnis industria, omnisque honestus labor, honorib⁹, pręmijs, splendore, gloria decoratur. Vicia autem hominum, ac fraudes, damnis, ignominijs, vinclis, verberibus, exilijs morte multantur. Legem tamen si qui scripturi sunt, naturam, vt imitentur oportet, quæquidem solos homines rationis participes ex omnibus animalibus fecit. Ratio est quæ ostendit quæ agēda, quæve fugienda, eadem habitu mentis confirmata prudentia in nobis efficit quæ seminarium morum, & legum est, & fundamenta iacit omnium præclarissimarum actionum. Hęc docet hominem ad iusticiam esse natum. Nam cum genus suum amet ac congregabilis sit, ac sociabilis præter reliqua animantia, & nulla societas sine iusticia firma, aut stabilis esse possit, ad illam vel imprimis natus homo cernitur, cui præcipue indulget. Primum iusticię munus est pietas erga deum, cuiusquidē virtutis nullū aīal aliud præter hominē particeps esse cernitur. Solus homo deum cognoscit, eumque, vt authorem mūdi effectorēque rerum omnium reueretur, & colit, a quoquidem se participē rationis factum esse dignoscit. In quo cum iustitiam summam esse cernat, iusticię se imitatorem, vt ostendat oportet, si sui similem esse vult, & a natura sua neutiquam aberrare. Prębuit deus humanæ naturæ seminarium virtutū, vel igniculos quosdam (vt aiunt) qui si adoleuerint, nec a malis moribus deprauati fuerint perfectam in nobis naturam pariunt, quæ quidem virtus est quæ nos beatos efficit. Et vt stoici affirmant, sola satis est ad bene beateque viuendum. Naturam igitur imitatur in legibus suis legumlator quæ virtutis, & honestę vtilitatis rationem habet, vt ęquum aut bonum spectet, & vtilitati omnium ciuium, si fieri potest vel complurium saltem consulat. Videat imprimis, vt leges suę emendatrices sint vitiorum, commendatricesque virtutum, adeo, vt ab illis viuendi disciplina ducatur. Cuius rei materiam vberam Philosophia præstabit. vt Cicero in libris quos de legibus scribit, manifeste docet. Sit lex omnis ad salutem ciuium, conseruationem humanæ societatis, incolumitatem ciuitatis, vitaque singulorum quietam, ac beatam quę persuasio efficit, vt populi ęquo animo scita illa accipiant, quę etiam aliqua ex parte libertati singulorum obesse videntur. Defendat, ac tueatur bonos. Malos autem supplicio afficiat. Ea tamen ratione, vt malit ciues emendare, quam interimere, regionis legumlator rationem habeat. Nam diuersę regiones diuersas exigunt leges. Homines consideret, & eorum mores, ac viciniam ipsam cum qua studendum est, vt amice viuatur. Fides nanque viciniarum maximū

Legū. xij. tabularū laus.

Legē scripturis naturā imitandam esse. Rōis difinitio.

Hō ad iusticiam natus. Primū iusticię munus.

Qualē legē esse oporteat

Legis virtus.

Solōis leges quã Draconis mitiores. Homicidiũ homicidio vindicandum. Draconis leges sanguine scriptæ.

vrbis refugiũ est. Solonis leges quod mitiores essent longe gratiores Atheniẽsibus extitere, quã draconis, qui lęuia etiam errata capitali pœna animaduertẽda censuit. Vnde Solon eas omnes, propter nimiam asperitatẽ, aboleuit, pręter illas quæ de cęde erant, ęquum esse statuens interempti hominis facinus morte vindicare. Sed Draco vnam fere omnibꝰ mortem pœnam iudicabat. Quocirca Demades orator dicere solebat Draconem non attramento, sed sanguine leges suas scripsisse. Seuerę Lycurgi leges apud Lacedęmonios videri possunt, habent tamen penitentię, & confessionis criminum rationem, & vitę ciuium plurimum indulgent. Boni quidem ciues virtutis studio a prauis actionibus declinant. Mali autem plęrũque pœnarum formidine abstinent. Et leuioribus pœnis adfecti ad meliorem vitam rediguntur.

¶DE AEQVALITATE CIVIVM inter se, & de his rebus quę concordiam pariunt.

¶Titulus Sextus.

æqualitas cõcordiã parit.

AEQVALITAS Inter ciues concordiam parit, Sine qua infirma, nec stabilis omnino, ciuilis societas esse cernitur. Nullę enim vires satis esse possunt. Nullum pręsidium, nullę opes, nullaque vectigalia his ciuitatibus, quę intestino bello laborant. Rursus autẽ nec parua, nec parum diuturna ciuitas erit, quę ciuium concordia munita est. Elaborandum igitur imprimis erit, vt equali iure inter se ciues viuant. Et ne alij perpetuo imperent, alij autem perpetuo famulentur. Instabilis enim omnis societas est, in qua non omnes pari iure censentur. Imprimis nãque videndum est, ne alij in iudicijs a pluribus defendantur. Alij vero a plærisque expugnẽtur. Parit etiam discordiam maximam, vbi eorum qui in pari crimine deprehensi sunt, alij grauiter plectuntur, alij autem intacti omnino relinquuntur. Quinetiam cogitandum ne maior pœna quam culpa sit (vt ait Cicero) quaquidem in re Stoicorum sententia minime probanda mihi esse videtur, qui peccata omnia paria esse voluerunt. Longe enim durius animaduertendũ esse arbitror in eum gubernatorem, qui nauim onustam auro, & argento euertit, quam in eum qui arena, aut figulari creta oneratã amisit, quamuis suũ vterque officiũ neglexerit. Ea enim quę pluris sunt, maiorem diligentiam exigere videntur. Quæ stoici dicunt, vera existimanda sunt, si res inter sapientes viros ageretur, apud quos in læui etiam culpa admisisset. Ac si longius profugisset. Sed alia ratio nos ducit in societate ciuili, In qua res est cum multitudine, & non cum paucis, qui sibi & alijs legem præscribere possunt. Erit igitur studendum, vt iusti inter se ciues sint. Et ad virtutem omnia dirigant, cõtentique rebus suis, non appetant aliena. Ociosis in rep. nullus sit locus, per desidiam siquidem, ac secordiam omnia perperam agũt. Vnde verum est illud marci Catonis oraculum. Nihil agendo, homines male agere discunt. Industriæ bonorum ciuium semper inuident, quibus cum similes esse nequeant, simultate, & odio eorum statum labefactare conantur. Excludendi igitur sunt a publicis functionibus, quia nec digne imperare possunt, & parere, atque ob-

Pctã oĩa paria secũdum stoicos.

Ociosis ĩ rep. nullus locus. Catonis scitũ

ſequi detrectant,quibus ex rebus omnis ciuilis ſocietas continetur. Præclari quãdoquidem ciuis eſt optime imperare,cum præeſt, & modeſte parere cum ſubeſt. Magna quidem ratio in ordinandis magiſtratibus habenda erit, ſi æqualitatem conſeruare volumus. Popularē Ariſtoteles rempu. eſſe ait inſtitutionem ciuitatis circa magiſtratus honoreſque publicos,quemadmodum debeãt ĩ ptes. Per vices ciues ĩperẽt oportet. Sic etiã p̃ vices pareãt,ſi libertatis ſtudioſi eſſe cupim⁹. Nulla nãque pſuaſio ĩ ciuili ſocietate pſtãtior eſſe poteſt,quã libertatis,ad quã animus oĩm ciuiũ dirigendus eſt,quod quidẽ facile factu erit,ſi plerique omnes ſperabunt ſe aliquando magiſtratu potituros. Honori ſiquidem quiſque ſtudet, quem cum videbit ſibi præreptum, ſpeque ſe eſſe fraudatum,nunquam animo quieſcet. Et vel negligentior in rep. erit,vel male omnino animatus. Hinc ſeditiones inter ciues oriuntur. Hinc ſimultates & inuidiæ,quæquidem res ſtatum publicum infirmiorem reddũt. Proinde non modo dignitatis, ſed muneris quoque in deligendis magiſtratibus ratio habenda eſt. Præfinitum tempus magiſtratus habere debet. Nam perpetuo imperare in libera ciuitate odioſum eſt. Parendo enim, vt imperare diſcat optimus ciuis expedit. Et dum imperat optimum eſt, vt meminerit non diu poſt fore, vt pareat. Hoc propoſitum præſtabit, vt faciliore imperia illius ſint,qui non ſe regem,aut tyrannum eſſe ſentiet. Sed publico munere ad diem fungi. Et plures ciues muneribus honeſtabuntur. Plures magiſtratus ab vno eodem tempore geri iniquum videtur. Tum quod ab vno meli⁹ vnũ opus perficitur quam complura. Tum quod inuidiã, vel maxime facit apud alios,qui eodem munere ſe dignos eſſe arbitrantur. Et quãquam hoc peſſimũ apud Carthaginenſes erat, & noſtro etiam tempore in nonnullis ciuitatibus vſurpatur. Alienum tamen a ciuili ſocietate eſt, & ad inuidiam promptiſſimum. Bene igitur Lacedemonij ex Lycurgi legibus edixerunt nemini licere plures magiſtratus gerere. Cui⁹ ſententiæ adſtipulator eſt Socrates,& Ariſtoteles ab eius iudicio non aberrat,ſed eius authoritatem cõfirmat. Optimũ puto ad æqualitatem ciuium ſeruandam inter ſe ſi omnes ſenſerint ſe participes eſſe publicorum munerum. Non laudandum cenſeo quod in pleriſque ciuitatibus noſtro tempore vſurpari ſolet. Et a nonnullis doctiſſimis viris argumento etiam defendi, vt familiæ complures perpetuo ab omni publica functione excludantur. Id vtile eſſe adeo affirmant,quod longe magis diligentes ad cuſtodiam reliqui fiunt. Cum intelligant intra mœnia eſſe quos formidare debeant. Qua in re imprimis peccatur, & iniuſti ſumus erga conciues noſtros,qui cum onera nobiſcum ferant,a muneribus omnino excluduntur. Deinde ciues illos ignauos reddimus, cum perpetuæ ſeruituti addicti ſint, vixque eis liceat de Republi. cogitare,nec bene animati eſſe poſſunt,aut de Repub. promereri,qui pœnam ſemper formidant, & præmia nunquam expectant. Sint igitur inter ſe ciues munerum participes,ſperentque ſe aliquando magiſtratibus fungi poſſe,ſi per omnium virtutem, & populi ſuffragia licebit,& ſic nemo formidabit ſe ſuſpectum eſſe conciuibus,aut opinabitur precario ſe degere in libera ciuitate. Et alia ex parte nemo inſultabit in eũ, quẽ immunem ac ſuſpectum reliquis ciuibus arbitrabitur. Optimus pater familias ingenuos omnes,quaſi participes in familia habet. Sed alium ætate, aliũ virtutis,ætatis,ſexus,atque ordinis rationem habeant. Et ſic libertati omnes

ſtudebunt,

Reip. definitio.

Plures magiſtrat⁹ null⁹ eodẽ tp̃e gerat.

ſtudebunt,nec alius putabit ſe a communi bono eiectum , alius ſe hęredē publici patrocinij teſtamento inſtitutum. Duo numina imprimis veneranda in rep. Democritus aſſeruit,ſine quibus in ciuili ſocietate nihil bene aut iuſte agitur.Pręmium ſcilicet ac poenam.Optimi nanque ciues,& bene de repub. meriti,muneribus honoribuſque honeſtandi ſunt.Deterrimi autem omni foeditatis exemplo adficiendi,quocirca qui deliquerunt multandi ſunt. Parcendum eſt tamen eorum poſteris.Fieri enim poteſt,vt optimis parentibus orti peſſimi ſint.Et ex deterrimis nonnunquam optimi . Iunius Brutus vindex Romanę libertatis qui Tarquinium(cui a moribus ſuperbo nomen fuit)exegit quanta pietate in patriam fuit,quantaque indulgentia in ciues.Is quamuis libertatis author fuerit,& violatæ pudicitię vltor , Filios tamen adeo habuit degeneres,vt cum aquilijs,ac vitelijs coniuratos ad recipiendum rurſus in vrbem tyrannos inuenerit. Et virgis cæſos ſecuri percuti iuſſerit. Titus Gracchus pater ſummæ probitatis vir extitit, & de rep. deque hominum genere optime meritus.Hic tamen filios habuit Tyberium & Caium Gracchos,qui turbulentiſſimi,& ſediciosiſſimi extiterunt . Et alter in capitolio ob reip. ſalutem a Scipione Naſica oppreſſus eſt. Alter ad voluntariam mortem compulſus.Claudius pulcher qui claſſem apud Siciliam per contemptum religionis perdidit,quique viatorem ſuum diſcrimine publico illuderis dictatorem dixit.Filium quidem habuit mirę probitatis,& qui ſibi ipſi potius quam parēti ſimilis haberetur.Ideo videndum erit ne facinus vnius,multos perdat, neue poenas luant nati natorum,& qui naſcentur ab illis,vt ait Ennius.Aequi⁹ nanque eſt ſontem abſoluere longeque magis tolerandum quam innocentē condemnare.Ad foelicitatem ſe dirigere debet animus cuiuſque,& cū quieſcere vult nemini ludibrio habendus erit.Eleganter Cicero ait , perbeatos ſibi videri eos,qui in optima rep.cum honoribus,& genere dignitatum florerent,cum vitæ curſum tenere potuerunt,vt vel in negocio ſine periculo, vel in ocio cum dignitate eſſe poſſent.Non igitur poſteri extrahendi ſunt parentum culpa perpetuo a Rep.ne omnino foelicitatem deſperent,cū videant nullam veniam ſperandam eſſe,nullaque virtute ſeſe redimere poſſe. Fit enim ſępe numero,vt eorum animi ad res nouandas promptiſſimi ſint . Et deſperatio aliquando in virtutem conuertitur. Facile enim qui periclitantur Maronis doctiſſimi poetarum ſententiam vſurpant. Vna ſalus victis nullam ſperare ſalutem.Hęc igitur vitāda ſunt,vt tutius in Rep.viuatur,vtque omnes pariter libertatis ac pacis ſtudioſi ſint , & publicę vtilitati incumbant. Nulla enim ſocietas ſanctior eſt , quam bene inſtitutæ ciuitati , in qua æquo iure ſine diſcordia,ac ſeditione viuitur. Et omnibus honeſte viuentibus beatis,ac foelicibus eſſe licet.Iam tempus eſt,vt de magiſtratibus deligendis diſſeramus, Et primo videndum eſt ,ſi ex omni populo deſignandos eſſe cenſemus, vel ſi aliquam partem excludere volumus,aliquā autē præferre. Et quid cū agricolis,& ruſticis agendum ſit, quorum labore naturalia alimenta vniuerſę multitudini comparentur.

Duo numina in rep, veneranda.

Præmium & poena.

Junius brut⁹ Tarquinius ſuperbus.

T. Grachus. Tyberius & Ca. Grachi.

ℭQVID CVM AGRICOLIS ET RVſticis agendum ſit in Rep.

ℭTitulus ſeptimus.

Marcus

MARCVS TERENTIVS Varro, qui inclitos libros de agricultura scripsit, Iniquo aio, se ferre ostendit, quod ciues Romani temporibus suis rebus vrbanis potius quam agrestibus inseruirẽt, quique falce & aratro relictis, fabellis indulgerent, & in Circis potius, ac spectaculis versarentur, quam in agris, ac vinetis. Quinimmo ea admitentur quę ad effeminandos homines quasi virus quoddam spargerent, ea autẽ quæ ciuitatem alunt non modo negligerent, verumetiam contemptui haberent. Quæquidem sententia declarat verum esse quod a Cicerone scribitur, Omnium rerum ex quibus aliquid exquiritur, nihil agricultura melius esse, nihil vberius, nihil dulcius, nihil homine libero dignius. Et profecto nisi nos ipsos nimium amamus, nobisque ipsis eblãdiri volumus, & molliciem quandam muliebrem sequi. Agricultura sola est cui, & ingenium excellentes viri manus admouere debeant, tum propter necessitatem, cum sine ea neutiquam viuere possumus, tum etiam quod quæstum nobis honestissimum, & sine fallacia, ac mendacio præbet. Quæquidem res tanti fuit apud vetustissimos, vt complures doctissimi viri non solum de ea breues commẽtarios, sed plurimos libros confertos omni disciplinarum genere scripserunt. De qua prim⁹ omnium apud Latinos scripsit Marcus Cato Cẽsorius, & post eum Sarsenæ duo, pater ac filius, deinde Tremelius scropha longe maiore eloquentia quam superiores. Tum Marcus Terentius Varro, Celsus Corneli⁹, Iulius Atticus, Iulius Grecinus, Lucius Moderatus Columella. Et alij complures, qui nunquam onus scribendæ agricolationis suscepissent, nisi se facturos operępretium cernerent, & rem dignissimam posteris commendaturos. Atqui tanto studio flagrarũt huius disciplinę Romani ciues, vt Magonis Carthaginensis, quem rusticationis parentem Columella appellat, octo & viginti illa memorabilia volumina ex senatu consulto in latinum sermonem conuerti iusserunt. Nec puduit Romanos non modo ad minimos magistratus, sed ad summum etiam ab agris rusticos accersire, & Quitum Cincinatum dictatorem dicere, & ab aratro deuocare, qui sextodecimo die victis hostibus triumphauit, dictaturãque cum deposuit ad agrum redijt, quasi ad inchoatum opus perficiendum, proceres ciuitatis in agris morabantur, ex quibus cum senatus cogeretur, patres a viatoribus euocabantur. Conuentus præterea Nundinarum Lucius columella propterea vsurpatos esse ostendit, vt illis diebus tantummodo res vrbanæ agerentur, reliquis autem rusticæ, M. etiam Varro libro secundo de re rustica, idem testatur his verbis. Nonis modo diebus antiqui vrbanas res vsurpabant, reliquis septem, vt rura colerent, quod institutum dum seruarunt, vtrunque sunt consecuti, vt & cultura agros foecundissimos haberent, & ipsi valitudinæ firmiores essent. Ex hoc possumus colligere etiam nundinas dictas quasi nouendinas, quod nono quoque die agerẽtur. Ad agrum redijt Fabricius victo Pyrrho, & ex Italiæ finibus pulso. Ad agrum etiam M. Curius Dentatus victis sabinis redijt, quem quidem non minore industria coluerunt quem fortiter armis pugnauerant. Et certe robusti magis & longe molioris valitudinis iuuenes in agris fiunt quam in vrbana vmbra, in qua somno, & libidinibus indulgentes imbeciles fiunt, malæque valitudinis.

Agriculturæ laus.

Agriculturæ scriptores.

Nũdinę vñ
Fabricius.
M.Curi⁹ dẽtatus.

valitudinis. Non igitur admirandum est, si in agris obduratos iuuenes Romani extulerunt, cum imperium orbis terrarum non ignauia, & desidia, sed robore, & fortitudine quęsierint, nec per leges apud Romanos licuit auitum agrum alienare, nisi prius pararetur, non minoris prouentus. ¶ Quinetiam fundum male colere censorium iudicabatur. Et vt Cato refert cum virum bonum colonumque dixissent, amplissime laudasse existimabantur. Nos autē agriculturam quasi sordidum quæstum fugimus, & agricolas ludibrio habemus, eosque tanquam seruos, aut ad perpetuum laborem addictos contennimus, plurisque mercium, ac pigmentorum institores, vel cocos, aut fartores facimus, quam optimum quemque agricolam, cuius industriam tunc omnes alios opifices vincere dicimus, cum populus famelicus opem, alimoniamque implorat, & ieiunus admodum sęuit, & timere nescit, vt præclare Lucanus asserit, sed si Platonem auscultare velimus, eiusque disciplinam aliqua ex parte sequi inueniemus ciuitates ab initio vtilitatis gratia constitutas. Nam cum nemo sibi satis esset, nec quispiam inueniretur tantæ industrię, tantęque solertiæ, vt necessaria omnia solus sibi comparare posset, societas hominum adinuēta est, vt dando, accipiendo, commutando, communicando, alter alteri quod satis esset suppeteret. Et cum homo tribus imprimis indigeat alimento, domo ac veste, congregatione adiutus ea quę per se minus habere posset, facile ab alio accipit. Alimenta nobis sola agricultura præbet, ędificium adiuuat, & vestimentum pene suppetit. Nam pascendo pecori solus agricola incumbit, quę res tanti fuit apud veteres, vt interrogatus Cato, quid nam agendo celeriter quispiam locupletari posset, qui bene pasceret (inquit) rursus quid deinde faciēdo? Si satis bene pasceret. Quęquidem responsio ostendit mediocrem etiam dn̄i diligentiā in pascendo pecore alios fructus superare. Quinimo nulla ars, nullaque hominum industria efficit beatum hominē, quā agricultura. Quod quidem delphico oraculo comprobatum fuisse doctissimi veteres peribent, Aglaus enim Psophidius senex agricola, qui in angustissimo Archadię angulo paruum prædium annuis tamen victib⁹ habunde sufficiens colebat, ex quo nunquam egressus nihilque vlterius cupiens vitam placide finiuit, ab Apolline fœlicissimus est iudicatus. Et Homerus vti in clypeo Achillis præclaras hominum artes insigniret, agriculturam expressit. Nam aratores, ac messores posuit, & eos qui vindemiam exercebant, Nec aliud causę fuisse puto, quod Euboici Hesiodum in carminis certamine pretulerit Homero (si verum est epigrāma quod in tripode scriptum fuisse referunt) nisi quod argumentum rei rusticæ, & Agricolarum magis probauerint quam bellatorum ac rei bellicæ. Illud enim mortalibus vitam, ac fœlicitatem pollicetur, hoc autem mortem, ac miseriam. Vtrum tamen inter se certauerint Homerus, & Hesiodus, obscurum est. De eorum nanque temporibus veteres varia scripserunt. Nam aliter Socrates, Aliter Philorchus sentit. Et complures dicunt Homerum post troiā captam Anno centesimo septuagesimo secundo humanis rebus excessisse, cētesimo sexagesimo ante Romam conditam inter quem, & Hesiodum (qui olimpiade prima obijt) anni circiter centum & triginta octo interfuerunt. His argumentis & rationibus dicere possumus ad ciuilem societatem seruandam necessarium imprimis esse agriculturam. Quocirca si iusti esse volumus, & ciuitatem conseruare, non excludendum a publicis muneribus agricolam esse iudicabimus

Ciuitates vtilitatis gratia constitutæ.

Homo trib⁹ indiget.

Catōis dictū

Agricultura beatos facit

Aglaus

agricultura vitē res bellica mortē hoib⁹ pollicetur

iudicabimus.Sed taliter agendũ,vt ciuitas bene regatur & agricultura neutĩ
quam negligatur. Vera ſiquidem eſt magonis Carthaginenſis ſententia , in
qua docet villas ruſticis parandas eſſe,& in agris eos habitare oportere , cum
ait.Qui agrum parauit,vrbanam domũ vendat,ne malit vrbanũ potius quã
ruſticũ larem colere.Nam cui magis cordi fuerit ciuile domicilium habere,
ruſtico prædio neutiquam opus eſt.Erit igitur hoc pacto agendum , vt cũ in
vrbem diuerterit ex agris neceſſitatis gratia grato animo a ciuibus ſuſcipian
tur,adeo vt intelligant ſeſe ad communem patriã acceſſiſſe,& ad eam,quam
ſuis fructibus alunt.Laudanda eſt eorũ induſtria,vt liberius ad agros redeãt.

Laudẽdi sũt agricolę, agricultura ne deserant.

Non tamen vrbano munere alliciẽdi ſunt. Agriculturam nanque deſtitue-
rent, et rem vrbanã peſſime agerent.Fiunt ſiquidẽ acciti in Rẽp.ſeditioſi,ac
turbulenti,& diuites fieri quam primũ cupiunt , ſtatumque optimorum ciuiũ
peſſundant.Proinde vt vtiles admodum in prædijs colendis arbitror , ſic in
tractandis rebus vrbanis teterrimis munera exerceant ruſtica , & magiſtra-
tus illos quibus in agris opus eſt,ciuem ſiquidẽ eis præficere inhumanum om
nino eſſet,& ab omni vrbanitate alienum.In diligenda militia belli tempo
re,cum agricolationem minus exercere poſſunt,non alienum puto ſtrẽnuos,

Ex agricolis fortes fiũt milites.

ac fortes quoſque ipſorum deſcribere. Sũt enim robuſtiores propter aſſiduos
labores,& fide,ac diligentia peregrinũ militem antecedunt. Atque ſtipendia
illis impertiri in bello,cum quibus optime in pace agitur,animi gratiſſimi eſ
ſe cernitur.Et illos ad promerendum in pace promptiores alacrioreſque red
dimus,quibus in bello conſulimus,& eorum operam non negligimus .Hæc
ideo de ruſticis dixi,quoniam ab agreſti vita diſceſſimus,& ocio ,atque vm-
bra gaudemus.Plane enim cognoſco conſuetudini aliquid cõcedendum eſſe.
Difficile admodum eſſet nos omni ex parte ab ignauiæ ſtudijs homines de-
uocare.Sed vtinam melior eſſet vrbana vita(quam omnes ſequimur) quam
ruſtica illa priſca,quam remis veriſque(vt dicitur)fugimus.Sit igitur conten-
tus agricola noſter ruſticis muneribus, raroque ſe in vrbem cõferat. Ruſticus
enim ambulator(vt Cato ait) odio digniſſimus eſt. Nunc de opificibus ali-
quid dicendum cenſeo. Et qui accipiendi in vrbem ſint quique exigendi . Et
ſi ad vrbanos magiſtratus admittendi ſunt deinceps dicam.

Ruſtic' ãbulator odio digniſſimus.

¶OPIFICES ET MERCATORES QVO-modo accipiendi ſunt in Repub.

¶Titulus Octauus.

OCII MAGIS QVAM NEGOCII
rationem exigere debent,qui REIPVB. pręſunt.
Et optimi etiam patreſſamilias ab his quibus impe-
rant,quodquidem,& doctiſſimi veteres cenſerunt, &
Gymnoſophiſtę nudi illi ſapiẽtes qui in india dege-
bant.Nihil magis odio proſequendum arbitrabantur
quã ſegniciẽ,ac torporẽ animi.Quocirca antequã epularẽtur,adoleſcentes ad
mẽſam deuocabant,ab eiſque rationem exigebãt quid officij, quid de negocij
per diẽ peregiſſẽt,& illis ſolis eſculẽta apponebãt,quorũ iduſtriã cõprobabãt.
Illos aũt ex cœnaculo extrudebãt,qui per ignauiã,& inertiã nihil egiſſent,&

Ocij & negocij ratio habẽda.

Gymnoſophiſtæ.

Gymnoſophiſtarũ mos in educandis iuuenibus.

cibum officio negocio ve, vt lucrarentur impertibat. Hanc igitur imprimis o͞s peram suscipiant qui reipu. pręsunt, vt iuuenes vel studijs bonarum artiũ ine dulgeant. Cura enim disciplinarũ pracipua omnibus esse debet, in omni libera ciuitate. Nam beatas fieri Respu. (Plato ait) quę a sapientibus, & doctis viris regerentur, vel si minus, quãdo nõ omnes doctissimi euadere possumus. Mercatura, Nautica, aliçve artes, ciuili societati vtiles exerceantur. Pro se laborare quisque debet, vt vsui sit sibi, familiæque suæ & alijs conciuibus. Exẽplum siquidẽ formicarũ, & apum omnes sequi debent, & quasi in communi laborare, vt omnia quæ necessaria sunt humano vsui suppeditentur inter seuerissimas draconis leges, illa etiã fuit, vt ocij damnati capite punirẽtur. Quæ quidem quamuis durior esse videtur, & ab humanitate aliena tamen ratione neutiquam caret. Scribit etiam Diodorus legem fuisse apud Aegyptios, qua singuli cogebantur nomina sua apud pręsides profiteri, & qua arte quove lucro viuerent ostendere. Et si qui mentirentur, aut iniusto quęstu viuerent capite damnabantur. Nec mediusfidius iniuria. Ociosi enim & ignaui iuuenes venenũ ciuitatis sunt. Proni ad libidinem fiunt, bonis inuident, aliena appetunt, & denique sediciosi, & turbulenti euadunt, adeo, vt pessime cum illis agatur. Ideo neque admittendi ad munera publica (vt superius dixi) sunt, sed ad frugalitatem redigendi, vel si hoc minus fieri potest mulctandi sunt bonis vel exteriores agendi. Fit etiam sepenumero vt eiecti patria cum peregrinantur, & a parentum delicijs absunt. egendo discant quęrere, & parta non modo luxu ꝑdigere, verũ omni parcimonia cõseruare. Hęc diligenter consideranda sunt. Nam nihil per ociũ marcescere debet, aut vitã nostrã oscitando conterere. Optime Marcus Cato in libris de moribus scripsit vitam humanam esse, vt ferrũ, quod si exerceas conteritur, & cum splendore quidem, sin min⁹ exerceas, rubigo interficit, sic hoies exercẽdo, honeste cõteruntur. si nõ exercẽtur, inertia, atque torpedo plus detrimẽti affert quam industria. Pulchre admodũ idẽ Cato in oratione quam Numãtiæ apud equites habuit. Cogitate animis vestris milites (ait) si quidẽ per laborem recte facitis, labor cito recedit, benefactũ remanet. Si quid autẽ per voluptatẽ nequiter feceritis, voluptas cito abibit, nequiter autẽ factũ ꝑpetuo manebit. Quę quidẽ sententiæ declarãt nihil deterius esse ocio, nihilque laudabilius industria. Fouẽdi igitur erũt mercatores, & opifices oẽs, qui labore et industria victũ quæritant, & ciuitates lõge magis habundãtes reddũt his rebus quę vsui esse possunt. Sed quoniã factu vtile est vrbẽ cõdere in huiusmodi solo in quo omnia suppetant, quæ ad ciuilẽ vsum necessaria sunt. Et alia ex parte singulæ quæque regiones quasi peculiari quodam fructu habundant. necessarios mercatores esse opinor, qui quę nobis superfũt deuehãt, & ꝑmutãdo, ac vẽdẽdo ea aduehãt quę necessaria sũt. Cõsuetudo tamẽ Gallorũ (qui Belgę appellãt) in hoc mihi ꝓbãda esse videtur, quod minime ad se mercatores venire patiãt qui ea importẽt, quę ad effœminãdos aĩos ꝑtinẽt. Fit enim tẽporibus nostris, vt irritamenta veneris, & libidinũ illecebrę ab extremis vsque oceani partibus vndique apportẽtur eiusmodi nauigationẽ neutiquã necessariã, minus laudandã esse censeo. Sed eã dũtaxat, quę superflua cũ his cõmutat, quę nobis vsui esse possit. Hoc mercaturæ genus Cicero vituperandum esse nõ existimat, si copiose agatur. Multis etiam si sine vanitate impertierit, dummodo fidem aliquando quæstui componat,

Formicarum exẽplo & apũ se exerceant homines

Aegyptij sua noia apud ꝑsidem profitebantur.

Iuuenes expulsi parentũ delicijs sæpe plus ꝓficiũt.

Vita hũana ferro cõparatur.

Aurea catõis sententia.

Vrbes cõdere coegit vtilitas.
Gallorũ mos laudabilis.

stui componat,& ex alto in portum. Ex ipso autem portu in agros & possessionesse conferat,& sapienter quidem. Fortuna enim illa semper apta studẽtibus,nimis optanda est,vt glorianti mercatori, quod in omnes oras maritimas nauigia dimisisset dixisse fertur Lacon. Finis perscribendus est lucro, propter varios fortunæ casus.Ne paruo temporis momento id mercator amittat,quod in omni vita sua perlucratus est,Cogaturque decoquere.Quodquidẽ siue ignominia,ac probro nequaquam accidere potest, etiã si id sine culpa aliqua fieret.Hoc Cicero in secunda philippica Anthonio obijcit his verbis. Tenes ne memoria prætextatum te decoxisse,patris(inquies) ista culpa est, etenim est pietatis plena defẽsio.Illud tamen audaciæ tuę quod sedisti in qua tuordecim ordinibus.Cum esset lege roscia decoctoribus certus locus constitutus.quãuis qui fortunę vicio non suo decoxissent. Eiusmodi ignominia,vt careant mercatores,auiditati finem imponãt. Ne pauperiem in senectute cũ irrisione etiam pati cogantur.Ab his magnis mercatoribus ementes vt rursus alijs vendant vituperandos censet Socrates, Nisi adeo imbecilles, & inualidi sint, vt aliud viuendi genus minime exercere possint.Opifices autem necessarios esse in omni ciuitate quis ignorat?quãuis nihil ingenuum habere posse officinam,Cicero refert.Sed qui parant ea quæ vsui nobis sunt,& sine quibus minus commode viuitur,non modo tolerãdi sunt, sed inter honestos ciues cẽsendi.Flatores,fusores,statuarij,celatores, excussores, figuli, vitrarij, sutores,lanarij,vestiarij,coriarij,textores, fabri tignarij,lapidarij,sementarij, ferrarijque,& alij complures id genus partim admittẽdi sunt, quod quæ vtilia sunt parent,partim quod vrbem diuersis ornamentis illustriorem reddãt. Vellere suo Seres laudantur. Tyros,& Memphis tenuitate telarum. Quocirca non cõtemnendos opifices esse ducimus qui opere, & artificio alijs præstãt,eos nãque vtiles admodũ fuisse ciuib⁹ suis aliquãdo legimus.Demetrius cui ob crebras victorias expugnatori cognomentum fuit. Rhodum accedebat ab ea parte muri in qua notissima illa Prothogenis caunij tabula collocata erat. Et cũ iam incẽdiũ vrbi paretur,certior ab oppidanis factus eius rei, ne pręclari artificis incẽdio monumenta deleret,vrbi,& ciuibus pepercit Olympij Iouis statua diutius Phidię nomen seruauit,Capitolini autẽ Mẽtoris. Tales opifices ciuitates illæ quę protulerunt,inter suas laudes recte cõnumerare possunt.Solonis lex pręcipue laudatur,quaquidem sanciuit filiũ nequaquam parẽti necessaria vitę subsidia debere,a quo nullã artẽ accepisset.Et sic oẽs fere ciues hac sanctione administeria adeo pellexit, vt vrbem omnibus artificijs abũdantissimã paruo tẽpore esse cerit. Vtilitas homines coegit,vt in superioribus diximus,vrbes cõdere,& ciuitates cõstituere,quo tuti⁹ beatiusque degerent.Vtrũque enim facilius cõsequẽtur,si opificũ solertia aduentitijs institoribus minus egebũt,& sibijpsis oĩa suppeditabũt,quę in pace, ac bello vsui esse poterũt.Plerisque visum est,& doctissimis quidẽ viris,mercatores,& opifices ad Rep. munera non esse admittẽdos. Cicero opifices oẽs in sordido quęstu versari arbitratur, nõ solũ illos qui illiberali mercede victum quæritant,vt sunt mercẽnarij,quorum opera,nõ quorũ industria emitur, verum reliquos oẽs.Nihilque ingenui officinam habere asserit, & sordidos etiam mercatores putat,qui emũt a victoribus quod statim minutatim(vt aiũt)vẽdant. Qui etiã magnã mercaturã quę multis etiã sine vanitate ĩptiat,nõ laudat.sed

Lucro finis p̃scribendus.

Decoctores

Mercatura tenuis sordida putanda est.

Seres.
Tyros.
Memphis
Demetri⁹ expugnator.
Prothagonis tabula.
Iupiter capitolinus mẽtoris statuarij nomẽ diu seruauit.
Lex solonis.
Vrbes condere coegit vtilitas.

Opifices munera publica ne subeant.

asserit eam non admodũ esse vituperandã. Titus Liuius in primo punico bel lo refert, Qu. Claudium tribunũ plæbis aduersus senatum vno patrum adiuuãte Caio Flaminio legẽ tulisse, ne quis senator, qui ve senatoris pater fuisset maritimam nauẽ, quæ plusquam trecẽtarum amphorarum esset, haberet. Addiditque preterea Liuius id satis habitũ esse ad fructus ex agris vectãdos quãdo quæstus omnis patribus indecorus visus fuerit. Quibus ex verbis assequimur veteribus Romanis nõ placuisse, vt qui Reip. præessent mercaturæ etiã indulgerẽt. Socrates autẽ mercatores, & opifices publicis oneribus ne honestandos quidẽ esse satis manifeste ostendit. Et Aristoteles mercatorum, opifi cunque vitam ignauam, virtutique aduersam putat. Et proinde eiusmodi viros ad magistratus non esse admittendos. Horũ authoritates tantifaciendas censeo, vt durum admodum mihi esse videatur, contra eorũ pręcepta aliqua ex parte conari. Et nonnullæ etiam ciuitates video eiusmodi quæstuarios exegisse. Lacedæmonijs, vt ciues suos ab omni quęstu adducerent, & ad agri culturam, venationẽ, remque militarem impellerent, aurum, & argentum tãquam pestem ciuium ex eorũ ciuitate eiecerunt. Et ferream quandam pecuniam grauioris ponderis instituerunt, vt ab omni commercio vicinorum extruderentur, & aduentibus omnibus carerent. Thebani quoque legem sanciuerunt, nemini licere ad honores reip. admitti, nisi prius annos decem ab omni quæstu, & mercatura abfuisset. Et pro comperto arbitrari possumus, si de optima Rep. consideramus, de ea quę ad fœlicitatem omni ex parte ducat, lucro in tantos homines non admittendos esse. Male enim de virtutibus merẽtur qui pecuniæ intenti, lucelli potiusquam honestatis rationem habere volunt. Aurum Crates Thebanus Philosophus cum abijceret, interroganti respondisse fertur, neminem posse etiam opibus, & virtuti simul indulgere. Et aurum adeo contempsit Aristippus Cirenaicus vt cum pecunia onustum seruum tardius incedentem, itineris comitem haberet. Effunde (inquit) pecuniã puer, quo celerius ambules. Mommius autem Syracusanus cũ mẽsarius esset insaniã simulauit pecuniã abiiciens, quoad a domino respiceretur, dimittereturque a mensa, a qua quidem fugiẽs cõfestim se ad Diogenẽ cõtulit. Maluitque lucro, quam sapiẽtia carere. Gratias fortunæ peringentes egit zeno. cum ex phœnice mercatus purpurã ad Pyręũ naufragiũ fecisset, & ad Cratẽ Philosophũ se cõtulit, apud quã annos viginti in disciplina desedit, cũ annos ante triginta natus esset. At cũ se cerneret ex mercatore philosophũ pręclarum euasisse, Tunc secundis vẽtis nauigaui (inquit) quãdo naufragiũ feci. At qui verũ esse illud opinor, quod a plærisque, Philosophorũ dicitur. Tãtũ cuique fœlicitatis esse, quãtũ virtutis, & sapiẽtię. Et vtinã tales oẽs essemus, qui stoicorũ sentẽtiã facile nobis persuadere possemus, Solã virtutẽ satis esse ad bene, beateque viuẽdũ, pauculis quidẽ pręceptis opus esset si id nobis vere esset ꝑsuasum. Sed quãdo optima vitę pręcepta partim vtilitas, partim voluptas, ꝑtim mala cõsuetudo nobis eripit mitius agẽdũ esse cẽseo, & pleraque tolerãda quę nõnũquã minus digna esse vidẽtur. Proinde modeste mercaturã agentes, & qui non fœnus faciant, quod proximũ homicidio, M. Cato esse declarauit, cum interrogãti, quid fœnerari sibi videretur esse, quid hominem (inquit) occidere. Quique nõ mẽtiãtur, nec de iurio, mẽdacioque alios decipiãt reip. munerib⁹ honestãdos cẽseo, Opifices aũt honestioris quest⁹ nõ opa-

rios

Quest⁹ oĩs indecorus.

Lacedęmoniorum mos.

Thebanorũ lex.

Aurũ qui ab iecerũt vt liberi⁹ philosopharentur. Crates Thebanus. Aristippus Cirenaicus Nommius zeno.

rios,ac baiulos,voluptatum aut libidinum ministros,sed alios qui ciuitatem rebus necessarijs augerent,vel speciem vrbis decorant neutiquam excludendos iudico.Sed taliter cum his agendum, vt cognoscant industriam suam nō esse pœnitendam. Et si illis locus inter primarios non sit, inter reliquos honeste esse possint. Iustū nanque esse videtur,& ad cōcordiā inter ciues seruandam maxime accommodatum, si hi sine quibus ciuitas vix esse potest, quique participes onerū sint honorum etiam participes aliqua ex parte reddantur. Sordidi vero quæstus opifices,& voluptatum ministri,quique gulæ ac veneris irritamenta parent,non modo non admittendi in Remp.sunt, sed ciuitate extrudendi. Suis nanque ganeis,ac popinis,plurimis obsunt, prosunt autem nemini. Marcus Varro in libris quos de rebus humanis scripsit, cum cupedinarios,& macellarios odio a maioribus esse habitos ostenderet (inquit) Numerius Cupes eques Romanus,& Macellus ciuis itidem Romanus singulari latrocinio multa loca habuerunt infesta,his in exilium actis, bona publicata sunt. Aedes vero vbi habitabant dirutæ,& ab altero macellum,ab altero vero forum Cupedinis appellatum est. Quæquidem nomina a latronibus locis indicta declarant quantifecerint, quantoque odio maiores nostri, eiusmodi artifices prosecuti sint. Leues etiam artes qui exercent,& ex quibus nihil consequi possunt,neglectui,cōtēptuique habendi sunt,quodquidem vel vno exemplo Alexander macedo declarauit. Nam cum a quibusdam admirantibus adduceretur, vt quendam conspiceret,qui ciceris grana ex longo spacio in acum perforatam sine frustratione, cursim insereret hominem irrisit, & eum ciceris modio donari iussit, quoquidem premio industriæ leuitatem significauit. Tales igitur homines ludibrio potius habendi sunt,quam aliquo munere honestandi. Sed in suffragijs reddēdis,honestatis,& virtutis. Prima ratio est habenda. Secunda vero liberalium disciplinarum,quæ fructum in ciuitate habent vberrimum. Tertia autem nobilitatis. Nam quorum maiores illustri aliqua gloria floruerunt,non sunt filij,posterique negligendi,nisi eorum ignauia maiorum suorum laudes obscuriores reddant. Quarta deinde sit ratio eorum qui mercatura,artificio, & industria ciuibus prosunt,& vrbem opulentiorem,nitidioremque reddunt.

Fœnerari est iterficere hominem.

Nemurius Cupes. Macellus.

Cupedinis forū vnde dictum.

alexāder macedo.

In reddendis suffragijs quorum est habenda ratio.

¶DE AEDIFICANDI RATIONE, quam architecturam dicimus,& de eius inuētoribus

¶Titulus Nonus.

AEDIFICANDI RATIONEM Quā longe clarius architecturam appellamus, nō modo in pace ad vrbium ornamentum,atque vtilitatem necessariā esse duco. verū in bello ad repugnandū oppugnādumque. Quæquidem si vrbi statuendę principio adhibetur,non speciem longe prestantiorem efficiet, verum oportunam magis,aptamque reddet. Et ab hostiū insultu,oppugnationeque tutiorē. Sed quia architectus non modo manu, &

architectura reip.vtilissia.

experientia,verumetiam doctrina, & bonarum artium studijs indiget, non vtique exploratum est,ne inter opifices an magis inter disciplinarum professores censendus sit.M.tamen Vitruuius in libris suis excellẽtissimis,quos de Architectura ad Octauium Cęsarem scripsit,hanc doctrinã ex ratiocinatione solertię,ac rationi subijcit,quod pluribus disciplinis,varijsque eruditionibus indigeat,sine quibus,neque perfecta,neque absoluta esse potest. Fabricam autem esse vult meditationem quandam longo vsu cõtinuatam, atque tritam,quæ manibus perficiatur, & materia cuiusque generis opus sit ad formationis propositum. Quocirca Architectum sine literis omni authoritate carere asserit,tametsi exercitatione præstaret, si solum modo literis habũdaret,manu autem careret,verba non rem,eum assecutum putat. Quoquidem iudicio non iniuria inter opifices collocare eum poterim⁹,quamuis etiam inter reliquarum doctrinarum professores non immerito esse posset. Et præcipue si Platoni auscultare volumus, qui disciplinæ species tres adserit. Vnam quę in actione consistat, Alteram quæ ex operis effectu constet, Tertiã quæ speculationi studeat. Secunda illa Architecturam complectitur, quippe quæ opus suum quam primum consummatum ostendit. Huius artis siue disciplinæ inuentorem Aegyptij vulcanum fuisse perhibent, qui Mercurij successor fuit in regno. Is Astronomię peritissimus fuit & astra ignea esse censuit, omnia ex igne creari,ædificia tamen eius arte constructa fuisse neutiquam legimus. Sed artificinas,aurifodinas,ferrariasque ab eo inuẽtas multi adserunt. Forsipem ex ære, & arma bellica, & agrestia ab eo pri⁹ inuẽta Græci volũt. Dicuntque eum in re militari plurimum valuisse, & quod vulnus in pede acceptsset claudus factus est. Alij Dędalum Architecturæ inuentorem faciũt, qui in Creta regnante Minoe Labyrinthum miro girorum ordine edificauit ad eius similitudinem, quandiu ante Miris, nonnullis Miro appellatus Aegyptiorũ rex ,p sepulchro sibi opulẽtissimo cõstruxit, quod etiã Labyrinthi noie nũcupauit,cuiusquidẽ adit⁹ ingrediẽtib⁹ facilis erat,exit⁹ autẽ pdifficilis, nisi bñficio ducis,itineris peritissimi. Plyni⁹ in septio libro naturalis historię Dędalũ materię fabricę inuẽtorẽ fuisse refert, & in ea serram,asciẽ,ppendiculum,terebrũ,ac glutinum primum inuenisse testatur. Curabũt igitur qui Reipub.pręsunt,ne desint architecti,sacra quidem vel publica ędificia,vbi male dimensionis errata ostendunt, argumento peregrinis esse possunt, principes reip.neque elegantes esse,priuatæ vero ędes male materiatę, maleve distinctę, & liminibus inepte illustratæ indecoræ sunt, & ad habitandum minus accommodatæ. Speciem idcirco vrbis, & ædium,domorumque vtilitatem respiciet Architectus in pace, & ocio. Belli vero tempore machinis, tormentis,lapidũque,balistis adeo vtilis erit, vt magno honore, publicisque functionibus adficiendus sit, vrbes nonnullas obsidione liberatas vnius Architecti solertia legimus,nonnullas autem diutius defensas. Scimus Syracusas opulentissimam Siciliæ vrbem ab exercitu Romanorum Marcello consule triẽnio fuisse obsessam, antequã expugnaretur, virtute, & solertia archimedis huius artis peritissimi, qui diuersis machinis, tormentisque tandiu eam defendit, donec inopia rei frumentariæ, & famę deficiente populo, expugnata, euersaque extitit. Ipse autem architectus, cum vrbs diriperetur, iamque hostes inuasissẽt, mẽsuris machinarũ intẽtus, a milite quodã, cui superbũ responsum

Tres discipli næ species. architectu rę iuuentor quis fuerit. Vulcanus.

Dędalus. Labyrinthus Miris.

Syracusas marcellus euertit. archimedis solertia.

reddidisset,

reddidisset, interemptus est. Cuius obitum Marcellus iniquo animo tulit. Funusque eius lachrimis, & exequiarum pompa, prosecutus est. Vtilitatem etiam non mediocrem Atheniẽsibus attulit Philo architectus, qui eis armentarium fecit, quem Cicero dicẽdi quoque peritissimum fuisse ait, nec patrono vlla in parte indiguisse, cum disertissime populo rationẽ operis sui reddidit. Sic etiam Dinocrates Macedo perutilis fuit Alexandro regi, & patriæ suæ, in qua iuuenes plerosque erudiuit artisque suæ veluti diuturnum seminarium reliquit. Nec minus ciuibus suis profuit, minorẽve laudem meruit Ctesiphon Gnosius qui ædem ephesiæ dianæ mirabili artificio ædificauit. Nonne etiã summa laude adficiendi sunt Architecti, quorum opera vrbes illustrare videntur? Videmus namque singulas pene vrbes præclarum aliquod opus Architecturæ preferre, & inter laudes suas connumerare, nõ sine magna omniũ gentium admiratione. In omni terrarũ orbe septem spectacula quondam laudantur. ¶ Quorũ primum in Aegypto habebatur, Thebæ vrbs magnitudine, moenibus, ędificijsque admiratione dignissima, quippe quæ centũ haberet portas mirabili quodã artificio distinctas. Muri deinde Babilonis, quos semiramis cocto latere, & bitumine condidit, ad mensuram in circuitu stadiorum trecẽtorum octoginta quinque, & altitudo inter turres cubitorum quinquagenum, latitudo vero pedum triginta erat. ¶ Secundum spectaculum præbuerunt non modo propter amplitudinem ingentem, verum propter fabricę excellentiam, mensorumque præstantiam. ¶ Tertium in charia habebatur sepulchrum maximum sculpturis, atque opere excellentissimũ, quod arthemisia Mausoli regis vxor viro suo, quem prẹter omnes humanos amores adamauit, constituit. Eius monumenti prẹstantiam egregijs voluminibus cõplexi sunt Satyrus, & Pythius veteres Architecti, nec immerito. Singulis namque eius frontibus singuli artifices certatim sculpserunt partes, quas miro artificio ornarunt, Leochades, Bryaxis, Scopas, & Praxiteles, quorumquidem artes, & ingenij magnitudo opus perpetuę famę commendarunt. Pyramides in Aegypto turres adeo excelsæ, vt alto fastigio opera omnia manufacta excedãt, vmbrarumque mensuram egrediantur. ¶ Quartum inter res spectandas, & admiratione dignas locum tenuerunt, hæ tres erant numero, & a Memphi, vt Diodorus adserit, centum & viginti stadijs distabãt, quarum maxima quatuor fuit laterum, quorum quodque ab inferiore parte iugera septem complebat, altitudo vero sex iugera excedebat. Erat autem Pyramidum fabrica ex lapide durissimo, aduecto longo itinere ex Arabia, quodquidem opus ideo admirabilius fuit, quod in solo arenoso erectum sit, nullũque vestigium cesi lapidis agnoscatur. ¶ Quintum vero spectaculum, fuit nobilissimus ille in Rhodo Iouis, vt Strabo Geographus ait, vt vero Gregorius Nazãzenus Appollonius, Colossus altitudinis septuaginta cubitorum, quem Chares Lydius Lysippi discipulus fecit, Capitolium Romæ cuius temporibus nostris vix fundamentorũ vestigia videntur. ¶ Sextum orbis terrarum spectaculum habitum est, Fabrica, lapide, atque omni structa excellentissimum. ¶ Septimũ in Cyzico Hadriani sepulchrũ habuit, cum Cyzicon antiquorum laudẽ cum propter delubrum Dyndimenę matris deum ab argonautis ædificatum, tum propter aliorum operum dignitatem, de qua Ouidius. Hinc propontiacis hærentem Cyzicon oris Cyzicon hemonię nobile genus opus. Infinitũ esset reliqua nume

Philo.
Dinocrates Macedo.
Ctesiphon Gnosius.
Miracula orbis septem Primum.
Semiramis muros babilonis condidit.
Secundum.
Tertium Arthemisia Mausoli regis vxor.
Quartum.
Quintum. Colossus
Sextum.
Septimum.

rare, quæ cum admiratione hominum, laudem Architecturæ in omnibus pene vrbibus testantur. Et idcirco, vt diximus, accipiendi sunt in ciuitate. Et nō modo non contemnendi, verum gratia, & honore adficiendi.

DE PICTVRA, SCVLPTVRA, & celatura, & de earum inuentoribus, & qui in illis profecerunt.

Titulus decimus.

pictura poesis tacens, poesis vero pictura loquens.

PICTVRA Eruditionem maximam præ se fert, & commertium cum poetica, & oratoribus habet. Sextus Empericus ex Simonidis poetæ sententia picturam dixit esse tacentem poesim, poesim autem loquentem picturam, & certe magni ingenij est, & diuinam prope cognitionem attingit varias animalium, rerumque species sic mente cōcipere, vt penicillo, & varijs coloribus adeo exprimantur, quasi nihil in illis præter spiritum desit. Et certe cum optimam picturam cernimus, id dicere possumus, quod Valerius martialis de catella picta cecinit. Ipsam denique pone cum tabella, aut vtranque putabis esse verā, aut vtramque putabis esse pictam. Legimus bouem ad aspectum pictæ bouis mugijsse, & pictis vuis nonnullos fuisse deceptos, auesque ad pictam speciem sui generis excitatas.

Picturę dotes

Pictura quoque non modo gratiam habet, & delectationem mirificam præbet, verum præteritarum rerum memoriam seruat, & historiam rerum gestarum ante oculos nostros perpetuo præfert. Quinetiam legendo picturas, in quibus pręclara facinora exprimuntur, excitamur ad studiū laudis, & ad magna negocia obeunda, veluti si alicuius historiæ monumenta voluerimus. Locum igitur habeant in Rep. pictores, & honestum quidem, vt studio glorię incendantur, & ad parem laudem adolescentulos inuitent.

Fabius patricius dictus pictor.

Non puduit Fabium, patricium illum Romanum optimo genere oriundū, qui maiorum suorum nobilitatem ab hercule vsque recēsebat, pictura exerceri, & ab ea cognomentum accipere.

M. anthonius

Plato picturę studiosissimus.

Nec diu post penituit Marcum Anthonium doctissimum, ac sanctissimum imperatorem operam picturæ dare sub Diogene præceptore, quanquam illustrioribus disciplinis indulgebat, & magistris quibusque eruditissimis vtebatur. Legimus etiam Platonem picturæ studiosissimum fuisse, & Cicero in ea oculos eruditos se habere asserit. Quocirca non erit verendum, ne manus adolescentulorum coloribus inquinentur, cum proxima doctrinæ accedat pictura. Hinc fundamētum præbet ars illa σφραγιδοσ, quam Græci appellant, nos autem signandi nuncupare possumus, vnde & signa dicuntur, & per diminutionem sigilla. Hanc artē Aristoteles summopere laudat, vultque vt pueri eam ediscant, quando alijs plærisque artibus necessaria sit, non modo sculpturæ, & cęlaturę, quę sine ea nullo modo esse possunt, verum cōpluribus, & pręcipue Architecturę de qua superius diximus. Primi pictores quorū opera apud veteres gratiam aliquam meruerunt, Polygnotus, & Aglaophō fuerūt, qui simplici duntaxat colore vsi sunt, & sui studiosos cōplures habuerunt, propter simplicitatē illam, quę fundamenta artis sola imita-

tione

tione naturæ iecit. Fuerant tamen alij ante eos. Et Canachus imprimis, cuius signa rigidiora extitisse, quam vt imitarentur viritatẽ (Cicero ait.) Dura etiã calamidis fuisse ait, Sed tamen moliora quam Canachi, Myronis propius ad veritatẽ accedebant. In protogene actione, Nichomacho, & Apelle iam perfecta omnia videri idem ad stipulator est. Nihil enim simul, & inuentum, & perfectum esse docet. At vero zeusis, & circa eius tempora Parrhasius, cuius sermonem aliquando cum Socrate fuisse apud Xenophontem legimus, pluri mum huic arti addiderunt. Nam zeusis luminum, vmbrarumque rationẽ inuenisse dicitur. Parrhasius autem lineas examinasse subtilius traditur, & geometricam quãdam rationem picturę addidisse. Suam quoque laudem meruit Aristides Thebanus, cuius tabulam vnam talentis centũ mercatus dicitur rex Attalus, Cæsar quoque dictator eiusdem pictoris tabulas duas octoginta talentis emit. Philippus Macedo, & eius filius Alexander quandoquidem pictura delectati sunt, artem hanc summopere extulerunt quorum temporibus præcipue floruit, & diuersis virtutibus laudabatur. Nam appelles decorum optime seruauit, & suę cuique personæ modum dedit, ne aut nimium offenderet, aut purum defraudaret, qua in re alios quoque pictores peccare dicebat, qui non sentirent, quid esset satis. Eius prudentia maxime apparuit, cum Antigoni imaginem pinxit, quam latere tantum altero ostendit, vt amissi oculi deformitas lateret. Nec minor prudentia habenda fuit Timanthis Cychij in ea tabula, qua Coloten vicit. nam cum in immolanda Iphigenia tristem calchanta fecisset, tristiorem vlissem, & mœstum admodum Menelaum conceptis animo affectibus obuoluendum caput Agamenonis esse dixit, vt videtibus cogitandum relinqueret summum illum luctum, quem penicillo non posset imitari. Protogenem vero cura commendabat, ratio autem Pamphilum, sicut facilitas Meluntium. Antiphilus per id ferme temporis cõcipiendis visionibus laudem meruit, vt diligentia, & decore Polycletus, cui plærique palmam; vnum tantum defuisse volunt, quod pondere quodam careret in pingẽdis numinibus. Et vt humanæ formę aliquid supra veritatem adderet, ita aliquid de authoritate deorum demeret, atqui læues duntaxat genas pingere nitebantur. grauiorem autem ætatem consilio fingebat. Huic contrarius quamuis sculptor fuit Phidias, nam longe melius deos quam homines expressit, is magnã assecutus est gloriam ex Iouis olympij simulachro, quod ex ebore purissimo fecit, quo confessione omnium, nihil in eo genere fortius inueniri potuit. Lisippus tamen, & Praxitelles eius artis artifices peregregij propius ad veritatem accesserunt, quod præcipue ostendit Praxitelles in Choo veneris imagine, cuius pulchritudinem nullus artifex imitari vnquam potuit, nec Callicles etiã in hac arte paruam laudem meruit, adiutus non modo disciplina, sed acri oculorum acie. Sculpsit nanque ex ebore tam parui corporis formicas, vt earum artus, vix inueniri potuerunt, qui distincte cernerent, scribit Laertius Diogenes Socratem Philosophum hac arte delectatum lapides sculpsisse, opusque eius gratias, quæ Athenis in arce erant. Hæc sculpturæ ars quæ a pictura descendit, ab eius commercio nusquam segregatur, magnam laudem meruit, & quasi præmium attulit viris optime de REPVB. meritis, & alijs qui in studijs literarum præcellentes extiterunt. nam apud Athenienses Harmodius, & Aristogiton, quod Tyrannum interemerunt, primi omnium statuam

meruerunt,

zeusis.

Pictorum inuenta.

Aristides thebanus.

Antigonus altero oculo captus.

Timãthis solertia in pingẽda iphigeniæ tabula.

Polycletus.

Phidias sculptor.

Spurius cassius a patre suo occisus.
Accius.

meruerunt, eodem anno quo Brutus Romanos reges exegit, Spurium Cassiũ regnum affectantem eius pater interemit/cui a populo Romano primum aerea statua decreta fuit. Gorgias quoque Leontinus orator insignis Aureã statuam/quam ex doctrinę suę mercede lucratus fuerat/sibi erigi voluit. Et Accies poeta in camœnarum ęde, maxima forma statuam sibi poni voluit, cum ipse esset pusillus. Quinetiam fortibus viris id laudis fuit, præmium equestri, vel pedestri imagine ab imperatoribus, vel populo, donari, vbi quippiam prę clarum egissent. Quæ clarissimorum virorum statuæ, iuuenum animos erigũt, & ad parem laudem consequendam excitãt, vt de Iulio Cæsare legimus, qui quæstor in hispaniam missus, cum gades venisset, animaduersa in herculis tẽplo magni Alexandri imagine, ingemuit, vt quasi pertesus ignauiam suam, quod nihil adhuc memoria dignũ egisset in ea ętate, qua ille magnã orbis terrarum partem subegisset, missionem a senatu postulauit, & eiusmodi memoriæ gloria excitatus, paruo tempore, gesta, ac laudem Alexandri Macedonis superauit. Et Cato Censorius vix æquo animo statua caruisse videtur, eum interroganti cur inter multos imaginem non haberet: Respondit, malo equidem bonos viros ambigere, quare id non meruerim, quã quod grauius est, mussitare cur impetrauerim. Quocirca etiam huiusmodi artifices chari admodum habendi sunt ab ijs qui Reip. præsunt, atqui eorum opera vrbes adeo ornãt, vt nonnunquam victis vrbibus victoribus ad memoriæ laudem transferantur. Lucullus ex Apollonia ponti vrbe Apollinis Colossum triginta cubitorum altitudinis Romam deuexit, & in capitolio, magno totius populi plausu erigi iussit. Gratum etiam populo Romano extitit quod Claudius Cæsar Iouis statuã in campo Martio dicauit, & tarentini Iouis statuam cubitorum quadraginta a Lysippo factam, inter ornamenta vrbis suę primaria connumerarunt, & summopere admirati sunt, quod tali libramento facta esset, vt manum mobilem haberet, quę tamen nulla procellarum vi auelleretur. Horum artificia quo magis laudantur, eo magis adolescẽtes ad sua studia incitant. Sed ignauia tẽporum, & diuitiarum admiratio eiusmodi artes minores efficit, quas aliquando principum studia erigere poterunt, & præcipue cum pace, & officio fruentur. Cicero scribit primis illis temporibus Romanos picturis minus fuisse delectatos, & idcirco paucos habuisse pictores, ac sculptores. Sed crescente imperio, post orientales, & post expugnationes Græcarum vrbium, inter triumphales pompas, statuas, & omnium generum signa, ac picturas victores Romam aduexerunt & prouinciarum præsides, alijque qui cum imperio erant, cum liberiores ad rapinam per superbiam, ambitionem, & auaritiã facti essent, eiusmodi preclara opera rapere non dubitarunt, quod & in verrem Cicero ipse testari videtur, & satyrorum excellentissimus non sine dolore, & stomacho refert his versibus.

Corda iuuenũ stimulant clarorũ virorum statuæ.

Cato cẽsorius

Colossus apollinis triginta cubitorũ.

Iouis statua cubitorũ quadraginta.

Que pingẽdi sculpendive artes minuũt

Non ijdem gemitus olim, nec vulnus erat par
Damnorum socijs florentibus, & modo victis,
Plena domus tunc omnis, & ingens stabat aceruus
Numerorum, spartana chlamys Conchylia Coa
Et cum Pharrhasij tabulis, signisque Myronis
Phidiacum viuebat ebur, necnon Polycleti
Multus vbique labor, rarę sine Mentore mensę

Inde

Inde dolobella est, atque hinc Anthonius, inde
Sacrilegus verres referebant nauibus altis
Occulta spolia, & plures de pace triumphos.

¶ Quocirca ex omnibus pene vrbibus quicquid praeclarum ex eiusmodi artibus inuentum est Romã pertulerunt. Multa signa ex Aegypto deuecta sunt & praecipue ex praeclara Thebarum vrbe, quae priscis saeculis condita, Ambitiosum nomen habuit, a magno portarum numero, quae tantae praestantiae extitit, vt prouincia Thebarum nomine nuncupata fuit, ea quidem ante imperium Romanum direpta fuit. Nam principio imperij Carthaginensium, improuiso pęnorũ exercitu oppressa extitit. Et deinde cum magna ex parte restaurata esset rex Persarum Cambises eam inuasit, opesque inuadendas diripuit, nec simulachris, ac templis deorum pepercit. Longe vero post Romanorum prouincia extitit, cui primus omnium post mortem Cleopatrae, & Anthonij praefuit Cornelius gallus, Caesare octauio res Romanas tenente, poeta ille peregregius, cuius non sine obscuriore quodam fletu meminit Vergilius in extrema Buccolicorum parte. Is in ea prouincia optime se gessit, vt strabo refert, nam & Heroum vrbem, quae defecerat in potestatem Cęsaris, redegit. Et ortam in thebaide seditionẽ propter imperata tributa optime composuit. Inuidiam tamen superare nequiuit, cum nanque nonnulli nobiliores qui poetae foroiuliensi vix dum ciuitate donato prouinciam creditam iniquo animo ferebant, Octauio insimularunt, quod Thebas exhausisset, interceptis signis, ac statuis compluribus. Proinde imperatoris iussu populatae prouinciae accersitus est, vt factorum rationes redderet, inuidiam tamen nobiliorum timuit, & praecipue cum accepisset eiusmodi curam ab Octauio emulis illis suis traditã esse, ideo in desperationem versus cum eiusmodi indignitatem minus ferre posset stricto ensi incubuit, & hunc galli finem fuisse Amianus marcellinus refert vbi de gestis Iuliani Caesaris scribit, & Eusebius eius mortis memoriã facit, qua tamen vi occiderit tacet. Grãmatici qui in Vergilium scribunt, sine cõsilio, sine alia ducti authoritate, vel quo Vergilij taciturnitatẽ in his quę cõtra Octauium dici possent sequi velint, dicunt gallum amicum primo Octauij fuisse, postea vero cum venisset in suspicionem quod contra eum coniuraret interemptum. Suetonius vero trãquillus Octauium dicit Gallo (quem ad Aegypti praefecturam prouexerat) domo, prouincijsque suis interdixisse, ob eius ingratum, ac maliuolum animum. Sed cum accepisset deinde eum accusatorum damnationibus, & senatusconsultis ad necem compulsum, pietatem pro se tantopere indignantium laudauit, obitum vero poetae illachrymauit, vicemque suam conquestus est, quod sibi soli non liceret amicis quatenus vellet irasci. Huius praeclari poetae memoria me ab instituto distraxit, fecitque longiorem, sed ad propositum redeo. Pictura, Sculptura, ac Cęlatura, artes sunt peregregiae, & ad disciplinam literarum proxime accedunt, adeo vt nulla ex parte ciuili viro penitendae esse videantur.

Thebę.

Cornelius gallus poeta foroiuliensis.

¶ FRANCISCI PATRICII SENENSIS PONtificis Caietani, libri primi de institutione Reipublicae. Finis.

¶ Tituli libri secundi.

Procemium

Procœmium ad Sixtum Pontificem Maximum.
De literarum ratione,& vtilitate.
De literarum inuentoribus
De grammaticæ. Titulus primus.
¶Mathematicen ciuili viro necessariam esse
De Arithmeticæ
De Geometria.
De Musicæ.
De Astronomia.
De earum ratione,& inuentoribus. Titulus secundus.
¶De medicina & eius inuentoribus. Titulus tertius
¶De Eloquentia,& de eius virtute, & vtilitate, & inuentoribus. Titulus quartus.
¶De Dialecticæ,& eius inuentoribus. Titulus quintus.
¶De Poetis,& eorũ virtutibus,& qui legendi, quique ex theatris exigendi sunt.
De tragœdia.
De comœdia
De latinis fabulis.
De heroicis poetis
De satyricis poetis.
De elegis poetis.
De lyricis poetis. Titulus Sextus.
¶De philosophia,& eius inuẽtoribus,& qui in singulis plurimũ ꝓfecerũt. Titulus septimus.
De corporis exercitatione.
De ludis gymnicis.
De ludis circensibus.
De ludis gladiatorijs.
De ludis Scœnicis.
De pugilum certaminibus.
De ludis lupercalibus. Titulus octauus.

¶AD SIXTVM QVARTVM PONTIFICEM MAXIMUM. PROCŒMIUM.

Bonarũ artiũ honos rei militaris gloriæ præstat.

Ptolemæi bibliotheca.

AEGYPTII REGES LONGE MAIorem gloriam disciplinarum bonarum artiũ esse dixerunt,quam rei bellicę.Proinde omnes studijs sapiẽtiæ mira quadam diligentia incumbebant, nec quispiam se satis digne imperare arbitabatur,qui non præter cæteros in aliqua doctrina excelleret. Et operam suam alijs compluribus nauaret. Hoc studio incitatus Ptolemæus illustrem illam bibliothecam Alexandriæ comparauit, vt sapientię seminarium in posteris propagaret, & ciuibus, ac peregrinis prodesset. Musis præterea, & Apollini ludos

ludos dicauit, & poetis, & oratoribus in certaminibus veluti athletis, magna præmia, summosque honores cõstituit, vt diligentius literis insudarent. Fuit sane apud Aegyptios antiqua valde eruditio. eorum nanque sacerdotes, qui cum regibus versabantur, primi mortalium in Mathematicis clarissimi habiti sunt, ad eos quoque ex omni terrarum orbe discipuli confluerent, vt doctiores euaderent, nec quispiam satis eruditus videbatur, qui ægyptiacę disciplinæ expers esset, ad quam perdiscendam, vt Diodorus Siculus refert, Orphæus, Musęus, Melãpos, Dedalus, Homerus, Lycurgus, Solon, Pythagoras, Plato, Eudoxus, Democritus, Euripides, & complures alij accesserunt, qui disciplinas omnes omnium gentium illustrarunt. Gratiæ igitur peringentes habendæ sunt deo optimo maximo Sixte pontifex Maxime, qui ter vires suas nostro tempore inter mortales permisit, imperiumque religionis christianæ credidit, nunc plane cernimus Platonicã illam fœlicitatem, qui ait tunc beatas fore Respub. cum a sapientibus, & doctissimis viris regerentur, nunc omnis qui in studijs bonarum artium ocium contriuerunt sperare possunt sese laborum suorum quamprimum pręmia habituros, docti enim doctos amabunt, si erunt docti, vt est in Græco prouerbio. Ego hos libros meos ante pontificatum tuum ad vmbiculum vsque deductos plane destitueram, vt qui nequaquam me facturum operæpretium dignoscerem, propter temporum infœlicitatem, nunc autem spe tui numinis erectus assectos e vestigio cõfeci, & tuo nomini dedicaui. Atqui si eos probaueris, omnino decreui quicquid ætatis mihi superest id esse in rebus perquam gratissimis tibi scribendis cõsumere. Sin secus egeris, perpetuum silentium mihi indicere destinaui, vt ingenium meũ vna cũ corpore senescat, & obscura obliuione occidat. Sed ad institutũ nostrum redeamus, & de liberalibus disciplinis suo ordine disseramus.

Docti doctos amant.

Senescentis corporis animus gloria iuuenescit.

¶Finis Procemij Secundi Libri.

¶FRANCISCI PATRICII SENENsis Pontificis Caietani, Liber Secundus, De institutione Reipub. incipit.

¶DE LITERARVM VTILITATE, ET earum inuentoribus, & seorsum de grammaticę, ¶Titulus Primus.

LITERAS Imprimis ab omnibus si fieri potest ediscendas esse censeo, nec illis assentior qui eas ingenij, memoriæque pestem esse affirmãt, quamuis ad stipulatorem habeant Platonem, qui Literarum vsum memoriæ obesse asserit, quando illa quæ scriptis reposuimus veluti custodire desinimus. Sicut illa quæ in scrinijs optimis etiam clauibus asseruantur neglectui nobis sunt.

Literarũ vsũ memorię obesse scribit plato.

Atqui inter hominum inuenta, haud scio, an aliud præclarius dici, aut excogitari possit, quare admirationis videtur esse, pauculis

Literarum fructus.

admodum notis, infinitas hominum voces, innumerabilia verba, innumerabilesque sententias complecti. Mortales omnes doctrinę essent, mortalia hominum gesta, nisi literarum monumentis seruarentur, quæ tanti extiterunt, vt earum inuentum plærique, & populi, & excellentissimi viri sibi vendicent. Neque enim Plynio viro doctissimo assentiri possum, qui eas æternas arbitratur, sed prçclarissimi alicuius ingenij inuẽtum fuisse opinor, quod diuersis deinde notis ab alijs, atque alijs gentibus vsurpatum sit, earum primi inuentores, vt Platoni, & ex nostris Cornelio Tacito, nonnullisque alijs placet Aegyptij fuisse perhibentur, qui animalium figuris literarum loco vtebantur, veluti cum tempus scripturi essent serpentem in circulum reuolutum caudam sibi deuorantem pingebant. Et lubricam anguillam, vbi inuidiam significare vellent, vbi vero naturæ vocabulum vulturem pingebant, quia mares nullos inter illas alites inueniri naturali ratione ostendunt. Cum autem regem scribere vellent, Apem mella conficientem pingebant, ostendentes moderatori, ac regi cum tranquilitate, ac iucunditate aculeos nasci debere. Harum literarum authorem Mercurium Nili filium præferunt. Archades tamen, & omnes fere Gręci Cadmum Agenoris filium literarum inuentorem fuisse aiunt qui ex Phœnicibus in Bocetiam delatus, Gręcos quosdam docuit, qua ex re Phœnices literas dictas esse credunt, quamuis Lidi ductum id nomẽ arbitrantur a Phœnice eiusdem Agenoris filio, a quo eas primum repertas asserunt. Alij tamen linum Chalcidensem ex Phœnice literas ad Grecos tulisse volunt, & eum Herculem docuisse quidam Cecropem Atheniensium regem, alij Palamedem Argiuum tempore Troiani belli sexdecim literarum formas. Mox Simonidm cęteras reperisse aiunt. Phœnices a Iudęis primo literas accepisse plurimi affirmant.

Aegyptij animalium. Figuris literarum loco vtebantur. Hieroglyphi cęnotę. Mercurius. Cadmus Literarum inuentores. Linus chalcidẽsis herculẽ literas docuit Cecrops Palamedes Simonides. Moses Nicostrata dicta carmẽtis.

¶ Quarum apud Iudęos author fuit moses, qui Chaldęos, ac Syrios secutus est, qui earum omnem originem in Abraam referunt, Nicostratam cognomento Carmentem Latini literarum authorem habent, quę cum Euandro filio ex Archadia in Italiam nauigauit, & cum vaticinandi perita esset, responsa petentibus carminibus dabat, & futuros canebat euentus, quam quidem vsum literarum a Græcis mutuata latinis tradidit, quas Euander filius primus didicit, & complures Italos docuit. Quocirca Tacitus Cornelius, & alij nonnulli Euandrum Latinarum literarum inuentorem esse dicunt. Sunt etiam qui dicant Pelasgos (quę regio Bœotia quondam vocabatur) primos omnium in latium literas intulisse, Aethruscis aũt primus dedit Demaratus Corythius Tarquinij prisci pater. Quorsum hęc tam longa literarum ab incunabulis, vt dicitur cõmemoratio, vt intelligamus eas tanti fuisse apud prçclaras quasque nationes, vt earum inuentores diuinis pœne honoribus honestati fuerint. Eas igitur nõ modo ediscendas esse censeo, sed vix arbitrari possum in libera ciuitate quenquam sine literis ingenui ciuis nomen mereri. qui enim sine literis, non solum liberales disciplinas, sed minimas quasque artes ediscere aut tueri possumus? Nec mercatura ipsa, aut agricultura, sine eis satis tuta esset. Hę nanque memoriam rerum conseruant, posteritatem instituũt, prçterita futuris connectunt, & ratiocinationem totius vitę nostrę perpetuo agũt. Idcirco optimum quidẽ factus, eis pueros imbuere, priusquã alijs literis incũbant, si eos viros aliquando euadere volumus, aut in ciuiũ numero cẽseri.

Pelasgi. Demaratus tarquinij prisci pater.

Literarũ fructꝰ vberrimꝰ

Erit igitur

Erit igitur officium optimi cuiusque patrisfamilias, summa diligẽtia curare, vt filios saltem his primis literis eruditos habeat. Prouerbium namque Graecum est hominem sine literis similem esse infructuosae arbori. Dimittat deinde eos ad quascũque artes videbuntur aptiores. Longe facilius, longeque cõmodius eas exercebunt. Sed postquam a nobis ventum est, vt de primis (vt aiunt) elementis sermonem fecerimus, non erit alienum de singulis bonarum artium studijs disserere. Nam si de optima REPVB. scribere volumus, partium nostrarum etiam erit, dicere quibus disciplinis eruditi volumus ciuẽ nostrum quem partem ciuitatis nostrę facimus. Curabunt, qui REIPVB. praesunt, & publica quidem mercede, vt singulae quaeque doctrinae optimos praeceptores habeant qui publice instituant. Nõ enim priuati omnes possunt victum filij suppetere, & mercedẽ pręceptoribus pẽsitare. Aegregij sint grãmaticae professores, & non modo literis, sed moribus probatissimi. periculosum nanque est (vt in prouerbio dicitur) Ouem lupo cõmittere, & eum quem praeceptorem pueris adhibueris corruptorem experiri, vicia siquidem, quibus ea aetate pueri inquinantur, perpetuo remanent, vel cum magna difficultate tolluntur. Tradidit Diogenes Babilonius Leonidem Alexandri Macedonis praeceptorem, eum vicijs quibusdam imbuisse, quae maximũ etiam regem ab illa puerili institutione prosecuta sunt, eorum sermo purus, ac nitidus sit, & ab omni barbarie alienus, iacit enim grammaticae fundamenta omnium disciplinarum. Proinde videndum est, vt solida sit, si alias artes ediscere volueris, quandoquidem inconcinnae, & rudes admodum reliquae doctrinae videntur, quae infantes sunt, & barbaro eloquio hęrentes. Grãmaticem ROMANI tanti fecerunt, vt in triuijs eam ex senatuconsulto publica mercede doceri edixerint, quocirca triuialis scientia diutius nuncupata est. Hanc artem primo inuentam esse a Memphite Aegypti oppido, cum Osiris rex imperium teneret, multi sunt authores. Sed deinde a Graecis adeo exculta, vt ad summum vsque peruenerint, a quibusquidam Latini nostri haustam grauiorem, nitidioremque reddiderũt, & relictis quibusdam quasi superuacaneis rebus, quod satis est nobis tradidere.

Patrisfamilias officium in erudiendis liberis.

Praeceptores optimi literarũ in ciuitate esse debent.

Leonides alexãdri pędagogus.

Grãmaticae oĩm disciplinarũ fundamentum.

Grãmatica triuialis scientia.

❡MATHEMATICEN CIVILI VIRO necessariam esse, & seorsum de Arithmetica, Geometria, Musica, & Astronomia, & de earum inuentoribus.

❡Titulus secundus.

PYTHAGORAS ITALICAE PHIlosophiae princeps, quam Plato pene in omnibus imitatur, a quo etiam disciplinam Reipubli. Crotoniatę didicerũt. Ciuili viro quadripertitam Mathematices scientiã necessariã esse putat. Frustraque opinatur quẽquã philosophari, qui eam nõ modo primoribus labris / vt dicitur / attigerit, verũ oĩno exhauserit. Censet eñi sapientiam earũ rerum esse, quae sunt, quęque substantiam immutabilem habẽt, veram, rectamque cognitionem, esse aũt ea solum

Mathematica ciuili viro necessaria.

putat, quæ cum immutabilis substãtiæ essent, neque intentione crescerent, neque detractione minuerentur, neue accidentibus vllis variarentur. Sed propria vi, propriaque natura semper niterentur, veluti sunt qualitates, quantitates, formę, magnitudines, paruitates, æqualitates, habitudines, actus, dispositiones, cæteraque eiusmodi, quæ corpori coaugmentantur. Intelligibilia namque omnia esse dicimus, videri aũt corporea talia per sese spectacula semper eodẽ modo inueniuntur. Iuncta vero corpori variantur, quippe quæ omnia suapte natura incorporea sunt, vigentque immutabilis substantię ratione, sed corporis contagione mutantur. Essentia omnis bifariam diuiditur, vna siquidẽ continuata est, quæ magnitudo dicitur, vt arbor, lapis, & reliqua huiusmodi corpora, quæ nullis distributa finibus, suis partibus continuantur. Altera autem discreta a se, & partibus circumscripta, sed in vnum quasi redacta conciliũ, cui multitudini nomen est, vt plębs, populus, contio, aceruus, & alia eius generis, quæ partes proprijs extremitatibus terminantur, finibusque inuicem discernũtur. Hęc contrariã pene inter se habent proprietatem, nam multitudo a finita, & ea quidẽ minima quantitate, vt pote ab vnitate, quæ minima est, initium sumens nullum incrementi finem nanciscitur, crescit enim per numeros in infinitum. Magnitudo vero finitam suæ mensurę recipiens quantitatẽ, infinitum decrementum accipere potest, secundę si quidem magnitudinis nullus inuenitur terminus, rursus multitudo ipsa, aut per se est, vt duo, tria, quatuor, & denique numerus omnis, qui per sese existens nullo indiget, aut ad aliud quippiã refertur, vt duplum, triplum, dimidium, sesquitertium, quę quia ad aliud referuntur, per se esse non possunt. Horum alterum Arithmeticę, alterum Musicę speculatur. Sed magnitudo quoque bipertito intelligitur, altera nanque motu omni per se caret, vt terra, huius scientia Geometriam profitetur. Altera vero nunquam conquiescit, mobilique ratione vertitur, vt Sphęra mundi, orbesque cęlestes, qui rata semper, & infinita celeritate rotantur, huius quidẽ notitia Astronomia est. Necessaria igitur erit ciuili viro, quem sapientem esse volumus, huius quadripertitę scientię cognitio. Arithmeticen, & geometriã teneris ętatibus ediscendam M. Fabius Quintilianus asserit, earum nanque cognitio animum agitat, ingenium acuit, celeritatem percipiendi tradit. Numerorum quidem cognitio singulis pene artibus necessaria est, aut enim numerãdum est digitis, aut scribendi numeri sunt, supputandęque rationes ad vsum ratiocinandi, qui quotidie pene singulis vsu venit, sine qua rudes omnino homines esse videntur, & inurbani. Sic etiam dimensionis disciplina artes singulas adiuuat. Vix enim quippiam agere possumus sine mensura. Et turpe admodũ videbitur, in singulis quibusque dimensionibus hęrere virum, qui in cœtu hominum, negociationibusque versatur. Hebetis nanque ingenij est, vel manifestę omnino negligentiæ ea ignorare, quæ singulis quibusque horis necessaria sunt. Harum inuentorẽ primum Thaletem Milesium fuisse dicunt, paulo ante Pythagorã Samium, qui eas omni cultu absolutas reddidit. Mamertium tamen stesichori fratrẽ initia, & elementa Geometrię primũ inuenisse nõnulli Gręcorũ referunt, quę deinde secutus Pythagoras absoluit. Sed ęgyptij longe ante alios Geometrię inuentione gloriantur, vt Phœnices Arithmetices, & astronomię. Sine his igitur duabus scientijs, vt supradicta ratione patet, neque astronomiã, neque musicã ediscere possumus, & architecturam omnino ignoramus.

Essentia duplex.

Quantitas discreta multitudo.

Quantitas cõtinua magnitudo.

Magnitudo bipartita.

Astronomia

Arithmetica & geometria iuuenibus ediscendæ.

Geometria vtilis.

Geometriæ inuentores.

ignoramus. Astrologiã publicã esse in omni Rep. pluribus rationibus, & exẽplis cõprobare possumus, cũ propter agriculturã (quæ magnã rationẽ ab ea accipit. Nam syderibus suis vertendam esse terram docet Maro, & Hesiodus arandi, serendique tempora, syderum ratione significat, veluti cum ait.

Pleiados est subigenda seges athlantidos ortu,
Hac autem sese stella condente serendum est.

¶Lucius vero Columella singulos quosque dies astronomica ratione obseruari præcipit) tum propter rei iustitię vtilitatem, tum propter pericula quã plurima, quæ moniti a peritis eius disciplinæ, caruere possumus. Anaximãder Milesius Lacedęmonijs prædixit, vt ciuitatẽ, ac tecta custodirẽt, instare enim terręmotũ hac disciplina pręuidit, quod quidem effectum est, & magna pars eius vrbis, montisque Taygeti concidit. Sic Hippocrates venientem ab Illiricis pestilentiam prędixit, discipulosque circũ vrbes Græcię dimisit, vt ægrotantibus adessent, quo beneficio omnis Gręcia honores illi, quos Herculi, decreuit. Pericles Atheniensium imperator, exercitũ suum solis defectione perterritum, iam iamque hosti, veluti propitiore numine adiuto, trophęum concedẽtem liberauit, reddita ratione, id syderis natura fieri, non ira dei, aut prodigio aliquo accidere. Qua disciplina nisi caruisset Nicias, nunquã pulcherrimũ exercitum in Sicilia amisisset, simili motu confusum, quę plaga Atheniensibus nõ mediocris extitit, sed principium multorum malorũ. Atqui ne idem accideret exercitui Romano, cui Lucius Paulus imperabat, Sulpitius Gallus, multo ante de lunæ defectione disseruit, ne veluti prodigio diuinitus facto militum animi deficerent. Huius artis inuentores Assirij primo fuisse dicuntur. Hi propter planitiem magnitudinemque regionũ, quas incolebant, cum cœlum omni ex parte patens atque apertum intuerentur, traiectiones, motũque stellarum obseruauerunt, quibus notatis, memoriæ prodiderunt quid cuique signaretur. qua in natione Calibes, qui deinde gentis vocabulo appellati sunt Chaldæi, diuturna obseruatione, syderum scientiam quandam effecerunt, qua futura prædicerent, & ea populos monerẽt, quæ cauere possent. Quamquidem artem etiam Aegyptij diuturnitate temporis cõsecuti sunt, a quibus deinde edocens Pythagoras, Astronomiam auxit, & plæraque inuenit. Nam (vt parmenides ait) Ipse omnium primus Hesperum, & Luciferum idem sydus esse docuit. Eam igitur ciuili viro non esse negligendam, superioribus argumentis facile iudicare possumus. In hac disciplina, & in cæteris mathematicis plurimũ claruit apud Romanos Publius Nigidius, cui figulo cognomentum adhęsit, propter pulchrum eius scientię cõmentum. Nam cum disputaretur cur gemini diuersa haberent fata, cũ & geniti, & orti iisdẽ syderibus essent & ipse artis suę partes tueretur, negaretque id fieri posse, propter celerem cęlestium orbium motum, id hoc pacto ostendit. Figuli rotam magna vi concitauit, & eadem, duas atramenti guttas liquauit, & desistente motu, longo interuallo in extremitatibus rotæ guttæ inuentæ sunt. quomodo igitur (inquit) opinantur, cum tam celeri vertigine cœlũ rapiatur / posse / & gigni / & oriri geminos eodẽ sydere / cum figuli rota paruo concitata cursu excussas guttas eodem momẽto tam diuersis locis ostendat? Hoc quidem inuentũ tam gratũ audientibus fuit / vt disputationis palmam / & perpetuũ cognomentũ authori suo dederit. Quid de musica dicemus / quã necessariã esse ciuibus Socrates asserit?

Musica & astronomia sine arithmetica & geometria edisci nõ possunt

Sparta & taygetus mõs terręmotu corruerunt.

Pericles.

Astrologiæ inuẽtores assirij perhibent

Chaldæi.

Hesperus & lucifer idem sydus.

Nigidius vnde dictus figulus.

Musica

Et ad eius numerum plæraque in Repub. constituit, mutationemque harmoniç deterrimam esse dicit, & ciuitati periculosam admodum. Quocirca eam in senectute didicit, ne huius eruditionis expers esset. Et Themistocles cum in epulis recusaret lyram habitus fuit indoctior. Hanc Lycurgus adeo probauit, vt eam a natura hominibus traditam ad tolerandum facilē labores assereret. Et Tibias in re militari constituit, quibus progressui, recessuique canerent, & animos militū adeo incitarēt, vt ignauissimi etiam eiusmodi cōcentu concitati, fortissimi aliquādo euaserint, patriæque victoriam pepererint, veluti in bello contra Messenios, in quo quidē iam succūbebant in acie Lacedæmonij, quod animaduertens Tyrthęus Tibicen peregregius, mutatis tibię modulis adeo militum animos in pugnā concitauit, acrioresque reddidit, vt Messenios iam pene victores Lacedęmonijs subiecerit. Cretenses etiā impetū in hostes facturi Lyræ modulis incitabantur. Argiui aūt tibię, sicut Latini tubarū clāgore, & Galli cornuum strepitu. Huius magna vis ad animos in quencunque affectum commouendos. Pythagoram enim accepimus concitatos iuuenes ad vim pudicę domui afferendam, mutatis in spondęum Tibię modulis, cōpressisse, eius quoque discipulus Empedocles agrigentinus furibundum adolescētem (qui eius hospitem damnati patris accusatorem gladio adoriretur) cantu reuocauit, & placatum mansuetumque reddidit. Et Caius Gracchus sæpe populum ROMANVM in voluntatem suam pellexit, cum concionanti sibi seruus assisteret, qui fistulæ modulis, affectus orationis, longe præcellentes redderet. Complures scriptores Græci, Inter quos Dio prusensis. Afferunt Timothęum musicum illum excellentissimum, cum se Alexandro regi ostentare aliquando vellet, perite adeo, & musicæ modulatum, vt regem nihil tale per id tempus cogitantem, quasi numine aliquo percitum ad arma cōpelleret, victorięque occasionem præberet. Sed hæc viri virtutes excitat, non tamen ignauos, atque effœminatos fortes efficit. Nam (vt idem Dio ait) Sardanapalum ad tripudium, muliebremque saltationem, non ad arma excitasset, cui si Mars olympius, vel Minerua ipsa in bello pręcinisset, nunquam animi vires addidisset, vel a turpi fuga reuocasset, quocirca Aristoteles ciuili viro hanc tribuit. Sed ambigere fatetur vtilitatis ne magis gratia, an delectationis id efficiat. Ego autem eam admittendam censeo in libera ciuitate, si nihil etiam aliud quam delectationem prę se fert. Non enim in negocio semper esse possumus, & eiusmodi oblectatio in ocio honestissima est. Nam (vt eleganter Cicero ait. Liberi hominis officium est, aliquando nihil agere, & animum a diuturna cura reuocare, quod quidem imprimis efficit Musicæ, quę muneri nobis a natura optima omnium parente tradita esse videtur, vt laborum, & erumnarum aliquando obliuiscamur. Pythagorici, cum vellent diuinas curas somno reiterare, quibusdā cantilenis musica ratione ad id inuentis vtebantur, quo somnus leuiter irrepere. Sed mascula debet esse nō effœminata, vt animi vires adiuuet, potiusquā frāgat, atque eneruet. Veteres ea vsi sunt ī cōuiuijs ad deorū laudē, & virorū fortiū cōmendationē, quorū nōnullos legimus donatos a senatu, vt Tibicinę vti possent in pręmiū virtutis, veluti Lucullū veterē post Nauticā victoriā, qui ab amicorū cœna, Tibicinę leuius præcinente, ad proprias ędes remeabat. Musicā temē longe pluris faciebāt Gręci, quā Romani, etiā principes ciuitatis nō modo canēdi, sed & cōmode saltandi periti erāt.

Efferunt

Socrates senex musicam dicit.

Themistocles neglecta lyra idoctior iudicatus.

Tyrthęus tibicen.

Cretēses lyra Argiui tibijs Latini tubarū clangore. Galli cornuū strepitu aiosiores fiebant.

Caius Gracchus.

Timothęus musicus.

Musica naturæ munus.

Pythagorici.

Senatus Romani gratitudo in lucullū.

Efferunt Epaminundam miris laudibus,& præclare eum ad Cytharam ceci nisse dicunt,in qua præceptorem habuit Dionysium Citharœdum temporibus suis præstantissimum, & ab Olymprodoro carmina ad Tibiam cantare didicit,Saltare vero ad numerum a Calphrōe.In philosophia autem Lysiam Tarentinum Pythagoricum doctorem habuit,a quo non modo, vt discipulos omnes superaret,sed ad parem vsque laudem extitit edoctus. Musicē Plato triplicem fecit,vnam voce sola cōstare ait,vt in cantu humano cernimus. Alterā vero voce, simul & manu,vt cum neruorum pulsibus, oris modulatione con cinimus.Tertiam solis manibus perfici ait, vt cum silente organo vocis Cytharam percutimus.Veteres Cytharistæ vtriusque manus fungebantur officio:Dextera enim plectro vtebatur,& foris canere dicebatur,sinistro autem digito cordas carpebat,& intus dicebatur canere.Vnde illud Vergilij,Atque eadem digitis iam pectine pulsat eburno. Hanc Pythagoras disciplinam non hominum inuentum esse putat,sed opificis mundi, qui orbes cœlestes harmoniam quandam interuallis,ac motionibus ciere fecerit,ex qua humana musica manauit,cui sententiæ poetæ accedentes cœlestem musicā sub fabularum tegmento ostenderunt.Cum nouem musas facerēt, & vnam concinnentiam esse voluerunt,& omnium primam Vraniam appellarunt,secundam Polymniam,quam ad Saturni globum canere dicunt, tertiam ad Iouis sphærā,quæ Euterpe dicitur,deinde suo ordine Eratho ad Martem. Melpomene ad solem,Terpsicore ad venerem,Calliope ad mercurium,Clio ad lunam concinit,Thaliā terræ assignant,Ludētemque eam inter flores, & herbas,relinquunt.Harum moderatorem,& quasi ducem Apollinem faciunt. Est enim sol dux,& quasi princeps orbium. Quocirca cum moderator, effectorque reliquorum luminum sit,mens mundi,& cœli cor a nonnullis poetarum nūcupatur.Cantū Iouis inuentum Heraclides ponticus fuisse asserit,quē primum edocuerit Amphionem eius, & Anthiopes filium a quo deinde Linus Euboeus doctus fuisse dicitur, quem Apollinis, & musæ filium fuisse perhibent,hunc lyrę inuentorem nonnulli Græcorum adserunt,cum quo etiam aures Anthiodonius prȩclare cȩcinit, & eodem fere tempore Pierius Macedo,& Philamon Delphus Thamiræ pater,eum poetę cum musis certātem inducunt,& idcirco aciem oculorum amisisse dicunt. Claruit in musica eadem fere tempestate Demodocus Corcyreus, qui exidium troiæ cȩcinit. Claruit & Phemius Itacensis, qui reditum Græcorum scripsit. Terpander primus lyræ regulas composuit. Clonas autem Tibię. Hiagnes primus omnium Tibia vsus dicitur apud Græcos,is marsiam filium docuit, qui discipulum habuit Olympum, a quo Olympio Misiæ monti nomen fuit.Sunt qui asserant Apollinem Cytharam,& Tibiam inuenisse,vnde eius simulachrū Deli ostendebatur, quodquidem in dextera arcum, in sinistra autem gratias treis habebat,quarum vna Cytharam, altera Tibias, Media autem ore fistulam tenebat. Macrobius tamen Musicæ inuentorem Pythagorā fuisse vult, Plynius vero Amphionem,& Cethiona,Lausus vero Herimoneus Carbini filius/quem Periandri loco vnum e septem sapientibus Grȩciȩ quidem numerant/primus librum de Musica scripsisse dicitur. Tubarum inuētores tyrrheni fuisse a quibusdam dicuntur,& phrigij tibiarum.Latini complures asserunt Apollinem Cytharam solum inuenisse,Mercurium lyram, Phanium

Epaminūdes

Musica triplex.

Nouē musarū hierarchia

Linus lyrę inuentor.

Apollinis simulachrum treis habens charites.

tubarū inuentores.

tibiarū inuentores.

vero fistulam. Sed nihil ad rem nostram facit, hęc tam antiqua, & varia propter diuersos scriptores recensere. Satis nobis sit exemplo, rationeque docuisse Musicam ciuili viro vtilem esse, & non modo animum oblectare, verum ingenium fouere, & promptiores, alacrioresque viros reddere, non solũ ad rẽ militarem, verum ad summa quęque negocia obeunda. Quinetiam a peone, & nonnullis alijs medicis ægrotos pene desperatæ salutis, musicę oblectamẽtis curatos fuisse legimus, & insanos quosdam mentis compotes fuisse factos. Idcirco in eius commemoratione fuimus longiores.

¶DE MEDICINA, ET EIVS INVENTORIBVS.

¶Titulus tertius.

SI CORPORVM NOSTRORVM, & tranquillitatis vitæ (quæ sine secunda valitudine vix esse potest) rationem habere volumus, fatebimur medicinam excellentissimam mortalibus necessariam. Nanque (vt Cornelius excelsus, qui libros elegantissimos huius disciplinæ scripsit, refert) alimenta sanis corporibus agricultura, sanitatem autem ægris medicina promittit. Deo optimo Maximo gratias habere debemus, qui vitam nobis elargitus sit, medico deinde, qui eam nobis conseruat, diuturnioremque facit. Idcirco non est admirandum quod excellentissimus poetarum medicum virum pluribus alijs dignitate præfert, cum ait Illiados λιατρος γας ανης πολλων αντα ξιος αλλων id est medicus vir multis ęquiualens alijs. Pro multis enim vnus laborat, & vitam, bonamque valitudinem duo munera ingentissima se nobis præseruaturum pollicetur. Quocirca inter ciuiles disciplinas hanc vel pręcipuam esse statuo, tum propter vtilitatem, tum etiam quod secreta naturę diligentissime scrutatur. Hanc omnium disciplinarum antiquissimam esse doctissimi Gręcorum authores perhibent.

Agricultura sanis alimentũ medicia ęgris remediũ promittit.

Eius nanque inuentor (vt aiunt) extitit. Apis Phoronei, & Pythonis filius, qui & Aegyptiorum rex fuit. Et ob hoc saluberrimum inuentum in numen relatus est, & Osiris nuncupatus est, quod eorum lingua oculatum significat, propter mirificam eius prudentiam, ingenijque magnitudinem. Et quiuis Aegyptij eum Appollinem crederent, & vaticinandi peritissimum. Fatum tamen suum ignorauit. Nam Ochus crudelissimus Persarum rex cui Machere Achade nomen fuit, eum obtrũcauit. Et quod immanissimum putandum est, amicis suis in mensa epulandum posuit. Hunc secutus dicitur. Aesculapius, qui primus omnium de medicina scripsit. hic filios habuit, Machaonem, & Podalyrium, qui in bello troiano ducem Agamenonem secuti non mediocrem opem commilitonibus suis attulerunt. Hos homerus vulneribus ferro, & medicamentis mederi solitos refert. Chiron & Peon heroum medici fuisse dicuntur. Nihil tamen in ea arte scriptum reliquerunt multi ex sapientię professoribus huius disciplinę peritissimi extiterunt. Et imprimis Pythagoras Samius, Empedocles Agrigentinus. Democritus abderites

Medicina disciplinarũ antiquissima.
Medicinæ inuentor.
Apis dictus Osiris.
Ochus.
Aesculapij filij.

tus abderites eius discipulus, Hippocrates Cous artem hāc a sapiētia separauit,absolutanque reddidit.Post hunc Diocles caristius claruit,deinde Praxagoras,& Chrisippus quos secuti sunt Herophilus, qui venarum pulsus in musicos pedes discreuit. Et Erasistratus Aristotelis filia genitus, qui ob senatū Anthiochum a Ptholemæo eius filio donatus est talentis centum.Fuit & Serapion medicus peregregius quem secuti sunt Appollonius Glaucidas,& Heracides Tarentius,innumerabilesque alij in hac disciplina claruerunt vsque ad tempora Galeni,Niconis Geometræ,& Architecti filij,qui compluribꝰ voluminibus artem hanc locupletissimam reddidit.Medicinam veteres trifariam diuiserūt,vt vna pars esset quæ victu,altera quæ medicamentis,Tertia quæ manu mederetur. Huic parti plurimum profuerunt inuenta Alchineonis Crotoniatis phisici Pythagoræ auditoris,qui singulis humani corporis membris,atque articulis resectis, intimis omnium vitalium partium scrutatis.Primus cadauerum lacerationem(quam Greci Anatomiam appellāt) excogitauit.Fuit vero Alcineon acerrimo ingenio,summaque doctrina,& de animo suam etiam protulit sententiam, quemquidem ex solis reliquorūque sydertum natura cōstare voluit.Quippe qui seipsum moueat & a se etiam vt lumina alia mouentur.Sed ad hoc phisice potius quam animi natura ediscenda fuit.Curabunt igitur qui Reip.presunt vt summa diligentia medicina ediscatur,medicumque honoribus afficient,tum propter excellentiam disciplinę,tum propter vtilitatem,quando vt dixi mortalibus vitam,ac salutē pollicetur.

de teombroto eadē refert pli.li.vij.ca.xxxvij.
Galeni pater
Medicina trifariā diuidit.
Anatomia.
Animus.

¶DE ELOQVENTIA ET EIVS inuentoribus.

¶Titulus quartus.

SI MEDICINA corporis in optima Rep.necessaria est ob varia genera ægrotationum, quę quotidie mortalibus accidūt,vt integris validisque corporibus bene degere possumus,quantomagis necessaria erit animi medicina,sine qua nec corpora ipsa bene valere possunt,aut officio suo recte fungi,quamuis omnium animalium infirmissimum sit homo. Est enim pluribus morbis obnoxius,propter varia escarum genera, quibus vescitur,vt ait Homerus. Tamen animi morbi nō pauciores sunt quā corporis,& quibus longe magis vexamur & maiore discrimine periclitātur. Qui morbus iracundiæ esse videtur,qua cum laboramus, partim admodum ab insanis,& furiosis secernimur,qui morbus auariciæ quoquidem perciti non patriæ,non parentibus,nō liberis,non nobis ipsis grati esse possumus. Quid metus,quid formido, quid ignauia,ac secordia in nobis efficit? Quid lęticia gestiens innumerabilesque alię animi perturbationes?quibus cum tenemur, non modo animo,sed corpore etiam laboramus. Animi medicina in primis eloquentia est,quę Philosophię rationibus ad vitia nimium elatos comprimit deiectosque erigit,&ignauos fortes efficit.Vera est enim illa euripidis sententia qua

Eloquētia animi pabulū.
Animi morbi.
Iracūdię morbus.
Animi medicina.

tia qua dicitur. Omnia conficit ratio, quę etiam hostile ferrum neutiquã efficere valeat. Quæ enim alia vis quam eloquentię, potest furentem populum comprimere aut motu percussum excitare? Quod vt exprimeret diuin⁹ poeta Maro Oratorem numine furentem, aut populum maritimæ tempestati cõparauit his versibus.

Ac veluti magno in populo cum sępe coorta est
Seditio, sęuitque animus ignobile vulgus
Ianque faces, & saxa volant, furor arma ministrat.
Tum pietate grauem, ac meritis, si forte virum quem
Conspexere, silent, arrectisque auribus astant
Ille regit dictis animos, & pectora mulcet.
Sic cunctus pelagi cecidit fragor, æquora postquam
Prospiciens genitor, cœloque inuectus aperto
Flectit equos, curruque volans dat lora secundo.

Eloquẽtia rerum domina

¶ Eloquentiam veteres rerum dominam esse dicebant. Et eam Ennius flexanimam appellauit, quod animum in quancunque partem vellet, raperet, nec in pace, & ocio solum vtilis habetur, sed in bello, atque tumultu vires alias omnes antecellit. Quodquidem verum esse asseruit Pyrrhus Epyrotarum rex, nam cum bellum in Italia gereret, comitem quasi gerendorum, ac socium Cyneam Thessallum oratorem. Demosthenisque discipulum accepit, eiusque opera impense admodum vtebatur. nam ad ciuitates quas vi, & armis subigere non poterat, eum oratorem mittebat, quas magna ex parte in sententiam suam adducebat, adeo vt sępenumero Pyrrhus diceret, plures a Cynea vrbes eloquentia in potestatem suam redactas, quam a se armis esse superatas. Et si recte iudicare volumus ex omnibus disciplinis, nulla magis congruit ciuitati, quam oratoria. versatur nãque in triplici causarum genere, quorum primum suasionem, & dissuasionem continet, quod totum ciuile est. Quæcunque enim in Rep. deliberantur suasione, aut dissuasione indigent, vt veritas eruatur. Quocirca orator id est vir bonus dicendi peritus / vt Cato definit / suadebit quæ vsui esse videbuntur, ne populus falsa opinione dilabatur, & ea comprobet, quæ paulopost aut mutare cogatur, aut pœnitentia ductus iniquo animo ferat. Et est secundum genus, quod demonstratiuum appellant, quod in laude, vel vituperatione versatur. Hoc commune est alijs duobus generibus, & Reip. necessarium. accidit enim in senatu sępenumero, vt laudandi sint homines, laudandi mores, laudandæ leges. nonnunquam autem contra vt vituperandi arma ab oratore sumenda sunt, vt aliquid dissuadere possimus, ne quid deliberetur, quod Reip. deinde pœnitendum sit. Tertium autem genus est, quod in iudicijs versatur, id in accusationem, & defensionem tribuitur. Nonne necessarium erit in ea Repub. in qua præmium, & pœnam, quasi pro muneribus ponimus / vt democritus ait / quanque iustissimã esse volumus, improbos accusare, & innocentes deffendere? Et denique oratione efficere, vt ius suum vnicuique tribuatur. Siue res apud populum, siue apud iudices agatur? Harum causarum patroni semper apud veteres eloquentissimi oratores extiterunt. Testes sunt Demosthenis, Aeschinis, & Lysię orationes apud Græcos. Apud nos autẽ Ciceronis. Ex quibusquidẽ cernimus eiusmodi causas omnes ab eo fuisse tanta eloquẽtia tractatas, vt nihil pręclarius dici,

Pyrrhi dictũ de cynea.

Ars oratoria circa tria causarũ genera versatur.

Eloquẽtia in Rep. opus.

rius dici, aut excogitari possit. Sed malus istis temporibus nostris error plærasque vrbes inuasit, in quibus causidici dicendi ignari, vel potius tabulę (vt prisci appellabant) causas agant, quos nullum operepręcium audire esse censeo. Hi quæstus gratia garriunt, & idcirco lites producunt, & pene diuturnas faciunt, quæ res in ciuitatibus pernitiosa est, parit discordiam ciuium, simultates, & odia. Quocirca optime a Romanis hac in re consultum fuit lege Cynthia, qua cauebatur ne quis ob causam orandam pecuniam, donumve acciperet. Sed apud venetos quorum RESPV. iusticia, imperio, opulentia, & ciuium splendore, non modo in omni Italia, verum in vniuerso terrarum orbe pręclarissima habetur, doctissimi quique in arte dicendi ex omni nobilitate causas dicunt, ex quibus diutina exercitatione id assequuntur, vt disertissimi in eorum Rep. quamplurimi euadant. Dabimus igitur operam vt in Rep. nostra, multi (si fieri potest) iuuenes his humanitatis studijs incübant. Et pręcipue hi, qui ingenio præstant, & exercitationi per naturam apti sunt. Natura quidem doctrina. & exercitatio oratorem perficiunt, Sed præmia orantibus causas, non omni ex parte auferēda censeo. Idcirco optime arbitror Appium Claudium legem Cynthiam temperasse (cum inquit). Quoniā eloquentiam non contingere gratuito constat, & studia pręmijs sublatis pereunt, modum pręcijs accipiendis pro oranda causa ad dena sextertia adhibemus, egressos autem repetundarum teneri placet. Primi huius artis scriptores post illos, quorum poetæ meminerunt, fuerunt Corax, & Tisias Siculi, qui pręcepta sua paucis quibusdam documentis distinxerunt. Post eos fuit Gorgias Leontinus Empedoclis discipulus, & Trasimachus Chalcedonius, & Prodicus Chius, & Abderites Prothagoras, Tum Hippias Seleneus, & Alchidamas Eleates, quem plato propter dicendi pręstantiam palamedem appellat. Orationem solutam primus omniū pherecides Sirus, vel (vt Quintilianus ait) Antiphon scripsit, Multum oratoriæ contulit Isocrates Gorgię discipulus, cuius frequentiam cum cerneret Aristoteles, qui iuuenis philosophiam disceret, eamque ab eloquentia separaret, mutato consilio vtranque coniunxit. Et mediusfidius non iniuria. Eloquentia nanque sine sapientia parum prodest. Inanis siquidem sonus verborum sine sententiarum pondere, irridendus omnino esse videtur. Philosophia autem sine verborum ornatu, & lumine orationis mancha, & debilis erit, affectus omnes frigidiores habebit. Quocirca qui oratores euadere volunt, vtranque disciplinam optime callere debent, & Ciceronem imitari, qui eas in omnibus pene libris cōiunxit, & vnus omnium fere Græcorum virtutes in se contulit. Nam vim Demosthenis, copiam Platonis, iucūditatem Isocratis (vt Quintilianus refert) complexus est, & temporibus suis in indicijs regnare dicebatur, apud posteros autem consecutus est, vt eius nomen nō vnius oratoris, sed totius eloquētiæ habeatur. Verum id in Cicerone esse cernitur, quod quasi vaticinari videtur poetarum more Silius Italicus cum de tullio eius patre loqueretur, quē contra hannibalem fortiter militantem inducit his versibus punicorum, libro octauo.

Lex cynthiā

Venetorum respu.

Legis cynthię temperamentum.

Oratorię artis primi scriptores.

Ciceronis laus.

Silius.

Tullius æratas raptabat in agmina turmas
Regia progenies, & tulli sanguine ab alto,
Indole proh quanta iuuenis, quantunque daturus

Ausoniæ populis ventura in secula ciuem
Ille super Gangem, super exauditus & indos,
Implebit terras voce, & furialia bella
Fulmine compescet linguæ, nec deinde relinquet
Par decus eloquio cuiquam sperare nepotum

¶Eo nanque eloquentię prouectus est, quo nemo vnquam se vẽturum imperare potest. Eius igitur imitationẽ ante oculos nobis proponamus, & eos plurimum in dicendo consecutos esse arbitremur, qui a Ciceronis eloquentia minus aberrant. Prima enim sequentem (vt ipse ait) honestum est in secundis, tertijsque consistere.

¶DE DIALECTICE, ET EIVS inuentoribus,

¶Titulus quintus.

Dialectica.

DIALETICEN quam superiori comitem nonnulli philosophorum faciunt. Aristoteles vero ęquilancem non negligendam ciuili viro opinor, tum quod iter ad alias quascunque disciplinas adolescentibus aperire videtur, tum quod ingenium acuit, & ad veritatem cernẽdam maximas vires habere cernitur. Nam cum duo sint orationis genera, alterum perpetuum, cui oratoria præest, alterum concisum, cui dialectice. Vtrumque necessarium est, vnum probare, alterum persuadere volenti. Tametsi prius illud magis ciuile esse videatur, quando suadendo, aut dissuadendo molliori quadam via animos in voluntatem suam alliciat, hoc vero secundum magis extorquere videtur, quod probare nititur, & quibusdam concisis orationibus nos in sententiam suam rapit, cogitque ea fateri verbis, quę nonnunquam animo nequaquam assentiri possumus. Has tamen disciplinas zeno adeo coniunxit, vt hanc compressæ in pugnum manus illam vero explicite, ac plaue similem esse diceret. Vtcũque tamẽ sit. Rhetoricen sine dialectice imbellem, dialecticen autem sine rhetorice rudem omnino & quasi elinguem esse arbitror. Indulgeant igitur huic iuuenes quod melius definire, ac diuidere valeant & sua acrius probare, aliena vero fortius infringere possint, vt quę ad alias disciplinas parati magis accedãt. Huius inuentores sunt qui dicant fuisse etiam Aegyptios, a quibus Parmenides institutus eam deinde ad Græcos transtulit. Aristoteles tamen, & nõnulli alij peripatetici eiusdem inuentorem zenonem eleatẽ fuisse affirmãt. Et plane cernimus eundem in ea disciplina fuisse acerrimum, & plæraque inuenisse, quibus acumen ingenij indicauit. Is quidem magnitudinem animi sui, & indulgentiam in patriam hoc vno exemplo ostendit, quoquidem Aristogitoni nõ inferior ab vniuersa Græcia iudicatus est, tyrannus crudelissimns Clearchus nomine eius patriam, prouinciamque omnem inuaserat, quamquidem nõ modo sæuitia, verum libidine, & auaricia omni fœditatis exemplo pessundabat. zeno autem vt ciues suos a seruitutis iugo liberaret, Tyrannum

Oratiõis duo genera.

Dialectices commẽdatio

Dialecticę inuentores, zeno eleates

ret, Tyrannũ inuadere conatus est, verũ minus succedente fortuna, cũ a socijs destitueretur comprehensus est, tormentisque coactus, vt coniuratos proderet. Is tyranni amicos conspirationis socios fuisse asseruit, quos confestim mancipatos tyrãnus interimi iussit. Sed cum vlterius etiam sciscitari vellet, simulauit esse aliquid, quod in aurem principis loqui vellet, quamquidem mordicus auulsam in conspectu tyranni expuit. Et sic eum amicis destitutũ, & auricula honestum reddidit. Et ciuibus vniuersis adeo infestum, vt paulo post lapidibus obrueretur. Astu igitur & prudentia assecutus est, quod viribus minus consequi potuerat.

xenonis patiẽtiã cõfũdit quã discernit Val. M.

¶DE POETIS ET EORVM VIRTVtibus, & qui legendi, quique ex theatris exigendi sint.

¶Titulus sextus.

Ex secundo de repub. Poetę ad rep. exigendi.

POETAE, si Platoni auscultare volumus, exigendi potius quam admittendi in Remp. erunt. Asserit nãque eorum fabulas, quas maiores appellat, quarum pene authores sunt, Homerus, Hesiodus inutiles admodũ esse iuuenibus. Et praecipue cũ de dijs, aut praue sentiãt, aut minus digne fabulentur. Ego autem hãc causam indignã oĩno esse puto, vt ex ea ciuitate doctissimi poetę excludãtur, ad quã minimi etiã artifices admittũtur. Atque si nulla alia ratio me moueret, cur bonos poetas omni laude dignos esse ducerem, quãuis suppetant cõplures, hęc sola mihi esse dignissima videtur, qua stultissimas gentiũ de dijs opiniones, vanasque, ac fatuas superstitiones fabularum ludibrio contempserunt. Quos enim nouerant mortales fuisse flagitijs, ac sceleribus inquinatos, non poterant deos fateri, quãuis plures authores haberẽt, cõtra quos sentire periculosum admodum arbitrabãtur. Fabularũ igitur inuolucris ea quae minus aperte dicere poterãt, concinnabant. Non enim latebat poetas Iouem Cretensium regem deũ optimum maximum non fuisse, sed hominem mortalem, impium in parentes, atque omni turpidinis scelere affectũ, qui nec sorori Iunoni, nec filię veneri pepercisset, phrigiumque Ganimedẽ stupri causa raptum ad pocula admisisset. Hunc igitur deum doctissimi poetarũ iudicassent, hunc etiã immortalẽ, cuius sepulchrũ in Creta versibus etiã decorassent, & pręcipue eũ dignoscerẽt eiusmodi esse assentatorũ voces, qui principibus suis temere blandiũtur, quo eorũ gratia abuti possent, pędicebãt quidẽ eos inter numina referẽdos, deosque futuros, cũ a mortalibus discessissent. Quid sibi aliud vult Aegypriorũ fabula, qua dicũt Osirim solis deũ factũ esse, prestantissimũque prouincię propiciandũ esse, cũ scirẽt eũ mortalẽ genitũ phoronei, & Pitonis filiũ, & ab Ocho persarũ regẽ, siue Thiphone fratre ipso (vt Diodorus siculus scribit) crudeliter interẽptũ, socijsque sex & viginti epulãdũ appositũ in mẽsa, quo eos pari scelere deuinctos fidos haberet ĩ regno. Diodorus tamẽ nõ eũ absũptũ, sed abscõditũ refert, & ab Iside vxore deinde inuẽtũ, sepulchroque nobili cũ pigmẽtis, atque odoribus cõditum. Tiphone etiã, & cędis socijs ad vnum

Iupiter.

Ganimedes.

Osiris.
Vel Iouis & niobes.
Ochus.
Typhon
Isis.

vnũ vſque interemptis. Poetæ huic opinioni ideo aludebant, vt regis memoriã optime de omni hoĩm genere meriti diutius ſeruarẽt, vtque cõiungi eius Iſidi quę mœrore, & vlulatu augebatur conſolationem aliquando afferrent. Nonne eiuſmodi opiniones falſos populos plærũque tenuerũt? Scimus

Aeneę mors

Aeneam in Numicium cecidiſſe, & nuſquam amplius apparuiſſe, quippe qui vndis ſubmerſus in maria deuectus eſſet. Fabula tamen in eius exercitu orta eſt, qua plærique omnes ſibi perſuaſerunt eum deuolaſſe in cœlum, indigetemque deum eſſe factum.

Romulus.

Scimus Romulum Romanæ vrbis conditorem, cum iam ſenio eſſet confectus a ſenatoribus (quibus propter moroſitatem iam odio erat) fuiſſe diſcerptum, locumque fabulę inditum eſſe, ne a populo lapidibus obrueretur, eum in numen Romanæ vrbis fuiſſe relatum, & altellum, ſeu quirinum ſe velle appellari, templo, ara, aliiſque diuinis honoribus honeſtari.

Altellus romulus.

Indignum poetis videbatur illos fateri deos, quos mortales extitiſſe animaduerterent. Proinde cum aperte non poſſent vanas ſuperſtitiones, & deliramenta imperitę multitudini tollere, illorum vitã carminibus ita ornabãt, vt mortales oſtẽderẽt, & cũ hoĩbus taliter verſatos, vt nihil humani a ſe alienũ putarẽt. Idcirco aliquãdo eos fortes bellatores inducũt, & mortalibus multis in rebus adeſſe faciunt. aliquando eos turpes, atque effœminatos.

Hercules.

Herculem quem aeris gloriam nunc interpretantur, nunc cœlũ vertice ſuſtinere faciunt, nunc Amazonas vincere, nunc Antheo congredi, aut Nemęum leonem lacerare, aliquando eum colum trahentem, imperataque penſa ab Omphale Lydiæ regina quę calatos, fœmineoſque cultus cũ ſagittis, claua leoniſque tegmine commutauiſſet. Aliquando vero ira, propter amiſſum puſionem, turpiter eiulantem inducũt. Hi ſunt hominum mores, hi mortalium affectus, qui animos noſtros huc, atque illuc rapiunt. Cum maiora rebus humanis cogitabat, ſyderumque rationem contemplabatur hercules, tunc caput inter ſydera condere videbatur. Cum fortiter cum hominibus, aut cum beluis pugnabat, tunc fortiſſimus iudicabatur. Cum vero libidinibus intentus, vix compos mentis erat, & imperio vnius mulierculæ parebat, tunc a ſe diſcedere dicebatur. Age num eum mortalẽ oſtendunt poetę, cum vlcerum dolore percitum rogum conſcendiſſe aſſerunt? Et Philoctetæ mortis ſuę authori arcum, & ſagittas hęreditario munere reliquiſſe? Hoc igitur non deos opinati ſunt poetę, vt eorum labores (quos præſtantes eſſe putabant) aliqua inſigni gloria decorarent, nomen ipſorũ ſyderibus tradebant.

Philoctetes.

Solem Aegyptij primum eorum regem fuiſſe aſſerunt, cuius nomẽ poſt eius obitum aſtro adheſit, propter regis claritatem.

ægyptij oſirim ſolẽ dixerunt.

Mercurius.

Sic & mercuriũ qui mortalibus vtilitates plurimas contulit, verba in ordinem redegit, ſacra & cerimonias inſtituit, harmonias complures inuenit, verborum interpretationes Græcos edocuit. Vnde Hermes quaſi interpres dicitur, in ſtellã conuerſum eſſe fabulãtur. Eiuſmodi igitur hominibus cœlum poetę cõpleuerunt, vt quos mortales caducoſque viderẽt, nomine ſaltẽ diuino celebrarẽt, & ex magnis (vt dicitur) maiora facerẽt. Nam poema (vt Poſidonius ait) dictio numeroſa eſt, optime iuncta operoſę orationis ſpeciem excedẽs. Poeſis autem

poema quid poeſis.

diuinarũ, humanarũque rerũ cõmutationem cõplectitur. Poeticam Strabo geographus deſcribit primam philoſophiam habitam eſſe, quæ ad viuendi rationẽ perducat, mores, affectioneſque doceat, & res gerẽdas cum iucundi-

tate

tate præcipiat. Poetas etiam solos sapientes,& theologos virtutissimi appellarunt, quod diuinarum institutionum rationem numeris complecterentur. Iouem non putabant esse deum, sed ętheris potestatem. Audi Euripidis versus translatos a Cicerone de natura deorum libro secundo. Vides sublime fusum immoderatum æthera? qui terram tenero circumiectu amplectitur, hunc summum habeto diuum, hunc perhibeto Iouem, iunonē aerē inter mare,& cœlū interiectū, quæ soror,& cōiunx Iouis, propter ętheris similitudinem dicebatur,& propter summam coniunctionem, qua quasi vxor Iouis videretur, præ eius mollicie aerē autē puriorem, palladem nominarunt, Iouisque filiam esse dixerunt,& quia non corrūpitur, virginē,& quod sublimiora tenet, ex vertice Iouis, dicitur nata. Trigenuam vero propter ver, æstatem,& hyemē. Glocopim, non quod oculos habeat cęsios, sed quod aer glauci sit aspectus. Romani Solem Ianum appellabant,& ideo geminū pingebant, quasi vtriusque Ianuę cælestis potentem, quod oriens diem aperit, occidens autem claudit. Ideoque eius simulachrū fingebatur manu dextera trecentorum sexaginta quinque numerum tenens, ad demonstrandam anni dimēsionem, quę ex solis ambitu cernitur. At vero deum non modo non poetę, sed ne philosophi quidem cognouerunt ante aduentum saluatoris nostri christi, qui vnicus dei filius patrem hominibus cognoscendum dedit, verāque religionem instituit, qua caligo tenebrarū delata est,& omnis falsa opinio. Non igitur exigendi erunt poetę, magisquā philosophi, e ciuitate, quod deum ignorauerint, cum in pari cæcitate, atque errore, etiam philosophi fuerint. Dicet fortasse aliquis nōnullos philosophorū extitisse, qui vnū deum assererent. erunt etiam poetę qui idem testantur,& Orphęus imprimis, quem ex Libethra Thraciæ vrbe quidam fuisse asserūt, Oeagro patre, matre autē Calliope, piereo monte educatū, quēquidem seculis vndecim ante troianum bellum fuisse dicunt. Is deum vnū esse voluit, a quo omnia orirentur. Eius magister Linus deum naturæ nomine effœminauit quam effectricem rerum omnium,& seminarium, animalium, plantarumque disseruit. Et solis, lunę, siderūque moderatricem effecit. Vergilius noster deū nonnunquam spiritum, nonnunquam mentem appellat, nonnunquam etiā proprio nomine fatetur, veluti cum dicit deum ire per omnes terras, tractusque maris, cœlumque profundum. Ouidius autem, quamquam materiam illam confusam ab Hesiodo mutatus est, tamē non idem potentiam tradidit, vt Hesiodus, sed deum fabricatorem mundi, rerum omnium opificem, dispensatoremque illius confusionis manifeste facit. Ex poetarum mente Cicero pluribus locis,& Quintilianus libro sexto de institutione oratoria, deum dicit esse spiritum omnibus partibus immixtum. Dixerunt de deo quod potuerunt poetę, cum veritas eo tempore, mortales pene omnes lateret, edixerunt tamen aliquid, quodquidem haud scio an longe minus sit, quam id quod philosophorum aliqui testantur. Quamquam plato longe pręclarius, quam reliqui de diuinitate philosophatus est. Tenendi igitur in ciuitate erunt poetę,& honore, ac laude decorandi, qui commendatissimi omnibus esse debent cum propter eorum raritatem (nihil enim rarius in omni hominum euo; optimo poeta inueniri potest) tum propter ingenij magnitudinem, diuināque naturam. Nam (vt cicero ait) se a summis hominibus, eruditissimisque accepisse

iuppiter ętheris potestas.

Iuno aer.

Pallas.

Janus

Jani simulacrum

Orphęus.

Linus.

Vergilius.

Quintilian⁹.

 cepisse

cepisse, sic verũ esse statuo. Cæterũ rerũ studia, doctrina, pręceptis, & arte cõstant. Poeta autem natura valet, mentis viribus excitatur, & diuino quodam spiritu inflatur. Quocirca ab Ennio sancti poetæ appellantur, quod diuino quodam munere, nobis cõmendati esse debeant. Et Plato ipse inter quatuor diuinos furores, quos ponit vaticinium, mysterium, & amorem, poesim inserit, vt ostendat poetas aliquid pręter naturæ vires diuini agere. Disputauit igitur more suo Plato. Nihil enim (vt ĩ omnibus operibus suis videri potest) affirmabat, maluitque fabularum actores, quam poetas exigere, ne idem sibi accideret, quod Cadmo, & Theseo, qui ex vrbibus suis, quas ędificauerũt eiecti sunt. Legimus nanque Platonem poetam fuisse, & Dythyrambos primo, carmenque amatorium composuisse, mox etiam tragoediam scripsisse. Quando etiam Isocrates eius doctor, quem sententiarum suarũ authorẽ facit, hymnos, & apologias poetico more edidit. Non exultabũt ab optima ciuitate poetę, cũ vtiles admodum esse cernantur. Quid enim grãmatice, sine poetarum pertractatione, eruditionis haberet? verborũ elegantia, linguę proprietas, suaues translationes, verborum, sententiarũque licentia, quæ orationes quasi stellis quibusdam ornant, nõne a solis poetis inuenta, & suis locis collocata, ac distincta sunt? Fabularũ inuentio partim ad vtilitatem, partim autem ad delectationem neutiquam repudienda est. Docẽdi sunt pueri, & quę vix alioqui cogitare possent, fabularũ illecebris accipiunt, & facile in memoriã redigũt, earumque sensu ad virtutem longe magis diriguntur. Herculem, cũ primum adoleuisset, exisse in solitudinem aiunt, eque apparuisse foeminas duas, alteram forma præcellentem margaritis, ac gemmis decoratam, fulgentem purpura, & suauissimis vnguentis delibutam, quæ multis quidem blandicijs eum comitem posceret, eique omnia voluptatum genera in omni eius vita pollicebatur, altera autem matronali habitu, sine cultu, ac nitore, demisso etiã vultu, si se comitẽ sequi volebat, affirmabat multos illum labores subiturũ, sed postremo non mortalẽ eum futurũ, vt illa, sed immortalem pollicebatur. Harum vnam Hercules cognouit, quæ per blandicias, & ludos, nos ad mortem deduceret, alteram autem virtutem, quæ per labores, & pericula nos immortales efficeret, quam secutus Hercules, voluptate neglecta, immortalem meruit laudẽ. Eiusmodi fabulæ adolescentes instituunt, & promptiores ad optandam laudem reddunt. Proinde Gręci (vt Strabo ait) liberos in poetica erudiebant, non nudæ voluptatis causa, sed castę vtique moderationis gratia, nec omnino inutiles sunt maiores illæ fabulę Homeri, & Hesiodi, cum per allegoriam exponuntur, vt cum dicimus gigantes, qui contra deum bellum gessisse dicuntur, homines fuisse impios, & contra numina oblatrantes, quos deus fulmine ictos cõtriuerit. Non tamen fabularum vsque adeo patrocinium suscipere volo, vt omnes laude afficere velim. Nam tragoedia pene omnis extrudenda est ab optima ciuitate. Quamquidem Solon Thespijs doceri prohibuit, vt inutilem, & eam falsiloquentiam appellauit. Lacedæmonij quoque libros Aeschili poetæ Spartę vrbe asportari iusserunt, tanquam inutiles, & editos potius ad hominum mores corrumpendos quam ad aliquam bonarum artium disciplinam. Nec immerito explodenda est ex omni ciuili spectaculo tragoedia. Habet enim in se violentiam quandam nimiam mistam desperationi, quæ facile ex stultis insanos reddat, &

Poetę sancti.

Quatuor diuini furores ex platone.

Cadmus & theseus vrbibus suis exacti.

Plato dythyrãbos scripsit

Fabulę memoriã iuuãt.

Herculis visio.

Giganteum bellum.

Tragoedia.

dat, & leues in furorem compellat, & precipue cum audiunt verba illa inhumana, & turgida, eius natos suis mandet malis, & falsas plærunque sentẽtias persuadet, vt oderint dum metuant, quem sermonem solitus erat iactare. C. Cæsar cognomento Calligula eiusmodi fabulas in theatris recitari, inutile omnino esse arbitror. Sed eruditionis gratia a doctis viris neutiquam neglectui habendas censeo. Tragœdias primus in lucem protulit Aeschilus sublimis, & grandis, sed rudis adeo, & incompositus, vt eius fabulas non nisi per alios emendatas in certamen deferri a posterioribus poetis Athenienses permiserunt. Sophocles tamen, & Euripides plurimum nitoris habent cum grauitate sententiarum, verborum pondere, & authoritate personarum quos imitati sunt Latini duo Pacuuius Brundusius, qui Ennij poetæ ex filia nepos fuit, Romæque primo vitam tutatus est, ex picture (quam exercuit) mercede, mox doctior factus, ędilibus fabulas vendidit. Et Accius Romanus ciuis libertinis tamen parentibus natus, horum libri, cum plærisque alijs doctissimorum virorum periere, desyderiumque perpetuum nobis reliquerunt, cum neminem illis adhuc similem habeamus. ¶ Comœdiam (quam in Sicilia primum adinuentam dicunt) in spectaculis etiam recitari non placet. Corrumpit nanque hominum mores, eosque effœminatos reddit, & ad libidinem, luxuriamque compellit. Atqui Massilienses quondam seueritatis custodes, nullum additum, & in vrbem permiserunt. Comœdiarum nanque argumenta, magna ex parte adulteria, & stupra continent, quocirca spectandi consuetudo, imitandi etiam licentiam facit. Nam (vt apud Ciceronẽ in libris de Rep. dicit Scipio) Nunquã comœdiæ, nisi consuetudo vitæ pateretur, probare sua in theatris flagitia potuissent. Sed, si vere iudicare volumus, eiusmodi fabulæ oculos, auresque grauissimorum virorum formidant, quod quidam vel vno exemplo ostenditur. Agebatur fabula, in qua publice meretrix quædam prostabat, quę cum iam vestem deduceret, Catonẽque animaduerteret in theatrũ descendere, a gestu statim se continuit, cunque omnes admirarẽtur, ait) Seuerus Cato in spectaculum venit, quaquidem voce ostendit, longe pluris esse vnius grauissimi viri aspectum, quã totius populi plausum. Earum fabularum actores, & omnes qui ludicram artem exercebant, hoc est histrionicam, & scœnicem, Romani veteres odio habuerunt, vnde lege cauebatur, vt qui ludicram exercet, in primis quatuordecim ordinibus ne sederet. Et apud Ciceronẽ idem Scipio idẽ testatur, his verbis. Cũ artẽ ludicrã, Scœnicãque totam in probro ducerẽt, genus id hominum nõ modo honore ciuiũ reliquorũ carere, sed etiã tribu amoneri notatione cẽsoria voluerũt. Exigatur igitur a theatris Comœdia, & eam si volunt, docti, atque eruditi viri in suis penetralibus legãt. Et verba potius quã sententias scrutẽtur. Habet siquidẽ plurimũ elegãtiarũ, eiusque sermo est purus, & nitidus, & quotidiano sermoni accõmodatus. Nihil Menãdro defuit, Eupolis Cratinus, & Aristophanes splẽdorẽ habẽt, & gratiam, Latini etiã suã laudẽ habuerũt. Nã celio palmã tradidit Comicorũ Publius Nigidius figulus. Et varro ait musas Plautino sermone locuturas, si latine loqui vellẽt. Et Terentius elegãtissimus est, nitidus, latinus, & purus, cui⁹ sermone Cicero vtẽdũ esse ait. Ne tamẽ placet populũ his intentũ esse, nam inter probra quę Atheniẽsibus obijciũtur, hoc vel imprimis ęst, quod hi lõge maiorẽ pecuniã in palliatis

Aechilus. Pacuuius. Accius. Comœdia. Massilienses Catonis grauitas. Histriõesmunere digni. Comœdia. Plautinus. Terentius.

liatis suis fabulis recitandis, quam in maximis bellis gerendis impenderent.
Togatę comœdię, Habuerunt etiam latini fabulas. nam togatę, quę a scœnicis dicuntur, nomen a vestimento habēt, & argumento latino sunt, sic prętextatę, a dignitate personarum, & latina hystoria, Attellanę a ciuitate campaniæ, vbi primum actę sunt, Riconicę actorum nomen seruant, Tabernariæ humilitatem argumenti, ac stili prę se ferunt, Mimi mutationem habent vilium rerum, viliūque personarum. Eiusmodi fabulas in spectaculis suis, vt primum Romani edere cœperunt, negligentius bella, & res grauiores gesserunt, Græcis illecebris ac blandicijs inquinati. Quocirca non incite a Satyro illo peregregio dicitur.

Prętextatę. Attellanę Riconicę. Tabernariæ.

Iuuenalis.

Non possum ferre quirites
Græcam vrbem quamuis quota portio fecis Achęę?
Iampridem in tyberim Syrus defluxit Orontes,
Et linguam, & mores, & cum tibicinę Chordas
Obliquas, nec non gentilia tympana secum
Vexit, & ad circum iussas prostare puellas.

¶ Tragœdię comœdięque leuitatem ex earum nomine congectare possumus. Altera enim ab hyrco dicitur, qui aspectu primo non turpis discedens deinde pessime olet. Altera autem a villa, vel quod sero in ciuitatem recepta sit, vel quod rustico potius quam vrbano aspectu sit digna. ¶ Heroicos poetas non modo legendos, verum ediscendos esse arbitror. Et si quando ociosę ciuitati ludos, Theatrales ve ferias permitrere volumus, quod vel raro, vel post magnam aliquam victoriam indulgendum censeo, ex his diligēdi sunt qui recitentur. Habent enim grauitatem verborum cum elegantia, & splendore, & eloquentia, varietatem sententiarum & pondere adiuuant. Homerus nanque, & Vergilius tantam sibi laudem vendicarunt, vt ne spē posteris reliquerint, non modo ad parem laudem adęquādam, verum ad mutationem, ac similitudinem obtinendam. Hi ymagines fortissimorum virorum ad intuendum, atque imitandum nobis reliquerunt, quibus promptiores reddimur ad omne genus virtutis, ac laudis. Ab his laudari quantifaciendū sit, magnus Alexander docuit, qui quamuis scriptores plurimos rerum suarum haberet, tamen cum in Sygeum ad Achillis sepulchrum accessisset, fortunarum eum exclamauit, quod virtutis suæ Homerum præconem habuisset, eiusque libros adeo in delicijs habuit, vt dormiens sub puluino semper teneret. Et cum aliquando Darij opibus potitus scriium auro, gemmii margaritisque ornatum inuenisset, amicis diuersis eius vsus monstrantibus ait, immo librorum Homeri custodiæ detur precíosissimumque humani animi opus disissimo etiam opere seruetur. ¶ Ex hoc poetarum genere Satyra habenda est. Quæ (vt Quintilianus refert) tota est latina. Nam veteres comici Græci in sectandis vicijs pręcipuam libertatem habuerunt. Quodquidem testatur Flaccus Horatius, qui locum pręcipuum inter satyros habetis versibus.

Heroici poetę. Alexander magnus. Homeri laus. Satyra. Horatius.

Eupolis, atque Cratinus, Aristophanesque poetę
Atque alij quorum comœdia prisca virorum est,
Si quis erat dignus describi, quod malus, aut fur,
Quod mœchus feret, aut sicarius, aut alicqui.

Famosus

Famosus multa cum libertate notabant.
Ab his vult latinos Satyrę principium habuisse. Quocirca addidit.
Hinc omnis pendet lucilius hosce secutus
Mutatis tantum numeris pedibusque facetus
Emunctę naris, durus componere versus.

Vetus comoedia satyrę fuit principium.

¶Sed M. Therentius Varro poeta clarissimus, & Philosophorũ omnium latinorum eruditissimus, aliud satyræ genus, diverso etiam carmine a C. Lucilio scripsit, ex quo quidem magnam gloriam meruit. Et certe vtiles admodum sunt Satyri, insectantur siquidem vitia, virtutem laudant, & adolescentes ad speciem melioris vitę dirigunt. Sed nimia verborum licentia, siue loquendi libertas, qua frequentius indignatione quadam perciti vtuntur, eos minus commendatos efficit. At qui si pauca ex eorum libris abraderentur, sanctissimi poetarum iure optimo appellari possent.

Elegia.

¶Elegia suauitatis plurimum habet, & gratiæ, Et stilum familiarem adiuuat, iucundioremque efficit, in qua Calimachus primam laudem apud Grę cos meruit, adeo vt eius patria syrene, quam Lacedæmonij condiderunt, eius nomine illustrata sit, Sicut Meuania a Propertio, qui de laude huiusmodi carminis cum Tibullo, atque Ouidio certat. ¶Lyrici poetæ in Mysticis canticis, numinumque laudibus, vel imprimis admittendi sunt, quorum præstantissimus habetur Pyndarus, quamuis Corinna Myrtidis discipula eum in certaminibus quinquies vicisse dicatur. Et Sappho Erexiaque longe antiquior fuit, quam Sappho Mythilena, a qua Plectrum primo inuentum fuisse dicitur. Laudem non paruam meruit hæc cum Stesichoro certauit, & deinde cum Alceo, qui propter carminis suauitatẽ ab Apolline Aureo Plectro donatus dicitur, vel potius quod tyrannos non modo armis, sed carmine insectatus sit. Hanc autem Mythilenam Strabo geographus præfert, nullamque ei fœminam similem, aut vlla ex parte in poetica conferendam esse ait. In hoc genere Flaccus Horatius omnes latinos vicit. Egit tamen quicquid per ętatatem potuit Catullus veronensis. ¶Satis superque de poetis scripsimus, sed sermonis suauitas, & dulcis eorum memoria me longiorem fecit, quinetiam iniquum mihi videbatur, eos quoad possem non tueri, cum quibus ab ineunte ætate magna cum delectatione versatus sim, poemataque scripserim quatuor voluminibus distincta, quorum auctorem a ciuitate, quã instituit, extrudi vix æquo animo ferre poteram, & præcipue cum mihi cordi esse, fœlicis (si possem) REIPVB. præcepta tradere. Nunc ad philosophos venio, quorum doctrina vberrima est, & ab optimis quibusque ciuibus omni studio capessenda.

Lyrici poetę.

Corinna lyrica quinquies pindarũ vicit.

Sappho lyrica.

Plectrum.

Horatius flaccus.

Patricius poemata scripsit.

¶DE PHILOSOPHIA, ET EIVS INuentoribus, ac sectis, & qui in singulis plurimum profecerunt.

¶Titulus septimus.

OPTIMAM Remp. illam esse dicimus in qua ciues quiete viuere, & ea omnia agere possint, quæ ad fœlicitatē ducunt. Erit igitur ciuili viro cognitio virtutis imprimis necessaria. Quamquidem sapientiæ studiū, quę philosophia dicitur, nobis pollicetur. Hāc primi sapientiam nuncuparunt, eiusque professores sapientes. Sed Pythagoras Samius cum Sityone esset, & Leontem Tyrannum alloqueretur nominis arrogantiam fugiens Philosophiam primus appellauit, asserens solum deum sapientem esse, mortalem autem neminem, quando sapientiæ obiectum veritas sit, quę in solo deo esse cernitur, homines autē verisimilia sequantur. Hæc disciplina quamuis diuinarum, humanarumque rerum scientiam profiteatur, tamem in ea parte ciuibus magis prodest, in qua morum, ac vitæ rationē pollicetur. Prodest plurimum etiam pars illa quam Gręci φυσικὴν. Nos autē naturalem historiam appellamus, quanquam vna illarum, sine altera manca omnino, & inchoata potius, quam absoluta dici potest. Huius partis, quæ de moribus, & vita est, inuentorē Socratem Sophronij filiū fuisse asserunt, qui parū sibi videri ait, naturę secreta speculari, & vitę nostrę rationē negligere. Quid enim nobis prodest abdita quędam naturę rimari, & sydera ac stellas animo metiri, si nos ipsos ignoramus, & rationem, quę appetitum nostrum regere debet, quaque a mutis animalibus discernimur, negligimus? Quid turpius aut fœdius esse potest, quam videre hominem doctissimum libidine inflammatum, furentem ira, omnia rabide appetentē, inexplebili cupiditate incensum, adeo vt quo magis adsunt, magis egere videatur. Certe eiusmodi viro id accidit, quod Thaleti Philosopho (qui vnus e septem sapientibus fuit) vsu venit. Is aliquandiu noctis tempore domum egressus sydera intereundum contemplabatur, & in subiectum scrobem cecidit, exclamauitque. Anus autem quædam voce excitata, cum ad fenestram accessisset, rogauit quid nā acturus prolapsus esset, & ille, vt cœlestia intueretur, respondit, ridens anus inquit. Quę ante oculos tibi sunt non certis, & cœlestia quæris Delphicum illud oraculū, quod præfixum foribus templi fuisse dicunt, quicunque recte sapere vult sibi pręficere debet, γνῶθι σαυτόν hoc est nosce teipsum, seipsū ignorat, qui virtute animi vti nescit, metu frangitur, lętitia gestit cupiditate incenditur, libidinibus torretur. Contra quæ mala philosophia nos armat & nō modo radices, sed minutissimas quasque fibras perturbationū euellit. Huic operam dabit optimus quisque ciuis, qui nō modo sibi, suisque, sed patrię prodesse cupit. Hęc ex socratico sermone, qui anceps erat, quando nihil affirmare, nihilque asserere consueuit, propter varias discipulorum interpretationes, in decē diuersas philosophorum sectas, diuisa est, quarum singula suos stipulatores habet complures, & opiniones diuersas. Harum prima achademia est, quę vetus dicitur cuius princeps Plato extitit. nā mediā erexit Archesilaus ob disputationis contrarietatem nouam, deinde Lacydes. Secundam Cyrenaicā dicunt, cuius princeps Aristippus Cyrenaicus fuit. Tertiam Eliacem, cui præfuit Potion Eliēsis. Quartā Megaricen, quæ principem habuit Euclidē Megarensem. Quintam Cynicam quam instituit Antistenes Atheniensis. Sextam Erectricen quam docuit Menedemus Erectriensis. Septimam Dialecticen, cuius author

Ex primo tusc. quęst. Pythagoras philosophiā primus appellauit.

Socrates moralis philosophiæ inuētor

Thaletis casus in scrobem.

Socratis sermo anceps. Philosophorū decē sectæ

Chlitomachus Chalcedoniensis fuit. Octauam statuit Aristoteles stagerites quę Peripatetica (quoniam deambulando docebat) dicitur. Nonam a porticu in qua zeno Cittięus docebat Stoicam appellant. Decima vero, quę patrocinium voluptatis accepit, Epicurea ab authore nomen habet. Harum pręstantissimæ sunt Academia, & Peripatetica, quibus omni studio indulgendum censeo. Quãquã Stoici multa dicũt, quæ verã philosophiã redolere mihi videntur, solum sapientem beatum esse, virtutem solam satis esse, ad bene beataque viuendum. Bene viuere nihil aliud esse, quam naturæ cõgruere. Quod zeno in libro de natura hominis, docet esse secundum virtutem quam nobis natura ipsa ostendit & plęręque huiusmodi, quę diligenter cõsiderata, animũ nostrum erigunt ad toleranda æquo animo humana omnia. Hæc dabit arma, quę ciuem nostrum fortem in rebus bellicis præstabunt, qui nec pericula adire, nec mortem pro patria appetere dubitabit. Hinc fortes Decij Aphricani, Pauli, Marcellique extiterunt, & alij omnes, qui pro Rep. fortiter pugnarunt. Hinc orta est vox illa Leonidę, qui apud Thermopylas pugnans cum paucis suis contra infinitam Persarum multitudinem, victor occubuit, quanque suo sanguine in lapidibus cum moreretur, Poeta ille eum scripsisse ait.

Stoicorũ sententiæ

Dic hospes Spartę nos te hic vidisse iacentes.
Dum sanctis patriæ legibus obsequitur.

¶Strabo aũt ait hos versus in columna communis sepulchri inscriptos fuisse, Philosophia nos edocet iusticiam esse, quę humanam continet societatẽ, sine qua nec ciuitas esse potest, nec domus recte gubernatur. Ea nobis suadet, vt iure nostro vtamur, neminẽ iniuria afficiamus, viuamus contenti rebus nostris, ab alienis autem non modo manus, sed & oculos abstinentes habeamus.

¶Vniuersę philosophiæ principia duo celebrantur, vnum Ionicum, alterum vero Italicum. Ionicę philosophię authorem Thaletẽ faciunt, Italicę autem pythagoram Samium, qui pherecidis Syrij primo, deinde Hermodamentis auditor fuit, peragrauit magnam orbis terrarum partem discendi gratia. Et Aegyptios, Chaldæosque sacerdotes audiuit, & persas illos, qui Magi patrio verbo dicuntur propter sapientię studium, summa familiaritate complexus est, deinde cum regiones plures lustrasset relicta Samo, quam polycrates tyrannus inuaserat, in Italiam traiecit, Crotonãque incoluit, in qua diutius philosophiam docuit, & relicto Thelage filio successore obijt. Thelages discipulorum omnium Xenophontem Colophoniũ habuit, Parmenidis Eleatis pręceptore, cuius discipuli fuerunt Empedocles Agrigentinus, & zeno Eleates. Leucippus zenonis successor fuit. Et Democritum abderitanum docuit; cuius discipuli imprimis duo pręclari extiterũt Nausiphanes, & Naucides Epicuri Atheniensis pręceptores, ad quem vsque philosophia Italica propagata est. Nam Epicurus nouis quibusdam pręceptis philosophatus, ab omni familia desciuit, voluptatemque tutatus est, in qua summum bonum esset statuit.

Duo philosophorũ genera
Italicũ phiæ gen⁹ instituit pythagoras.
Magi.

¶Alterum philosophię genus Ionicum ideo appellatum est, quod Thales Mileto oriũdus sit, quod oppidũ Ionis est Xuti filij. Thales sacerdotes Aegyptios præceptores habuit, ipse autem docuit Anaximandrum milesium, qui primus Horologia inuenisse dicitur, cuius discipulus Anaximenes Milesius fuit, quem audiuit Anaxagoras Clazomenius, qui archelaum milesium instituit, cuius successor fuit Socrates, qui multos auditores habuit. Nã ex eius ludo

Ionicũ phiæ genus.
Horologiorũ inuẽtor.
Socrates discipuli.

De Isocrate idē ait cicero. ij. de oratore.

veluti ex æquo troiano multi philosophię principes exierunt, & imprimis Plato, Antisthenes, & Aristippus Cyrenaicus, qui Aretam filiam docuit, quę Aristippum iuniorem filium, & discipulum habuit, quem deinde Theodorus audiuit, qui ob impietatem Atheus cognominatus est. Huic successit Antipater, qui Epimenidem Cyrenaicum erudiuit. Eius discipulus Parabates ægesiam illum docuit, qui polythanates appellatus est, quod mortem pluribus persuasit. Postremo Cyrenaicæ sectæ fuit Anniceris libs, qui platonem liberauit a seruitute, Antisthenes Atheniēsis, qui Cynicus appellatus est, vel a Gymnasio Cynosarche, vel απο τησ κυνοσ hoc est a cane, quia mordatior in cauillādo erat. Diogenem Synopeum successorem habuit, cuius auditor crates Thebanus fuit, & zeno Cittięus, a quo Stoici dicti sunt quoniam in porticu docebat, quæ στοα Gręce dicitur, cuius auditor Cleantes cassius fuit, cui successit Chrisippus Solensis Stoicorum postremus. ¶ Stoici, & cynici parum admodum differunt, nisi quod verborū licentia in Cynicis est longe maior. ¶ Plato Academicus appellatus est, a suburbano Gymnasio Athenarum, quę Academia vocabatur. Is primo Aristocrates dicebatur, sed a latitudine pectoris plato cognominatus est. Huic successit Speusippus, Speusippo zenocrates, zenocrati palemon, palemoni Crantor, Crantori Crates Atheniensis, qui Archesilaum docuit, Mediæ Academię principem, Cui successit Lacydes, quem audiuit Euander phocęus doctor Damonis, a quo eruditus Mochium Euandrum Atheniēsem successorem habuit. Is docuit Hegesinium Carneadis pręceptorem, qui Clytomachum discipulum habuit, a quo edoctus Arniadas vltimus academicorum fuit. ¶ Aristoteles nanque sectam peripateticam instituit, in qua successorem reliquit Tyrtanum Eresium, quē propter elocutionis suauitatem Euphrastum primo, deinde Theophrastum appellauit. ¶ Longum esset singularum sectarum successiones percensere, atqui verendum puto, ne aut ambitiosus esse videar, aut morosior, quod ea dixerim, quæ tędio, ac senio lectores afficiant. Sed tanta est philosophię excellentia, vt minus indecorum esse videatur, singulos quosque, qui ea profecerint numerare. Huius cognitio non modo priuatis ciuibus, sed regibus, ducibus, principibusque iocundissima extitit, & in magnis rebus gerendis plurimum profuit. Philippus macedo cum accepisset genitum sibi filium Alexandrum, ad Aristotelem scripsit, Se dijs gratias habere, non proinde quod filius sibi natus esset, quem quod eum nasci contigit Aristotelis tempore, a quo quidem sperabat eum talem doctum iri, vt se dignus euaderet, & successione rerum suarum. Atqui cum primum fari cœpit, nutu Aristotelis eum nutriri iussit, cui deinde cum adoleuisset in disciplinam tradidit. Et deinde cum propter aduersam valitudinē eum in castra sequi nequiret. Callistheni discipulo obeūdas vices tradidit, vt regi adesset, eumque philosophiæ studijs adiuuaret. ¶ Pericles, qui tot præclaras res gessit apud Athenienses, magistrum habuit Anaxagorem Clazomenium, cuius præcepto fertur frequentissime vsus, non modo in rebus vrbanis, verum etiam bellicis, in quibus cum esset intentus, audiretque Anaxagoram diuturnæ vitę tędio, per inediā mortem sibi conscire, ad eum confestim aduolauit, & supplex precibus lachrimisque orauit, vt si non sibi, saltem pericli viuere vellet, quem consiliorum socium in R E P V B. optaret. Erudiuit etiam plato Dionem Syracusanum. Et Diony=

Atheus
polythanates
Antisthenes atheniēsis.
Stoici.
Chrisippus solēsis aut vt fertur tharsensis
Plato achademicus, vnde dictus.
Medię achademię princeps.
Aristoteles peripateticæ sectę priceps.
Theophrastus vnde cognominatus.
Philippus macedo.
Aristotelis tēpore natus alexander macedo.
Callisthenes
Pericles
Plato.

Et Dionysius tyrannus homo ad sæuitiã,immanitatemque natus,adeo Platonicam disciplinam desiderauit , vt ei in Siciliam nauiganti obuius mota ta naui,& magno principum comitatu progrederetur,philosophumque benigno hospitio exciperet , a quo multa siquidem didicisse , vel ex hoc testatus esse videtur. Nam cum eiectus esset e tyrannide,rogareturque a quibusdam quid sibi Plato,& philosophia profuisset, sapienter respõdit, vt ęquo animo facileque perferret huiusmodi fortunæ mutabilitatem. Quinetiam Aphricanus Panetium philosophum audiuit,& polybium domi , militiæque comitẽ multis honoribus affecit. Possidonij quoque ædes ingressurus Cneus pompeius confecto bello Mithridatico ,fores de more a lictore percuti vetuit,ne lectitanti philosopho importunus accederet, & sic sapientiæ ianuę faces submisit is,qui tot reges,& populos orientales,occidẽtalesque subegerat. Iulius Cęsar in omni literarum genere eruditissimus fuit, & doctissimos quosque viros premijs,& honore affecit. Cuius exẽplo Octauius Augustus philosophię præceptorem habuit Anthenodorum virum ætatis suæ doctissimum. Plutarchus vero Cheronensis Traianum Cęsarem eruditiorem reddidit , & dicta principum memoratu digna magna eruditione, atque elegantia ad eum scripsit,cum quo etiam traiano Cæsare coniunctissime vixit. Dio Prusensis adeo vt sæpe cum eo in eodem curru veheretur,& ad eum nonnulli putant libros suos de regno scripsisse,quanquam nusquam traianum nominatim appellat. M. autem Antonius,qui sanctitate vitæ omnes Romanos principes antecellit, Stoicæ philosophiæ in omni eius vita deditus fuit , quam collectis vndique optimis pręceptoribus ita edidit,vt nemini cederet,& summis etiã philosophis adæquaretur. ¶ Hoc igitur concludendum censeo,pauciores principes dignos om̃i laude sine philosophia extitisse,quam cum ea ignobiles, quã tantifecisse plerosque populos,ac nationes,video vt apud sese hanc natã esse seu inuentam contendant,eiusque inuentores indigenas suos asserant, & diuinis honoribus prosequantur . Nam galli (qui celtæ dicuntur.) Dryidas quos vernaculo verbo appellant,Philosophiæ inuentores esse asserunt. Hi nemora incolentes non modo contemplatione, sed vita philosophantur ,& de virtute,deque immortali deo multa,ac religiose disseruerunt, mortemque nihil aliud esse opinabantur,nisi migrationem quandam ad meliorem , magisque diuturnam vitam. qua persuasione inducti intrepide , ac fortiter pugnabant, ignauum omnino ac stultum eum putantes, qui mortẽ timeret, cum iamiam vita adesset longe pręstantior. Hanc opinionem eorum iudicio populi secuti sunt,& in bello intrepidi admodum extiterunt,quinetiam inuenti sunt , qui pecuniam mutuo acciperẽt,in posteriore,deinde vita reddituri. ¶ India quæ omni barbaria vastior habetur,hoc etiam inuento gloriatur : Gymnosophistas nanque suos habet,hoc est nudos sapientes, qui intemperiem cœli obdurato corpore,sine veste,tectis pudibundis perferebãt, & pręcepta fortitudinis perferentes nihil ęque odio habebant,quam ocium, & ignauiã, virtutem aũt summum dicebãt esse bonum,& syderum scientiam adeo collebant,vt futuros euentus plerumque pędicerent, nono quoque anno consilium populorum maximum conuocabant,& influxus cœlestes suo ordine nunciabant. Si qui autem in his quę pędixerant aberrabant, aliorum imprimis conuitio,maledictoque mulctabantur , reliquam, & omnem vitam in silentio degebant.

Dionysius regno pulsus.
Dionysij tyranni responsum..

Cn. pompeij modestia in possidonium
Iulius Cæsar.

Augustus.
Plutarch⁹ troiani pręceptor

M. antonius.

Pecũias dryidę accipiebãt mutuo, ĩ alio seculo reddituri.

Liber pater.

Hi se quasi philosophię inuentores asserunt, repetuntque initium doctrinæ a libero patre, quem non modo bellicis in rebus fuisse aiunt illustrem, sed indagatorem eximium rerum occultarum. Is nanque bello indiã subegit, præter Gangaridas, quos propter elephantorum multitudinē, neque ipse, neque Hercules, neque Alexander Macedo superare potuit. Condidit plures vrbes in india, docuitque religionis cultum, multaque alia egit, ex quibus diuinos honores meruit. Gymnosophistarum pene clarissimus fuit Calanus Indus, qui cum apud Persas magnum Alexandrum vidisset, aluique profluuio teneretur, egregium putarit, ante oculos pręstantissimi regis, & in conspectu victoris exercitus obire. proinde Pyram sibi erigi iussit, eamque conscendit. Macedonas orauit, vt diem illum letitiæ cum rege suo celebrarent, quem paucis post diebus Babylone visurum se dixit. His dictis, igne admoto sine vllo corporis motu expirauit, & philosophiæ suæ instituto, se hostiam deo vouit.

Calanus.

Ex plutarcho in alexandri vita.

Alius etiam indus philosophus Larmanochargas nomine Octauio Augusto Cęsare, idem Athenis fecit, vt tunc moreretur, cum præstantissimus omniũ mortalium cerneret, ne indignius quippiam aliquid in posterum intueretur. Pręstantes habebantur Gymnosophistę ad respondendum ex tempore, eorum nonnulli aliquando ad Alexandrum captiui ducebantur, quorum natu maiorem interrogauit, quidnam agendo beniuolentiam inire posset? At illi si nemini formidandum te tradis. Rursus alium rogauit vitam ne, an mortem fortiorem opinaretur. vitam ille dixit, quę tot aduersa, & calamitosa proferat. Deinde ad alium dixit, quo ad viuendum hominem esse censeret? Donec mortem vita potiorem ducat, his ac multis. His scite ab eis auditis, Alexãder eos dimitti iussit, & multis muneribus affectos, laudauit eorum ingeniũ non mediocriter.

Questiões ab alexandro gymnosophistis factæ.

¶ Aegyptij, qui omnium mortalium se antiquissimos esse asserunt, Philosophiæ inuentum in suos conferunt. Et non modo mathematicas disciplinas, verum alias omnes artes a suis inchoatas volunt. Dicunt nanque Memphim puellam regiam forma pręstantissimã, quę vrbi Memphi nomē dedit, amatam a Nilo fuisse, qui conuersus in taurum, eius complexu vsus est, genuitque filium, qui reliquos omnes virtute anteiret. Aegyptiusque nominatus est, a quo propter eius constantiam, vniuersa prouincia nomen accepit. Hunc multa inuenisse asserunt, quæ vtilia admodum extiterunt, & principia quædam naturalia tradidisse. Huius fratrem dicunt fuisse vulcanum, quem Philosophię inuentorem extitisse prędicant. Et longe doctiorem Aegyptio fratre. Hunc ignem inuenisse hoc pacto volunt, quod arborem ingentem fulmine ictam per hyemē cerneret, reique nouitate commotum propius accessisse, caloreque delectatũ, confotũque, iam deficienti igni ad nutrimentum addidisse. itaque ad hunc modum seruato igne, alios homines ad eius inuenti communionem inuitauit. Quęquidē res adeo hominibus grata extitit, vt deinceps eũ instar numinis Aegyptij venerati fuerint, is astra ignea esse, & ex igne omnia creari voluit. Quinetiam leges complures tulit. Et imprimis de pudicitia, ac comprimendam mulierum libidinem, quæ in Aegypto pene omnibus corpus suum vulgabat. Forcipem ex ære primus inuenit, quod primum fluxisse ex ignis ardore animaduertit, quo monitu Cretifodinas effodit, & ferrariam fabricam instituit, & agrestia ac bellica arma primus cusit.

Aegyptij philosophiã se inuenisse gloriantur.

Memphis puella.

Aegyptius.

Vulcanus philosophię inuētor, & ignis.

¶ Thebani Linũ Mercurij & vranię filium philosophię inuentorē pręferũt.

Linus phię inuentor apud thebanos.

Is de

Is de mundi creatione,& solis,lunęque cursu,& de animalibus,ac plantis, & deum(quē naturæ nomine appellat)omnium conditorem fuisse asseruit. ¶Gethę qui thraciam incolunt, zamolsim philosophiam inuenisse credūt, Pythagorę seruus fuit,& ab eo cœlestia didiscit.Mox ęgyptios sacerdotes audiuit,& de animi immortalitate sic sensit, vt assereret neminē, qui eius pręcepta sequeretur,diē obiturū,sed perpetuis bonis fruiturū, quinetiā subterranēā specum effodit,quoquidē loci cum suis quibusdā vitā in cōtēptatione diuinarum rerū degebat, & post quartū annū, cū egrederetur Gethis(qui eum mirifice desiderabant)se ostendit, multaque prædixit, quibus meruit diuinis honoribus honestari. ¶Phœnices Ochum eā repperisse volūt,qui syderum peritissimus fuit,& naturam paruæ Cynosuræ,& nonnullorū syderū descripsit.¶Lybici vero Athlantē,qui de mūdi machina,cœlique natura acutissime disseruit,adeo,vt poetæ fingant eum cœlum humeris sustinere, cui laborāti Herculem ideo successisse fabulantur, quod ab eo doctus Hercules post eius obitum in philosophia successit.Scytę aūt Anacharsim Guyri filium philosophiæ principē referunt,qui Scythicas leges versibus scripsit & de virtute,ac tenuitate victus.Is Crœsi tēpore fuit,& Anchorā primus rotāque figulorū inuenisse dicitur.Claruit etiā in philosophia apud Scythicas Alboris ad quem Phalaris tyrannus literas dedit,quibus gratulabatur,quod ex hyperboreis discedens Pythagoræ Philosophi, Sthesichorique poetæ familiariter vsus esset,ac multorum Græcorum quorū doctrinam,ad eam,quā primo tenebat addidisset, & eum inuitabat, vt ad se veniret.Fuit enim Phalaris eloquentissimus,& doctissimos quosque sui tēporis omni studio prosecutus est. Albaris autem ad eum scripsit,nullū sibi commercium esse cū tyrāno crudelissimo,eiusque hospiciū abdicauit. Scripsit enim Albaris Scythica oracula & Apollinis ad hyperboreos accessum,quocirca a fabulosa antiquitate dicitur sagittā ab Apolline dono accepisse, cū qua e Græcia ad hyperboreos deuolasset.¶Persæ qui cum Aegyptijs de vetustate certant, Magos suos Philosophię pręfecerunt,qui duo principia posuerunt bonū & malum.Numē bonum cœli,malum vero inferorū deum arbitrantes.zoroastes ab illis philosophiæ pręficitur,quem Astronomię inuentorē, & magicarū artium fuisse volunt.Huic successit Osthanes in philosophia,& deinde disciplinam suscepit Astiampsicus.¶Chaldęi se omniū antiquissimos philosophos prædicant,& sapientiæ principem Promethęum referunt, qui Astronomiæ fuit peritissimus,& de natura rerum hominumque genitura scripsit,& de tonitruo,ac fulminì ratione. ¶Græci de philosophis suis quam plurima, ac pene infinita volumina referunt, quorum longum esset varias, multiplicesque opiniones referre. Sed pene ab omnibus in hanc sententiam ventum est, vt septē(quos sapientes appellant)inuenta philosophiæ plurima dederint,& præcepta sapientię,quibus innumerabiles pene philosophi in omni Græcia vsi fuerunt.¶Horum primum referunt Thaletem Milesium fuisse,quē Calimachus inuētorem minoris vrsæ,cum ad Phœnices nauigaret,fuisse dicit.Cherilus autem poeta dicit hunc primū de immortalitate animi disseruisse,& de natura rerū scripsisse.¶Secundum Solonem Salaminum fuisse tradunt, qui leges Atheniensibus dedit, quique homeri versus resarciuit, vt sensus conuenirent. ¶Tertium Chilonem Lacedæmonium,qui rogatus ab Aesopo

f quidnam

zamolsis philophiam gethis inuenisse creditur.

Phœnices.

Athlas libycis philosophiā tradidit.

Scytæ anacharsim phię inuentorē agnoscunt.

Albaris.

Persę.

Magi.

zoroastes.

Osthanes.

Astyāpsicus.

Chaldęi.

Promethęus.

Græci.

Septem sapientes.

Thales milesius.

Solon salaminus.

Chilon

quidnam deus ageret? Respondit eum humilia extollere,& excelsa humilio ra reddere. Eius est illa sententia, Sponsioni non deesse iacturam. Et ad Periandum scripsit. Fœlicẽ eum Tyrannũ esse, cui cum sua domo, ac sanguine mori contigerit. ¶ Quartum censet Pittacum Mythilenęũ, qui Phrinonem atheniensium ducem in singulari certamine interemit. Et cum ei Mythilenẽses ob hoc facinus imperium dedissent, decem annos tenuit, quoad eos ad optimã Remp. redegit, deinde imperio se abdicauit. ¶ Quintum Biantem Prienęũ, hic oblatum sibi tripodem in quo scriptum erat, sapiẽti detur, Apollini dicauit, quo iudicio reliquis sapientibus pręlatus est ab eo Alyates Lydorum rex victus fuit. ¶ Sextum Cleobulũ Lindiũ, hic dicebat audiendi magis, quam loquendi homines studiosos esse debere. ¶ Septimum Periandrũ Corinthium hic Tyrannidẽ exercuit,& rogatus ab amicis cur eam nõ deponeret, ait, quia vltro deponere,& vi cędere ęque periculosum est, violentus tamen fuit. Nam quadraginta annos tyrãnidem, quam in magistratu inuaserat exercuit. Et meliam vxorem ictu calcis interemit.

Sponsioni cões iactura.
Pittacus.
Bias prienę⁹.
Tripos biãti oblatus
Cleobulus lindius.
Periander.
Periãder vxorẽ interemit.

¶ Hæc de Philosophia satis dicta sufficiant.

¶ DE CORPORIS EXERCITATIONE,
De ludis Gymnicis, circensibus, gladiatorijs, scœnicis, de pugilum certaminibus,& lupercalibus.

¶ Titulus octauus.

ANIMVM IMPRIMIS FORMANdum disciplinis bonarum artium, Ciuili viro diximus. Præstantia enim animi non solum corpus adiuuat, verum promptissimum reddit ad maximos quosque labores. Nullum siquidem corpus satis robustũ, ac validum esse potest, vbi animus languet. Frequenter in bello cernimus nonnullos parui, aut gracilioris corporis, forti animo pugnare, proceriores autem ignauos. Proinde pręstat animum virtute,& sapientia adiuuare, si corporis robur optamus. Ars siquidem Ludicra (vt ait Cicero in pręclarissimis libris suis de oratore ad quintum fratrẽ) gladiatori, & militi prodest aliquid. Sed animus acer,& præsens, idem acutus,& versutus, inuictos viros efficit, non difficilius tamen arte coniuncta. Sed quia non omnes ingenio valemus, & per desidiã plęrique literas negligunt dimittendi sunt ad eas artes, quibus a natura ipsa aptiores esse noscuntur. Exemplo Apollinij Alabandensis magni illius doctoris, quem tãtopere Gręci laudarunt, qui discipulos ad eas artes dimittebat, ad quos magis a natura deditos esse cernebat. Corporum exercitationem necessariam esse Plato,& Aristoteles,& reliqui omnes qui de Rep. scripserunt affirmant. Ignauia nanque corpus hebetat,& effœminatos homines reddit. Industria aũt firmat, & alacriores firmioresque facit. Lacedęmonij pueros ruri alebãt, vt laboribus cõsuescerent, sub dio pernoctarẽt, frigore,& ęstu, puluere, cursu, venatione, luctatione, iaciendo, prosiliendoque obdurarent.

Animus languens corpus vietũ reddit.
Apollonius alabãdensis.
Exercitatio corpus firmat
Lacedęmonij

Nudis etiam corporibus,& perunctis certabant. vnde eorum palestra Gymnastica dicta est,quod nudi luctarentur. Tātumque valuit apud eos exercitatio, vt quamuis pauci admodum essent vniuersam pene Græciam subegerint,cū reliqui fere omnes Greci desidię,voluptatique indulgerent. At postquam cognouerunt alij exercitatione & industria Lacedæmones in bellos factos esse meliores,laboribus consuescere cœperunt, adeoque profecerunt, vt paruo tempore victi victores superarent. Athenienses quidem qui imperio Lacedæmoniorum diu paruerant,eis deinde imperarunt,& pręcipue postquā didicerunt iuuenes in palestra potius quam in theatro exerceri. Tria enim Gymnasia ex publico constituerunt, Academiam Plato, Lyceum Aristoteles,& Cynosarchen Antisthenes,in quibus longe prius Athletæ certare quā Philosophi disputare consueuerunt. Præmia igitur in certaminibus exponi placet victoribus victisque,quo promptiores, alacrioresque reddantur. Exēplo Aeneæ,de quo Vergilius Aeneidos.v.sic ait.

Gymnasia tria ex publico constituta.

Et geminum pugnæ proponit honorem,
Victori velatum auro,vittisque iuuencum,
Ensem,atque insignem galeam solatia victo.

¶ Eiusmodi pręmia longe magis laudo,quā platonica illa,quę potius ad libidinem exemplū, quam ad virtutē afferendam mihi exposita esse videntur. Viris nanque fortibus,summis bellatoribus suauitiones puerorū,puellarūque proponere,nihil aliud mihi videtur,quā fortitudinem eneruare,& virtutem omnem contemptui,ludibrioque habere. Exerceantur pueri,vt laboribus cōsuescant, non aūt ad effrenatā quandā immanitatē, vt enim industria & ingenuus labor corpus firmat,aptiusque ad labores efficit, sic nimia illa exercitatio,cōtinuusque labor frangit, & ad immaturam senectutē pręcipitat. Aristoteles testis est eiusmodi laboribus corporū incremēta impediri, & mēbra distorqueri. Celsus ait, nos aūt frequēter cernimus laboriosos homines varicosos fieri. Et de Caio Mario rustico illo imperatore legimus, qui ad secādas varices sine gemitu crura medico prębuit, vt pristinæ valitudini redderetur. Pueros mangonibus,aut lanistis alendos tradere neutiquā mihi ingenui animi esse videtur. Sed exemplo Iulij Cęsaris vtendū censeo,qui Tyrones neque in ludo,neque per Lanistas, sed in domibus per equites Romanos,atque per senatores armorū peritos erudiri iubebat. Luctatiōe,cursu,pilæ,iactu, eos exercere placet,& nādo, prosiliendo, dimicādoque speciē verę pugnę simulare vtile esse censeo. Silius Italicus Romanus poeta peregregius qui consul fuit quo tēpore sibi nero mortē consciuit, quique proconsul Asiæ magnā laudem meruit,in libris suis de secūdo bello punico,cum de Scipionis indole loqueretur,ingenuos labores his versibus complexus est lib. viij.

Caius marius Varices.

Iulius Cęsar.

Scipiōis laus

Ipse inter medios venturę ingentia laudis
Signa dabat vibrare sudem,transmittere saltu
Muralis fossas,vndosum frangore nandos
Indutus thoraca vadum, spectacula tanta
Ante acies virtutis erant sæpe alite planta
Ilia per fossum,& campi per aperta volantem
Ipsæ pedes præuertit equum,sæpe arduus idem
Castrorum spatium & saxo transmisit & hasta.

¶Qui igitur assuescunt eiusmodi laboribus, alacriores in bellum accedunt & corpore & animo firmiores fiunt. Epaminundas thebanus imperator excellētissimus diligentem operam palestrę dedit, non tam magnitudini virium seruiens, quam velocitati. Illam enim Athletarum vsum adiuuare, hanc autem ad belli existimabant vtilitatem pertinere. Itaque exercebatur plurimum currendo, atque luctando. Plato etiam philosophorũ maximus apud Aristonem argiuum palestri tam se exercuit, a quo & plato peregregio corporis habitus appellatus dicitur, cum prius Aristocles aui nomine vocaretur. Romani qui iudicio omnium virtute & gloria mortales omnes olim anteibant, non tam voluptatis gratia, quam vtilitatis multiplices ludos, & spectacula constituerunt. ¶Ludorum tamen originem, & nominis rationē sunt qui altius repetant, velintque ludos a lydis dici. Est enim Lydia Asię regio, quę primo meonia dicebatur, in qua cũ olym Lydus Tyrrenusque fratres regnarent. Tyrrenus fratre relicto in Italiam venit cum ingenti Meonum multitudine, inquirendæ nouæ sedis gratia, deseditque apud Tyberium, eoque loci spectaculum prębuit, ad quodquidem vicinorum complures occurrerunt, nouitatēque rei admirati, exemplum deinde imitati sunt, & eiusmodi spectacula a Lydis ludos appellarunt. M. tamen Varro hāc opinionem nequaquam sequitur, sed ludos a lusu dictos putat, quos iuuenes per dies festos populũ lusionibus oblectarent. M. autem Quintilianus Ludum dici putat, quia lōge a lusu absit. Lusum vero plerique a luendo dici volunt. Est enim luere soluere. Vnde lustrũ quinquennale spatium temporis Varro nominatum putat, quod quinto quoque anno vestigalia, & tributa per censores soluerentur, sic etiam lucrũ quod amplius luat, quam quanti esset emptum. ¶Ludorum genera plura sunt, sed præcipue habētur Gymnici, Circenses, Gladiatorij, Scœnici. Gymnici quod nudi in gymnasijs exercebant, & id quidem quinque modis, Saltu, cursu, iactu, virtute, luctatione. Virtute exerceri erat robore, & viribus certare. Luctatione autem lateris complexu, hi Grece Athletę dicuntur, Locus aũt palestra. Hoc exercitationis genus inter adolescentes, in conspectu tamen maiorum natu, quo verecundius id agant vtile admodũ puto. Consuetudinem tamen Lacedæmoniorum omnino repudiandā esse arbitror, qui fœminas etiā inter se luctari iubebant, & victricem victori despondebant, vt futura soboles fortibus orta parentibus longe robustior nasceretur. Contineant se domi mulieres, reique familiari indulgeant, quas natura imbelles fecit, ac timidas, vt earum formidine longe aptiores ad custodiam redderentur. ¶Circenses ludi, vel a circo maximo in quo spectabantur, dicuntur, vt Quinto pediano placet, vel a Circe solis filia, quā patri hoc genus certaminis constituisse Græci asserunt, quod tamen non ab re esse videtur. Circus enim maximus principaliter soli consecratus fuit, cuius ędes in medio spacio cernebantur, eiusque effigies e fastidio ædis eminebat. Soli enim intra ędes sacrificare iniquũ esse putabant. Circum Romani spacium appellabant, quod currere equi solebant in quadrigarũ certamine circum metas. Meta enim finis vel terminis a metu transiliendi dicitur. Alij dicunt Agonicos Circenses Olympium esse certamen, inuentũ apud Elidē, in honore Iouis Olympici. Sunt qui credāt Olympicũ certamē ab hercule primo æditum in honorē Pelopis Materniatani, quo singuli anni quaterni numerantur. Alij quidē putant Circences ludos qui circum enses

Epaminũdas

Plato pri⁹ aristocles dictus

Ludorum origo.

Lydia

Tyrrenus.

Ludorũ gña.

Gymnici ludi.

Lacedæmoniorum mos capitur.

Circēses ludi

Circus maximus.

Meta.

Sol aurigarũ numen.

cum enses agerentur nominari. Nã vbi deinde male collocati essent gladij disponebantur. Alia autem ex parte fluminis ripa erat, vt si quis in alterutrã partem diuerteret, discrimen non paruum subiret. Non igitur paruę erat artis inter ripas, ensesque quadrigas agere. His ludi quamuis soli, aurigarum numini principaliter dedicati essent, tamen Castori & Polluci deputabantur, qui a Mercurio æquos accepisse dicuntur. Celebrabantur etiã neptuno, Marti & Ioui, quia eos etiam quadrigis pręesse opinabantur. Sunt etiam ludi quos magnos Circenses Vergilius appellat, qui Romani etiam ludi dicũtur, quod sub regibus instituti sunt & magni nominati, vel quod dijs magnis id est laribus vrbis editi fuerint, quibus sabinas raptas fuisse aiunt, vel a magnis impensis, Nummum siquidem ducenta millia impendebãtur. Eiusmodi ludos magnus Pompeius in victoria Sertorij vouit, & Lucius sylla in victoria belli ciuilis. Sunt qui opinantur eosdem & Megalenses dici, quod verũ neutiquam esse existimo. Ludi quidem Megalenses magnę matri deũ dicati sunt vt Liuius in secũdo bello punico refert, libro nono tertię decados, his verbis. Accessit consultatio de matre Idęa accipienda. Haud paruę rei iudiciũ senatum tenebat, qui vir optimus in ciuitate esset, verã certe victoriã eius rei sibi quisque mallet, quam vlla imperia honoresve suffragio, seu patrum, seu plębis delatos. Patres conscripti, P. Cornelium Scipionẽ filium eius, qui in Hyspania ceciderat. Adolescentem nondum quæstorium iudicauerunt in tota ciuitate virũ esse optimũ, & paulopost addidit. In ædẽ Victorię quę est in palatio pertulerunt Idęã matrẽ pridie Idus Aprilis. Isque dies festus fuit. Populus frequens dona deę in palatium tulit, Lectisterniumque & ludi fuere Megalensia appellata. In bello quoque Macedonico idẽ testatur, cum ait. M. Iunius Brutus ędem magnæ matri deum in palatio dedicauit, & ludos ob eã dedicationẽ factos Megalentia appellauit. Dicuntur aũt Græca appellatione a magnitudine ἀπὸ τοῦ μεγέθους. ¶ Gladiatorij ludi longe ab omni humanitate distant, carnificinã siquidẽ, & immanitatis speciẽ potius prębere videntur, quam aliquid decoris, aut vtilitatis habere. His igitur carebat ciuitas nostra, & omnis instituta Respub. si dictis nostris auscultare voluerit. Celebrantur autem in amphiteatro, in quodquidem plura gladiatorũ genera descendebant. Primi erãt equites duo, equis albis signisque militaribus in honorem martis, quem vana eorum superstitione vrbis pręsidem esse putabãt. Secundi in honorem neptuni, quem in bello nautico inuocabant, hi fuscinam (quam tridentem appellant) habebant. Et occulta quędã retia quibus aduersarium pugnantes irretitum tenerent. Tertij Secutores dicebantur, quod retiarios insequerentur, & ad honorem vulcani pugnabant. Quocirca cuspidem, & massam plombeam gestabant. Quarti demum erant Laquearij, qui desiliendo laqueis decernebant, quibus comprehensi, aut vulgabantur, aut perpetuam seruitutem seruire cogebantur. Pugillum certamen (quod magnę laudis fuit) apud veteres periculosum valde est, & nequaquam permittendum ab his qui Reip. pręsunt. Inhumanum mihi videtur homines in certaminibus ludicris interimere, nec id potest sine mœrore, & lachrymis plurimorum accidere. Agitur tamen id non sine ingenti arte, & speciẽ quandã fortitudinis præ se fert, quod Cicero ostẽdit libro secundo tuscula. quęstio. his verbis. Pugiles cũ feriunt aduersarium in iactandis cęstibus ingemiscunt, nõ quod doleant, ani-

Circenses magni.

Megalenses ludi.

Megalesia.

Gladiatorij ludi.

Gladiatorũ ordo.

Fuscina.

Secutores.

Laquearij.

 move sue-

moue succumbant, sed quia in profundenda voce, omne corpus intenditur, venitque plaga vehementior. Pugiles a pugna dicuntur. Pugna autem a pugno. Veteres nanque ante vsum ferri, & armorum pugnis, calcibus, morsu, & omni corporis nixu, ac luctatione certabant. Ante inuētor Cęstus pugnis nudis, & corporis conatu decernebant. Quodquidem non abhorrendū esse opinor, dum modo id sine ira, aut simultate fiat, habet enim speciem aliquā virtutis, & ex ea consuetudine homines promptiores ad rem bellicā redduntur. Sed cęstibus pugnare (vt dixi) ab omni humanitate alienum esse videtur. Infinitum esset ludos om̄es Græcorum Romanorūque oratione complecti, quorum partim ad exercitationē, partim ad crudelitatis spectaculum æditos esse cernimus, partim autem ad lusum, veluti sunt Lupercalia, quorū nomen Quintilianus a tribus partibus orationis fieri voluit, quasi luere per caprum. Eandem cum celebrabantur (vt Plutarchus cheronensis refert, in vita Iulij Cęsaris) multi nobiles adolescentes per vrbē nudi discurrebant, scuticamque ex loris ferentes obuium quemque per risum cædebant. his occurrebant complures etiā nobiles fœminę, prębebantque manus apertas, veluti pręceptoribus, vulgo nanque sibi persuaserant, si ab illis cęderentur prægnantibus parīēdi sibi nisibus, sterilibus autem concipiendi facultatem quamprimum tradi. Lucius fenestella, & nonnulli alij veteres scripserūt Pana Lyceum, seu faunū, Siluanum primū fuisse omnium deorū, quos Romana superstitio coluit, cui Luperci rem diuinam faciebant, & Lupercales ludos exercebant. Huius religionis Euandrum fuisse authorem dicunt. De nomine Lupercalium non satis cōuenit inter scriptores. Nam vt omittam Quintiliani interpretationem, de qua modo dixi. Alij asserunt hoc nomē inditū quod huius numinis inuocatione Lupi a stabulis arcerentur. Alij templum in quo colitur Lupercal appellari dicunt, vnde Vergilius, & gelida (vt inquit) monstrat sub rupe Lupercal. A lupa quæ eo loci inuenta est, cum lac pręberet Romulo, & Remo, quem aūt nos Lupum, illi Lycon vocant. Alij a Lyceo Archadię monte, vbi ea religio primo viguit, Lupercal dici volunt. Trogus aūt Pompeius Euandrum radicibus palante montis templū constituisse Lyceo, quem Græci, pana, Romani, Lupercum appellabant. Cuius dei simulachrum nudum caprina tantū pelle amictum erat, quo etiam habitu, Lupercales per vrbem cursitabant. Eiusmodi ludi nusquam permittendi sunt, tum propter vanas, impiasque superstitiones, tum quia nihil decoris, aut vtilitatis habent. Hanc consuetudinem ludibrio etiam habere videtur Iuuenalis cum ait. Turgida non prodest condita in pixide lyde. Nec prodest agili palmas præbere luperco. Diximus satis quibus artibus, quibusque studijs pueri erudiendi sint, quam curam omnium maximam non modo parentibus, verum his qui REIPVB. pręsunt esse diximus. Alatur igitur primum ingenium, redigaturque ad sapientiam, si fieri potest, quę omnium rerum optima est. Exerceantur corpore, sed adeo, vt ingenij munera non impediant. Difficile est enim vno, eodemque tēpore animo, & corpore exerceri, cuius quidē rei ratio diligens habenda erit. Paruo tēpore exercitationibus corporis indigeant, ne illis nimiū oblectentur. Fiunt em̄ ingenio hebetiores, sibique ipsis vix consulere sciunt, veluti de Milone Crotoniata legimus, qui omnia supra humanas vires fecisse legitur, & toties victor in certaminibus coronatus est, bouēque ictu pugni victimā fecit.

Pugiles. Pugna. Lupercalia. Euander.

Attamen

Attamen cum nimium suis viribus crederet, mortem sibi infoelicissimam parauit, cum cerneret robor cuneis adactis nondum diffissum esse, ignauiamque eorum, qui reliquerant irrisit, manibusque id scindere conatus est, sed cũ cunei discuterentur, arborque ad propriam naturam rediret deprehensis brachijs in solitudine detetus, alitibus ferisque præda extitit. Et Polydamas pugilalius pręclarissimus, cũ latebrã imbre quietã humeris sustentare nititur, socijs omnibus fugientibus, sepulchrum sibi parauit, non sine magna omniũ seculorum irrisione. Cito igitur recedant ab eiusmodi exercitationibus pueri, discantque a Mercurio illo, quem palestræ, inuentorem veteres fuisse affirmant, qui ea quam primum relicta ad eloquentiam se contulit, & Musicæ Astronomiæque diligentissimam operam dedit. Et de his hactenus. Nunc autem quoniam docuimus qui Reip. muneribus, honoribusque afficiendi sunt, quique etiam repudiãdi aut e ciuitate exigendi. ¶ De ordine magistratuum dicemus in sequenti volumine.

milonis mors qualis.

Polydamas.

Mercurius.

¶ FRANCISCI PATRICII SENENsis, libri secundi, de institutione Reip. Finis.

¶ Tabula libri tertij.

¶ Procemium ad Sixtum Pontificem Maximum.
De ordine magistratuum
De officio priuatorum in eos qui magistratum gerunt.
De officio eorum qui magistratum gerunt in priuatos.
De virtutibus eorum qui Reip. præsunt. Titulus primus.
¶ Distribuendam esse ciuitatem ad eligendos magistratus, & tutius ciues quam peregrini imperant. Titulus secundus.
¶ Quid obseruare debeant senatores.
De eligendis magistratibus.
De ambitu comprimendo. Titulus tertius.
De diuinis magistratibus, nihil in Rep. agendum esse, nisi rite propiciato sacrificijs deo
De pontifice, & eius nomine. Titulus quartus
¶ De summo magistratu, quem consulatum Romani appellant, cui duo preesse debent, vnus domi, alter militiæ. Titulus quintus
¶ De magistratibus qui iuridicundo pręesse debent.
De vadimonij iusticijque temporibus.
De litibus.
De causis defendendis. Titulus sextus.
¶ De censoribus, & eorum duplici munere, quid sit mos, quid sit consuetudo, quid sit cẽsere, quid sint capite censi, quid sint proletarij. Titul⁹ septim⁹.
¶ De iudicio capitali more Romano
De triumuiris capitalibus.
De quęstoribus. Titulus octauus
De erarij ratione.

De viris monetabilibus. Titulus nonus.
¶De excubijs vigilijsque exercendis.
De prefectis vigilum. Titulus decimus.
¶De præfectis annonę,quid annone nomē significet. Titulus vndecimus,
¶De ędilibus qui ędibus sacris pręsunt,vijs publicis,aquarum ductibus, pō-tibus,& cloacis. Titulus duodecimus.

¶AD SIXTVM QVARTVM PONTIficem maximū, Libri Tertij, incipit procemium.

OMNIS REIP. moderatio Sixte pater sanctissime in magistratum descriptione cōtinetur,sine quorum authoritate,prudētia,ac diligētia,ciuitas esse non potest.Proinde minus admirandū est Aristotelē dixisse Remp.esse institutionem ciuitatis circa magistratus,honoresque publicos, quandoquidem in libero populo sine magistratibus nihil recte agitur, vt enim nauis sine gubernatore in portum tranquilitatis nunquam redigi potest, vtque exercitus sine imperatore in magno semper periculo versatur,vixque victoriam assequitur, sic ciuilis societas fortunæ exposita esse videtur,nec quieta, aut fœlix vlla ex parte esse potest, nisi magistratuum authoritate atque consilio regatur. Vidēdum tamen est sicut in re nautica,ac bellica,sic in Rep.vt pauci sint,qui imperent,plurimi autem qui obsequantur. Multitudo enim magistratuum ciuilem ordinem perturbat.Laudant veteres scriptores Massilienses,quorum Remp. ordine,& ęquitate omnibus alijs præferūt.Eorum senatores numero sexcenti erant(vt refert Strabo)Ex quibus annis vicibus quindecim pręsidebāt,summumque gerebāt magistratū.Ex his autem quindecim tres pręficiebantur,qui legibus,ac iuridicundo præerant.Hi paucis admodum adiuti rem ciuilem in pace, & ocio optime gubernabant.In bello autem & tumultu,imperatores, & principia Massilienses deligebant quę satis essent ad rem bellicam bene gerendam. Complures medici vni ęgroto adhibiti, inter se potius ostentationis gratia decernunt,quam ea diluūt,quę laboranti salutē afferre possunt, & varia consilia in maximis periculis rem potius præcipitāt,quam adiuuāt.Hæc & plæraque alia cogitāda sunt in magistratibus ordinādis,de quibus suis locis differendū erit.Sed hoc iterū,atque iterū dicendū censeo,optime gubernacula Reip.senibus tradi, qui per ętatē,& rerum experientiā plurimū callent. Vera nanque est illa Platonis sententia, & a Cicerone quasi pro oraculo posita,beatum eum haberi posse,cui contingerit esse in senectute,vt sapientiam,verasque opiniones assequi possit.

Massilienses

In medicos.

¶FRANCISCI PATRICII SEnensis Pontificis Caietani,liber Tertius,De institutione Reip.incipit.

DE ORDINE MAGISTRATVVM, ET de officio priuatorum in eos qui magistratum gerunt,& eorum rursus in priuatos,& de virtutibus illorum, qui Reip.pręsunt. Titulus primus.

CRANTOR solennis Xenocratis auditor, Palemonisque amicus, ac deinde discipulus, qui Philosophus fuit peregregius, & poeta non vulgaris, cum vitę humanę rationem habere vellet, & actiones cogitationesque nostras prudentissima diuisione sortiri affirmauit, primas vitæ partes virtuti dandas esse, secundas bonę valitudini, tertias honestę voluptati, quartas autem diuitijs opinabatur. Siquidem nihil boni, nihilque iocundi nobis sine virtute accidere posse, frustraque cũ alia ex parte quęrere, quę commoda, aut bona esse dicũtur, qui virtutis sit expers. Optimam deinde virtutis comitem, bonam putauit esse valitudinem, vix enim nobis bene ab animo esse potest, cum a corpore male sit, & corporis ægrotatio vix sine animi ęgritudine esse potest. Præterea qui bene valet, liberiore animo vtitur, & ingenij acumine minime fraudatur. Comes his duabus accedat honesta voluptas, quæquidem tum præcipua est, cum animus seipso fruitur, omnia metitur ad tranquilitatem, iocunditatemque mentis. delectatur non titillatione sensuum, aut corporis illecebris, sed contemplatione magnarũ rerũ, quæ quidẽ pabulũ animi ingenui, & mẽtis liberalibus studijs institutę. Quarta illa pas quę cõmerciũ cũ superioribus habet, licet minor omnino sit, tamen cũ necessitatẽ humanã respicimus, cũque cõsideramus hominẽ victu, veste, domicilioque idigere, necessaria etiã habẽda est. Calimachi poetę sentẽtia est, que huic menti cõgruere videtur. Diuitias sine vitute nunquã hominem efferre, virtutem autem sine diuitijs parum admodum eum illustrare. Et Sapho Lesbia non muliebriter inquit, parum prodesse diuitias sine virtute, sed cum eas coniunctas accumulare vitã beatam. Theogius quoque vetus poeta duriorem sententiam protulit, paupertatis siquidem moetu, vel in mare nos ire præcipites suadet, inopia siquidem pręclaros viros nonnunquam vrget, & duriora quæque eos agere compellit. Plautus comicorũ facetissimus propter annone difficultatem ad molas manuarias pistoris se locauit, & ibi quoties ab opere vacaret scribere fabulas, & vendere consueuit. Cassius quoque seuerus orator egregius cũ annis quinque & viginti exul lasset, in summa ĩopia diem obijt, vix panno verenda contectus. Et valerius Bruti collega adeo pauper mortuus est, vt publico sumptu sepeliretur. Amianus quoque Marcellinus scribit Persei regis legitimum filium post aduersæ fortunę calamitatem, artem ferrariam ob quęrendum victum exercuisse. Hæ cogitationes sepenumero in mentem cadere debent eorum, qui societatem humanam optime constituere volunt. Et Crantoris illa diuisio in ciuitate rite constituenda venit. Nam instituendi erunt ciues, vt virtuti incumbant, bonæ valitudinis studeant, honestam voluptatem non formidẽt diuitias ad vsum vitæ suæ, & eorum quos diligunt, patrięque commoditatem parare velint. ¶ Vita igitur ciuilis taliter instituenda erit, vt sine metu, sine violentia, aut iniuria degere possimus, & ad fœlicitatẽ omnia dirigere. quodquidem vt assequamur, considerandum erit ciuitatem omnem duplici hominum genere constare. ¶ Eorum imprimis qui publicam personam gerãt quique Reipub. rationem habentes, obliti commodorum suorum, alijs omnibus legitime imperent, ipsi autem solis legibus obtemperent. Cęteri omnes priuati

Crantor.

Vitæ hũanæ ratio.

calimachi dictum.

Sapho lesbia

Plautus.

Cassius seuerus.

Valerius publicola.

Crãtoris quadriuium.

nes priuati

nes priuati ciues sint æquali inter se iure viuentes, qui superiores illos qui magistratum gerunt, non conciues suos tunc esse arbitrentur, sed principes, aut reges, vel potius numen geniumque Reip. illis studeant parere, imperijsque adeo obtemperare, vt piaculum admisisse videantur, si eorum dictis minime auscultauerint. Qui magistratum suscipiunt, se maiestatem Reip. gerere sciant, obliuiscanturque tantisper se priuatos esse, dum publico munere funguntur. Maiestas Reipub. est in qua continetur dignitas, & amplitudo ciuitatis, eiusque nomen a magnitudine dicitur, sic & magister, quod maiore in statione sit, a quo magistratus deducitur, vt Varro asserit. Leges ante oculos semper habeant, quibus omni ex parte parendum esse sciant. Nam sicuti magistratibus leges, sic populo magistratus imperare debent. Verũ namque est illud Ciceronis adagium, magistratum legem esse loquentem. Legem autem mutum magistratum. Nihil metu, aut vi agendum sibi persuadeant, quorum alterum ignauię, alterum temeritatis est. Bene imperandi rationem teneant, quamquidem facile dignoscere poterunt, si eam primo bene parendo didicerint. Fit enim hoc in optima repu. vt qui modeste obsequitur, dignus esse videatur, vt aliquando imperet. Expedit siquidem eum qui paret, sperare se imperaturum, eum autem qui cum imperio est, cogitare non diu post futurum, vt obsequatur. Virtutes imprimis duces habeant, quę imperant, sine quibus nihil recte agitur, quarum pręcipua iustitia est, quę quidem humanæ societatis fundamenta iacit, & pietatem in se continet, quamquidem scientiam colendi dei esse Sextus Empericus docet, hanc gręci εὐσέβειαν appellant. Hæc cultum diuinum, mysteria, & cerimonias imprimis respicit, sine quibus nihil rite, nihil sancte in Rep. geri potest. Sed quia de religione in posterum latius scribendum censui, non ero longior in hac parte. Secundum pietatis officium est, quo erga patriam deuincimur, quamquidem secundum immortalem deum colere, atque obseruare debemus. Tertium est quo ingenti studio tenemur, non modo in parentes, liberos, cõiuges, aliosque in necessitudine nobis coniuncti sunt, verum in omnes conciues nostros, quos mirifica beniuolentia complecti debemus. Iusticiæ deinde munus erit, neminem ledere, iniuriave afficere, ius suum cuique tribuere, benemeritos gratia, laude, muneribusque afficere, male autem meritos dãnis, ignominia, pœnis, morte multare. Eius præterea officium est peregregiũ fidem seruare, quæ nõ modo ciuibus nostris, & peregrinis, omnibusque qui nobiscum aliquo vitę commercio tenentur, verum etiam hostibus seruanda est, & his qui contra nos arma ferunt. Nihil enim turpius esse potest his, qui Reip. pręsunt, quam fidem fallere, quęquidem ignominia nulla vnquam obliuione deletur, vt de Carthaginiensibus legimus, quos fœdifragos Ennius appellauit, a frangendis fœderibus, quæ quidem res causa vel imprimis extitit, vt vrbs illa euerteretur, quæ de imperio totius orbis terrarum cum Romano populo omniũ gentium victore, tot annis certauerat. Est enim fides dictorum, conuentorumque constantia dicta (vt Cicero ait) quod fiant quæ promittantur. iusticiam igitur colãt qui Reip. pręsunt, a qua nulla gratia, nullus mętus, nulla spes, nullęque pollicitationes eos amoliri debent. Secunda virtus quę commendat eos, qui magistratum gerunt, fortitudo est, quamquidã solã virtutis nomine appellari a doctissima vetustate cernimus, ea adeo virum

Maiestas.
Magister
Magistratus.
leges magistratibus populo magistratus imperare debent.
Bene iperabit ppl'o qui legibus parere didicit.
Iusticia prima virtutũ.
Pietatis officia. erga deus erga patriam & erga [illegible]
Iusticię munus. premiũ & pœna
Carthaginiẽses.
Fides.
2a Fortitudo.

virum decet, vt Ciceronis sententia a viro virtus appellata sit, quia viri propria est fortitudo, sic & Græci τὴν ἀνδρείαν dici voluerunt. Hæc virtus præcipue cernitur in periculis, laboribusque subeundis, quæquidem stabile, firmumque iudicium seruat, in his rebus quæ formidolosę esse videntur. Hãc Crysippus scientiam esse voluit perferendarum rerum humanarum, vel affectionem animi in patiendo, perferendoque summæ legis parens sine timore. zeno autem magnitudinem animi appellat, eamque dicit esse sententiã, quę animi habitum faciat celsiorem omnibus, quę contingere possint, equaliter perferendis. Hæc fidissima comes iusticiæ est, sine qua mancha omnino ac debilis esset. ¶ Tertia est prudentia quæ in delectu bonorum, malorũque versatur, & aliarum virtutum dux est. Adeo vt Apollophanes philosophus nõ vulgaris hanc vnam diceret virtutem esse, cui reliquę omnes famulantur. Modestia deinde, ac Temperantia plurimum adiuuat, quæ quamuis cernitur in contemnendis prætermittendisque voluptatibus, tamen, in singulis actionibus adeo elucet, vt earum moderatrix, atque auriga esse videatur. Hæc est illa, quę tam diuturna laude extulit sententiam illam Solonis quę præcipit, nequid nimis agatur. Ad temperantiam percipiendam pueri apud Persas magno studio docebantur, quam vt diligentius obseruarẽt, per diem actionibus puerorum seniores quosdam probatissimos adesse iubebãt vt veriti eorum aspectum Modestia, Teperẽtiaque omnibus in rebus regerentur. Huic coniuncta sit constantia, quę dictorum gerendorumque fidissima custos habetur, ea efficit, quę secreta Reipub. tacito silentio asseruẽtur, quo nihil præstantius esse potest, qua etiam virtute præcipue laudatur Persę, qui omnia Archana incredibili fide custodiunt, non metus, non spes, aut vlla pollicitatio vocem elicere potest, qua eorum occulta prodantur. Vetus nanque eorum disciplina est, quaquidem cauetur silentium vitę periculo, custodiri, nec magnum quippiam ab eo geri posse opinatur, qui linguam suã coercere nequeat, quod membrum natura omnium facillimũ esse voluit, vt ostenderet taciturnitatem non omnino difficilem esse virtutem. Caueat qui magistratum gerit, ne quid vnquam ingratitudinis committere videatur, nihil enim est quod obsit magis principibus, quam cum intelligunt populi eos in gratia referenda negligentes esse. Hoc crimen ingratitudinis cum acerbissimi in plectendis sontibus Persę sint, omnium grauissime vlciscebantur. Dignoscebant nanque deum imprimis, patriam parentes, amicosque ab ingratis negligi, & impudentiam quandam comparari, quæ ad omnia probra hominem promptissimum efficit. ¶ Aristoteles tria necessaria esse vult illis qui magistratum suscipiunt, imprimis iusticiam, reliquasque virtutes teneant, ad omnia gerenda quæ REIPVB. vsui esse possint. ¶ Deinde vt eundem ciuitatis statum diligant, contentique eo nihil moliantur, nihilque cogitant, quod alienum nouumque sit. Sed eam viam ire pergant, quam maiores instituerunt, quæque aliorum vestigijs attrita sit. Nouarum enim rerum studium sępius Remp. labefactare solet, quàm eam aliqua ex parte meliorem reddere. ¶ Tertium pręcipit, vt potestatem a populo habeant maximam, ad ea exequenda quę eorum muneri construere possunt, quęquidem res efficit, vt ipsi maiore animo imperent & diligentius obsequantur illi, quibus imperatum est. Cambises Persarum

rex Cyri

Prudentia. 3.ª

Modestia. Tẽperantia. 4.ª

Ne quid nimis.

Persarum mos ĩ erudiẽdis pueris.

Constantia

Ingratitudo.

Ingratos pſæ puniebant.

Magistratib⁹ tria sunt necessaria.

Cambises.

rex Cyri superioris pater dicere solebat patrias leges duabus in rebus præcipue versari, vt principes imperare scirent, priuati autem parere, quod tamen maxime erit, cum virtus reget eos, qui imperant, & qui obsequuntur intelligent honori, laudique sibi esse quod obtemperarint. Quique imperia detractarint, ignominia, ac pœna afficientur. Manlius ille torquatus qui victorem filium, qui in iussu suo dimicauerat, securi percuti iussit. Longe pluris fecit contempti imperij exemplum, quam præclaram de prouocante hoste victoriam. Et quanquam id imperium durissimum habitum est, adeo, vt duriora queque imperata Manliana imperia dicerentur. Tamen & probatum a senatupopuloque Romano fuit, & posteris seculis inter exempla egregia numeratũ. Plæraque precepta præscribēda essent his, qui cum imperio sũt, quæquidem dicere supersedebo, tum quod memini me, cum essem adolescens, de gerendo magistratu scripsisse, tum quod in hoc volumine locis suis plurima erunt, quæ huic rei satis esse poterunt. Idcirco ad ordinem magistratuum descendam.

Manlius torquatus filiũ suũ obtrũcari iussit.
Mãliana imperia.

¶ DISTRIBVENDAM CIVITATEM AD eligendos magistratus, & quod tutius ciues quã peregrini imperant.

¶ Titulus secundus.

OPTIME magistratus eliguntur cum ciuitas distribuēda est, vt honore affici videatur vrbs vniuersa, & regia queque vrbis, siue vicinia patronum, aduocatũque habere videatur. Exemplo igitur Romanorum optime vtemur, qui tres vrbanas tribus constituerũt, quarum vna Ramnes appellata est a Romulo vrbis conditore. Alia Tatiensis, a tatio Sabinorum rege. Alia autem luceres a Lucumonibus priscis tuscię regibus, siue a lucertino quodam, siue a luco, quem lucum asylum Romulus vocauerat. Per has census describebant priuatorum, quæ tributa a tribubus appellata sunt. Per has etiam exercitus imperabatur, vnde militum tribuni dicti, quod ex singulis tribubus legionem duceret. Hinc & tribuni tres vrbani, quorum singuli tribum tuebantur, eligere nanque magistratus passim ex omni populo, quamuis videatur optionem propter maiorem numerum, meliorem habere, tamen odiosum est, & periculi non omnino expers. Fieri enim potest, vt ex paruo vrbis vico numerus aliquãdo magistratuũ impleretur, & reliqua deinde vrbs dignitate defraudata, munereque destituta esse videatur. Sunt preterea qui magistratum gerunt, quasi custodes, exploratoresque totius vrbis, multa audiunt multa cernunt, quę Reip. vtilia esse possunt, Proinde præstat eos per diuersa vrbis loca sparsos esse, quam paruo spacio coerceri, quo plures audiant, & ex diuersis etiã regionibus, pluribusque adsint, nõ enim oẽs audent magistratus adire, liberiusque singuli singulos alloquũtur, freti amicitia, cõsuetudine, affinitate, vel vicinitate, quę proximũ affinitatis locum habere videtur. Hoc exemplo complures ciuitates diuisę sunt etiam temporibus nostris, vt patria nostra Senensis, quæ complures Romanos mores

Trib⁹ romanę tres Rannes tatiensis & luceres.
Tributa.
Tribuni militum.
Tribuni vrbani.

Romanos mores adhuc seruat,& per tribus diuisa magistratus suos eodẽ ordine sortitur. Quæri solet a nonnullis,an omnes magistratus inter ciues describendi sint,an aliqui peregrinis tradendi? Placet quibusdam magistratus omnes,qui iuri dicundo presunt,quique vltionẽ aliquam insontes exercent,peregrinos esse,dicunt nanque simultates, inimicitias,atque odia inter ciues oriri,cum ciuis in conciuem suum adnimaduertit. Alia autem ex parte longe faciliores esse,& ad gratiam, clementiamque proniores cõciues inter se,quam si res a peregrinis agatur,quaquidẽ ratione adducti plerique Italię populi eiusmodi magistratus aliunde accersire cõsueuerunt. Ego autem rem nõ multis absoluendam esse censeo,si optime constituta respu.est,& legibus,moribusque omnes probe auscultent. Longe melius ciues imperabũt, quam peregrini,quod quidem non solum ex Romanis, Carthaginensibus, Atheniensibus, Lacedęmoniis,aliisque compluribus cerni licet,qui magistratus omnes suis ciuibus tradunt. Verum ex inclita venetorum rep. in qua peregrinis nullus est locus,& tamen nec iustitia,nec seueritas deest,& ex eiusmodi iudiciis nullę discordię,nullę seditiones,nullęque inimicitię oriuntur. At qui vnum de ea rep. dicere possumus quod nusquam alibi me lectitasse,aut vidisse memini,quod ordo ciuitatis,qui a primis conditoribus constitutus fuit,semper mansit,& nunquam mutatus est. Hi nanque qui eam vrbem edificauerunt inter se,suosque magistratus diuiserunt,quasi præmiũ laborum suorum,& hanc hereditatem posteris reliquerunt,vt aduenam colonum,peregrinumque ad magistratum admitterent nullum,& ita perpetuo obseruatum est,iam pene annis mille,quocirca posteri illorum,qui vrbem edificarunt,semper reip. presuerunt,& senatores Patricii,ac nobiles appellati sunt. reliqui autem omnes plæbei. Plurimum tamen valet consuetudo, a qua difficile est recedere,sed si ab initio constituatur,tutius ciues quam peregrini imperabunt,vt diximus.

> Magistratus peregrinis deferre an liceat
>
> Ciues pegrinis preferẽdi
>
> Venetorum respu.

¶SENATORES QVID OBSERVARE debeant,de eligendis magistratibus,de ambitu comprimendo.

¶Titulus Tertius.

PRIMA REIP. CVRA SENATORIB9 incumbit,qui authoritatẽ belli,pacisque habere debẽt,ad quos etiam ab aliis magistratib9 prouocatio erit. Hi ex Lycurgi sentẽtia custodes,emẽdatoresque legũ sint, Et nouas ꝑ doctos aliquos ex senatorio ordine legislatores(si qñ op9 fuerit)cõstituant,difficile eñ factu est,omnia legibus scriptis complecti,noua etiã plerũque occurrũt, propter hominum malitiam, quæ noua sanctione indigent,& omnia quotidie in deterius ruunt. quæ legibus animaduertẽda sunt. Solon legem nullam statuit in parricidam,interrogat9 cur id omisisset? respõdit nusquã cogitasse tã tetrũ scel9,ac facin9 ꝑ hominẽ cõmitti posse. Omnis reip. ordo,& omne cõsiliũ dubiis aduersisque re-

> Senatores
>
> Solõ in parricidas cur legẽ non tulit.

bus a senatoribus manare debet. Hi patres appellantur, quod veluti parentes liberis, sic senatores vniuersis ciuibus consulere debent. Coeant in vnum quasi corpus, quod pluribus oculis cernat, pluribusque manibus operetur, pluribus etiam nitatur pedibus, quęquidē res efficit, vt longe melius respu. gubernetur, quā vnius vel principis status. Ille enim solus quæcunque potest, circūspicit, non tamen potest omnia cōsilio, & ratione metiri. Nemo enim mortalium omnia scire profitetur. Et ille sapientissimus habetur qui pauciora ignorat. Coacti autē cōplures docti, graues, & sapientes viri omnia cernunt, omnia prętuident, nihil eis obscurū, nihil inopinatū, nihil nouum, nihil inauditum, nihilque magnum videri potest. Optimi igitur Romani, patres a cura, Senatores ab ætate, & grauitate appellauerunt. Sic etiam Græci eadē interpretatione Senatū γερουσίαν vocant. Romulus ab initio vrbis cētum patres constituit, Brutus autem exactis regibus cum populus iam longe frequentior esset, numerum auxit, & quos senatores addidit, patres conscriptos nuncupauit. Horum omnium posteri patricij deinde appellati sunt. Quorum ordo præcipuus semper fuit, nec immerito, nulla enim nobilitas illustrior esse potest, quam eorum quorum maiores pręclarum aliquod facinus pro rep. gesserunt, deque ea optime meriti extiterunt. Posteris vero temporibus deficiente senatu, qui adlegebantur minoris nobilitatis habentur, neque ipsi neque eorum posteri Patricij dicti sunt, nisi principum indulgentia, vt pæclare docet Cornelius Tacitus his verbis. Hisdem diebus in numerum patriciorum asciuit Claudius Cæsar vetustissimum quemque ex senatu, aut quibus clari parentes fuerant, paucis iam reliquis familiarum, quas Romulus maiorum, & Lucius brutus minorum gentium appellauerunt. Exhaustis etiam qua dictator Cæsar lege Cassia, & princeps Augustus lege Seuia sublegere. Studium rationis, & mox rationem, & si ciues cuiuscunque ordinis tenere deberent, tamen senatores imprimis, qui instar totius populi habēdi sunt, vbi enim delinquūt, longe magis exemplo quam culpa peccare videntur. Minores nanque omnes eorum vestigia sequuntur, vixque se errare putant, cum eiusdem criminis reum aliquem senatorem ostendunt. Proinde videant ne vani, aut mendaces sint, neue lucri causa peccent. Discedant non modo ab omni turpi quæstu, sed ab omni lucro, in quo suspitio aliqua turpitudinis esse possit. Prędiorum vero fructibus, vt se, familiamque suā honeste alant, expedit vti exemplo Romanorum, qui nauigandi vsum mercaturæ gratia senatoribus ademerunt, ideoque Appius Claudius Tri. ple. adiuuāte Caio flaminio legem tulit, ne quis senator, quive senatorum pater fuisset, maritimam nauem, quę plusquam trecentarum amphorarum esset, haberet. Id satis habitum est ad fructus ex agris vectandos. Quæstus enī omnis patribus indecorus esse videbatur, Carthaginienses quoque cum imperatorum imperia dura essent, & pręcipue cum omnia ipsi & agerent, & iudicarent, centum senatores delegerunt, qui reuersis a bello, ducibus rationem rerum gestarum reposcerent, vt hoc metu perciti, ita in bello se gererent, vt domi iudicia, legesque formidarent. Maiores magistratus primum locum in senatu tenere debent, & eum pręcipue, qui dignitatem, ac maiestatem reip. præ se ferat. Eorū nutu vocandus est senatus, & ea referenda sunt, quæ oportuna esse videbuntur, & facta potestate loquendi ea cōsules senatores debēt

Romulus
Brutus
Patres cōscripti.
Patricij.

Magistratuū grauius ē peccatū quā plæbeiorum.

Mercatura cū Nauigatio Senatoribus adempta

Apij Claudij lex in senatorum luxum,
Carthaginiēses.

que e rep. sint, omnibus priuatis commodis reiectis, quorum animi in cõsulẽdo liberi esse debẽt, nulla amicitia, nullo odio, nulla simultate, aut inuidia teneri. Ambigitur qui de ciuili societate scripserunt, liceat ne singulis sententia dicere, aut soli rogati suggestum cõscendant. Accidit sepenumero, vt qui magistratũ gerunt, cũ aliquid extorqueri volunt aliquos sentẽtiã rogent, qui vel cum eis sentiant, vel metu perciti, aut spe alecti imperata loquãtur. Tũc si alijs nõ liceret dicta refellere, & veritatẽ rationibus, argumentisque eruere, male consultũ esset ciuitati. Alia autem ex parte si libere omnes sententiã dicere possunt, vincit plerunque temeritas plurimorum, surguntque petulantiores, & falsa pro veris afferunt, increpant, oblatrant, ruunt, adeo, vt modestis, grauibusque quib us silentiũ indicere videantur, quo fit vt ea nõnunquã decernantur, quę reip, minus salutaria sunt. Quo circa tẽperamento quodã vtendũ censeo. Dicant igitur imprimis sententiã rogati, curentque magistratus diligenter eos rogare, qui ætate, dignitate, doctrina, rerumque experientia plurimum præstant. Potestatẽ deinde alijs senatoribus faciant loquẽdi de his rebus, quæ in consultationem venerit, quib⁹ numerũ, præscribere fortasse nõ esse inutile. Eo igitur pacto & rogati sententiã dicent, & alij libere cõsulere poterũt, & sic nec magistratus senatum fallere nec petulãtes sua temeritate grauioribus viris silentiũ indicere poterunt. In senatu magistrat⁹ omnes designari potius, quã comitia totius populi agere. lõge prẽstãtius esse arbitror. Ambitio nanque illa, & popularis impressio quã turpis sit, quã que indigna libero homine nemini obscurum esse debet, faciliusque longe esse arbitror ambitiosos in senatu apud homines graues comprimere, quam in comitijs, in quibus cum vniuerso populo agitur, & ille se neglectui, contẽptuique haberi putat, quẽ Candidatus non impressent, & blãdiorib⁹ verbis allocutus fuerit, & vnius nonnunquã leuissimi hois oblatratio suffragia plurimorum euertere potest, quoquidem fit, vt excellentes nonunquam repellãtur, designẽturque leuiores. P. Scipio Nasica cui cognomentum viro optimo a senatu traditum est, qui tot præclara facinora pro rep. gessit, cum ædilitatẽ candidatus peteret, durioremque manum cuiusdam rusticani hominis apprehenderet, p iocũ rogauit pedibus ne an manibus ambularet? quæ res adeo molesta rustico illi extitit, compluribusque circunstantibus, vt ad populum manaret, causaque repulsę viro excellẽtissimo fuit, cum se rustici omnes ludibrio habitos esse arbitrarentur. Repulsam Aemilius paul⁹ aliquotiens tulit, cum minus ambitiosus esset. Quid quod sepemunero imperitissima illa multitudo peiores eligit, prẽstantiores autem repellit? quęquidem res non mediocrem plagam Romanæ reip, intulit, Varro homo leuissimus ex abiectissima plebe consul designatus fuit contra Hannibalem, repulso Fabio maximo, alijsque imperatoribus excellentissimis, quęquidem res labem ingentem, & pene vltimum exitium Romano populo attulit. De quo Silius Italicus ita ait punicorum. viij.

Subnixus rapto plebeis muneris ostro
Seuiciam rostris Varro, ingentique ruinę
Festinans aperire locum fata admonet vrbi
Atque illi sine luce genus, surdum que parentum
Nomen, & immodice vibrabat in ore canoro

Dē sententijs in senatu dicen. [illegible]

Impssio quid sit vide doct. in. l. penul. C quod me. ca,

Paul⁹ ęmili⁹

Varro,

Silius

Lingua procax,hic auctus opes,largusque rapinæ
Intima dum vulgi fouet,oblatratque senatum,
Tantum inquassata bellis caput extulit vrbe
Momentum,vt rerum,& fati foret arbiter vnus,
Quo conseruari latium victore puderet.
Hunc fabios inter,sacrataque nomina marti
Scipiadas,interque ioui spolia alta ferentem,
Marcellum fastis labem suffragia cęca
Addiderant,Cannasque malum exitiale fouebant.

C. Calphurnius ipso pœnā pecuniariā inducit in lege quam tulit de ābitu. Proiectis in vrnā noībus magistratus designabant. Veneti.

¶Ambitionem in tāta hominum colluuione comprimere difficillimū est, nam potentiores,opulentioresque viri conuiuijs,muneribus, ludis,pecunijsque populo eblandiuntur,& quod palam nequeunt,clanculum,aut per internuncios agūt.¶Lex Calphurnia ad Romanos de ambitu fuit, & deinde iulia cum illa obliterata consenuisset. Nec tamen potuerunt ambitionem tollere.quo ad prīcipes magistratuū electio deuenit.Per sortē magistrat⁹ ducere nōnulli cōsueuere,vt in florētina Senēsique Rep. fieri assolet,quæquidē res ambitionē aliquādiu tollit, minusque intētos ciues ambiēdis honoribus efficit,sed hæc res periculi,incōmodique in se plurimū habet.Cōplentur nāque vrnæ illæ compluribus nominibus & propter temporibus diuturnitatē, multitudinemque virorum,minus etiam digni conijciuntur. Et nonnunquā in rebus aduersis sorte ducitur aliquis,vel senio confectus, vel qui Reipub. neutiquam satis esse potest.Proinde libera senatus electio præstare videtur. Veneti sortem electioni miscēt quæ res longe pręstantior omnino esse cernitur.Qui enim magistratum gerunt cum senatus frequens in curiam deuenit,pileum quendam tripode aereo loco celsiore poni iubent, In quoquidē pilæ paruæ admodum deargentatæ complures sunt,deauratę autem nouē. Consurgit senatus longo ordine,& quisque alijs spectantibus manū in pileū inserit pilamque ducit,ea si argētea est, ad locum suum qui ducit redit, sin aurea,subsellium ad id paratum conscendit,reliquos expectat,qui postremo nouem tantum sunt,quos nemo alloquitur,nemoque annuit,tabellam, tesseram vt porrigere potest. Hi pro magistratu deligendo nomina senatui dicunt,& super illis suffragijs agitur quam primum,ne quid per ambitum agatur.His & similibus cautelis grauissimus ille senatus ambitiosos fallit,adeo vt digniores semper decernantur,cum magna etiam ciuium concordia.Hęc de senatu satis,nunc de singulis muneribus referamus.

¶DE DIVINIS MAGISTRATIBVS, et nihil in Remp.agēdum,nisi propitiato deo,& de pontifice,& eius nomine.

¶Titulus quartus.

Magistratuum

MAgistratuũ alij diuini, alij humani habẽdi sunt, diuini sacros cultus, cerimoniasque, mysteria, sacrificiaque curare debent, populumque ad veræ religionis cultum omni vana superstitione sublata instruere. Parum admodum leges, & instituta proficerent, nisi sacris adiuta præceptis deo optimo maximo authore niterentur. Nam si prisci illi, qui deum minime cognouerũt, sed superstitionibus, vanaque religione ducebantur, nihil agebant (quod ad Rem. pertineret) iniussu pontificum. quid nos christiani, qui soli veram religionem colimus, quique christũ dei filium authorem religionis habemus, efficere debemus? certe omni studio, omnique diligentia curare, vt nihil agatur, nihilque cogitetur, nisi propitiato deo mysterijs, celebrationibusque, per quas quidem vitam nanciscimur sempiternam. Sacrę igitur operationes antecedere debent humanas. Quocirca curabunt, & quidem diligenter senatores. vt quicunque instituuntur in senatu, deo authore agantur, quoquidem propitiato christianis sacrificijs cerimonijsque, nihil in Repub. perperam agi potest, nihilque sinistri, aut aduersi accidere. Adsit igitur, antequam de magnis rebus agatur, ciuitatis antistes, quẽ Romano sermone põtificem appellamus, cuius Sceuola dictum esse voluit quod posset facere id est rem diuinam persoluere, verbum enim facere apud veteres id significat, vt ex illo Vergilij versu cerni licet, Cum faciam vitula pro frugibus ipse venito. Varro tamen pontificem a ponte faciendo dictum putat. Summę nanque religionis erat põtem fluminibus facere. Nec id mediocri risu curabatur. Nam sublicius magnis cerimonijs a pontifice primum factus est, & sepe numero restitutus. Græco verbo pontificem episcopum appellamus, quasi speculatorem, contemplatoremque rerum diuinarum. Principio rerum humanarum imperia apud põtifices erãt, regesque ipsi sacris iniciati diuinam, humanamque curam gerebant, nec quẽpiam poterant cogitare bene imperare posse, qui diuinarũ rerũ expers esset, commerciumque cum deo nõ haberet, igitur aut sacerdotes ipsi imperabãt aut principes nihil eorum iniussu agebant. Romulus initio vrbis templorũ, sacrorumque antistitem regem appellauit, & quasi socia potestate cum regnaret voluit eũ legum, morisque patrij custodem esse. Nos ergo ab eiusmodi exemplo discedamus nunquam, qui veram religionem colimus, sed omni studio sacerdotum dictis auscultemus. Nam diuino numine afflati, sanctitatis, immortalitatisque præcepta nos edocẽt. Sed vbi de religione dicemus latius hęc, vberiusque tractabimus. Humani magistratus hi sunt, qui personam publicam gerunt, ciuitatique præsunt, iuridicẽdo, qui iura ciuitatis optime callere debent. Exempla patrum, maiorumque non ignorare, leges, ac cõsuetudines noscere. Iusticiam, æquitatemque in omnibus obseruare, alij curas habent præcipuas, vt ædiles, sacrarum, priuatarumque ędium. Censores autem moribus præsunt, alijque complures, quorum singuli suo munere funguntur. ¶ Hi humani magistratus diuersis nominibus censentur. Aliter eñ Græci eos appellant, & inter eos aliter Athenienses, aliter Lacedęmonij, aliter Thebani, alięque ciuitates, barbarę etiam nationes sua nomina habent. Nos autem Romanorum nomina sequemur, tum propter authoritatẽ, vni-

Magistratuũ diuisio.

Priscorũ religio.

Antistes.

verbũ facere

Pontifex.

Põs sublicius

Episcopus.

Sacerdotũ nutu oĩa gerebãtur.

Romulus sacerdotes reges vocabat.

Magistratus humani.

Aediles

Censores.

Parasceue ad sequẽtes titulos.

uerso enim orbi terrarum imperarunt. tum propter dignitatem, ac grauitatem, qua omnibus gentibus, ac nationibus præstant, tum etiam quia latini sumus, & a verbis nostris minime discedere debemus.

DE SVMMO MAGISTRATV QVEM consulatum Romani appellarunt, cui duo preesse debent, vnus domi, alter militie.

Titulus Quintus.

DVO TEMPORA CONSIDERANDA sunt vnũ quidem pacis, alterum autem belli, & vt in bello pacis studia non omnino omittenda sunt, ita in pace ea præuidẽda que in bello necessaria esse possunt. Prudẽtissima quidẽ ratio est ea in pace maturare, quæ belli timor properare cogeret, vtranque igitur rationem tenere debent, qui summũ magistratum gerunt, vt pacis studia munimentis etiã bellicis tueantur. Romani mortalium omniũ excellentissimi summo magistratui cõsules duos preficiebant, qui lictores, & Thrabeã, cæteraque regũ ornamenta habebant, quia exẽplo regie potestatis creati fuerãt. Horũ vnus vrbanã, alter autẽ militarẽ curã gerebat. Parũ enim esset ocio, & trãquillitate intra mœnia frui, si in agris trepidaretur, & hostes a finib⁹ nõ arcerẽtur, & alia ex parte tenere arma foris, & in Rep. cõsilio indigere nequaquã satis tutũ esset. Gneus Põpeius frustra a se victoriã foris partã fuisse ait, nisi cõsul Cicero patriã cõsilio seruasset, in qua victor triũpharet. hãc cõsuetudinẽ laudandam probandamque esse cẽseo, vt duo consules designentur, qui magistratu annuo fungantur. Nã dignitates perpetuas esse in Rep. periculosum esse arbitror. Earum siquidẽ diuturnitas plerũque hominũ mores mutare solet, & nonnũquam tyrannidis occasionẽ prebet, vt de Iulio Cesare dicere possumus qui perpetuus dictator Remp. inuasit. Difficilius quidem est in rebus prosperis, quam in aduersis modestiam seruare. Consules quod bene Reip. consulant appellantur. & vnus domi vrbanas curas gerat, qui pro omnibus vigilet senatum rebus dubijs cogat, ad quem prouocatio sit, si quid per vim, aut perperam consul ageret, exequatur magna diligentia hic, quod consultat senatus. Nihil enim prodesset sapienter dicere, nisi quamprimum esset qui mature ageret. Adsit alijs magistratibus, vt singuli munere suo omni diligentia fungãtur, iusticia innocẽtiã, integritatẽque seruet. Longe enim magis exẽplo quam culpa peccat qui Reip. preest. Alter autem qui rei militaris curam habet, imprimis militiæ delectum eiusmodi habere debet, vt equalitas in omni ciuitate seruetur. Singulæ nanque tribus decem curijs descripte sint, que ideo curie appellande sunt, quod earum curam consul suscipere debeat. Curiam nanque curam, ac diligentiam significasse apud veteres ex hoc constat, quod econtrario incuriam negligentiam dicimus. Curare diligenter debet consul in scribenda militia, vt in singulis quibusque curijs census, numeri & etatis ratio habeat, detrectãt enim ĩperia milites, quibus iniuste militia imperatur,

Iulius cesar.

Magistratuũ grauius est peccatũ quã plebeiorum.

Curiæ.

Militum delectus q[illegible]

tia imperatur, quique vltra vires suas compelluntur, & pessime admodum cum eo exercitu agitur, qui iniustam militiã sibi imperatam putat. Cum militiam scripsit non in hybernaculis, ac sub tecto exercitum senescere permittat, sed pernoctet sub dio, si etiam pax esset. Et his omnibus exercitationibus iuuenes agitet, quibus superius dictum est, vbi de Gymnastica scripsimus. Meminentque exercitum ab exercitatione dici, militiã a duritate, expeditionem autem quod expedit, promptique omnes ad omnia pericula obeunda esse debeant. Discatque non pluris milites quam eorum imperatorem faciundos esse. Quocirca veram esse sententiam homeri omnes asserunt, tutiorem ceruorum exercitum esse duce leone, quam leonum duce ceruo. Et Demades ille qui ex temporanea oratione Athenienses omnes oratores superauit, eiusdem sententiæ adstipulator esse videtur. Nam cum audiuisset magnum Alexandrum diem obijsse, Ait videre se Macedonium exercitum duce fraudatum, & quoniam tali duce esset orbatus, excæcato Cyclopi simillimum. Et Epaminundas thebanorum imperator cum cerneret letali vulnere transfixum rogauit euasisset ne Daiphantus, aut Nyolidas, cumque respõdissent qui aderant, illos in prelio cecidisse, iussit, vt pacem cum Lacedæmonijs inirent, quando omnino imperatore carerent, si probe ciues suos noscerent. Vera enim exercitus laus ab imperatore incipere debet. Sed quoniã mihi cordi est in posteris de bello latius scribere, his paucis præceptis contentus ero, dummodo omnes intelligant optime REMPVBLICAM, geri quæ duos habet consules, vnum qui rebus vrbanis, alterum qui rebus bellicis diligenter incumbat.

¶DE MAGISTRATIBVS QVI IVRIDIcundo preesse debent, & de litibus, de vadimonij, iudicijque temporibus, de causis defendendis,

¶Titulus sextus.

IVRISDICVNDI RATIO Imprimis habenda est in optima REPVB. quæquidem efficit, vt in ciuitate sine vi, atque iniuria viuatur, impossibile namque factu est, vt sine litibus multitudo esse possit, & præcipue in ea ciuitate, in qua oĩa sunt communia, vt in hac nostra in qua satius esse dicimus habere vnumquenque quod suum sit. Aristotelis sententia hac in re longe magis vsui nostro cõfert, quam platonis, vt sua quisque dignoscat, videmus namque agros communes inter plures incultos esse, & sentibus horrere, priuatos autẽ longe cultiores nitidioresque, veraque est illa sententia qua passim dicitur. Negligi quæ a pluribus possidentur. Priuata patrimonia sunt quę homines diligentes reddunt, sed illis modus adhibendus est, ne locupletes omnia possideant, tenuiores autẽ extrudantur, odiosum nanque est cũ dicitur illud Persij. Diues erat iuribus quantum non miluus oberrat. Prescribenda est iugerum mensura a legum latoribus, habendaque ratio non modo multitudinis ciuium, verumetiam magnitu

priuata publicis cultiora.

Persius.

Lis vnde. dinis agri. Cum igitur quisque præfinitum agrum suum colit, fit nonnunquã per negligentiam, malitiam ve cultorũ, siue per obliuionem, vt termini euellantur, & tunc Lis erit definitus, quodquidem litis nomẽ manifestat. Ait enĩ Varro principio litem nomen accepisse, a contentione limitis. Quod etiam Vergilius videtur asserere, cum ait, limes agro positus, litẽ vt discerneret aruis. Duobus enim limitibus agri perfiniebantur apud Romanos. vno quidẽ a plaga septẽtrionali, qui a cardine cœli cardo vocabatur, altero vero ab oriente in occidentem per transuersum, qui decumanus appellabatur. Ager nãque his diuisus figurã denarij numeri facit. Erit etiam lis nõnunquã de aqua pluuia arcenda, vel de alijs rebus quæ quotidie in agris accidunt, siue etiã in vrbibus cum disceptatur de parietibus, de stillicidijs, de tigno iniuncto. Accidit etiam inter mercatores, vt lites oriantur, & præcipue cum vani, & mendaces complures inueniantur & cum quibus non sit conueniẽdum in tenebris, sed agẽdum adstipulatore, ac testibus præsentibus. Eiusmodi igitur iurgij quo facile inimicitias parere possunt, finis quam primũ præscribendus est, vt ciues ad concordiam redigantur, quod tunc fit, cum cuique redditur quod suum est, tum ad sua opera quisque redeat relicta lite. ¶ Vadimonia omni tẽpore constituenda sunt, ne multitudo litiũ iudices obruat. Festis aũt diebus, & quibus nundinæ, ferięve constitutę sunt, iustitiũ fit, quod etiã indici solet aliquot diebus gaudio, luctuque publico. Prætor apud Romanos quod præesset dicebatur, & vrbanus appellatus est, quod inter vrbanos ius diceret. nã qui inter peregrinos ius dicebat prætor peregrinus vocabatur. Penes prætorẽ fuit publici, priuatique iuris potestas, & quod prętor ediseeret ius honorariũ appellabatur ob eius honorem, habebat prętor insignia consularia. Lictores tamen nõ amplius sex, sellam etiam curulem, & trabeã, sic etiam in ciuitate nostra prętores iuridicundo præsint numero tres singuli ex singula quaque tribu, hi viri integri, & optime de Rep. meriti sint legũ, morũque ciuitatis nulla ex parte ignari esse debent, sed plane ita ius publicum priuatumque callere, vt nihil eis obscurum, nihilque ambiguũ sit. Terni prętera ex vna quaque tribu viri sint, horum collegium prætoribus adesse debet propter multiudinẽ causarũ, quorũ arbitrio inter se diuisas omni cura, ac diligentia singuli scrutari debent. Et postquam optime didicerit, ad collegium referant, ac deinde ad prætores, vt super his iudicium dicatur. Et hoc pacto nec nouem viri prætores decipere, nec prętores eos ad iniuriam compellere poterunt. Ab eorum iudicio prouocationem necessariam esse arbitror, tum vt diligẽtius iudicent, tum vt si quid dolo aut iniuria per eos perperam ageretur, reformetur, dirigaturque ad iustitiam. Tres igitur alij prætores constituendi sunt, ad quos sola prouocatio spectet, & nouẽ viros etiã habeant more superiorũ, ne quid per vim, aut iniuriã agatur. Orent causas patroni viri optimi, dicendique periti, qui nihil astute, nihilque per dolũ malum agant, sed omnia vere loquãtur, sitque illis mandacium non impunitum. Nihil enim in Rep. tam incorruptũ esse debet quam iudicium, quod quidem sępius lingua quam pecunia corrumpitur. Vnde eleganter se non intelligere Cicero ait, cur qui sententiam pecunia corrumpit, pœna dignus sit, qui vero eloquentia laudem ferat. Nihil quidem (inquit) hoc plus mali facere videtur, qui oratione, quam qui precio iudicem corrumpit, quo pecunia corrumpere prudentem nemo potest, dicendo autem potest.

Agrorum diuisio.

Cardo limes.

Decumanus.

Vadimoniũ.

Iustitium.

Prętor vrbanus.

Prætor peregrinus.

Ius honorariũ

Lictores prętori tantũ sex

Patroni quales esse debẽt

Iudicis corruptio pecuniæ. pœnã meret lingua vero laudem.

Quanto etiam

Quanto etiam odio digni sunt causarum præuaricatores,quãque in eos grauiter animaduertendum est, vendunt enim iustitiæ patrocinium & optimum inter mortales defendendi deserunt officium,& nunc reum,nunc vero actorem emungunt. Et demum vtrũque decipiunt. Peccant etiam nonnulli, qui patrocinium defensionis suscipiunt, idque deinde tam lente agunt, vt paruo discrimine a pręuaricatoribus absint. vera est enim illa Ciceronis sententia, non defendendi homines sine vituperatione fortasse posse,negligenter vero defendi sine scelere neutiquam posse. Agant igitur causas oratores, & eas quidem officij gratia,vt bene de ciuibus mereantur, sitque eorum præmium bene de se ab omnibus audire.Nec liceat eis si fieri potest, pro causa oranda precium,donumve accipere, vt lege Cynthia cauebatur. Turpe quidem & inhumanum est linguam hominibus in dicenda causa questui esse. Antipho Ranusius(vt antiquitas prodidit)primus omnium ob defensam causam mercedem accepit,cuius exemplum multis tẽporibus Græci ac latini secuti sunt. Longe pluris linguam quam quæstuosam quamuis mercaturam dictitabant. Sed Romani a quibus omnia exẽpla probitatis,atque virtutis sumenda sunt, lege Cynthia oratorũ auaritię modum statuerunt. Et ne iuuenes præmij spe sublata negligentius causas orarent. Appij Claudij oratione(vt diximus)legem Cynthiam temperari passi sunt. Areopagitę apud Athenienses iudicijs pręerant,apud Lacedęmonios vero senatores. Diodorus autem refert Aegyptios optimos ex clarioribus ciuitatibus viros numero quidem triginta iudicijs pręficere consuescere,quibus vnus pręerat.aurea bulla insignitus, gẽmis, ac margaritis ornata,que insignę,nomenque veritatis haberet, his scripta accusatorum tabula efferebatur,in qua damnum,iniuriave fuerat,& eius estimatio,reo tempus rescribendi dabatur.rursusque accusatori, reoque inuicem respondendi locus erat quibus auditis signum in eam partem intendebant,pro qua iuris rationem esse arbitrabantur, sententiam que ferebant, rem quoque sine causidicis agitabant. Existimantes ex altercatione actoris,ac rei,vbi scriptis ageretur,veritatem facilius elici posse,vt neque ingenio,arte,astutia, audaciave iudicia peruerterentur,his omnibus iudicibus victus a rege prębebatur,qua ex re(Vt ab Aegyptijs aliquid accepisse videamur)monemur edicere magistratibus illis quos iuridicundo præficimus, publica potius pecunia mercedem aliquam impartiri,quam priuata,ne iudicia fiant venalia. Quod quidem periculosum est in omni populo,& statum reipub.plęrumque labefactare solet,siue iudicium corruptum fuerit,siue quid per dolum, aut vim egerint,qui iuridicũdo,prouocationive pręsunt. Consulum iudicium sit,qui vel ad senatum referant,vel ipsis lesis consulant, grauiterque in eos qui deliquerunt animaduertant.Hoc igitur pacto omnia iuste,ac legitime agentur,quisque sine iniuria quod suum erit possidebit, & ęquo iure ciues cum pace,ac trãquilitate degere poterunt.

Pręuaricatores.

Aduocatorũ pręmium.

Lex cynthia.

Antipho ranusius.

Areopagitæ.

Causidicorũ olim nullus vsus.

Publica mercede impartiantř patroni

¶DE CENSORIBVS, ET EORVM DVplici munere, quid sit mos,quid consuetudo,quid sit censere, qui sint capite censi, qui proletarij.

¶Titulus septimus.

Censores.

PVDORIS MODESTIAEQVE magistri in Repub. necessarij adeo sunt, vt sine eis parum admodum alij magistratus prosint. Nihil enim vtilius esse potest, quam bene moratum populum habere. Quocirca adhibendi sunt grauissimi viri, virtute etiam probatissimi, singuli ex singula quaque tribu, qui mores ciuitatis emendent, nec ex illis pessima consuetudo subrepat, quæ perniciē populo atque vniuersę ciuitati parare possit. Morem duobus modis intelligebant antiqui, vno quidem cum dicimus morem præcedere, consuetudinem autem sequi. De quo intelligit Vergilius, cum ait.

Mos. Vergilius.

Mos erat antiquo in latio quem protinus vrbes
Albanæ coluere sacrum, nunc maxima rerum
Roma colit. Ex quo perseuerantiam consuetudinis ostendit.

¶ Hunc morem Varro in libris quos de moribus scripsit, dixit, in iudicio animi esse quem sequi debeat consuetudo. Altero autem modo dicimus (vt Iulius festus refert) institutum patrium pertinens ad religionem, cerimoniasque maiorum. vtranque expositionem in supradictis versibus sequitur Maro, & idcirco addidit sacrum, vt non modo ostenderet morem consuetudinem antecedere, verumetiam ad cerimonias pertinere. Magna igitur diligentia habenda est, vt mores castigatissimi sint, cum ne mala cōsuetudo ciues inuadat, qua nihil deterius in vrbibus esse potest, tum etiam vt religio, & cerimoniæ quæ a maioribus nostris optime constitutę sunt, seruentur. Romani magistrā moris, pudoris, ac modestię censuram appellauerunt, magistratum autem qui gerebat, cēsores qui a censendo dicti sunt. Est enim censere (vt labeo de verborum significatione scripsit) constituere, & præcipere, vnde senatū censuisse aliquid dicimns, vt censeo hoc facias, hoc est iubeo hoc facias, quanti fuerit optime hunc magistratum gerere, vel ex hoc iudicare possumus, quod sola hęc dignitas cognomentum Catoni censorio dedit, quod optime admodum hoc munere functus sit, & qui quasi ex eo magistratu victoriam, triumphumque egerit, sicut Affricanus subacta Affrica, Numantius a numantia. Pręterea cū consules, pętores, quęstores, alijque magistratus diuersis poenis in ciues Romanos animaduerterent, sola nota censoria perpetuo probro sontibus extitit, & veluti diuturno stigmate iuxta est notam censoriam, vt Marcellus refert, & Cicero ignominiam appellauit, quasi nominis notā libro quarto de Rep. his verbis censorum iudicium nihil damnate affert, nisi ruborem, itaque omnis ea iudicatio versatur tantummodo in homine, animaduersioque illa ignominia dicta hæc infamiæ nota longe pluris aliquando fuit apud Romanos, quam alia quęuis animaduersio, & magistratus etiam aliquando grassata est. nam & senatores senatu eiecti sunt censoria animaduersione, vt Luciū antonium legimus, quia quam virginem duxerat repudiasset, nullo amicorum in consilium adhibito, sic etiam Lucium flaminium, qui ad spectaculum amatæ mulierculæ nonnullos sontes securi percuti iusserat. Caius autem Fabricius Censor Publium Cornelium virum patricium senatu amouit, quod decem pondo argenti facti pro conuiuio apposuisset, sic etiā equites publico equi stipendio priuabantur, perpetuoque pedites merebant cum dignū aliquid censoria nota

Censura.

Cato censorius.

Lucius antonius.

Lucius flaminius.

Caius fabricius.

ſoria nota admiſiſſent. Atqui pingues admodum, nimiſque corpulenti milites, aut vnguento delibuti ignominia notabãtur, & ademptis equis exercitu dimittebantur. Plæbis autem multa dicebantur a cenſoribus, vt a Camillo, & poſthumio in illos qui ad ſenectutem Cęlibes peruenerãt, quod contra ius naturale deliquiſſent. Natura enim ſicut naſcendi, ſic etiam & gignendi legem mortalibus ſcribit. Indignum nanque cenſoribus videbatur, quod ætatis annos quaſi per inertiam conſumpſiſſent, mariti patriſque munere vacui. Horum magiſtratus ingentem authoritatem habere debet, vt longe melius mores emendare, & ciues ad meliorem vitam redigere poſſit. Erit etiam Cenſoris numerum ciuium, capita, & eorum bona, pecuniaſque cenſere. Nam Papirius, & ſempronius vt cenſum agerent, & luſtrum conderent primi cẽſores creati fuerunt. ¶ Quocirca alia expoſitione, M. Varro cenſorem dictum eſſe vult quod eius Cenſione, id eſt arbitrio, Ro. populus cenſeretur. Cenſere etiã connumerare ſignificat, & aliquando æſtimare, vtrũque enim faciebant cenſores & cenſum agebant ſingulo quinquennio, quod & Luſtrum vocabatur, & bona ciuium cenſebant, vt in difficultatem temporũ tributa æquo iure imperarentur. Tributa vero dicuntur priuatorum pecunię, quę per tribus ſingulas Tribunorum ſanctione in publicum deferebantur. Cenſus etiam pro diuite, & pecunioſo ponebatur, vt Quintus Pedianus ait, quod ex lege voconia cerni licet, quaquidem cauebatur, ne quis cenſus filiam hęredẽ inſtituere poſſet. Et cenſus ille dicebatur, qui centum milia in profeſſionem detuliſſet. Ciuium vero facultates cenſus etiam nuncupabantur, vnde & capite cenſi dicti ſunt, quod paruo, aut nullo ære cenſebantur, quorum æſtimatio pro capite Romani ciuis æris fuit trecenti. Viri etiam tenuiſſimi Proletarij appellati ſunt, quod non pecunia ſed ſola prole Remp. adiuuarent, ſed quia res pecuniaque familiarum obſidis, pignorumque locum apud Romanos tenebat, decretum eſt, vt neque capite cenſi, neque proletarij in militiam ſcriberentur, quod contra eſſe factum in iugurtino bello Criſpus Saluſtius queritur. Ipſe interea milites ſcribere nõ more maiorum, nec ex claſſibus, ſed vt libido cuiuſque erat. Vnde etiam capite cenſi deſcripti ſunt. Erit igitur hæc cura non parua cenſoribus. Cenſum agitent adeo, vt ne pluris minoriſve ciues æſtimentur, quam quanti ſunt. Et paruo æſtimetur ars induſtriaque ſine ære, & tenuiſſimi prole proficiant, qui pecunia aut capite Reip. adeſſe nequeunt. Horum ſeueritas, & (vt ita dicã) ſupercilium ciuitatẽ moribus emendabit, & rem patrimoniaque ſingulorum plurimum augebit. Legimus nanque cenſorium eſſe in eum animaduertere, qui per deſidiam, luxuriamve patrimonium prodigeret, quive auitum agrum male coleret, pecuſve negligentius paſceret. Cenſoribus etiam negocium datum eſt contra feneratores, ne vſuris verſuriſque populus exauriretur.

Cælibes nota cẽſoria digni.

Papirius & ſẽproni⁹ primi cenſores.

Luſtrum.

Tributa.

Cenſus.

Lex voconia

Capite cenſi.

Proletarij.

¶ DE IVDICIO CAPITALI MORE Romano, de triumuiris capitalibus, & quęſtoribus.

¶ Titulus octauus.

Capitalia iudicia.

IN IVDICIIS Capitalibus instituendis magna cautio adhibenda est,ciuilia nãque odia,& occultę simultates ad vltionem tunc prouunt, cum potestas sanguinis penes eum est,qui imperare potest. Idcirco Romani cũ constituissent consules quibus summam Reip. crederent,noluerunt tamen eos in caput Romani ciuis aĩaduertere posse. Nec mediusfidius iniuria,nihil enim Reip.magis exitium parat, quam capitalis animaduersio, & præcipue in eos qui mediocriter cum aliis egere, aut quorum facinora non adeo ad lucem peruenerunt, vt inficiari nullo pacto queant:sintque omĩbus manifesta, perpetuam nanque iniuriam facit,cum suspicio innocentię remanet in populo,eorum qui falso,aut temerario iudicio damnati esse dicuntur,magnos habet fauores innocentia & rumor populi fauorem incutit illis,qui damnati fuerunt,efficit pręterea conscientiæ vis,vt nunquam securi esse videantur, qui deliquerunt, sed imminentem pœnam sibi ante oculos constituant.

Iulij Cęsaris sententia.

Quam præclara est illa Iulij Cęsaris sententia,quam crebris sermonibus vsurpare solebat. Miseram comitem senectutis esse pristinę crudelitatis memoriam. Ideoque de vita,& spiritu hominis,qui pars mundi est & animum rationis participem adeo habet, numerumque viuentium complet,laturis sententiam diu, multumque cũctari oportet,nec pręcipiti studio agitari,vbi factum omnino irreuocabile esse cernitur. Nulla gratia tantifacienda est,quæ iudicem vel innocentis supplicium impellat.

Alexander macedo.

Alexander Macedo Olympiadi matri plurimum eum vrgenti, vt insontem quendam occideret, poscentique id per menses nouem quibus eum in vtero gestauerat,humanissime respondit,aliã parens optima de me quãuis mercedẽ posce, hominis enim vita nullo beneficio cõpensatur.

Sabacus rex.

Sabacus præterea Aegyptiorum rex vir pietate,ac religione insignis(vt Diodorus siculus refert)adeo sanguinis animaduersionẽ exhorruit,vt reos capite damnatos cathenis vinctos operas vulgo per ciuitates pręstare iuberet, ne interimerentur. Et cum cæsis quibusdã sacerdotibus diutius imperare posset,regno se abdicauit, & in Aethiopiam priuatus rediit,erat enim genere ęthiops,maluitque scelere vacare, quam diuturno regno potiri,vera quidem est tragica illa sententia,& animo, ac mente semper recensenda ab his,qui imperant, sanguine humano abstine quicunque regnas.

Draconis leges explosæ.

Draco apud Athenienses seuerissimus fuit legum lator,& capitali animaduersione in plerisque criminibus vtebatur. Explosæ tamen, eiecteque sunt eius leges,nullam aliam ob causam,nisi quod humano sanguine scatere videbantur. Cecropis leges,& deinde Solonis, quoniam mitiores extiterũt,nunquam repudiatę sunt.

Pœnarũ octo genera.

Octo pœnarum genera apud Romanos fuerunt,Damnum,vincula,verbera,talio,ignominia,exilium,seruitus,mors, raro tamen morte animaduertere consueuerunt Romani, pręterquam in parricidas,reos maiestatis,homicidas,& perduelliones,similesque facinorosos cuius vitę neutiquam parcendum esset,sed pessima iam consuetudo inualuit,vt minimarum etiam rerum fures morte plectantur.

Capitaliũ rerum iudicia apud romãos.

Triumuiri capitales.

Rerum igitur capitalium iudiciũ optimũ statuo,quod a Romanis obseruabatur,erant nãque tres quęsitores,qui & triumuiri capitales postea dicti sunt,hi in maleficia inquirebant, & quæstionum iudicia (vt Varro ait)exercebant, sed hi nec temere,nec inconsulto rem

consulto rem agebant,nec per calumniam,iram,vltionem , aut inuidiam in hominem liberũ grassabantur,nec quæstio haberi poterat alicuius,nisi accusator delatorve adesset,adhiberenturque defensores,qui si propter inopiã,orbitateque sontis deerant,a prętoribus constituebantur. Iniquum nanque iudicabant indefensum reum nõ modo morte, sed minima quidẽ pœna multari. Quæsitores deinde iudices complures scribebant,quorum nomina in vrnam coniecta fortuita sortitione ducebantur,dimissi ex vrna accusatori,reoque dabantur,vt ex eorum numero quos gratia,aut odio suspectos putarẽt, aliave ratione incommodos reijcerent,alijque rursus mitterentur. Hi deinde iudiciũ ferebant,a quibus prouocatio erat ad alios,qui iterũ ex vrna ducerentur. Hoc igitur pacto capitale supplicium instituebatur,ne temere id eriperetur,quod nunquam a mortalibus reddi possit. Hanc consuetudinem rerum vetustarũ diligentissimus scrutator Vergilius refert his versibus.

Iudicium capitale posita vrna instituebatur.

Vergilius.

Nec vero hæ sine sorte datę, sine iudice sedes,
Quæsitor minos vrnam mouet ille silentum
Conciliumque vocat,vitasque,& crimina dicit.

Minoem iudicẽ apud inferos facit rerũ capitaliũ,eumque quęsitorẽ appellat. quod quæstionibus exercẽdis pręsit,dat eidẽ sortitionẽ vbi vrnam nominat, constituit iudicũ electionẽ cum dicit,conciliũque vocat,dat cognitionẽ cum ait,vitasque,& crimina dicit. Non erit igitur discedendum ab hac consuetudine,si bene consultum volumus huic ciuitati nostrę, in qua ciues ad iusticiã, concordiãque redigere conamur.est enim desyderandum,vt in ea nihil perperam agatur,nihilque per iniuriã,aut vltionem,si talem Remp.constituere volumus,in qua homines bene,beateque degere possint.

¶DE QVAESTORIBVS, DE AERArij ratione,de viris monetalibus,de nummis.

¶Titulus nonus.

AERARII RATIO Magna habenda est in REPVBLI. Sunt enim pecunię nerui ciuitatis, sine quibus vix contineri potest, hæ namque res secundas ornant, aduersis autem perfugium afferũt. Quocirca constituendi sunt quæstores tres,qui quærendæ,conseruandæ,erigendæque publicæ pecuniæ præsint. Originem quęstoribus creandis antiquissimam esse vulpianus iureconsultus refert,& pene ante omnes magistratus. Quorum authorem alij Romulum,alij Numã fuisse volũt. Sed crebrior opinio apud veteres est,Tullum Hostiliũ primũ induxisse quæstores a genere quęrendi. Quæstores initio dictos Iunius Trebatius,& Fenestella scripserũt. M. Varro opinari videtur quæstores a quęstionibus exercendis esse dictos, quod nonnunquã maleficia cõquerere quęstoribus traditum sit. Hi viri graues,atque integri sint oportet, manusque a publica, priuataque pecunia abstineant, ne ouis lupo commissa esse videatur. In eligendis pecuniis diligẽtes esse debent,non

Pecunia ciuitatis neruus

Quæstores.

bent, non tamen improbi, ac molesti, sed fortunæ personarumque rationem diligentissime metiantur. Curent præterea, vt publicani, quibus præsunt, nihil per vim, aut calliditatem extorqueant. Est enim genus illud hominum odiosum, & nonnunquam plebem ad studium nouarum rerũ propter improbitatem petulantiãque concitat. In tributis imperãdis mitiores esse debẽt quæstores raroque id agere, est nanque molestum ciuibus priuatam pecuniam in publicum conferre, nisi in magna temporum difficultate. Tunc boni ciues omnes vltro pensitant, sed si parcere possunt priuatis pecunijs, longe tutius agunt, sin secus esset agendum, mitissime omnes tractare debent, tum quo facilius exigant, tum vt secundum populi Romani rumorem hauriant. Laudat Plutarchus darium Xersis patrem, eumque didicit in periculis, dubijsque rebus prudentiam longe alijs maiorem assecutum, is vero cum tributa imperaret, prouinciarum præsides, principesque accersiri iubebat, rogabatque, grauia ne tributa imperarentur, quibus respondentibus ea mediocriter se habere, dimidiũ vt soluerent censebat, & sapienter quidem, pluries enim populorũ gratiam, quam pecuniæ magnitudiuem faciebat. Huius igitur clarissimi regis exẽplo si vtentur quæstores nostri, laudẽ, gratiamque populi facile cõsequẽtur, tutiusque imperabũt & resp. magis diuturna erit, nam longe pluris faciẽda est ciuium gratia, quã quæuis pecuniarũ multitudo. Preclare Alexander magnus cum aliquando rogaretur, vbi nam thesauros haberet? Respondisse fertur, apud amicos caute sibi seruari, & recte, beniuolentia enim & sui, & alieni æris domina est. Tiberius quoque Cæsar suadentibus præsidibus onerandas tributa prouincias respondit. Boni pastoris esse tondere pecus, non deglutire. Videant preterea ne quid publicę pecuniæ interuertant, aut in rem suam conferant, ne peculatorium crimen subeant. Peculatores nãque veteres eos appellarunt, qui pecuniæ publicæ furtum fecerint, in vsum, vt suum, conuerterint, quod perinde dictos Varro ait, quia eis pecorũ multa indicebantur. Hi deinde lege iulia grauius puniuntur, tenentur siquidem repetundarum, quoquidẽ crimen magnum apud Romanos fuit. Viri monetales quæstoris imperio parere debẽt, ne adulterinos nummos cudant, neve materiam aliam immisceant, perniciosum nanque est adulterinam pecuniam, aut minorem quã quanti esset signare. Eius ratio a quæstoribus diligentissime exigenda est. Veteres (vt in omnibus fabulosi sunt, quo populum superstitione arcerent.) Monetam deam esse dicebant, quæ pecunię curam haberet, grauiter vlciscens in eos qui dolum malum in pecunia committerent. Monetam nonnulli arbitrati sunt dici, quod moneat ne quid fraudis in ære signo, pondereve fiat. Pecuniæ vero nomen a pecore tractum Varro ait, quod ex pecore constaret, opes nanque antiquorum in pecoribus præcipue erant, hoc & Lucius Columella testatur, & Ouidius in libro fastorum quinto refert, cum dicit.

Margin notes: Darius in exigẽdis tributis mediocritatẽ præ se tulit. — Alexãdri responsum. — Beniuolentia — Peculatores. — Lex iulia repetundarum. — Monetales viri. — Moneta dea.

Cætera luxurię nondum instrumenta vigebant
 Aut pecus, aut latam diues habebat humum.
Hinc etiam locuples, hinc ipsa pecunia dicta est,
 Sed iam de vetito quisque parabat opes.

¶ Ephorum scripsisse Strabo ait, primo in Egina insula a Philone signari coeptum fuisse argentum. Ianus vero in Italia primus omnium suasu saturni, quem hospicio accepit, pecuniã æream signauit, cuius nota ex altera parte fuit Ianus

Margin note: Pecunia vbi primum signata.

te fuit Ianus biceps, ex altera autem rostrum nauis, qua vectus Saturnus dicitur, alij dicunt pecuniam Iani, Saturnique rudem fuisse, & sine signo, sed posteros in eorum memoriam tali nota signasse. Eius rei author etiam Ouidius est, cum ait.

At bona posteritas puppem formauit in ære,
Hospitis aduentum testificata dei.

¶ Romanos rudi ęre ad tempora vsque Seruij Tullij vsos fuisse Plynius refert, eum regem vult nota pecoris ęs signasse, vnde & pecuniam dictam esse opinatur. Sunt qui dicant pecuniam primam signasse Numam Pompilium, nomenque Numo a nomine suo dedisse. Ante victoriam Pirrhi regis populus Romanus argento signato nequaquam vsus fuisse dicitur. Aurum autem impressit post victoriam carthaginis, Corynthique. Sit igitur pecuniæ nota perpetua (si fieri potest) sic etiam & pondus. Non paruæ enim leuitatis esse videtur notam, pecuniamve mutare. Scribant diligenter quæstores singulorum dierum gesta, vt quid expensum, acceptumve sit, ex eorum Kalendario facile ostendere possint, senatum, cōsulesque edocere, quantum additū demptumque rationibus sit. Hæret nanque perpetuo mentibus hominum, si quādo suspicio remanet. Expilatę publicæ pecunię, & repetundarū accusati innocentes nonnunquam damnantur, si negligētes scripserint, perpetuęque calumniæ ęmulis suis argumentū præbent. Furius Camillus, qui tot pręclara facinora pro patria gessit. In exiliū ab Appuleio tribuno plębis tanquam peculator veietanę prędę pulsus est, propter negligentiā eorum, qui pecuniā in bello acceptā, expensamque literis mandabant. Eadem etiā causa fuit exilio superiori Aphricano, qui cum literni moreretur, testamēto cauit, ne in patriam ingratā ossa sua referentur, cum tali se iniuria lacessitum iniquo animo ferret.

Numa pompilius.
Numus
Furius camillus.
Scipio aphricanus.

¶ DE EXCVBIIS, VIGILIISQVE EXercendis, & de præfectis vigilum.

¶ Titulus decimus.

CAMBYSES CYRI PERSARVM Regis pater interrogatus quonam pacto vrbes optime custodirentur, respondit. Si custodes nunquā sibi satis cautum ab hoste esse arbitrabuntur, verbum sapientissimi regis animo semper volutandum ab his qui Reip. præsunt, quid enim arma, quid munimēta, quid mœnia, turresque prosint his, qui negligentius excubias, vigiliasque exercent? Vidimus nanque vrbes nonnullas excubiarum negligētia quamprimum repentino hostis aduentu direptas fuisse. Vigiles præterea nocturni, quorum spe freti ciues, vniuersi dormiunt, sepulti nonnunquam somno, non ante hostium aduentum senserunt, quam admotis scalis e muris, editisque turribus eiecti fuerint, quid quod exercitus aliquando custodū negligentia perierunt? Spargapides Thomirydos Scytharum reginę filius, vino, somnoque cum omni exercitu sepultus, oppressus interijt. Et certe nullæ excubiæ, nullęque vigiliæ tutius di-

Cambyses,

ligentiusque exercentur,quam ab his, qui cum imperio sunt,siue in castris,siue intra mœnia res agatur. Altum siquidem dormire possunt vigiles nocturni,vbi Conniuescentes vigilum præfectos senserint. Et fortunæ exercitum suum mihi credere videtur imperator, quandiu dormit.Huius rei documentum prębuit Alexāder Macedo,qui ne a somno deciperetur ęnea corica supposita. Brachioqne extra cubile exerto, pilam in manu tenebat argenteã, vt cum neruorum vigorem sopor laxaret, lapsę pilæ tinnitus somnum rumperet.Hoc quidem documentum regem illum excellentissimum a gruibus accepisse arbitror,qui nocturnas excubias semper exercent,& ne a somno decipiantur,lapillum altero pede sustinent, quo lapso vel plaga in expensum pedem accepta,vel sono decidentis calculi expergesiunt,qua diligentia si vsus fuisset Thrasybulus Atheniensis,nunquam obscurauisset mortis turpitudine pręclaram laudis suę formam,quam adeptus fuerat,cum patriam a triginta oppressam tyrannis e dira seruitute in libertatem vendicaret. Nam sequenti tempore cum prętor classe Atheniensium ad Siciliam applicuisset,neque satis diligenter in castris eius vigiliæ agerentur, ab hostibus ex oppido noctu eruptione facta in tabernaculo interfectus, exemploque docuit verum esse præceptum illud,nihil in bello oportere contemni.Neque sine causa dicitur, matrem timidi non raro flere.Proinde non mediocri cura indulgere debent, qui Reip. pręsunt vigilijs,& custodes vrbis taliter disponere,vt nihil incommodi,dedecorisve non modo in bello,sed nec in pace quidem patriantur.Socrates magna diligentia vtitur in diligendis custodibus apud Platonē,& certe quo meliores,ditioresque ciues sunt, eo ad custodiam aptiores, quod secus in plęrisque male moratis ciuitatibus seruari cernimus,in quibus operarij,baiuli,inopesque omnes excubias,vigiliasque exercent. Ditiores vero omnes intra parietes delitescunt. Creduntur nonnunquã vigiliæ solis militibus,qui diurno aliquando labore fessi,aut oscitantes vigilant, aut nullo clamore expergesiunt,vt contingit Romanis illis, qui capitolium a gallis custodiebant, qui nisi ab ansere experfacti fuissent actum omnino de re Romana nomineque latino extitisset.Delegantur boni vigilum præfecti ex singulis quibusque tribubus,hi ętate matura,integris, validisque corporibus,magnaque rerũ experientia vigeant, describant custodes per singulas curias,coniectosque in vrnam sorte ducant, ne quis locum, tempusque custodię suę ante pręceptum pręfectorum sciat.Disponantur per mœnia bini custodes oportunis locis,quibus Tessera imperetur ab his qui pręsunt,ne decipiantur, crebroque deuocentur,& pœnam somni luant. Excubiæ interdiu ad portas exerceantur,turribus etiam,aut speculis, locisve electis,ne improuisa multitudo prędas agere,captiuos ducere,vrbemve inuadere possit. Non minore cura vrbem vigiles nocturni locandi sunt,quam muris,pessima nanque facinora noctu potiusquam interdiu perpetrantur,fures,adulteri,siccarij,grassatores non minus coercendi sunt,quam publici hostes,in quos quidem præfecti vigilum magna seueritate animaduertent opus est,si bene consultum ciuitati volũt. Pessime cum ea ciuitate agitur, in qua nos satis tutũ est ab adulteris,nocturnisque furibus,nocturnun furem occidere per duodecim tabulas licuit.Licuit etiam deprehensum in adulterio,adulteramque coniugem.Hęc tamē non permittenda esse arbitror,sed taliter agendũ,vt pœne metu,omnes domi se contineant.Nihil

Alexandri vigilia.

Grues excubias putant.

Trasibulus atheniēsis somno formã suã obscurauit.

Flere decet timidos ait plutar.in apoph.

Romani ab ansere expergefacti.

Tesseram imperare.

Facinoribus nox aptior die

Furē nocturnũ adulterũque depręhēsos occidere licuit.

æqui boníque agere cupit, qui lucem fugit. Testem, iudicē vindicemque formidat, qui latitando repit, noctem quam diem tutiorem sibi arbitratur. Præfectis vigilium apud Romanos non modo curę fuit, vt vigiliæ in muris, custodiæque per milites stationarios exercerentur, verū iniunctū eis erat, vt nocturnas seditiones a ciuibus arcerent, vt quies vrbi cōseruaretur. Prosunt pręterea eiusmodi vigiles plurimis alijs rebus, & præcipue Incendijs arcendis, quęquidem vrbibus perniciosa esse cernuntur. Nam & fortuita incendia extingunt. Dolosos autē incēdiarios sępenumero opprimunt, quorū crimē capitale esse debet, in illos autem, qui negligenter ignem apud se habuerint flagellis, fustibusque animaduertendum est. Hanc curam tantifecit diuus Augustus, vt per se ei consuli maluerit, quam per alios magistratus quippe qui nulli magis crediderit conuenire, nec alium sufficere, ei rei quā Cęsarem. Itaque septem cohortes oportunis locis constituit, quo binas vrbis regiones vna quęque tueretur, vt Paulus iureconsultus scribit. Vtiles igitur admodū erunt pręfecti vigilum, si omni cura & diligentia munus suum exercebunt.

Paulus .l. iij. ff. de offi. pfe. vigil.

¶DE PRAEFECTIS ANNONAE ET quid per annonæ nomen significatur.

¶Titulus vndecimus.

DINOCRATES Macedo architectus ille pręclarissimus cum polliceretur, magno Alexandro Athon montem in statuam virilem se formaturum, cuius leua vrbis amplissimę mœnia sustineret dextera autem pateram, quę montis flumina exciperet in mareque profunderet. Delectatus Alexander, formę rationem quęsiuit, essent ne agri, qui re frumentaria ciuitatem alerent, cūque respondisset Dinocrates subuentionibus transmarinis opus esse, rex ait eiusmodi iudicium non esse probandum. Nam vt natus infans nec viuere, nec crescere sine nutricis lacte potest, sic nec ciuitas sine agrorum fructibus. Huius magni regis exemplū hortari debent omnes vrbium conditores, vt fœcundis, feracibusque locis vrbes statuant, & eos qui populi curam habent, vt rei frumētarię vel imprimis studeant. Parua namque pręsidia vrbis essent, parum admodum leges, sanctiones, ordoque ciuitatis prodesset, si populus esuriret. Quid enim periculosius famelico populo, quem non arma, non magistratus, non iura diuina, aut humana, non leges, non pudor aliquis coercere valet? Oportune enim Lucanus ait. Nescit plębs ieiuna timere, quam fidem principibus suis parentes seruare possunt, quorum filij fame pereunt? Idcirco magna cura adhibēda, vt populus nō modo frumēto, sed omni genere victus abūdet. Annonę apud Romanos nomen latissimū fuit, cōplectebatur omnia esculenta, non solū quę ex agris colliguntur, verū reliqua omnia, vnde Liuius in libro nono tertię decados de secundo punico bello ait, vectigal nouū ex salaria annona statuerunt sextante sal & Romę per totam Italiam erat. Nec sine ratione vniuersum cibum annonę verbum significat. Tractū est enim (vt Varro ait) a tempore quo vete-

Dinocrates architectus alexandro mūtū pollicitus est.

 Martialis

res Romani cœnare cõsueuerant. Vnde poeta ille, cuius modestia magis quã elegantia desideranda est, dicit, imperat excelsos frangere nona toros. Et Iuuenalis cum marij incontinentiam caperet, probro obijcit, quod ante horã cœnę se mero ingurgitaret, cum dicit Satyra prima. Exul ab octaua marius bibit. Cibos omnes significauit. Cicero autem dicit annonam in macello carã esse.

Macellum. Macellum nanque (vt Varro ait) locum significat vbi venduntur omnia, quæ ad victum pertinẽt. Vnde forum olitorium veteres (vt idem author est) macellum appellarunt. Sit igitur imprimis cura rerum, quę ad victũ pertinent, & pręcipue frumenti, cuius vsus necessarius longe magis esse cernitur.

Præfecti annonæ. Constituantur præfecti annonæ tres, qui curam omnem indulgeant rei frumentariæ, seruetur frumentum ad publicum vsum, vel in scrobibus paleis pętentis, in quibus ad septẽnium vsque optime seruatur, vel in granarijs latis, modicis fenestellis ad septentrionem, in quibus triennio a tinea gurgulione, omnique noxio vermiculo custoditur. Curent imprimis ne frumentum asportetur, nisi in magna habundantia, ne marcescat, sed aduehatur potius per mutatione facta e vicinis regionibus, longe tamen melius est latam adeo sementem fieri, vt non modo ciuibus suppetat, verum vicinis exhiberi possit. Pręcia rebus imponant, ne exposita ad voluptatem venditorum semper ęstimetur, nec quempiam pudere debet in ciuitatibus suis id agere, quod Romani rerum domini celebrarunt.

Lex Cornelia. Lex enim Cornelia, quam Cornelius Sylla dictator tulit minora rebus pręcia pręscripsit. Hic magistratus vtilis admodum erit, & secundum totius populi rumorem haurire poterit, si diligenter se gesserint, qui ei præsunt.

DE AEDILIBVS QVI AEDIBVS sacris præsunt, vijs publicis, aquarum ductibus, pontibus & cloacis.

Titulus duodecimus.

CVRANDVM Est enim non parua diligentia, vt immortalis dei templa, quę tam ingenti impẽsa constituta sunt, & imprimis vrbes clariores reddunt, magistratum habeant, qui curam eorum gerat, ne per desidiam, negligentiamque corruant.

Aediles. Quocirca Aediles creandi sunt, quos eo nomine ideo Romani appellauerunt, quod sacris priuatisque ædibus præessent (vt ait Varro.)

Aedituus. Eorum præcipue sit munus singulæ cuique ędi sacrę diligentem aliquem virum præficere, qui eius tuendæ curam habeat. Eiusmodi virum vetustissimi æditimum appellauerunt, vt idem author refert. Sed noua deinde, ac commenticia vsurpatione æditutus a tuendis ædibus dicitur. Cuius rei testis est in libris suis elegantissimis, quos de acticis noctibus scripsit A. Gelius Cap. x. Libri. xij. Fuit etiam cura ædilium apud ROMANOS. Vt viæ publicæ adæquarentur, sternerenturque, ne quid in illis ædificaretur, quod vsui ornamentove obesset. Aquarum ductus, publicęque Cloacę vt purgarentur, pontesque reficerẽtur.

eis etiam

eis etiam demandatum est. Venditiones, emptionesque vt fierent sine dolo malo curabant, redhibitionemque prestabant morbosi pecoris, morbosique, aut insani serui venalicij. Eiusmodi magistratus ciuitati nostre necessarios etiam esse duco, quorum authoritas magna admodum esse debet, vt munus suum implere possint, & ciues dicto audientes habeant, vnde apud Romanos curules appellabantur, quod curribus dignitatis gratia per vrbē veherentur. Hec de magistratibus satis. nam qui ad rem militarē spectant, alio loco dicentur, cū de militia, belloque disseremus. ¶ Diximus primo volumine pleraque quæ ad statū reip. pertinent. Secundo autem quibus artibus disciplinisque instituendi essent ciues qui publicis muneribus prefuturi sunt. in hoc vero tertio ciuiles magistratus ordinauimus, ad Romanorum potius similitudinem, quam Grecorum, cui quidē rei duo precepta addidimus. Prius ne resp. quæstui sit ciuibus. Satis sit premij his qui magistratu aliquo functi sunt laudari a probatis viris, iudicarique eos optime de rep. meritos extitisse. Nihil enim est in libera ciuitate quod magis inuidiā faciat, quā videre conciues aliquos breui tēpore ditiores factos publica pecunia, cum ea satis omnibus neutiquā esse possit. Alterum quidē preceptum sit, vt nihil per ambitionem agatur. Est eñ ambitio res perniciosa ac pestifera, que quidē cōspirationes parit, & turbulētas seditiones. Virtus sola sit que honores, ac munera impartiatur, virtute nāque ambire oportet nō fautoribus, vt ait facetissim⁹ poetarū plautus. Sat enim fautorū habet, qui recte agit. M. Marcellus qui gallorū ducē singulari certamine vicit, primusque Romanorum Hannibalē vinci posse docuit, exemplo patefecit, qui adit⁹ ad magistrat⁹ ciuili viro esse debeat. Nā cū templū honori edificatū esset adeo, vt nemini adit⁹ esset ad id, nisi per virtutis ēdē ingrederetur. Docuit igitur vir fortissim⁹ solā virtutem esse, quæ recta ad honorem duceret. In sequēti volumine de priuatis quibusdam officijs dicemus, quandoquidem ordo id exigere videatur.

Anace phaleosis.

1

2

M. Marcell⁹

ad Templū Honoris per ædem Virtutis

¶ Finis libri tertij.

¶ Tituli libri quarti,

¶ Proeminm ad Sixtum Pontificem Maximum.
¶ Modum priuatis agris prescribendum esse, Titulus primus.
¶ De similitudine rei familiaris, & reip.
De officio patrisfamilias
De seruitijs & eorum vsu. Titulus secundus.
¶ De connubio maritali, veram amiticiam inter coniuges esse. Titulus. iij.
¶ De officio mariti Titulus quartus.
¶ De officio vxoris.
De virginitate, & de pudititia. Titulus quintus
¶ De officio parentum in alendis, educandisve liberis.
De doctis, eruditisque fœminis.
De tribus generibus virtutum.
De liberalibus artibus .Titulus sextus.

¶ PROOEMIVM LIBRI QVARTI ad Sixtum Pontificem Maximum.

Adrianꝰ imperator Romanus.

ADRIANVS Cæsar pater clementissime, vir fuit summo ingenio,exquisita que doctrina,sæpe eñ vno,eodéque tempore scripsit,dictauit,audiuit,& cũ amicis confabulatus est. Poematum vero,& omniũ bonarũ artiũ studiosissimus fuit. Arithmeticæ,Geometrię,Musicę,Picturęque peritissimꝰ.Is crebris sermonibus dicere solebat remp.ita habendam esse , ab his qui ei præsunt,vt sciat quisque rem populi se gerere.Non aũt propriã,ac suã.Hoc pręcepto non modo cauetur,ne quis ex pecunia publica auferat,neve intercipiat,vel in rem suam vertat(quod crimem peculatus a Romanis dicebatur)verum latius manat,& ad eos etiam pertinet qui magistratibꝰ abuiũtur,quique primatã potentiam potius quam publicum imperiunt augere student.Inuidendæ opes Pisistrati,publicis muneribus auctę,eum in tyrannidem compulerunt,quo malo Athenienses edocti ,nihil post eius obitum æque formidauerunt,quam ciuium potẽtiam,magistratusque vrbis perpetuos. Annuos nimirum effecerunt,arbitrantes perpetuam potestatem in libera ciuitate nihil admodum a tyrannide differre. Quam bene de repub.meriti esse videntur ciues illi,qui maximis rebus pręsunt,nihilque in rem suam familiarem conuertunt,sed publicæ vtilitati solum consulunt,ad eam omnia conferunt,hac virtute complures veteres Romani claruerunt,& ex Atheniensibus Aristides imprimis,qui cum cõmuni ærario totus Grecię præfuisset,& summis quibusque magistratibus diutiꝰ functus esset,tantę abstinentiæ fuit,vt in magna paupertate decesserit,vixque precium,quo efferretur,reliquerit.Eius quoque filiæ ex publico Atheniensium ærario victum dotemque habuerunt. Simili abstinentia fuisse fertur Phocion etiam Atheniensis, qui sæpe exercitui cum magna laude præfuit,cum facile diues esse potuisset,propter summas potestates ei a populo traditas.Hic cum multę pecuniæ sibi a rege Philippo dono mitterentur, nequaquam accipere voluit,& hortantibus oratoribus, vt si ijs facile carere posset,filijs saltem acciperet,quibus difficile esset in tanta inopia paternam dignitatem tueri.Respondit si similes mihi erunt liberi mei,hic idem agellus,qui me ad hanc dignitatem perduxit,illos educabit,sin dissimiles nolo his opibus eorum luxuriam augere.Sed,vt in rep.abstinentia laudanda est, & virtutibꝰ pene omnibus anteferenda,sic in re familiari desidia, inertiaque vituperanda.Nusquam enim gentium nostris temporibus terra illa inuenitur,quę fœtu suo sine fossione,ac semente Cyclopes alebat,nec Erythrea illa lusitanię,quam gerionem habitasse fabulantur,adeo lęti,ac feracis soli,vt cum semel frumenta iacta sint recidiuis subinde seminibus segetem nouantibus septem,aut interdum plures etiam messes ferat.Hec in regionibꝰ nostris fluit nilus,qui lotum ferat,ex quo panem facile indigenę conficiãt,quo tanta auiditate vescantur(vt ait Homerus)vt rei familiaris omnino obliuiscantur.Quocirca habendę possessiones,vt Cęreris,bachique munera in annos recondantur.

Peculatus crimen.

Pisistratꝰ tyrannus.

Phocionis sapiẽs respõsũ.

Terra ferax sine fossione vbi.

Erythrea terra feracissima.

Lotum legumen fabe simile.

❡FRANCISCI PATRICII SENENSIS Pontificis Caietani liber Quartus,De institutione Reip.incipit.

❡Modum priua

¶MODVM PRIVATIS AGRIS PRAESCRIBENDVM.

¶Titulus primus.

MARCVS curius cognomento dentatus, qui de sãnitibus primo, deinde de sabinis triumphauit, & de lucanis cuãs orbem introiuit, Pyrrhumque Epirotãrũ regẽ Italia pepulit, sapientia sua docuit, rẽpub. plurimũ agri debere possidere, priuatos autem quantum satis sit ad vitam, victumque familiarem. Is cum ex triumphis suis innumerabilia agri iugera reipub. adiudicasset, viritim singulis quaternadena tãtum diuisit, & sibi ipsi nihil vltra reliquos constituit. Cumque a quibusdam crimina retur, quod minimã sibi partem attribuisset, publicam vero plurimam effecisset, dixit neminem debere putare id parum agri esse, quod sibi, familieque satis ad alendum sufficeret, hic modus agri ne alicui propter ignotam mensuram magnus fortasse videatur intelligat iugerum auctum quadratũ duplicatũ continere. Actus enim quadratus, centum & viginti pedibus vndique finitur, pedis autem mensura sexdecim digitorũ est. Erit igitur iugeri mensura quoquo versum ducentorum quadraginta pedum, & ideo dici iugerum Varro ait, quod iunctis duobus actibus quadratis finiatur. hanc rationem sequamur oportet si ciuitati nostrę bene consulere volumus, vt imprimis modus agri inter priuatos præscribatur, qua in re diligenter obseruare debemus numerum ciuium agrique magnitudinem ac fertilitatem. Nec vero his angustijs contentus ero vt satis esse putem singulis, quod diuisit Marcus Curius, qui propter frequentiam populi, & imperij adhuc paruitatem fortassis arctius dimensus est, sed senatoris iudicio permittendum statuo, quodcuique satis sit, & pręcipue cum opulentiæ, deliciæque tẽporũ nostrorũ plura efflagitent, quam casta illa ætas dentati, qui frugalitatem, ac persimoniam in laudẽ ducebat. Atqui priuatarum possessionum mensuram sepius auctam legim⁹ apud Romanos, adeo vt legẽ tulerit Tyberius Gracchus licere cuique mille agri iugera possidere. Sed hoc statuendum censeo, vt resp. diues agri sit, duplici ratione. imprimis vt frumenta recondere possit ad necessitatem populi cum tẽporum difficultas exigeret. Deinde vt tenues inopes, qui agros emere nequeunt, conducere possint a repub. Agros publicos vectigales potius facere, quã alio pacto locare lõge melius esse duco. Vectigales agri dicũtur (vt Paulus iure consultus refert) qui in perpetuum locantur, hac lege, vt quãdiu pro his vectigal pẽdatur, tãdiu neque ipsis qui cõduxerint, neque his qui in locum eorum successerint auferri eos liceat, vt pluribus in locis in cisalpina Gallia nostris etiam temporibus fieri consueuit. Hoc pacto longe ditior ciuitas erit, & eiusmodi vectigalia plæraque ad vsum publicum suppeditabunt, neque erit opus crebo tributa imperare, quæquidem molestissima populo sunt, & inuidiam faciunt his, qui reipub. pręsunt. Hæc ratio diligenter obseruanda est, vt maior pars agri publica sit, minor autem priuata. Illa enim Platonica comitas optimis argumẽtis ab Aristotele repudiata est, Et cõuict⁹ ille Lacedæmoniorum in quo publice epulabantur, omnia quę in publicum conge-

M. Curius dẽtatus.

Iugerum

Actus quadratus.

Pes.

Tyberius gracchus.

Paul⁹ in. l. i. ff. si ager vectig. vel emphi. pe.

Lacedęmoniorũ conuictus lycu. g⁹ instituit.

blicum congerebant magnę admodum difficultatis esset, & haud scio, an persuaderi posset ętate nostra, propter diuersos hominum mores, studiumque rei familiaris, cui plęrique omnes incumbunt. Nusquam enim inuenitur populus aliquis, qui in communi laboret, publice epuletur nihil priuati quispiã possideat, sed complures patresfa. societatem ineunt vtilitatis gratia quo cõmodius degere possint, ciuilemque societatem constituunt. Quocirca de singulis domibus aliquid deinceps scribere, ęquum esse censeo, nam de agri ratione latius tractabimus infra, vbi ex hippodami millesij sententia ciuitatẽ regionem, atque agros diuidemus.

¶DE SIMILITVDINE REI FAMILIARIS & reip. de officio patrisfamilias, de seruitijs, & eorum vsu.

¶Titulus secundus.

REI familiaris, & publicę ratio in plęrisque cõuenit, Nam sicut ciuilem societatem paucos qui imperẽt multos autem qui obsequantur habere oportet, sic rem domesticam vnum qui præsit, & eum quidẽ ætate maiorum reliquos autem omnes qui pareãt habere debet. Et sicut in ciuitate ęquo animo obtẽperando alijs iuste imperare dicitur, sic obsequẽdo rem familiarẽ regere cõsueuimus. Leges sibi preesse sciunt, qui magistratum gerunt sic & qui familię presunt optimi patrisfa. normam imitantur. Bene igitur in quibusdam ciuitatibus obseruatur, neminem in senatu cooptari posse, qui familię curam non gerat. Doctissimi veteres, qui eleganter admodũ locuti sunt ea, quę volebant oñdere magna cura, ac solitudine fieri, siue etiã ingenti animi affectu familiariter facta dicebant, vt apud Terentium comicorum obseruantissimum. senex ille de filio loquitur, hic paruę consuetudinis causa, huius mortem tã fert familiariter, quid hic mihi faciet patri? grauiter voluit ostendere eum illius tulisse mortem, nec ab re huius verbi consuetudo esse videtur. Sit igitur diligens oportet, qui familiam gerit, et ea imperet, quę factu non dificilima sint. Memineritque semper se aliquando paruisse verbis potius quam verberibus castiget. malitque familiam seueritatem suam vereri, quam sœuiciam formidare. Pessime enim cum ea familia agitur, quę metu potius, quam studio ad industriam excitatur. In magnis præterea laboribus, magnisque functionibus primum se ostendat oportet Paterfa. pudebit enim desidię, ignauięque minores, vbi maiorem solertem, industriumque viderint. Sic alia ex parte cauebit, ne quid turpiter agat, quod familiares sui suspicari possint. Longe quidem magis qui pręsunt, exemplo, quam peccato nocent. Disciplina rei familiaris duas imprimis considerationes habet. vnam erga personas quibus pręest, alteram autem circa res. Personarum in familia alię ingenuę sunt alię vero seruituti addictę. Quoadmodũ erga se habeat, erga cõiugẽ, erga filios, erga seruos optime oportet vt calleat paterfa. seruorũ conditio misera est, viles enim personę famulantur, & precipue tempo-

Familiariter factum.

Familiaris rei disciplina

pue temporibus nostris,quibus per religionem christianā non licet seruū sacris nostris initiatū,& iure optimo. Iniquum nanque esset hominem illū homini seruire,quem sacro fonte ablutū deo dicamus. Apud veteres autem magna multitudo fuit seruorum, adeo vt ex vrbibus nonnullis liberos omnes exagerint,& nonnūquā redeūtes dominos hostili bello exceperint. Scytharum gentem inuictam pene fuisse legimus. Nam darium regem præsarum a finibus suis non modo prohibuerunt,verum in turpem fugam verterunt. Cyrū cum toto exercitu trucidauerūt,Alexandri copias deleuerunt. Parthicū ac Bactrianum imperiū cōdiderunt,Asiam annis mille & quingentis vectigalem habuerunt,a qua tamen victores tertia expeditione cum redirent (annis enim octo a coniugibus affuerant) seruili bello extruduntur. Coniuges nanque tedio lōgę expectatiōis fessę,seruis ad custodiam pecoris relictis rursus nupserāt,qui redeūtes dominos non sine cęde finibus prohibuerunt, & quāquam postremo dominorum victoria fuit,tamen vario marte sępius pugnam inuaserunt. Victi serui crucibus affixi pœnas dederunt. Mulieres autem turpitudinis conscię,partim ferro,partim laqueo mortem sibi consciuerūt. Inter memorabilia Romanorum bella nonne etiam seruile bellum nominatur? quod nomen ad victis seruis magnauit. Vt macedonicum, & punicum a victis pœnis, macedonibusque, & sic Chrysus Spartacus, qui ruptis ergastulis seruilem exercitum contra romanum imperium duxerunt nomen in bello meruerunt, vt nonnulli alij ingenui imperatores pręstiterunt, etiam nonnunquam seruitia spectatę fidei exempla, vt Claudius Plotius Plancus seruus, is enim præscriptus a triumuiris fuerat, & in villa iuxta salernum latitabat. cumque milites ad inquirendum missi vnguenti odore,quod delibutus erat, eum indagarent,eius seruos comprehenderunt, qui multum ac diu male habiti,varijsque tormentis lacerati, non prius dominum prodiderunt,quam miseratus fidem seruorum,plācus in medium venit,iugulumque militibus prębuit,vt a cruciatu seruos liberaret. Marcus etiā Antonius orator peregregius incesti reus fidem serui,qui laternam pręferebat ad iudicium deducti,expertus est,qui verberibus laceratus,equuleo suspensus & candentibus laminis exustus,nunquam domini incestum cuius cōscius fuerat,iudicauit. Sic & alij nonnunquam inuenti sunt, sed seruili fides raro(si fides)tentanda est. Liber homo qui seruis imperat imprimis cogitare debet eos homines esse,non beluas,nec seuire in eos verberibus, & catenis,obdurant nanque plagis,nec quippiam agunt,nisi inuiti. Mitius agēdum est cum eis exigendo quotidiana opera,non inclementer laudanda eorum industria,quo alacrius laboribus incumbāt,cibaria eis impertienda sunt,quę robur firment,sine elegantia,& sumptu. vestis quoque sit quę ęstate tegat,hyeme autem a frigore,ac pluuia defendat. Algidi namque serui,tremebundi, & famelici nullum officium pręstare possunt,proinde mansuetudinis humanitatisque maiorum nostrorum meminisse debemus,qui patroni potius nomen quod a patre trahitur in sua mancipia voluerunt,quam domini quod quidem tanquam odiosum abdicarunt. Diuidenda opera inter seruos sunt, & illi ad rem rusticam dimittendi,qui robustiore sunt corpore,gratiliores autem,minusque validi ad artes illas,quibus a natura aptiores esse videbūtur. Veteres ergastula habebant in quibus mancipia ad opera dimissa obseruabātur,nunc

Scythię

Sctyhęa seruis suis finib⁹ exclusi.

Chrysus & spartacus gladiatorum duces.

C. Plocius plancus.

M. Antonij oratoris fidelis seruus.

Seruilis fides raro tentāda.

Ergastula.

tur, nunc autem propter paucitatem seruorum, quoniam vsus ille desijt, nihil de ergastulis præcipiendum est. Cauendum est ne propter difficultatē serui desperent, seuiunt nonnunquam in imbecilliores & heri verbera in liberos, coniugesve vlciscuntur. Memoria nostra seruus extitit ingenij pessimi, animique truculenti, huic sœuissimus herus fuit, qui in eum verberibus seuire nō desinebat, iratus seruus cum dominum vlcisci nequiret, duos quos habebat infantes anniculum vnum, alterum bimulum corripuit, turrimque editam conscendit, dominūque vocauit, monuitque vt infantes suo gremio exciperet, quos quam primum elisos parieti, deiecit, seseque præcipitauit, ne viuus in potestatem domini veniret. Pessima mancipia alienanda sunt, optima autem seruanda, & spe libertatis proposita cum illis agendum est, vt intelligant se aliquando libertinos fore, quodquidem vtile erit in omni familia, addicti vero, qui ære nobis obnoxij, per leges seruire coguntur, donec soluerint mitius a nobis tractandi sunt. Reminisci nanque debemus, eos quam primum æs nostrum opera compensauerint, ingenuos homines esse non autem libertinæ conditionis, vt emancipati serui, qui post acceptam libertatē officia nonnulla ciuili iure nobis præstare debent. Quocirca habendi sunt vt conducti mercennarij, quibus omnia liberi hominis officia præstanda sunt, opera clementer exigenda, pactaque merces pensitanda, bene enim de illis audire plurimum proderit, cum operarios alios conducere oportebit.

Mirabile serui vnius exēplum.

¶DE CONNVBIO MARITALI, ET veram amicitiam inter coniuges esse.

¶Titulus tertius.

OMNIVM Societatum nulla magis est secundum naturam, quam maris & fœminę. Est siquidem vnicuique animali insitum a natura sui generis studium & conseruationis ratio per coniunctionem maris & fœminæ. Nulla enim belua adeo truculenta esse potest adeo soliuaga, aliarumque aspectum fugiens, quę suo tempore sui generis compar procreandi causam non quęrat. Optime tamen Plato ostendit per naturam mares vbique gentium non modo inter homines, verum omnia animātia fœminis præesse, hi enim robusti magis, & duriore corpore ad tolerandos labores cernuntur quocirca & pastum quęrere latibula tueri, & natos ab omni vi, atque impetu defendere magnis viribus solent. Hęc naturæ institutio nos admonet, vt cū proposuerim9 de ciuili societate disserere, nullaque societas magis sit secūdū naturā, quā maris & fœminæ, de cōnubio maritali aliquid scribamus Et pręcipue cum matrimonia ciues ciuibus diuturna necessitudine cōiungāt, & infensos, atque inimicos concilięt. Vt de Iulio Cæsare, & Gneo pōpeio legimus, quorū affinitas quādiu viguit, ciuile incēdium sedauit, & durissima quæque bella ad pacē, & cōcordiā redegit. Nā nisi raptę virgines sabinæ parentum animos placatos, connubijque iura reddidissent, actum omnino de re Romana fuisset. Magni igitur interest de cōiugio disserere,

Mares vbique fœminis præsunt.

Iulius Cęsar & Gn. pōpeius affines.

ſerere,ſi pręcepta Reip.abſoluere volumus, qua in re haud ſcio an omnino a Platone diſcedendum ſit cum ille pręcipiat ſecundum tragicam ſententiã vetuſtiſſimumque prouerbium, amicorum omnia communia eſſe & communem amicitiam in Rep.ſtatuat,vxores,liberos,reſque omnis eſſe debere aſſerit.Quæquidem res nec vtilis mihi,nec conueniens,aut decori eſſe videtur.Nam ſi mulieres,in medio relinquũtur,concubitus earum vulgaris erit. Vnus pluribus congredietur,vna plures viros complectitur.Ordinem Platonicum illum(quem pudoris cuſtodem facit) obſeruare impoſſibile factu eſſet repugnante natura,nec aliud quippiam mihi hoc videtur, quam naturalẽ amicitiam deſerere,& communem quandam, quę nunquam inuenitur, querere,ducit enim homo vxorem non modo procreandi cauſa, ſed vt conſortem vitæ ſibi eligat,quæ vtriuſque fortunę ſecum ſit particeps.Ipſe enim qui ratione ducitur commoda vitę ſuę querit,nec ſatis ſibi ſine coniuge conſultum eſſe cernit.Idcirco cum domicilium parauit vxorem ducit, liberis vt indulgeat,commodius degat, & vtriuſque fortunę caſus ęquius perferre poſſit.Eſt imprimis homini neceſſarium,victum querere, vt in ſenectute, atque ęgrotatione ei tutius ſit conſultũ. Quocirca opus eſt vel ruſticari, vel nauigare,vel ab alio aliquo genere negociari,vt aliquas facultates acquirat. Ideo prouida humani generis parens noſtra natura materiale coniugium cõparauit,vt non ſolum iocundiſſima,verum vtiliſſima vitę ſocietas iniretur, proinde(vt Xenophon in libro,qui de re familiari inſcribitur,prodidit) fœminas diuina prouidentia timidiores fecit,quam viros,quia eas cuſtodię,diligentięque aſſignauit.Metus enim ad cuſtodiendi diligentiam plurimum cõfert,& naturalis mollicies artes illis tradidit, quibus intra parietes domeſticos cum vtilitate exerceantur.Pręterea cum victus cultuſque humanus non vtilis paſſim in propatulo aut ſilueſtribus locis,ſed domi ſub tecto, & in penetralibus accurandus aſſeruanduſque ſit neceſſarium fuit viris foris ſub dio in hominum cœtu pluribuſque congreſſibus eſſe, qui labore induſtria compararet,ea quę ſub tecto reconderentur,quorum diſpenſatio,accura fœminæ magis conuenit,quam viro.Optime enim Ariſtoteles curam omnium rerũ quę foris ſunt viris,earum autem quæ domi mulieribus aſſignat, & indecorũ admodũ putat,quæ extra parietes fiunt fœminas querere, ſicuti quæ intra ſunt,viros diſpenſare.Et hac ſocietate non modo id aſſequimur, quod animalia reliqua,ne ſcilicet noſtrum genus diuturnitate temporis occidat, verum mutua auxilia vitę,tum cũ nobis a corpore minus belle eſt,tum cum ſenectus ingraueſcit omnia nanque pręſidia humanę vitę facilius,nobis per connubium,quam per ſolitudinem comparantur.Quid quod naturę reſtituere debemus,quod mutuo accepimus, vtpote vitam aliјs dare quam nobis parentes noſtri tribuerũt,qua ex re id nanciſcimur, vt filiј nobis per ętatem ſenio confectis,& imbecillioribus factis id reſtituãt, quod a nobis in eorum infirma ætate acceperunt.Alant nos in ea ętate,in qua baculo nitentes infirmi inualidique ſumus,ſicut nos,illos educauimus in prima eorum ętate, cum noſtris vlnis ſuſtinebantur,vel reptando humi niti conabantur. Et hoc pacto viciſſitudo naturę perpetuo adimpletur,& quod in ſimplici genere nequit in ſua ſpecie conſeruatur. prętere a ſenectutis noſtræ incommoda quę-

Sabinę virgines a romulo raptę.

Amicorum omnia cõmunia.

Viri imperiũ foris,fœminę domi exercẽt

quidem innumerabilia sunt,& varia morborum genera,quæ effœtam illam ætatem vexant,& quasi cōspiratione facta in senes irruunt, qua alia ratione tolerari possunt,quave consolatione leniri,nisi filiorum spe, atque auxilio. Multo enim minora mala videntur ea quæ patri senio cōfecto accidunt cū cernit se deficiente filios pubescentes corpore, & viribus indies adolescere, quam ea quæ viro orbato,ac sine progenie ,qui in seipso deficere animaduertit vires corporis,atque animi ,& secum spem omnē auxilij , posteritatisque decidere. Atqui mors ipsa,quę omnibus molestissima est,min⁹ aliquid molestiæ affert illis,qui cum sciant se esse mortales , nec posse diutius viuere, quam conditio humana patiatur,intuentur filios ex se genitos, qui eos exprimant,eorum nomine nuncupentur,& quasi per eos viui in hominum sermone post obitum reseruentur.nam qui orbi, & sine liberis occidunt , ruinā secum sui generis trahunt,maleque de Rep. maleque de hominum genere meriti perpetua obliuione obscurantur . Nec vestigium vitę suę vllum inter mortales aliquo tempore relinquunt, quodquidem pulcherrimo exemplo docuit adolescēs quidam lacedęmonius, nam cum Dercylidas optimus imperator in concessum descendisset,sedendi locū iuniorum nemo(vt moris erat)eidem cedere voluit quin exprobrando aiunt pro se quisque noli admirari,non enim tu,mihi qui cessurus sit,cum grandior natu fuero, genuisti. Proinde maximo bono videtur mihi orbare ciues suos Plato,cū filios ignotos esse parentibus precipit. Et hac in re non dissimiles homines beluis efficere,illi enim tandiu filios dignoscunt,quamdiu vberibus suis illos alunt expulsos autem lacte euestigio ignorant . Homines autem rationis participes nunquam eos negligunt,nunquamque ab eis negliguntur,viuunt simul,operantur simul,familiari alloquio,ac confabulatione fruuntur,vicissitudine officij,ac pietatis sustentantur,quaquidem re haud scio an quippiam aliud mortalibus maius accidere possit. Ducendam igitur vxorem ciuili viro esse duco,non modo necessitatis,sed commodioris,iucundiorisque vitæ gratia,cum qua grata vitę societas ineunda est,non ad libidinem explendam,sed ad propagandam sobolem,munusque ciuile adimplendum,quodquidem proprium connubij est. Præclare Aelius verus Romanorum imperator,quanquam vitę suę turpitudinem ostendit, vxori conquerenti de extraneis voluptatibus respondisse fertur, patere me coniunx per alias mulieres exercere cupiditates meas,vxor enim dignitatis nomen est,non voluptatis. Habet enim connubium,religionem in se quandam,non modo apud nos,qui secundum christianam veritatem inter sacramenta matrimonium censemus,sed apud vetustissimos,qui de religione a veritate aberrabant , quodquidem ex connubij ,vxorisque nominibus cerni licet.Nubere enim apud priscos operire, ac tegere significauit,vnde & nubes dictas varro asserit, quod cœlum tegāt, sic etiam nuptias , quod sponsus & sponsa eodem flameo a sacerdote operiebantur.Eleganter,& longe melius quam nos , veteres dicebant mecum nuptam,non autem mihi,quasi eodem flameo mecum coopertā ,Vnde hoc verbum tam ad mares,quam ad fœminas pertinebat.Pomponius vetustissimus fabularum scriptor in panuceatis dixit, sed meus frater maior post quā vidit me deiectum domo nupsit dotatæ vetulæ varicosę Aphræ.Sic & nouam nuptum,sicuti nouam nuptam apud Plautum legimus.Vxoris nomen etiam

Filiorum spe leniter lāguida senectus.

Dercyllidas neglectus quod liberos nullos haberet.

Vxor ducenda.

Nubere

Nuptiæ

Nupta mecū

Vxor.

etiã religionẽ pręſe ferre videtur.fit enim vngendo.puellę nanque maritorum ædes cum primũ ingrederentur poſtes oleo quod a ſacerdote acciperẽt, vngebant,lanamque ſtulta quadã ſuperſtitione iano, dijſque laribus profigebant,& lotos deinde quam primum maritos eodem oleo vngebant. Cuius rei vetuſtiſſimus poeta Ennius teſtis eſt,cum dicit Exin tarquinij bona fœmina lauit,& vnxit.Lex Romuli de matrimonio fuit,vt etiã ex gręcis teſtatur Dionyſius Halicarnaſſeus,mulierẽ nuptam,quę per ſacras leges viro cõiuncta eſſet,pecuniarũ omniũ,ac ſacrorũ eſſe ſociam.Vocabant enim Romani legitima,ſacraque matrimonia farracea propter farris cõmunionem. Nam vt gręci ordeũ vetuſtiſſimam frugẽ putabant,& ordei primitias in ſacris offerebant,ita Romani vetuſtiſſimũ far putantes ſacrificia omnia ex eo faciebant.ſocias autẽ fieri vxores viris ſacratiſſimi, & primi alimẽti ſacrificio volebant.& fortunę cõmunio cognomẽ habuit ſocietatis farris. Decretũ aliquando fecere Athenienſes,vt quiſque duas eodẽ tẽpore ducere poſſet vxores,quæquidẽ lex turpis omnino,ac pernicioſa eſſe cernitur, tollit enim munus,quod optimũ eſt ſanctæ amicitię,& efficit, vt nulla concordia inter virũ,& vxorẽ eſſe poſſet,iniquũ eſt nanque vnũ duas habere vxores, ſicuti & vnam duos habere viros, cũ natura ipſa virũ fœminæ æquo iure cõiunxerit.Socrates cũ pleroſque Athenienſes cerneret duas ducere,itidem efficere voluit,& cũ Xantipẽ haberet moroſum admodũ,& difficilẽ,ex qua Lampoclen genuerat. Ariſtidis etiã illius iuſti filiam ſine dote duxit.Mirtonem nomine,ex qua Sophroniſcum,menizenumque ſuſtulit filios,hę aliquando inter ſe(vt moris eſt)rixabantur, is autem per iocũ eas irridebat, aſſerens indecorum eſſe pro deformi viro formoſas vxores colluctari, qui iocis eas ad concordiã redegit. Et cum ſemel domũ rediret ab eis male mulctatus eſt.ſed admirari nolo Socratem virũ virtuti deditum duas duxiſſe vxores.Nam cũ priorẽ illam Xantipen iracundam admodum ac moroſam diu perpeſſus eſſet,admiranti Alcibiadi quod tam difficilem, tanque acerbã mulierem perferret, nec domo exigeret, reſpondit cum talem domi perpeteretur,ſe inſueſcere,atque exerceri ea foris ferre quæ quotidie ſibi per iniuriam,contumeliamque ab alijs inferrentur.Voluit igitur duas habere,quo habitũ patientię lõge magis perficeret.Quid quod apud Lacedęmonios (ſi vera ſunt quę de Rep.ſcripſit Xenophon)cõtrarium obſeruabatur, licuiſſe enim per legem,vnam(ait)duobus collocatam eſſe, vt ſcilicet perpetuo domi apud virum degeret,poſſet aliquando tamen ad amatorẽ diuertere ſine iiuria,ac probro,præcipue ſi vir peregre,militięve eſſet.Hę duarum opulentiſſimarum vrbium cõtrarię leges docuerunt, vt arbitror, oportuna fabella matris importunitatẽ amoliri.Papyrium puerum illum ſapientiſſimum, qui propter egregiam indolem ante ętatem in ſenatum cooptatus eſt. Nam cũ aliquando a patre(vt moris erat) puer admodum in ſenatum duceretur, cõſultiſque omnibus adeſſet,a matre non modo rogatus, verum verberibus ceſus eſt,vt ſecreta ei ſenatus proderet,puer autem, vt iam futurę virtutis ſigna oſtenderet ſcite admodum reſpõdit.Senatus hodie anceps fuit,idque cogitandum cẽſuit,quãquam primũ deliberabitur, vtilius ne ſit an vnum duas habere vxores,an vnam duobus eſſe denuptam.Pudet me duarũ vrbium non ſolum gręcię verum vniuerſi terrarum orbis clariſſimarũ decreta refellere,

Matrimonia farracea.

Ordeum vetuſtiſſima fruges.

Athenienſiũ decretum de gemina vxore ducenda.

Socrates vxores duas duxit.

Socratis reſponſum.

Vxor vna duobus viris apud lacedæmones,

Papyri' prętextatus.

lere,sed hoc ausim dicere nihil mihi videri his duabus legibus importuni⁹ nihilque quod iure optimo magis reprehendi,aut irrideri posset. De vxoribus variæ fuerunt leges,& turpissimę etiam consuetudines. Institutum fuit apud Athenienses,quoquidem permittebatur fratri Germanã sororẽ vxorem ducere,nec turpe fuit Cimoni Milciadis filio Elpinicẽ eodẽ patre natã coniugẽ habere,cum ciues alij cõplures eodem prescripto vterentur. Aegiptij quoque(vt Diodorus scribit)pro operibus, ac voluntate plures ducunt vxores,nullusque ex eis genitus spurius habetur, si etiam ex serua cõceptus esset. Ducunt enim solum parentem generis esse authorem,matrẽ vero nutrimentũ,& locum infanti præbere aiunt. Eorum autem sacerdotes non nisi vnã per leges ducere possunt. Turpius agunt britãni, vt locupletissimus testis est Iulius cæsar in elegantissimis cõmentarijs suis,cũ ait. Britanni vxores habent deni,duo denique inter se cõmunes,& maxime fratres cum fratribus,parẽtesque cũ liberis,sed si qui sunt ex eis nati, eius habentur liberi, a quo primum virgo quæque deducta est. Parthi vxores dulcedine varię libidinis singuli habent,idcirco nulla delicta adulterio grauius vindicant. Armenijs mos fuit(vt ait Strabo) virgines ante earum nuptias statutis diebus dotalẽ pecuniam quęsituras ad littus maris mittere,quæ etiam ex turpi quæ stupro relicta pudicitia,veneri sacrificium persoluebant. Simile quiddam de lydis scribit Herodotus. Nihil Babylone corruptius moribus quondam fuisse testatur Curtius,nihil ad inuitandas alliciendasque immodicas cupiditates instructius. Liberos enim,coniugesque cum hospitibus stupro coire modo precium flagitij daretur,parentes,maritique patiebantur. Hæc eo consilio dixi,vt omnes intelligant Romanos optime de matrimonijs sanxisse, quibus tamen si quid deerat pontificio christianorum iure optime additũ est adeo,vt ad cumulũ nihil possit accedere. Censores singulis annis luculentã orationem ad populũ Romanũ habebant,in qua iuuenes hortabãtur, vt singuli vxorem ducerent,idque e Rep. esse cõpluribus argumentis,exẽplisque ostendebant,nec paruę laudis erat,super ea re secũdo populi rumore,ac plausu perorare. Metellus Numidicus grauis,ac disertus orator, cũ censor esset, & ad populũ de ducendis vxoribus oraret. Eiusmodi verba protulit. Si sine vxore possemus quirites esse,omnes ea molestia careremus,sed quoniam ita natura tradit,vt nec cũ illis satis cõmode,nec sine illis vllo modo viui possit,salutis perpetuę potius,quã breui voluptati consulendũ esse videtur. Hæc manifesta cõfessio molestię rei vxoriæ minus grata fuit plęrisque omnibus ciuibus Romanis. Dicebãt nanque Metellũ cẽsorem cui consilium esset populũ ad matrimonia adhortari,nõ oportuisse de molestia, incõmodisque rei vxoriæ confiteri,ne dissuadere,abstinereque a matrimonijs populum potius quã adhortari videretur,ne paucorũ virorũ,mulierũque importunitas,ac difficultas in connubio maritali reliquis omnibus obesset, cum nihil pœne in omni humana vita inueniri queat,quod omni ex parte absolutũ, perfectumque sit, cumque hoc pro cõperto ducere possumus,nullã amicitiã magis stabilem inueniri,magisque omni officio, ac pietate accumulatam quam ĩ matrimonio. Quatuor pœne amicorũ paria cũ plausu, & admiratione omnium sæculorũ cõprobãtur,vixque eorũ laudibus Gręci oẽs scriptores, qui illorum noĩbus libros suos replerũt,satis esse videtur. Atqui infinitã pœne multitudinem

athenienſiũ inſtitutum.

Cimon milciadis fili⁹ sororem duxit.

Aegyptiorũ connubia.

Britãnorum mos cõiugalis.

Parthi.

Armeniorũ mos.

Lydi.

Babylonij

Metellus numidicus.

Quatuor amicorũ paria

dinē virorū mulierumque mutuo amore honesti cōnubij flagrantium non modo non admiramur, sed nec laude quidem aliqua afficimus. Pylades pro Oreste se morti obtulit Alceste Admeti Thessaliç regis mariti sui fata subiuit. Et Tyberius Gracchus salutem coniugis sponte sua, propria morte redemit. Nā cum domi angues duos repperisset, hoc fato destinatos, vt nisi alterutrū interemisset, ipse cum omni familia periret, sin marē dimitteret se euasurum, sin fœminā, Corneliā cōiugē tāto enim amore eius tenebatur, & tāti cōiugium faciebat, vt mori maluerit, quā vxoris fatum cernere. Et si Damō & Pythias diuturnæ pythagoricæ philosophię silentio eruditi, mutuo studio adeo inter se coniuncti erant, vt alter alterius sistendi in capitali iudicio vas factus esset, & ad diē redijsset, nō maiorē nobis admirationē reliquerūt, quā Mimorū cōiuges, qui a Lacedæmonijs ob crimē affectati regni, custodię mācipati, capitalique iudicio dānati, noctis tēpore (vt moris erat) supplicium expectabāt, eorū vero cōiuges, quasi viros supremo allocuturę, aditū a custodibus impetrarūt, cōmutataque veste, simulatoque dolore velatis capitibus maritos abire passæ sunt, sesque morti obiecerūt, vt viros incolumes dimitterēt. Sic & Theopōpus Lacedæmonius permutato similiter cū vxore habitu, e custodia (vt mulier) euasit, relicta cōiuge in eorum capitis periculo, a quo per eā fuerat liberatus. Achiles patrocli amici morte audita miserabiliter fleuit, vix a familiaribus prohibitus est, vt a sese manus abstineret. At Plācus qui Classem quinquaginta nauiū in asiā reduxit, postquam tarētū appulit, & vxor eius orestilla, quæ illuc eum comitata fuerat, repentino morbo correpta perijt, solutis de more exequijs ferro incubuit, quem cū amici prohibere nequirent, corpori coniugis coniunctum in rogum imposuerūt, cōmuneque sepulchrum tarenti cōstituerunt, vt maritalis memoria diutius seruaretur. Panthea quoque super quesitum viri inter mortuos milites cadauer ferro incubuit. Sic & Portia M. Catonis filia cum victum interemptūque Brutū virū suū excepisset, prohibentibus necessarijs suis ferrum candentes carbones ore haurire non dubitauit, nouoque genere mortis perpetuis seculis coniugalem affectum testata est. Sed quod ad singulis, aut paucis sit minore fortasse admiratione dignum videri potest. Quid quod apud indos mulieres omnes, cum est cuiusque earum vir mortuus, in certamen, iudiciumque veniunt, quam plurimum ille dilexerit (plures enim singulis solēt esse nuptæ) quæ vero est victrix, ea læta prosequentibus suis vna cum viro in rogū imponitur, victę autem mœstæ discedunt, cuius consuetudinis locupletissimus testis est Cicero in quinto librorum suorum, quos de tusculanis quæstionibus scripsit, & Græci nonnulli scriptores spectatę fidei. id verum esse affirmant. Fuerunt etiam quæ viros forti animo vlciscerentur, vt de Camma apud Galatas scribit Plutarchus in libello, quē de illustribus fœminis edidit, Erant eodē tēpore Galatarū potētissimi ciues Synatus, & Synorix necessitudine, etiam consuetudine coniuncti. Synatus vxorē duxit Cāmam forma, & moribus prestantissimam, ea de more patrię dianę (quę numē presentissimum habebatur) dicata erat, eius tamen amore nulla neque pietatis, neque affinitatis viri ratione habita impatienter tenebatur Synorix, qui flagitio facinus etiam addere cogitauit. Nam cum eam nullis pollicitationibus expugnare posset, dolo Synatum eius virum interemit, quip-

Pylades & orestes.
Alceste.
Tyberi⁹ gracchus.
Damō & pythias.
Vxorū mirabilis amor.
Theopōpus.
Achilles & patroclus.
Plancus.
Panthea.
Portia catonis.
Mirū de mulierib⁹ indiæ
Camma historia.
Synatus.
Synorix.

pe qui viri morte matrimonium viduæ omnino speraret, verum cum per eius potentiam Camma a necessarijs cogeretur, vt ei nuberet, simulato affe su viri, iniuriam vlciscitur, quando quidem ante aram deæ, quam cõnubij au thorem se inuocare simulabat. Phialam tenens quasi sacrificiũ faceret par- tem poculi hausit, partem autem Synorigi tradidit. Erat autẽ mulsum ve- neno mixtum, quod cũ ille ebibisset, his verbis dianam deprecata est. te dea rum pręclarissima obtestor, me huius vltionis tantum gratia viro synato su perstitem hactenus fuisse, Quid enim illo mortuo tanti temporis vsus affer re poterat, præter huiusce vltionis spem? Cuius iam compos tuo numine ef fecta libens volensque ad virum descendo. Tibi vero Synorix homini om nium deterrimo sepulchrum pro thalamo paretur, & pro nuptijs funus ami- ci, ac familiares tui pręparent. Facinus nanque quod tam nequiter in virum cõmisisti in pręsentia animaduerti. Synorix dolore, simul ac furore perci- tus circũferri se lectica iubet. Atqui cum remedij nihil afferretur, magno cũ dolore e vita migrauit. Camma vero vbi defunctum Synorigem cõperit prõpto animo, & hylari vultu diem obijt. Sed ne in exemplis censendis, quędem innumerabilia essent plurimus esse videar, formonem perstrigam, non multisque cõcludam, nulla verior amicitia, nulla crebrior, nulla vtilior, nullaque sanctior esse potest, quã illa quę maritali coniugio copulatur. Pro- inde vere mihi locutus videtur propertius cũ ait, Omnis amor magnus sed aperto coniuge maior. Et suauissimę illę lamentationes auditę etiam mani- bus (si poetis auscultare volumus) Orphei Thracis pro chara cõiuge Eury- dice, id verum esse tractantur.

¶DE OFFICIO MARITI.

Varronis me nippea.

¶Titulus quartus.

SATYRAM Menippiã scripsit M. Varro ĩ qua quidẽ de officio mariti differuit, ea cũ plęrisque alijs libris eius nusquã memoria nostra reperitur & certe si extaret lucem nobis hoc loco pręclaram faceret, cũ viri illius doctrina admirabilis appareat, nõ ex li- bris qui perierũt, sed ex indicibus quibusdã, & parti- culis, quas plęrique scriptores quasi testimoniũ rerũ suarũ in eorũ scriptis inducũt. Sicut Aulus Gellius in primo librorũ suorũ de noctibus acticis, ca. xvij. qui de corrigenda vxore eiusmodi Varronis verba ponit. Vitium (inquit) vxoris aut tollẽdũ, aut ferẽ- dũ est, qui tollit vitiũ vxorẽ comodiorem præstat, qui vero fert sese melio- rẽ facit. Tollere hoc loco Gellius corrigere significare ait, & intelligit Var ronis fuisse sententiam, vitia emendanda in vxore esse a marito, sed quę mi nus emendari possent ferenda esse, quaquidem patientia mariti fiunt melio- res. Turpitudines autem, & flagitia neutiquam toleranda sunt, sed consulen dum est honori domus nostrę redigẽdaque vxor ad bonos mores, si fieri po- test, sin secus lege agendum est, accusatam de adultero vxorem Cęsar repu- diauit, & Lysiã authorẽ pręclarissimum non puduit, suam luculenta etiam

oratione obnoxiam facere. Perniciosissimi, ac temerarij ciues iudicandi sunt, qui deprehensam coniugem ferro vlciscuntur. Optime Cato censorius eum qui vxori magnum inferret, insectandum, detestandumque esse arbitrabatur, nõ aliter quam si diuina sacra, aut Remp. violasset, satis cuique, superque esse debet iudicem ac legem vltricem habere. impium nanque est, & omnino ab hominandum manus cõiugali cęde polluere. Nero per iracundiam vxorem Pompeiam ictu calcis interemit. Et quamuis ad sœuitiam natus esset, tamen tantopere eum pœnituit, vt illius cadauer non igni aboleri more Romano passus fuerit, sed rogum externorum consuetudine odoribus condiri iussit, & sepulchro Iuliorum inferri. Non tamen hęc eo consilio dixi, vt segnẽ maritũ esse velim, & oculis caligantibus, vt vltimus omnium probra vxoris sciat, sed diligentẽ laudo, & Linceis oculis om̃ia cõtuentẽ. Turpe enim fuit Antonio cęsarum optimo faustinam coniugem omnibus pudicitię laudibus efferre, cum turpitudo eius notissima esset, omnesque scirẽt eam apud Caietã conditionẽ cũ mimis & histrionibus elegisse. Nonne L. Sylla qui fœlix iactabatur, vel ex hoc solum infœlicissimus habendus fuit, quod vxorem Metelliani tũc pudicissimã esse arbitrabatur, cum vulgo sui corporis turpissimis quibuscunque potestatẽ faceret? & Grecis versibus Athenis decantaretur? Ipse autem ignoraret, nec thori sui labem suspicaretur, quam hostium conuiuio didicisset. Probro autẽ obijciebatur Philippo Macedoni, quod cum victor tot populorum, ac regum esset, vxorem adulterij suspectam haberet, & eius iniurias æquo animo toleraret. Ab ea nanque aliquando per iracundiam extrusus est, cum de more cubiculum introire vellet, qui exclusus tacuit, & tragico cauillo seipsum consolatus est, iniuriamque risu dissimulauit. Nec pudet maritum dissimulando vincere vxoris turpitudinem. Abutuntur enim fœminę cõiugis patientia, & impunitatem suã illecebram licentiamque peccandi esse putant. Deprehensam in adulterio Messalinam excusabat Claudius. Illa autem animum a crimine sumebat, & palam ea omnia agebat, quę antea clam, & remotis arbitris occultare cupiebat, & ad id tandem ab ea ventũ est, vt cilium in oculis seruorum, & ancillarum complecteretur. Nec cõtenta esset occulta volputate, nisi testem libidiuis suę multitudinem haberet. Scimus quid de ea loquitur Satyrorum excellentissimus cum ait Satyra sexta.

Quid priuata domus, quid fecerit hippia curas,
Respice riuales diuorum, Claudius audi
Quæ tulerit. ¶ Reliqua solutam orationem formidant. Sed Cornelius tacitus improbitatem, temeritatemque messalinę ostendit, vbi ait libro vndecimo. At messalina non alias solutior luxu, adulto autumno simulachrũ vindemię per domum celebrabat, vngeri prela, fluere lacus, & fœminæ pellibus accinctę assultabant, vt sacrificantes, vel insanientes bacchę, ipsa crine fluxo thyrsum quotiẽs, iuxtaque silius hedera vinctus, gerere cothurnos, caput iacere, strepente circumprocaci choro. Nimia etiam Augusti in filias indulgentia eas petulantiores reddidit. Vnde Iulia cum ei amicus quidam seuerus & grauis suadere niteretur, vt paternę frugalitatis exemplum sequeretur, per cõtemptum respondit. Pater obliuiscitur se Cæsarem esse, ego autem me cæsaris filiam esse memini. Ea licentia peccandi adeo accepit, vt vulgo potestatem sui corporis faceret, & cum cõscij flagitiorum mirarentur, quod simi-

Adulterã vxorẽ cęsar repudiauit.
Vxores mitiᵉ tractandę.
Nero vxorẽ interemit.
Vxori mortuę plus honoris quã viuæ nero tribuit.
Antonius vxoris turpitudinem regere curauit.
L. Sylla.
Philippus macedo iniuriã ab vxore acceptã risu dissimulauit.
Messalina claudij cæsaris vxor.
Iuuenalis.
Augusti indulgentia nimia in filias.

les agrippæ viro filios procrearet, quæ tot viris congrederetur, sibi licere (ait) adulteros admittere, cũ a viro grauida esset. Sed raro pudorẽ seruat mulier, quæ pudicitiã amisit. Sunt nonnullæ quæ turpitudinem suã verbis gaudeant profiteri, & labam animi atque corporis turpi etiam sermone inducant, quo facetę magis esse videantur, Vt Popilia Marci filia, quæ miranti cuidam quid esset, quod omnes bestię nunquã marem admittunt nisi suo tẽpore, cum pręgnantes vellent fieri, mulieres aũt semper virũ desiderarent, Respondit. Bestię etenim sunt. Videat tamen vir ne ipse, qui familiã regit, cuius dicto omnes audiunt, & imperata pro legibus habent, vxori turpitudinis, ac flagitij causam prębeat. Proinde caueat ne quid obscœni in vxoris conspectu vnquã loquatur, qua in re nonnulli plurimum peccant, qui verborum obscœnitate & sermonis turpitudine vxores ad libidinem alliciunt, fabellisque ea edocent, quibus illæ doctiores ad rem venereã fiant, alijsque amoribus incendantur. Quid quod scurras viri nonnunquã, aut parasitos inuitant, qui ea loquãtur, quę frigidas quasque fœminas incenderent? Quam sapienter Hyerõ Syracusanus Tyrannus, qui post Gelonẽ regnauit, animaduertit in Epicarmũ Comicũ, quoniã astãte vxore inter iocandũ nimis lasciue, atque obscœne locutus esset. Præterea multo diligẽtius abstineat se ab oĩ alieni corporis cõgressu, si pudicam coniugẽ habere vult. Nulla enim iniuria sanctam connubij societatem magis dirimit, quam adulterij non modo deprehensio, verũ etiam suspitio. Optime igitur Persæ grauiter in adulteros aĩaduertebant, quo firmior esset matrimonij societas. Clitemnestra apud poetas non solũ adultera, verum conscia, & adiutrix necis mariti inducitur. Sed cum cogitamus Agamenonem eius virum vlciscendi adulterij gratia ad expugnandam troiam cum tot milibus Gręcorum accessisse, & eum ipsum raptæ Briseidis amore adeo flagrasse, vt fortissimũ Achillẽ in eadẽ iniuria affecerit, quam in Paride vlciscebatur. Clitemnestrę facinus longe tolerabilius esse videbitur. Vlisses autem vxorẽ Penelopen pudicissimam expertus est, quandoquidẽ eam nulla iniuria lacessiuerit, & pręea reginas, ac deas (vt homerus tradidit) cõtẽpserit. Viri continentia plærumque pudicas seruat vxores, & hominẽ ipsum longe magis cõmendatũ reddit. Lelius scipionis amicus fœlicior hoc vno habitus est, quod in omni eius vita vni mulieri dumtaxat congressus sit vxori scilicet quam vnicam habuit. Paucę mulieres adeo modestę sunt, adeoque viris indulgẽt, vt æquo animo pellicẽ patiantur. Vnam lectitasse memini nõ sine admiratione tertij Aemilij prioris cõiugẽ Cornelię matrẽ, quę tantę comitatis, tantæque patientiæ fuit, vt cum virũ suũ Aphricę domitorẽ impatienter ancillam facie liberali adamare, & in delicijs habere sciret, rẽ semper dissimulauit, ne virum pręstantissimũ intemperantię reum faceret, quinetiam ab vltione tantũ affuit, vt mortuo Aemilio eãdẽ manumitteret, libertoque suo non exigua cum dote matrimonio collocauerit. Hanc tolerandę pellicis modestiam, ne Iunoni quidẽ (quam Iouis magni sororẽ, ac coniugẽ faciebãt) tradiderunt veteres quod pręcipue cerni potest eiusmodi epistola. Rex Alexander Iouis Hãmonis fili⁹ Olympiadi matri salutẽ dicit. Olympias vero ei rescripsit ad hanc sententiã. Ambo (inquit) mi fili quiescas, neque deferas me, neque crimineris aduersus iunonẽ. Malum mihi prorsus illud magnum est, cũ tu me literis tuis pellicẽ illi esse confiteris. Miti tamẽ ingenio Stratonicam

Popilia.

Hyeron.

Persæ.

Agamenon.

Vlisses.
Penelope.

Lelius vni tãtũ multorum cõgressus est.

Alexandri epistola ad matrem.

Deiotari Gallaciæ

Deiotari Gallaciæ regis vxorem fuisse comperi. nam cum se liberis (qui regni successores essent) carere animaduerteret, idque non viri vitio esse sciret marito persuasit, vt ex quacunque posset genitos sibi supponeret, quod cum ille negligeret, ex ancillarum numero virginem forma præstantem nomine Electram Deiotaro cōsiliauit, & ex ea genitos, tanquam proprios filios educauit. Paucas vero in omni hominum memoria inuenire est eiusmodi ingenio affectas, vt pellicem ferant, idcirco perfigenda est in domibus optima illa iureconsultorum ratio, qua præcipitur. Quod quisque iuris in alterum statuerit, ipse quoque eodem iure vtatur. Quid enim turpius est quam sua lege damnari? Et in aliis reprehendere, quod tu ipse, committas? Ridicula res fuit in omni Roma. po. cum Caius Licinius qui legem statuerat ne quis amplius quam quinquaginta agri iugera posset habere, damnatus est, quod mille iugera inuentus est possidere, quanquam per dolum dimidiam partem filio emancipasset. Turpe enim fuit Caio Licinio impetrasse a prætore, vt patri suo bonis interdiceretur, quod ea dissiparet, cum paulo post rem omnem per luxum adeo prodegerit, vt hęreditatem eius nemo inuentus sit, qui adire voluerit. Proinde iniqua omni ex parte videtur mihi lex illa vetustissima, quæ a Solone habet originem qua dicit. si vir vxorem in adulterio deprehēderit, occidito, at si ea virum, ne digito eum attigito. Ea lex cum in cœtu aliquando matronarum recitaretur magna comitate quędam ex earum numero arridens dixit, plane etiam video id temporis fœminas e consilio virorū extrusas etiam si qua extitisset legem hanc nunquā in sexum nostrum grassantem permisisset. Iniqua etiam lex fuit apud Aegyptios, vt Diodorus refert, marem nanque in adulterio deprehensum verberibus cędi iubet. Fœminam vero naso mutilari, vt ea parte plecteretur, qua magis facies honestatur. Ac cuius Iulius Cæsar qui in adulteram vel pariter capitali pœna animaduertendum cēsuit, quamquidem legem initio vrbis a Romulo editam fuisse refert Dionysius Halycarnaseus, in re tamē vxoria nihil difficilius electione virgines nanque domi aluntur, & raro admodum egrediuntur foras, vt videri possint, quocirca impossibile pœne factu est earum formam, ac mores scrutari, quę res quidem ancipites viros reddidit, quid acturi sint. Non enim parui momenti est vxorem ducere, & cum ea perpetuam vitæ societatem inire, quæ tibi omni ex parte ignota sit, hoc formidare videtur adolescens ille Terentianus, cum ait, aliquid monstri alunt, ea quando nemini obtrudi potest, itur ad me. Virginum mores nulla alia ratione deprehendi, nisi ex parentum similitudine possunt, verisimile nanque est ex optimis parentibus filios non deterrimos gigni. Quocirca pudica mater castas alit filiolas, & quæ probrum in se non admisit, flagitium filię non perfert. De impudica vero parente quid sperandum sit Iuuenalis docet, cum ait.

Scilicet expectas vt tradat mater honestos,
Atque alios mores, quam quos habet, vtile porro
Filiolam turpi vetulę producere turpem.

¶ Tutius quidem electione fœminę cum viris agunt, minusque a fortuna ducuntur. Eos nanque foris quotidie cernunt, & ex amicorum congressu facile mores, ac virtutes eorum scitari possunt. Pulchram vxorem plærique omnis adolescentes ducere cupiunt. Theophrasti tamen sententia est minore molestia deformem

Stratonica Deiotari.

C. Licinius.

Vir mulierē nō mulier virum corrigit.

Lex iulia de adulteriis.

Vxoria electio periculosa.

Fœmina virū facilius eligit bonū, quā vir fœminā.

stia deformem haberi,quam deformã seruari. Nihil enim tutum esse ducit, in quo totius populi vota suspirant,quãdoquidem alius forma, alius ingenio, alius facundia, alius liberalitate sollicitat,& aliquo modo expugnatur, quod vndique incessitur. Hæc diuus Hieronymus de mente Theophrasti philosophi accerrimi refert,sed quid agendũ sit, optime docuit vetustissimus poeta Ennius in Menalippes fabula,cũ ait eas fœminas incolumi pudicitia esse, quę stata forma sint. Gellius hanc sententiam declarat, asseritque ea statę formę esse quę nec formosissima,nec turpissima sunt, sed mediocritatem quandam habent,quęquidem omnibus in rebus laudatissima est. Hæc ratio etiã satis est ad sobolem procreandã. Nam venustas in fœminis plurimum adiuuat,in viris dignitas gratissima esse cernitur. Hęc & plurima in delectu vxoris cogitanda sunt,& illud imprimis, vt censu,genere & forma similem tibi deligas. Dissimilitudo contemptum,ac perpetuum iurgium parit,similitudo autem animos summa charitate deuincit,prodest etiam plurimum viro intactam vxorẽ ducere,& quę nemini nupserit. Duplex enim labor est eius qui viduam ducit. Prior vt dedicat alterius viri mores, alter vt suis consuescat, quam rationem quidem qua quam dissimili artificio,tamen manifeste docuit Tymotheus musicus qui duplicem mercedẽ exigebat a discipulis,qui alium habuissent preceptorem. Nec mediusfidius iniuria, difficilior nanque est obliuionis quam memoriæ ratio, vt Themistocles Atheniensis ad Simonidem poetam,qui memoriæ artem pollicebatur,ait, obliuionem quidem mallem, multa enim memini quæ obliuisci cupio. Hesiodus poeta librum ad fratrẽ persen scripsit,in quo docet quid patremfa. doceat Ancillam tenere ætatis emendam esse cesset,quę gratis moribus longe facilius imbuitur, quod quidẽ pręceptum ad vxorem facile transfertur,quę vt commoda sit, maritoque facile obsequatur omni studio curandum est. Sunt qui dicant,in deligenda vxore quatuor esse consideranda, imprimis mores, qui probatissimi esse debent, & in quibus si quid ambigui mussitatur nihil omnino agendũ est. Aetas deinde pensitanda est,quæ idonea sit oportet, viroque conueniens. Tertia ratio habenda est generis,tum quod ad laudem posteritatis accedit,tum quod boni a bonis,& fortes a fortibus creentur,vt ait flaccus. Quarta formę non modo iucundioris vitę gratia,sed ea ratione qua apud Maronem iuno Eolo vxorem pollicetur,vt pulchra faciat te prole parentem. His addunt nonnulli dotem, qua parum admodum cogitandum puto, vbi reliqua suppetant. Aristo. duo de viginti natas annos puellas nuptui collocandas censet, virum autem sexto & trigesimo ætatis anno opportune vxorem ducere asserit. Eiusmodi ętates perfectę sunt ad sobolem procreandam,sed ad mores perdicendos si minores aliquod annis essent commodius arbitrarer,& pręcipue ętate nostra in qua vitia in præcipiti sunt,vt satyrus ille ait,sententiamque Flacci Lirici vsurpare possumus. Aetas parentum peior auis tulit, nos nequiores, moxque daturos progeniem vitiosiorem. Mala enim malicia ante ætatem discitur. Ab hac Aristotelis sententia Hesiodus,& Xenophon discedere videntur,annũ nanque nuptiarum mulieri quintumdecimum assignant,viro autem trigesimum. Lycurgus cum Aristotele sensit & rationem geniturę habet, quando fœmina quinquagesimo ætatis anno parere desinit,vir aũt quinto & septuagesimo gignere. Idem tamen Lycurgus docuit turpe esse ætatem illam sine nuptijs

Fœminę quæ pudicæ.

Viduę nuptias labor duplex cõicatur

Tymothęus musicus.

Themistocles obliuiõis artem memorię prętulit.

trangredi.nam

trāsgredi. nam eos infamia notari iussit,& ex theatris exigi, qui annos septē & triginta nati,sine vxoribus essent. Romani quoque eosdem immunes ab omni publico munere faciebant,eosdem indignos ducebant a Rep.honestari,qui eam ne sobolem quidem adiuuare vellent. Instituat vxorem vir optimis moribus,ne cum ea minis, contumelia,aut verberibus agat,est enim seruile,& indignum familiari societate,quinimmo obdurant plagis coniuges,vt pessima quędam seruitia,quæ vapulando deteriora fiunt, & verberibus magis magisque in dies in libidinem suam accenduntur, sic fœminę longe minus dicto auscultant,perperamque omnia agunt,cum inclemētius a viro habentur,& occasionem deinde aliquando nocte in omnē turpitudinem ruunt, nullaque maritalis coniugij habēda,aut reuerentia retinentur. At qui minime se peccare putant quando vltionem verborum excusare possunt. Ratione igitur cum illis agendum est, vt intelligant omnia pro cōmuni vtilitate familię agi,proque dignitate,atque honore coniugij. Secreta præterea matrimonij intra cubiculi parietes delitescant, male enim sibi, & pudicitię vxoris consulit vir,qui ea prodit,quę tacenda sunt. Candaulus Lydorū rex vxorem habuit cuius forma deperibat, nec satis ei erat illam omnibus prędicare & matrimonij reticēda pandere,sed testem voluptatum suarum habere voluit,proinde eam nudam sodali suo Cyeno,vel Gygi(vt herodotus ait)ostēdit,qua visa ille in amores eius ita exarsit,vt nihil amplius nisi qua fraude ea potiretur cogitaret. hoc tandem spectaculo cum existimaret se a viri proditam,quasi ille alteri delitias suas alienasset,occidere virum adultero permisit eique & se,& regnum tradidit,ita Candaulus regnū,vitam, & vxorē amisit, cū minores voluptates suas fieri silentio putaret. Cleobulus Lydius,qui vnus e septem grræciæ sapientibus habitus fuit, duo in re vxoria optima præcepta tradidit,vnum vt cum ea nihil blandicijs agamus. Alterum vt præsentibus extraneis eam nunquam obiurgemus. Illud enim vecordię esse ducebat, hoc autem vesanię. Credat præterea vir coniugi omnia,quę intra parietes domesticos sunt,eorumque dispensationem illi permittat,illa præstet sedulitatem domi, maritus autem industriam foris, illa filios nutriat,vir autem instituat. Sciat opus esse paterfamilias,quę ad vsum familiæ spectāt,& hoc non fenore,aut turpi quęstu,sed aut ex agricultura,fructuque,terrę,quæ nunquam auara est,nunquam mentitur cultoribus suis, sed semper credita semina vberrimo fructu,ac fenore restituit. Aequum etenim admodum esse videtur,vt cōmunis omnium hominum mater liberos suos vberibus,copijsque suis alat atque educat,aut si minus agere vult,vel ex liberalibus disciplinis debitā mercedem accipiat,quam se familiamque suam alat,vel mercaturam, nauigationemque exerceat,vendendo, emendoque sine mendacio, ac vanitate,aut alias honestas artes ad vsum,ornatumve ciuitatis, de quibus superius satis diximus. Præterea parta vt tueri sciat opus est, quam virtutem non minoris diligentiæ quam superiorem plærique faciunt. In illa enim superiore fortuna,in hac autem prudentia magis cernitur. Recte admodum Ouidius poeta peregregius ait.

Non minor est virtus quam quęrere parta tueri,
Casus inest illic, hic erit artis opus.

¶Frustra enim susciperetur quęrendi labor,vbi nulla peccandi ratio esset,& prodigendi

Vir & mulier qua ætate sūt affecti.

Cęlibes reip. mulieribus indigni.

Candaulus.

Iactantia maiores fieri voluptates.

Cleobuli pręcepta duo de re vxoria.

Auarus.

prodigendi dispendium nullo vnquam lucro reparari potest, nec aliud est cribraria vrna aquam haurire (quo supplicio apud inferos Danai filie cruciãtur) quã querere, & per luxum prodigere, nolo tamen auaritia laborare patressa. qua peste nulla pernicisior esse potest, nullaque ab omni humanitate magis aliena, auarus siquidẽ omnibus obest, oĩbus est odio ñec sibi nec suis aliquando prodest, nũquã letatur, semper tristis est, morsus anxius, & difficilis, is non modo vxori, liberis, familiæque indulget, grateque vitæ aliquid impartitur, verum Genij fraudator semper esurit, semperque sitit, & inexplebili auiditate torquetur, nihil vnquam quod satis sibi sit, accipere potest. Scite admodum Attalus ille, auarũ famelico cani comparabat, qui ante mensam domini, micę panis frustrũ exciperet, quęquidẽ nullo gustu quãprimũ ĩtegra duorat. Et aperto statim ore inhians alia expectat, semperque ad spem futuri erectus est. Idem auaro accidit qui lucrum, & omnia, quę sibi ad fortuna porrigũtur sine vlla voluptate, aut iocunditate ingurgitat, & quamprimũ rapinã sese ad erigit. Optime Apollonius poeta qui argonauticã scripsit, auaros sub figmento Harpyarũ pinxit quę virgineo aspectu eblandiũtur, vncis pedibus rapiũt, illuuię ventris omnia fedant. De quibus præclare Maro noster Mantuanus poetarum excellentissimus dixit his versibus.

Harpyæ.

Tristius aut illis monstrum, nec sœuior vlla
Pestis, & ira deum stygij sese extulit vndis,
Virginei volucrum vultus fœdissima ventris.
Proluuies, vnceque manus, & pallida semper, ora fame.

Patersa. qualis esse debet

Antoninus pius frugalissimus.

¶ Parcus sit igitur, & continens patersa. alienus ab omni luxu, elegantias, deliciasque respuat, & quotidianum viuendi vsum ad valitudinem, frugalitatẽque dimetiatur. Imiteturque Antoninũ cognomento pium, & cuius victũ eiusmodi fuisse scribunt, vt in eo opulentia sine reprehensione, & parsimonia sine sordibus. Non squallidus sit, nõ pãnosus, familiãve sordidam habeat, sed ad mediocritatẽ omnia dirigat, & se, & suos, & vestem, & ornamenta omnia, sic instituat, vt mediocriter omnia agere videatur. imiteturque parentis mores, si rectevixerit, pręponatque sibi ante oculos veteres illos, qui secũdo totius populi rumore bene vixerũt imitantẽ eñ eũ qui rectis vestigijs antecedit, iure optimo laudandũ esse censeo. Fruatur rebus pręsentibus & bene agẽdo meliora speret, angusti siquidẽ animi est inopiã nimis formidare, & propterea non frui rebus quæ adsunt, quod se cariturum illis aliquando timeat. Hæc de officio viri satis. Nunc autem ad mulieris officium descendam.

¶ DE OFFICIO VXORIS, DE VIRginitate, ac pudicitia.

¶ Titulus Quintus.

CVRA Rei familiaris intra domesticos parietes solis matrimonijs incumbit. Iniquum nanque esset, vt vir qui querẽdi studio foris laborat & domum se recipit, quasi in portum tranquilitatis post difficilem nauigationẽ, etiã domi vexaretur sic relicta omĩ cura ocium, requieque desyderans ad domesticos penates confugerit. Proinde sedulitatẽ prastet vxor, curaque suscipiat omnium

suspiciat omniũ rerum.quę domi sunt, secundũ præspcriptas leges mariti, cui omni ex parte parere debet. Temeraria omnino mihi videtur lex illa apud ægyptios, cuius meminit Diodorus siculus,in qua iubebatur in priuatis rebus vt mulier viro dominaretur, virique omnes intra penetralia ad arbitrium vxoris se victuros mutua stipulatione pollicebantur.Hæc constituta ab iside eorum regina sunt,quã longe pluris quam regem faciebãt. Idcirco irridenda sunt,& omni ex parte abolenda,quamuis incidi in colũna sepulchri in Nisi vrbe Arabię isis iusserit hæc verba,quę legibus statui nemo solent.Pessime nanque in ea familia agitur in qua fœminæ dominantur, viri autem parent, fungatur igitur officio suo vxor, sed viribus imperij nunquam obliuiscatur. Præclare Martialis ait.

Inferior matrona suo sit,prisce marito,
Non aliter fiunt fœmina,virque pares.

¶Suppellectilem disponat imprimis vxor, & quæ lauta magis sunt, & ad vsum melioris vitę reseruãda,siue ad muliebrem mundũ, virilemve ornatũ intra penetralia tutiora suo ordine disponat,vt si quando vsus venerit,in prõptu sint,nec querentem fallant. Est enim certissima paupertas cum rem,quã habeas,desideres,& eius indigeas,ignoresque quo loci proiecta sit.

¶Diligenter apud Xenophontem Socrates Ischomachum illum audit recẽsentem suis locis singula instrumenta, & domesticã suppellectilem, vbi ille secernit quę ad rem diuinam pertinent,quæque ad mundum mulierem diesque festos comparata erant,deinde quę ad virilem vsum,vt ornamenta dierum solennium,arma & tela artiumque instrumenta disposita vsque ad muliebre lanificiũ.Taliter igitur matrona omnia quę domi habet disponere debet,vt ad vsum facile depromantur,recte conseruentur,oculum dominę non fallant,vt si quando res aliqua ex suo loco delata esset,eam quęrat vacuitate admonita,rursusque collocet,quę res quidem eam magno labore liberabunt, & penetralia,ac re conditoria aspectu longe honestiora reddent. Esculenta præterea,quibus in diem vescuntur prõptuarijs disponat non longe ab instrumentis,quibus cibos prępara mus, quæquidem non modo ordine suo disposita,verum nitida,& splendida esse debent, cum elegantia,& gratia, alia vero cibaria conseruanda ad vsum plurium mensiũ quę vno penoris nomine proprie nuncupantur.Nam(vt Gellius cap.j.li.iiij.ait)penus non quę esui,potuique indies singulos parantur dicenda sunt, sed ea potius, quæ longe visionis gratia contrahuntur,& reconduntur ex eo quod non in promptu sint, sed intus,& penitus habeantur,penus dicta sunt. Ea igitur reconditoria habere debent magis abscondita,quę sæpius tamẽ reuisenda sunt a puluere,situque extergenda,ne blatta, tinea,mure, noctuave exedantur, & ne multus in his rebus pene vulgaribus sim,ita domi singula disponat matrona,vt omnia suo tẽpore conseruentur,hospitum aspectum non reformident, & cum adsint non desiderentur. Pręterea quę esui,potuique in dies singulos sunt,& prãdij,cœnęque gratia parantur,vt nec ad ingluuiẽ atque ebrietatem familia ingurgitetur.Nec ad nimiã persimoniã esuriat, ac sitiat. Mediocritatem igitur seruet, & sic vno eodemque tẽpore valitudini, reique familiari optime consultum erit.Moderetur,& summa diligentia quę ad seipsam spectant,& ornamenta imprimis,quę rem familiarẽ valde hauriunt.Magno enim emuntur,& paruo

Ischomachus optimus œconomus.

Ornamenta muliebria rẽ familiarem hauriunt.

Pythagoras frugales crotoniatas reddidit.

temporis curriculo,aut vsu consumuntur,aut longe minoris veneunt. Pythagoras post diutinam peregrinationem Crotonam venit, ciuitatemque offendit in desidiam luxuriamque plapsam,propter desperationem profligati exercitus centum & viginti millium armatorum a parua locrentium manu. Verum cum ad frugalitatem populum redigere vellet.Matronas seorsum a viris allocutus est, easque ad pudicitiam,& ab obsequia virorum adhortabatur, tandeque assecutus est,vt fœminę auratas vestes,cęteraque ornamenta velut instrumenta luxurię deponerent,iunonique consecrarent,præ se ferentes vera ornamenta mulierum pudicitam,pudoremque esse,nonvestes.Ergo legis voconię meminerint matronæ,quæ ad comprimendos,coercendosque muliebres ornatus edita est,quamuis enim domini rerũ esse Romani glorientur, tamen modũ luxurię muliebri statuẽdum esse censuerunt.Metiatur se ad similitudinem earũ,quæ modestissime in ciuitate habentur quęque de omnibus bene audiunt. Nihil nanque magis formidare debet fœmina animi ingenui, quam rumorem malum. Quæ enim semel male audit siue iure,siue etiam iniuria, magna cum difficultate populi famam recuperare potest. Deficiente aliquando neglıgentia quadam igne vestali, putãtibusque omnibus id polutione accidisse, Aemiliam virginem suspectam habebant,quę cum animaduerteret his verbis deam deprecata est. Vesta vrbis Romę custos siquidem pie, & iuste sacra tibi annis paulominus triginta perfeci, ostende mihi, nolique famã, ac vitã meã negligere. his dictis carbaseæ vestis, qua amicta erat fasciã super aram iecit,nulloque ante igne existente flamma statim emicuit,ita vt nec ciuitati lustratione,nec nouo opus esset igne. Eiusmodi miraculo vitę periculũ euasit innocẽs virgo Aemilia, vt Dionysius Halicarnasseus refert cui quidem maiorẽ fidem adhibẽdã censeo in rebus Romanis,quã reliquis grecis scriptoribus quandoquidẽ latine optime sciuit, habuit eñ præceptorẽ,M.Terentiũ Varronẽ cuius seruus fuit,vt ipse testatur cõpluribus annis,& hęc eruta ait ex libris heri sui de antiquitatibus.Claudia quoque virgo vestalis famosa etiam perperam habebatur,in omni romano populo,nec aliter a calumnia liberari,quam simili miraculo,nam nauis sacris idęę matris onusta tyberi fluuio hęreret,nec vllis humanis viribus trahi posset,palã deam precata dicitur Claudia,vt si de pudicitia sua ei constaret,se sequeretur,distinctoque loro nauim omnibus spectantibus traxit,fidemque pudicitię numinis testimonio approbauit.Simili etiam modo impudicitię crimen deprecata dicitur,Tuscia eiusdem numinis.nam Romano spectante populo cribrum arripuit vestamque inuocans ait.si castas sacris tuis semper admoui manus effice,vt aquam ex tyberi haustã in ędem tuam perferã.Quodquidẽ cum impetrasset clamore,& admiratione populi totius absoluta est.Hęc diligenter cõsyderanda sunt,fœmina enim suspectę pudicitię infœlicem vitam agit,vera nempe est illa Basilidis Lyrici sententia asserentis egregium pictorem sic faciem speciosam coloribus ornare, quemadmodũ pudicitia surgentem vitam perpetuo decore honestat. Vera nanque ornamenta fœminarum sunt modestię pudicitię pudorisque laudes,quæ nullo auro, nullis gemmis,aut margaritis cõparari possunt.Male olẽtis cœni putor nullo odore vincitur,nec vnguẽto egent,qui per se bene olent. Atqui quando quidem non omnia in optima etiam fœmina esse possunt,pudicitia sola est,quæ suppetit quęcunque desunt.

Lex voconia

Aemilia virgo vestalis.

Dionysij halicarnassei laus.

Claudia

Tuscia.

Hæc dotis inopiam auget, deformitatem non modo ornat, verum ad pulchritudinis speciem redigit, ignobilitatē illustrat, & denique omnia implet, quæ aliqua ex parte deesse possent. Pudicitia gratam parentibus, maioribusque matronam facit, quarum sanguinem nullo adulterio vitiatum suspicatur, hęc eandem liberis commendatissimam reddit, quibus nec de matre vnquam erubescendum est, nec de patre ambigendum, hæc denique efficit, vt neque iurgia, neque aduersam auditionem formidet, cum sibijpsi conscia sit ab omni externi corporis congressu se innoxiam esse, pro qua non modo luctandum est omni certamine, verumetiam obeundū potius quā pudicitia, aut virginitas amittatur. Quinquaginta virgines spartanę nomen immortalitati cōmendarunt, nam cum sacrificij gratia a parentibus ad messenios hospicij more missæ essent, tanta libidinis, impatientia flagrarunt messenij, vt contempto hospitalitatis vre, ad stuprū eas poscerent, cūque illæ abdicarent, ipseque eas violare vellent, nulla earum consensit, morique potius maluerunt, quam virginitatem amittere. Quarum sanguinem Lacedæmonij deo optimo maximo fauente magna victoria vlti sunt. Nicanor autem qui thebas euertere potuit, cum captæ virginis amore teneretur, eamque etiam in matrimonium poscere, expugnare non potuit, quippe quę gladio pectus suum transuerberauit, exemploque docuit longe pluris pudicitiam quam regnum, ac vitam esse faciundam, & lucretia non dubitauit vitam pro pudicitia etiam amittere virginitatē, ac pucitiam vitę conferendam non modo Romani, & græci, sed & barbari in seruitute etiam constituti censuerunt. Mithridates ponti rex ingenij prælio superatus a Romanis Pompeio duce, cum in regni penetralia confugeret, adultam filiam Dripentinam nomine morbi asperitate vexatam Menophilo eunucho reliqui, in castello Gynorio optime munito, is virginem omni remediorum cura pristinę valetudi restitutam, patri tutissime seruabat. Verum cum a Mallio pisco imperatorum legato castellum obsideri cerneret, & defensores deditionem meditari, veritus ne puella captiua virginitatem hosti prostituere cogeretur, eam gladio interemit, quoquidem ex vulnere auulso seipsum transfodit, ne minus diligens custos creditę sibi pudicitię videretur. Secundum matronarum ornamētum est scitos habere filios, & indolis per egregię quod quantifaciundum sit. Cornelia Aemilij Pauli docuit. nam cum mulier quædam Campana ad eam diuertisset, & lapillos, aurum, ac præciosam vestem ostentaret, rogaretque Corneliam, vt sibi ornamenta eius ostenderet, illa verbis eam deduxit, quoad e ludo literario filij redirent, quibus adductis respice (inquit) Lautam supellectilem meam, omniaque ornamenta, ac delitias meas, quę persuasio optima est matronis omnibus vt pro filijs ornamenta omnia contemnant, mundumque muliebrem in spe liberorum collocent. Caueat præterea vxor, ne quid ficti, ne quid simulati, aut fucati cum viro agat. Quid turpius quam ostendere aliam, quā ipsa sit? quod histriones faciunt, qui alterius sexus sępenumero personam gerunt, & cum mares sint foeminas simulant. Quinetiam tragoedi reges in theatris videntur, & paulopost in popinis, & ganeis delitescunt. Quid est aliud penitere sui ipsius, & seipsam odio habere quam aliam faciem induere? Et visco, serusa, fuco, alijsque pigmentis naturam vialare? quid quod paulo post ablutis adulterinis coloribus ad formam pristinam redit, non sine irrisione omnium fa-

Virgines spartanæ.

Lucretia.

Mithridates.

Dripentina virgo.

Menophilus

Cornelia.

Filij bonę indolis sunt parentum lauta suppellex.

miliarum,& cum damno etiam natiuæ venustatis? Ex illis nanque veneris rugę ante tempus faciem arant,oculi caligant, dentes obscuriores fiunt. Animaque vxoris(vt plautus ait)pessime olet. His commenticijs coloribus fœditatem aspectus,& contemptum sibi comparant, odiumque viri. Et præsertim cum miseri viscantur labra mariti, vt facete admodum Satyrus ille refert. Serici,velleris,& lanæ pannorumque infectores vna dilutione perpetuũ colorem faciunt. Mulieres autem compluribus,ac pene infinitis naturę colorem,ac venustatem fucãt. ¶ Agat igitur cum viro vxor sine fraude,sed quæ ei ostendat qualem natura fecit. Tersa tamen sit,& mũda pexo capillo,ac nitido,sine vnguento,ac fuco,& eiusmodi ornamentis,quibus naturalis nitor, ac venustas offendatur,nec prætendatur,ostentatio aliqua corrupti animi,quo tamen vel maxime extat, cum impudico, nimioque ornamento incedentes nonnullę amatoribus suis se vltro polliceri videntur. Pompeia Neronis Cęsaris vxor non modo ludibrio habita fuit, dum viuere præ nimia indulgentia venustatis,ac formę curaret,verum perpetuã ignominiam contraxit. Scribunt nanque non solum poetæ, sed historici nonnulli eam non dissimulate, sed manifeste admodum cuticulam curasse,semperque asserunt asinarum gregibus eam fuisse comitatam,vt earum lacte os assidue foueret,quo pulchrior videretur. Male enim sperandum est de ea,quæ foris pulchritudinis laudem que pręclare. Tucydides eam optimam vxorem definit, de cuius laude,vel ignominia minimus rumor habetur. Spartanis virginibus aperta facie,vt incederent per leges licebat, donec nuberent, vt viros inuenirent, postquam vero nupserant caput,ac faciem tegebant,vtque viros non quererent,sed inuentos tuerentur. Atqui Gorgias Leontinus domi asseruãdas vxores voluit, quodquidem minime placet,sed raro vt egrediantur summopere laudo. Fœmina enim ambulatrix raro pudica esse potest. Græcorum consuetudo ac in re probanda est, qui vxores in conuiuium nunquam adhibẽt, nisi propinquorum, neque sedere eas patiuntur, nisi in interiore parte edium, quo nemo accedit,nisi propinqua affinitate coniunctus, simili etiam consuetudine probantur Parthi,qui non cum vxoribus,sed cum concubinis conuiuia ineunt,vt qui arbitrantur coniuges domi modicæ admodum asseruandas esse. Pellices autem deducendas ad lasciuiam,ac petulantiam in publicum. Optimas viri constitutiones, domesticaque præcepta leges sibi vxor quasi adeo datas,propter matrimonij dignitatem existimare debet, eisque omni ex parte parere, dum modo nihil iniustum,nihilque turpe in illis præscribatur, seruanda siquidem in matrimonio sancta illa amicitiæ lex, quę a Cicerone in Lęlio ponitur,vt scilicet ab amicis honesta petamus,& eorum causa non nisi honesta agamus. Meminisse enim coniuges perpetuo debẽt,eorum cõmerciũ non voluptatis, aut turpitudinis causa institutũ esse,sed ad perpetuã vitæ societatẽ, & ad propagandã sobolem,quaquidẽ memoria nomen quoque nostrum diutius conseruetur. Pręstet se vxor viro vnanimẽ,ac concordẽ oĩbus in rebus, nihil eñ mortalibus melius esse potest(vt Aristo. in libris de re familiari testis est)quã si concordi voluntate vir & vxor domũ gubernẽt. Et alia ex parte nihil deterius,quã familiaris discordia,iurgiaque domestica. Gorgias Leõtinus orator disertissimus, cnm magna discordia vrbes omnes Græciæ laborarent,præclarum de concordia scripsit librum cũque eum cum magno populi assensu,

Anima pro halitu.

Pompeia.

Lac asininũ frontem striatam polit.

Grecorũ mos

Parthorũ consuetudo.

Gorgias leõtinus.

li assensu, plausuque Olympię recitaret. Medētius emulus, & obtrectator eius exclamauit, rediculum admodū sibi videri, vt is de concordia pręcepta alijs daret, qui se vxorem, & ancillam tres vna in domo concordare nequiret. Pellicem nanque sibi vxor ancillam propter formę pręstantiam verebatur ideirco Gorgiam quotidianis iurgijs vexabat. Tollantur igitur e medio omnes suspitionis causę quibus animi exagitari possint, & sic in coniugio viuatur, vt nemo foris ridere possit, quæ intus agatur. Secreta enim omnia in matrimonio esse debent. Silentinm in re vxoria esse debere cōsuetudine, & exemplo Athenienses docuerūt. Nam cum bellum contra eos gereret Philippus Macedo, & eorum exploratores Olympiadis literas ad Philippū intercepissent eas intactas, inuiolatasque reddi iusserunt, quæ coniugis archana ne hostes quidem scire licere arbitrabātur. Absit a re vxoria ira omnis, & stomachus, quæ plærumque amorem ebetiorem reddunt, eum que omnino diminuunt, & rem domesticam turbant, faciuntque connubium iniocundum, hoc veteres, vt præciperent, consueuere, cum Iunoni matrimonij deæ sacrificarent. hostiæ fel eximere, quasi a re coniugali bilem, atque iracundiam auferre oportere significantes. Secundę fortunæ non modo se sociam viro pręstare debet vxor, sed etiam aduersæ, atque nihil est, quod magis fœminas cōmendet, easque ab omni obliuione vendicet, quam cum cedente fortuna, & ingruentibus rebus aduersis in officio permanent, fidemque viris præstant, Iniquum nanque esset prospera fortuna cum viro frui, aduersa autem fugere, quod meretricis non vxoris esse Horatius ostendit vbi de fortuna loquitur Ode. xxxv. lib. j.

Fel hostię cur eximebāt antiqui.

Horatius.

Te spes, & albo rara fides colit
Velata panno, nec comitem abnegat
Vtcunque mutata potentes
Veste domos inimica linquis
At vulgus in fidum, & meretrix retro
Periura cedit.

¶ Acesten nulla vnquam obliuio ab hominum memoria delebit, quæ Admeti viri fata vltro subire voluit, sic etiam Penelopen, quæ non diuturnitate temporis a toro seiuncta non infœlicitate viri, varijsque rumoribus vexata, nō a tot procis, atque amatoribus desiderata expugnari potuit, vt a mariti desiderio, ac fide aliqua ex parte discederet. ¶ Sed quid fabulas, aut poetarū figmenta narramus, cum vxoris fides tot Romanarum fœminarum exemplis illustrata sit? quæ vel maritorum infœlicitatem vitę periculo tutatę sunt, vel relicta meliore fortuna viros comitatæ? Quintus Lucretius cum compluribus alijs, qui nullum profugium inuenerūt, proscriptus a triumuiris fuit, vxor tamen eius Turia non sine magno periculo inter camerā, & tectum cubiculi abditum tutum tenuit, donec meliori fortunæ redderetur. Sulpitia autem quamuis diligentissime a matre custodiretur, virum tamen Lentulum itidem a triumuiris præscriptum in siciliam vsque prosecuta est, patriamque excellentissimam parentes, ac necessarios omnes amittere maluit, quam fidē coniugij aliqua ex parte deserere. Harū igitur illustrium fœminarum exempla sequitur optima matrona, nihilque putet iocundi sibi accidere posse sine viro nihilque toleratu difficile cum viro sibi esse videatur, cū quo crimina

Alceste. Penelope.

Turia. Q. lucretij vxor. Sulpitia lentuli.

omnia esse arbitretur oblita omniũ aliarum necessitudinum. Solet plerũque disputari an optima matrona mortuo viro alteri nubat, & præcipue cum fœminę vinculis longe magis viris se applicent, & nullũ alium virum cognoscere arctioris indulgentiæ, maiorisque amoris vinculum esse videatur, quaquidẽ in re facile dicere possumus ingenui esse animi non nisi vni viro coniungi. Et hac in re Turturis naturam imitari, quam diligentissimi naturę indagatores asserunt si parem amiserit, nunquam alterius congressum querere. Et vetustissimi Romani eam fœminam corona pudicitię honestabant, quæ vno contenta matrimonio tantum fuisset, perpetuaque viduitate incorrupti animi synceritatem ostendisset, impatiens enim libidinis esse videtur illa quæ rursus nubit. Et præcipue si liberos habet, matrimonij pignora, & mortuum virum facie, ac nomine exprimẽtes, quamquidem sententiam Elissę verbis elegantissime exprimere videtur Maro Mantuanus cum se viduam ac desertam quereretur his versibus.

Turturis natura.

Saltem si qua mihi de te suscepta fuisset
Ante fugam soboles, si quis mihi paruulus aula
Luderet Aeneas, qui te tantum ore referret.
Non equidem omnino capta, ac deserta viderer.

¶ Quid quod ea quæ rursus nubit impia in liberos esse cernitur, quos orbatos patre, & ab omnibus destitutos quasi in limine vitæ negligit, eo etiã tempore quo magis parentis ope indigere videntur? Quæ ratio quidem omnibus persuadere debet, vt viduę cum liberis pudicitiam seruent, nec rursus fortunã experiãtur, a qua semel deceptę vix meliorẽ sortem desperare possunt, cũ honori, ac liberis omnino male consulant. Ania Romanę nobilitatis animũ ostendit, cum eius propinqui, ac necessarij ei suaderent vt alteri nuberet, cum integra adhuc ętate, & facię optima esset, inquit enim se nequaquã esse facturam. Nam si virum bonũ inuenero, vt ante habui nolo perpetuo formidare ne perdam, sin malum, quid enim necesse habeo malũ experiri, cum optimũ priorem fuerim expertaᐟ Illusa eñ prioris viri fato sapienter fecisse videtur, si maritali fortunę, rursus se credere noluit. Sed Porcia minor Catonis filia, firma, ac censoria sententia declarauit, quid pudicam fœminã deceat, nã cum apud eam (vt moris est) laudaretur mulier quædã, quæ rursus nupserat, taceto (inquit.) Nam neque fœlix, neque bene morata, aut pudica esse potest fœmina, quę secundo nubit. Laudat summopere Plutarchus Corneliæ Gracchorũ matris viduitatem, ad hanc fere sententiam. Cornelia filiorum, & familię cura suscepta, post mortem viri talem se præbuit, vt non male consuluisse Tiberius videretur, qui pro eius salute occubuit. Nam Ptholomæi regis nuptias respuit, & cum ille regni, & diadematis communionem sibi offerret, vidua quam regina esse maluit. Debet enim optima matrona, quæ vidua est perpetuo putare eum, cui semel consenserat, cuique vni adhæserat, viuere, animo que illi semper hærere, veluti si peregre, militięve esset. Quodquidem effecit Valeria Messalaris soror, quæ cum a propinquis rogaretur cur amisso viro nulli nuberetᐟ ait sibi virum semper viuere Seruium, putabat eñ virum sibi viuere quẽ animo gestabat, a cuius memoria ne mors quidẽ eũ eripere poterat. O sententiam singularem, & excellentissima matrona dignam, qua declaratur non corporis illecebris, sed animi affectu matrimonium tueri.

Ania.

Porcia minor

cornelia gracchorũ mater.

Valeria.

Quodquidem

Quodquidem probauit Democionis Athenienſis filia, quæ quamuis virgo eſſet cum audiuiſſet Leoſthenis ſponſi mortem, qui in bello Lemniaco occubuerat ſeipſam interemit, aſſerens quanquam intacta eſſet, corpore tamẽ ſi alterum cogeretur accipere ſecundum deciperet, cum priori animo nupſiſſet. Tolerabilius tamen agunt qui in primo ętatis flore ad ſecundas nuptias transeũt, ſi liberis carent. Student nanque ſingula animalia ſobolem propagare. Et liberorum gratia ſe collocare potius quam libidinis, ęquius omnino eſſe videtur. Sed ſi qua impatiens libidinis eſſet, ne ſine viro caſte degere poſſet, optimi conſilij eſſe puto, vt rurſus nubat. Malo ſiquidem viduitatis laude careat, quam pudicitię. illa enim ſine ignominia, ac turpitudine, hęc autem non ſine probro, ac dedecore amittitur. ¶ Demum pręcepta duo optima quęque vxor a nobis accipere debet, vnum vt viro omnia relinquat agenda, quæ foris ſunt, ipſa autem agat quæ intra parietes domeſticos fiunt. Turpe enim eſt mulieri quærere, aut ſciſcitari, quæ foris agantur, & nonnulla aliquando, quæ ocioſi viri a rebus ſuis quærunt. De rebus alienis taceat, de Rep. deque rebus bellicis nihil loquatur, rem familiarem tantum paleſtrã actionum ſuarum, & ſermonis ſui campũ eſſe putet, quę eius induſtriam ſemper exigit. Nunquamque eam ceſſare ſinit, quippe quæ intra penetralia aſſiduas, honeſtaſque artes exhibet ad familię vtilitatẽ. Lini nanque vſus in fœminis magnę ſemper laudis extitit. Iſis quidem apud Aegyptios dea habita eſt, quod nendi texendique lini artem plæraſque virgines docuerit. Et lydę quæ Arachne cognomento dicitur propter lenitatem torquendi ſtaminis laudatur a Gręcis ſcriptoribus. Sic & Penelope etiam propter telę ſedulitatem. Atqui lucretiam ſummopere commẽdauit hiſtoria Romana pudicitiæque teſtimonium reddidit, quod non luſionibus intenta (vt regiæ mulieres) inuenta ſit, ſed inter ancillas penſa deducens, ſeruili etiam habitu induta. Ferunt quoque Caiam ceciliam tarquini priſci regis coniugem optimam fuiſſe lanificam, cuius quidem exemplo inſtitutum, vt nouę nuptę ante mariti ianuam rogarentur, quod nomen profiteri vellent, quę omnes reſpondebant ſe Caias eſſe, vt lanificij peritiam, ſedulitatemque in primo etiam maritalis liminis ingreſſu oſtenderent. ¶ Alterum præceptum eſt, vt coniugis ſui parentes omni beniuolentia complectatur, ne in eam, id iure optimo dici poſſit, quod propter peruerſum animum iam in prouerbio eſt, omnes nurus ſocrus ſuas odio habere. Male ſiquidem de viro merita eſt vxor, cuius parentes ab ea male habentur, & probro, ac iurgijs aſſidue vexãtur. Hinc altercationes, ac diſſidia inter domeſticas. & querimonię in omni vicinia, cũ aliud ſocrus, alius nurus obloquitur. Hinc indignationes & lites inter affines, quarum ſemper author vxor eſſe videtur, quæquidem opinione ductus, Geminus varus orator peregregius Cęlibem eum eſſe ait, qui non letigaret. Demum cum viro taliter viuat, taliterque verſetur, etiam in intimis penetralibus, vt vxoriam dignitatem nunquam deſerere videatur. vtque maritus cognoſcat aliud eſſe meretrici, aliud vxori congredi. Ne illud herodoti hiſtorici excellentiſſimi in eam iure optimo intorqueri poſſit, Mulier cum veſte verecundiam omnem deponit, pernicioſum nanque, atque ſceleſtiſſimũ pręceptum eſt ad vxorem illius poetę qui ſingulis pene verſibus labẽ detegit, cum ait. Lucretia toto ſis licet vſque die. Thaida nocte volo. Meminerit igitur

Linificiũ iſis docuit.
Arachne lyde dicta.
Penelope.
Caia cecilia.

 rit igitur

rit igitur se vxorem esse,maritalibusque cęrimonijs quasi initiatam.non autem prostibulam poscinumiam,aut diobolarem,quæquidem res gratiã mariti eidem conciliabit,quam a suspitione non parua liberis reddet. Cum cognoscet eam rudem esse,& veneris pręceptorem neminem habuisse. Quã gratum fuisse opinamur Hieroni Syracusano vxoris responsum,quanquam ab omni suspitione alienum,qui obiurgatus aliquando a quodam familiari suo,quod os ei male oleret,& ipse nullis remedijs vteretur ait,id sibi ante id temporis semper & fuisse obscurum,vxoremque increpauit,quod hac de re eum nunquam monuisset,cui vxor verecũde se excusans inquit.Mi vir noli mihi succensere,putabam enim viros omnes ita olere,proinde tacuit,sic & Armenia cum Tigranne viro a Cyri conuiuio domum rediens alijs omnibus Cyri pulchritudinem laudantibus interrogata a viro quid de Cyri dignitate sentiret,ait abs te mi vir oculos nunquam deflexi,itaque qualis alieni viri forma sit prorsus ignorem.Et hęc de matronis satis. Nunc autem ad communes liberos alendos,atque educandos, qui vtriusque parentis officiũ expectant descendamus.

Hierũ syracusanus tyrãnus.

Armenia tigranis vxor

¶DE OFFICIO PARENTVM IN alendis,educandisque liberis.

¶Titulus sextus.

DE ALENDIS, educãdisque liberis multi sũt, qui pręcepta tradiderũt,& præcipue ex grecis,qui copia scriptorum nationes omnes antecellunt.Proinde satis fortasse esset iudicium aliorum sequi,lectoribusque relinquere, vt illorum scripta diligenter inquirerent.Sed quando de optimo Reip. statu orsus dicere nonnulla scripsi,quæ ad rem familiarem pertinẽt (sunt enim familię ipsæ quasi seminarium rerũ publicarum)& nulla cura diligentior habenda sit ab optimo patrefamil.quam in educandis filijs. ¶Inconueniens fortasse esset hanc rem tacito silentio pręterire, De quaquidem pauca dicam, reliqua illis relinquens qui de hac parte volumina ediderint.Duę rationes in liberis educandis imprimis considerandę sunt,quarum vna ad matrem præcipue spectat, altera vero ad parentem ipsum.Prima quidem ratio viuendi est, secũda autem bene viuendi,illę quoniam domi agitur matri incumbit, quę domesticarum rerum moderatrix esse debet secundum pręscriptas sibi leges a marito, vt superius dictum est.Cogitabit igitur matrona quę grauida est,se filium parituram,magnamque diligentiam præstabit ne futuro homini antequam in lucẽ venerit,aliqua ex parte obsit.Et imprimis corpus suum curabit,cibũque modeste sumet,& eum quidem qui alat firmetque fœtum, non autem imbecilliorem reddat, nimiam desidiam vitabit. Leuis enim deambulatio vtilis est,& longe faciliores nixus in pariendo præstat.Cauebit tamen labores omnes & saltum pręcipue,quod quidem exemplo docuit Hippocrates, nã cum mulier quædam acceptum humanum semen non eiecisset, eum rogauit,ne

Mulieris grauidę regimẽ. Cirrus.

uit, ne grauida remaneret, ille autem suasit, vt quotidie desiliendo semen saltibus excitaret, & sic septimo die conceptum saltu eiecit, iam tenui folliculo obductum quasi in ouo, ab exteriore texta clausum humorem cernimus, vel qualis est Cirrus qui grana mali punici discriminat. Nocet etiam timor, & nimia voluptas, nimiaque libido, quibus in rebus multum a prægnātibus peccatur. Quota enim quæque inuenitur, quę cogitet, ne quotidiano victu abortiuum deijciat, aut mancum debilem, valetudinarium morbosumve pariat? Nonnullæ enim trepudijs, saltuque in choreis, ac conuiuijs adeo vexantur, vt prę nimio labore, aut partum excludant, aut exilem admodum, ac debilē reddant. Alię autem vt gratiliores amatoribus videantur, adeo se cinctu cō primunt, vt plurimum sibi ventrique obsint. Quędam ad crapulem vsque se cibo, vinoque ingurgitant, plæręque vero acidis, crudisque pomis ad lassitudinem vsque ad stomachum fatigant. Omitto libidines & turpia quędā, quę sermonem reformidāt, quibus non modo abortiui excludūtur, verū mōstris turpissima eduntur. Erit igitur optimę fœminæ beneque moratę matronę imprimis cogitare cū grauida est se hominē in vtero gestare, qua sarcina nulla grauior, nullaque pręstantior mortalibus esse potest, quę cogitatio efficiet, vt omnia, quę esui, potuique sunt, summa cum modestia, ac temperātia accipiat. noxios etiam cibos omnes cauebit, & omnia declinabit, quæ aliqua ex parte fœtu nocitura esse arbitrabitur. Postquā vero i lucē veneritis, quē in aluo abditū ignorabat, vberibus suis, & eo fonte nutriet, quē prouida natura tanta vbertate in eius pectore pręparauit. Pessime admodum meritus de liberis mihi videtur ille, qui filios quo tēpore magis materna ope indigēt, alio mittunt, & ancillis, rusticisve nonnullis eos alendos tradunt, quibus ne cautellā quidē, quā in delicijs habēt, tute crederēt. Quid quod nec integrę matres, sed dimidiatę esse videtur illę, quę cum suo sanguine in vtero alūt quē deinde a lacte statim depellunt, alioque alligant. An sibi persuadēt mammarum vbera a natura illis tradita ad pectoris ornamentum, & non ad liberorum alimoniam? Atqui nonnullas scimus venenis, pessimisque medicamentis sanctissimum illum fontem humani generis educatorem arefacere, non sine periculo aduersæ etiam valitudinis quo venustæ magis esse videantur, & amatoribus gratiores fiant, quod quidem scęlus paululū abest ab earum sœuicia, quę quibusdam potionibus efficiēt, vt cōcepti iam fœtus aboriantur, ne illud fortasse audiāt ab adulteris, quod more suo Valerius Marcialis ait in meretricem quādā quæ sui aspectum nuda verebatur.

Aut tibi pannosę pendent a pectore mammę
Aut rugas vteri prodere nuda times.

¶Vix dici potest quantum conferat ad ingenij formęque similitudinē lactis alimonia, quod quidem vel ex hoc cerni licet, nam si hędi ouium lacte aluntur, vel agni caprarum, in his lanam duriorem crescere, in illis autē capillū teneriorem cōstat. Agni etiam, qui casu aliquo nō a matre, sed ab alia aliqua oue aluntur, similitudinē aliqua a nutrice trahunt, hos alio quoque nomine vocari Varro ait in libro. ij. de agricultura ad nigrū turannium his verbis. Surumi appellantur agni, cum mater parum habet lactis, & subijciuntur, sub alterius mammam. Mamma enim rumus antiquo vocabulo dicebatur, inde rumare suggere significat. Degenerant a parentibus, qui alienę nutrici

Cirrus.

Puer editus quō alendus.

Compartiōe vtiē honesta

Subrumi agni.

trici traduntur, nec mediusfidius ab re est, sanguis enim ille opifex humani generis in penetralibus, nato puero maternum perfectus irrigat, & spiritu, ac calore cõfotus albus fit, alimoniãque similẽ illi lactẽti puero præbet, quem paulo ante in visceribus tradiderat. Quibus ex rebus sic similis plærumque matri partus oritur, vt propter semen ipsum, in quo maior est potentia, patris similitudinẽ ducit. Prẹclare Vergilius ait, cum homeri versus imitaretur, in quibus ille duriciam achcillis a genitura, partuque cõtractã exprobaret, addidit hirca neque admorũt vbera tigres, vt nutricem truculentã ferã faceret, cũ de solis parentibus ille dixerit. Pulchhrẹ igitur adiecit noster poeta tigris, vt ostenderet infantem a nutricis natura plurima vicia cum lacte ducere, sic etiam Theocritus cupidinem incusans lenẹ mammas eum suxisse dicit. Et Ouidius cum fœniciam cuiusdam increparet ait.

Lac vnde fit

Natus es ex scopulis. eductus lacte ferino,
Et dicam silices pectus habere tuum.

Vnde quotidie cernimus nonnullos temulentos esse, ac seruiles, quod seruã, aut tumulentã nutricem habuerũt. Proinde non Permittat optima mater alieni lactis contagione filiũ suum infici, pręstetque se integram parentem optime etiam de filio meritam, quem proniorem ad referendam gratiam reddet, cum adoluerit, si se materno lacte non defraudatum in primordijs vitæ suæ senserit. Beneficium materni lactis tanti meriti fuit apud veteres, vt imperaturẹ durius quippiam a filijs matres, per lac quod illis præbuerat, semper poscerent, nephasque habebatur, nisi filios exorassent, Vnde antipater macedo crndelior habitus est, qued matri mortem per vbera materna deprecanti non pepercit, hac quidem ex re non modo gratiam, & vtilitatem consequitur maler sed voluptatem etiam per ingentem. Quẹ enim deliciæ iocundiores lactenti filio, cuius blesa locutio, difficilis verborum ornatus, suauis risus, & vernacula illa festiuitas omnes scurras, ac mimos longe anteire mihi videtur. Nec simie, ant catuli ad animi relaxationem quẹrendi sunt, vbi pueri repunt. Poetæ veneri (quam voluptatum deam esse dicunt) iouem, & cupidinem comites faciunt, vt ostendant nihil gratius puerilibus illis lusionibus inueniri posse, quod etiam indicauit Iulius Cẹsar. Nam cum Romẹ diuites quosdam peregrinos cerneret, catulos, ac Simias gremio magna cum oblectatione, circumferre, rogauit eos nunquid eorum mulieres liberos parerent qua voce ostendit nullas alias delicias, quẹrendas esse vbi filij adsint. Cauere imprimis debent lactãtes, ne cibum alienum ab infantium valitudine sumant, neue nimio labore fatigentur aliudve agant, quod lac inficiat. aut exhauriat. Aristoteles vnum non modo pueris dari prohibet, sed etiam nutricibus. Nihil enim interesse ait pueri ne, an illẹ accipiant, cum ex illis alimẽta ducantur, quodquidem præceptum latius accipere debemus, & intellgere omnia quẹ vsui potuique nutricibus apponuntur, tali ratione metienda esse, vt infantibus bene consulatur, Celsus autem cornelius (vt manifesta coniectura assequi possumus) non vt omnino a vino abstineant nutrices præcipit, sed vt modeste admodum illud sumant, & ẹstiuo quidem tempore dilutius, hyberno autem meratius, cuiusquidem sententia aliquid etiam moribus nostris indulgere videtur. Supplicium nanque non leue esset mulieribus nostris a vino perpetuo abstinere, satis est ab illis extorquere ne illo se ingurgitent,

Nutricib⁹ nihil dãdũ qđ indignum sit filijs.

Mulierib⁹ romanis iterdictũ erat vino

gitent,sed moderate hauriant,non enim obseruant nostrę institutū illud vetustissimum Romanarū mulierum,quibus vini vsus incognitus erat, & impudicitia illa omnino habebatur,quæ vinū olebat.Cicero in quarto de Rep. retulit fœminas id obseruasse verecundię gratia, non alicuius animaduersionis timore,his verbis.Magnā habet vim disciplina verecundię, carēt enim temeto omnes mulieres,qua ex re facile conijcere possumus, quam diligentes fuerint in seruanda pudicitia,quę ne temetum olerent,velut probrum,verebantur.Atqui Cato vt Plynius refert in quarto decimo libro historię naturalis,nullam aliam ob causam propinquos fœminis osculum libare solitos (ait)nisi vt scirent an vinum olerent,ex quo quidem iudicium pudicitię sumebant.Hoc etiam testari videtur iuuenalis cum ait.paucæ adeo cęreris vittas contingere dignę,quarum non timeat pater oscula.Quasi anxius pudicitię pater esset,vbi vini odorem in filia deprehendisset. Hanc verecundiæ obseruantiam Dionysius Halycarnasseus Romuli legem fuisse asserit, qua quidem morte puniebantur temulentę fœminę,nam corruptionis principiū ebrietatem putauit esse romulus,sed Ciceronis sentētia verior mihi esse videtur,eius nanque authoritas in rebus latinis reliquos omnes authores frangit. Quocirca ab eo nusquam aberrandum censeo,hanc veterem Romanarum fœminarum consuetudinem ad nostram vsque ętatem mulieres caietanæ quibus pontificia dignitate pręsumus,obseruant,vix enim vigesimā quāque repperi,quę vini vsum nouerit, & post partum quidem virorum iussu, & medicorum consilio,nam virgines pene omnes abstemiæ sunt.¶Mēbra puerorum sensim nutricis manibus fingenda sunt,fasciaque corpusculum ab humeris ad talos vsque deuinciendum, leuius tamen circa pectus,ac thoracem,latitudo nanque illorum membrorum ad dignitatē,ac robur viri plurimū cōfert,strictius aliquātulū circa ventriculū,ac pubem,quo solidior fiat pectē,& venter nō vltra speciē protēdat,vagitū pueris vtiliter a natura datū Aristoteles affirmat,vbi de puerorū cura in libris de Rep.loquitur, putat nāque illū quasi conatū incrementi esse,& dilatādi pectoris ac præcordiorū vim facere,quocirca ne cōprimatur a nutricibus vagitus pręcipit.Lactis solū alimonia (ad decimum vsque mēsem eo valde abūdat nutrix)alatur.Deinde interdiu leui quadam propinatione(vt veteres dixerunt)eo fouere præstat.Minima enim mensa corpusculum aliquantulum firmat,& paulatim insuescit stomachus duriorem escam concoquere. Tali alimento alatur,quoad anniculus sit,deinde cum lacte simul cibis firmioribus consuescat,& bimus deinde factus a lacte prohibeatur.Nam si malo valitudinis,aut exilis admodum sit infans,imbecillitas nonnunquam a parentibus trahitur,siue propter malam habitudinem,siue propter ętatem, in omnibus quidem animalibus (vt ait Aristo.)imperfecti sunt iuuenum fœtus. Nati septimo mēse exiles magis sunt,quam nono,quocirca pręgnantes maiorem diligentiam adhibere debent,ne abortiuum eijciant, quodquidem præsciri posse Hippocrates docet,aut in septuagesimo die in vtero matris conceptum moueri ait, aut nonagesimo.Dies ergo motus vter fuerit ter multiplicatus, aut septimum ,aut nonum mensem exprimit,sic diligens mater ante partum, sui temporis pręscia erit.Pharmacis,& antidotis abstineant nutrices,nisi in aduersa valitudine,nec tale quippiam pueris prębeant ante septimum annū, si Celso Cornelio auscultare

Fœminis cur oscula libabant viri.

Ebrietas.

Caietanę mulieres abstemiæ.

Vagitus pueris vtilis.

Abortiuꝰ ne futurꝰ sit partus indicium

Pueri pharmacis non assuescant.

lio auscultare volunt. Asclepiades tamen remedia contra lumbricos ante id ætatis, dilutis potionibus, etiam danda esse asserit. Et paululum quippiam Agarici in fabriculo non esse alienum censeo, sed medicamentis (quantum fieri potest) in teneris infantibus abstinendum est, ne illis quã primum asuescant. Videmus nanque nonnullas mulieres nimia quadam indulgentia firmis etiam filiolis ea diluere, quæ minus prosunt, & naturam segnẽ, atque imbecillem reddunt. Cauendum nanque est (vt celsus ait) ne in secunda valitudinę aduersę præsidia consumantur, quocirca sanũ hominem qui bene valet, & suę (vt ipse ait) spontis est, nullum cibi genus fugere vult, quo populus vtatur, bisque eum dic potius quam semel cibum capere, nec minus etiã quam stomachus concoquere posset, hũcque varium habere vitę genus, modo ruri esse, modo in vrbe, sæpius in agro, nauigare, venari, quiescere interdum, sed frequentius se exercere, siquidem ignauia corpus habebat, labor firmat, illa maturam senectutem, hic lõgam adolescẽtiam reddit, hęc Celsus. Sed ad propositum reuertamur, mollis sit omnis educatio puerorum, & quæ ætati omnino congruat, nam parui omnes primo ortu sic iacẽt, quasi sine animo esse videantur. Cum autem firmitatis aliquantulum accesserit, paululum incipiunt animo, ac sensibus vti, tunc manibus connituntur, vt se erigant, & a quibus educantur agnoscũt, tunc blandioribus vocib⁹, gestibusque delectantur, & ad speciem ęqualium commouentur, cum quibus libenter admodum congregantur, vt primum repere incipiunt, & ludis primo, deinde fabularum auditione ducuntur, tunc materni officij erit verba illos docere nõ penitenda. Vernacula nãque sermonis cura solius parentis est, quocirca primũ sermonem, quem sine literis discimus, scite admodum tusci maternum appellant, nec immerito, vsum nanque vernaculę linguę propter assiduam cõsuetudinem, imprimis ab illis discimus. Pręstat enim eloquẽtes esse matres, & pueri, nitidique sermonis, cui consuescunt pueri & maiores facti nescio quid maternum redolent. Magni enim interest quos quisque quotidie domi audiat, & cum quibus loquatur a puero. Cornelia Gracchorũ mater assiduo vsu plurimum contulit ad eloquentiam filijs. Eius epistolas Cicero lectitasse ait, & (vt in fœmina) eas non mediocriter laudat. Nonnullę alię etiam extiterunt, quę disertę habitę sunt, & domesticis plurimum profuerunt, vt Lęlij filia, quę in loquendo paternam eloquentiam exprimebat, & filias, ac nepotes disertas reddidit. Hortensij quoque filia apud triumuiros luculentam orationem habuit. Abundabant veteres doctissimis fœminis in omni disciplinarum genere, & præcipue græci apud quos pręstantissimas complures etiam in philosophia extitisse legimus. Inter Platonis discipulos mulieres etiam duę peregregię numerãtur Lasthema Mãthinæa, & Axiothęa phliasia, quę (vt Dicearchus scripsit) virili veste vtebatur, quo commodius disceret. Illustris admodum habita est aristippi Cyrenaici Socratis discipuli filia Areta nomine, quæ pacem vsque patris sui laudem Aristippum iuniorem docuit, qui a materna doctrina appellatus est metrodidactus, nec etiam puduit Pythagoram profiteri multa in philosophia didicisse a theoclea sorore sua. At qui etiam filiam ipse erudiuit, cui commentarios disciplinarum suarum testamento reliquit, quæquidem perpetuam virginitatem seruauit, & virgines complures discipulas habuit, quas imprimis pudicitię, castitatisque

cornelia graechorũ mater

areta aristippi maioris filia.

pythagore legatum filię factum.

munera

munera edocui. Commendat etiam plurimum fœminas bonarum artium disciplina, quæ nonnunquam pro amplissima dote habetur. Contempsit Alexander magnus darij filiam, quamuis dotem haberet regni partē, & magnum auri pondo, maluitque ducere Barsynem græcas literas optime eruditam, sine dote vlla, quamuis inops esset, regio tamen genere oriunda esse dicebatur. Hac opinione ductus Lycurgus instituit sine dote vxores duci, vt viri virtutem coniugis, non opes quererent, & fœminæ ad comparandas optimas artes longe magis studiosæ essent. Fuit etiam doctissima Nicostrata Euandri mater quæ carmenta appellata est, quod futuros euentus carmine prędiceret. In disciplinis autem leuioribus inuentę sunt nōnullæ peregregię & præcicipue in poetica. Nam Myrthis lyrica magnā habuit laudem, sed longe pręstantior fuit eius discipula Corynna, a qua Sapho erexia ad certamē vsque pyndari euecta est, quę & ipsa docuit anagoram milesiam, & Cornificia quoque Romana Cornificij poetę soror, præclara epigrammata edidit, e quibus magnam meruit laudem. Nunc autem tanta desidia torpēt mulieres nostræ, vt pro miraculo quodam modo videatur, si qua primoribus labris literas attigerit. Sed doctissimarum fœminarum tanta copia apud antiquos fuit, vt Chrisippus de institutione puerorum præcipiat philosophaturo puero eruditas, sapientesque nutrices adhibendas esse. Sed nostrę luxu, & inertia defluunt adeo, vt vix lanificij, linique curam suscipere dignentur.

Alexāder eruditionē prę tulit opibus. Vxores indotatas ducere lycurgus instituit. nicostrata docta carmēta. Pręstātes doctrina fœminæ.

Sed si per fortunam detur, vt docta primas saltem literas mater sit, quod summopere optandum est, inter blandicias muliebres a tenera admodum ętate pueros docere incipiat, nec erit expectanda ætas illa quam hesiodus præscribit, qui literis instituendos ante septimum annum pueros neutiquam censet, ne studia quando per ętatem amare nequeunt, odio habere incipiant.

Materna siquidem diligentia ludendoque instituit. Et id temporis meliori ętati addet, quod inter iocandū quasi prępipiet. Legimus mulieres quasdam lusionibus quibusdam filios instituisse, quæ huiusmodi solertia vsæ sunt. Tesserulas literarum notis pingebant, vel plumbea numismata elementis imprimebant, puerisque suis ostendebant, illi (vt moris est) talia matrem efflagitabant, hæc autem literarum nomina, notamque docebat edicebatque, vt si sibi numismata illa vellent, inter multa quererent, & quę docuisset inuenirent, nomina, notasque redderent, qua auiditate pueri commoti facile etiam in tenera ętate literas edicebant. Agendum nanque cum pueris sensim est, vt doceantur, veluti cum vascula oris angusti implere volumus. Nam si copiam aquę fundimus respuunt, sin autem per tenuem fistulam instillamus, ad summum vsque complentur. Prodest in edocendis pueris laudata industria, obiurgata desidia, spes, metus, allusio, & dolus omnis bonus, qui in curanda eorum valitudine in medicis fieri solet, vt dulcedine decipiantur. Hoc quidem pręclare versibus exprimit T. Lucretius carus in libris suis de natura rerum.

Instituendorū iuuenū solertai.

Comparatio

Sed veluti pueris abscinthia tetra medentes
Cum dare conantur, prius oras pocula circum,
Contingunt mellis dulci flauoque liquore,
Vt puerorum ætas improuida ludificetur
Laborum tenus interea perpotet amarum

Abſcinthi laticem, deceptaque non capiatur.
Sed potius tali tacturę creata paleſcat.

¶Hoc quidem pręceptum philoſophi, poetęque excellentiſſimi prodeſt non mediocriter, non modo ad corpora eorum curenda, verũ ad animos diſciplina, & eruditione meliocres, cultioreſque reddendos. Præferri æqualib⁹ & ab eis laudari a quibus inſtituuntur, vbi ſi bene geſſerint, plurimum acuit pueros in omnibus ſtudijs. Ambitioſum pueris ſibi tradi optat in diſciplinã Quintilianus, & obſeruatio Lugdunenſium in miſcellanis ludis hoc etiam comprobare videtur. Ludi lugduni celebrabantur, in quibus certamen erat gręcę, latinęque facundię & nihil aliud pręmij victoribus victi præſtabant, niſi quod eorum laudes ſcribere cogebantur, quod vbi facere abdicarẽt ſcripta ſua lingua, ſpoliaque abſtergebãt, quod ſi minus effeciſſent obiurgati primum a magiſtris ferulis cedebantur, vel in fluuiũ proximum mergebãtur, Cuius conſuetudinis Suetonius tranquillus in vita Cęſaris cognomento calligulę meminit, & de puerorum in illis ludis agentiũ timore pręclare refert Iuuenalis ſatyra prima, cum dicit.

Miſcellani ludi lugdunẽſes.

Palleat vt nudis preſſit qui calcibus anguem
Aut Lugdunenſem rhetor dicturus ad aram.

¶Sed ad propoſitum reuertamur. Materna diſciplina primę teneritudinis pueris admodum vtilis erit, eoſque dociliores reddet ad maiora ſtudia capeſſcenda. Iam cum ad ſeptimum annũ peruenerint, eorũ curã maiore quodã diligentia pater ſuſcipiat, cuiuſquidem partes (vt in diuiſione ſuperius diximus) erũt, vt inſtituantur liberi ad bene viuendi rationem, quaquidem diſciplina nulla vtilior, aut maior a mortalibus tradi poteſt. Qua ex re non minorem gratiã exigere pater a filio debet, quã quod eũ genuit. Pręclare Alexãder qui a virtutibus magnus cognominatus eſt, dicere ſolebat, nõ minores ſe gratias debere Ariſtoteli pręceptori, quã Philippo patri. Nam ſi pater ei viuendi principiũ dederat, Ariſtoteles bene viuendi rationẽ tradiderat, quam vitę etiã pręferendam eſſe arbitrabatur. Pręgnoſcenda imprimis erit parenti pueri indoles, vt deliberare poſſit quibus ſtudijs filium inſtituat quanquã (vt plęrique Philoſophorũ teſtes ſunt) & Cicero imprimis in quinto libro de fœlicitate & miſeria. Vis humani ingenij a natura ſic generata eſt, vt ad omnem virtutem percipiendam facta eſſe videatur, ob eamque cauſam, in tenera etiã ętate, pueri virtutũ ſimulachris, quarum ſemina in ſe habent, ſine doctrina mouẽtur, quocirca de eo, quod illis ſupereſt alijs gratificari volunt, idcirco ęqualibus elargiuntur. Animaduertunt etiam quæ domi fiunt, curioſius conantur diſcere, & proinde multa interrogant. Nomina illorum, cum quibus verſantur noluit ignorare. Decertant ſępenumero cum paribus, victi erubeſcunt victores autem lęticia exultant. Quę prima naturę elementa ſi doctrina, & exercitatione augentur, paruo tempore, ſuo ordine, numerũ, perfectionemque virtutis aſſequuntur, indoles tamen, incrementaque virtutum in nonnullis magis, quam in alijs cernuntur. Primũ in pueris ingenij ſignum & pręcipuum quidẽ memoriã eſſe Fabius Quintilianus aſſerit, cũ facile diſcit puer, diutiuſque reminiſcitur. Erit igitur optimum in primis annis ad erudiẽdas ingenij vires memoriam exercere, Et ambitione, aut pręmijs pueros allicere, vt multa meminerint, quę pronunciare, ac recenſere in maxima hominum

Alexãder p̄ceptori ſuo quãtas debeat gratias.

primũ igenij ſignũ i pueris

ma hominum corona non erubescant, quequidem consuetudo apud Athenienses diutius in nobilioribus familijs obseruata est, vt Critias in Thimęo Socrati narrat, cum ait, soleñi familię suę extitisse festis quibusdam diebus vt pueri propositis prę mijs a parentibus ad memoriæ certamen inuitarētur, in quo plurimos poetarum versus memoriter recitabant. Hęc consuetudo ingenium acuit, memoriam excitat, & puerorum animos alacriores, promptioresque reddit, quæ res parētibus a præceptoribus optāda est, quo plane intelligant quid cum pueris acturi sunt. Corporis sensus vbi acutiores in pueris sunt, spem virtutis maiorem prę se ferunt. Vnde Plato in Phedone asserit, ex auditu, & visu, odoratuque memoriam, opinionemque cieri. Ex memoria vero, & opinione postquam quieuerint scientiam fieri, & etiam ingeniū animi signum, cum puer facile monitoribus acquiescit, cumque laude excitatus, obiurgationem alterius quasi in se prolatam putat, ducitur emulatione quadam ingenua, & quasi ambitiosus est, cum turpe admodum putat pari cedere. Pulchrum autem maiores natu adæquare, vel si fieri potest etiam superare. Ruborem optimum pudoris signum potius, quam palorem putant. Illud quidem a verecundia hoc autem a timore nascitur. Cum enim naturæ aliquid honesto pudore dignum occurrit, tunc illa refugit, & imum petit, sanguinique immergitur, quo commoto cutis tingitur, fitque rubicundus puer prę pudore, & quasi sanguinem pro velamento intendit. Cum vero metuit, tunc timore natura percita in altum descendit, secumque sanguinem trahit, quo veluti curru inuehitur, vt platonici asserunt, sicque faciē palor occupat, inde tremor sequitur, quia animi virtus neruos reliquit. Placet igitur ingenuꝰ rubor, nam palor nimiam formidinem ostendit, ille autem optimam indolem prę se ferre videtur, vt Diogenes Cynicus testis est. Nam cum adolescentem rubore perfusum cerneret, confide (inquit) fili, huiusmodi enim virtutis est color. Cum vero indolem dignoscit pater, tunc secum animo cogitare debet, ad quam virtutem, ac disciplinam aptior sit puer. Nam ętas illa ad capessendas disciplinas præter cęteras accommodata est. Proinde eam Astronomi, ac poetę Mercurio subesse volūt, quem lusionum disciplinarūque deum fabulantur. Et Græci vno eodemque nomine pueritiam, doctrinamque appellant. Volunt enim pædiam vtrunque significare.

Institucendorū iuuenum mo. imitādus

Virtutis optimū indiciū.

Rubor pudoris signum.

Vnde Xenophon tali indice libros suos inscripsit, in quibus de pueritia, & de institutione Cyri Persarum regis loquitur. Plato quem Marcus Tullius etiam sequitur, duo virtutum genera imprimis instituit, vnum earum quæ nobis a natura ingenitę sunt, appellanturque non voluntarię, vt est docilitas memoria, & aliæ omnes, quę vno ingenij nomine appellantur, & qui eos habent ingeniosi. Alterum earum, quę in voluntate positę sunt, maioresque appellantur, quod earum prestantia maiorem laudem animis nostris præbeat. Et quia a nobis ipsis manant, & ex moribus dignoscuntur, verę virtutes dicuntur, vt est Prudentia, Temperantia, Fortitudo, Iusticia, & reliquæ id genus. Tertium genus nonulli addunt earum, quæ ad intellectum pertinent, vt scientia, doctrina, ac sapientia, quequidem tali pacto nobis accidunt, vt cum scire volumus, & ab inferioribus ad superiora ascendere, tunc occurrit nobis rei discendæ sensus, per quem veluti imaginationem quandam facimus, ex qua rationem noscimus, intellectum primo ac-

Pædia.

Duo virtutū genera.

cipimus,a quoquidem intelligentia fit,quæ postremo confirmata in animo perfectam efficit sapientiam. Si docilem parens filium cognouerit, & ingenij viribus pręstantem,nulla eum auaritia cogere debet, vt tanta laude filium fraudare velit, adhibeat quamprimum puero optimos præceptores,vt liberalibus illis artibus,ac disciplinis erudiatur,ad quas natura ipsa aptiorem genuit. ¶Nihil enim optabilius parentibus esse debet,quam filios habere eruditos,a quibus quidem vinci,& omni laudum genere superari nō modo æquo animo perpeti debent,verum filiorum gloriam victorię palmam sibi ipsis existimare.Facile enim patiebatur Peleus ab Achille virtutis gloria superari,cui Chironem,& Phœnicem pręceptores magnis etiam pręmijs adhibuerat. Ad laudem quidem suam putabat accedere, quicquid filius per excellentiam virtutis egisset,Vlissem quoque Homerus inducit,pręclara facinora pręsente filio narrantem,vt ad paternas virtutes imitandas alacrior redderetur. Cicero ad filium sepenumero ita loquitur,vt nihil magis cupere videatur,quam ab eo literis si fieri posset superari. Pessima nanque est quorundam nostri temporis sententia, qui nullo pacto sapientia a filijs superari velle aiunt.Quam male de parentibus meriti sunt qui tali animo patres habuerunt!& certe si eos in senectute non alerant, aut in omni vita minus eis auscultarent,quis iure optimo admirari posset, aut eos aliqua ex parte obiurgare!Et econtrario nihil est, quod magis filios parenribus obnoxios efficiat,quam cum intelligunt se parentum ope, ac diligentia in studijs bonarum artium profecisse.Nec confidere debet diuitijs,quæ fluxę quidem sunt,ac labiles,& in potestate fortunę. Atqui corpus solummodo ornant,nō autē animū augent aut instituunt perpetuis bonis.Pulchrę admodum Diogenes diuitem indoctum ouem inaurati velleris esse,dicebat. Hæc cura incumbit parentibus propter infirmitatem illius ætatis quę consilij inops,quid sibi vtile sit nequit dignoscere.Hęc est enim illa ætas, quę ducta vno robore in duos ramos scinditur(vt Samius Pythagoras perhibet) quorum in altero virtus,in altero autem voluptas ostenditur. Virtus quę ingenita semina & igniculos quosdam ab ipsa natura traditos, in animis nostris habet, quibus potest rationibus adolescentem deuocat.Voluptas autem lasciuijs, blandicijsque suis eundem ad se rapit,& pręcipue cum plerique omnes a virtute ad illecebras proni sint,& in ea maxime ętate,cui Venus(vt astrorum periti volunt)imperat.Prodicus Sophista adolescenti Herculi duas deas inter quietem apparuisse refert.Quarum altera aspectu grauior,si se per ardua sequeretur gloriam pollicebatur. Altera autem venusta magis facili via diuitias,ac voluptatem.Hercules qui iam ratione tenebatur,blandicijs voluptatis contemptis,virtutem secutus est,quaquidem duce laboribus,periculisque superatis gloriam,immortalitatemque nactus dicitur.Hac opinione ductus est Cicero,cum ad Leptam scriberet,hortareturque, vt puer eius Lepta etiam nomine studijs bonarum artium incumberet, & virtuti imprimis insuaderet,Hesiodūque edisceret,& illud semper in ore haberet,vbi ait Deorum voluntatem,virtutem,sudorem pręse ferre, quando ad eam longus sit callis,& rectus,sed per aspera admodum,& deuia locorum. Verum vbi in cacumen altum ventum sit,via quę primo durissima visa erat facilis,ac mollis esse apparet.O pręclaram optimi poetæ sententiam & quam crebris sermonibus

Parentes auari ne sint indociles filios.

Filij gloria est patris triūphus.

Diues indoct⁹ ouis est aurato vellere.

Litera pythagore id est.y

Herculis sōnium.

Hesiodus.

monibus adolescentes vsurpare debent. Discedendum nanque est a mollicie illa, ac voluptate. qua male cõsuetudinis illecebris trahimur, Procliues enim omnes a labore ad libidinem sumus, vt comicus ille ait. Sed ponendi hoc loco Hesiodi versus, qui rem planius docent, quam a me latini fieri possint, cum diuinus ille orator Grecę etiam in eius epistola inserat sex Hesiodi versus. Sed non omnes tali ingenio praediti esse possunt, quali Hercules fuit, quocirca parentum erit officium liberos in ea deliberatione adiuuare, quę totius vitę cursum instituit, & omnium actionum vna deliberatione fũdamẽta iacit, ne diutias liberi ancipites sint, vel mala electione oppressi ad vltimum praecipitium rapiantur. Sed quãtum obest nimia illa parentum indulgentia erga filios, quamque eorum animos frangit, ingenium labefacit, corpusque effoeminat locupletissimis verbis Plato in Gorgia execratur.
Quocirca optimum remedium esse puto Lacedęmoniorum, & quarundam etiã aliarũ gentium, ac nationum, quę filios suos tantisper ruri ablegabant, dum sub optimis pręceptoribus eruditi fierent, & corpore, animoque exercitati. Nec seuera nimis videri debet Lycurgi lex, quae pueros in agros deduci iubet, vt foro, vrbanisque delicijs careant. Et primam illam pubertatẽ non in luxuria, ac nequicijs agant, sed in opere, & labore, iubebatque eos nihil sõni gratia susternere, vt duriores fierent, nec prius in vrbem redire poterant, quam viri facti essent. Brutij quoque qui oram Italię incolunt, pone Lucaniam iisdem legibus liberos suos instituebant, quibus Sparthani, quippe qui ab initio pubertatis inter pastores in siluis habebãtur, sine ministerio aliquo cui seruirent, sine veste quam induerent, cuive incubarent, vt a primis annis laboribus, ac parsimonię, sine ciuili vsu, ac cultu assuescerent. Cibus illis pręda venatica erat, potus autem lac, aut fontium liquor, quo ex victu nõ mediocrem gloriam militarem adepti sunt. Nam multas ciuitates Gręci nominis Italia pepulerunt, & authores suos Lucanos bello superarunt. Hanc consuetudinem laudare videtur Aristoteles, cum in libris suis de Rep. ait. Cõsuescant prima aetate pueri frigora perferre, quod & valetudini plurimum conducit, & rei etiam militari. Non enim mersandi sunt fluuio per hyemen, vt barbari nonnulli consueuere, sed sensim frigora perferre discant, hoc etiam sentire videtur Horatius ode. ij. lib. tertij, cum dicit.

Lycurgi lex

Brutij.

Horatius.

Angustam amice pauperiem pati
Robustus acri militiae puer
Condiscat, & Parthos feroces
Vexet eques metuendus hasta
Vitamque sub dio, & trepidis agat
In rebus.

¶ Aut amicis alendos pueros tradere, cunque minus illis indulgent a quibus magis absunt, tum quod minus insolenter in alienis ędibus, alieno etiam pane, ac foco exultant, & verentur ne deterrimi videantur, si ab illis extrudantur, quibus parentes magna fide, ac diligentia crediderũt. Magni etiam principes sub authoribus plaerunque clariores, quam sub parentibus euadũt, quod Philippo Macedoni magni Alexandri patri vsu venit, qui obses triennio Thebis virtutibus Epaminundę eruditus, regno Asię, Gręcięque potitus est, &, sordidum, obscurumque ante eum Macedonicum nomen rerum gesta-

Diuersis stu=dijs an vtile sit eodem tẽ pore vacare.

rum gloria illustrauit. ¶ Pluribus ne rebus, ac diuersis studijs eodem tempore pueri indulgere possint queri solet. Et quanquam Stoicus noster fastidientis stomachi esse dicit plura degustare, & multitudine librorum animum distrahere, tamen suo tempore, atque ordine singula tradantur, nec disciplinæ confundantur, vtile nanque esse puto duabus disciplinis simul erudiri. Neque enim verendum est ne binis præceptoribus diuersarum artium ingenium pueri oneretur, non enim crescit labor, sed diuiditur industria, & facietas tollitur. Nam cum pertesum est vnius disciplinæ, ad aliam trãsuolat, veluti ad portum, ac requiem laborum suorum, & leuitas illius ętatis, quæ difficile in vna eademque re diutius perseuerat, non inutilis omnino est. Atqui veteres idem obseruasse, & Grammaticẽn, Musicemque simul docuisse, quod Architas tarentinus, & Aristoxenus musicus testati sunt, & eosdem vtriusque disciplinę pręceptores, ac libros fuisse affirmarunt. Grammaticen adiuuat Musice, non modo quod delectationem naturalem prę se fert. Vnde quidem sapientes animum nostrum harmoniam esse dicunt, alij autem harmoniam habere, & quod singulis ętatibus, ac moribus eius vsus iocundissimus est. Verũ quia eruditionẽ quãdã aurium facit, ex qua numerum quendam vocum dignoscimus, sine quo neque eruditi satis, neque eloquentes esse possumus, non solũ in poeticis versibus, qui sine eo esse non possunt sed insoluta oratione, quę oratorio numero plurimũ adiuuatur, cuius virtutes acutissime docet Cicero vbi ad brutum de perfecto genere orandi scribit, Grecę quoque, latinęque eodem tẽpore pueri erudiri consueuerunt, & si a Gręcis inchoandũ esse Quintilianus testis est, sed pari passu ambulãt, & quod in vna ediscunt lingua, in alia facile recognoscũt, veluti qui signũ in cera imprimũt, eodẽ tempore, & quod impressum in anulli pala est, intueri possunt. Legim⁹ Aemilium pauli filium, qui apud Gannas collega fugiente, forti animo occumbere non dubitauit, post primum consulatum, quo Ligures superauit, cũ suffragia populi minus ei ex sententia responderẽt, rus ad quietam vitam agendam se contulisse, quoquidem loci filijs erudiendis duntaxat intentus erat, eosque vno & eodem tempore Romanam disciplinam, & Gręcas artes edocebat, & non solum Grammatici, Sophistę, & Rhetores, verum fictores, pictoresque & equorum, canum, venationumque magistri circa adolescẽtes versabantur. Ipse vero pater, nisi quid publici muneris impediret eorum exercitationibus, ac studijs semper aderat, vt suo etiam aspectu ad laudis, & glorię certamina promptiores filios redderet. ¶ De vtilitate disciplinarum, deque earum partibus inuentoribus, atque vsu, quoniam superius diffuse admodum diximus superuacaneum omnino esset rursus tractare, satis est hoc libro concludere nihil esse pręclarius, quod a parentibus liberis tradi possit, studijs disciplinarum, ac bonarum artium, quę ideo liberales appellatę sunt, quia liberos homines efficiunt ab omni turpi, ac sordido quęstu, & ab omni voluptate, ac turpitudine. Redigunt nãque nos ad sapientiam, qua nihil pręstantius mortalibus esse potest, quaque deo optimo maximo coniuncti esse cernimur. Quarum præmium si nullum aliud a mortalibus referretur sola virtus satis est, quę comitẽ secum semper trahit honorem, veluti corpus vmbram. Quinetiã hoc cenrimus, quod non solũ optimi quique viri, sed deterrimi homines, nepharijque latrones virtute

grãmatice & musice eodẽ tẽpore doceri possunt.

Aliteris grææis iuuenẽ icipere volo.

L. Aemilius paul⁹ quã curiose filios suos docuit.

anacephaleosis.

Artes liberales.

Honor virtutis comes vt corporis vmbra.

pręditos

prædítos honore,ac laude afficiũt. Ad Scipionem aphricanum, cum Literni exularet,visendum,ac salutandum prædones nonnulli aliquando accesserũt, qui vt primum illum conspicati sunt,quasi numen aliquod venerantes procubuerunt,virtutum,ac nominis eius memores, & imperata facessere polliciti sunt,& studijs Scipionis se nunquam defuturos. Clarissimus poetarum Homerus vlissi,quem Græcorum omnium sapientissimum esse vult, Mineruam comitem facit, quæ eum ab omnibus periculis,laboribus, naufragijsque vendicat,Patriæ parenti,coniugi,liberis reducem tandem restituit, vt ostendat vlissem doctrina,& sapientia pericula omnia superasse.Hic est alatus equus pegasus quo vectum Bellorophonta monstra superasse poetæ fabulantur.Hic est Mineruæ Clypeus Medusæ Gorgonis cepite præfixus,quem intuentes homines in saxa vertebantur,sapientia scilicet,quę sola doctrina naturę addita comparatur,qua homines fortes,ac muniti redduntur contra omnia pericula,humanosque incursus.Nam vera est illa sententia Horatij lirici cum dicit Ode.ij.lib.j.

Scipio aphricanus.

Minerua.

Pulchra metãphora.

Integer vitę scelerisque purus
Non eget mauri iaculis,neque arcu
Nec venenatis grauida sagittis
Fusce pharetra.

¶Sed si filij aut hebetioris ingenij erũt,aut alioquin ad doctrinas capessendas minus idonei artes aliquas ediscãt,& pręcipue ex illis quę disciplinis proximę sunt,ne ocio,ac desidia marcescant.Vera nãque est illa,M.Catonis sententia nihil agendo homines male agere discunt, idcirco solertes,&industrij ciues inertes,ac desides ex vrbibus arcere debent,vt ait Plato in octauo libro de Repub.sicut sedulę apes ignauos fucos, qui pro communi melle laborare nolunt.Vnde illud Vergilij.Ignauum fucos pecus a pręsepibus arcent.Et sanctissima semper iudicanda est.Solonis lex, quę sanxit filium nequaquam patri necessaria vitę subsidia debere,a quo nullam artem accepisset, & Dio illos paternis,maiorumque sepulchris prohibendos esse refert, qui nec doctrinam didicissent,necartem aliquam exercuissent.Quinetiam idem Solon aliam legem tulit contra ociosos, cuiusquidem verba eiusmodi extiterunt. Is qui ocium sectatur omnibus accusare volentibus obnoxius esto.Si vero reliquę omnes disciplinæ,atque artes filijs deessent,bonorum morum regula ne desit videndum est.Pręstat enim filijs carere, & perpetuo omni progenie orbari,quam eos male mortos,ac turpes alere. Epaminundas Tebanus vir tãtę præstantię extitit,& tam bene de patria meritus, vt de eo id dicatur,quod haud scio,an de alio Reipub.principe dici possit. Scimus nãque Thebas ante Epaminundam natum & eius obitum alieno semper paruisse imperio.Cõtra quo ad ille vixit caput totius Grecię eius ductu, ac consilio extitit.Verũ vir adeo excellens vxorem nũquam duxit,quod factum cum pelopidas eius amicus aliquando reprehenderet,quod virtutis suę seminarium filios non relinqueret,maleque proinde patrię consuleret, subridens Epaminundas respõdit,vide ne tu peius ei consulas,qui talem ex te genitum relicturus es, cuius vita vtinam magis probanda esset. Quoquidem dicto vir prudentissimus ostendit, nihil magis esse verendum parentibus, quam ne degeneres filios habeant, Adhibẽdi sunt custodes,qui eorum actionibus intersint & moribus

M.Catonis dictum.

Solonis lex ĩ parẽtes de filijs immeritis.

Solonis lex in ociosos.

Epaminũdas

Epaminundę responsum.

probatissimi sint, adeo, vt non modo culpa, verum criminis suspitio ne vacent, diligentissimi fuerunt Persæ in alendis liberis & ad temperantiam modestiamque percipiendam magno studio eorum pueri instituebantur.

Persæ.

Et vt verecundius omnia agerent, seniores adhibebantur, a quibus eorũ mores spectarentur. Diligentes etiam fuere Lacedæmonij, vt Aristoteles docet. Paterna disciplina teneris annis plurimũ prodest, laudandi sunt vbi quippiam bene egerint, obiurgandi vbi perperam, monendi, docendique castigandi etiam vbi minus dicto auscultare velint. Excludendi domo, mulctandique bonis omnibus. Neocles Atheniensis vir nobilis, & excellens filium habuit Themistoclem, quem in eius adolescentia exhęredem fecit, cum minus probatus esset, quod turpiter viueret, rem familiarem prodigeret, & parentũ dictis nulla ex parte audiret. Hæc patris iniuria, ac contumelia nequaquam eum fregit, sed longe magis erexit. Nam cum arbitraretur eiusmodi notam sine summa industria, ac laude neutiquam extingui posse, se totum virtuti tradidit, reique publicę omni studio operam dedit, & in amicorum causis, priuatisque iudicijs omni indulgentia versabatur, atque paruo demum tempore ita adolescentię vitia emendauit, vt ei nemo anteferretur, & pauci admodum æquales putarentur. Non fuit igitur in eiusmodi filium parentis sœuicia obiurganda, quippe qui ex deterrimo nebulone, virum omni laude acumulatissimum reddiderit. Sed naturę ratio in filijs obseruanda est. sunt enim qui verberibus cæsi indignantur, & veluti pessima mancipia plagis obdurant. Sunt qui obiurgationes irrideant, & patientia parentis, aut præceptoris abutantur, verbera autẽ vehementer formidant. Sunt qui nec obiurgatione, nec plagis, sed sola ratione moueantur, facileque eis persuaderi possit, vt relicta turpitudine ad virtutem redeat, cum quibus natura benignius ęgisse videtur, si rationi obtemperantes turpem vitam relinquunt. Palemon Atheniensis in eius adolescentia impudicus, petulans, ac turpis fuit, & aliquando ebrius, & coronatus de more, in ludum Xenocratis Philosophi irridendi gratia cum sodalibus irrupit. Xenocrates forte de pudicitia sermonem habebat, quem non mutauit, sed plane in palemonem conuertit, qua oratione ille seipsum correxit, adeo, vt relictis sodalibus, & mutata pristina vita, sese Xenocrati in disciplinam tradidit, & paruo tempore condiscipulos omnes superauit. quinetiã in cunctis rebus pręceptorem adeo emulatus est, vt post illius obitum ludi successor relictus, vix mutatus videretur. sunt qui aliorum laude quasi quadem ambitione excitentur. Themistocles quem græcorum pręstantissimũ Cicero fuisse testatur (vt paulo ante dixi) adolescens adhuc inganeis inter scorta, & temulentos iuuenes versabatur. At postquã Milciadis ductu Barbari ad Marathonem victi sunt, emulatione etiam ductus vitã mutauit. Atqui cum eius mores sodales admirarẽtur (ait) Milciadis tropheis se a summo excitari, nihilque amplius velle quam laudi, gloriæque incumbere, quaquidem ambitione expergefactus paruo tempore in clarissimum imperatorem euasit, plurimasque victorias patriæ peperit. Corpore etiam exercendi sunt iuuenes, tum valitudinis gratia. Nã (vt Cornelius Cellsus ait) ignauia corpus ebetat, labor firmat, illa maturam senectutem hic longam adolescentiã reddit, tum quod vtiliores fiunt Reipub. in rebus bellicis, in quibus promptiores, alacrioresque sunt, si exercitato corpore accedũt, quam si per ignauiam effœminati, qua in

Lacedæmonij.

Neocles.

Themistoclis adolescẽtia qualis.

Diuersi filiorum mores.

Palemõ atheniensis.

Themistocles.

re plurimum

re plurimum prȩstiterunt Lacedȩmonij apud quos currendo, prosiliendo, iaciendo, nandoque pueri exercebantur. A quibus aliquãdo rediens Diogenes Cynicus cum athenas pergeret, interrogatus quo iret, & vnde veniret. A viris (inquit) ad mulieres. Et paulopost a prædonibus captus cum Aeginam nauigaret, & Xeniadi Corynthio venundatus esset, eiusque filios in disciplinã accepisset, illos philosophiæ prȩceptis & alijs disciplinis liberalibus instituit, quos etiã Lacedæmonio more quotidie exercebat, & equitare, luctari, arcum tendere fundas rotare, sudem iacere adeo instituit, vt moribus disciplina, formidare, ac robore paruo tempore prȩclaros parenti reddidit. Quocirca sæpenumero Xeniades dicere solebat, se gratias fortunæ habere, quod bonus demon in domum suam per eam inuectus esset. Multa sunt, quæ de instituendis adolescentibus dici possent, quæquidem in præsentia scribere supersedeo, ne multus sim, quoniam a pluribus scriptoribus seorsum præcepta de educandis liberis scripta sunt, quæ facile quisque lactitare potest.

Lacedæmonij.

Diogenis cynici responsum.

¶LIBRI QVARTI FINIS.

¶TITVLI LIBRI QVINTI.

¶Procœmium ad Sixtum Pontificem Maximum.
Optimi ciuis prȩcepta
Institutio ciuilis vitȩ, Et quȩ ad tranquillitatm ducit.
De vrbanitate. De astutia
Qui sunt habendi ciues. De patria germana.
De patria iuris. Titulus primus.
¶De ciuili viro. De concordia ciuium.
De animi ratione De ciuilibus virtutibus.
De fortitudine, & eius comitibus.
De iusticia, & eius comitibus. Titulus secundus.
¶De vtilitate ciuili.
De artium vtilitate. Titulus tertius.
¶De beneficentia De gratijs,
De liberalitate, Titulus quartus.
¶De vanitate, & mendatio. De iureiurando.
De modestia sermonis. De oportunitate silentij.
De adulatione. Titulus quintus.
¶De recto consilio. De iracundia.
Dissimulandam esse aliquando sapientiam.
De virtute cuiusque ætatis. Titulus sextus.
¶De spacio humanȩ vitæ. Titulus septimus.
¶De modestia vitæ.
De secunda mensa. Titulus octauus.
¶De vtilitate rei rusticȩ. De conuiuijs. Titulus nonus.
¶Sumptus omnes comprimendos esse
De impensis funerum.
Sepulchrorum modus. Titulus decimus.

Procœmium

¶PROOEMIVM LIBRI QVINTI AD Sixtum quartum ponti. maximum.

PRINCIPIO Humanarum societatum Sixte pater sanctissime nihil æque difficile fuit his qui præerāt, quam durioribus illis, ac soliuagis viris, qui raptu viuere cōsueuerāt, quique omnia occupantiū esse arbitrabātur, abstinentiā, iusticiāque persuadere. Non enim facile fieri poterat, vt a vetere inuadēdi cōsuetudine discederēt, nouūque genus vitę tā subito acciperēt. Et præcipue cū rapina ociū, ac quietem polliceretur. Virtus aūt laborem, ac sudorē prę se ferret. Proinde cōmēticijs quibusdā fabellis opus fuit, quibus religionē metūque incuterent his, qui iniuste agerent, & ad spē futuri boni erigerentur, qui iuste viuerent, ab alienisque rebus manus abstinerent. Hoc cōsilio ducti poetę illi vetustissimi, qui primi sapiētes habiti sunt, quique de hominū moribus cum iocunditate quadā gratias musis cōmiscentes philosophabantur, nōnulla scripserunt, quę conditioribus deinde seculis, vel leuia, vel prę ter aliorū opinionē visa sunt, vt illud Musei, Orphei, Trecis discipuli, qui cum cerneret vinū, quod nuper in hominū vsum venerat, gratissimū, optatissimūque mortalibus esse, asseruit iustis viris a dijs immortalibus eiusmodi gratias referri, vt perpetuo apud inferos coronati discumbant, poculis optimo vino plenis nunquā deficientibus, qua si opinetur perpetuam ebrietatū optimā virtutis esse mercedē. Simili figmento vsus est hesiodus, qui, vt rusticis suis equitatē persuaderet. Deos hominibus iusticiā seruātibus arbores dare, quarū rami baccarū vbertate semper incuruescerent. Robora aūt apium exanima haberent, quę optima mella semper stillarent, his, & similibus blandicijs hebetes illos alliciebant, vt consuetudine animū abducerēt, & ciuilem societatē sequerētur. Nō igitur admirandū est doctissimos, grauissimosque philosophos nōnulla in libris suis scripsisse, quę vel turpia, vel ab omni humanitate aliena esse videantur. Pauca enim quędā ex deprauatis moribus permitterent opus fuit, vt quā plurima, quę optima sunt persuaderēt. Licere hominibus (inquit Plato in .iiij. librorum suorum de ciuili societate) quancūque voluerint vxorem ducere, præter matrem, & eius ascendentes. Sic etiā mulieribus licere ait, cuicūque voluerint nuptui dari filio, parenti, & eorū superioribus, aut inferioribus, nō tamen ignorabat Plato indecorū omnino esse Germanā sororem ducere, quod vulgo tunc fiebat athenis. Sed pessimam consuetudinē abolere nequaquam poterat, sic & Aristo. auaris annuere visus est, cum ait ad censum filios procreandos esse, ne plures edantur, quam paterfa. alere possit. Proinde cum satis liberorum fuit, vel ab vxoribus omnino abstinendum censuit, vel si id minus fieri posset, cum in aluo habere inuenta vxor, dilutionibus vtendum arbitrabatur vt abortiuus deijciatur, ante quam sensus vitamque in eo sit. Hoc ab humanitate alienum sciebat esse philosophus sapiētissimus, sed vt durioribus illis hominibus matrimonia persuaderet, egit quod potuit. Nostris vero temporibus, quibus quisque ciuis quid facto opus sit sibi præscribere scit, omnia ad virtutem demetienda sunt, nihilque permittendnm est, quod ab honesto, vel minima quidem ex parte alienum videri possit.

Musei eleusini pręceptū.

Plato.

Ad censum filios procreari.

Francisci

¶FRANCISCI PATRICII SENENsis Pontificis Caietani liber Quintus, De institutione Reipub. incipit.

¶DE OFFICIO OPTIMI CIVIS ET de institutione ciuilis vitæ, quę ad tranquilitatem ducit, vt de vrbanitate de astutia. Qui sunt habendi ciues, de patria Germana, de patria iuris.

¶TITVLVS PRIMVS.

PRAECEPTA Optimi ciuis, & eius qui ad omnia munera Reipub. gerenda idoneus sit, si quis tradere velit, multa vt ei tribuat opus est. Singulæ nanque virtutes ciuili viro conueniunt, mores vero optimi, ac probatissimi, & decoris illud, quod Cicero tantis laudibus effert, ciuilis disciplinę proprium est. Quocirca male morati homines, quique in verbis, aut in gestu minus apti sunt, inurbani vocātur, quippe qui ruri potius educati, quam in vrbibus esse videātur. Hinc trahitur vrbanitatis nomen, quod ad sermonē, moresque pertinet, & ab vrbe dicitur, quandoquidē a ciuili congressu, doctorumque virorum consuetudine eruditio quęque trahitur, quę homines miro quodam lepore, ac sale perfundit, cuiquidem contraria est rusticitas. Hæc virtus tanti fuit, vt Domitius Marsus orator elegantissimus de ea summa cum diligentia libros scripserit. Hinc etiam astutia dicitur, quæ tum vrbanitatem, tum ciuilem calliditatem significat, & astutum vrbanum significare pedianus refert. Apud Græcos nanque το αστυ vrbes est. Et veteres latini astu pro vrbe dixerunt, vt est apud Terētium in eunucho, anus in astu venit, hoc est in vrbem. Aemilius probus in libro suo peregregio, qui de vita excellentium imperatorum, inscribitur. Cum de incendio vrbis athenarum loqueretur eiusmodi etiam verba protulit, vt Xerses Termopylis expugnatis protinus accessit astu, idque nullis defendentibus interfectis sacerdotibus, quos in arce inuenerat incendio deleuit. Sed videndū imprimis est, quem ciuem esse habendum huius ciuitatis nostrę arbitremur. Et si colluuionem omnem, quæ vnis mœnibus clauditur ciuili nomine dignum esse dicimus. Homerus tamen, & qui eum secuti sunt, eum solummodo ciues opinātur, qui ad honores capessendos, muneraque ciuilia obeunda habiles sint, alij volūt ciues oēs censeri, qui ingenuis, ciuibusque parētibus orti sint. Alijs satis visum est, si ex altero parente ciue sunt geniti. Fuerunt qui propter paruā populi frequentiam peregrinos ciuitati ascriberent, dummodo domum intra vrbem ędificarent, artem exercerent, affinitatemve cōtraherent, veruntamen ciuem (vt Romani iureconsulti perhibēt) sola origo facit. Quocirca filius, qui in alia ciuitate ortus est, & ex alia patrem oriundum habet, Germanę patriæ ciuis dicitur, non eius in qua natus est, domiciliumve contraxit. Cicero in libris quos de legibus scripsit duas, patrias sibi esse testatur, vnā Germanā, qua oriundus esset.

Optimi ciuis præcepta.

Vrbanitas.

Rusticitas.

Astutia.

Astu quid sit

oriundus esset. Alteram iuris, qua natus, & educatus, & in ciuilem societatem accitus. Idemque vsu venire M. Cato, asserit, qui cum tusculanus esset, in ciuitatem tamen Romanã susceptus ortu Tusculanus, iure autem Romanus ciuis haberetur. Eiusmodi igitur ciuitatis nostræ ciuem esse dicemus qui patrem inter maiores indigenas habuerit. (Nam de matre minus curãdum est, peregrina nec ne fuerit, dummodo sit ingenua) quemquidem ad munera capessenda aptum per naturam esse arbitramur, si per eius virtutes licebit. nam (vt superius diximus) magistratus munera virtutum, non generis, aut gratiæ pręmia decernenda sunt. Erit & secundum ciuium genus eorũ qui cum peregrini sint, vrbem nostram aliquo excellenti munere affecerũt deque ea optime meriti priuilegium meruerũt. Qui ciuitate quidem donati publicis etiã muneribus honestati sunt, qua indulgẽtia, ac benignitate Romani sæpenumero vsi sunt, exemplo Romuli vrbis conditoris, qui tanta sapientia valuit, vt plærosque populos vno eodem que die hostes, ac ciues, habuerit. Nec aliud quippiã (vt Cornelius tacitus refert) authore Claudio. Nerone magis exitio fuit Lacedæmonis, & Atheniensibus, quanquam armis pollebãt, quam quod victos omnes populos perpetuo pro alienigenis arcebant, quaquidẽ in re Romani eos, qui in Repub. longe magis promeruerant, maiore libertate donatos quirites esse voluerunt. Inhumanum siquidem est peregrinos eos appellare, qui de ciuitate optime meriti, sibi patriam obnoxiam beneficijs effecerunt. Erunt igitur nostri origine alij, alij autem priuilegio. Sed priores nobis fortuna, secundos vero beneficium præstabit.

Romulus.

¶DE CIVILI VIRO, DE CONCORDIA ciuium, de animi ratione, de ciuilibus virtutibus, de fortitudine, & eius comitibus, de iusticia, & eius comitibus.

¶Titulus secundus.

CIVILEM Virum si quis paucis verbis determinare volet, dicet eum virum bonum & Reipub. vtilem, imprimis nanque oportet, vt ante oculos habeat Platonis sententiam, quæquidem ostẽdit homines nõ tantum sibi natos esse, sed patriam partem, partem liberos affines, amicosque sibi vendicare, & id iure quidem optimo. Humana enim societas ad vitæ commoditatem instituta est, & ad maiorem viuendi libertatẽ, tutiorẽ, beatiorẽque degendi rationẽ. Hęc cũ cogitabimus dignoscemus nos patriæ debere, opem, cõsiliũ, auxiliũque. Apes, & formicę animalia non modo pusilla, sed muta nobis exẽplo esse debent, quæquidẽ in cõmuni laborant, simul cõgregãt, simul conseruãt, iisdẽ numimentis asseruantur, cõmuni periculo hostẽ propulsant, & opes, liberos, populũque tuentur. Quis enim bonus ciuis haberi potest? qui sibi soli prodest, sibi congregat, nec impertitur reliquis, vixque patitur prę auaritia liberos, coniugẽque ad necessitatẽ etiam victitare. Rep. quasi nauim existimare debemus, quę omniũ qui in ea vehũtur manibus,

manibus officioque indiget. Et pro viribus suis quisque niti debet, nō modo ne euertatur, sed vt in tutissimū portū se recipiat. Et vt in ea alius gubernaculū regit, alius antennas, dirigit alius rudentibus adest alius aliis rebus incūbit, & vna omnibus ratio est, vt nauim tutentur, sic & ciues oēs efficere debēt, vt alius cōsilio, alius diligentia, alius opibus, alius opera, atque industria Rēp. adiuuare, quo non modo seruetur, verū in dies magis magisque augeatur. Taliter animati ciues optimi habendi sunt. Faciūt nāque Remp. opulentissimā, nullæ enim opes, nulla vectigalia magis augent ciuitatē, tutioreque reddunt. Quia si ciues inter se concordes sint ad bene de ea promerēdū, & alia ex parte nulla potentia nullæque opes satis firmæ sunt vbi animi ciuium nutāt, & in diuersas partes rapiuntur, quod mirabili quidem exēplo docuit scilurus. nā cum morbo, senioque confectus iam deficeret filios octoginta mares, quos habebat, euocari iussit hastarumque fascem, quem pro liberorum numero deuinxerat, manibus tenens singulisque protendens, vt illum confringerent imperauit, negantibus autem illis se id perficere posse, sinnulas educens hastas facile omnes defregit, eosque monuit, dum concordes vna essent nullis viribus superari posse, sed firmos diutius ac potētes fore, verū imbecilles admodū, si diffidentes, discordesque essent, & facile de se victoriā minimo etiam cuique hosti præbituros. Hoc quanquā vni familię præceptū esse videtur, ad vniuersam tamen ciuilem societatē pertinet, quę tunc sit coniunctissima, cū pari animo, concordique voluntate regitur, veraque est illa vetustissima sententia, qua dicitur Remp. diuturnū, atque immortale esse animal, quod nunquam occidit, nisi ipsi vim afferat, mortēque sibi consciscat. Imperiū orbis terrę tam diu Romani tenuerūt, quādiu a ciuili sanguine, intestinoque bello manus abstinuerunt. Sed vbi Cinnę ambitio. Syllę infamis illa tabula, Marii cędes, Generi Socerique arma Remp. inuaserūt, victores, dominique rerū Romani ludibrio plæbi, barbarisque hostibus extitere. Discordia etiam laborantes Atheniēses a Lacedæmoniis Lysandro duce victi sunt, qui sub eorū ditione tam diu fuerant, & numero, viribus opibusque longe inferiores. Quocirca nulla persuasio in libera ciuitate pręstantior esse potest, qua singuli ad cōcordiam instituātur, quaque minime etiā ciuitates augentur, & perpetua libertate fruūtur. Hic est murus tutus. Hæ sunt adamātinæ turres de quibus poetæ fabulantur, quæ nullis viribus, nullo ariete, nulloque iouis fulmine dirui possunt. Taliter animatus erit ciuis noster, quem optimū esse volumus, si Pythagorę, Platonisque sententiam secutus, cognouerit animum nostrum triplicem esse, cuiusquidem principatum, rationem in capite sitam esse ostendunt, tanquam in arce corporis, vt immortalis existens pabulo contemplationis maximarum rerum semper aleretur. Hanc corporis partem mundi, hominumque conditor ad similitudinem mundanæ Spheræ effecit, hominemque ipsum ad coelum erexit, contra reliquarum animantiū naturam, quę pronę terram spectantes, vix coelū cōtueri possunt, vt ostenderet hominem dei contemplatorē esse debere, & mentem eius (quę in cerebro sedem habet) ducem, & quasi habenā hominis esse. Inest nāque in ea omnis humana ratio, quę gerendorum ordinē pręse fert, tempora metitur, pręsentia pręteritis annectit, & sic futura pręsagire nititur. Alteras duas partes seclusas dignoscet a superiore, & in pectore iram, cupiditatē vero subter pręcordia collocatam, quæquidem

Sciluri exemplum ex plutarchi apophtegmatis.

Discordia romāos pdidit. Cinna ābitiosus. Sylla pscriptor, Marius sanguinis humani sitibundus.

non participes rationis sunt, vt superior, sed eius omnino expertes. At veluti prior illa ad tranquillitatē, & placidā, quietāque vitam ducit, ac etiā ac cōmētationem, scientiamque diuinarū, humanarūque rerū, sic posteriores cōtra ad iram, concupiscentiā, turpidosque omnes motus nos rapiunt. Quibus ex rebus consequens est, vt nos ipsos ignoremus, & insitia rerum omnium laborantes cæci in tenebris diutius oberremus. Disponat animum suum ciuis noster, vt munere suo fungatur. Est enim animi munus ratione vti, quæquidē semper dominari debet, & appetitū adeo obsequentem habere, vt nihil turpe, nihil indecorum appetat, & veluti exultans, ac prosiliens equus optimi sessoris habena regitur, sic appetitus a ratione ducatur, cui semper acquiescat, & nunquā duriore ceruice obluctetur, si bonus vir, ac sapiens esse voluerit. Nam sapiens animus omnes motus dicto obsequentes habena regit, vera enim est illa M. Fabij Quintiliani sententia, quod sicut aues ad volatum, equi ad cursum, feræ ad sœuitiam gignuntur, ita nobis est propria mentis agitatio, atque solertia, vnde origo animi nostri cœlestis esse creditur, hebetes vero & indociles nō magis secundum naturam homines eduntur, quam prodigiosa corpora, & mōstris insignia ex agnitione animi & mentis agitatione sapientia oritur, cognitio rerum manat, profluunt ciuiles illę virtutes, quibus ciuis noster laudem, & charitatem ciuium consequetur. Quæ sunt vitæ sine metu degendæ præsidia firmissima. Nam aderit fortitudo in laboribus, periculisque subeūdis, quę docebit dulce & decorum esse (si opus fuerit, vt locupletissimus testis est Horatius Ode. ij. li. iij.) pro patria mori

Mors & fugacem persequitur virum
Nec parcit in bellis iuuentæ
Politibus timidove tergo

¶ Et paulopost addit.

Virtus recludens immeritis mori
Cœlum negata tentat iter via.
Cœtusque vulgares & vdam
Spernit humum fugiente penna.

Horat. cocles — Pons sublici⁹ — M. Marcell⁹.

¶ Sibique ante oculos ponet fortissimos quosque viros, qui intrepide pro patria dimicarunt, veluti horatiū illum, qui hetruscorum agmē sustinuit, donec sublicius pons scinderetur, nec dubitauit armatum sese in tyberim mittere, veluti M. Marcellum, qui apud padum fluuium gallorum regem maximis copijs stipatum, cum paucis equitibus inuasit ingenti vigore animi, quē quāprimum obtruncatum armis exuit. Succurret & deciorum memoria, qui sese patrię vouerunt, sic etiam externis Codrus Atheniensium rex, qui non dubitauit etiam pro patria mori, & Leonides Lacedęmoniorum dux, qui in Thermopilis cum trecentis suis, quos Sparta eduxerat, occubuit pro græcię salute, cum proposita esset, aut turpis fuga, aut generosa mors. Eiusmodi exemplis se confirmabit, fortitudineque vtetur, cum opus fuerit. Præstat enim fortitudo, magnanimitatem, fiduciam, securitatem, magnificentiam, constantiam, tolerantiam, firmitatem, quę optime comites sunt ad magna quęque Reipu. munera obeunda. Aderit temperantia, quę in prætermittendis voluptatibus maxime cernitur, nec permittet, vt aliquo pręcipiti cursu rapiatur, sed eum moderatissimū cum in rebus, tum in aduersis reddet, nec se offerentem in magi-

Codrus. — Leonidas. — Fortitudo. — Temperātia.

stratibus

stratibus patietur, sed vt imperium a senatu, populoque cognoscat suadebit, & denique nihil per vim aget, quoquidem nihil deterius, nihilque detestabilius in libera ciuitate esse potest. Imitabiturque in hac potissimum virtute publium Valerium, cui publicolæ a senatu populoque Romano nomen inditum est, qui cum exactis regibus summam authoritatem populo deferente, ac etiã ex senatusconsulto accepisset. Nunquam tamen ea vsus est, nisi modestissime, legemque tulit, ne quis magistratus in ciuem Romanum, qui ad populũ prouocasset animaduertere posset, & vltro Spurium Lucretium collegam assumpsit, cui etiam (quia maior natu erat) fasces transferri iussit. Temperantiã sequitur modestia, verecundia, abstinentia, castitas, honestas, parcitas, sobrietas, quæ virtutes freno rationis omnes cupiditates comprimunt. Aderit prudentia, quæ in delectu bonorum, malorumque versatur; sine qua nihil recte agi potest, quam Cicero detractis literis a prouidendo, quasi prouidentiam dictam putat, quamquidem scientiam expetendarum, fugiendarumque rerum esse opinatur. Prudentię munus est omnia ad rationis normam dirigere, nihil agere pœnitendum, fortunę aditus quasi diuina quadam ratione præ occupare, nihil præter rectum agere. Huic enim virtuti inest ratio, intellectus, circunspectio, prouidentia, docilitas & cautio, hanc etiam comitabitur iustitia, quę firmamentum est humanę societatis, hæc tribuit cuique quod suum est, neminẽ ledit, & vt pœna sontem, sic optime meritos dignitate, ac gloria afficit, a iusticia manat innocentia, amicitia, concordia, pietas, gratitudo, humanitas, facilitas, quæ munera optimi ciuis sunt. Hæ quatuor inter se sorores mutuis nexibus colligatę (vt de gratijs poetę fabulantur) nunquã separantur, vna enim sine alijs perfecta esse nõ potest, sed mancha omnino, & inchoata esse videtur. Nam fortitudo sine prudentia temeritas est. Prudentia autem sine iusticia calliditas, & mala quędam malicia. Temperãtia sine fortitudine ignauia est. Iusticia autem sine temperantia crudelitas. Vnde illud Ennij poetæ. Summum ius summa iniuria est, vnicuique enim virtuti, qui recte de moribus philosophantur, duo opponunt vitia, illud imprimis quod aperte contrarium est, & quod specie similitudinis adumbratur. Prudentia imprudentiã habet contrariã, astutiam vero similem. Parsimonię contraria est effusio, similis autem tenacitas. Iusticiæ contraria iniusticia est. Libido quoque vindictę similis sic fortitudo, vt ignauiam habet contrariam, sic similem duriciam, vt constantia inconstantiam contrariam habet similem vero pertinaciam, quę talia tametsi natura discant, fallunt tamen similitudinis specie. Concordent igitur inter se hæ quatuor virtutes, veluti in cantu, & fidibus fit, vt perfectam consonantiam, & harmoniam faciant, qua nihil præclarius dici, aut cogitari potest. Hæc erit ratio, quæ ciuem nostrum ad perfectam fœlicitatem ducet. Nam tanti est virtus, vt sine ea nihil bene mortalibus esse possit, & cũ ea nihil desit, vera siquidem mihi sententia Stoicorum esse videtur, & ab doctissimis quibusque viris comprobanda, qua firmissimis argumentis ostendunt solem virtutem satis esse ad bene, beateque viuendum. Et si vere iudicare volumus, bona illa corporis & extrema, quæ adduntur, ab Achademicis & Peripateticis ad veram fœlicitatem nobis potius eblandiuntur, & moribus nostris aliquid indulgent, quam ad beatitudinem aliquid addant, quæ sola virtute perficitur, quod quidem ex similitudine, quam faciunt satis aperte cerni licet.

Valerius publicola.

Spurius Lucretius

Temperãtię comites.

Prudentia.

Prudẽtiæ adminicula.

Iusticia.

Iusticię rami.

Virtutũ cardinaliũ nõ citi vnam quam simul omnes assequeris.

Dicunt enim si quis libram teneret,& in altera lance quicquid bonorum esse possit corporis,& fortunæ imponeret,in altera aūt, vel minimum quippiam vertutis ea ad terrã vsque deprimentur. Quocirca non videtur a stoicorum sententia discedere,sed eam alijs verbis cõprobare, nec tamen manifeste annuere audent,ne victi cedere videantur,aut ab eorũ pręscripto aberrare.

¶DE VTILITATE CIVILI, de artium vtilitate.

¶Titulus tertius.

OPTIMA Persuasio erit etiam ciuili viro,& a virtutum habitu manabit,si senatum arbitrabitur ad homines iuuandos,tutandos, conseruandosque institutum.Parum admodum esset, & indignum excellẽti viro,si sibi soli,suisve senatũ factum duceret. Cõmunis vtilitas est,quæ homines commendatos efficit,& bene de omnibus meritos quam tanti effecerũt
Hercules. antiqui,vt diuinis honoribus honestarent illos a quibus commoda,& vtilitates accepissent. Hercules qui tam præsens deus apud omnes fere gentes habitus est,nullam aliam ob causam(cum mortalis esset) in numen relatus credebatur, nisi quod magnis commodis plærosque populos affecisset. nam aut cum beluis vastantibus regiones certabat, aut fœdas obscœnasque aues sagittis transfigebat, aut nephãdos prædones, latronesve, qui mare infestum habebant, seu itinera obsidebant interimebat siue aliud
Dionysius. quippiam id genus gerebat, quo hominibus prodesset, vitamque eorum tutiorem,beatioreque redderet.Dionysius(cui baccho nomen fuit) deus habitus est, quod apud thebas vini vsum docuerit, & non modo bellicis virtutibus illustris fuerit,sed rerum occultarum indagator optimus.Is primo philosophatus est in Europa,deinde in Asia,& pręcipue apud Iudęos,quos & bello domuit, & legibus ordinauit, Indos omnes præter Gangaridas subegit,& cum in vicis habitarent, vrbes pulcherrimas condidit, vicosque in eas transtulit,regionem instituit,& leges optimas tulit,forum constituit, vnde apud
Osiris. indos diuinos meruit honores. Osiris quoque Aegyptios ob salubre inuentum medicinæ, & quod vicium sationem primus eos docuit, diuinis hono-
Triptolemus ribus honestatus fuit. Sic Triptolemus, qui frumenti vsum Atticos do-
Isis. cuit, deus habitus, & Isis quod frumenta serere, & lini vsum Aegyptios docuerit, Dea existimata est. Præmijs haud dubie,& honoribus digni sunt, qui inuentis suis hominibus prosunt,sed quando id neutiquam omnibus concessum est,id saltem quisque præstare potest, vt ne cui dicto proteruo,aut facto nocere audeat.Sic enim viuere,vt nemini vnquam obsit,etiam si id cum emolumento suo,& sine fraude efficere posset. Sapientis viri est(vt Archesilaus zenoni assentiens affirmat)cauere ne capiatur,& ne fallatur videre.Sed non minor virtus erit diligenter aduertere, ne aliquẽ ledat,aut iniuria lascessat,cum lõge melius sit(vt Socrates ait)iniuriam accipere, quã iniuria aliquẽ afficere.Hæc sunt studia quæ eum charum ciuibus facient,etiam de Repub. bene meritum.

bene meritum. Nam vera est illa Ciceronis sententia, laudari, diligi, coli gloriosum est, metui & odio esse, inuidiosum, detestabile, imbecillum, caducum. Charitate enī, & in beneuolentia ciuium septum esse oportet. Non opulētia aut armis. Atqui animi ingenui esse nullo modo permittere, vt quispiam se ipsum decipiat. Quod quidem scite admodum exemplo pulcherrimo docuit Carneades. si scires (inquit) aspidem occulte vspiam latere, & velle imprudentem aliquē super ea assidere, cuius mors etiā tibi emolumento futura sit improbe feceris, nisi monueris ne assideat. Studium virtutis est quod bonū ciuem facit, eo nanque habitu mētis inducitur, vt nihil turpe cogitare possit nihilque agere quod non rectum omni ex parte sit, & virtutem toto (vt dicitur) pectore amplectitur. Sic turpitudinem fugit, eaque quamuis non ledatur ita offenditur, vt ne eū quidem quem scelerate, impune, flagitioseque viuere puta ęquis oculis intueri possit. Callidi quidem hominis est, & hebetis omnino ingenij legum formidine avicijs cohiberi. Neque erit in tenebris cum eo dimicandū, qui nihil timet, nisi testem & iudicem. Bonus quidem vir semper idem est nunquam a seipso discedit. Et probus esse quam haberi mauult, nullis simultatis inuolucris obtegitur. Frons eadē, ijdēque oculi, vultus verus semper erit, oratio itidē verissima. Contra leges instituta, & mores nihil aget, etiam si id impune facere possit. Leges enim vetāt inquit Socrates cum e custodia eum vi educere vellent discipuli. Cauebit etiam summopere, ne quid in eo insigne vitium esse dicatur, artes exercebit quibus honeste & sine iniuria viuere possit, & familiam educare, habere enim debet rationem rei familiaris, vt liberis amicis, alijsque necessarijs opituletur, & Reip. imprimis cum tempus exigit, singulorum omnium facultates, & opes (vt ait Cicero) diuitiæ sunt ciuitatis. Lucretur tamē sine iniuria, vt sępe iam diximus, male parta (vt ait poeta ille vetustissimus) male dilabuntur. Proderit quibuscunque poterit oberit nemini & nihil magis lucro apponet quam quotidie aliquid discere. Nam ille in Rep. pręferendus est, qui virtute pręstat, & inter ciues ille maiori laude dignus erit, qui plures artes cum vtilitate ciuium exercere potest.

¶ Hippias (qui temporibus socratis vixit) disertissimus fuit orator & Philosophus peregregius, is cum ad olympicum certamen venisset, magnę admirationi omnibus fuit, quod omnia, quæ ad vsum corporis habebat, suis manibus affecerat, vestem nanque sibi texuerat, Baltheum celauerat, anulum sculpserat, & Crepidas Gręcorum more sibi parauerat. Quanta admiratio, quantaque vtilitas fuit in Sphęra illa, quam ad similitudinem mundanę Spheræ primus omnium fecit Alchimedes Siracusanus, eam non modo Cicero, sed complures tum Gręci, tum latini scriptores admirabili afficiunt laude. Et imprimis Claudianus poeta his versibus.

Hippias.

Spherā alchimedes prim⁹ inuenit.

Iupiter in paruo cum cerneret ethera vitro,
 Risit, & ad superos talia dicta dedit.
Hinccine mortalis progressa potentia curę
 Iam meus in fragili luditur orbe labor?
Iura poli, rerumque fidem, legemque virorum
 Ecce Siracusius transtulit arte senex.
Inclusus varijs famulatur spiritus astris
 Hoc vnum certis motibus vrget opus.

Percurrit proprium mentitus signifer annum
Sintillata nouo Cynthia mense redit.
Ianque suum voluens audax industria mundum
Gaudet,& humana sydera mente videt.
Quid falso insontem tonitru Salmonea miror?
Emula naturę parua reperta manus?

Architas tarentinus.

¶Architas quoque Terentinus Pythagoricus philosophus nobilissimus qui ad Platonem literas dedit, vt a Dionysio caueret.si vitę suę bene consultum vellet,compluribus admirationi fuit, quod artes pene omnes calleret, is tanto acumine ingenij extitit, vt simulachrum columbę mira quadam ratione, atque arte fecerit,quodquidem volasse fauorinus philosophus retulit.Ita erat libramentis quibusdam suspensum,& in eo inclusa aura temperato spiritu volatum compellebat. Vera quidem est illa attica sententia,vt quisque plurimas in ciuitate artes excercet, ita vtilissimus quoque existimatur. Nam non modo simul viuendi gratia ciuili societas instituta est,sed bene, ac commodius legendi.Proinde quicunque plus confert vtilitatis, ille maiore beniuolentia ac gratia dignus erit.

¶DE BENEFICENTIA, DE gratijs,de liberalitate.

¶Titulus quartus.

Scipiōisaphricani factū memorabile.
Titi vespasiani comitas.
Iulius Cęsar.
Synchronos suos taxat.
Ingratitudinis vitium.
Tres charites aglaia, thalia, euphrosyne.

BENEFICIO MVLTOS AFFICERE debet optimus ciuis, exemplo autem omnibus prodesse, inter præclarissimas Apphricani laudes (quas & Polybius, & alij scriptores memorant)magna illa habetur, quod quotidie in forum descendebat,neque inde se domum ante recipiebat, quam aliquem beneficio sibi obnoxium reddidisset. Et Titus Vaspasiani filius, qui tribus annis post patrē imperauit,tantę comitatis fuit,vt cū inter cœnandū meminisset nihil se illo die cuiquam præstitisse,ait,amice hodie diem perdidi. Facete quidem doctissimus vir interrogatus quid inuidendū præter alios homines,reges,ac principes haberent? Respondit nihil,nisi quod pluribus(si volunt)prodesse possunt.Iulius Cęsar omne hominū genus diuersis benignitatis officijs sibi consiliauit. nam muneribus ludis, congiarijs, epulis, largitionibus imperitam multitudinem illexit, amicos præmijs,& facilitate conseruauit, aduersarios autem clementia, & liberalitate sibi deuinxit. Secus tamen a quibusdam nostro tempore obseruari video. Nam dum rem suam factitare se dicunt, omnes neglectui habent,neque alicui adsunt, quamuis plurimis sine iactura commodare possent.Et in referenda gratia(quo crimine nullum grauius esse potest)negligentiores sunt. Gratias Pindarus omnium Lyricorum excellentissimus tres esse inducit Iouis Eumonesque filias,quarum vna Aglaia,altera Thalia,tertia Euphrosyne nūcupatur.Has tres geminas esse poetę fabulātur,& mutuis brachijs ita deuinciri,vt vna ire,duę autē redire videantur, quoquidem figmento ostendunt

mento ostendunt homines in referēda gratia liberales esse oportere, vt qui vnam accipiant duplicem mittant, quod quidem rustico suo etiam pręcipit Hesiodus, vult enim vt maiore mensura reddat, & cumulatiore, quę mutuo a vicino acceperit. Erit igitur ciuilis viri officium liberalitate vti in referenda gratia, & accepti beneficij nunquam obliuisci, quod quidem officium tanti veteres esse voluerunt, vt non modo non viuos, verum ne mortuos quidē id negligere arbitrati sint. Hoc etiam exemplis quibusdam comprobare nituntur. Dicunt nanque Simonidem poetam cū iter faceret, videretque ignotum quēdam mortuum a litibus, ferisque proiectum, eum quamprimum humasse verum cum nauim conscendere in animo haberet, per quietem vidit quem sepelierat monentem, ne id faceret, nam si nauigasset eum naufragio esse periturum. Id in somnium cū socijs recitaret, irrisus est, solusque in littore remansit, cum minus ei auscultare alij vellent, sed cum paululum quippiam a terra discessissent tempestate oborta, amissis armamentis, fractaque naui omnes periere, Et sic Simonides pro officio sepulturę vitæ beneficiū accepit. Alia vero ex parte quibuscunque potest ciuilis vir commodare debet. Longe enim gratius esse videtur ingenuis animis beneficium facere, quā accipere. Bene enim de nobis meriti, ad parem maioremque gratiam referendam nos obnoxios faciunt, & libertatem nostram aliqua ex parte sibi obligare videntur. Ad vero qui acceperit, nobis pari beneficio quasi addicti sunt.

Simonides.

mortui gratia i simonidem

Nobili⁹ ē dare quā accipere.

¶DE VANITATE ET MENDACIO, de iureiurendo, de modestia sermonis, de opportunitate silentij, de adulatione.

¶Titulus quintus.

CAVEAT optimus quisque ciues ne futilis, van⁹ aut mendax in loquendo sit, est enim mentiri animi angusti, & seruilis potius, quam ingenui. Scite admodum Aristoteles roganti cuidam quid mendacio mēdaces lucrarentur? Respondit. vt eis verum non reddatur. Longe tamen deterius est peierare, quod crimē tanti fuit apud Aegyptios, vt poriuri omnes capite damnarentur, vt qui pietatem in deos violarent, et fidem inter homines tollerent. ¶Est enim iusiurandum affirmatio religiosa. quasi deo teste exemplum iusiurandi imprimis prębuit M. Attilius regulus, qui ex insidijs captus fuit a Carthaginiensibus, & Romam iuratus ad senatum missus vt nisi redderentnr captiui, ipsi carthaginē redire, is Romam venit, nec censuit e Rep. esse captiuos reddere, maluit tamen ad supplicium redire, quam iurisiurandi fidem hosti datam infringere, in secundo punico bello vnus ex captiuis, quos Romam hannibal redimendorū gratia miserat, cum non redimi captiuos a senatu responsum esset, domū redijt, quod fallaci reditu in castra iureiurendo se exolutum putaret, hoc vbi innotuit, senatus censuit eum comprehendendum esse, & custodibus publice da-

Mendacium

Iusiurandū. M. Attilius regulus.

Fides etiā hosti seruanda.

tis,ad hannibalem quoque ducendum,tanti fidem, ac iusiurandum faciebāt Romani.Sit in sermone modestus.Epistolas Philippi ad Alexandrū, Anthiochi patris ad cassandrum,& Antigoni ad Philippum filium trium prudentissimorum regum lectitasse Cicero refert,quibus præcipiebant, vt oratione benigna multitudinis animos ad beneuolētiam allicerent, militesque blando appellando sermone delinirent.Insanam preterea quandam petulentiam,ac loquacitatem comprimat,vt enim laudis est impigre loqui(si quando dicto opus est)ita vituperatione dignum puto,vbi silentium vsui sit, nō posse tacere,nec comprobandum esse censeo quod dicaces nonnulli vsurpare solent longe facilius esse candentem carbonem ore comprimere, quam oportunum dictum retinere. veriusque mihi videri solet, quod in prouerbio est,eum etiam loqui ignorare,qui tacere nescit.Et Xenocratis sententia animo voluenda est,cum dicturi sumus,qua ait se quādoque sermonis penituisse, taciturnitatis autem nunquam.Pindarus miris effert laudibus Epaminundam Thebanum,quoniam cum multa sciret, pauca admodum loqueretur. Cato quoque adolescens cum eloquentię,ac philosophię operam daret, mira quadam taciturnitate vtebatur,verum cum quispiam ex familiaribus suis ei diceret,silentium tuum Cato multi vituperant.At ille,loquar (inquit)cū talia fari didicero,quę taciturnitate neutiquam digna sunt. Pythagoras Samius Italicę philosophię princeps,sapientissimus vel ex hoc iudicari potest quod discipulos suos prius tacere,quam loqui instituebat,ostendēs ex eo verba prius pręmeditāda,quam effundēda esse linguam quidem coercere, quā dentium vallo silentium indicans,natura muniuit, non mediocris prudentię est.Proinde idem philosophus loquatiores adolescentes quinquēnio vocis exilio comprimebat,veteres autem taciturnitatis virtutem superstitione quadam numinis instar colebant,Agenioramque vocabant, quāquidem digito ad os admoto pro foribus templorum,& curię pingebant, vt silentium intrantibus indicere videretur,sed vt linguę procacitas plærisque aliquando mortis causa extitit,sic taciturnitas vitę,ac salutis. Aristoteles cum Callistenem discipulum,ac propinquum suum ad regem Alexandrum mitteret, inter multa,quę eum docuit,hoc vel pręcipue imperauit,vt quam rarissime, & iocunde admodum apud eum loqueretur,qui vitę,necisque potestatem in acię linguę haberet.Scribunt etiam qui animalium naturam diligenter scrutati sunt animalia nonnulla ratione carentia salutē alto silentio tueri, veluti anseres,qui linquentes prę nimio calore orientalem plagam occiduamque petentes, cum montem tantaurum aquilis abundantem præteruolare cæperunt,timentes rapacissimas illas volucres,rostra lapillis obstruunt,ne consuetudinis,aut necessitatis vis vocem eis eliciat,qua aquilis proditę periclitētur,verum postquam verticem montis eius,collesque tali silentio deuolarūt, calculos respuūt,& securiore nexu per aperta cæli strepitu, ac clamoribus vocibus feruntur.Discat igitur ciuis noster tacere, & quibus cum loquatur cogitet,oportunitatemque obseruet.Emissum nāque verbum(vt vulgo dicitur) nunquam reuocari potest.Proinde anserum exemplo potius quam Callisthenis vtatur,illi enim paruo silentio vitam tutati sunt,hic autem vel modica loquendi licentia eam amisit,cum nec dicto optimi præceptoris auscultasset. Nec sanctam illam Pythagore taciturnitatem didicisset. Opportuni nanque

Sermōis modestia.

Stulte vt plurimū loquit, tacere nescit.

Xenocratē dixisse penituit tacuisse nunquam.

Epaminūdas

Cato.

Pythagorę silentium

Ligua dētiū vallo cohibetur.

ageniora dea admoto ad os digito.

Aristoteles.

Calistenes.

Anserum solertia.

ni nanque silentij maior est laus, quam tempestiuę orationis. ❡Assentiri pręterea adularique nesciat bonus ciuis, cum enim aliquid dicimus aut facimus præter animi sententiam id sine fraude,& dolo esse non potest. Est enim dolus malus(vt Seruius sulpicius respondit)cum aliud simulatũ, aliud actum est. Sic & malę mentis est aliud loqui,aliud mente & animo sentire. Est nanque positum adulari in ficto quodam, & simulato vultu, ac gestu corporis,quod quantę leuitatis sit nomen indicat. Siquidem gręci caudam vocant,vnde adulari dicitur quasi adurari,quod a canibus trahitur, nam canes motu caudę seruiliter eblandiuntur cum cibum expectant. Tyranni qui ad sœuiciam,ac libidinẽ,omnia demetiuntur,adulatoribus, assentatoribusque delectantur. Crœsus Lydorum rex nullam aliam ob causam Solonem regno pepulit,nisi quod blandiri vir ille sapiens nesciebat. Et Dionysius mortem Philoxeno poetę meditatus dicitur,quod cum in magna hominum corona versus a se editos Tyrannus recitasset,reliquis omnibus laudãtibus,solus eos absurdos,inconcinos dicere ausus fuerit. Ciuili viro pręcepta tradimus,qui nullum cum Tyrannis commertium habere debet, sed eo loci viuere,vbi recte viuendi ratio habetur, & iusticia,ac reliquę ciuiles virtutes dominentur,& verum dicentibus,non vanis, ac mendacibus locus sit. At qui nec regibus ac principibus adulatores, assentatoresve vlla ex parte prodesse possunt. Vera quidem,est illa Q. Curtij sententia elegantissimis libris suis de gestis Alexãdri,qua regnum ait sepius ab assentatoribus,quam ab hostibus euerti. Aristippus a Dionysio superiore quippiam pro amico obnixius petebat,quod cum non impetrasset, Tyranni genua supplex amplexatus est,remque statim assequitur,verum cum intelligeret id sibi a pręsentibus vicio dari,non ego(inquit)huiusmodi assentationis author sum,sed Dionysius,qui in genibus aures habet. Facete Diogenes interrogatus quęnam belua sœuius moderet? ex feris (inquit) obtrectator, ex cicuribus autem adulator. Nec mediusfidius iniuria eos vituperabat. Nocent enim plurimum adulatores, non modo apud principes, quos ad tyrannidem, sœuiciamque compellunt,verum in libera ciuitate ea sæpenumero consulunt,popularis aurę captandę gratia,quę contra REMPVB. sunt. Et stultam nõnunquam multitudinem insanam reddunt.

Opportunũ silentium.
Adulatio.
In.l.j. S.j.ff. de dolo malo & me. exce.
Vide quid hic dicat.
Q. Curtij sẽtentia.
Aristippus Dionysio aures in genib'
Diogenis responsum.

❡DE RECTO CONSILIO, DE IRAcundia,dissimulandam esse aliquando sapientiam,de virtute cuiusque ętatis.

❡Titulus Sextus.

QVID INIQVIVS esse potest,quam bona side consulenti malum consilium dare, quod sepenumero,consultus adulator facit,vbi consultoris gratiã inire,quam veritatem dicere mauult. Fidele igitur consilium bonus ciuis roganti dabit,& ad veritatem potius accommodatum,quam ad gratiam. Nam vbi euentus consiliũ probauerit,tunc eum, quem consuluit,verum bonum esse arbitrabitur consultor. Et pręcipue cum e re sua fuerit consilium,& rationi consonum. At si secus erit, &

ad paruũ

ad parui temporis gratiam, non ad veritatem vtilitatemque responsum, tūc eum adulatorem, assentatoremque iudicabit, & hominem callidum, & versutum, in quem nonnunquam animaduerti, iudicarique cernimus, & cui irrisione, deinde illud Hesiodi in eiusmodi virum dicitur in opere cui titulus est.

Οι αυτω κακα τευχει ανιρ κακα τευχων
Ηδὲ κακη βουλη τω βουλευσαντι κακιστη id est.
Ipse sibi nocet is, alium qui ledere quęrit,
Consultum male, consultori pessima res est. εργα και ημεραι

¶ Quod in senatoriolum aliquem Romæ conuersum a pueris fuit, malum consilium consultori pessimum, Si quando rogatus, sententiam in senatu dixerit, caueat ne quid fictum, ne quid simulatum loquatur. Absit ab omni odio, omnique simultate. Nulla gratia, nulla amicitia eum teneat, quo minus in rebus dubijs ea afferat, quę ad salutem, vtilitatemque Reip. ac ciuium sint. (Iracundia.) ¶ Non sit pręceps ad iram, nihilque vnquam loquatur per iracundiam, aut excandescentiam, iram nanque plurimi philosophi a mollicie mentis nasci affirmant, idque probabili argumento ostendunt, quod iracundiorea sunt incolumibus languidi, fœminæ maribus, iuuenibus senes, & fœlicibus miseri. Nec arbitrandum est iram cotem esse fortitudinis, vt nonnulli peripateticorum affirmant, sed sapientem etiam sine stomacho fortiter agere posse. (Mars Nerio dictus.) Pręclare veteres poetę, Martem Nerionem appellarunt, cum eum mitem, tranquillumque esse ostenderent. Nerio enim vis quędam, & potestas, ac maiestas martis esse ostenditur, quod deceat virum fortē, pacati tranquillique esse animi, vnde Nerio dicitur quasi sine ira, ne particula plerumque priuatiua est. Plautus in trunculento Nerionem martis coniugem appellat, vt ostendat tranquillitatem esse debere comitem viri fortis animi, multa nonnunquam fiunt per iram, quę deinde sedato animo eos, qui egerūt mœrore afficiant, Alexander inuicti animi exempla sępenumero præstitit. (Alexander.) Sed quia pręceps aliquando ad iram fuit, præstantissimas virtutes suas aliqua ex parte obscuriores reddidit. Nam Clytum interemit amicum senem, & innoxium, & paulo post cum ad se redijsset, ereptum telum ex Clyti vulnere, in seipsum conuertisset, nisi amicorum manibus prohibitus fuisset. (Dionysius tyrannus.) Et Dionysius Tyrannus cū pila ludere vellet, tunicam, gladiumque deposuit adolescentulo, quem in delicijs habebat, hic cum quidam familiarum per iocum dixisset, huic vitā tuam committis, arrisissetque adolescēs, vtrūque iussit interfici. Alterum, quia viam demonstraret interimendi sui. Alterū quia dictum risu approbauisset, quo quidē facto adeo doluit, vt nihil in omni eius vita grauius tulerit. Eiusmodi iracundia cum accenditur animus, supersedēdū est in omni actione, donec deferueat. (Architas de Charillo idē refert plutar.) Exemplo Architę, qui cū rustico seruo iratior factus esset (inquit) quo te animo acciperem, nisi iratus essem. Obiurget alios modeste, patiaturque ęquo aīo refelli, quo clarius verū eruatur nec ostēdat se solū velle sapere in Rep. Est enim periculosum, & inuidiā facit, vbi alios præ se cōtēnere videtur, nec tute, ac quiete viuere mihi visus est Photion Atheniensis, (Plotion) quem Plutarchus ait in omni eius vita neque flere, neque ridere vnquā visum fuisse, cum semper sentiret contra reliquos oēs ciues suos, quod quidē vel maximē indicauit eū in rerū difficultate magna Athe-

gna Athenienses de rebus suis Appollinem consuluissent. Oraculum nanque eis redditum est, vnum esse in vrbe ciuem, qui omnium voluntati, opinionique aduersaretur. Clamabant Athenienses inquirendum esse hunc ciuem, grauiterque plectendum. Photion alta voce sese eum esse ait, cui nihil eorum placeret, quę Atheniensis populus diceret, aut ageret, quaquidem fiducia iudicium euasit. Sed Demosthenes orator cum eiusmodi viri naturã cerneret, ad eum aliquando dixit, interiment te Photion Athenienses, si insania eos ceperit, cui ille. At te necabunt, si quando sapere eis contigerit. Nihil etiam recte a populo iudicari putabat Photion. Vnde cum sententiã diceret, videretque pene omnes nutu, ac vultu sibi assentiri miratus, ad amicum se conuertit, rogauitque, num mali aliquid inscius suasisset? quod ita sibi omnes annuere viderentur. Ego tamen cautius agendum puto, & multorum iudicia tacito potius consilio prætereunda esse existimo, quam palam respuẽda. Nam quamuis Cicero scribat, nihil sibi recte factum videri, quod cum vendicatione a populo teste fiat, tamen in orationibus suis ad quirites ita populariter ac sine contumacia loquitur, vt blandiri, & assentiri præter omnes mihi visus sit. Summisse se gerat, & magistratibus tanta diligentia obediat, vt modeste parendo dignus, qui aliquando imperet, esse videatur. Veneretur maiores natu, & nihil contra eos agat, quaquidem virtute Lacedæmonij præter omnes populos laudantur, apud quos senatus reuerẽtia semper magno in honore fuit, & sancta pene habita est, atque inuiolata. Atqui prę ter alios omnes illos honore afficiat, qui virtutibus prędíti sunt, & studio bonarum artium fulgent, quo enim quisque maxime doctrina excellit, ita maxime honore, ac gloria honestandus est. ¶ Debet pręterea ciuilis vir singulas ętates suas ita disponere, vt in vna quaque agat, quod tunc eum deceat, nec ea in pueritia, aut adolescentia agere debet, quorum deinde pœniteat, cũ ad maiorẽ ætatẽ vẽtũ fuerit. Et alia ex parte nihil amittere, quod per ętatẽ illã efficere debeat, in pueritia enim laudatur indoles, quę spẽ futuræ probitatis prætendit, in adolescentia autem disciplinæ bonarum artium, in quibus qui excellunt, iamiam futuri pręclari viri esse videntur. Deinde in reliquis ętatibus fructus operum expectantur, hoc est dictorum, factorumque contextus. Et alia ex parte puer simplicitate comentatur, iuuenes comitare, senex autem grauitate, qua in Rep. multum peccatur, in primis illis ætatibus, quæ disciplinis magis accommodata sunt, quasquidem in lusionibus, ac nequitijs plærique amittunt. Nam maiores deinde facti, pudoreque perciti discere erubescunt, & stultissime quidem agunt, quod eos discere pudeat, quia non didicerunt, cum eis potius pudori esse debeat ignorare. Verum siquidem est id, quod in prouerbio apud veteres doctissimos fuit, tandiu discendum esse, quamdiu viuamus. Senem discentem sunt qui aliquando irriserunt, Eudamias cum vidisset in Achademia Xenocratem iam quinquagenariũ discentem, & cum discipulis etiam disserentem rogauit, quisnam is senex esset? cui cum respondisset quispiam eum esse, & sapientem virum, & ex eorum numero, qui virtutem quærerent, subridens ait, & quando ea vtetur, si id ętatis adhuc eam quęrat? Suo igitur tempore quæque agere, nec sibiipsi tempus pręripere longe pręstantius iudicandum est, pręcipue cum ætas nostra angusta admodum sit ad sapientia studia consumenda. Themistocles Athenien sis vir

photionis cal lidũ respõsũ.

aetatis cuiusque virtutes

Tã clarũ nõ est scire, quã turpe nescire

Xenocrates quĩquagenarios discebat.

Themistocles centũ & septẽ nat⁹ annos sapere incipiebat.

sis vir excellentissimus cum centum ac septem vitę annos absoluisset, seque iã mori cerneret dixisse fertur, sed dolore plurimum angi, quod tunc e vita discederet, cũ aliquid sapere incepisset. Quid igitur facient reliqui, quorum vita longe breuior, & minus in studijs bonarũ disciplinarum versata fuerit, cum ille qui vltra metas decurrerat, parum diu vixisse arbitrabatur ad perfectam sapientiam capessendam.

DE SPACIO HVMANAE VITAE.

Titulus septimus.

Humanę vitę spacium.

SPACIVM humanæ vitę longissimum (quod seculum veteres appellarunt) quodque partu, ac morte definitum est, alij longius, alij angustius terminarunt. Primum & octogesimum annum legitimę vitę nostrę finem Plato esse affirmat. Solon autem octogesimum, multi quintum & septuagesimum, nõ nulli septuagesimum tantum. Diuidunt nanque ętatem nostrã per septenarium munerum, cuiquidẽ Pythagorici perfectionem quandam tribuunt, & ostendunt singulo quoque septenario aliquid humanis corporibus mutari, quocirca septimum quęque vitę annum periculosum esse affirmant, & gręci dicunt κρισιμο id est iudicialẽ siue decretorium, id quidem hoc modo ostendunt, quod in primo septenario dentes pueris decidunt, alijsque aptioribus ad solidum cibum nascentib⁹ cedunt. Et absoluitur integritas vernaculi sermonis. In secundo pubis lanugo, apparet. In tertio autem barba incipit, & finis proceritatis est. Quarto vero in latitudinem crementi initiũ. Quinto vires absoluuntur, maturitasque quædam inest ad sobolem procreandam. Sexto cupiditatibus iam temperatur. Septimo prudentia, eloquentiaque absoluitur. Sed vires iam occulta diminutione deficiunt. Octauo vero concinnitas quędam virtutũ animi fit, quæ Nono septenaria in statu permanet. Decimo autem declinando ad occasum vergit. Nã cum denarius numerus, qui & ipse perfectissimus est, perfecto septenario numero additur, vt autem decies septeni, aut septies deni numerentur anni meta viuendi a Pythagoricis quibusdam creditur, & perfectum vitæ nostrę spacium esse dicitur, quod si quis excesserit, ab omnium corporis munere vacare debet, & soli sapientię incumbere. Eorum vero author Pythagoras octogesimum annum fatalem duxit, & quatuor vitę ætates per vicenarium numerum pariter discernit, vt esset pueritia annorum viginti, Adolescentia totidem, Iuuentus totidem, Senectus etiam totidem, Cõparans humanam vitam anni temporibus, veri pueris, æstati adolescentem, autũno iuuenem, hyemi autem senem. Sed Varro philosophus latini nominis excellentissimus quinque ętatis nostrę gradus ęqualiter distribuendo putat, pręter extremum, & vnumquęque aliũ quindecim esse annorum existimat. Pueros ad quintũdecimũ vsque annum dici, quod puri id est impuberes sint, inde ad trigesimũ vsque adolescentes, quod corpus proceritate, ac latitudine ad id ętatis adolebat. Ad quadragesimum quintum annum iuuenes, quod

Septenario quoque annorũ numero hominum

Denari⁹ numerus perfectissimus.

Octogesim⁹ annus fatalis

Humana vita tẽporibus anni cõparatr

nes,quod Remp.armis tutari possint. Ad sexagesimum seniores,quod tunc primum senescere corpus incipiat, inde vsque ad vitę finem vniuscuiusque quintum gradum esse asserit,quem qui agerent senes appellatos quod ea ętate corpus iam senio laboret. Staseas Neapolitanus peripateticus temporib⁹ suis excellens,& medicus non vulgaris,humanę vitę finem quatuor & octoginta annis determinat,a qua sententia non videtur discedere M. Therentius Varro, de quo modo dixi. Nam scripturus ad Fundaniā vxorē de agricultura,quasi non diu post moriturus,testamentū faceret,ita pręfatur. Annus enim octogesim⁹ admonet me, vt sarcinulas colligam antequā proficiscare vita. Sed mathematicorum doctissimi centum & viginti annos homini ad viuendum datos indicant. Neque esse inuētum qui amplius vixerit, hoc vero quoniam raro admodum accidit,neutiquam sperādum est,nec nobis optāda est longa illa ætas,si votis etiam nostris fata arriserint,propter varios fortunæ casus,ambiguamque corporis valitudinem. Nam interrogatus sapiens quidam quam diu viuendum esset. Respondit,quam diu vitę commoda plura sint quam incommoda. Verum nāque est quod in poematis meis iuuenis ludere memini.

Octogesim⁹ quartus ann⁹ vitę humanę terminus.

Mathematicorū de anno fatali sententia.

Eheu quid votis longum deposcimus ęuum?
Protinus vt miseri multos viuamus in annos?

¶ Et paulo post additur.

Longa dies senium,morbos,effœtaque membra
Aduehit,atque animum sœuis meroribus vrget.
Nunc dulces natos,indulgentemque parentem.
Aut charos condit fratres,placidasque sorores.

¶ Accedit præterea mentis senectus,quę nos amentes, delirosque plærūque efficit,ludibrioque etiam illis sumus,qui bonam ætatē nostrā admirati sunt. Non enim omnes eiusmodi esse possumus,qualis Themistocles fuit qui cētum & septem compleuit annos,eadem animi pręstantia,qua semper fuerat (vt modo diximus) vel qualis fuit Sophocles,qui cum propter nimiam senectutem iam tedio esset filijs, accusareturque ab eis amentiæ , & rei familiaris negligentiæ, Adipi tragœdiam quam in manibus habebat, iudicibus ostendit, a quibus non modo absolutus est, sed sapientissimus iudicatus, filijque eius grauiter obiurgati sunt. Sed mentem, atque ingenium conseruat mœsticia anteactę vitę, & perfecta illa sapientia,& vera dicendi ratio senectutem expectat. Vnde Homerus,Hesiodus,Simonides, Stesichorus grandes admodum natu (vt diu⁹ Hieronim⁹ refert) cynicū nescio quod, & solito dulcius vicina morte cecinerunt. Sed quid refert pauculos annos addere,aut demere,de humana vita,cum ea quidem vel longissima ad cognitionem rerum infinitarum angustissima dici possit? Nam dum sapere aliquid incipimus , aut morimur,aut senio affecti,nobis,alijsque tedio sumus . Theophrastus (vt ait Cicero) naturam accusare solebat,quod Cornicibus, & ceruis diuturnam dedisset ætatem, quorum vita nihil vtilitatis haberet , hominibus autem perexiguā,qui sibi,& cōpluribus alijs prodesse possent,si per ęuum liceret. & sapientię fontem affatim haurire,in sepulchro suo inscribi iussit. Nestor quod vndecentū annis in vita fuisset quasi gloriabūdus ad posteros, qui tā longam vixisset ętatem,cum ne minima quidem ex parte satis fuerit

Themistoclis ętas.

Sophocles filijs suis tedio fuit.

Theophrastus.

ad comprehensionem rerũ maximarũ,quam neutiquam attigisse arbitror.
Epimenidē. Epimenidem Cretensem philosophum,quem longeuũ adeo fuisse dicũt vt vix scriptoribus fides habenda sit, cum alij centum quinquaginta quatuor, alij centum quinquaginta septem,alij longe pluribus annis eum vixisse asserant,quæ res veritatem mihi trãscēdere videtur , nec id vitę eius scriptores inficiari audent,sed figmento quodam quo risum mihi captare videantur fidē astruunt. Dicunt enim illum septem & quinquaginta annos perpetuo sopore quieuisse. Nymphis ei inter dormiendum cibum suppetitantibus,
Endymion. quod mihi non longe abesse videtur ab Endymionis fabula, quē a luna,quæ eius amore tenebatur,in morte quodam Cariæ cõsopitum poetę tradũt,vt eũ dormietem facilius oscularetur. ¶ Ciui tamen nostro satis erit cõditionem humanę vitę ęquo animo ferre , & quodcunque fati sibi datũ est, ita dispensare,vt nec frustra, nec sine laude vixisse videatur. Nam vera est illa sententia summi oratoris, & pro oraculo habenda, qua dicit neminē parum diu vixisse,qui virtutis perfectæ functus est munere. Et Plynius secundus in quadam epistola ait. Semper acerbã sibi videri , & immaturam eorum mortem qui immortale aliquid parãt,nam qui voluptatibus sunt dediti,quasi in diem viuunt,viuendi causas quotidie finiunt. Et Possidonius philosophus peregregius ait diem vnum hominum eruditorum longe pluris esse,quam imperatorum,vel longissimam quanque ętatem. Viuet igitur quam diu datum est,dum modo honeste cum hominibus versetur. Nemini noceat,iniuriusve sit,sermone & opera compluribus,exemplo autem ho-
Pudor. minibus prosit.Sitque libertate cum reliquis ciuibus par. Princepsque virtute,& gloria esse nitatur. Adsit eidem pudor in rebus agēdis,est enim pudor moderator optimus omnium cupiditatum. Non audeat cuiquam aut dicto proteruo,aut facto improbo nocere. Hęc nanque perfacilis ratio est conciliandę hominum gratię, & promerendi amoris gratia.

¶ DE MODESTIA VITAE, DE SECVNDA MENSA.

¶ Titulus octauus.

VIVAT vir ciuilis modeste admodum,eiusque mensa frugi ac temperata sit. Intemperantia enim & ingluuies corpus debilitat,& animum frangit. Nam sicut tēperãtia longam iuuentutem facit,valitudinem,& honestum corporis habitum conseruat,sic hęc precipitem senectutem, inualidum corpus,& faciem squalidã , ac fœdã pręstat,Diogenes Cynicus eos irridere solitus erat , qui per bonã valitudinem diis sacrificium facerēt,& deinde cibo potuque contra sanitatem se ingurgitarent, asserēs in sanum esse ea a dijs precari,quę in nostra potestate sunt,quęque nobis ipsis elargiri possumus. Quam sancta ac vera Socratis sententia est qua docet edendũ esse,vt viuamus non autem viuendum vt edamus.Quocirca ciuili viro magna diligentia curandum est vt sobrie, ac modeste se, familiamque suam alat. Nã vna

frustra dijs petimus, quę in nostra sũt potestate.
Plures occidit gula quã gladius.

& eadem

& eadem ratione bonę valitudinis, ac rei familiari consultum erit. Verum nanque est, quod a medicis vsurpari solet, longe plures esse quos ingluuies, ac crapula perimit, quam quos ensis & inedia, crudi nanque homines male habitudinis fiunt. Assidue ęgrotant, raro conualescunt, cito occidunt. Prętere a nulla vorago nullum baratrum est, quod magis absorbeat, magisque praecipitet rem familiarem, quam gula, quę quo maxime impletur, maxime esurit, quo melius prandet, melius coenare studet. Nullę diuitiæ tam amplæ sunt, nulla suppellex tam pręclara, nullę opes tam magnę, quæ paruo tempore in ventrem non demergantur. Facete Diogenes cum luxuriosi vęnalem domum proscriptam legeret. sciebam (inquit) quod vino, ciboque obsessa, quã primum dominũ euomeret. Non insulse etiã Bion Borysthenites philosophus peracutus, & grauis ad quendam, qui possessiones suas vorauerat (inquit). Terra Amphiaraum absorbuit, tu autem terram. Quid quod nõ modo rem familiarem gula absorbet, sed plęrosque ingenuos in seruitutem redigit? Nonne Parassitos, & Scurras videmus perpetua seruitute additos cibi gratia? Nonne complures alios coenam, aut prandium non modo blandis obsequijs, verũ turpissimis ministerijs emeret. Quod melius esset decussa glande, & grestibus baccis, ac pomis victitare, quam aliena coena Pauonem aut Accipenserem vorare. Diogenes (de quo modo dixi) aliquando betas coenę gratia ableuebat, hunc cum intueretur, Plato submissa voce ait. si Dyonsio obsecut⁹ fuisses olera non coenares, cui ille. At qui si tu olera coenare didicisses dionysio tyranno nõ seruires. Hæc siue Platoni dixerit, siue Aristippo, siue cuicũque Philosopho (nã inter scriptores Gręcos nõ satis cõuenit) clarissima quidem sententia est, qua eos increpat, qui cibi gratia libertatis obliti dominos quærunt. Quot videmus quotidie, & in antiquis scriptoribus legimus patrimonia sua per luxuriam subito prodegisse? Vt Fabium, qui a deuorato patrimonio gurgitis cognomentum accepit. Vt C. Sergium (cui oratę nomẽ fuit) quod id genus piscium magna auiditate deuoraret, qui primus pensilia balnea instituit, quique diuersos piscium greges diuersis vinarijs, ac piscinis alere consueuit, & caneis, vacerrisque siluestria animalia saginare, & ædificia quamplurima constituere ad cursum deferentium pisces e Lucrino, ne vna quidem coena Conchilijs, ostreisque careret. Albidus etiam quidã Romanus ciuis bona sua omnia comedit. Postremo autem domus, quę ei reliqua supererat incendio consumpta est. Hoc cum accepisset Cato per iocum ait. Albidum fecisse proteruiam. Fuit enim proteruia sacrificij genus in quo mos erat, vt si quid ex epulis superfuisset, id igne consumeretur. Quo dicto carpsit Cato ingluuiem Albidi, & eum fortunæ ludibrio expositum esse ostendit. nam cum quid comedisse non poterat, id cum bibisset, quod dilui, haurireque nequiuerat, fortunę ioco crematum est. Magnum etiam patrimonium absumpsit Aesopi tragoedi filius, qui cum maiorem pecuniam citius in ventrem mergeret, liquefactos vniones prandio apposuit, & Psitacos, & auiculas cantu commendabiles, & in delicijs habitas, magno quoque emptas pro ficedulis cõdire non dubitauit, quorum exemplum pessimum fuit in Rom. populo, audaciamque dedit M. Martio, vt libros tres ederet, quibus cocum, & vrbanas mensas, ac lauta conuiuia cũ elegantia instrueret. Sextus quoque Fabius hiconis medici discipulus librum edidit in quo vora-

Diogenis dictum.

amphiaraus terra absorptus.

diogenis platonisque responsa.

Fabi⁹ gurges vnde dictus.

C. Sergius orata.

Albidus.

Proteruia quid.

aesopi tragoedi fili⁹ lurco. Ply. c. li. lib. x. & c. xxxv lib. ix. ad fi.

citatem suadere nitebatur, quocirca eum inscripsit βιβλον περι της λιχνειας id est librum de voracitate. Inuenti etiam sunt complures alij, qui irritamenta gulę & diuersa saporum genera versibus, & soluta oratione laudauerunt. Eiusmodi luxuria fomes est pene omnium malorum. Non enim propter caules, & Pythagorica legumina rixę oriuntur. Sed propter opipara fercula, & lautas dapes. Non fuit laudi viro fortissimo ac clarissimo Q. Hortensio, qui primus omnium in auriculari cœna Pauonē cœctū posuerit. Sed (vt Varro ait) id potius luxuriose factum, quam seuere boni viri dicebant. Eum tamen cito complures secuti sunt. Verum igitur est quod sępius diximus, principes Reipublicæ longe magis exemplo peccare, quā culpa. Eiusmodi impensis Iulius Cęsar imposuit modum lege sumptuaria, qua non modo cœnę modum statuit, verum inquisitores circum macellum disposuit, vt vedētes, ementesque vetita esculenta, punirentur. Sed eius successores hanc legem antiquari passi sunt, & pręcipue vitellius, qui seuitię luxuriæque deditus quater quotidie mensam ad saturitatem disponebat. Nam primo ientaculo ieiuniū soluebat, Deinde prandio laute se inuitabat, Tertio cœna ingurgitabat. Postremo si quid helluoni deerat, commessationibus supplebat, vomendi potestate facta illis, qui minus stomacho valebant. Non parua diligentia curandum est in libera ciuitate, vt in victu tenues, ac frugales ciues sint. Ambitiosam enim mensam fortuna, parcam vero virtus apponit, vt ait Abderites Democritus, & Cyrus senior, vel ex hoc etiam laudatur, quod cum ad hospitem diuertisset, rogareturque quid sibi cœnę apponi vellet, panem tantum cibarium respondit, sperare enim ait prope riuum aquę se cœnaturum. Qua ex re non immerito diligentissimi parsimonię scrutatores fuisse Persæ a Xenophonte scribuntur, quorum mos fuit, non prius cibi gratia abire, quam venia a præfectis impetrata, nec permittebant pueros cum matribus epulari. Sed nutu principū penes magistros, & ad panem nihil adhibebant, pręter Nasturcium, potuique eis dabatur profluens aqua.

Pauonē quis primus mēsis apposuerit. — *Peccatū grauius exēplo quam culpa.* — *Lex sūptuaria.* — *Vitellius.* — *Persarū mos*

Exercitatio est optimum ciborum condimentum, & pulpamentum fames. Gulæ irritamēnta, & elegātes opiparęque dapes illę cœlo, terra, marique exquisitæ nō melius sapiūt viro ocioso ac desidi, quam panis exercitato ac famelico. Ptolemęus rex cū Aegyptū peragraret, neque eius milites adhuc eū cum cibarijs assecuti essent esuriens admodum panem e tugurio pastorali arreptum, magna cum auiditate comedit, iurauitque in omni vita nihil suauius eo pane comedisse. Et Darius Alexandrum Macedonum fugiens, cum vehementer sitiret, aquam turbidam cadaueribusque inquinatā e proximo haustam profluenti cum magna auiditate bibit, dixitque nihil se vnquam iocundius hausisse. Nec admirandum est, cum nec Ptolemęus esuriēs comederat nec Darius sitiens vnquam biberat, id enim eis vsu accidisse arbitror, quod homini cuidam ebrioso ac bibacissimo temporibus nostris qui per iocum dicere solebat, se nunquam sitire quum crebris potationibus siti occurreret. Expectandum erit ciuili viro, vt natura cibum exigat, quę ambulando laborando exercendoque excitanda, exemplo Socratis qui cum aliquando contentius ambularet, rogaretque eum quispiam, cur id ageret? Respondit quo melius cœnaret, ambulando obsonare famen Anacharsis Scyta ad Annonem gloriabundus scripsit se lacte, caseo, carne, vesci, famenque sibi pulpamentū esse.

Ptolemęus. — *Darius.*

esse. Diogenes vero ad Cratem Thebanum literas dedit, quibus hortatur eum ad tenuitatem victus, & lupinos, ac varricas si supersunt rogat. Romani veteres nullam aliam ob causam in propatulo ac subsidio vel aperto atrio cœnabant nisi vt suam continentiam, ac frugalitatem populo ostenderent, quibus non tanta cura fuit ferculis mensam onerare, quanta eorum posteris. De quibus Satyrus ille cōqueritur cum ait. Quis fercula septem secreto cœnauit anus. Plynius testis est optimus pulte non pane diutius vixisse Romanos, vnde, & pulmentaria dici constat. Et Ennius antiquissimus poeta obsidionis famen describens. Offam eripuisse plorantibus liberis parentes meminit. Cato autē senior in oratione, quam ad populum habuit, id verum etiam fuisse ostendit his verbis, nūc vero ita aiunt in segetibus & herbis bona frumenta esse. Nolite ibi nimiam spem habere, sępe enim audiui inter os & offam multa interuenire posse. Pauca vero inter offam, atque herbam, ibi vero longū interuallum est. Antiquissimi quidem aliarum gentiū post glandium vsum in cibis ordeum habuerunt, sic sacri ritus omnes ex eo celebrabantur, & pręcipue Athenis, vt plerique scriptores Gręci asserunt. Hæc non eo consilio dico, vt velim ciuem nostrum parce admodum familiam suam alere, sed paratis vt vescatur hortor, & cibaria inempta ex fructibus prædiorum potius quam aduecta ex transmarinis regionibus laudo. Cornelius nepos hystoriarum scriptor peregregius Pomponium Atticum cuius vitam edidit miris effert laudibus, & frugalitatem, ac parsimoniam inter præcipuas eius virtutes ponit. Dicitque eum neque ędificatorē, neque emacem fuisse qui commodius duceret diligentia, quam pręcio parare quę vsui sunt, non mediocris esse industrię, velleque elegans esse non magnificus, nō splendidus, non sumptuosus, sed omni diligentia mundiciam, nō affluentiā affectabat. Similem quoque laudem minori Aphricano Plutarchus tradidit. Dicit enim eum quatuor & quinquaginta annis quibus vixit, nihil emisse, nihil vendidisse, nihilque edificasse, sobrieque semper vixisse, militibusque semper imperasse, vt stantes cruda obsonia pranderent. Cœnarent vero discumbentes panem, aut simplicem pultem & carnem axam, aut elixē. Agamennon vero apud Homerum Gręcis principibus bouis terga in conuiuio apposuit, non pauonem aut accipenserem, aut perdices, quę nostræ tēpore gratissimæ habentur. Epicurus ipse voluptatis assertor elegantes, opipara quæ aspernabatur, & libros suos omnes oleribus, ac pomis refersit, dixitque vescendum esse villibus cibis, quod paratiores essent. Fercula enim illa lautiora & exquisita pulmenta ingenti cura & nimia ac miserabili impensa pręparantur, maioremque molestiam quæritando faciunt, quam voluptatē vescēdo. Hippocrates etiam scribit homines qui gulę ac ventri student, nunquam bene valere, aut longeuos esse posse, Animęque eorum nimio sanguine, nimiaque sagina ita impediri, ac si luto inuolutę essent. Idcirco nihil tenue, nihilque cœleste meditātur. Sed de patinis ac ventris ingluuię semper cogitant. Siracusanas Siculas, ac Corinthias mēsas vituperat Plato, & oēs atticos sapores. Sic nos omnes lautas & nimis elegantes dapes.

Inter os & offam multa cadunt.

Scipio aphricanus iunior.

Epicurus.

ℭDE VTILITATE REI RVSTICAE, DE CONVIVIIS.

ℭTitulus nonus.

Succidiā alterā cato hortū appellat.

Frumēti spēs

Robus.

Scda mensa. Vide ne sit legēdū sulcorū quod magis probo.

Bellaria.

Mensę duę.

Vini vsus in conuiuijs.

MVLTVM CONFERT AGRVM sationibus ita disponere, vt ex eo omni tempore fructus percipiantur. Ita fuit clemens in genus humanū natura, vt alteram succidiam quasi perpetuā in agris, atque hortis constituerit. Videmus nanque fruges frugibus, & fructus fructibus per vniuersum annum succedere. Et nisi cultores terram relinquant incultā nihil vnquam deest, quod ad humanę vitę vsum spectet. Quocirca ne quam patremfamiliam antiqui putabant illum qui ea emeret, quæ fundus parare posset. Prima eius cura sit in frumēto, quod & optimū parare debet, & quamplurimum. Frumenti multæ sunt species, quarum siliginem firmissimam esse Celsus Cornelius ait. Sophocles tragicus Triticū Italicum summopere laudat, & fortunatam Italiam candido frumento esse dicit Varro in libro de re iustica vt far capuanum, sic triticum Apulum omnibus alijs præfert. Plynius vero duodeuigesimo libro hystoriæ naturalis farris genus circa elusium, & senam patriam nostram pondere vel pręcipue commendat, nec immerito. Abundat enim regio illa optimo frumento, & pecori etiam accommodatissima. Lucius Columella quamplurima tritici genera facit, verum ex illis maxime serendum ducit Robum, quem pondere & nitore pręstare dicit. Secundam deinde conditionem siligini assignat. Asserit tamen omne frumentum post tertiam sationem vliginoso agro in siliginē conuerti. Sed eiusmodi tritici vicium esse ait, quod quamuis candore pręstet vincitur tamē pōdere. ℭHęc diligēter quęrat optimus paterfamilias, & cęli, soli, regionisque rationem diligenter ob seruet. Legumina & olera mensam adiuuent, quorū etiā cura non negligēs esse debet. Genus omne secundę mēsę (quod in honorē deorū exibere cōsueuerunt veteres) ex frugibus surculorū, & fructibus arborū fuit. Igitur diligentia nō parua est habēda in arboribus serendis, inserendisque, tum propter speciem ipsam, quæ agrū admodum decorat, tum propter xtilitatem, iucunditatemque vitæ. Id omne genus secundæ mensæ bellaria ab antiquis, quando bellatoribus opportuna sint a Græcis autem τραγήματα appellantur. Duas mensas veteres apponere consueuerunt, priorem carnium, piscium ve. Secundam autem pomorum. In priore aqua potui adponebatur. In secunda autem vinum quoquidem non se ingurgitabant, sed modeste admodum dijs libando assumebant. Vinum Romani modestissime bibebant. Sic & Lacedęmonij qui seruos ebrios in cōuiuijs adhibebant eisque illudebant, non quod ipsi temulēti essent sed vt liberos edocerent per illorum turpitudinem cauendam esse ebrietatē. Est tamē & vini cura necessaria, idcirco vineta diligēter collenda sunt. Celsus & atticus scripserunt tres esse motus in vitę, & in omni surculo naturales, vnū quo germinet, alterū quo floreat. Tertium quo maturescat. Hos motus fossionibus concitari oportere aiunt, natura enim non satis efficit

quod

quod vult, nisi eam studio & labore adiuuemus. Oliua industriam, laboremque exigit, cuius liquor vtilis admodum est, & remedijs etiam salutaris. Pauca ad quotidianum victum ciuili viro deesse possunt. Si diligēter curam rei rusticę habebit, & pascendo pecori incumbet. Cuius vel mediocrē diligentiā rem familiarē summopere augere dixit Cato, nec greges, aut armenta pascere quempiam pudere debet. Nam vt libro secundo de re rustica scribit Varro illustrissimus quisque antiquorum pastor fuit, & a plurimo pecore plęrique apud vetustissimos laudabantur. Præcipuam commēdationem habebant oues propter multiplicem earum fructum. Ex illis nanque lac, caseolos, lanam ac pelles habebāt, & earum fimus stercorandis agris plurimū præstat. Atqui propter pecudum charitatē aureas habuisse pelles poetæ tradiderunt in Colchide. Nam ad aurati arietis prędam Argonautę profecti dicūtur, pręstantissimæ etiam habitę sunt buculę, cum quod humanum laborem in colēdis agris leuant, tum quod carne, ac lacte mensam adiuuant. Italiā quoque Varro ait cap. v. li. ij. a bobus nomen habere. Timeūque dicere inducit, veteres græcos tauros italos nuncupasse. Et cum plurimi, ac pulcherrimi in Italia essent, totam regionem Italiam ab illis dici arbitratus est. Vtiles etiā habētur sues, id nanque pecus. Idem Varro ait cap. iiij. lib. ij. a natura hominibus ad epulandum solummodo dono datum esse, cuius sententię adstipulator esse videtur iuuenalis, quanquam de apro loquatur, vbi ait. Quanta est gula, quę sibi totos ponit apros animal propter conuiuia natum. A suillo quoque pecore immolādi initium sumptum esse veteres affirmant, & proinde in fœderibus faciundis porcus occiditur, & sic etiam in maritalibus sacris. Sues singulos quosque Patresfa. alere debere idem Varro author est, his verbis. Quis enim fundum colit nostrum quin sues habeat? Et quid nō audiuit patres nostros dicere, ignauum, & sumptuosum esse eum, qui succidiam in carnario suspenderit a lanio potius emptam, quam a domestico fundo? Suilam carnem plęreque nationes affectarunt. Aegyptij tamen, & iudęi omnino excreati sunt quodquidem latini omnes irridebāt, vnde illud iuuenalis satyra sexta. Obseruant vbi festa mero pede sabbata reges. Et vetus indulget senibus clementa porcis. Clarius illud facete dictum augusti Cæsaris, quo tempore Herodes iudæorū rex christo omnipotentis dei filio nuper nato mortem meditaretur. Nam cum audiuisset inter pueros quos in Syria Herodes intra bimatum iussisset interimi, filium quoque eius occisum ait, melius esse arbitror Herodis porcū esse, quā filium. Hoc ex latinis scribit Macrobius in secundo libro saturnalium, capitulo decimo. Sed ad propositum redeo. Est profecto caro ad familiam bene alendam necessaria admodum. Præbet enim firmissimum nutrimentum, & salubre corpus efficit, vbi modeste sumitur. Cornelius celsus ait carnem magis alere iurulentam quam assam, assam magis quam frixā. Bonę igitur valitudini potius quam paruæ voluptati consulendum erit. Elixam frequentius apponere præstabit, cum propter salubritatem, tum quia familię commodior erit. Sed non est consilij nostri singula exequi, quę ad victum quotidianū spectant. Satis est ciuem nostrum monere frugalitatem vitę in omnibus sequatur, modumque familiæ adhibeat, vt nulla lege sumptuaria coercenda sit.

Ouium commendatio.

Vellus aureū.

Italia bob⁹ nomen habens.

Sues.

Succidia porcina caro salita.

Augusti Cęsaris dictum.

Caro iurulēta, axa, frixa.

¶ Conuiuia vero ab eo raro celebrentur, incertum nāque est gratiam nec an inuidiam conuiuia faciant. Nam si inuitati, ad parem gratiam referendam

Lex sumptuaria.

Conuiuium

Cõuiuia olim dominia dicta.

obnoxij redduntur, complures sunt, qui neglecti indignantur, & contumeliam, aut iniuriam meditantur. Meminerit conuiuia ab antiquis domina fuisse dicta, & qui ea prębent, dominos. Quod nullam aliam ob causam vsurpatum esse arbitror, nisi quod conuiuium præbere, regum, principum, & opulentissimorum hominum sit. Cicero in epistola quadam ad Petum conuiuia summopere laudat, vbi ait. Sed me Hercule mi Pete extra iocum moneo te, quod pertinere ad beate viuendum arbitror, vt cum viris bonis, iocundis, amantibus tui viuas. Nihil est aptius vitæ, nihil ad beate viuendum, ac commodatius, nec id ad voluptatem refero, sed communitatem vitæ, atque victus, remissionemque animorum, quæ maxime sermone efficitur familiari, qui est in conuiuijs dulcissimus, vt sapientius nostri quam Grçci illi ταου=μαοσια id est compotationes aut concenationes. Nos conuiuia quod tunc maxime simul viuitur. Legimus tamen Lacedæmonios conuiuium appellasse κλισιαμ vel a liberalitate quæ φοαφιλτια dicitur, vel quod cum amicis celebrandum sit.

Nescis quid serus vesper vehat.

Menippeam Satyram Varronis scimus fuisse, quæ inscribitur. Nescis quid serus vesper vehat, in ea fuerunt pręcepta a frugalissimo ac doctissimo viro varrone opportuna admodum ciui nostro. Dominũ conuiuij oportere (inquit) esse non tam latum, quam sine sordibus, & non ea eligi, quę plurimo sumptu, & exquisitissima diligentia indegeant, sed paratiora apponere, & quæ iucunde alant delectentque.

Cõuiuiũ quatuor rebus cõstat.

Hoies lecti.

Quatuor deinde ex rebus conuiuiũ constare dicit, lectis viris, lecto loco, lecto tempore, apparatu sine indulgentia. Lectos homines eos dicit, qui nec loquaces sunt, nec omnino muti. Eloquentia nanque in foro apud subsellia. Silentia vero non in cubiculo, sed in cubiculo debere esse ait. Iocundos sermones id temporis adhibendos censet, & inuitabiles cum quadã vtili voluptate, quod tunc fiet, cum de his rebus ad communẽ vitę vsum cõfabulamur. De quibus in foro, atque in negocijs agẽdis loqui non est ocium. Numerum cõuiuarum incipere oportere dicit a gratiarum numero, progredi autem ad musarum, vt cum paucissimi, tres saltem sint, cum autem plurimi, non plures quam nouẽ. Fuit etiam vetus prouerbiũ de numero conuiuarum, quod a Varronis sententia parum admodum discedere videtur. Septem enim dicit conuiuium facere. Nouem vero conuicium. Vetustissima hęc pręcepta modestę frugalitatis rationẽ habent, & omnia continent, quę ad ciuilem virum spectãt. Debet enim esse domestica quædã obseruatio, ac disciplina, quę luxuriam familię cõprimat. Sed qui Reipu. pręsunt optime consulere debent, ne per luxuriam ambitionem ciues patrimonia sua prodigere possint. Exemplo Romanorũ, qui publicis sanctionibus conuiuiorum, cœnarumque tulit ad populum, in qua numerum conuiuarum præscribebat, ea cum non satis visa essent. (Dicebat enim inter paucos bona sua cõsumere.)

Lex fannia.

Vbi L. Titus vide ne sit legendum Cincius cum Macrobio ca.vij lib.iij.satur.

Porcus troianus.

Alia lex lata est, & ab authore fannia dicta quæ sumptui modũ posuit assibus centum, hac lege, vt vniuersa Italia teneretur, cum Itali Romanorum tantum esse arbitrarentur. Hanc legem Fanniam inter cæteros viros graues suasit vir frugi L. Titus, abiecitque temporibus suis, quod porcum troianum Romani ciues mẽsis inferrent, quem cõuiuę sic vocabant, quod inclusis alijs animalibus esset grauidus, velut troianus ille equus armatus militibus plenus fuit. Lex didia lata est, quę omnem Italiam complectebatur, & nõ solum qui prandia, cœnasque maiore impensa fecissent, sed etiam qui eas vocati essent pœna

essent poena legis tenebantur. P. Licinius crassus diues legem rogauit, quæ duce nos æris impendi in nuptijs permisit singulorũ vero dierum sumptum intra triginta asses inclusit, & carnis aridæ, ac salsamenti certa pondera constituit. Sed quicquid ex terra, vitæ, arboreve legeretur indefinite largita est. Optimum est, & ad improbitatem vendentium comprimendam, Parsimoniam cõseruandam minora rebus pręcia imponere, quod rogatione sua fecit Cornelius Sylla dictator. Non fuit etiam inutilis Lex Aemiliæ, quæ ciborũ genus, & modum præfinit.

Lex didia
Lex licinia.
Lex æmilia.

¶SVMPTVS OMNES COMPRImendos esse, de impensis funerum, sepulchrorũ modus.

¶Titulus decimus.

POPVLVS Romanus priuatam luxuriam semper odio habuit, publicam autem magnificentiam dilexit. Luxuria enim & auaritia duæ pestes sunt quæ (vt ait T. Liuius) vrbes, & imperia omnia euerterũt, his sanctionibus temperanda luxuria est, & helluonũ ingluuies comprimenda. Nam ludibrio habentur qui cum frugalitate degunt, eorumque modestia pro auaritia capitur, imitabitur ciuis noster optimum philosophorum Socratem, qui cum diuites quosdam vocasset ad cœnam, puderetque Xantippen, coniugem modici obsonij, bono animo (inquit) sit vxor. Nã si modesti erunt, frugi cęnulam non aspernabuntur, sin vero intemperantes, nulla nobis de eis cura fuit. In vestitu mediocritatem seruet metiaturque se ad mensuram sui sensus, vt enim turpe est sordida, atque indecora veste vti, ita inuidiosum nitidiore, atque elegantiore. Et præcipue cum res familiaris minus suppetit, vel vbi ęs alienum contraxit. Est etiam considerandum in vestitu, vt cultus concessus sit, & non discedat a consuetudine patrię. Deceat personam, genus, ætatem, mores, vt enim lauta vestis, quoad decet, dignitatẽ authoritatemque hominibus addit, sic muliebris, & luxuriosa non corpus ornat, sed animum detegit. Hadrianus Cęsar laudem etiam ex hoc consecutus est quod senatores, & equites romanos semper in publico togatos esse voluit, nisi a cœna reuerteretur. Ipse etiam cum in Italia esset semper togatos processit. Sumptus enim omnes non necessarij comprimendi sunt, veluti impẽsę funerum, quę mortuis nihil afferunt, viuis autem onerosæ sunt. Solonis lex fuit, quę sumptibus funerum mundum imponebat, & in publicum tabulis scriptum etiam est minuendos esse sumptus, lamentationes fuerunt. Eorum fama, qui cum gloria, & honeste vixerunt, modestis obsequijs non obscuratur. Alia autem ex parte funebris pompa eorum memoriam non illustrabit, quorum vita pœnitenda, atque in gloria nihil memoratu dignum reliqui. Sepulchrorum præterea impensę quę a quibusdam prophyretico pario ve marmore, seu diuersis terrarum regionibus exquisitis lapidibus celebrantur risum potius quam laudem posteritatis captare videntur. Vera enim monumenta diuturnam memoriam seruant, quæ literarum, virtutumque laude nituntur, non quę mar-

Socratis sñia.
Hadrianus cęsar.
Funerũ sumptus comprimendi.
Sepulchrorũ impensæ.

quę marmoribus clauduntur, ad quę (vt facete poeta ille ait) discutienda valent sterilis mala robora ficus. Quid quod sępenumero videmus magna sepulchra erigi diuitibus,ac fortunatis viris, & illis nonnunquam quorum auaritia hominibus ludibrio fuit? Nonne hi lapides ignauię,ac vecordiæ illorum quos tegunt)memoriam perpetuam faciunt. Monumēta insolentiæ, & temeritatis suę posuisse videtur Licinius ille diues,ac fortunatus Romanus, qui tāta impensa prophiretici marmoris sepulchrū sibi fieri curauit,irridebaturque vulgato epigrāmate. Marmoreo tegitur Licinius tumulo. At Cato paruo Pōpeius nullo, Credimus esse deos. Legimus etiam pyramidem vnam ex nigro lapide,qui ab intimis Aethiopię mōtibus deuehitur,meretricis cuiusdē fuisse sepulchrū,& ab amatoribus eius maxima impensa factū. Interque regum monumenta collocatū, Nullū genus sepulturę magis laudandum puto ,quam humationes sub dio, vbi & flores,& herbę nascuntur , cum id in sepulchris vetustissimis inscriptū sit, veluti si a mortuo poscerentur. Sparge rosas lector, vel candida lilia pone. Quid illud etiam poetarum excellentissimi? Manibus date lilia plenis,purpureos spargam flores animamque nepotis. His saltē accumulem donis. Sic etiā Persius satyra prima fœlicitati mortui poetę alludens ait. Nunc non e manibus illis. Nunc non e tumulo,fortunataque fauilla nascentur violę, Nonne pulchrius & optabilius est,vt tellus communis omnium parēs flores,violas,herbas,ac virgulta vltro in tumulis germinet,quam putrescere inter saxa cadauera? & scarientibus vermibus, Scarabeis ,turpissimisque monstris deuorari? Quid quod terra terrę redditur? & filij in gremiū parentis reuertuntur? quo nihi ęquius esse potest Hoc humationis genus naturę rationem vel maxime videtur attingere , a plęrisque philosophorū laudari probarique video Et nonnulli legum latores iusserunt id legibus obseruari, Nec quempiā inuenio edixisse marmora excidi, vt sepulchra mortuis parentur. Cyrus quoque persarū rex testamento mandauit , nullum sibi aliud sepulchrum cōstrui,sed terra solum humari,quę gramina ,floresque produceret ,quibus rebus nihil præclarius inueniri possit ,nihilque quod sepulchra magis exornaret. Hanc quoque Cyri curam cum legeret Iulius Cæsar irrisit, vt qui duceret de sepultura nihil cauendum,nihilque curendum esse,sed agēdū vt virtus & rerum gestarum gloria, perpetua nominis nostri præstant monumenta. Sapienter admodum Maro Mantuanus dixit. Facilis iactura sepulchri, Et nota est illa sententia vetustissima. Cœlo tegitur,qui nō habet vrnā.

Cœlo tegitur qui nō habet vrnam.

Magno tamen paternam sepulturam emit Cimon Atheniensis Milciadis filius. Nam cum pater eius ob crimen peculatus damnatus , in carcere diem obijsset,nec per leges liceret funus efferre , nisi pensitata pecunia ,& ipse non esset soluendo,translatis in se vinculis patrem ad sepulturam redemit, sed hoc pietatis potius, quā humationis iuri concedamus. Lex.xij. tabularū fuit, quę iussit corpora humari extra vrbē, his verbis, Mortuum hominem in vrbe ne sepelito,neve vrito. Cecrops Atheniensibus primus omnium ius terra humandi tradidit quod diutius non modo eis,sed finitimis placuit)plurimūque laudabāt ,vt terra frugibus obducta esset,quo sinus,& gremium(quasi matris)mortuo non sine alimonio præberētur . Demetrius Phalereus diu post legem etiam Atheniensibus tulit , vt ante lucem mortui efferrentur,& sepulchris nouis(quorum opera ,atque impensa nimia erat,modum finiuit, vt

Lex.xij.tabu, funebris

Cecrops atheniensis humādi ius inuenit

super terræ

ſuper terræ tumulum nihil ſtatueretur, præter Columnellam non altiorem tribus cubitis, vel paruam menſam. Irridenda ſane veterum Aegyptiorum ratio mihi eſſe videtur, de qua Diodorus ſcribit, quod contemnente præſentis vitæ tempus domos noſtras diuerſoria appellabant, vt qui parui temporis hoſpitia eſſe ducerent, verum in conſtruendis ſepulchris, nec curæ, nec ſumptui parcebant. Sepulchra enim perpetuas, ac ſempiternas ædes mortalibus putant eſſe, in illis ſcribendis tot miracula narrabant græci, vt fidem veritatis mihi tranſcendere videantur. Et pręcipue in illo. Simandij regis quodqui dem ſumptu, & artificio omnium excellentiſſimum faciunt. Pyramides etiā duas illas, quę inter ſeptem mundi ſpectacula locum habere meruerunt, regū ſepulchra fuiſſe aſſerūt, de quibus hoc pulchri refert Diodorus, qui nullus ex his regibus, qui eas ſibi Pyramides pro ſepulchris condiderunt in illis ſepultus fuit. Nam alij ante opus perfectum occiderunt. Alij prę crudelitate, & inſolentia populos compulere, vt aut eorum corpora diſſiparent, aut eijcerēt ex monumētis. Qua ex re facile cerni licet, ſolida monimenta, nō marmoribus, aut Arabicis lapidibus, ſed vitę meritis, ac rerū geſtarū gloria cōparari. Chriſippus de ſepultura nonnulla dicit, quæ fœda admodum mihi videntur, & riſum potius captare, quam laudem mereri. Sed tolerabilius audio, cum iubet liberos parentibus ſimplicem, & paruæ impenſæ ſepulturam præbere, quippe qui cadauer non pluris faciundum cenſeat, quam vnguium, capillorum que præſegmina. Et heraclitus retulit Nabathæos hominum cadauera abiectiora ſtercore ducere, quocirca non modo alios, ſed reges ipſos, in ſterquilinijs dif fodunt. Sed conſuetudo facit, vt nonnulla aliquando agamus præter maiorū præcepta, quæ cum in plæriſque rebus minus laudanda ſit. In ſepulturis apud nonnullas gentes temeritate, aut fœditate vituperanda eſt. Hircani, Caſpij, & Bactriani canibus domi ad id officij educatis mortuos edendos, laniendoſque præbent, qua conſuetudine quid innuamus cogitari poteſt. Scire vero (vt plutarchus refert) cum mortuis regibus pincernas, cocos ac pellices ſepeliunt, credo, ne quid neceſſarij officij poſt obitum eius deſit. Et nonnullę Indię gētes cum defunctis viris amatas coniuges, vel alios quoſcunque gratiores, vel comburunt, vel infodiunt. O indulgentiā temerariam, O rem non viſu modo, ſed dictu quoque abhorrendam, viuum hominem necare, ne mortuus amico, aut miniſtro careat, cum re vera carere non poſſit, qui nihil ſentit. Audi oratorum maximū in Tuſculanis quæſtionibus. Carere hoc ſignificat egere eo, quod habere velis, ineſt enim velle in carendo. Quid igitur mortuus velit non intelligo. Parum ab hac indorum inſania Maſſagetę, & Derbices diſtant, qui propinquos, cognatoſque, cum ad multam ſenectutem venerint, vel aliquo caſu morti appropinquent, iugulatos ante magno epularum apparatu alijs edulijs miſtos comedunt, aiūtque id facere quod peſſimam hominū fortunā arbitrentur a vermibus deuorari. Eſſedones philoſophi Europę Danubij accole funera parentum, propinquorumque lati, ac victimis & feſto cōuentu familiarum celebrant. Cadauera autem laniata, & cæſis pecoris viſceribus miſta epulando conſumunt. Capita vero auro, argētoque ornata pro poculis habent. Aegyptij mortuos condire conſueuere, quo diutius domi ſeruarentur. Sic & Perſę cerā circumlitos reddebant eos magis diuturnos. Ageſilaus Lacedæmoniorum rex cum tot præclara bella terra, marique geſſiſſet

Pyramides.

Hircanorū Caſpiorū & Bactrianorū mos.

Maſſagetę Derbices

Eſſedones

aegyptij mortuos cōdiunt.

ageſilai mors

Cerę vis.

morbo

morbo implicitus apud Menelai portum qui inter Cyrenas & ægyptum iacet diem obijt. Verum amici (vt eius cadauer facilius Spartam perferre possent) quod mel non habebant, quo soliti erant corpora condire, cera circunfuderunt, atque ita incorruptum, integrũque domum retulerunt. Quorsum hæc diximus? vt intelligamus multa per consuetudinem a populis fieri, quæ non modo fugienda, sed maioribus obsecrationibus detestanda sunt. Placet tamẽ sepulchra mortuorum non violari, sed ea veluti sancta, deoque sacrata venerari, quod Romano, ac pontificio iure multis legibus sancitum esse videmus.

Lex solonis

Solon quoque inter pręclaras leges suas etiã statuit, ne quis in defunctos maledicere auderet, pium nanque esse dicebat, sanctos eos putare, qui e vita discesserunt, & eorum vrnas violare inexpiabilis religionis arbitratus est.

Alexander macedo.

Atqui Alexander macedo Darij victoria potius cum in persas venisset, Polymachum pelæum virum nobilem, quod Cyri sepulchrum demolitus esset, necari iussit, motus pręcipue epigrammate græcis literis inscripto, ad hanc ferme sententiam. Quisque mortalium, & vnde veneris, te enim ademptarum, scio hac lege. Cyrus sum, qui persis imperium armis quęsiui, hoc quodcũque est, humi est, in quo corpus meum tegitur. Noli me irridere. Hæc verba Alexandri mentem commouerunt, vt instabilitatem fortunæ cognosceret, & manes defuncti regis vltione violati sepulchri impio sanguine parentaret.

Semiramidis sepulchrum

Quanti faciunda sunt monumenta sepulchrorum, placido epigrammate. Semiramis regina animi excellentissimi docuit, quæ cum sibi sepulchrum non admirandi sumptus constituisset, inscribi iussit hæc verba. Quicunque rex pecunijs indiget aperto monumento, quod voluerit accipiat, has literas cum legisset darius, opinatus thesaurum absconditum esse, sepulchri lapidem deleri iussit, quo reuoluto, literas alias vidit, ad hanc sententiam scriptas. Nisi rex auarus esses, & pecunię insatiabilis, mortuorum monumenta non violasses. Vrbana irrisione auaritię crimen carpsit fœmina excellentissima, & epigrãmatum, sepulchrorumque nimiam diligentiam contempsit. Nonnulli apud veteres sepulchra sua tantifecerunt, vt ne inferri etiã posteros permitterent. Hinc est illud Horatij. Mille pedes in fronte trecẽtos. Cippus in agrum hic dabat hęredes monumentum ne sequerentur. Extant etiam temporibus nostris vetustissimi lapides, qui hoc testantur. Nam post nomina, ac titulos sepultorum eiusmodi notę inueniuntur. H.M.H.N.S. Quæquidẽ significant, hoc monumentum hęredes ne sequantur. Monumentum ne violandũ quidem esse Sertorius edocuit. Nam cum Tygennam Maurusię oppidum expugnasset, in qua nobile sepulchrum Anthei ab incolis esse dicebatur. Verũ

Anthei corpꝰ septuaginta cubitorum.

cum pre magnitudine fidem trãscenderet, id Sertorius dirui iussit, corpusque repperit septuaginta cubitorũ, vt Plutarchus refert, quod cum intueretur summopere admiratus est. Et quamprimum sepulchrum instaurari iussit, famãque rei auxit, ne violati monumenti reus haberetur, Tygennam Anthei vxorem fuisse perhibent, hercules superato, intereptoque viro complexus

Anthei sepulchrũ sanctũ,

est, ex eaque filium Syphacem genuit, qui postea de matris nomine vrbem condidit. Scribunt etiam Cosmographi idem Anthei sepulchrum angustũ, sanctumque adeo fuisse, vt si aliqua pars eius erueretur, confestim pluuia, & hymbres sequantur, nec prius desinant, quam demolita instauretur. Simile

Mirũ quiddã

quiddam referunt de strati poetæ monumento, quod ad Pompeiopolim Syrię vrbem

tiæ vrbem, quæ quondam Soloe vocabatur, fuit in edito quodam tumulo, in quodquidē iacti lapides e vestigio in iacentē resiliūt diuino potius miraculo, quam naturali aliqua ratione. Dixi plura quā vellem de sepulchris, sed sermonis suauitas, me magis quā sperabam protraxit, reliqua præcepta optimi ciuis paucis verbis precludēda sunt. Nam ipse sibi prescribere poterit his agnitis, quid facto opus sit. Et precipue si statuerit nihil esse quod ad optimū virū pertineat, quod ab eo nō sit agendū. Nā si omnia mēte & animo scurtari volumus, & diuersas hominū vitas, actionesque animo metiri, inueniemus inter mortes nihil prestabilius, nihil gratius, nihilque vtilius ciuili vita, in qua prestare & preter ceteros excellere summe laudis esse puto. Proinde qui plura cōfert ad vsum ciuilis societatis, quique ciuibus suis cōmoda maiora cōparabit, honestiusque viuet, pluribus commodabit. Neminem iniuria afficiet, præsto aderit in omnibus Reip. periculis. Is profecto ciuis bonus erit, quē in hoc volumine describere conati sumus. Cuius signū omnes partes attigimus, libando tamen multa diximus. Ex quibus frugalitatis, virtutisque exempla ciues cernere possint, quæ ad ciuilem vitā plurimum proderunt. Et aucta deinde vsu, & exercitatione accumulatam fœlicitatem reddent.

¶FINIS LIBRI QVINTI.

¶TITVLI LIBRI SEXTI.

¶Procemium ad Sixtum Pontificem Maximum.
¶Diuisio ciuitatis. Ordo ciuilis. Quid sit nobilitas. Titulus primus.
¶Regionis, agrorumque diuisio. Titulus secundus.
¶De priuatis patrimoniis. Titulus tertius.
¶De officio ciuium in peregrinos.
Qui ciuitate donandi,
Quique exigendi sint. Titulus quartus.
¶Quę vitanda, quęve obseruanda sint, ne ciuilis status euertatur.
Virtutem solam Remp. augere, vitia Remp. labefactare. Titulus quintus.
¶Periculosas omnes institutionum mutationes,
Delectum inter ciues esse habendum.
Super ciuibus publice esse decernendum. Titulus sextus.
¶Pulchris nominibus ciues esse nominandos.
De nominibus.
De prenominibus.
De cognominibus.
Proprionum nominum interpretatio. Titulus septimus.

¶PROOEMIVM LIBRI SEXTI AD SIXTVM PONTIFICEM MAXIMVM.

PRAECEPTA Ciuilis societatis Beatissime pontifex non omnibus ęque tradi possint. Sed his pręcipue, qui libertati student, quique nihil magis formidant, quã conditionem seruitutis. Difficile enim imperare discũt, qui semper paruerunt, & alia ex parte iugũ excutere nituntur, imperataque detrectãt, qui in libera ciuitate educati sunt, quique ęquo iure cũ reliquis ciuibus viuere cõsueuerunt. Cappadoces diutius sub regibus fuerunt. Verum cũ diuturnitate tẽporis regia stirps defecisset, eiusmodi honore ab imperio Romano affecti sunt, vt libertate donarentur, Socij, amicique haberentur. Egerũt gratias pro societate, & amicitia Cappadoces, perpetuaque ĩ fide se futuros polliciti sunt, Libertatem tamen abdicauerunt, vt qui dicerent se ea vti nescire, neque vllo modo perpeti posse, vt ęquo iure inter se viuerẽt, proinde orare vt rex sibi daretur. ¶ Admirati sunt vehementer Romani quod inuenti sint, qui libertatem respuerent, attamen vt amicis morẽ gererent permiserunt quęcunque vellent regẽ acciperent, qui ex cõmuni omnium consilio Ariobarzanẽ tunc latini nominis socium regẽ elegerũt, cum Reip. neutiquã insuescere possent, Athenienses vero contra nihil nisi popularem statũ perferre potuerunt. Nã quãuis variante fortuna, nunc sub regibus, nunc sub tyrannis essent, tamen semper ad optatã democratiã redierũt. Philippus Macedo, & Alexãder eius filius, qui eos occupauerunt nihil de institutis eorũ mutauerunt. Et cassander quãuis in alios violentior esset, in Athenienses tamen mitissimus fuit. Demetriũque Phaleriũ eorum ciuẽ Theophrasti discipulũ eis pręfecit, qui popularem potentiã sequutus est. Deque ea optimos cõmentarios scripsit. Romanus quoque senatus eos libertate donauit, & suum vitę genus sequerẽtur permisit. Non igitur omnibus populis pręcepta Reip. pręscribi possunt. Satis est (si nobis auscultent, qui libertatẽ sibi quasi numen aliquod proposuerunt, quique emori mallent, quã eam aliqua ex parte labefactare. Dabitur fortasse mihi vitio, & praesertim ab his qui aliena carpere, quã sua aliquando edere student) quod cum libros rescripserim de institutione Reip. illos tuo nomini dedicauerim, cum tu solus imperes, & vnius dicto omnes homines christianæ religionis auscultent, ęquius fuisse de regno, quam ciuili societate ad te scribere, affirmabunt. Sed si recte cogitare voluerint, intelligent has duas disciplinas affines inter se esse, & quamplurima praecepta cõmunia habere. Alterãque alteram adiuuare, adeo, vt Plato ipse hanc protulerit sententiam. Vnum esse Reip. modum arbitro, nomine tamen bifariam nuncupatur. Nam si vir vnus optimus regit, regnum vocatur, sin plures Aristocratia, hoc est optimorum dominatus. Nihil enim refert vnus ne an plures imperent, de ratione siquidem viuendi, deque optimis legibus, nihil mutatur. Hac opinione ducti Lacedæmonij regnum cum Rep. iungebant, regẽ pręficiebãt, qui parũ admodum a priuatis ciuibus differebat, & ciuilia instituta ex Lycurgi commentarijs hauriebant. Stoici quoque qui zenonem secuti sunt, eam Remp. optimã esse asserunt, quæ mista esset ex regno, popularique dominatu, optimatumque potentia. Sed his omissis ad institutum ordinem reuertamur.

Cappadoces imperare nesciunt.

Ariobarzanes.

Athenienses

Regnũ quid Aristocratia.

Francisci

¶FRACISCI PATRICII SENENsis Pontificis Caietani, liber Sextus, De institutione Reip. incipit.

¶DIVISIO CIVITATIS, ET ORDO ciuilis, & quid sit nobilitas.

¶Titulus Primus.

HIPPODAMVS MILESIVS VIR gloriæ cupidus, bellator egregius, & studijs bonarum artiū nō mediocriter eruditus cum de optimo Reip. statu scribere institueret, necessarium imprimis putauit, ciuitatem, ac regionē distribuere. Difficile enim factu illi videbatur colluuionem quandam hominū vnis mœnibus collectam quiete degere, nisi diuisione aliqua secerneret. Proinde populum trifariam distribuendum statuit, vt pars vna artifices, altera agricolas, tertia vero belli propulsatores contineret. Censuitque æquo iure ex his partibus, magistratus, consensu collectæ multitudinis, designari. Hæc diuisio apud Milesios satis esse potuit, quorum imperium angustum erat, & opulentis ciuibus minus habundabant. Nec quippiam adhuc magna laude dignū gesserant, quanquam idem Hippodamus eorum dux fuit, nautico bello contra Athenienses, Pyrrheumque obsedit. Sed apud excellentiores vrbes longe aliud fuerat cogitandum. Deducendi siquidem agricolæ sunt, & in agris, villis, pagisque cōstituendi. Tum quod rei rusticæ custodia diligentius agatur, tutiusque in regione viuatur. Tum etiam ne vrbanis functionibus allecti rustici agros negligentius colant, & ciuibus ambitione seditioneque importuni sint. Fuit tamen hæc Hippodami cogitatio oportuna satis, virique ingenium indicauit. Pleræque enim magnæ vrbes eius exemplo non dissimili ratione suas ciuitates diuiserunt. Nam Romani, qui totius orbis terrarum, imperium tenuerunt, & in omnibus pene institutis comprobandi sunt. Tres ciuitatis ordines constituerunt authore Romulo, vt Dionysius Halycarnasseus scribit, quorum primum Patricium appellauerunt, Secundum equestrem, Tertium vero plæbeium. Primi illi Reipub. curam gerebāt, qui (vt Titus Liuius testis est libro primo Romanarum historiarum ab initio vrbis) a Romulo centum constituti sunt, & ab ætate senatores, ab honore, ac dignitate patres, progeniesque eorum, deinceps Patricij nuncupati sunt. Primumque dignitatis locum in Repub. tenuerūt. Nam Patricios tantum sacris, ac cerimonijs præfecit Romulus, voluitque vt magistratus gererent, ius dicerēt, & secum publica munera exercerent. Eorumque collegium senatum appellauit, Vt Græci Gerusiam dicunt. Ab hoc ordine priscam originē duxerūt maiores mei. vnde Patricij cognomen familię nostrę perpetuo adhesit. Oriundi nanque sumus Roma, orti aūt Senæ, quodquidem non modo ab auis, atauisque longo ordine posteris indicatū est, verū in veteribus documentis pigneribusque domus nostræ scriptū repperi, & signa in vetustissimis marmoribus nostra ad hanc vsque ętatē

Hippodamꝰ.

Ciuitatis diuisio.

Ciuitatis ordo triplex.

Senatores
Patres.
Patricij.

Gerusia
Authoris laus a generis antiquitate.

Equestris ordo.

Romæ pluribus locis cernũtur. Sed illuc redeat sermo vnde diuertimus. Ordo equestris eorum erat quibus vt equum aleret belligerendi gratia, publice indulgebatur, vt ad propulsandum hostem, publicasque iniurias vlciscendas parati essent. Pedestris nanque militia facile admodum ex omni hominum colluuione comparari potest. Hic ordo, vt quibusdam placet originem trahit a trecentis illis quos Romulus ad custodiam vrbis elegit, qui celeres appellati sunt, siue ab exequendi ministerij celeritate, siue (vt Valerius Antias scripsit) a duce eorũ celere vocato. Præerat enim eis dux clarissimus cui tres suberãt centuriones. Apud Lacedæmonios quoque trecenti erant custodes, quibus etiam in bello vtebantur, & cum opus erat contra contumaces, & inobedientes ciues. Reliqui omnes Romani ciues plębei nuncupati sunt, siue mercatores, institoresve essent, siue artes, ministeria, agriculturamve exercerent. Huic plębeio ordini permisit Romulus leges scire, de bello decernere, magistratus creare, neque hanc potestatem dedit absolutam, nisi prius omnia senatus approbasset. Ferebat autem suffragium, populus vniuersus, nõ viritim quidem, sed per curias, & quod pluribus curijs visum erat, id ratum habebatur.

Pedestris militia.

Ab hac Romanorum institutione paululum quippiam discedendum esse arbitror. Nam consuetudo temporum de equitatu, reliquaque militia aliud obtinuit, vt infra narrabimus in libro quem de bello scribere destinamus. Sed tres ordines describi in vna quaque optima ciuitate congruum esse videtur. Quorum primum antiqua generis dignitas commendat, si a maiorum virtute, ac moribus non aberrat. Ab ingenuis enim parentibus orti, degeneres, deterioresque facti, non modo in plębem reijciendi sunt, verum titulis, nominibusque maiorum mulctandi. Secundum ordinẽ commendabat mediocritas quædam ciuilis vitæ, & honesta industria quaquidẽ conciuibus suis prodesse omni studio laborabit. Tertius ordo, quoniam diuersam hominum multitudinem complectitur, in qua inopes complures sunt. Nihil præclarius habere potest, quam magistratibus parere, maiores omnes honore afficere, nihilque nouum cupere, sed pacem, ac libertatem optare honesto labori incumbere, nihilque magis quã ocium formidare, cui ignominia, inopia, & fames tres beluę truculentissimę comites accedunt. Clariores illi, qui genere censentur, intelligere debent magnum onus esse maiorum famã sustinere. Nam sicut laudẽ ingentem meretur, qui ex infima plębe, virtute, & rerũ gloria sese effert, nobilioribusque adęquandus est, sic qui a maioribus suis degenerat, laudẽque eorum vitę turpitudine obscuriorem reddidit, non modo nullis honoribus honestandus est, verum ignominia, iniuriaque afficiendus. Quid enim turpius quam ab eo, a quo plurimũ superamus, nihil afferri? Nam nobilitatẽ (vt testis Aristoteles est) nullã aliam ob causam magis veneramur, quã quod ex melioribus ortos meliores fieri consentaneũ esse creditur. A qua quidem spe cũ decidimus, indignũ omnino est videtur. Nã veluti sereno cœlo nebulã nonnũquã surgentẽ sydera obscuriora reddere cernimus, sic ignauia, turpisque vita nobilitatis splendorẽ obumbrat. Cicero in Salustiũ, qui eũ quasi nouum ciuem, & ignobilem carpebat, seseque præclarissimũ iactabat eiusmodi verba protulit. Ego meis maioribus virtute mea pręluxi, vt si prius noti nõ fuerũt, a me recipiant initium memorię suę, tu tuis vita (quam turpiter egisti) magnas offudisti tenebras. Et etiam si fuerint egregij ciues, venerint in obliuionem.

Ocij comites

Quare mihi

Quare mihi noli antiquos viros obiectare, Satius est enim me meis rebus gestis florere, quam maiorũ opinione niti, & ita viuere, vt sim posteris meis nobilitatis initium, & virtutis exemplum. Poterat Cicero antiquum nobilitatis suę genus præferre, vt qui a volcis regibus oriundus esset, quod quidem in tusculanis quæstionibus rettulit, libro primo, vbi ait. Pherecides Sirus primus omnium animos hominũ dixit esse sempiternos, antiquus sane vir, fuit enim meo tunc regnante gentili, cum de Tullo hostilio Romanorum rege intelligeret, & certe hanc eius fuisse prosapiam alij quoque authores affirmant. Nam Plutarchus id etiam scribit, & Eusebius, & ex nostris Silius Italicus affirmat, cum dicit.

Cicero genus duxit a volcis regibus.

Ciceronis locus.

Tullius æratas reptabat in agmine turmas.
Regia progenies, & tulli sanguine ab alto.

¶Sed longe pluris fecit initium nobilitatis suæ a propria virtute manare, quam a regia dignitate, vel cum maiores eius præ inopia Armini delituissent in oppido obscuriore, nõ putauit virtutem solam satis esse ad veram nobilitatem, nisi etiam dignioris patriæ lumen adderetur, imitatus Themistoclem, qui Seriphio cuidam in iurgio dicenti, eum non sua, sed patriæ gloria splendorem esse assecutum. Verum (inquit) ais. nam neque ego si Seriphius essem nobilis vnquã fuissem, neque tu si Atheniensis, quasi assereret patriam sine virtute nihil dignitatis afferre, virtutem autem patria egere, quasi theatro actionum suarum. Hęc multum differt a Simonidis Lyrici sententia, qui ait oportere eum, qui beate viuere vult, patriam habere gloriosam. ¶Nobilitatis nomen ambiguum est, propter varias hominum, ac philosophorum opiniones. Nam Romani (vt diximus) senatorium ordinem, eorũque posteros tantummodo nobiles appellarunt. Alij nobilitatem a sola notiorum generis antiquitate esse volunt, vt Thebani, & Aegyptij, alij a censu, & diuitijs, vt nonnullę Asię vrbes, quę solam opulentiam admirantur. Alij ab equitatu, quoniam equos bellandi gratia alere nõ nisi locupletes possint. Et qui animi ingenuitate excellunt, veluti fuerunt Calcidenses, & Magnesij, & accolę omnes menandri fluuij. Alij a principatu, & potentia, siue etiam a populari aura, vt in plærisque populis cernimus, quorum principes nonnunquam ad Tyrãnidem vsque prouehuntur a populis, vt Pysistratus apud Athenienses. Lysander apud Lacedęmonios. Policrates apud Samios, Alijque cõplures. Plato philosophorum sapientissimus, & qui eum secuti sunt a quibus parum admodum Aristoteles aberrat, Quatuor nobilitatis species facit. Primam eorum, qui claris, iustisque maioribus orti sunt. Secundam eorum, quorum parẽtes potentes, ac principes extiterunt. Tertiam eorum, quorum maiores domi, militiæve, aliqua illustriore gloria claruerunt. Quartam nobilitatis speciem facit eam, quam omnium excellentissimã esse ostendit, cum quispiam animi ingenuitate, & magnitudine excellit, suęque virtutis laude nititur, & hũc vere nobilem appellandũ censet, cui non aliena, sed sua virtus ad gloriam opitulatur. His quatuor quintam speciẽ addit Aristoteles, eorũ videlicet, qui illustriore aliqua disciplina claruerunt, & iure optimo. Nam non modo se, familiamque suam clariorem reddunt, verum vrbes, ac prouincias quibus oriũdi sunt illustrant. Stageritem dicimus fuisse Aristotelem, Democritum Abderitanum, zenonem cittiæum, quorum patriæ iam nomen amisissent, nisi

Themistoclis callidum responsum.

Simonidis sententia.

Nobilitas.

Nobilitatis quatuor spẽs.

eiusmodi ciuium memoria seruaretur. Quanti faciunda sit optimarum disciplinarum nobilitas, quanque patriam sępenumero adiuuit, Alexander macedo docuit, qui Aristoteli magistro gratiā disciplinę in hoc etiam retulit. nam eius patriam Stagerem funditus euersam rursus ędificauit, ciuesque dissipatos, ac seruos restituit. Huius nobilitatis apud veteres Romanos id primum fuit, vt Cornelius tacitus refert, vt cunctis ciuibus, qui bonis artibus fiderent, licitum esset magistratum petere, nec ętas in eis distinguebatur, quin in prima iuuenta consulatum, ac dictaturam inirent. Turpissimum fuit patricijs, & illustrioribus viris literas ignorare, ab omni nobilitate decidere videbatur, qui in studijs disciplinarum rudis erat, quodquidē responsio Mutij Scęuolæ ad Sulpitium cerni licet, cum ait. Turpe esse patricio nobili, & causas orandi ius in quo versaretur ignorare, & Amianus Marcellinus in Orphitum summę nobilitatis virum, eiusmodi verba protulit. Vir quidam prudens, & forentium negociorum oppido gnarus, sed splendore liberaliū doctrinarum minus quam nobilem decuerat institutus. Iuba, Iubę Numidię regis filius puer admodū, captiuus Iulij Cęsaris Triumphum Affricanum secutus est, & quāuis regnū, ac libertate amisisset, & illustrioris generis gloria esset orbatus, tamen se ad literas contulit, & paruo tempore assecutus est, vt inter doctissimos gręciæ scriptores haberetur, & quicquid nobilitatis fortuna eripuerat, id longe accumulatius ei restituit bonarum artium disciplina. Ad quam etiā se cōtulit desperatis afflictisque rebus Hannibal Carthaginensis, & senio iam affectus gręcas literas didicit, disertusque adeo euasit vt gesta quorundā imperatorum scripserit & libros pręclarissimos de re militari. Vna est opinio, & risum potius quem assensum captare videtur eorum, qui regum, imperatorum, ac principum indulgentiam nobilitatem appellant. Et præcipue cum plęrūque cernamus indignos, improbosque eiusmodi pręrogatiua a regibus affici. Caueant imprimis nobiliores, ne quid per vim in Rep. agant neve sibi plus arrogent, quam alijs tribuant. Superbia nanque eorum, ac fastus magnam inuidiā facit, & fastidiosis ciuibus argumento est, vt fauente plæbe tyrannidem inuadant, vt de Dionysio Syracusano legimus, qui patrię imperium inuasit, cum in clariores viros oblatraret, quereretur que plębs omnis, quod iam nobilioribus stipendaria esset, ab eisque ludibrio, contemptuique haberetur. Superbia, & insolentia generis dignitatem, ac fauorem, gratiamque virtutis perimit Pallas vir clarissimus Neroni quondam a Peto delatus est, quod Cornelium Syllam ad imperium vocaret, is crimen diluere nitebatur, & se insontem esse ostendebat, verum cum liberti eius nominarentur, quos conscios haberet, respondit, nihil vnquam se domi nisi nutu, aut manu significasset, vel si plura demonstranda essent scripto vsum, ne vocem consociaret. Hæc eius innocentia non tam grata populo fuit, quam grauis superbia. Proinde ex amicis inimicos plurimos sibi effecit, & magnam populi inuidiam contraxit. Antiquiore genere qui censentur, si virtute, ac moribus præstāt, longe tutius REIPV. curam gerunt, quā qui noui in REMP. acciti sunt. Aequum nāque esse videtur, vt qui parentes, auos, maiores omnes publicis functionibus honestatos habuerunt, quasi hęreditario quodā iure Reip. curā accipiāt, & in eam amplificandam neruos omnes (vt dicitur) intendāt. Nanque vt ager bene admodum committitur indigenis suis, qui cœli, solique rationem, per naturā optime callent. Ita

Non tā clarū est literas scire quā turpe nescire.

Iuba numidicus.

Hannibal literarū peritus

lent. Ita ex senatoribus orti munera publica adimplere, quasi patria, auitaque disciplina didicerunt. Eorū imperiū longe facilius populus omnis tolerat. Nec indignum sibi videtur filiū magistratum gerere cum meminerit maiores eius eodē munere functos extitisse. Quāquā cernimus aliquādo non modo magistratus, sed & imperia hominibus obscurioris generis, aut alienigenis, ac nouis credita, vt de Tullo hostilio accepimus, qui rusticis parētib⁹ ortus, rurique ad adolescentiam vsque pascendo pecori educatus, imperium tamen Romanum ad senectutē vsque tenuit, non sine magno incremento, ac maiestatis dignitate. Tarquinius vero Demarathi Corinthij mercatoris, atque exulis filius, Romanis etiam imperauit, laudēque ingentē meruit, quod religionem, senatū, equestrē ordinē, atque imperium auxit. Agathocles quoque Siculus ex figulo Rex creatus fuisse dicitur. Et Adrātenus Andriseus in fullonia natus ad regiā dignitatem est erectus Pseudo philippi nomine. Hęc quamuis aliquando fuerint, raro tamen optimum exitum habuerunt. Idcirco genus obseruandum erit, Et peregrinis nouis, aut obscurioribus viris raro Resp. committenda est, & id quidem vbi exploratū sit, eos virtute & experientia longe cōpetitores omnes antecellere. ¶ Medij illi, qui inter plæbem, ac nobiles versantur, si modestia ac virtute pręstabunt, siue studijs disciplinarum fulgebunt, siue aliqua honesta industria vtiles erunt, optime creditam accipiunt Remp. tutiusque imperant. Nam (vt Aristoteles refert) mediocritas illa pene omnib⁹ grata est a superbia, fastuque maiorū abest & ab ignauia, humilitateque plæbis est aliena. Magnę enim diuitię, & potentię clariori generi coniunctę, magistratui nonquam ea suadent, quæ ciuili societati nequaquam vtilia sunt, & Reip. periculosa, & alia ex parte abiectus animus plæbis nullo diuitiarum fomento, nullisque maiorum exemplis adiutus, imperium frangit, & vires, dignitatemque publici numeris diminuit. Vtiles igitur in Rep. erunt mediocres viri, si ita inter patricios, plebeiosque se gesserint, vt vtrisque grati sint, neque illos formidare, aut hos nimio fauore prosequi videbuntur, sed ita inter eos versabuntur, vt cauti nautę inter Scyllam, & caribdim, ne dum alteram fugiunt, in alteram incurrant. Plæbs multitudinem complectitur diuersam admodum. In ea nanque sunt agricolæ, qui suburbana prædia colūt. Negociatores, qui emendis, vendendisque rebus intenti sunt, Artificesque omnes, qui minoris laudis artes exercent. Et illi quos in sordido quęstu, & alieno a libero homine Cicero versari refert, vt sunt baiuli, & mercennarij omnes, quorum opera, non artes emūtur. Est enim eorum merces authoramētum seruitutis, tum voluptatum ministri & complures alij eius generis, vt nautę, stabularij, piscatores. Et denique multitudo omnis, quę corporis labore in diem viuit. Ex hoc ordine pauci admodum ad Reip. munera admittendi sunt. Et hi quidem, qui admittuntur, eligendi sunt, virtute adeo præstantes, vt generis obscuritas honestę vitæ splendore. Nec eiusmodi artes exerceant, quę odia hominum incurrunt, quęve sordidę, habendę sunt. Sitque illorum census non omnino tenuis, vt eorum est, qui proletarij, aut capite censi dicuntur. Ne quin per inopiam agere cogantur, quod pœnitendum sit. Sed tales sunt, vt liberos, familiāque suam liberaliter, atque honeste alere possit, ex suis fructibus, aut industria. Est tamen e Rep. vt pauci ex hoc ordine ad eam accedant, eisque etiam maiorem in modum condu-

Tullus hostilius.

Tarquinius priscus.

Agathocles

Mediocres viri Reip. vtilissimi.

Proletari Capite censi.

Tribuni.
Ephori.

dum conducit, ne ab artificio discedāt. Pudet nanque eos a magistratu, ac dignitate muneris ad officinam redire, vixque dignantur se ad instrumenta artium admouere. Non dicam tamen Plębeios omnes a publicis functionibus extrudendos esse. Nam Romani tribunos, & Lacedæmonij Ephoros e plębe habuerunt. Cogitandum siquidem eos conciues esse, & sine quibus ciuilis societas neutiquam conseruari posset, neque importuna fuit fabella, quę docuit membra corporis, non posse officio suo fungi, sine aluo, quamuis ea in corpore sordidior habeatur. Habenda præterea ratio est multitudinis, quæ sediciosa, ac turbulenta fit, si ab vtilitate, atque honore publico excluditur. Hę namque duæ res mutationem Rerump. sępenumero faciunt. Honori etiam (vt in græco prouerbio est) tam fortis, quam ignauus incumbit, & lucrum omnes appetunt. Est enim ex his rebus quæ continua lęticia animum perfundunt, & præcipue illorum, qui angustioris animi sunt. Quāquam videndum est, vt agricultura fructuosa sit, nō autem Resp. pro cuius lucro plærumque inter se populi diglandiantur. Mitius tamen agendum cum plębe est, ne nouis rebus studeat. Proinde diligenter curare debent qui Reip. præsunt, ne charitate annonæ populus prematur, vtque continua (si fieri potest) pace fruatur. Plæbs siquidem omnis quamuis ad vlciscēdas iniurias pronior sit, pro quibus bella nonnunquam capere videtur, tamen euentum expectat, & minus succedente fortuna senatoribus succenset. Inque eos culpam per calumniā intorquet. De multitudinis iudicio in re bellica id dici potest, quod Pendathes custos gasæ regis artaxersis ad Dathamen principem regię militiæ scripsit cum eum doceret, propter inuidiam clarissimarum rerum a se gestarum, magno fore in periculo, si quid in illo imperante aduersi accidisset. Nanque esse consuetudinem regiam affirmabat, vt casus aduersos hominibus qui præsunt tribueret. Secundos vero fortunæ suę quo facile fieret, vt impelleretur ad eorum perniciem, quorum ductu res malę gestæ nunciantur. Proinde opinioni, auræque vulgi minus credendum est. Nam semper (vt maro ait) Scinditur incertum studia in contraria vulgus. cuiusquidem sententiæ lubricæ mutabilesque sunt, & non modo in diem, sed in horam quidē firmę. Quocirca de plębe id dici potest, quod in veteri prouerbio habetur. Ex incomprehensibili arenæ multitudine funem fieri non posse.

Vulgi senten tiæ infirmæ.

Prouerbium

Optime agetur in Rep. si antedicti ordines ita constituti erūt vt neque plus velit quisque, quam æquum sit, neque alius vtilitate, atque honore omni afficiatur, alius autem fraudetur. Iustitia, & ęqualitas virtutes sunt quę imprimis omnium consensu ciuilem societatem conseruant. Sed de æqualitate ciuili recte considerandum est. Nō enim fieri potest, vt singulis æqualitas seruetur, quocirca pręfigendum est, id quod sępenumero diximus magistratum non generis, aut potentiæ, sed virtutis præmium esse. Aequales inter se ciues sint in rebus, in quibus esse possunt, vt in iure condendo non census, non potētia, aut genus pręualeat. Sed pari dimensione inopes, ignotique cum opulentis, clarisque viris mensurentur. Sic etiam in plęrisque alijs rebus iusticia munere suo fungatur. Nec tenues, & humiles, & qui nulla virtutis laude illustrantur, iniquo animo ferre debent pręstantiores ciues sibi pręferri in eligē dis magistratibus, si iure suo vti possunt, & in rebus priuatis nullam accipiūt iniuriam, sed a legibus, magistratibusque ita defendantur, vt illesi, inuiolatique seruentur,

que seruentur, seque suam portionem a REPVB. ferre cognoscāt, & meritis suis satis esse factum fateri debent. Nam vbi inter ciues virtutis ac meritorum ratio habetur, idem accidit, quod apud figulos fieri videmus, qui cō plura vasa diuersæ mensuræ, diuersęque formæ ad fontem deferunt, eaque ad summum vsque implentur, & quanquam aliud vas magnam aquę vim capit, aliud autem perexiguam, tamen plena omnia esse dicimus, sic inter ciues, cum pro dignitate sua quisque accepit, contentus esse debet. Quandoquidem in REPVB. idem euenit, quod in magnis ædificijs spaciosisque ædibus, quę complures habent fenestras, quarum alię angustę sunt, alię autem ingentes, quamuis omnes in aperto solę sint, tamen latiores multo magis illustrant ędes, quam exiguæ. Eiusmodi exempla ante oculos sibi ponere debent omnes ciues, nec in seipsis cognoscendis a veritate nimiū aberrare. Fit enim (nescio quomodo) vt aliorum vitia potius quam nostra dignoscamus, & homines ebetiore ingenio idem efficiunt, quod humani oculi, qui cum alia circumspiciant, seipsos nunquam tuentur. Quocirca in genere, ac virtute plurimi falluntur, qui se optimos existimant, & pręclaro etiam genere oriundos, sed aliorum de se iudicium expectent, qui veritatem dignoscere nolunt. Est & alia multitudinis distributio cogitanda ad vrbis custodiā, ac decorem. neque enim tutum, neque pulchrum est, vt pars aliqua vrbis colatur, pars aliqua deseratur, & pars multitudine, ac frequentia ciuium habundet, pars autem alia destituta esse videatur, & expedit etiam vt nobiliores, mediocres, ac plebei per vniuersam vrbem diffundantur, ne regionis opportunitas, siue collectus ordo occasionem seditionis pręstet. Laudant non modo latini scriptores gręci, & imprimis Dionysius halicarnasseus veterem illam romuli diuisionem, qui multitudinem trifariam diduxit, & singulis partibus duces præfecit. Deinde vnam quamque trium partium in denas seiunxit æquales, quibus singulis etiam ducem prębuit, & maiores tribus, minores vero curias appellauit. At qui tribunos tres, qui tribubus pręessent dixit. Curiones autem quod curijs, quasquidem in decurias etiam diuisit, ducesque singuli præerant, & suam quisque tuebatur decuriam. Appellatique sunt decuriones, & nutum principis obseruabant non modo belli, sed pacis tempore, & excubias, vigiliasque vicissim exercebant, & reliqua vrbis munia adimplebant, quaquidem distributione nulla vrbis pars frequentia, aut honore fraudabatur, hanc Romuli authoritatem ciues nostri sequentur operęprecium esse arbitror. Hęc de diuisione totius populi dicta sufficiant.

Compa[ratio]

Alia comparatio.

Tribus. Curiæ. Curiones. Decuriones.

¶REGIONIS AGRORVMQVE DIVISIO.

¶Titulus secundus.

Ciuitatem

CIVITATEM NOBIS superius partitus est Hippodamus Milesius, non quod eum omni ex parte secuti sumus, sed ab eius exemplo non longe aberrauimus, proinde non erit ab re regionis, agrorumque diuisionem ab eodem authore sumere. Nã veluti trifariam populum secreuit, sic etiam regionẽ in partes tris distribuendam esse censuit. Et vnam quidem partem sacram esse voluit. Alteram publica, tertiã vero priuatã. Isis quoque multis seculis antequam dilecti coniugis Osiridis mortem vlta esset, Thyphone, socijsque cædis interẽptis, & ęgypti regno potita, tertiã agrorũ partẽ sacerdotibus ad deorũ culturã tradidit, vt rẽ diuinã diligẽtius facerẽt, ne paupertate aliquãdo perciti minus diligenter sacrificarẽt. Aristoteles vero regionẽ bifariã diuidũdã cẽsuit, & partem dimidiã priuatam dedit, alteram autẽ publicã reliquit. Hanc vero cõmunẽ pertinere voluit ad diuinũ cultũ, & publicas impẽsas. Priuatam autem ad singulorũ necessitates, & publicã vtilitatẽ. Quocirca parũ admodũ differre videtur aliorũ diuisione. Nam ipse etiam sacram partẽ posuit, & sapiẽter quidẽ. Religio enim, cerimonię, mysteria, cultusque omnis diuinus (quo quidẽ deũ optimũ maximũ propiciũ, pacatũque nobis reddimus) sanctos atque innocẽtes viros exigit, qui sacrarũ, diuinarũque literarũ studijs imbuti, nebulas cęcitatis ab humanis oculis abstergant. Hi vt modeste degere possint, & templa, ędesque sacras ingenti impensa, ac sumptu ædificatas conseruare, atque instaurare, opibus indigent, ac fructibus terræ, qui raro vel nunquam metiũtur, nec commertio, aut venditione, emptioneve indigent. Bene igitur partem agri ab his qui Reipu. præsunt religioni assignandam cẽsuit Hippodamus, & Isis regina, & Aristoteles, ne diui ritus negligentius agerentur. Quę quidẽ cura optimis quibusque ciuibus maxime cordi esse debet, & non modo tẽporibus nostris, qui veram colimus religionem, sed priscis etiam cernimus ex senatuscõsulto principum populorũque institutis omni pietate rebus diuinis operam dari, cũ eorũ superstitio temeraria omnino, ludibrioque habẽda. Quanquidem rem tanti fecit senatus populusque Romanus, vt complures principũ ciuitatis filios in Aethruriam miserit, ad perdiscendas sacrarum disciplinarum institutiones. Cũ minus sibi ipsis in sacrificijs faciendis satisfacerent. Opportune igitur prima pars religioni conceditur. Secundam partẽ publicam esse voluit Hippodamus, ex qua stipendiũ victusque propulsatoribus belli publice penderetur, quod sapienter quidem institutũ est, Nam sine custodibus, ac defensoribus Resp. esse non potest. Quid enim intra parietes agerẽt ciues si solis mœnibus defenderentur? Quid opulẽtię, quidve alimoniæ ciuitas habere potest? ad quam confugiunt agricolę, cũ in agris vndique formidatur? Qua spe, quave industria labori incumbũt rustici? si æstiuos autumnalesque fructus prædę direptionique hostili expositos cernunt, & sine custodibus passim in agris fortunæ omnia permittunt? Hoc igitur agri, quod publicæ vtilitati relictũ erit, singulos quosque tuebitur ab iniuria. Si quidẽ a dãno omnes abstinebũt, cũ viderint præsto esse vltores, propulsatoresque iniuriæ. Et siquando propter diuturnã pacẽ minus trepidandũ esset, minorque impensa militibus erogãda, in publico ærario quicquid super est asseruari

agrorũ & regionis diuisio

Aethruria religionis gymnasium.

asseruari potest, vt in temporum, bellorumque difficultate ex ærario potius pecuniæ promantur, quam tributa imperentur. Quæ inuidiam odiumque faciunt his qui Reip. præsunt. Singuli nanque pecuniam pensitare iniquo animo ferunt, vt si minus id placet (quia non sine periculo pecunia publica seruatur). Annona, quæ in agris publicis colligitur, conseruari potest. Vbi sterilitas esset, aut belli difficultas egeret. Lucius Columella testis est in scrobib⁹ paleis optime munitis ad septimum vsque annum frumentum illesum ab omni cariæ seruari, quod quidem si diligenter fieret, & suo tempore vetus eueretur, frumentum nonnunquam reconderetur, ab omni obsidione, ac fame populum vendicaret eumque ab hoste tutissimumque redderet. Parum quidem prosunt arma vbi populus esurit, & famelica plebs nouis rebus semper studet. Templa theatra, mœnia, aquarum ductus, & reliqua ad vsum, atque ornamentum vrbis longe melius fiunt publica, quam priuatorum pecunia. Quocirca necessarium est agros publice possideri. ¶ Tertia agrorũ pars eodem authore priuatorum esse debet, & si bene consultum ciuitati volumus, soli agricolæ eã possideant. Nam vt mago Carthaginiensis ait. Qui fundum bene colere vult, vrbanas ædes vendat. Nam cui magis sit cordi vrbanum, quam rusticum domicilium habitare agro neutiquam indiget, male enim ciuiles curas exercere potest, qui rusticari gaudet. Alter vtrum siquidẽ vt negligat opus est, qui vtrunque minus implere vult. Possumus tamẽ partem aliquam priuati ruris ciuibus permittere, Suburbana videlicet prædia, quæ minus laboris, minusque diligentiæ egent, & ad relaxandam ciuilem societatem, voluptatemque capiendam potius, quam ad fructus percipiendos pertinent. Horti quidem olitorij, & arboribus consiti voluptatis amœnitatisque causa fiunt, in illis nanque parantur rosaria, piscinæ, vaceræ, & cætera eiusmodi, quæ speciem voluptatemque complent. Nam horrea, granaria, ac prõptuaria, vsum, victumque necessarium augent, opulentiã potius domini, quã diligentiam expectãt. Non erit tamen alienũ a ciuili viro rei rusticæ indulgere, vt superius diximus, & vbi locupletior sit seruos complures rusticos, aut inquilinos, quibus agricolationis munera præscribat, habere. Proderit siquidem compluribus, & vbi liberaliter, modesteque se gerat, sine fraude, ac mendatio eius industria laudem consequetur. Sed vbi plurimi id agerẽt male rebus vrbanis, & pessime rusticis consuleretur. Quandoquidem nec vita vrbana rusticam, nec rursus rustica vrbanam impedire debet, Bene enim percipitur in veteri prouerbio. Quam quisque norit artem in ea se exerceat. Hãc etiam agrorum partitionem secutus esse videtur Romulus, vt Dionysius Halicarnasseus affirmat. Nam cũ agrorum partem sacram fecisset, quæ satis esset ad templa, & cærimonias, partem aliam reliquisset, quodcũque agri supererat, in triginta partes æquales distribuit & suã cuique curiæ tradidit, ne qua seditio inter ciues oriretur. Et de agri diuisione hactenus.

Frumentum quomõ diu seruetur.

Suburbana prædia.

Horti olitorij.

¶DE PRIVATIS PATRIMONIIS.

¶Titulus tertius.

Platõ

Ex euripidis tragœdia cui titulus est, horestes.

PLATO IN LIBRIS suis de Repu. omnia communia ex tragica sentẽtia, veterique prouerbio, videlicet Κοινα γαρ τα των φιλων id est, communia enim cuncta inter amicos sunt, quod inter amicos vsurpabant constituit. Proinde apud eum nulla agrorum diuisio necessaria fuit, quãdo de patrimoniis priuatorum nulla habenda ratio sit, vbi omnes in communi colligunt, in communique victitãt. Hęc quidem res in ea ciuitate, in qua coniuges, liberique communes sunt, neque aliena, neque difficilis admodum esset. Indulgentia enim parentum in liberos, posterosque cogit eos longe maiora patrimonia parare, & diuitias pene infinitas cupere. paruo siquidem contentus esset, qui prolem non cognosceret, parentes, ac maiores omnes affines, cognatos, agnotosque ignoraret, & praecipue cum Resp. sibi victum, vestemque suppetet. Sed quia optamus non modo nobis, verum liberis, posterisque nostris, quos secundum nos ipsos amamus, bene esse, & eorum cura adeo insita nobis est ab ipsa natura, vt nihilo eos indigere etiam post obitum nostrum cupiamus, non possumus contenti esse paruo, negligentiam ignauiamque nostram accusamus, nisi patrimonia, industria, ac labore augemus. difficile tamẽ factu esse arbitror, ciuitatem, vel principio instituere, vel ante constitutam redigere ad Platonicam illam disciplinam, quae amœnitatis plus habet propter suauitatem sermonis, quã fœlicitatis, cum cogitamus illa, quę praecipiuntur, ab omni consuetudine humana longe aliena esse. Facile siquidem est commenticię cuidam ciuitati omnia perscribere, atque persuadere, quę in cogitationem nostram cadere possunt. Sed cum ad veram ciuitatem ventum fuerit, tunc dignoscemus facta dictis non semper respondere. Lacedęmonii quanquam priuatam sobolem dignoscebant, & coniuges, parentesque non ignorabant, tamen victum vestemque ex publico accipiebant, & maiorem fructuum partem hostiles praedas, ac manubias in publicum conferebant, hi vero priuatas etiam diuitias nõ negligebant. De patrimoniis igitur singulorum cogitandum censeo legũlatoribus, & his omnibus, qui Reip. pręsunt. Phaleas carthaginiensis, qui de ciuili societate scripsit, imprimis constituit patrimonia inter ciues aequalia esse debere, quęquidem res non caret ratione. Consentiunt nanque omnes nihil esse, quod magis Remp. conseruet, quam ciuium ęqualitatem, quę cum vel maxime cerneretur, cum neque diuites, neque tenues in ciuitate essent. Sed aequa agro, ęqualique patrimonio censerentur. Atqui (vt Aristo. testis est) aequare patrimonia a primis conditę vrbis in cunabulis neutiquam factu difficile esset, & vtilitatem pręse ferret non mediocrem. Ad ęqualitatem siquidẽ tenderet eiusmodi sortitio, & negligentia, ignauiaque hominum facile legibus coherceri posset. Patrimonium, agrumque alienare plęreque ciuitates nõ permiserunt, qua in re Solon legem tulit apud Athenienses, & Vaconius etiam apud Romanos, ne quis census hęredem filiam relinqueret. Censum enim eo tempore diuitem opulentũque appellabant. Postquam vero vrbs cõstituta est, & institutis suis diutius ciuitas aberrauit, impossibile pene factu esset, ad patrimonii, agrique aequalitatem eam redigere. Qui enim sine seditione, ac caede aequo animo ferrent locupletes, opulentioresque sibi anteferri, qui tenuiori-

Phaleas.

qui tenuioribus diuiderentur? Preterea tanti ignauia, quam industria haberetur, vbi rursus equare patrimonia ciues cogerentur. Debent tamen qui legibus scribendis præsunt agri modum prescribere, nec pauci multorum possessiones inuadant, quodquidem ex senatusconsulto apud Romanos sancitum fuisse cernimus, & longe ante ex legibus deceuiralibus, quas duodecim tabulas appellabāt, quaquidem in re agri ratio cum multitudine compēsanda est, vt fructus omnibus suppetāt. Legis agrariæ obseruantia perdifficilis est, locupletes nāque tenuiores extrudūt, & quo plura possident plura inuadere conantur, qua ex re seditiones non mediocres oriuntur, cum plebs stipēdiaria, atque addicta diuitibus esse videtur, & annona tanti venditur, quanti ne integra quidem inopum patrimonia venundari possunt, cum possessiones diuitum nimis augerentur, excluderenturque pauperes. Legem tulerūt Romani, que supra quingenta agri iugera ciuem Romanū habere prohibebat. Locupletes primo fraudem legi intenderunt, suppositis qui cōducerent, vel falso nomine emerent. Deinde aperte agros occupare ceperūt egenis omnibus exagitatis. Idcirco inopes nec militiæ nomina dare, nec filias amplius tollere curabant, qua ex re ciuitas, & omnis Italia exhauriebatur liberorum multitudine, complebaturque seruicijs, ac barbaris omnibus, qui diuitum agros colebant. Hanc reip. labem plærique optimi viri animaduertebant, sed nemorem tanti periculi aggredi audebat. Caius tamen Lelius Scipionis amicus multitudini oppressæ succurrere instituit, sed perterrefactus locupletum factionib⁹, ab incepto destitit. Quocirca vbi per alios res tētata malū habuit exitum, sapiens & habitus, & cognominatus est. Tiberius vero Gracchus, vt primum tribunus plæbis creatus est, onus promulgandæ legis suscepit, & quanquam mitissimam legem ferebat, qui nec eos, qui contra legem fecerāt poena afficiebat, aut iniuste possidentes agros, cum perceptis fructibus restituere cogebat, sed accepto precio dimittere, & rursus egenis ciuibus tradi volebat, animos tamen locupletum ita offendit, vt auaritia ducti, quasi pro vrbis moenibus, aut pro libertate patriæ pugnarent, in authorem legis impetum fecerunt, eumque crudeliter trucidauerunt, laudato etiam percussore, & diuinis prope honoribus affecto, qua ex re animum plæbis terruerūt, donec Caius Gracchus interempti frater, Tribunus plæbis crearetur, & male inchoatum facinus fratris, pessimis etiam auspicijs ad exitum perducere conaretur. Quocirca a diuitum factione eiectus, e subsellijs fugatus est, & nemine anxilium prestante in sacrum deorum nemus aliquantulum se recepit, & ne in manus inimicorum viuus perduceretur, ensi incubuit, adiutus a Philocrate seruo, qui solus eum comitatus fuerat, qui vt primum dominum interemptum conspicatus est, sibi etiam ipsi mortem consciuit. Nec lolum Romani, cum male pacisceretur, in re agraria calamitatem passi sunt, verum complures aliæ ciuitates. Heraclea vrbs Ponti quondam opulentissima fuit, sed cum de agrorum diuisione inter plæbem, & diuites discordia primum, deinde seditio non parua esset, Clearchum (quem exilio multauerant senatores) quasi causæ defensorem inuocant. Is occasionem maioris potentiæ nactus, patrocinium plæbis suscepit, que ei quam primum summum ciuitatis imperium defert. Clearchus cōfestim oblit⁹ beneficij, in senatores se armat, quorum sexaginta in vincula conijcit, reliqui vero fugam arripiunt. Sed cū

Leges duode. tab. deceuirales appellate.

Lex agraria.

Caius lelius.

Tiberi⁹ gracchus.

Cai⁹ gracch⁹.

Heraclea.

Clearchus.

bellum, qui profugerant, pararent, eorũ seruos, qui domi remanserant. Clearchus manumittit, & coniuges, ac filios, quo fidi magis sint, & dominis infestiores, nuptui eis tradit. qua ex re victoriam belli consecutus Clearchus, senatores captiuos, triumphi instar, per vrbem ducit, superbiaque elatus, omne genus sœuiciæ, atque insolentię in ciues suos diutius exercuit, donec Chion & Leonides Platonis discipuli eum cum cognatis, & clientibus suis trucidarint, sed coniuratis tardius eis auxilium ferentibus, a Tyranni satellitibus interempti sunt, fraterque Clearchi Satyrus nomine, Tyrannidem rursus inuadit, multisque annis Heraclienses per gradus successiones inique seruitutis iugum passi sunt, cum sibi minus de agris diuidundis consulere scirent. Hęc pluribus verbis dixi, vt cautiores sint, qui leges agrarias ferunt. Est & relinquenda reip. opulentia, non modo ad publicum vsum, verum ad pericula, ac bella externa, nec verendum est, ne publicę opes nimiæ sint. nam plęrumque tempora accidunt, quę publicas, priuatasque opes hauriunt. Satis est censere ne priuati plus habeant, quam per leges liceat. Nimiæ enim priuatorum opes vrbes plærunque dirimunt, vel eorum superbia ac fastu, qui possident, vel temeritate, ac insania eorum, qui auent. Modus etiam lucro adhibēdus est, videndũque vt ciues honesto labore, ac industria ditiores fiant. Prohibendi sunt quæstus omnes turpes, atque illiberales, & vsurę imprimis, quas secundum homicidium Cato senior exhorruit, cum a familiari quodam rogaretur, quid fenerari sibi videretur ad rem familiarem augendam? rursus eũ interrogauit. Quid tibi hominem occidere? vorago nanque vnius multorũ patrimonia exhaurit, quo nihil perniciosius in vrbe esse potest, est etiam turpe, & longe magis abhominabile versuram facere, minore fenore acceptam pecuniam longe maiore mutare. Eiusmodi quęstus nõ modo tollendi sunt, verum grauiter animaduertendum in illos qui eos exercent, resp. etiam aut nullo, aut minimo lucro esse debet, duplici enim iniuria afficiuntur, qui magistratibus carent, cum quod honore, tum quod lucro priuati esse videntur. Nihil enim magis odiosum est, quam videre quempiam quamprimum publicis muneribus diuitem esse factum. Sint igitur cõtenti optimi ciues honore, & gloria pro rebus bene gestis nec inuidiosa pręmia expectent, sint in affectanda gloria modesti. Quo minus enim quisque gloriam querit, eo magis eam assequitur. De patrimonijs priuatorum hæc dixisse satis est.

Chion Leonides. Satyrus clearchi frater.

Vsura homicidio non minor.

Versuram facere.

¶DE OFFICIO CIVIVM IN PEREGRINOS, & qui ciuitate donandi, quique exigendi sint.

¶Titulus Quartus.

PEREGRINI, & aduenę grato hospicio accipiendi sunt, vbi honestę rei gratia in vrbē venerint. Cõmercia nãque peregrinorũ, ciuiũ mercaturã adiuuant, eosque opulentiores reddũt, & ciuitatē his rebus carentē cõplēt, eaque exportãt, atque deuehũt, quę supersunt. Pauci tñ ciuitate donãdi sunt, & hi vbi optime de rep. meriti fuerit, quibus tñ cõcedendũ est, vt ędes in vrbe, possessiones in agris emere possint. Incolarũ siquidē multitudo periculosa est in oĩ populo.

Plębs

Plæbs nãque ex diuersa hominũ colluuione collecta raro cõuenit. Concordia nanque inter diuersę nationis homines vix esse potest, nec credẽdũ est, eodem studio, eadẽque pietate teneri paruo tẽporis curriculo peregrinos, qua indigenæ tenentur, qui amoris in patriã veluti seminarium a parentibus, maioribusque acceperũt, & charitatẽ in ciues cũ materno lacte suxerũt. De nouis enim ciuibus id dici potest, qui in amatorio sermone fœminę cõqueri solent quę aiunt nullis blandicijs, nullisque illecebris amatorem allici posse, qui aliã adamauerit vt prioris amicę obliuiscatur. Adeo nobis a natura indita est patrię charitas, vt nulla temporis diuturnitate, nulla locorum intercapedine, nulla contumelia, nullaque iniuria eam omnino deserere possimus. Idcirco caute agendum est cum aduenis. Aristoteles affirmat populos omnes, qui peregrinos, atque incolas plures acceperunt, seditionibus, discordijsque diutius fuisse iactatos, vetustissimaque exempla referũt, quibus liquido ostendat plærasque ciuitates a peregrinis male habitas extitisse, Achęos apud Sabarum a Triezenijs hospicio susceptos dicit. Et paulopost Achæorum multitudine aucta pulsos cęsosque, Trizenij quoque aliorum hospicia quesierũt, a Turrijsque excepti sunt, quos non minore ingratitudine pepulerũt, qua ex suis sedibus pulsi fuerãt. Aduenę etiam a Bizantinis ciuitate donati sunt, in cędem ciuium coniurauerunt, vixque ex vrbe, agrisque re patefacta armis, ac bello eiecti sunt. Regini quondam discordia laborabant, ciuitasque per dissensionem in duas partes diuisa erat. verum pars altera ab humera socia, vrbe militum auxilium vocauit, qui vt primum intra mœnia accepti sunt, eos contra quos implorati fuerant, pepulerunt. Deinde omnes trucidarũt, quibus auxilium tulerant, vrbemque sociorum cum coniugibus, ac liberis occupauerunt, aut si facinus nulli tyranno comparandum. Dionysius quoque secũdus Sicilię Tyrannus eiusdem ingratitudinis exemplum præbuit, nam cum victus a Syracusanis, vrbe, & insula pelleretur, in Italiam profugit, & a Locrensibus socia tunc ciuitate benigne admodum exceptus est. Is hospitalitatis iure contempto arcem inuasit, & libidinem, solitamque sœuiciam in eos annos circiter sex exercuit. Donec rursus a Syracusanis reciperetur. Romani tamen complures ciuitate donarunt, & pręcipue ex populis, quos virtute, & armis subegerant. Et quamuis imperio totius orbis terrarum potirentur, victoresque gentium essent, tamen violati hospicij temeritatem experti sunt. Cum Chrysus & Spartacus ruptis ergastulis, seruilique conspiratione facta in imperium Romanum surrexerunt. Non igitur licebit per leges (si opportune consultum volumus ciuitati) fundum, domumve peregrinis concedere, nisi ex senatusconsulto, quodquidem hoc tempore obseruari cernimus in optima quaque Italiæ rep.

A chæi.

Dionysi⁹ secundus sicilię tyrannus.

Spartacus & chrysus gladiatorum duces.

¶QVAE VITANDA, QVAEVE OBseruanda sint, ne ciuitatis status euertatur, & virtutem solam rempub. augere.

¶Titulus Quintus.

ADMIRARI VIDETVR xenophon Socraticus, vbi de disciplina Ciri scribere orditur, quod ex tot rebus publicis, quæ sibi in memoriam, cogitationemque occurrant, nulla diuturna, stabilisque diutius permanserit, siue a populo, siue a paucis regeretur, id tamen accidere fatetur eorum culpa, qui ciuili societati gerendæ præsunt, quorum superbia, intemperantia, ambitio, & auaricia, negligentiave efficit, vt REIP VB. status facile labefactetur. Huic sententiæ magis assentior, quam Platonicæ, quamuis Ciceronem adstipulatorem habeat, vbi ait naturales esse ortus, atque obitus rerum publicarum. Nec is sum, qui auscultandum censeam Platoni dicenti in octauo libro de ciuili societate, & si optime instituta sit resp. tamen aliquando peribit. Impossibile nanque est, eam omni tempore permanere, instituta siquidem omnia, atque creata occident. Nam si qua ratione fieri potest, vt ciues perpetuo bene agant, sequantur honesta, fugiant autem turpia, perpetua erit resp. dummodo principes labantem populum firment, vt enim eorum cupiditatibus, a vitijs tota ciuitas inficitur sic emendatur, & corrigitur continentia. virtus siquidem est, quæ ciuilem societatem stabilem, ac diuturnam præstare potest, & optimi mores, optimęque constitutiones eorum, qui præsunt rem populi non modo conseruant verum dignitatem, ac imperium mirum in modū augent, quodquidem exemplo idē Xenophon ostendit, cū de Lacedęmoniorum rep. scribit, Dicit nāque Sparten, quę ciuium frequentiā habebat exiguā, eā tamen paruo tempore opibus potentia, multitudine, dignitate, & imperio plurimum creuisse, quæ res eum in admirationem non mediocrem adducebat. Sed cum Lycurgi leges, & sanctissimas constitutiones secum animo & cogitatioue volutabat admirari prorsus desinebat. Socrates quoque affirmat legumlatores beatas ciuitates facere posse. Tandiu igitur victura est resp. quādiu ciuiles in ea virtutes, & optimę leges dominabuntur. nullę enim vires sunt, quę cōcordē ac bene moratam ciuitatem diruere possint, absit ambitio, absit cupiditas, absit superbia, & diuitiarum populator luxus, alięque teterrimę beluæ, omnia in ea diurna, stabiliaque erunt. Eiusmodi sententiæ nos admonet, vt aliquid pręcipere velimus his qui reip. præsunt, quo intelligāt, quę vitanda, quęve obseruanda sint ne ciuitatis status euertatur, ac corruat. Et si nobis res esset solum cum viris eruditis, ac sapientibus, satis futurum arbitrarer dicere, solam virtutem rempub. augere, Solaque vicia eam labefactare, atque euertere, sed quia cū multitudine res nostra agit̃, & popularis omnino sermo noster esse debet, nōnulla præscribere operępretium arbitror, quę pro pinguiore (vt dicitur) minerua singulorū mētes, atque animū attingere possint. Nec satis est dixisse iusticiam, & ęqualitatem duas esse virtutes, quæ ciuilem societatem conseruant, Et sine quibus nulla ciuitas diuturnitatem, aut pacem habere potest, nisi etiam quędā attingamus, in quibus sępenumero peccatur, & ab his qui magistratum gerunt & ab alijs, qui potentiores in rep. videri volunt. Cauendum imprimis ei, ne quid per vim, aut dolum in rep. agatur, quęcunque enim per vim fiunt, infirma, instabiliaque sunt. Et populum non modo ad inuidiam, verum ad vltionem alliciunt. Per vim in seruitutem vendicare

Lacedæmoniorum successus.

virginiam

virginiam voluit Appius Claudius decemuir, qui legibus scribundis praeerat, quam rem neutiquam passus virginiae pater, filiam gladio trãsuerberauit, cruentisque manibus ad exercitum rediit, Plaebemque contra patres concitauit, quę res non paruam plagam reip. intulit. Fouit nanque diutius simultatem inter plębem, ac patricios, quodquidem seminarium fuit plurimorum malorum. Est etiam deterrimum per dolum quippiam inter ciues agere. Nam quamuis aliquando succedat, tamen vbi detegitur fraus, nulla amplius fides adhibetur illis qui dolose aliquid egerint, eorũque manus omnes hominęs mira quadam diligentia obseruant. Lysander Lacedęmonius fortitudinis nonnunquam exempla tribuit, sed cũ sępius per dolum, ad fraudem, quã per virtutem rem ageret, carpebatur aliquando a familiaribus suis, quod ab hercule, quem generis sui authorem faceret, omnino degeneraret, cum plaeraque per dolum. pauca autem per virtutem agere niteretur. Simulato etiam responso crimen suum diluere conabatur. Vulpis enim pellem assuendam esse dicebat, vbi leonis non satis corpus tegeret. Alexander vero Macedo (vbi ex insidiis cum hoste pugnandum Parmenio suaderet) ait. Istud quidẽ agerem, si parmenio essem, verum cum Alexander sim, aperto marte vincẽdum censeo, Vnde illud apud Curtium in probro obiicitur, cum ait, Impia bella geritis, & cum arma habeatis, licitamini hostium capita. Declarat hãc sententiam Fabricii epistola ad Pyrrhum Epirotarum regum acerrimum, ea tempestate Romanorum hostem, in qua scribitur ad hanc ferme sententiam. Nos pro tuis iniuriis hostiliter tecum bellare studemus, sed communis exempli & fidei gratia visum est, vt te saluum esse velimus, vt esses quẽ armis vincere possemus. Ad nos venit Nitias familiaris tuus, qui precium peteret, si te clam interfecisset, id nos negauimus velle, ne ob eam rẽ quicquã commodi expectaret, & simul visum est, vt te certiorem faceremus, ne quid eiusmodi si accidisset, nostro consilio ciuitas putaret id factum, quoniam Romanis non placet prętmio, aut dolis pugnare, Tu nisi caues iacebis, vale. Et Leonides stragis potius dolendum, quam victorię pœnitendum esse longe melius arbitratus est. Et quamuis in bello dolus aliquando non abhominandus sit (Nam, vt ait Maro. Dolus an virtus quis in hoste requirat) in ciuili tamen societate nihil turpius, aut ęque formidandum. Veteres leges, & optimae consuetudines neutiquam abolẽdae sunt, in quibus si quippiam mutandum esset pro cõmuni vtilitate, id non subito momento, sed sensim erit agẽdum. Mutatio enim rerum antiquarum mutationem plęrunque reipub. facit, quodquidem vel ex hoc cerni licet, quod factiosi ciues, seditiosi populares. euersionem legum, vel magistratum tentare solent, aut promulgationem nouarum sanctionum Agrarias, frumentariasque leges asserebant. Gracchi, vt fauorem plaebis sibi conciliarẽt, & alii plębeios magistratus, alii patricios euertere, aut minuere conabantur, quęquidem res raro sine ciuili seditione, aut clade fiunt. Lysander vt secundum populi rumorem hauriret, regiam potestatem tollere nitebatur, quę apud Lacedęmonios augustissima, sanctissimaque semper extiterat. Pausanias autem rex, vt nobiles egregios quosque ciues sibi ascisceret Ephoros delere voluit, qui magistratus plaebem a potentioribus tuebatur, vt tribuni apud Romanos a senatorum iniuria tenuiores vendicabant. Nec erit etiam augenda authoritas, ac potentia magistratuum,

Virginiã appius claudius per vim corrumpere voluit.

Ap. claudius tyranni decẽuirali finem suo scęlere cõstituit vt tarq. sup. regibus.

Lysander ab hercule degenerauit.

Vulpina pellis assuenda, quo leonina nõ peruenit.

Alexãdri dictum.

Fabricii epistola ad pyrrhum.

Lysander aurae popularis captator.

Pausanias.

Decēuiri a Rep. deiecti. Atheniēsib⁹ xxx. ptores lysander prę fecit. Socrates critiæ ppinauit. Thrasibulus libertatem atheniensibus restituit.

quæquidem nimium aucta plerunque ciues ad Tyrannidem inuitat. Decem uiri illi, qui cum imperio scribendis legibus præerant, iam ciuili authoritate abutebantur, & pleraque per vim agere nitebantur, qui tandem non sine seditiōe, & cæde ex magistratu deiecti sunt. Sic & triginta illi ciues, quos Atheniensibus præfecit Lysander Lacedæmonius quostquam veneno & ferro in cōplures præclaros viros grassati sunt, scelerū pœnas dederunt, quibus exitū philosophorū Sanctissimus Socrates vaticinatus est, antequam eorū iussu mortiferum poculū hauriret. Et pręcipue (vt aiebat) Critiæ qui necis suæ nephario iudicio author fuerat, cum ait se id poculum eidem propinare, ac pręgustare. Nam paulo post Thrasibulus Lici filius, vel(vt aiunt) thrasonis vir magnitudine animi, & amore in patriam nulli inferior, cum cerneret tyrannide triginta ciuium oppressas Athenas teneri, & optimos quosque viros, partim exilio pulsos, partim interfectos plurimos autem bonis multatos de vendicanda in libertatem patria cogitauit, accitis paucis exulibus, Philā castellum munitissimum occupauit, bellumque tyrānis indixit, & quamuis principio præ inopia, & militum paucitate contemptui, irrisionique esset, tamen succedente fortuna exercitum contra se missum, primo impetu armis, impedimentisque exutum in vrbem vsque fugauit. Secundo autem prælio Critian tyrannorum ducem fortissime dimicantem interimit, quoquidem facto oppressam patriam liberauit multatis exilio tyrannis, qui pręlio superfuerant & decem dūtaxat ciuibus, qui sœuissimam præturam gesserant. De quoquidem hoc etiam præclarum scribitur, quod reconciliata quam primū pace reliquis omnibus pepercit, legemque tulit, ne quis anteactarum rerum accusaretur, neve multaretur, eamque Athenienses αμνηστιαν, id est obliuionis legem appellauerunt.

Obliuionis malorū lex thrasybulo lata.

Bruti sētētia

Nihil igitur magis formidandū est in Rep. quam eā ad paucos redigi, quorum imperiū nec diuturnū vnquam fuit, nec sine ciuium cæde, ac direptione, multos quidem vt timeant opus est, quoniam pauci sunt, & multitudinem male conciliatam habent, quæ facile sibi sententiā illam Bruti persuadet. Præstat enim nemini imperare, quam alicui seruire, sine illo quidē viuere honeste licet, cū hoc autem viuendi nulla cōditio est. Hac formidine nōnūquam perciti multa iniuste agunt in Rep. Nam delatores subornāt conciues suos ad iniusta iudicia rapiunt, & si cognato sanguine se imbuunt, nunquam a cęde abstinēt, de quibus id dici potest, quod Plato in octauo libro de Rep. scribit, in eiusmodi virum fabulam Arcadū circa Lycei iouis tēplū optime cōuenire, in qua dicitur, quod quicūque in tali sacrificio humanū intestinū, alijs etiā extis cōmixtū gustauerit, in lupū quāprimū cōuertitur.

Homo quō lupus fiat.

Theopōpus ephoros primus instituit.

Tutius omnino erit magistratuū authoritatem restringere, quā augere. Nā(vt aristo. ait) quanto magis reprimitur potestas, tanto magis diuturna erit, cū quod minus inuidiæ obnoxia est tū quod summissius se gerunt, qui imperant. Theopompus apud Lacedæmonios regiā authoritatē ad mediocritatē quandam subegit. Ephorosque primus instituit. Et cū aliquando ab vxore quasi per ludibriū carperetur, nonne erubescis quod filij minorem regiam authoritatem relinquis, quā a maioribus accepisti? prudenter admodum respondit, nō minorē eis o mulier, sed longe magis stabilem, ac diuturnā relinquo.

Iulij Cæsaris molestia imperij.

Clisthenes.

Iulius Cesar oblatam sibi regiam potestatem abdicauit. dictaturæ nomen retinuit, quo magis inuidiam fugeret. Clisthenes qui apud Sicyonios

Sicyonis tyrannidem a patre acceptam exercuit, modeſte admodum cum ciuibus ſuis ſe geſſit,& cum prȩſtātiſſimus eſſet in re militari, oblata prȩmia pro victoria repudiauit,& iudicem quendam,qui iudicio victoriȩ ſuȩ cōtradixerat,muneribus affecit,vt populo oſtenderet ſe mediocritate quadam vti in ciues ſuos,eiuſque imperium non eſſe formidandum. Admonendi ſunt hoc loco ciues noſtri,& prȩcipue hi, qui magnitudinem animi,aut eximia aliqua virtute excellunt,vt non minus inuidiam fugiant, quam truculentam aliquam beluam,aut deterrimā peſtem. Eſt enim commune vitium in magnis,ac liberis ciuitatibus,vt inuidia gloriȩ comes ſit. Libenter ſiquidem his detrahunt,quos eminere altius cernunt, vt quiſque enim optimus in ciuitate habetur.Ita maxime eſt obnoxius inuidiȩ, quam vt fugerēt nonnulli Athenienſes ciues clariſſimi,patria aliquandiu caruerunt vt eorum deſiderio,ciuium animos ſibi cōciliarent. Tandiu ſiquidem inuidia abſuturos ſe putabant, quandiu a conſpectu atque oculis ſuorum abeſſent.Conon diutius Cypri vixit,Iphicrates apud Thraces,Thimothȩus vero apud Lesbos, Chares in ſygȩo,Chabrias in ȩgypto.Longe tamē optimum eſt ȩqualitatē ciuium ſeruare,nec ſe aliquo vento efferre,nec nimis laute viuere,nec ſibi liberalius indulgere.Munera etiā pro rebus bene geſtis in Rep.fugienda ſunt. Exēplo nobis eſſe debet Pyctacus Mitilenȩus,qui vnus ex ſeptem ſapientibus habitus eſt, Nam cum patriam a tyranno liberaſſet, & Phrimonem Athenienſium ducem in ſingulari certamine interemiſſet,oblatum ſibi Reipub. principatum abdicauit,& cum multa agri iugera dono ſibi ciues ſui offerrent. Nolite oro (inquit)mihi dare,quod multi inuideant,plures etiam concupiſcant,quare ex iſtis nolo amplius,quam pauca admodum,quȩ meam animi ȩquitatem,& veſtram in me voluntatem indicent,nā parua munera diutina,magna vero neutiquam propria eſſe conſueuerunt.Nec in diſſimili exemplo erit Traſibulus Athenienſis,qui patriam a triginta tyrannis liberauit.Nullum nāque alium præmium pro tantis meritis a populo ferre voluit,prȩter coronam ex duobus oleaginis ſurculis, quaquidem contentus nihil amplius requiſiuit, ſed facile quencunque ciuium honore ſibi præferri paſſus eſt. Mouentur nonnulli (cum ſibi ipſis diffidant) ad inuidiam in eos quorum virtutes minime imitari poſſunt. Ariſtides cognomēto iuſtus cum animaduerteret quendam ignotum ſibi ſcribentem in populo,vt patria pelleretur,quȩſiuit ab eo quare id faceret?aut quid ariſtides commiſiſſet?cur tanta pœna dignus putaretur. Cui ille reſpondit,ſe Ariſtidem ignorare,ſed ſibi non placere, quod ita cupide elaboraſſet,vt præter cȩteros iuſtus appellaretur, quȩ vox omnium pene populorum mentem offendit,qui iniquo ſemper animo ferunt,aliquos virtute etiā ipſa alios antecellere.Nemo e vobis excellat,dicebant Epheſij, & ſi excelluerit exul eſto. Erat inter eos Hermodorus, vir peregregius,qui cum doctrina,ac probitate prȩſtaret patria eiectus eſt. Sed admiratibus quibuſdam rogātibus,cur eiuſmodi virum eieciſſent?reſpondebant,nihil aliud cauſȩ eſſe,niſi quod virtute,& moribus nimis reliquos conciues ſuos anteiret.Fuit tamē vir tanti Hermodorus,vt a Romanis honore,& gratia afficeretur,eiſque nonnullas leges ſcribere meruerit. At multi communes obtrectatores, atque maleuoli in omnes,& inuidi ſunt,quocirca erit nunquam diſſimulandum, ſi inuidiam fugere volumus.Sapiētia enim temeritati aliquando,vt cedat,opus eſt.

Inuidia gloriæ & fœlicitatis comes.

Conon
Iphicrates
Thimothȩus
Chares.
Chabrias.

Pyctacus Mitilenȩus.

Thraſibuli modeſtia in Athenienſes

ariſtidē teſtaceis ſuffragijs ex vrbe pellēdū athenienſes edixerunt

Epheſiorum edictum.
Hermodorus

Neque ab re Terentianus ille senex de filio loquitur, cum ait aduersus nemini, nunquam præponens se alijs. Ita vt facilime sine inuidia laudē inuenias, & amicos pares. Inuidia nō modo plærosque viros clarissimos pessundant, verū ciuitatum nonnunquam statum euertit, & vrbes ipsas diruit. Quę pestis magis exhausit Atheniensium Rempub. quam inuidia? Thebani nullū turpitudinis genus, inuidię stimulis conciti, reliquerunt, & in seipsos igne, ferroque grassati sunt. Præclare de inuidia fabulantur poetæ, cum asserunt pestē illam apud inferos serpentibus vesci, & hydris recreari, vt ostendant inuidos venenum deglutire, venenumque euomere. Aliena enim fœlicitas inuidis toxicum est, nec lętari vlla ex parte possunt nisi suo veneno alios inficiant. Optime Bion Boristhenites philosophus sapientissimus, cum videret inuidum quendam gaudio exultantem, rogauit eum, alieno ne malo, an suo bono lætaretur? Et certe nihil turpius esse potest, nihilque magis contra humanitatem, quam alieno malo lætari, & alieno bono torqueri, quorum vtrumque facit inuidus. Omnibus namque male esse cupit, & nihil aliud quam vltionem meditatur. Multa in Timonē Atheniensem iocatur Aristophanes, multa etiam Plato. Eundem nanque inhumanum scribunt, & inuidia, atque odio in omne genus hominum flagrantem. Is semel concionatus Athenis dicitur, cum magna totius populi expectatione, retulit tantum se hortulum habere, in quo magna esset ficus, de qua multi ciues se laqueo suspendissent, & quoniam eo loci parietem necessario edificaturus esse, opus esse, vt ficulneam arborem excideret. Proinde id ferre, vt si qui se suspendere vellent accelerarent, dum arbos extaret. Neminem vnquam amauit pręter Alcibiadem adolescentem, quod cum omnes admirarentur, rogauit eum Apemantus, cur id ageret? Cui Timon respondit ideo se beniuolentia complecti Albiciadem, quod intelligeret illum multorum malorum causam Atheniensibus futurum esse. Aristotelis distichon esse dium pręclare ad hanc sententiam scriptum, inuidia est, quid pessimum, hoc tamen pulchrum in se habet, quod oculos, & cor eorum, qui inuident vrit. Eius versus eiusmodi sunt.

Thebanorū inuidia.

Inuidię cibus venenum.

Fœlicitas aliena inuidis est toxicum.

Ficus athenis suspēdio multo nobilis.

¶ Veteres imperatores apud Romanos cum post magnas victorias triūpharent, Bullam post se gerebant inclusis in ea remedijs, quæ credebant aduersus inuidiam potentissima esse, quamuis enim reduces ab hostium telis in patriam redijssent, tamen ciuiū oculos vehementer formidabunt. Mansit eiusmodi gestamen diutius apud pueros ingenuos, quod quidem valere putabant, non modo aduersus facinatores, sed etiam contra inuidos. Auaritia eorum qui pręsunt sępenumero exitio ciuitati extitit, per eam nanque ad rapinam, ac violentiam ciues inducūtur, quo nihil deterius esse potest. Tuetur enim quisque rem suam familiarem, tametsi exigua sit, nec minoris facit tenuem rem pauper, quā opulentissimus quisque amplissimā. Et si certamē aliquod inter inopem, diuitēque oritur, opulentior ille, & si iniuriā accipit, tamē quia potentior est, facere videtur, inuidiāque plurimorū contrahit. At qui si quando per vim tenuioris patrimonia diripi, aut expoliari quis cernit, sibi, suisque formidat, nouis rebus intendit oblatrat in maiores, oppressis fauet, seditionibus studet, & nunquam animo quieto esse potest, donec videat sibi satis cautum esse. Hanc enim ob causam maxime, vt sua quisque teneret, ac tueretur Respub. ciuitatesque constitutæ sunt, vt ait Cicero. Proinde nullum vitium tetrius aua-

Bulla igenuorum insignē puerorum.

Auaritia.

Pauperes diuitibus fauorabilius.

ritia esse censent,his præsertim,qui Remp.gubernant,quodquidem Apollinis oraculo declaratur. nam cum de diuturnitate patrię consulerent Lacedæmoniorum legati, responsum edidit deus. Sparten nulla alia re nisi auaritia perituram. Vnde etiam illud a Iugurtha numidię rege in Romanos iniectũ. O vrbem venalem,& cito perituram,si parem emptorem inuenerit. Non afferat igitur ciuibus lucrum Resp.vt sæpe dictum est. Nam de honore,& vtilitate inter se contendunt,adeo,vt vix inter plębem, & senatores concordia esse possit. Eiusmodi dissensiones Remp.obnoxiam faciũt seditionibus, resque etiam paruę in certamen deducuntur, & alius plębem,alius nobiliores sibi conciliat. Et ex parua sæpe scintilla,propter tales oportunitates,magnum nonnunquam excitatur incendium, quod vbi non fit, quamprimum obrutũ Reipub.statum leui etiam causa euertere solet. Duo adolescentes apud Syracusanos simultatem ex amatoria causa inter se habeãt,& cum alter propter magistratum absens esset,alter oportunitatem nactus,commune scortum sibi conciliauit. At vbi riualis functus munere suo in vrbem rediit,certior rei factus,id grauiter tulit,& vt iniuriam vlcisceretur, vxorẽ illius adulterij cõpellauit,quæquidem res Remp.scidit,& alij priori,alij posteriori adheserunt, ventumque ad arma est,& cum pluribus ciuibus cęsis potẽtiores deleti sunt, plębsque Remp.inuasit. Eiusmodi igitur res compescendę sunt,delendę sunt omnes seditionis causę. Nam veluti corpus humanum vbi malę habitudinis est,ex parua etiam causa egrotat,& occidit. Sic Resp.vbi nõ firma, ac solida sit. Est & ambitio res deterrima,ac periculosa,imprimis quidem ciuitatẽ partibus inficit,& indignis plęrisque honores,ac magistratus potius quam dignis tradidit. Nam largitiones,ludi,conuiuia,congiaria,& eiusmodi prodigentiæ a leuibus potius viris,quam a grauibus exhibentur, quæ res seditionem efficit, vbi clari viri repulsam ferunt, & obscuriores præferuntur. Per seditionem Minius ciuis ille Romanus peregregius interemptus est,vt eius cęde Saturnino homini deterrimo facultas adipiscendæ potestatis traderetur. Ambitio plęrumque compellit potentiores Reipub.ad cõspirationem,vt inter se munera partiantur,populumque honore, ac publico lucro defraudent, quą ex re ad paucorum potentiam ex populari statu deuenitur, qui dominatus paululum quippiam a tyrannide abest, vt diximus. nam qui diuitijs inhiat,populo infensus est, plębem formidat, peregrino militi potius quam ciui se credit, cui quidem arma detrahit, vt multitudinem omni ex parte pessundet,& is pecuniam adimit,illos proscribit,alios nephario iudicio cędit,alios in exilium pellit,vt exhausta,aut timore percita multitudo nihil in paucos illos consulere possit. Desperatio aliquando plębis, propter eiusmodi iniurias, populares viros audaces nonnunquam extollit contra paucorum potentiam,qui aut a potentioribus opprimuntur,vt Tiberius Gracchus apud Romanos authoritate,ac nutu Scipionis Nasicę,aut tyrannidem inuadunt, vt Sypsellius apud Corynthios,Pysistratus apud Athenienses, Dionysius apud Syracusanos,qui fauore populi tyrannidem inuaserunt. Nam vbi plębs a paucis oppressa est,alij vltorem affectant,alij seruitutem fugiunt,alij catenas, ac secures a ceruicibus excutere nitũtur. Alij a perpetua formidine,ac timore falsi iudicij aliquando liberari cupiunt,quæquidem res raro a sapientibus viris tentari possunt,fiunt autem a temerarijs,& audacibus,& ius iure pellitur,clausus

Ambitio.

Ambitiosi ciuis incõmoda

Tiberius Graccus
Sypsellius
Pysistratus
Dionysius.

que clauo

que clauo truditur, vt est in veteri prouerbio. nam vltor ille, qui plebē a paucorum potentia liberat, vbi insolentius se gerit, ex leuibus nōnunquam causis, vltorem in seipsum armat, Pysistratus (vt modo dixi) populi fauore solium conscendit, ac eius filij cum durius, violentiusque se gererent, interempti sunt ab armodio, & Aristorgitone, quę res adeo grata fuit Atheniēsibus vt nomina & statuę eorum, qui libertatis recuperandæ authores fuerant, ne a seruis vnquam conspici possent publico decreto sancitum est, iniquum nanque eis visum est, authorum libertatis imagines seruili oculo pollui. At qui si causam querimus, cur iuuenes illi in Tyrannidem se armarint? inueniemus non libertatis studiū extitisse, vt in bruto, qui tarquinium exegit, & Arontē eius filium interemit, cum violatę lucretiæ crimen, vltionis oportunitatem ei tradidit. Sed priuata iniuria, ac contumelia eos ad iram accendit. Hippias nanque Armodij sororem, forma peregregiā ad stuprum cōpulit. Armodiūque adolescentulum compellauit, proinde vt sorores cōtumeliam vlcisceretur, facinoris socium Aristorgitonem, qui eum impatienter amabat, sibi asciuit, & vno eodemque tempore vterque iniuriam vltus est. Leues enim nonnunquam iniurię vindicem in tyrannū inueniunt. Periander in Ambrachia Tyrannidem exercebat, consuetudinemque stupri cum puero quodam habebat, quem semel inter potandum per iocum pluribus audientibus rogauit, an aliquando ex se pręgnans fieret. Exarsit in iram puer, & quæ turpia factu passus fuerat verbo recenseri, atque exprobrari neutiquam pertulit, exitiumque tyranno parauit. Pausanias Macedo adolescens forma, & genere pręstantissimus, stuprum per iniuriam ab Attalo pertulit, a quo etiā mero ingurgitatus, & in conuiuium productus, conuiuarum libidini, tanquam vulgare scortum expositus est. Hanc indignitatem cum iniquo animo ferret Pausanias Philippo detulit, rex vero varijs frustrationibus eum ludibrio habuit, & Attalū digniore militia honestauit, qua iniuria percitus Pausanias, iram in regem cōuertit, & vltionem, quam ab aduersario non poterat, ab iniquo iudice exegit. Nam cum in nuptijs Cleopatrę attali filię medius inter duos Alexandros filium & generum sederet, nihil eiusmodi timētem interemit, & diem lętitiæ regno funere polluit, planeque edocuit querelas subditorum neutiquam contemptui habendas esse. Optimum in Rep. erit si legibus, & moribus ita constituetur, vt nemo solus quod sibi competat querat, & si quæsierit, id nequaquā assequi possit. At si quis per fortunam, ac fauorem plus in Repu. habeat, quam par sit, non erit præcipitandus ex potentia sic repente, id enim sine periculo raro esse potest. Sed sensim eidem honor, ac potentia adimenda est, donec ad ęqualitatem cum reliquis ciuibus redeat, id vero seruandum est in delenda patientia, quod Cicero in dirimenda mala amicitia præcipit cum ait. amicitias, quę minus delectant, & minus probantur, magis decere censent sapientes sensim dissuere, quā repente pręcidere. Bene igitur (vt diximus) pręcipitur ab Aristotele optime Rempub. mediocribus credi, qui neque per inopiam summisse nimis se gerunt, neque per opulentiam insolenter occultant. Proinde sanctam illam mediocritatem, sicut in alijs rebus omnibus, sic etiā in ciuili societate seruandam censet philosophorum ille acutissimus. His & similibus de causis seditiones in populo fiunt, & mutationes Rerumpub. quę quidē omnes stabiles essent si bene constantiæ legibus, ac moribus iustitiā, & æqualitatem

Pysistrati filiorum interit⁹ quibus hippię & hiparcho noīa fuerunt.

Armodij & aristorgitōis statuas & noīa serui non videbant.

Hippias armodij sororē vi compressit

Periandri nefandū facinus

Pausanię macedonici factum.

Philippi macedonis interit⁹.

Cleopatra & philippi nuptiæ.

Querelę subditorū nō cōtemnendæ.

Amicitia cēsim dissuēda.

æqualitatem seruarent, adeo, vt ex ciuium societate, nemo se nimium offerre posset successu, aut populari fauore, & alia ex parte nemo, vbi bene ageret, inuidiã formidaret, aut insidias, falsumve iudiciũ metueret. Vitio igitur corruũt Resp. eorum, qui eas gubernant, nam falso libertatis nomen ostendunt, & prę cipue cum eos ambitio, & auaritia adeo rapit, vt obliti publicę vtilitatis, oĩa in rem suam conuertant, ciuilem societatem negligant, populos vanis rumoribus seducant, mendacia inuectant, vanos timores prætendant, vt eis solummodo potestas a populo tribuatur, quod de alijs ciuibus, qui eorum infamiam comprimere vellent, vltionem capere possint. Male enim igitur in ea Rep. in qua precario viuendum est, ne possunt ciues libere loqui, quæ ex eius vtilitate esse arbitrantur, illorum perciti timore, qui conspiratione inter se coniun cti, omnia sibi licere volũt. Philippus Macedo sub prętextu quodã libertatis cum magnã Grecię partem inuasisset, Athenas obsidebat, excusabatque literis, atque oratoribus senatui, populoque Atheniensi, se non ea facere quo libertatem eis prępere vellet, vrbemve in seruitutẽ redigere. Sed quod decem eorum ciues infensos haberet, qui in eum semper in senatu oblatrarẽt & maledictis eũ incessere non desinerent. Proinde si pauculi illi sibi dederẽtur, fore, vt ab obsidione discederet, populumque a bello, ac fame liberaret. Poscebatque imprimis Demosthenem oratorẽ excellentissimum, in quẽ tum omnis Gręcia ora obuertebat sua, & nouem item alios ciues disertissimos, sermone, & authoritate pręclaros. Anceps erat senatus, multique acclamabant multitudini potius, quam paucis esse consulendum. Formidabant pauci illi, qui ad supplicium poscebantur, vixque fari audebant cum eorum interitu reliqui omnes pacem ac libertatem sperarent, ventumque fuisset in sententiam, vt dederentur, nisi Demosthenes eiusmodi fabella regis dolum, atque insidias apperuisset. Lupus aliquando (inquit) pastoribus, quorum diligentiã decipere cupiebat persuasit, vt secum in amicitiã conuenirent, ea conditione, vt canes, qui sibi infensi erant, & causas inimicitiarũ prębebant, sibi obsides traderentur, audiunt pastores, canesque ob fidem seruandę pacis traduntur, qui ouium diligentissimi custodes erant. tunc lupus adẽpta omni formidine, omne pecus non pro satietate tantum verum etiam pro libidine lacerat, & pastores ipsos trucidat, sic in pręsentia viri Athenienses Philippus efficit, qui omnes illos, qui in eius conatus concionantur, quique eius insidias pandunt, deposcit, quo facilius vrbẽ custodibus spoliatã inuadere, ac diripere possit. Hæc fabella doceat senatores omnes insidias eorum vitare, qui calumnijs in illos nituntur, quibus virtute pares esse non possunt. Actum siquidem est de ea ciuitate, in qua non licet fari ea, quę e Repu. esse possunt, & vbi illud Vergilianum præferri oportet. Dicam equidem licet arma mihi, mortemque minentur. Videndum etiam erit, ne eodem tẽpore iudicia in complures agãtur, cõmunis enim terror homines etiam discordes cõciliat, & quę quisque sibi formidat, in alijs pręcauere simulat. Rhodiorũ Resp. pręclara aliquando extitit, statusque eorum popularis erat, cui admiscebatur, tamen ex parte nobilitas, & cum belli tẽpus vrgeret potentiones publicę impensæ pręerant. Atqui vbi nonnunquã fœliciter cum hoste bellatum esset, populus fœlicitate exultans rationem reposcebat, & pecuniarũ repetundarũ nobiliores fere omnes reos fecit, qua indignatione commoti, seditione facta in plæbem surrexerunt, & cæsis compluribus

Precario viuere miserũ est.

Philipp⁹ macedo dolo athenas obsidet.

Demosthenis fabella notanda

Cõmunis terror discordiã parit.

Rhodiorum Respub. curcuersa.

pluribus statum Reipub. euerterunt. Sensim igitur agendum est, vbi plurimi peccant, & quibusdam ignoscendum, vbi excusationis aliqua ratio prætendi posset. Quibusdam autem, in quos maior culpa cernitur, multa magna etiam cum clementia indicenda est. Misericordia eorum, qui Reip. pręsunt, gratissima omnibus est, & eos multitudini cōmendat. Atheniensium ciuitas prudētissima nō pro affectu, sed pro dea misericordiam colebat, vt ciuibus suis persuaderet, mitissime etiam cum sontibus esse agendum. Abstineant summopere a ciuili sanguine, memores illius Tragicæ sententię. Sanguine humano abstine, quicūque regnas. Sed si necessitas vrget, nec aliter ciuitas emendari potest, nisi fuso sanguine alicuius pessimi viri, id agant quod optimi medici, qui postquā liquido cernunt nullis remedijs alienata, infectaque morbis mēbra restitui posse, quamuis inuiti, & cum dolore etiam reliqui corporis, tamen ea mutilant, atque amputant, ne reliquum corpus inficiant, non enim parcendum est, vt tota Respu. corruat, sed vlciscendum, vt seruetur. Malum siquidē nascens facile opprimitur, inueteratū autē fit plærumque immedicabile. Inuidiosum etiam est ciues exilio mulctare, & plęrumque periculosum. Exules nanque aliquando vbi male animati sunt, discordiam nōnunquam, nonnunquam etiam calamitatem maximam pariunt, & quanquam nulla causa iusta esse potest contra patriā arma capiendi, tamen asserunt se iure id facere, quando perperam eiecti sint. Periculum est etiam eos in patriam restituere, nam (vt ait Plato) expulsi si inuitis inimicis redeunt, tyranni fiunt. Et illud in ore populi Romani quondam fuit, regnabit sanguine multo, ad regnum quisquis venit ab exilio. Super hac re breuior ero, quia libro quarto poematum meorū de exilio diffuse cecini, & plurima exempla collegi quæ rem ipsam liquido declarant. Proscriptorum bona diripienda populo dare iniquū admodum est. Laudem, gratiamque meruit Romana plębs cum Marius, & Cinna locupletum domos diripiendos diripiendas proposuissent. Nemo enim tam egens, tanque infimus inuentus est, qui alieno labori non pepercerit, nec quispiam fuit, qui de ciuili luctu fructum cōtrectare pateretur, sibi etiam a principibus ciuitatis libere concessum, adeo mites vulgi animi erant, & humana respiciētes. Sed vt seueritas in ciuitate salutaris nōnunquā est, ita sœuicia semper pestifera L. Syllę seueritas initium fuit omniū malorum apud Romanos. Nā infamis illa tabula (in qua proscripta fuerant milia hominum octoginta, in quibus quatuor consulares erant Carbo, Marius Norbanus, & Scipio & inter eos Sertorius tunc maxime formidabilis) magnam Reip. plagam intulit, eiusmodi enim exemplū alij secuti paruo tempore imperium profligarunt. Parcēdum quoque multitudini est, etiam si deliquerit. Scita habetur illa poetica sententia. Multorum crimen multum. Et (vt Cicero ait) Semper sapientes ea quę populus fecisset ferenda, non autem semper laudanda esse duxerūt. Iulius Cęsar postquam exercitum magni Pompeij superauit, ciuibus pepercit, & quos armis vicerat, beneficijs, ac liberalitate prosecutus est. Atqui gloriabundus Romam ad amicos literas dedit in quibus scriptum erat, se maximum, ac iucundissimum fructum capere. Quippe qui ciues, quos semper aduersarios, atque hostes habuerat, conseruaret, & charitate, ac beniuolentia sibi deuinceret. Crudelitatis spes, victorię laudem longe minorem facit. Maior Octauij gloria in Antonium fuisset, nisi Atylum puerum eius, & Fuluiæ filium in=

Margin notes:
Misericordiā colebāt athenienses.
Sentētia tragica.
Similitudo.
Venienti occurite morbo
Romanę plæbis modestia ī proscriptos.
Seueritas salutaris.
Sœuitia pestifera.
Syllę tabula.
Octauij augusti vltio in antonium.

filium innocentissimum securi percuti iussisset. Pœnitentię tamen signa quã
primum dedit Octauius, illius nanque interitum e vestigio vltus est. Theodo
dorus siquidem pueri pedagogus, qui illum Octauio tradiderat, quum occi-
deretur Atylus, lapidem preciosum (quẽ ad collũ gestabat) clam eripuit, cu
ius rei certior factus Cæsar, eũ cõuinctum cruci affigi iussit, & pessimi prodi
toris vltus est facinus, ac mutati animi clarissimũ iudiciũ dedit. Absoluen
di rei aliquãdo erunt, quamuis deliquerint, vbi e rep. esse cernemus, & præ-
cipue si per inuidiã, & vltionẽ deferuntur, Caius Valerius ędilis Q. Flauiũ
cui infensus admodum erat apud populum reum fecit, & cum iã quatuorde-
cim tribuũ suffragijs dãnatus esset, proclamauit se innocẽtem opprimi, rursus
ædilis clara voce respondit, nihil sua interesse, iure ne an perperam dãnare-
tur, dũmodo periret, qua improbitate reliquæ tribus cõmotæ, sontem absol
uerunt, pessundatũque erexerunt ne inuidiam temerari ædilis explerant, qui
victoriam in lumine victoriæ perdidit, cum saltem parcere nequiuit. Inuitat
etiam ad seditionẽ desidia, incuriaque eorũ, qui ciuili societati pręsunt. Ar-
baces de opprimendo Sardanapalo cogitauit, cum eum pensa inter pellices
ancillasque diuidentem offendit, indignum omnino arbitratus, eum tot mili
bus hominum imperare, qui cum muliere corruptior esset, pręignauia, ac lu-
xuria delitesceret. Thebana quoque Respu. desidia eorum qui pręerãt euer-
sa est, nec iniuria. Negligentia enim illorum, qui custodię pręsunt fures inui-
tat, & oportunitas peccandi additum ad male agendũ bonis alioqui viris plę-
risque prębet. Longũ esset omnes seditionis causas cõnumerare, & quot mo-
dis Resp. euertatur recẽsere, quocirca sermo pręstringẽdus est ad hanc sentẽ
tiam, vt virtutibus cõseruari, atque augeri ciuilem societatem concludamus,
vitijs autem non modo diminui, verum funditus labefactari.

Theodorus atyli pedagogus.

C. Valerius. Q. Flauius.

Desidia Arbacis propositum

¶PERICVLOSAS OMNIVM INSTITVTIONVM mutationes, & delectum inter ciues suo tẽpore esse habendum, & super eis publicæ esse decernendum.

¶Titulus Sextus.

Massilienses a phocẽsibus instaurati.

MASSILIENSES QVI IN Nar-
bonensi prouincia sunt, Phocenses authores habent,
qui Persarum aduentu sedibus suis pulsi, vrbem illã
condiderunt, hi quondam pręclarã Remp. habuerũt,
cuiusquidẽ nonnulla instituta a Gręcis, ac latinis scri
ptoribus celebrãtur. Ea longe magis ordine, & ciuili
disciplina quã opibus, atque imperio pręstitit, adeoque
constans in moribus, ac cõstitutionibus suis extitit, vt
vix in magna etiã necessitate vetera cõmutarit. Vnde gladiũ, quo a cõdita
vrbe sontes iugulabãtur, tãdiu seruauit, donec rubigine exesus ministerio neu
tiquam Idoneus esset, adeo periculosum esse duxit, ab antiqua consuetudine
discedere. Quę res quidẽ magno authore non caret. Plato enim modulorũ
minimã mutationẽ in musica perniciosam Reipu. esse statuit. Inter pręclara

Gladius massiliensis.

Maſſilientium pręcepta,hoc vel imprimis Ariſtoteles comprobare videtur, quod publicum iudiciū modicis quibuſque annis faciebāt,in quo nomina ſua ſinguli ciues profitebantur,ſuper quibus deinde decernebatur,qui admittendi ad publica munera,quique exigendi eſſent,ex his deinde minores magiſtratus ſorte ducebant.Nam maiores a ſenatoribus, qui numero erant ſexcenti, poſt magnam ſacrorum celebritatem,poſt cerimonias, & hoſpitia, quaſi deo interueniente deſignabantur.Memores illius Homericę ſententiæ,quaquidem diſſeritur,quod ſolummodo viri boni adeo ſeptra, imperiaque accipiūt. Eiuſmodi delectum inter ciues optimū mihi eſſe videtur.Nam qui in Rēpub. admittuntur, vita, ac moribus comprobati a virtute non diſcedunt, ſed eam perficiunt,ſi qua ex parte inchoata eſſet,ne paruo tēpore poſt,quaſi deteriores facti excludantur. Hi vero qui reiecti ſunt propter intemperantiam, aut improbitatem,aut quod alijs ciuilibus virtutibus careāt, niſi omnino deterrimi ſint ad meliorem plærumque vitam rediguntur,vt in numero ęqualium ſuorum aliquando deſcribantur.Ambitio, & honoris ſtudium ingenium,ac mores nonnunquam mutare ſolet. Nemo enim æquo animo ferre poteſt ſe contemptu,ludibrioque haberi,& inuidię ſtimulis plęrique iuuenes excitātur.Legimus Manlium torquatum Lucij Manlij fortiſſimi, ampliſſimique viri filium ab ineūte ætate hebetis,obtuſique ingenij extitiſſe, adeo vt a parente ruri relegatus degeret,vt qui nec priuatis,nec publicis functionibus vtilis eſſe videretur.Is tamen pauloposṫ quaſi ignauię ſuę perteſus,& patrem reum iudiciali periculo liberauit,& in latino bello ingenti totius populi Romani plauſu triumphum duxit.Quid corruptius Fabio Maximo in adoleſcētia? Ad poſtquam ad maiorem ætatem peruenit,nihil ei defuit,quod ad ſummum virum ſpectare poſſit.Cui ob virtutis meritum Allobrogi cognomentum traditum eſt,ob ingentem gallicam illam victoriam, ductu,atque hoſpicio eius,quod ab eius poſteris nunquam diſceſſit.Nec tacēdus eſt Themiſtocles cuius vitę turpitudine in deſperationē conuerſa mater, laqueo ſibi mortem conſciuit.Maior deinde natu tantę præſtantię extitit,vt cum oratorum excellentiſſimus Cicero totius Gręcię principem appellet,nec immerito.Afflictas nāque vires Gręcię aſſumpſit,Poſtquā Xerſes cum innumerabili illa Claſſe Theſpiades Plateas, & Athenas incendit,& vltor patriæ fuit, ac medum regem (cui vix maria ſatis erant,vt piſcatoria Scapha trepidus in patriam rediret)compulit. Hęc Maſſilienſium conſuetudo efficit, vt minus comprobandum cenſeam,quod in quadam clariſſima noſtri temporis Rep. obſeruant,vt enim primum pueri in lucem editi ſunt,nomen(vt religionis noſtræ eſt)accipiunt,ad Reip.munera deputantur,dummodo ingenuis parētibus orti ſint.Et qui partem aliquam Reipub.vel leui etiam affinitate attigerint.Proinde anniculi,bimi,trimi,aut ad ſummum quadrimi in capaciſſima vrna cum innumerabilibus alijs cōmiſcentur, ex qua quidem cum tempus comitiorum appetit,ſorte ducūtur,& vt quiſque vnde viginti annos natus eſt,magiſtratui pręficitur, quando id ętatis legitimum habetur. Sin vero minor eſſet,eius nomen rurſus publico ſigillo imprimitur,inque vrnam deijcitur.At qui ſæpe ſorte accidit,vt præ multitudine nomina quorundam digniſſimorum etiam ciuium ad decrepitam vſque ætatem delitescant.Quorundam vero,qui vel ignauia,ac deſidia neglectui habēdi ſunt nomina adeo

Manlius torquatus ſpē de ſe dubiā fecit

fabij maximi adoleſcentia corrupta.

Themiſtoclis adoleſcentia turpis.

Xerſes. Medus rex.

Magiſtratuū eligendorum mos obliterandus

enatant,vt

enatant, vt cum primum per ætatem licet, muneribus fungantur. Eiusmodi consuetudo abolenda mihi videtur. nam minus est permittendum sorti, expectandumque saltem, quo ad cuius indolis futuri sint iuuenes dignoscantur, Fieri enim per fortunam potest, vt nonnulli hebetis ingenij sint, & (vt nonnunquam accidit) vesanę mentis, aut etiam deterrimi, qui si a magistratu amouentur, notam vniuersæ familiæ perpetuam inurunt, sin munere funguntur, ludibrio, contemptuique sunt, dignitatemque reip. frāgunt. Longe igitur melius erit tempus expectare, & hominem multorum iudicio comprobare, ratio pręterea ętatis habenda est, vt (si cętera paria sint) proferantur maiores natu annusque quartus & vicesimus sit legitimus. Nemo indignatur ante id ętatis non præfici magistratibus, si id in omnibus obseruatur. præterea indignatur etiā nemo aliquem maiorem natu sibi pręferri. tum quod maior inuidia est inter pares, tum quod sperat quisque cum ad id ætatis accesserit idem se assecuturum esse. Magistratib⁹ eligēdis ætas legitima.

¶PVLCHRIS NOMINIBVS CIVES esse appellandos. Et de nominibus, pręnominibus cognominibus, & agnominibus.

¶Titulus septimus.

DIXIMVS Nomina ciuium suo tēpore recensenda esse i senatu, vt delectus haberi possit. Nō erit in præsentia alienū de proprijs dominibus disserere. Accedit siquidem ad ornamentū ciuitatis, ciues pulchris nominibus nūcupari, turpis enim nominatio ita de dignitate aliquid detrahere videtur, vt honesta addere, qua in re parentū diligentia in denominādis infantibus laudanda est, & præcipue cum in ea re nihil impendij faciant, & filios non parum ornent, quocirca vituperandi sunt nonnulli, qui cū pessime nominatos parentes, ac maiores habuerint, ab eorum nominibus nunquā discedere voluerunt, veluti si a probro, & ignominia maiorum posteros fraudare nollent. Propria nomina ea dicimus, quæ vnam quanque personā sine alterius communione significāt Eadem varia ratione indita esse inuenio. Sunt quidē ex Græcis nonnulli, qui non fortuitu ea dari arbitrentur, sed pręsagiū, veluti quiddam esse futuri euentus, quodquidem ex quibusdā quę ex appellatiuis fiunt, nituntur ostendere. Scimus Thesei filiū quadrigis fuisse discerptū, id ex eius nomine præsagiri volunt. Hippolitus nanque equis solutū significat. Sic & Priamus precio redēptum, & Pantasilea populi lutū, & ne res ficta a poetis dici possit, in alijs etiā id vsu venire cernimus. Plato a latitudine dicitur, is quidē latis humeris lato, atque vberi sermone, lata etiā humanarum, diuinarūque rerum disciplina extitit. Aristoteles optimum significat finē, quoquidem non alienū a Philosopho omniū acutissimo, & qui optimum bonorum, malorumque finem statuit videri potest. Hoc etiam ex quibusdam Aegyptiorum nominibus asserere nituntur.

Nomē quale cuique īponatur non paruī refert.

Propria noīa.

Hippolitus
Priamus.
Pāthasilea .i. oīa subiens.
Plato.
Aristoteles.

Osiris. Osiris eorũ lingua occulatũ significat,nec ab re quidẽ dici potest. Fuit enim rex ille magno ingenio,magnaque prudentia. Alij aũt sentiunt(quod longe magis verum mihi esse videtur)nomina futuri nihil pręsagire,sed passim,ac fortuitu inuenta esse.Nã non omnes hippoliti, equis interẽpti,nec oẽs Priami precio redempti extiterunt. Atqui apud plærasque gentes cernimus propria nomina non a vocabulis fieri,sed nihil vtique significare,pręter eũ qui sic dicitur,vt Ninus,Boccar,& alia quãplurima. Alii per imitationẽ clarissimorũ virorũ filios nominant,vt eorũ facta imitari nõ pigeat,quorũ nominibus nuncupantur. Apud veteres nationes magna ex parte nomina simplicia erant,quod & Varro,& Gręcorũ nonnulli scriptores testãtur. Vnde vrbis cõditores Romulus,& Remus vno tantum nomine censebantur.Quãuis Romulus deinde Altellus,& Quirinus cognominatus sit.Fuerunt etiã ex albanis duplici nomine nũcupati,vt Carpentus Silinus,& Agrippa Silinus.Fuerunt etiã ex posterioribus regibus ac ducibus, vt Titus Tatius,Metius suffetius,Numa Pompilius.Crescente deinde imperio,Romani nobiliores quatuor pene nominibus appellabantur,& quod nomen præibat pręnomen dicebatur.Nomen vero ex familia, vel maiorũ sanguine dicebatur,ex quo gens cognoscebat,& idcirco gentiliũ vocabatur, vt Tullius ex Tulliorũ familia, Cornelius ex Corneliorum,Iulius ex Iuliorum.Suetonius tranquillus id verum esse ostendit his verbis.Non Cęsare,& bibulo,sed Iulio,& Cæsare cõsulibus actum scribebant,bis eundem præponentes nomine,ac cognomine.

Prænomen. Nomen.

Cognomen. Cognomen,vt grammaticorũ quidã sentiunt,cognationis cõmune esse. Sed si recte inspicimus cognomen propriũ cuiusque personę erat,vt Cicero,Scipio,

Agnomen. Agnomen autem extrinsecus ab euentu,veluti ex animo,ex corpore,ex fortuna,vt superbus,pius,pertinax,ex animo.Crassus, pulcher, ruffus,ex corpore, et fortuna,vt affricanus,numidicus,Creticus.Pręnomina nonnulli asserunt Romanos sabinis beniuolentię causa,accepisse,vel ab Albanis a quibus ducebant originem, quę quandoquidem pauca erant singulis, binis, vel trinis literis scribebantur,vt C.Caius, Cn.Cneus,Sex.Sextus.Inuẽti sunt,qui quatuor illis nominibus censerẽtur,vt P.Cornelius Scipio Affricanus. Alij tribus,vt Marcus Tullius Cicero. Gentilia nomina Varro pauca admodum fuisse censet, quibus nequaquam serui, aut libertini vocarentur, quodquidem in prænominibus,ideo non seruari ait,quod ad discenda nomina inuẽta fuerint. Quorum quidem a numeris fieri arbitratur,vt Quintus, Sextus, Decimus,in viris,Secuuda, Tertia, Quarta,in fœminis, vel ex alijs causis, vt Manius qui mane natus esset,inde fit Manilius, & detracta vocali Manlius,Lucius quod ad ortum lucis,posthumus,quod post patris obitum,quę etiam prænomina mulierum antiqua fuisse referunt, varro libro secundo de analogia his verbis. Videmus enim Maniam matrem larum dici luciam volumniam Saliorum carminibus appellari,posthumana a multis post patris mortem etiã nunc appellari. Quędã olim pręnomina,vel agnomina fuerũt. Postea vero mutata sunt in cognomina,vt Posthumus,Agrippa,Proculus, Cęsar,opiter. Cęsar primo dictus,quod mortua matre,& ventre cęso natus sit, vel(vt alij dicunt)quod cũ cęsarie sit ortus. Alij quod oculis cęsis(quos gręco nomine glaucos appellant)vltra humanũ morem viguerit.Sunt qui credant primum Cæsarem dictum a cęso Elephanto,qui cæsar maurorum lingua dicitur.

Manius
Manilius
Manlius

Cæsar.

ua dicitur, Agrippa ab ægro partu, quod cum labore matris educitur, non emisso capite, sed pedibus. Vopiscus vero, qui ex duobus conceptis vno ab ortu eiecto, editur. nam cum ambo oriuntur, gemini, vel geminij nuncupantur. Satius nomen seruile fuit, vt Aulus Gellius cap. vlti. lib. iiij. refert. Plærique enim serui apud veteres eo nomine fuerunt. Cecilius quoque, cui palmam comicorum Nigidius Figulus detulit, seruus fuit, & Statius dictus est. Deinde vero manumissus id cognomentum accepit, & Cecilius Statius vocabatur. Eiusdem nominis origo a stabilitate trahitur. Fastus a fauore. Ancus Marcus Varro prænomen fuisse ait a Fabinis translatum. Valerius autem Antias Græcorum esse ait, & cubito dici, qui Græcę αγκωμ appellatur, quod eam corporis partem vitiosam habuerint. Gneum sunt qui a generando dictum putent. Alij insigne neui, eius scriptura varia apud priscos fuit. Nam alij Neum, alij Gneũ, alij Cneum scribunt, qui C. literam ponunt antiquos sequuntur, qui eam aliquando superfluam addebant, & C. naturam pro natura dicebant. Sic & neuum corporis insigne Cneum appellabunt, qui vero G. etiam a prisco scribendi more non recedunt. Cernimus enim quibusdam G. addi dictionibus, vt gnatus, gnosco, pro nato, nosco. Marcus a duritate dicitur. Est enim Marcus Malleus maior, inde Marculus pusillus Malleus, Publij vel a pube dicuntur, vel quasi pupilli, quod eorum pater ante diem obierit, quam prænomina habuerint. Quintus enim Scæuola scripsit pueris non priusquam togam virilem sumerent, puellis vero non antequam nuberent prænomina addere moris fuisse. Tyberij vocari cœperunt, qui ad Tyberim nascebantur. Seruij, qui mortua matre in vtero seruati erant. Ex prænominibus, ac cognominibus, alia inuenta sunt alijs de causis dicta. Nam M. Aemylius, qui primus familiæ, nomen dedit (vt Plutarchus scribit) propter sermonis leporem, ac facundiam, quam Græci αιμολιαμ vocant, appellatus. Et Antonius ab Antone herculis filio denominatus est, vt eidem authori placet, erat enim antiqua opinio Antoniorum familiam ab Hercule originem ducere. Habemus etiam nonnulla nomina a pecore, vt Varro in libris de re rustica scriptum reliquit, vt Portius, Ouinius, Caprinus, Equitius, Taurus, Sic etiam ab auibus, vt merula, pauo, pica, passer. Columella a columine dicitur. Columen apud veteres decus, famam, sustentationem significat, vnde columnę etiam appellantur, sic & maiores serui, qui alijs præerant columellæ vocabantur, quod quasi culmen aliorum essent. Camillum Statius Tullianus de vocabulis rerum scripsit, Callimachum dixisse Tuscos appellare Mercurium, quo vocabulo significant præministrum deorum, vnde Vergilius Camillam, quasi Dianæ ministram fecit. Pacuuius vero cum de Medæa loqueretur. Cœlitũ Camilla spectata aduenis. Salue hospita Romani puellas, puerosque nobiles inuestes Camillas, Camillosque appellarunt. Flaminearum, flaminumque ministros, & in nuptijs Camillus, qui merum ferebat dicebatur, in mysterijs diuinis Samastracũ dijs magnis minister Casmillus dicebatur. Veteres nanque S. nonnunquã interponebant, vt Varro docet, & Casmenam pro camœna, Casmillũ pro camillo dicebant S. etiã in quibusdã proprijs pro R. ponebant, vt Valesius pro Valerio, Fusius pro furio. Catus (vt idẽ Varro ait) Sabinũ est nomen, & acutũ significat, vnde Catus Aelius Sextus, quod acutus esse, ac sagax cognominatus fuit. Sic & Cata acuta.

C.
G.
Marcus
Publios quod populo grati essent dictos accipimus.
Aemilius
Camillus
S. pro R.

Scipio. Qui Scipio primo cognominatus fuit, puer cæcum parentem, qui ius humero nitebatur, ducebat. Proinde ab æqualibus suis per iocum Scipio vocari cœpit. Est enim Scipio baculus, quo inualidi senes innituntur, cuius rei testis est Plautus Comicorum facetissimus, apud quem senex seruo minatur his verbis. Ego te hoc scipione lędā, nec caret hoc nomen græca origine, vt opinor. σκιποσιν nanque baculum significat, & pręcipue salignum, quo propter leuitatem senes vtebantur. Cornelius ruffus decemuir, Primus Sylla dictus fuit, quod secundo punico bello ludos appollinares ex Sibyllinis libris dicauerit, quasi Sibylla. Valerius Coruinus a vita Messana Sicilię vrbe honoris causa primū Messana, deinde mutata litera Messala dictus est, Nerio & detracta litera Nero, Sabinum est nomen, & virum fortem significat. Vnde ex claudijs, quos a Sabinis oriundos accepimus, qui erat egregia, ac pręstanti fortitudine Nero appellatur, asinę cognomentum in Corneliorum familia legimus, quodquidem eiusmodi initium habuit Cornelius, qui primus sic appellatus est, vir opulentissimus, is filiam magna cum dote collocauerat, verum cum gener pecunię sponsores posceret, id iniquo animo ferens Asinam pecunia onustam in forum adduci iussit, accipe inquit pecuniam, ne sponsores meos aliquando appelles, quę res, quidem perpetui cognominis causa fuit. Rei quoque rusticæ diligentia aliquādo nomen dedit, vt Stoloni illi, cui primum eiusmodi cognomen adhesit. Nam cum radices fruticum, arborumque, qui rustico verbo Stolones appellantur, magna diligentia euelleret, ab ęqualibus sui Stolo cognominatus est, vt Varro libro primo de re rustica scribit. Pisones a pinsendo dicti sunt, vel a pisis, sicut Lentuli a lentibus, Fabij a fabis, Cicerones a ciceribus. Nam vt quisque leguminis aliquod genus optime sereret ab eo apud priscos nomen assumebat, vt ait Plynius. ¶ Sic etiam ab habitu corporis nonnulli dicti sunt, vt Lusci quod vna luce careant, hos Coclites (vt Varro ait) veteres appellarunt, quasi oclites ab oculo. Sic plautus in Gurgulione testari videtur (vbi inquit) est de Coclitum prosapia, vt arbitror. Nam hi omnes sunt vnoculi, cum Ciclopas intelligat. Strabones quoque a vitio oculorum dicuntur. Frontiones ab eminentia frōtis, Dentiones a magnitudine dentium, Capitones a magnitudine capitis, vari, quod abtortis essent pedibus, Labeones a magnis labris, sunt enim labra maiora labia. Lepidus dicitur quasi politus, vt λεπισ quæ est lama nitida, ac tersa. ¶ Dantur etiam nonnunquam ignominiæ gratia cognomina, vt Fabio belluoni, qui in ventrem omnia bona demerserat, cui Gurgiti cognomen iure optimo adhesit, sic & Murenę quoniam summa cum auiditate murenas deuoraret, vt Lucio Oratę, quod Oratas nunquam precio parcens magna cum voluptate manderet, Tremellio Scrophæ periurium nomen dedit. Eius enim serui suem vicino abegerant, & interemptam sub centonibus, ne ab inquirente rustico inueniretur, collocauerant. Eam rem cum comperisset Tremellius, vxori iussit, vt recumberet. Venit ī cubiculum rusticus suem queritans, quem tali iuramento illusit, nullam in villa sua scropham esse, præter eam quæ in cētonibus iaceret, lectulumque monstrauit, quo fallaci iureiurando sibi, posterisque cognomentum lucratus est. Hæc Macrobius Cap. v. libri primi saturnalium refert. Sed Varro locupletior testis est libro secundo de re rustica. Nā Tremelliū Scropham gentis suę cognomentū eiusmodi historiam recensens facit. Auus meus primus

Stolones.

Pisones

Lentuli

Fabij

Cicerones

Coclites

Lepidus

Scropha tremellius vnde dictus.

appellatus est scropha. Nam cum quæstor esset in Macedonia Licinio Neruæ prętori, relictusque ab eo, qui exercitui prężesset, donec prętor rediret, hostes occasionem rati victoriæ, impressionem in castra facere cœperunt, tunc Auus cum milites hortaretur, vt arma caperent, atque exilirent, dixit celeriter se illos vt scropha porcos disiecturum, idque effecit. Eo enim prelio hostes, ita fudit, ac fugauit, vt ex eo nerua pretor imperator appellatus sit. Auus vero cognomen inuenerit, vt diceretur Scropha. Nerua nomen fortitudinis est, proinde fortibus nonnullis viris apud antiquos adhesit, & originem vt arbitror græcam habet. Est enim νεῦρον neruus & præcipue quo arcus tenditur. Et pro firmamento neruorum etiam ponitur. Sed latini consonantiæ gratia literas mutauerunt. Et quod neura dicebatur neruam dicere maluerunt. Itidem in neruo. Nam & ab eadem origine ducitur, & eandem mutationem accipit. Scęua quoque & Scęuola ab optimo auspicio dicta sunt. Scæua enim sinistra apud veteres (vt ait Varro) dicebantur, quod quę sinistra sunt bona existimabantur. Multa de nominibus dixi, & fortasse plura, quam res ipsa exigebat. Verum suauitate vetustatis illectus, vix calamũ retinere valui. Sed hæc huius rei conclusio sit, nomina pulchriora non modo familias, verumetiam ciuitatem honestare. A quibus qui descendunt, vel inurbani habendi sunt, vel in rebus parui impendij negligentes.

Neruã

Scęua.
Scęuola.

¶FINIS LIBRI SEXTI.

¶TITVLI LIBRI SEPTIMI.

¶Procemium ad Sixtum Pontificem Maximum.
¶De situ vbis & regionis De loci oportunitate.
De eligendo solo, agroque, qui ea omnia suppetat, quæ ad viuendũ spectant.
Animalia ac plantas cum regionibus cœli conuenire,
De regionibus cœli. Titulus primus.
¶Italiam regionum omnium temperatissimam. Titulus secundus.
¶De ventis, & eorum regionibus. Titulus tertius.
¶De vbertate soli eligenda. Titulus quartus.
De silua. De nemore, & eius arboribus,
De silua cędua, & eius arboribus
De silua materiaria, & eius arboribus.
De tempore cędendi. De castratione arborum.
De lunę obseruatione. Titulus quintus.
¶De materia lapidea ad vsum ædificandi. Titulus sextus.
¶De calce. Titulus septimus.
¶De arenarum generibus. Titulus octauus.
¶De laterculis, Titulus nonus.
¶De aqua, & diuersis eius virtutibus. Titulus decimus.
¶De balneis, & medicis aquis. Titulus vndecimus,
¶De optimo vrbis situ.
¶De regionis forma. Titulus duodecimus.

❡PROOEMIVM LIBRI SEPTIMI AD Sixtum Pontificem Maximum.

Ascra oppidum.

ASCRA oppidum non longe distat a Telpia, finitimumque est Heliconi, hęc patria fuit Hesiodi poetæ, loco edito sita, sed adeo effœti durique soli, vt vix indigenas alere possit, Eam execrari videtur Hesiodus cum ait.

Ascram linque pater, rus nunquam optabile verno
Sole caret, brumaque regit, sed aduritur astu.

Seriphus insula.

❡Simili sterilitate est Seriphus insula illa lapidosa de qua poetæ fabulantur illuc delatum Perseum, cum Danae matre, cum deiectus esset ab Agrisio patre. Et deinde cum caput Gorgonis Seriphijs ostendisset, omnes in lapides mutatos esse. Hoc autem in vltionem matris Perseum egisse asserunt. Cum Polydectes eorum rex fauente populo Danaen duxisset inuitam. Simili conuitio in Seriphium Cauillatus est Temistocles, cum ait, se nequaquam futurum nobilem, si Seriphius esset, quasi fateatur inopem, miseramque patriam nulla ex parte ciues suos adiuuare. Sed potius virtutes eorum, si quas haberent, eneruare, & obscuros omnino reddere. Complures Athenienses, complures etiam Romani, splendore patriæ illustres habiti sunt, qui si ex obscuriore aliquo loco oriundi essent. Theatro virtutum suarum omnino caruissent, & nunquam rebus magnis profuissent, quibus laudem & gloriam cōsecuti sunt. Erit igitur optimi consilij his qui inopem, aut sordidam patriam habent, sedem mutare, & meliorem quærere, quo beatius degere possint, & clariorem sobolem propagare. Quamuis hoc difficile factu sit. Quis enim ęquo animo patria carere potest? quis facile propinquos affines, necessariosque amicos deserit? quis domesticam consuetudinem? quis vernaculum sermonem, quis natalis soli cœlum sine mœrore, & lachrymis relinquit? Gratias equidem peringentes deo habere possum Sixte pater sanctissime, quod in ea patria mihi nasci contigerit quæ ea omnia suppetat, quę satis ad bene beateque viuendum omni ex parte esse possunt, & in qua quisque ciuis mediocri etiam ingenio, mediocrique re familiari laudem ac fœlicitatem (nisi sibi ipsi deerit) assequi poterit. Non indigebit externis opibus, vt se familiamque suam optime alat, cum omnia in agro senēsi habundent, quę natura mortalibus tradere consueuit. Non exquiret aduenticiam, aut transmarinam sapientiam, cum musas omnes intra pomeria contubernales habeat, adeo, vt Sena Alexandriæ, Tarsæ Athenis (quæ tres vrbes quondam pręter cęteras totius orbis terrarum literarum studia coluerunt) æmula omni ex parte videri possit, nec formidabit laudem suam intra domesticos parietes obscurari, cum patria ipsa ei prębeat Theatrum, spectaculumque omnium maximarum rerum.

Themistocles in seriphium.

❡FRANCISCI PATRICII SEnensis Pontificis Caietani liber Septimus, De institutione Reipub. incipit.

De situ

¶DE SITV ORBIS, ET REGIONIS, DE LOCI oportunitate, De eligendo solo,agroque qui ea omnia suppetat, Quæ ad viuendum spectant,& animalia omnia,ac plantas cum plagis, regionibusque cœli conuenire.

Titulus Primus.

DE CIVILI societate plæraque diximus in superioribus voluminibus,complexi solum quę ad ciuitatem pertinent.Nam de institutis reipub.de studijs,ac virtute ciuiũ satis abunde tractauimus. Nũc tempus exigit,vt de regione,de vrbe, ac mœnibus aliquid disseramus.Parum siquidem esset optimum instituere ciuem,nisi vrbẽ ei discriberemus,in qua secundum ciuilem virtutẽ degere posset.Nam veluti peripatetici affirmãt ad perpetuam fœlicitatem bona animi neutiquam satis esse ducunt,nisi corporis,& fortunę bona accedant. Sic nos ad beatam vitam ciuilem nequaquam satis esse arbitramur,populum optime institutũ habere,nisi vrbis ac regionis oportunitas,ea suppetat,quæ ad vsum tranquillæ vitę satis esse possunt.Nec is sum,qui vnãquanque vrbe satis idonea esse putem ad statum optimę Reip.conseruandum,quocirca eiusmodi eligendã esse arbitror,cui nihil desit,quod ad bene viuendum spectet,vel potius nouam ædificandam si per fortunam,atque opes daretur. Nam longe difficiliꝰ est,vel ad ciuiles mores inueteratam ciuitatem redigere, vel male ædificatam restituere,atque instaurare,quam nouam ab initio instituere, atque ædificare.Difficile tamen esse arbitror, vrbem inueniri, cui omnia suppetant, quę ad humanam vitam pertinent,& quæ subuectionibus non aliqua ex parte indigeat,sed eam magis probabimus,quæ suis fructibus magis aletur minusque externis opibus egebit,memores sententiæ Xenophontis Socratici, dicentis,nihil egere deorum esse,quam imo autem proximum dijs,nec Seres illi,quos tantopere laudabant Cosmographi,beatosque esse prædicant,omnibus(vt arbitror)rebus affluunt,licet cum voluptate degant,perpetua pace cum finitimis frãutur, cœli aerisque temperiem habeant saluberrimam, & siluis habundent,quarum ex arboribus sericum vellus deducant, ad vsum principum,ac purpuratorum. Terraque eis adeo fertilis sit, vt nulla satione, nullisque sationibus adiuta sola naturæ benignitate fruges, ac fructus afferat, quibus se indigenę alere possint,& vicinis etiam commodare.Sed puto eos aliquando externas opes desyderare,& aduectiones peregrinorum non semper respuere. Marci igitur portij Catonis sententia fundamenta vrbis nostrę iacere poterit,qui duo pręcipue consyderanda ducit in emendo agro,salubritatem cœli,& loci vbertatem,quorum si alterum deesset,agrum nequaquam colendum esse censet,nec iniuria.nam qui fundũ infœcuudi soli mercator,paupertatem,ac perpetuum laborem sibi,posterisque comparat,qui vero pestilentis cœli, ægrotationem assiduam, intempestiuam senectutem,ac pręcipitem mortem. Vesanę enim mentis esset,& marinas ad quas,ac gentiles ille omnino deducendus,qui feracissimi soli culturã agere vellet, vbi de valitudine

Seres asię populi.

Sericũ vnde.

Agri emptorem quid cõsyderare oporteat.

Marinas ad aquas ducẽdus

valitudine ac vita semper ambigendum esset,& alia ex parte parum sape-ret,qui steriles glebas ad aspectum saluberrimi cœli semper verteret, vbi perpetuo esurire necesse esset. Non enim parum esset ad beate viuendum soli fertilitas,quocirca Arabes fœlices cognominantur,quod frugibus,fœtibus,palmite,odorumque suauitate prędiuites sint. Et Cyprus veneri dilectã poetæ canunt,quia benigna rerum omnium parens natura(quæ veneris nomine priscis seculis nuncupabatur)mirum in modum ei indulsit. Cyprus enim tanta,tamque multiplici fertilitate rerum omnium pręstat,vt nullis externis opibus,aut fructibus indigeat,& sola fere indigenis rebus alatur,quod quidem paucis admodum insulis,aut regionibus accidit, plęræque enim oẽs pluribus rebus indigent,& paucioribus abundant.Si votis vero nostris fortuna surriserit,& principio vrbem constituere possimus electio loci saluberrimi primo habenda est.Is erit editus.Nam planicies raro omni ex parte tuta inuenitur.Conuallis vero nebulosa est,& noxia.Ea vero regiones cœli neque æstuosas expectabit,neque nimium frigidas,ac pruinosas,sed temperatas,ad orientẽ,vel ad meridiem vergentes,nisi sit regio maritima,ea noxios flatus plęrumque habet a meridie,& ab occiduo,Et pręcipue si paludes vicinę sint,quę non profluunt in maria,vel flumina. Nam stagnante aqua sole matutino oriente frigidæ auræ,vel nebulæ oriuntur,quę venenatos spiritus palustrium bestiarum nebula mistos afferunt,efficiuntque locum pestilentem,& præcipue per ęstatem,& autumnum,cum ęstuosa longe magis meridionalis plaga esse cernitur,quanquam palus omnis vitãda sit,quę semper pessimũ virus eructat,& ęstate vaporatis,hyeme autem frigidis nebulis caligat.Quinetiam magnis caloribus culices,& infestis aculeis armata animalia gignit,quę in vrbẽ densissimis agminibus volitant,& hominibus,animlibusque reliquis molestissima sunt. Arboribus,plantis,& segetibus,hę duę regiones optime habentur,Occidentalis autem minus est vtilis, nam exorto sole tepescit,meridie calet,vespere quidem plurimum feruet. quibus mutationibus corpora facile in ęgrotationem incidunt,difficiliusque curantur. Septentrionalis plaga nõ recipit huiusmodi mutationes,& quia firmior est, corpora diutius seruat,quodquidẽ ex esculentis,quę reconduntur cerni licet,quę dum modicis fenestellis ad septentrionem refrigerantur tardius tabescunt, & diutius durant.Nam obsonia,& poma,quæ ad calidas cœli partes ponuntur,quã primum corrumpuntur.Nec admirandum est,calore siquidem nõ modo animata,sed solidiora etiam quęque fatiscunt.Ferri naturam durissimam esse vidimus,ea nullis alijs viribus mollescit,quam caloris,vnde in fornacibus spiritu,& calore ignis calefactũ ferrum,quãcunque formę speciem accipit. Idẽ tamen sic mollefactum,& cãdens refrigeratum,deinde aut aqua immersum in pristinam duriciẽ redit.Perinde non est admirandum,si corpora humana per ęstum imbeciliora fiunt,per hyemẽ vero firmiora. Asserũt etiã Phisiologi corpora quędam,quæ a frigidis regionibus in calidas traducuntur,durare non posse,sed quamprimum dissolui. At contra,quæ ex calidis in frigidas septentrionales,non modo mutatione loci non laborant,verum validiora fiunt & magis diuturna. Aristoteles testis est,gentes quę frigidas regiores incolunt,animo,ac viribus potius abũdare,quã ingenio,& arte. Earũ vero corpora longe alijs proceriora cernimus,ac pulchriora.Eadem candido sunt colore,

Marginal notes: Cyprus — Vrbis situs quals iesse debet. — Oriẽtalis meridionalisque plaga. — Septentrionalis.

lore,recto,& rutilo capillo,oculis vero cęsijs,abundant multo sanguine, parum mente,viribus autem plurimum pręstant,ferro sine timore resistunt,in ęgrotationibus vero timida,& imbecilla sunt,vt Galli, qui cum proceritate corporis præstarent, Romanum exercitum irridebāt,dicentes. En homines tantulę staturæ, quorum meminit Cæsar in elegantissimis commentarijs suis vbi ait.Omnibus gallis præ magnitudine corporum suorum breuitas nostra contemptui habita est. Et paulopost de eorum ingenio addit,vt ad bella suscipienda Gallorum alacer,& promptus est animus,sic mollis ac minime resistens ad calamitates perferendas mens eorum est.Parthi quoque Niuales,& priuosas terras ad aquilonem colentes,ita pugnaces,atque intrepidi sunt,vt solos beatos iudicent, qui fortiter in bello ceciderint, excidentes autem e vita in lectulis suis naturali morte cōuitijs insectantur, vt ignauos, ac degeneres. At contra homines,qui ad meridiem nascuntur, & qui magis subiecti sunt solis cursibus,pusilli magis sunt,& graciliores. Colore vero fusco,crispo capillo,oculis nigris,cruribus repandis,atque inualidis.Hi propter sanguinis exiguitatem,cœlique tenuitatem ingenio pręstant,& mente plurimum valent,quocirca celerius agnitionem rerum percipiunt,& ad consiliorum cogitationes promptiores sunt,ęgrotant forti animo.In bello autem ingentem ignauiam prę se ferunt.Hæc naturę diuersitas alia potiora, alia vero deteriora habet,quocirca in electione loci plurimum pręstabit temperatam regionem eligere,quę neque algore rigeat,nec solis nimium æstuet.

Galli Italis proceriores

Parthorum mores.

¶ITALIAM REGIONVM OMNIVM Temperatissimam.

¶Titulus Secundus.

CONVENIVNT scriptores complurimi temperatissimam regionum omniū esse italiam.Eadem quemadmodum iouis stella inter martis feruentissimam,& Saturni frigidissimam media decurrens,tēperiem a diuersitate accipit,sic inter Septemtrionalem,meridionalemque plagam porrecta temperatā accipit mistionē,quocirca innumerabiles habet laudes,vt Marcus Vitruuius ait.Nam viros gignit corporum,membris,ac figura pręstantissimos,& qui fortitudine animi,ingenio ac disciplina omnes gentes superare possint. Testis sit populus Romanus, qui cōsilio,& virtute,omnium barbarorum ferocitatem domuit,quippe (vt Cicero ait)per se omnia melius inuenit,quam reliquę omnes nationes, vel ab alijs accepta lōge reddidit meliora, & paruo quidem tēpore nationes oēs subegit,imperioque totius orbis terrarum potitus est.Laudant Gręci scriptores ingenium,& artem eorum,qui Asiam incolunt.Pręferant omnibus gentibus Gręcorum genus,viribus ingenio,ac fortitudine,inuenient tandem Italis neutiquam eosdem esse comparandos.Plęrique eorum Mathematici vetustissimi diutius laborauerunt radio,numeris,dimensionibus,& syderū cursu,vt ostenderent perpetuam fore Græcorum gloriam. Verum si diutius

Italię situs.

vixissent,

vixissent, vanitatem suarum artium dignouissent. Nam vix Græciam in ipsa Græcia inuenire potuissent, & cum imperia euersa, vrbes dirutas, & hominum mores adeo mutatos cernerent, vt iam omnes ludibrio contemptuve essent, faterentur opinor virtute, excellentia animi, & doctrina imperia teneri, non syderum cursu diuturna esse, nisi cum fugere vellent ad sententiam Astronomorum & consultissimi Hipparchi, quem prędixisse ferūt sedes orbium cœlestium aliquando in contrarias partes moueri, cursus syderū alios futuros, tēpusque fore, quo cardines mundi suo loco mouerentur. Hæc astrorum mutatio fortunas fortasse hominum, ac locorum potuit variare. Sed redeat vnde digressa est oratio. Magna diligentia adhibenda est in eligēdo loco, in quo vrbem ædificare volumus. Et primū quidem ratio cœli habenda est. Videmus nanque vrbes quamplurimas sola aeris inclementia desertas, destitutasque esse. Populonia ad oram nostris maris vbertate soli, & loci oportunitate quōdam vrbs fuit peregregia, & vt ex dirutis mœnibus adhuc cernere possumus, magnam populi frequentiam habuit. Verum cum per æstatem, & autumnum assidua pestilentia laboraret, in vicina loca salubrioris cœli, patria destituta coloni exierunt, aliaque oppida ædificarunt, ne perpetuis febribus laborarent. Salapia vetustissimum Apuliæ oppidum, quod alij a Diomede, cum a troiano bello rediret conditam fuisse tradunt, alij ab Helpia, Rhodio duce clarissimo, propter cœli inclementiam incolas habebat, singulis pene annis graui ęgrotatione laborantes. Hi concilium inierūt de mutandis sedibus, oratoresque ad senatum, populumque Rhodium miserunt, vt eorum valitudini consulerent, res ex senatusconsulto Marco Hostilio demandata est, vt is idoneum locum ad mœnia transferenda quæreret, quodquidem effecit, quæsitisque rationibus summa diligentia, secūdum mare salubrem locū eis tradidit, vt oppidum transferrent, & mœnia constituerent, quo effecto locum in mari aperiri iussit, portumque effodi, quocirca Salapini a veteri oppido quatuor milibus passuum progressi, locum salubrem habuerunt. Eiusmodi exempla nos monent, vt loca nō paulopost pœnitenda eligamus, quæquidem non sine magna difficultate, ingentique impensa commutantur, aut destituuntur.

Populonia. *Salapia*

❡ De ventis, & eorum regionibus, ac nominibus.

❡ Titulus Tertius.

Venti qui salubres.

VENTORVM FLABRA HAC IN re, vel imprimis animaduertenda sunt. Nā sicut deterrima sunt Australia, & secundum illa, quæ ad ęstiuum occidentem flant, sic tutiora orientalia, & Septentrionalia longe salubriora. Videndum igitur erit ne regio obnoxia sit noxijs illis flatibus, quibus suppositos habuerit montes, longe tutior, salubriorque erit. Ventorum rationem, vt ciues intelligant, non modo ad nauigandi vsum, verum ad corporis sanitatem, optimum factu esse arbitror, qua in re Atheniensium exemplo vti non erit alienum. Et præcipue cum ciuitas illa domicilium fuerit musa

rit musarum,& omnium disciplinarum sedes. In ea vrbe publico consilio Andronicus Syrrestes Astronomus peregregius,& Architectus excellentissimus marmoream turrim erexit. Eam octogonam esse voluerunt, quoniam totidem ventorum diuersos flatus esse putabant. Planicies,quæ mediæ erant inter angulos,singulæ quęque sculptas imagines singulorum ventorũ habebant contra cuiusque flatum. In turris vero apice metam marmoream statuit Andronicus,super quam æreum Titonem magna arte fusum collocauit, tali libramento, vt vento circumageretur, consisteretque supra imaginem flantis venti,indicemque virgam,vel(vt alij dicunt)tubam prætenderet. Hęc pręclarissimorum ciuium solertia magnam præ se vtilitatem ferebat. Poterat enim quispiam & bonę valitudinis, fœlicisque nauigationis rationem quocunque tempore habere. Hæ octo ventorum imagines ea industria descriptæ erant, vt quęque suam regionem spectaret, ventumque, qui inde flaret ostenderet. Ab oriente enim æquinoctiali subsolani, siue (vt alij appellant)Solani erat imago,a meridie aũt Austri,ab occidente vero equinoctiali. Fauonij,a Septentrionali autem plaga Septẽtrionis,hi enim quatuor philosophorum omnium consensu principales venti habentur. Quatuor deinde reliqui medij inter hos,suas etiam habebant imagines. Nã inter solanum,& austrum ab oriente hyberno Eurus erat,inter Austrum & Fauonium ab occidente itidem hyberno Aphricus,inter Fauonium,& Septentrionem erat Corus,quem prisci Caurum appellarunt. inter Septentrionem vero,& Solanum Aquilo. Hæc discriptio in ciuitate omnium doctissima ostendit eo tempore plerosque philosophorũ existimasse,ventos duntaxat octo numero extitisse, sed Aegyptij Phœnices, & Græci alij complures duodecim ventos esse existimant. Nam inter quatuor illos principales octo inter medios esse volunt,dicunt subsolanum a latere dextro vulturnum,a læuo autem Eurum habere. Austrum a dextro, euronothũ a sinistro Aphricum. Fauonium a dextro zephirum,a lęuo Corum. Septentrionem a dextro Cyrcium,a sinistro Aquilonem. In ventis vero hoc seruãdum est, noxios omnes esse,qui per paludes,stagna,aut æstuosas Syrtes flant, alioqui vero cœli,ac regionis suę naturam sapiunt. In ædificijs quoque ventorũ ratio habenda est. Varro,ca.iiij.libri primi.de agricultura de seipso verba huiusmodi protulit. Non hic Varro noster cum Corcyrę esset exercitus, ac classis, & omnes domus repletæ essent ægrotis,ac funeribus, immisso fenestris nouis aquilone,& obstructis pestilentibus,ianuaque ꝑmutata cæteraque eius generis diligentia suos comites,ac familiam incolumes reduxit. Laudat idem scriptor ædificia sita ad ortum æquinoctialem,quia æstate vmbram habent,hyeme autem solem, Et loco edito ædificari iubet. Nam facilius, noxium quodcunque infertur,discutitur a ventis, & quod a sole tota die illustratur salubrius est. Et si bestiolę volucres inferuntur,aut quamprimum efflantur,aut aritudine cito pereunt.

Ventorũ nomina & regiones.

Pestilentia quomodo vitanda.

Aedificia vbi optima

DE VBERTATE SOLI ELIGENDA

Titulus Quartus.

SECVNDVM cœli clementiã soli vbertas necessaria est, illa enim salubritatem, hęc autem alimoniam mortalibus prębet, & vna ab altera nequaquam separanda est. Marci Attilij reguli sentẽtiam fuisse L. Columella prodit, agrum sicuti nec fœcũdissimi quidem soli, cum sit insalubris cœli, esse colendũ, ita nec effœti, si vel saluberrimi sit. Diligẽter igitur qui locũ idoneum eligere vult, scrutabitur, vt fœcũda, ac lęta si terra, ex qua populũ alere vult, vt quę facile excolatur, fermẽteturque vbi alte effoditur, & resoluatur atque in puluerẽ fatiscãt, & pręcipue per serenam hyemen, ac per ęstuosos calores, ea nãque vbi sicca, densa, & macilenta est, siue exercetur assiduo labore, siue cessat colono, omnino pœnitẽda est, & veluti pestilẽs esset omnino refugienda. Nã illa ægrotationẽ, ac mortẽ præstat, hæc vero squallorẽ, & teterrimã mortis comitẽ famem, vbi fœcũditas non apparet, sed omni humore exhausta est.

Agri nouem discrimina.

Cato nouẽ discriminibus agrũ bonum diuidit. Primam partẽ esse vult, vbi vineę possint esse bono & multo vino. Secundam vbi ortus irriguus. Tertiam vbi Salicta. Quartam vbi olíueta. Quintam vbi pratum. Sextam vbi campus frumentarius. Septimam vbi cędua silua. Octauam vbi arbustũ. Nonam vbi glandaria silua. Sed hęc (vt omnia conueniant) optandũ est. Bonus tamen erit ager, qui ex his plura habebit. Sed si votis nostris deus arriserit, bene disposita erit regio, si parte campestri iacebit. parte alia collibus attolletur, molliter deuexis ad orientẽ, ac meridiem. Partes relinquendæ sunt iuxta amnes, & riuos pascuis, quibus armenta, ac greges aluntur. Ex his opportune assurgunt colles virgultis, ac siluis. Opaci Campi longe maiorem partem ad vbertatem frugum relinquere debemus. Ager nanque frumẽtarius diuersas habet sationes, variasque culturas,

Aruum
Seges.
Nouale
Restibilis.
Prata.

in eo siquidem est Aruum quod aratum est, nec dum satum. Est seges quæ tunc dicitur cum arata, sataque est terra. Est nouale quoad vt renouetur alternis annis relinquitur. Est etiam restibilis, quæ singulis quibusque annis seritur, & quod feracissima, lætissimaque est restibilis dicitur, restat enim assiduis laboribus. Proxime hanc partem prata erunt, quibus secundas partes in agricultura veteres Romani tradiderunt, nomenque ab eo deductum putant, quod pratum protinus paratum sit, nec magnum laborem desyderet, Cui M. Cato multas affert laudes, quod nulla, vel minima admodum impensa indigeat, quod paruo labore seruetur, quod nullis tempestatibus obnoxium, quod singulis annis, & pabulo, & fœno fructum reddit. Pratum cum exolescit, segniusque herbam emittit, frumenti causa excolitur. Nam post longam desidiam lætas admodum segetes reddit, iuxta etiam, riuos bene collocantur prata, & pœne illa salicta, & arundineta ad vinearum pedamenta, aliosque rusticos vsus. Collium qui eminent aliquantulum, alij arboribus vacui sint, vt aprici vndique solem accipiant, & frumento serantur. Nam vbi mollissime deuexi sunt optimum frumentum faciunt, & vbi per aduersam tempestatẽ, ingentemque pluuiam planicies agricolam fallit eius labores raro defraudant, alij vero Colles celsiores, arbusteis, oliuetis, vinetis, alijsque arboribus vestiantur, quæ optime spectãt solis ortum. Deinde meridiem, quamuis Tremellius Scropha etiam occasum laudet, quem Vergilius

lius fugiendum pręcipit, cum ait. Neve tibi ad solem vergant vineta cadẽtem. Esse tamẽ potest, vt in quibusdam regionibus occasus vitibus vtilis sit, sicuti in quibusdam alijs Septentrio, quem Democritus Abderites, & Mago Carthaginiensis vinetis idoneum esse putant.

¶DE SILVA.

¶Titulus Quintus.

SILVA si nobis ex voto contingat, optabimus in collibus, ac vallibus nõ longe a pascuis, eritque vsui vt plurima sit, humanam nanque vitam omnibus fere in rebus adiuuat, adeo vt secundum segetem optãda sit, nisi elemento ignis carere volumus. Ea quadrifariam distributa esse debet, in saltus, nemora, siluã, cæduam, & materiariam. Saltus appellarũt veteres, in quibus fructices, virgulta, & minores arbustulę ad vsum pecoris inter herbas passim oriuntur. in illis vtiles sunt myricæ, arbuti, cythisi, dumi, lentisci, salices, & calami siluestres, & præcipue hyberno tẽpore, nam minus a niuibus pessundantur. Myrteta etiam vtilia essent, non modo pecori, verum coriarijs. Scorta enim illis folijs pręcipue molliuntur, Iuniperi baccis suis hybernas volucres nutriunt, quibus etiam capones saginati elegantiores mensas nostro tempore adiuuant. Ligna etiam igni admota odoratum fumum mittunt, & saluberrimum per æstatem ad omnes noxios flatus pellendos. Nemora siluæ sunt maiores, in quibus arbores prouenniunt, quę baccas habent, aut glandes, aut castaneas suillo pecori vtiles admodum, & siluestribus animalibus, quę propter venationis vsum non iniucũda sunt, nec ciuibus respuenda. Venatio robustiores iuuenes reddit, desidiã, ignauiamque vmbratilem tollit, & populum promptiorem, alacrioremque ad rẽ bellicam pręstat. Nemus Gręcum est nomen, & a pascendo ducit originem, νέμω enim pasco est, quo circa non possum non admirari, quosdam nostri tẽporis nemora siluas manufactas opinari, & voluptatis dũtaxar gratias inuentas, & pręcipue cum non modo verbi origo, sed Vergiliana proprietas illa in ore pene omnium sit, cum ait.

Silua quadrifariam diuiditur

Saltus.

Scortũ coriũ

Iuniperus.

Capi iunipero saginãtur.

Nemora.

Venatio.

Nemus.

Venatum Aeneas, vnaque miserrima dido
In nemus ire parant, vbi primos crastinus ortus
Extulerit titan, radijsque retexerit orbem.

¶Non enim ex siluis voluptatis gratia consitis descendunt feræ illę, quas paulopost Ascanius medijs in valibus optare inducitur a poeta, cum ait.

Spumantemque dari pecora inter inertia votis
Optat aprum, aut fuluum descendere monte leonem.

¶Optima erunt nemora in quibus glandiferæ arbores fuerint complures Hę sunt quercus, ilex, fagus, esculus, suber, robor, & cerrus. Dulcissimas omnium glandium esse fagines Plynius refert cap. v. lib. xvj. vt quibus obsessos homines durasse in oppido Chio asserit, Testemque eius historię Cornelium Alexandrum inducit. Vnde gręca interpretatione, quod esui glan-

Arbores glãdiferę.

dem pariat,a comedēdo fagus dicitur,φαγω siquidem comedo est,hāc fageā glandem,qui de agricultura scripserunt,suem optime alere dicunt, eumque alacriorem facere,& carnem leuem,& coctibilem.Nec admirandum est,sapor ori siquidem castaneæ similis,echino tegitur, & dulcedinem non paruā habet.Eiusdem arboris materiam celeriter propter humoris raritatem in ędificijs marcescere vitruuius scribit.Ex pulpa tamen transuersos pectines fieri legimus,& vasa etiam ,quibus honor apud antiquos fuit. Nam Marcus C.iurauit ex pręda nihil attigisse pręter guttum fagineum,quo sacrificaret. Quocirca vero glans grauissima est,proinde pecus reddit longe maioris pōderis,& salsamenta eius. Et præcipue pernæ fumo duratæ longe magis diuturnę sunt. Eius robor cum in fabricis terra obruitur perpetuū pene est. Ferreos clauos paruo tempore rubigine conficit,idcirco in nauibus minus vtile habetur,vel si quando innectitur, ęreis clauis transfigendum erit.qui nulla erugine consumuntur.Ilex minutissimas habet glandes.Suem reddunt angustam,nitidam,strigosam,ac ponderosam.Lignum durissimum est,& magni pōderis inutile potius,quā trabibus vtile.Hęc arbos gręcis dicitur πρινοσ & tanti fuit,vt nomen pręnestino monti ob eius habundātiam dederit,etiam vrbi pręnestinę.Plutarchus in parallelis ad fi.testem facit Aristoclem. iij. rerum italicarum libro.Telegonum vlissis & Circes filium nomen vrbi ab eiusmodi euentu tradidisse. Nam cum ad inuestigandum patrem dimissus esset,deorum responsis commonefactus est,vt eo loci vrbem conderet vbi rusticos coronatos saltantes cerneret.Is in italiam profectus illicis ramis coronatos colonos vidit,memorque oraculi vrbem condidit,& a coronę fronde prinistum(quod mox dedignato nomine pręneste factū est) appellauit. Hac mente ductus Strabo Cretensis libro.v.scribit pręneste quandā Polistephanon vocari, hoc est multarum coronarum. Hanc opinionem Vergilius in.vij.æneidos nequaquam sequitur.Sed Cęcutum vulcani filium eam condidisse asserit,his versibus.

Pulpa,

Glans quernea.

Quercus arboris robor.

Ilex.

Pręnestinus mons

Pręneste vrbs.

Plutarchi codex latinus factus habet pini ramulis.

Nec prænestinę fundator defuit vrbis
Vulcano genitum pecora inter agrestia regem,
Inuentumque focis,omnis quem credidit ætas
Cæculus,hunc legio late comitatur agrestis,

¶Sed harum opinionum vtra verior sit,nihil ad nos attinet,qui de ilice nō de vrbis origine loquimur. Esculus paucas, & amaras nimis glandes habet non dissimiles iligneis.Eius lignum temperatissimum esse dicitur,& in ędificijs vtilitatem, & gratiam habet. Suberis glās cum iligna similitudinem tenet,durior tamen aliquantulum est,& proinde seruis decutienda. Eius lignum(pręterquā igni)vbi delibratum sit vtile est. Cortex vero pro fructu habetur,plurimis enī rebus vtilis est,Et pręcipue Amphorarū vasorumque operculis atque obturamentis. Calceis quondam muliebribus adhibebant, quos cortices per irrisionē appellabant.nunc autē etiā viri suberatis crepidis vtūtur.Notandi pueri vsum apud veteres corticibus ad vtrūque latus de ligatis sine periculo ędificabāt,quod aquę vsum optime callerēt. Robor ligno & glande paulululum quippiā a quercu differt,adeo vt vtrūque lignum robor appelletur,cū folijs tantū aliquid intersit,vixque rusticis ipsis differentia satis nota sit, Cerrus glandem habet reliquis maiorē,quę non vt reliquę vermiculatum

Esculus.

Suber.

Crepidæ suberatæ Robor.

miculatum habet calicem, verum echinatum sicut castanea, in ædificijs eius lignum habetur inutile, cito enim marcessit. Nucem castaneæ in nemoribus vtilem esse nemo inficiari potest. Prodest aũt nõ modo pecori, quod optime alit, sed vniuersę familię. Sunt qui ex ea cratibus ad fumũ exiccata, ac deinde in pistrino contusa, non modo panem, sed pultem conficiant, quę primo die antequam obdurescat, sine fastidio sumitur. Hæc nux echinato calice munita est, adeo vt vix illesis manibus educi possit. Idcirco consueuere rustici eam in scrobibus terrę aliquot diebus defodere, quoad hiãtes echini, ac marcescentes nucem e calice emittant. Nam ex singulo quoque duę, aut tres castaneę educuntur. Eius arbor ad proceritatem magnam crescit, & pene omnibus in rebus ędificijs vtilis est. Et ex ea Amphorę optimę fiunt & vinaria, oleariaque vasa omnia, hãc nostri tẽporis lignarij fabri arborũ omnium reginam appellant. Quod singulis pene vsibus optima habeatur, quo circa non modo in nemore propter fructum, verum in silua materiaria propter lignum pręcipua habenda est. Quam necessarius sit ignis nõ modo a d fouendam mortaliũ vitã, sed ad omnes pene vsus facile quiuis iudicare põt. Idcirco pessima esset electio loci, qui aut a silua lõgius distaret, aut omnino careret. Legimus obsessas vrbes, & temporibus nostris videmus, prę lignorũ inopia ad deditionem esse cõpulsas, & inter seuera instituta veteris militiæ lixas, & Calones seruos videlicet, qui aquam, ac ligna ministrabant publicũ stipendium meruisse. Eligenda igitur erit regio, quę siluam cęduam habeat plurimam, ea sic distribuenda est, vt singulis septima pars cædatur, sitque satis vniuerso populo. Cæsa nanque septennio indiget antequam ex cespitibus fructices, ac surculi rursus adolescant, vt cędantur. Idcirco hanc veteres siluam cæduam appellarunt, vt Caius Iureconsultus de verborum significatione scripsit, quæ in hoc haberetur vt cæderetur. Seruius tamen sulpitius ait eam esse siluam cæduam, quæ succisa rursus ex stipitibus, aut radicibus renasceretur. Siluestres arbores omnesvulgo vtiles sunt, sed solidiores longe meliores. Optima ergo erit quercus, quæ maioris potentiæ ignem efficit, cuiusque pruna magis candet, diutiusque viget. Querneus præterea carbo ærariorum officinis idoneus est, quoniam deficiente follium flatu protinus emoriens sæpius accẽditur. Querneus deinde cinis ad familiarem vsum optimus est. Lixiuiam enim meliorem facit, quaquidem lintea minus conteruntur, & candidiora, nitidioraque redduntur. Cerrus quamprimum vritur, eius prunæ minus candent, & eius cinere lixiuia ducitur, quæ diutius, con creta oleoque mista Saxauẽ efficit purgandis pannis alijsque rebus vtilem admodum. Picea quibusdam in montibus valde crescit, frigora amat, & propter eius resinam, quę pinguis est, magnum cõcitat incendiũ. Hanc quia regionis gratia veteres consecrabant libenter alebant, eamque feralem arborem esse dicebant. Foribusque (vt cyparissum) mortui iudicio præfigebant quod dijs manibus eam dicatam esse arbitrarentur, cum alijs quibusdã, quas infœlices arbores appellabant, vt alter, cum sanguinem, silicem, ficum atrã, aceri folium, rubum, sentes. Nam quercum, esculum, illicem, fagum, corillum & albam ficum dijs superis consecratas putabant. Et proinde fœlices arbores eas appellabãt. Est vtilis, & decora in syluis (in quibus prouenit) Teda arbor liquore, ac pingui succo habundans, quæ puriorem flammã reddit, &

Castanea.

Arbores infœlices.

Arbores fœlices.

Teda.

cęreis funeralibus non dissimilem, ea grata habebatur in conuiuijs,& in sacris,quam mares solum pręferebant,piaculumque habebatur si fœmina eam attigisset. Taxus igne admota periculosa est,eius fumus vertiginē capitis facit,& lippitudinē oculorum. Ea arbor tristis est,minimeque viret,baccar in hispania habet veneficas,compertū in gallia(ait Plynius)ca.x. li.xvj.vt vasa vinaria ea facta mortifera quāprimū fuerint hominibus. Asseritque eam in arcadia tā pręsentis esse veneni,vt si qui dormiant sub ea, cibūve capiant confestim moriantur. Sunt qui toxica venena quibus sagittę imbuunt, hinc appellata esse arbitrantur. Eius flores apibus noxios esse Vergilius refert,cū ait. Sic tua Cyrneas fugiunt examina taxos. Hæc igitur e siluis non modo excidenda,sed auellenda est,quando prodest nunquā,obest autē sępenumero. ¶ Silua,quę materiam ędificijs,nauigijsque pręstat, diligentius asseruanda est,emūdandaque singulis annis a sentibus,ac vepribus,ne nouis surculis Arbustulisque crescentibus impedimento sint,quo minus proceritatem suā absoluant,neve tortuosę fiant,inanes,aut flaccidę,Solidiores, longeque proceriores arbores fiunt in montanis,quam in palustribus locis,quāuis ille tardius,hæ autem celerius crescant, humor ille aquatilis nimis nodosa robora alit. Idcirco facilius dolantur,dentataque serra celerius secantur. Suntque minoris ponderis,firmiora tamen sunt illa,quæ editis locis nascuntur,tum quod serius excreuerunt,tum quod humoris minus habent. Eiusmodi silua Septētrionalem, Orientalemque plagam optime spectabit. Arbores enim matutino sole confotæ,& pruinis,sicciorlbusque illis ventis obduratę, perpetuæ fiunt. Dummodo opportuno tempore cędantur. Materies optime cæditur ab æquinoctio autumnali vsque ad Kalendas ianuarias, vt quibusdam placet. Mar. tamen vitruuius a primo autumno eam cædi vult,vsque ad tempus quo incipiunt flare fauonij. Vbi enim ver annum aperit, arbores pregnantes fiunt,viresque omnes in frondes,ac baccas effundunt,proinde inanes,exhaustęque sunt,veluti muliebria corpora,quę grauida,tenuiora,imbecilliorαque esse cernuntur. Deinde cum ad portum venerūt,inualida,effœtaque aliquandiu fiunt,donec vires per alimenta colligunt,sic arbores dum flagella,ac folia tenuiora habent,ac deinceps dum fructus nutriunt immaturos,minus solidę sunt,verum cum per autumnum poma,vel bacca decutiuntur, & folia decidunt,radices integrum succum in se recipiunt,& sic in suam soliditatem recipiunt,& præcipue flantibus septentrionalibus ventis,qui hybernia eris vires augent. Materiamque solidiorem,ac tempestiuam magis reddūt. Sunt qui opinentur arborem quamprimū securibus decutiendam,sternandanque esse,mox sub tecto,loco tamen aperto a ventis erigendam. Alij sub dio tollendā,suspendendāve asserunt, vt mutationibus cœli consuescat, quoad humor omnis exhauriatur. Alij tantū deliberādā cēsent,ne carię exedatur,humique mutulis suppositis relinquēdam,veteres tamē Architecti nō statim sternēdas arbores censent,sed eas castrari iubent donec omnis succus defluat. Hanc rationē pręter cęteros omnis scriptores vitruui9 laudat,easque hoc modo castrari docet,vt opportuno tempore arboris crassitudo ad mediā vsque medulam cędatur,reliquū integrū relinquatur,donec liquor omnis quasi per canaliculum effluat, ne in ligno moriatur,conuertaturque in muccum,ac saniem,tū sicca aliquantulū arbor cū omnino sine stellis,ac gutta est,opportune deijcitur,

Marginal notes: Taxus. — Toxica. — Silua cædua quo tēpore cędi debet, — Mutuli.

ne deijcitur,fitque ad vsum optima. Nam liquor ille qui sensim e medullis per ima foramina defluxit siccescentē materiam solidiorē diuturnioremque facit.¶Est etiam obseruanda luna,vt ne ferro ante quintumdecimum diem viua arbor attingatur neve vltra quintum,& vigesimū,aliter materies flaccida fit. Et quāprimū blatta, & cariȩ fatiscit. Arhores enim,& multa alia veluti sunt Cōchilia omnia ad lunȩ cursum augentur,decrescuntve. Vtilissima est ad vsum ædificiorum,& decora admodū montana abies,ea nanque procera est, & teres,& crassitudinem præter cæteras æqualem habet.Eiusmodi quanquam difficilius tollantur, tamen non indecoræ sunt, nec lignum frangunt,hȩc parui est ponderis,oneri non facile cȩdit,directa permanet,& in cōtiguatione non flectitur,humore,atque aqua facile vincitur propter corporis raritatem.Idcirco Architecti nonnulli asserunt hāc plumbi lamina coopertam perpetuā esse.Et quia calores plus in se habet,patensque est, facile ignē accipit, & ita vehementem ex se flammam mittit, vt vix nunquam in ȩdificijs successa extinguat. Populi duȩ species sunt,alba vna,& nigra altera.Alba facilior ad dolandū est,& cōmissuris melius coheret,durior nigra. Proinde trabibus,atque contiguationibus magis idonea.Vtraque species aquas amat & fluuij ripas,verum quȩ proueniunt in syluis, ac montibus duriores sunt & magis diuturnȩ.Pixis,quȩ mutatis literis a latinis,Buxus dicitur,parū crescit, sed gratiam plurimam habet in sculpturis,vasculis,ac commissuris,ea densa, dura,ac diuturna est,& colore croceo pergrata, huic non dissimilis est Siler, ponderis tamen ac duritatis minus habet.Tilia arbor est rarior,facilius dolatur. Proinde in sculpturis commodius tractatur, & candor eius non indecorus est. Baccas gignit quas nullum attingit animal.Sed librū habet inter corticem,& lignum ad membranȩ similitudinem,ex quo vincula fiunt,quȩ etiā Tiliæ vocantur.Fraxinus vbi vetustate aruit,aut vbi castrata in agris liquorem miserit dura satis fit,& cōmissuris,coaugmentationibus, catenationibusque idonea.Eadem homeri præconio nobilitata fuit,quid Achillis hastam ex ea fuisse asserit.In ida Troadis silua optime prouenit,& cedro adeo similis est,vt ementes cortice sæpe fallat.Facus prædura est & hastis missilibusque accommodata,eadem serra leniter secta,& nō cuneis fissa vtiles admodum tabellas præstat,& manubrijs dolabrarū idonea est. Carpinus vtilem tractabilitatem habere dicitur,hȩc fragilis est,& parui ponderis, ex ea græci bubulci boū iuga faciebant,a quibus nomen accepit,diciturque ζυγια. Nostri tamen rustici ex salice siluestri potius,quam ex carpino,iuga faciunt.Pinus vbi prouenit,& nauigijs,& ȩdificijs omnibus optima est,eadem in longā vetustatem sine vitio conseruatur, habet enim liquorem,qui propterea acritudinem nec nocentes bestiolas,nec cariem penetrare sinit, Sic etiam cupressus.Item Cedrus,& iuniperus, quȩ similitudinem non paruam habent in ligno,& odoratissime sunt,mittuntque ex se diuersas resinas non inutiles. Ex cedro oleum etiam nascitur,quoquidem res perunctȩ a tineis, & Cariȩ illesæ seruantur,qua ex re quȩ diuturna, ac perpetua significare volebant prisci.Cedro seruata dicebant,hinc est sententia Persij Satyri illius obscurioris,cū ait. Cedro digna locutus,Linquere nec Scombros metuentia carmina, nec thus, Sic & Ouidius tristiciam,mœroremque libelli sui ostendens dixit.Nec titulus minio,nec Cedro charta notetur.Huius arboris mala omnium fœlicissima esse

Lunȩ obseruatio in cȩdēdis arboribus.

Abies.

Popul⁹ arbor

Pixis.

Buxus

Siler.

Tilia.

Cupressus

Iuniperus

Cedrus.

ma esse Vergilius refert his verbis. Fœlicis mali, quo non præstantius vllum. Oppius vero in libro de siluestribus arboribus ait. Citreum malum odoratissimum esse, vnde interiectum vesti tinea, necat. Fertur etiã venenis esse contrarium generari idem oppius ait, in perside omni tempore mala citrea quorum alia præcarpuntur, alia interim maturescunt. In italia ad caietam plurima sunt, & specie diuersa, quæquidem varium succum, variumque saporem habẽt, propter diuersas (vt arbitror) insitiones, quarum nomina difficile esse percensere, cum in veteribus libris neutiquam lectitauerim, quocirca minus admirandum puto, quod fœlix malum appellauerit Vergilius. Arboris vero nomen non posuerit. ¶ Palmarum arbores procreas ad trabium magnitudinem in perside gigni multi testes sunt, inter quos Amianus Marcellinus, qui eas vidisse testatur, crebras admodum instar ingentium nemorum, refertque exercitum Romanum flumina eius regionis transiuisse, constratis pontibus multis ex palmarum trabibus. Dicitque eas ita vulgo nasci, vt qua quisque incesserit, Spadica cernat. Est enim spadix fructus eius. Aulus tamen Gellius Cap. xxvj. lib. ij. Phœnicem colorem significare dicit, quoniam palmæ trames ex arbore cum fructu auulsus Spadix dicitur. eius ligni robor solidũ ac firmum esse affirmant, quocirca Plutarchus in. viij. simphosiacorũ in certaminibus palmam victoriæ signum esse dicit, quia ingenium eius ligni sit vrgentibus, deprimentibusque ponderibus nunquam cedere. sed mira quædam, & præter fidem Amianus de his arboribus refert. Dicit nanque maritari palmas inter se, facileque eas sexu posse dicerni. Indigenasque locorum asserere fœminam arborem maris seminibus illatam fructus generare, quandoquidem inter se mutuo amore delectantur, quoquidem tali argumento probare nituntur, quod contra se vicissim nutantes, ne flabris quidam ventorum auerti possint, & si ex more fœmina maris semine non fuerit illita, intempestiuos fœtus amittit, & quasi abortum facit. Atqui si ignoratur, cuius amore perculsa sit fœmina, vnguento proximi maris inficitur eius truncus cuius amore si tenetur, statim concipit. Hæc prolixius dixi quia noua, ac mira mihi vidẽtur, & nisi idoneum authorem haberent omnino reticenda. Larix Arbos est (vt Plynius cap. x. & cap. xxix. lib. xvj. refert) nõ dissimilis piceæ. Hanc Vitruuius circa ripam fluminis padi, & littora maris Adriatici solũ inueniri ait. Eam asserunt amaram succũ habere, quo a carie, & tinea vendicetur. Conueniũt multi scriptores eã nec cõcipere ignem, nec carbonẽ facere, aut alio modo ignis vi consumi, non aliter quã si lapis esset, aut ferrũ, hoc illum Cæsarem cognouisse aiunt, cum Larinum oppidũ iuxta alpes obsideret, quod ei parere detractaret, Fuisse dicunt ante eius portã turrim larrignis trabibus transuersis editam instar Pyræ, cui cum copias moueri iussisset, cernerentque milites turrim ligneam esse. Sarmenta, & virgarum fasciculos circũ eam cõplures adduxerunt, fascibusque admotis, turris ignem nequaquam concipere potuit, sed intacta quamprimum extincto igne apparuit. Cæsar rei nouitatem admiratus, cum oppidani timore perciti se dedidissent, quæsiuit vnde essent ea ligna, quæ igne non lederentur. Vulgo arbores ei ostenderunt, quarum in his locis magna erat copia, adeo, vt Larino oppido ex materia nomen esset. Esse dicunt huius arboris folia pinis simillima. Materiam vero prolixam, & ad om̃e opus tractabilem, eamque resinam mittere, attici mel-

Citreũ malũ non est cedri arboris. sed citri. dioscoride ply. testibus.

Mirum de larice.

Larinum oppidum.

re,attici mellis colore,quę phthiſicis etiam medetur.Has ergo arbores, cum in regionibus illis eſſem,diligenter perquiſiui, inueni tamen nuſquam,nec hi, qui loca illa incolūt,eas nouerūt.Idcirco aūt fabuloſum eſſe arbitror quod de his ſcribitur, aut propter temporis diuturnitatē funditus interierūt , quod fortaſſe etiam nonnullis alijs contigit. Nam platanum, quæ in delicijs apud priſcos erat,ignoramus.cuius commendatio tāta fuit vmbrę gratia,nō ex fructu,quoniā nullum gignit,vt ex ionio in Diomedis inſulam,& in Siciliam atque in Italiam tranſuecta gratiſſimam vmbram Romanis ciuibus prębuerit.Hęc de arboribus ſatis.Infinitum nanque eſſet earum ſpecies diuerſas cōplecti,& fortaſſe minus vtile,cum de inſtitutis Reipub. potius quam de naturali hyſtoria ſcripturus ſim.

De materia lapidea ad vſum ædificandi. Titulus Sextus.

IN ELECTIONE Loci cogitandum erit materiam,lapidemque,& reliqua ad vſum ædificādi neceſſaria eſſe.Idcirco Lapidicinę commoditatē vel maximam habent,ex quibus quadrata ſaxa,& ſemētum copiæ comparantur. Et pręcipue ſi molles lapides ſunt,aut mediocres . Nam duriores illi ſpeciem potius prę ſe ferūt,quam vtilitatem,labore enim plurimo indigent,& indigenti impenſa . Videmus nanque marmorea ędificia vix longo ęuo erigi,quæ vero latericia ſunt,vel teneri oris lapidis paruo tēpore abſoluuntur.Vtiles ſunt tophi.Lapidicinę nō modo propter molliciem,verū quia igni, & tormentis bellicis non facile cedūt, & humorem minus admittunt,quam lapides reliqui. Topi ſpecies tres inueniūtur.Eſt enim vna rubra quę mollior eſt,ſed vbi imbribus,ac ſole obduruit non inutilis habetur.eſt & alia nigra,vel murini coloris ſolidior, denſiorque inuenitur,his ſpeciebus Picentes , & Campani abundant . Tertiam habent vmbri,quæ vel alba vel mellina eſt, hæc quamprimum cæſa facile dolabris æquatur,ventata ſerra more ligni ſecatur , ſub dio tamen menſibus aliquod expoſita denſior duriorque fit . Eiuſmodi lapides ad calcem excoquendam inutiles ſunt,fatiſcunt quidem in puluerem.

Lapidicinæ.

De calce,& quibus lapidibus optime coquitur. Titulus Septimus.

CALX Marmore, aut albo ſaxo aut etiam viuo ſilice optime coquitur.Nam quo ſpiſſiore, durioreque lapide feruet,eo vtilior in ſtructura eſt.Nam quę ex fiſtuloſo lapide fit,tectorijs præualet,quę vero candido ſaxo locis humectis nullo ęuo conſumitur. Videndum tamen eſt, ne arena calci miſceatur , antequam optime macerata Calx deferueat . Amitteret enim vires ſuas,nec optime fermentaretur . Sed ab arena quaſi ſeparata remanet,vbi frigiditatem,liquoremque aquæ fugit.

Calx.

De arenarum

DE ARENARVM GENERIBVS.

Titulus Octauus.

Arenarū tria genera.

ARENARVM Genera sunt tria, Marina, Fluuialis, Fossicea. Fluuialis nonnullis locis pręstat. Marina autem raro optima habetur. Fossicea species habet tres, canam, rubram, & commistam nigro, quam carbunculi nonnulli vocant. Ex his illa optima habebitur, quæ manu confricata magis stridorem efficit. Nam quæ terram cōmistam habet minus aspera est, probatur etiam recepta in candidū pannum, si postquam excutitur candorem non leserit. Sunt qui arbitrentur, hanc fossiceam fluuiali semper præstare, quodquidem verū esse arbitror, vbi puris locis effodiatu: nullamque terræ commistionem habeat.

DE LATERCVLIS.

Titulus Nonus

EST ETIAM Cogitandum de lateribus, quorum vsus necessarius est, hi nequaquam ducuntur ex luto arenoso, calculoso, sabulosove. Nam rimosi essent, & graues admodum, quinetiam, imbribus & australi pluuia, in parietibus dissoluūtur, dilabunturque. Optime ducuntur ex terra albida, vel cretosa, ex qua imbrices, & tegulæ etiā fiunt. Nam vbi abaci desint, Fictilibus tegumentis vtendum est. Columnas namque culmo (vnde nomen trahunt) cooperire, vel ligneis scannulis non modo indecorum, verum periculosum est, vnis nanque ædibus accensis totum, vt incendatur oppidum plærumque accidit.

DE AQVA ET DIVERSIS EIVS VIRTVTIBVS.

Titulus Decimus.

Aqua ciuitati perquā necessaria.

OMNIS Electio soli inanis habenda est, & si omnia suppetant, quę superius connumerata sunt, nisi diligentissima ratio aquæ ad omnium rerum vsum habeatur. Nec admirandum censeo, quod Thales Milesius, qui vnus e septem sapientibus perhibetur, quique multa in philosophia subtilissime disputauit. Primus secreta Astronomiæ (vt Endemus retulit) indagauit, & animos hominum primus (vt Cherillus poeta ait) sempiternos esse dixit. Aquam rerum omniū principium posuit. Nam quanquam id minus est verum, vt sapientes quamplurimi testantur, tamen propter eius ad vsum humanæ vitę necessitatem tolerandum esse arbitror. Mortalium nanque natura facilius cuiusque rei indigentiam, quā aquę ferre potest. Desint frumenta, Supetunt surculorum, arborumque fruges, tutabimur vitam carne, aucupio, piscatu, oleribus, radicibus etiam herbarum, verum vbi aqua deest nulla cibi virtus, aut seruari, aut parari potest. Infœlicem illam omnino patriam dicemus, quæ aqua careat, vel quæ eam noxiā habeat.

Vnde

Vnde Claudius Claudianus poeta peregregius cum fœlicem virum describere vellet, non eum neutiquam periturum marectico, aut Chio vino facit, sed noxia, & insalubri aqua cum ait.

Illum non vario traxit fortuna tumultu,
Nec bibit ignotas nobilis hospes aquas.

¶ Fuit etiam Aegyptiorum mos, eorum casta religione diutius obseruatus, vt ante numinum ædes, ac templa hydria aquę poneretur, vt intrantes conspergerentur, procumbentesque sublatis ad cœlum manibus diuinæ maiestati gratias agerent, quod munere saluberrimæ aquæ affecti fuissent. Legimus præterea regiones nonnullas solis aquis illustratas, vt montem Thiliadum apud Molossos, quē Theopōpus centū pontibus nobilē facit. Et Manesia longe præclarior habetur, propter fontis excellentiam, quem musis dicatum poetæ referunt. Hac (vt opinor) ratione quod ex eo potantes egregijs ad canendum vocibus redduntur. Nec admirandum est, cum innumerabiles aquarum virtutes inueniantur, partim manifesta, partim abdita, & obscura ratione, veluti de Archadiæ fonte dicitur, quem Clitorium accolę appellant. qui vini odium eius latices haurientibus quamprimum facit, eosque abstemios reddit. Ad hūc fontem poetæ ferunt Melampodem furorem filiarum Preti curasse, easque mentis cōpotes reddidisse, cum in furorem, rabiemque conuersæ se iuuencas esse opinarentur. De quibus Vergilius Pretides implerunt falsis mugitibus agros. Eas putandum est fuisse temulentas, ac turpes, & aquę virtute per Melampodem redditas, deinde abstemias, idque epigrammate iuxta fontem marmore inscriptum inueniri. Sic apud Hyeropolim Phrygiæ oppidum puteum fuisse dicunt, vnde noxius spiritus exalabat, omniaque corrumpebat, interimebatque mortales omneis pręter Spadones, quę quidem cur accidunt Phisici nouerūt. Nam talium quidem rerum rationem reddere difficile admodum mihi esse videtur. Nec facile etiam dixerim, cur apud Cicones fluuius inuenitur, cuius liquor epotus præcordia vertat in silicem. Est etiam Lyriope fons limpidus mirum in modum, & qui inspicientibus veram imaginem reddat sicut speculum, in quo poetæ fabulantur Narcissum se inspexisse, & propria captum forma demersum. Apud Leontinū Sicilię oppidum fons cernitur, quem multis laudibus Græci poetæ celebrarunt, quemque epotum medicas virtutes habere testantur, in eo numen esse Leontini ciuis quondam arbitrabantur. Idcirco non minus per eum iurare formidabant, quam superi per stygiam paludem. Caria quoque fontem habere dicitur, qui ex eo potantes molles quamprimum, & effœminatos reddit, ideo a sordido, meretricioque affectu Salmacis a Græcis nuncupatus est. Quid quod nulla adeo admiranda in quibusdam aquis inueniuntur, vt nulla ratione deprehendi possint? In Cirenaica prouincia fontem fuisse ferūt apud Hammonis templum, qui media nocte feruens adueniente die tepescebat, & subinde surgente sole frigidior, ad meridiem algebat, sumebatque peruices temperiem. Et prima nocte calidus, tum vt illa excedebat calidior, ad diem feruebat. Cuiusquidem Titus Lucretius optimus humanę naturę indagator meminit, his versibus.

Est apud hammonis fanum, fons luce diurna.
Frigidus, & calidus nocturno tempore fertur.

Aegyptiorū mos qui ad nostros trāsijt

Apud Cicones miræ fluuius naturæ.

Lyriope fons

Leontini oppidi fons.

Salmacis fōs

Cirenaicę puinciæ fons mirus.

Hunc homines fontem nimis admirantur,& acri
Sole putant subter terras feruescere partim,
Nox vbi terribili terras calligine texit.

¶Paphlagonię fontem Vitruuius esse dicit, qui vino mistus esse videatur. adeo,vt ex eo potantes temulenti fiant. Eiusmodi naturam dicitur etiam habere Licesius Trhacię fluuius,in cuius ripa viatores plærique ebrij,ac dormiẽtes inueniuntur. Hepesini non longe ab oppido fontes habent,quorum aquę aceto mistę esse videntur. Et idcirco ęgrotãtibus gratissimę sunt. Nonne mirum etiam videri debet,quod a plęrisque scriptoribus Græcis scribitur? Castalium fontem fatidicam habuisse aquam? quodquidem comprobare videtur Amianus Marcellinus hystoricus non vulgaris,qui ait Iulianum Cęsarẽ fatidicas venas Castalij fontis recludere cogitasse, quas obstruxerat Cæsar. Hadrianus ingenti saxorum mole,veritusne vt ipse præcinnẽtibus aquis capessendam Rempub. comperit,etiam alij similia docerentur. Sunt & flumina,quę accolas ditiores faciant, vt Cynips Arabię in quo gemmarum quam plurima genera inueniuntur. Est & Arimaspus fluuius,ex quo Scithę aurum legunt. Sic & Pactolus Lydię, qui & auriferam a poetis arenam habere dicitur. Strabo quoque Geographus vndecimo præclarissimi operis sui libro refert,apud Soanes, qui Colchidis populi sunt torrentes esse,qui aurum deferunt,quodquidem barbari perforatis tabulis, ac lanosis pellibus excipiunt. Vnde aurati velleris fabulam confictam esse existimat. Aquã quoque apud Hierapolim esse idem auctor lib. xiiij. refert,adeo inficiendis lanis idoneã, vt radicibus herbarum dilutis,colore cum his decertent, quę cocco,murice, aut purpura infecta fuerint. ¶Inueniuntur etiam aquę complures noxię, vt in Thessalia profluens,ex qua nec pecus gustat, nec bestiarum genus vllum propius accedit. Est etiam in Macedonia admiranda aquæ diuersitas iuxta sepulchrum Euripidis tragici poetæ, siquidem ad dexteram riuus saluberrimus viatores propter mirificã suauitatẽ allicit. A sinistra aũt alter riuus est, qui mortiferam aquam habet,non modo potantibus,sed abluentibus. Dicunt etiam stillare in archadię montibus frigidissimos humores,noxios admodũ, & qui nec ferreo, nec argenteo, ęneove poculo sustineri queunt, sed vngula tantum equina, aut muliana. Hoc veneno enectus dicitur Alexander Macedo ab Antipatro per iollam filium, qui ei pocula ministrabat. Eiusmodi mortifera aquę genera credendũ est maleficum terrę succum in se recipere. Et ideo venenatã vim habere. Talis aqua quodã Taracina scatebat, fonsque Neptunius vocabatur,quem oppidani obstruxerunt, quod sępe imprudentibus exitio esset. Cõplures in Alpibus fontes sunt,& in Italia apud vmbros, & apud Equiculos,qui potantes vel strumosos faciũt,vel turgidis gutturibus. His medentur fontes,qui septem milibus passuum a Volscinis distant,regionemque Septentrionalem spectant. Scribunt etiam Cydnum apud Tharsum Siciliæ vrbem fluuium esse,in quo aliquandiu obliti articulari morbo liberantur. Hyppanis Sciticorum fluminũ princeps, de quo Gallus poeta ait, vno tellures diuidit amne duas. Separat enim Asiam ab Europa, purus est, & haustu saluberrimus, saporeque dulcissimo a capite quo profluit milibus circiter passuum quadringenta,deinde fonticulo quodam miscetur, qui Exampus dicitur,& amara scaturigine infamis est. Nam cum in eum influit,tãtum fluminis

Velleris aurei fabula

Aquę noxiæ

Alexãdri macedonis mors

Neptunius fons.

tum fluminis magnitudinem amaram efficit, adeo vt dissimilis sibi in ma= ria prorumpat, variamque de se gentibus famam relinquat, quando potan= tes a principijs Hypanim suauissimum esse dicant, a fine autẽ illum omni iniuria execrantur. Gallum Phrigię fluuiũ esse dicũt ex quo potentes insa niunt, vt phanatici ab eo sacerdotes nostros deum dici Ouidius testis est in quarto librorum suorum, quos de fastis scripsit his versibus.

Hypanis na= turã imitant, qui prius beni gni, posterius terribiles fiũt Gallus fluui'

Cur igitur Gallos, qui se excidere vocamus?
Cum tantum a phrigia gallica distet humus.
Inter(ait)viridem Cibelen, altasque Celænas
Amnis id, insana nomine gallus aqua.
Qui bibit inde fruit, procul hinc discedite, quis est
Cura bonæ mentis, qui bibit inde fruit.

¶Scribit Pomponius Cosmagraphus vnam ex fortunatis insulis singulari duorum fontiũ igenio insignem esse, alterum enim, qui gustauerunt, risu sol= uũtur, eiusmodi verbo affectis remediũ est, ex altero bibere. In insula Chia fons est, cuius potio suauissima est, sed insipientes efficit bibentes, adeo vt a Græco poeta quondam inscriptus sit, aquas suaues habere, sed haurientes in saxa conuertere. Est & aliud, Susis fons est in regione Persarum, qui potã tibus dentes excutit, abluentibus autem saluberrimus est. Dicũtur etiam alij fontes esse, qui per pingues terrę venas profluentes, oleo vncti erũpant, cuius naturę Liparis Cilicię fluuius habetur in qua nãtes ab ipsa aqua vnguntur. Et in India locus esse dicitur, in quo sereno aliquãdo cœlo magna olei vis super= natat. Nõ minor admiratio est fontium quorundã circa dyrrachiũ & Apol= loniã, qui picẽ cũ aqua emittere dicũtur. Sic & in Assyria lacũ esse Amia= nus Marcellinus testatur, quẽ Sagnitẽ accolę appellant, in quẽ Tigris mergi tur, exitque per subterraneũ cursum, & non longe a lacu emergit. Nascitur= que prope lacũ bitumẽ, & nepita picea specie glutinosa, similis quoque bitu= mini, cui si auicula insiderit præpedito volatu detinetur, hoc liquoris genus, cum ardere cœperit nullo pacto nisi superiecto puluere extinguitur.

Fons insipiẽ tes faciens. Susis.

Liparis.

¶DE BALNEIS ET MEDICIS AQVIS.

¶Titulus Vndecimus.

CALIDAE Omnes aquæ medicam vim præ= ter cæteras habent, quanquam sua natura frigidę sint, sed quia profluunt per æstuaria, & loca ardentia, egre diuntur calefactæ, ideo diutius nõ possunt permane= re, sed breui spacio frigidę fiunt, nam si per naturam calorem haberent, non tam facile refrigerarentur. Harum aliæ Sulphurosæ, & articulorum, neruorum= que laboribus vtiles, nimios, noxiosque humores cor poris ablutione exhauriunt, & pro fluuio capitis medentur, ab impetigine por rigine, scabieque emundant, in eiusmodi balneas multa luserũt poetę, & in ardentes etiam cauernas, putaruntque eiusmodi ignes ex infernis flumini= bus manare. Vnde Silius Italicus de Ethna Lib. xiiij. sic ait.

Nocte dieque simul fonte e phlegetontis,& antro
Flammarum exunda torrens,piceaque procella
Semina bustra rotat linquefactis saxa cauernis,
Sed quanquam largo flammarum exestuat intus
Turbine,& assidue subnascens profluit ignis.

¶ Et pauloante de lipare.

Nam lipare vestis subter depasta caminis
Sulphureum vomit exeso de vertice fumum.

¶ Hanc rem ambiguã facit Claudianus,cum balneas miris laudibus afficit.

Seu ruptis inferna ruunt incendia rupis,
Et nostro phlegeton deuius orbe calet.
Sulphuris in venas gelidus seu decidit amnis
Accensusque fluit,quod manifestat odor.

¶ Vtcunque tamẽ res se habeat optime cõsuluisse humano generi natura videtur,quę balneas protulit ad salutẽ mortaliũ. De quibus idem poeta ait.

Quod si forte malus membris exuperat humor,
Languida vel nimio viscera felle rubent.
Non venas resecant,non vulnera vulnere sanant,
Pocula nec tristi germine mista bibunt.
Amissum lymphis reparant impune vigorem,
Pacaturque ægro luxuriante dolor.
Et quamuis lachesis letali stamine damnet
Inde sibi fata prosperiora petunt.

¶ Equidem in balneas adolescens elegis versibus aliquando me ludere memini,& eiusmodi sententiam proferre.

Dumque alios macerant medici,dum toxica miscent,
Languida sulphurea membra fouemus aqua.

¶ Et certe res admiranda mihi videtur, omnium fere morborum me dicas aquas a deo optimo maximo mortalibus esse traditas, quæ non pigmẽtis,antidotis,& amaris dilutionibus ægrotos excutient,non igne, aut ferro lacerẽt, sed suauissima ablutione pristinam valitudinem restituunt. Nec has virtutes soli sulphurati fontes habent,verũ Aluminosi, qui pituitę fluctioni medentur,resolutionique neruorum, quam Græci παραλυσιν appellant. Crudis, & qui stomacho parum valent,plurimum cõferunt, & denique id præstant, quod Asclepiades officium optimi medici esse dicit,vt tuto,celeriter,& iucunde curent. Habent & suas virtutes Bituminosę aquę, quęquidem potione potius quam ablutione adiuuant. Soluunt enim aluum sine dolore,& pene omnia interioris corporis vitia purgando curant,quinetiam aliquãdo mala intestinorum termina, cum exulcerantur intestina, & cruor ex his manat, pristinæ valitudini restituũt. Est etiam genus frigidę aquæ Nitrosum, quodquidẽ potionibus purgat, & omnes accessiones corporis minuit,& præcipue strumarum tumores. Eiusmodi aluminosi,ac nicrosi fontes malo plerumque odore ac sapore sunt,nam ab inferioribus locis penitus orti per loca ardentia transeunt, ac deinde longo spacio terræ refrigerati perueniunt ad superiora loca odore,sapore,coloreque corrupto, secum'que feruoris vertiginem deuehunt. Adeo vt refrigerati etiam feruere videatur, veluti est in agro Senensi

Sulphurati fontes.
Aluminosi fontes.
Bituminosæ aquæ.

quatuor

quatuor milibus ab vrbe passuum aqua, quã vulgo Bullulam appellant, quę quidem saluberrima est, & verno tempore epota compluribus ægrotationibus prodest. Sed omnium salubrium aquarum feracissimus est ager Senensis. Nullumque genus deest, quod ad mortalium salutem spectare possit, quodquidem notum, spectatũque priscis temporibus fuisse arbitror. Et præcipue cum M. Tullium videam balneas Senias nuncupare, ad quas quidem recuperandæ valitudinis gratia Romani ciues accedebant. M. quoque Terẽtius Varro Libro primo de analogia idem sentire videtur. Nam cũ primus dixisset male reprehendi a quibusdam, quod dicantur multitudinis nomine publicę balneę, non balnea, & contra priuati dicant vnum balneum non plura balnea. Deinde paulopost addit. Sic aquę calidę multitudinis nomine dicuntur. Nam cum in vsum venissent nostris, vt colerentur, & alię ad alium morbum idoneę essent, & essent complures, vt puteolis, & in Tuscis quibus vtebãtur multitudinis potius quã singulari vocabulo eas appellarunt. Quorsum hęc tam longa aquarum commemoratio? vt intelligamus ad electionẽ loci imprimis pertinere, vt optimarum aquarum diligentissima fiat inquisitio. Hac in re diligentissimi veteres non modo oppida, vrbesque condituri. Sed dum castra statiua militum eligebant factis sacrificijs diligentissime bidentum extra rimabantur. Et si iecinora liuida, vitiosave inueniebant (quoniam id aquę vitio fieri arbitrabantur) locum quamprimum mutabant. Eiusmodi probationes optimę sunt. Sed longe meliores (si illic habitant) erunt. Et precipue si diligenter inspexerimus qua corporis figura, quibusque lineamentis sint aquæ illius potores. Et si validis corporibus, nitido colore, cruribus rectis, ac non vitiosis, peracri oculorum acię, palpebris, folliculisque non lippientibus. Ventre etiam neque obeso, neque nimium exhausto. Naturæ inspectores asserũt, puræ aquę imprimis esse signum, si sine sapore, sine odore, ac sine colore fuerit. Et si aqua in vasculum cõiecta nullam fecerit maculam, nihilque in ea desederit, postquam aliquandiu quieuit. Est & optima experientia, si ea decocta postquam deferbuit, & quieuit, nihil arenę, aut limi in fundo vasis reliquerit. Dicunt etiam qui de agricultura scribunt, cuiusquidem rei adstipulatores sunt Vitruuius & Cornelius Celsus legumina optime aquam probare, cum in eam coniecta fuerint ad ignemque admota si celeriter percoquentur, quodquidem veteres medici eam aquam optimam esse censent, quę minoris sit ponderis, quęve igni admota celerius fit calida, dummodo limpida sit, & musco, ac iunco careat. ¶Insalubris est omnis aqua palustris, & quæ non fluit siue per loca transit vmbrosa, atque opaca, & a sole minimum aperta. Deterrima tamen omnium est ea, quæ ex niuibus fluit, quęve ex pruinis instillat, vt nonnulli, veteres tradiderunt. Celsus Cornelius de aquis sic loquitur. Aqua leuissima pluuialis est, deinde fontana, tum ex flumine, tum ex puteo. Post hęc ex niue, aut glacie, grauior ex lacu, grauissima ex palude, hęc qui diligenter inspexerit salubrem liquorem ciuibus suis facile prębebit.

Castrorũ eligendorũ mos antiquus.

Aquæ puræ signa.

Aqua optima quæ.

Aqua insalubris.

¶DE OPTIMO VRBIS SITV.

¶Titulus Duodecimus.

OPTIMVS Vrbis situ, qui non procul a mari absit, aut a flumine nauigabili, per quod deuehi possint quę supersunt, & aduehi quę desunt. Ostia quidē fluminū magnā habent oportunitatem, & eorum fluentia, ac placidi cursus, non modo voluptatem augēt, & gregibus, armētibusque saluberrimi sunt, cū facile, & sine cursu, atque obluctatione aquarum pergūt. Verū magnam agris, & segetibus vbertatem afferunt. Magna tamen fluminū diuersitas est, & non æqua omniū vtilitas. Nilus omniū fluuiorū feracissimus habetur, is nanque ęgyptum præterfluit, eamque regionem magna cum fertilitate irrigat. Nam cum tota ęstate obrutā, oppletamque terrā tenuit, recedit, inque alueū suū redit, & agros mollitos, oblimatosque ita ad serendum relinquit, vt vix boū laboribus, aut rusticis manibus, nisi ad proijciendum semina indigeant. Cuius natura admiranda fuit, vt varias scriptorum opiniones reliquerit de eius inundatione, & pręcipue cum ad fluminis fontem perueniri nequeant. Nā Phisicus Anaxagoras, & eius discipulus Euripides Tragicus, causam incrementi niuem esse sentiunt, in Aethiopia liquefactam. Sed incredibile est in regione solibus exusta niuem esse. Alij ipsius fontē miram illam abundantiā habere afferunt a nubiū densitate quas illuc cogunt Etesiæ vēti, qui Euri dicuntur, & ab oriente æstiuo fluāt vt Strabo. li. iij. refert. Sed Democritus illuuiē illam septentrionali niue, fieri putat, quæ æstate liquescit. Eleuatisque vaporibus multas ac densas nebulas circa mōtana tollit, quę tū ab Etesijs ad altissimos Aethiopię montes deferuntur, & in pluuiā solutę magnos imbres faciūt, quibus Ethesiarū tēpore Nilus ad maximum illud incrementum augetur, alij repercussione diuersorū ventorum id fieri asserunt. Alij autem id syderum motibus excitari volunt, Alij lunæ, solisque cursu. Herodotus quidem Nilum ait propria natura esse talem qualis fit tempore incrementi. Hyeme tamen solem ad libram delatum humorem ad se trahere, ob eamque causam eo tempore flumen decrescere. Ego autem arbitror eiusmodi cogitationes quasi palestram, quanquā doctissimorum hominum extitisse, qui peregregias ratiocinationes, quasi mentis pabulum habuerunt. Idque naturę optimę parenti omniū attribuendum censeo. Nam cum destituta a cœlesti humore, ac pluuia ægyptus esset, ei fluuiū dedit, qui segetibus, ac plātis alimēta traderet. Nam innumerabiles fluminum cursus ad subiecti soli vtilitatē diuina prouidētia tradidit ne qua regio esset, quę omni ex parte naturali ope fraudaretur. Nili incrementum (vt Diodorus refert) a solstitio ęstiuo fit vsque ad equinoctium autūnale, nec parum regioni confert, quod terrestres beluę quę noxiæ hominibus sunt eius inundatione pereunt, nisi quam primum ad altiora confugiant. Solus etiam omniū fluminum neque nebulas, neque frigidas auras, aut densas exhalationes gignit. Eiusque aqua præcipue dulcedinis habetur adeo vt accolæ perfacile vino careant, & eam summa cum voluptate hauriant. Fert etiā Nilus lotum ex cuius baccis panē conficiunt, & fructibus etiam alijs omnibus salutaris habetur.

Nilus.

Aegiptus cœlesti humore destituta.

Nili icremētum quo tempore fit.

¶ Accedit igitur non solum ad vtilitatem, sed ad oppidorum ornamentum fluminum cursus, quodquidem versibus mantuanis comprobari licet. Nam cum de Italię laudibus loqueretur, eiusmodi sententiam protulit.

Adde tot

Adde tot egregia vrbes,operumque laborem,
Tot congeíta manu prgruptis oppida saxis.
Fluminaque antiquos subter labentia muros.

¶Vicinitatem maris longe optimam esse arbitror, cum ad vitę ciuilis vsũ, tum ad opes comparandas,quibus ciuitates mirum in modum augentur. At qui longe difficilius vrbes obsidentur,quas mare abluit, cum nautico terrestrique exercitu ad earum oppugnationem opus sit, quorum si alteruter deest,facile oppidani exercitum superãt,cum difficile admodum sit a terrestribus copijs auxilium clausis impediri, & alia ex parte nautica turba facile ab equitibus superatur. Aristoteles tamen asserit,ambiguum fuisse apud priscos vtilitatisne plus,an incõmodi vicinitas maris vrbibus afferat. Et pręcipue cum colluuionem hominum mare aduehat e diuersis, ac nonnunquam barbaris regionibus,quæ ad ciuilem disciplinam capessendam minus idonea sit. Sed huic rei subuenire possunt legumlatores, qui pręcauere possunt, ne peregrini ciuitate donentur,nisi post longam virtutis experientiam,neve agrum,domumve emere,aut ędificare possunt. His & similibus sanctionibus ab aduenarum contagione ciuilis societatis liberabitur, nec alijs maritimis cõmodis carebit,quibus ornamenta pacis,& subsidia belli comparantur. Portuum igitur oportunitas eligenda erit, ab his,qui vrbem statuere volunt. Idque considerandum imprimis erit, quibus rationibus a tempestatibus,atque ab hostibus nauigia defendantur. Portuũ autem alij naturales sunt, Alij manufacti. Naturales optimi sunt, qui vel e conspectu insulam habent, vt promontoria, quibus vndarum fluctus frangantur, & curuaturę illę introrsus tutiores ab omni tempestatis iniuria reddantur. Eiusmodi portus Vergilius probare videtur præter cæteros cum ait. Portus naturales.

Est in secessu longo locus insula portum,
Efficit,obiectu laterum,quibus omnis ab alto
Frangitur,inque sinus scindit sese vnda reductos.

¶Mutuatus siquidem est Hipanensis Carthaginis formam, cum aphricanus portus minus sibi satisfaceret. Optime autem constituentur hi portus,si naualia habebunt,& iuxta erit porticus,ex qua aditus sit ad emporia. Ducenturque muri ab vtraque parte porrecti,cum solidis,rotundisque turribus. Ex quibus catenæ machinis facile trahantur. Manu vero facti portus minus tuti erunt, minusque vtiles, raro enim idoneum locum habere possunt ad tuendas naues a tempestatibus. Idcirco eiusmodi stationes structuris,aggeribus optimis adunandæ sunt,vt ars suppetat,quod per naturã deest. Ostia nõnunquam fluminum si placido, latoque cursu in mare prorumpunt vtilitatem non minimam habent,vbi naturalis portus desit. Sed redeuntibus nauigijs ostia omnia periculosa sunt. ¶In ædificanda vrbe si ex voto nobis contigerit (quoniam omnes affirmat situm optimum esse iuxta mare) videndum erit vt portus, vel stationes pone vrbis mœnia sint. Nam tamen adeo iungantur, vt marinis fluctibus collidãtur, neque adeo distent, vt inter portũ,ac muros belli tempore hostes castra collocare possint. Priuaretur siquidem vrbs nautico pręsidio,in quo nõ parua spes collocanda est,si a mari tutum non sit. Et propterea locus ille intermedius fossis, muris,ac turribus ita muniendus erit, vt nihil ab hostibus inuadi possit. Et præterea in quocunque vr- Portus manu facti.

cunque vrbis situ consyderandum, vt locus eligatur, qui non facile ab hostibus inuadi possit,& ex quo ciuibus facilis sit egressio in agros,& in vicina loca,& tutissima regressio in vrbem. Cogitare etiam debemus,vt adiacens regio conspectui adeo subiecta sit, vt facile cognosci possit,ne per obscuriora diuortia, & hyantes conualles populus ex insidijs ne pereat, neve socij,amicive qui auxilio vrbis adesse vellent, cęcis diuerticulis, aut opprimantur,aut impediantur. ¶Cauendum etiam est ne mons vicinus sit,qui vrbi incumbat,tormentis nanque & lapidum ballistis hostes,qui eum inuaserint ciuem e propugnaculis,ac turribus facile deturbant,vrbēque inuadunt, vel in subiectos prępliantes victores euadunt,quinimo iacula,ac saxa in vrbē mittunt,adeo,vt nec inter vijs,nec domesticos ciuibus tutum satis esse possit, quęquidem desperatio quāprimum ad deditionem compellit. Non minus etiam erit cauendum,nec flumen per edita, ac prærupta loca decurrens, in subiectam,ac iacentem vrbem abrumpi possit. Per eiusmodi nanque abluuiones nonnunquam hostes victoria potiti sunt, cum oppidani,aut mergantur,aut aquę impetum neutiquam ferre possint,& inundatio illa animalibus, muris,agrisque perniciosa sit. Videndum præterea est,ne regio nimis angusta sit,nimisve vasta,agrorum enim, aruorumque angustia annonę ciuitatē facile efficit, quęquidem causa est,vt populi parua admodum sit frequentia. Esuriens nāque plębs cōnubia formidat,nec desyderat sobolem,quocirca nullum populus incrementū facit. Quinimo tenuiores, vix cum famę ratio habenda sit,patriam deserunt,& lætiores,feratiore sque sedes,quęrunt. Et pręcipue si pascendo pecori per angustias regio minus idonea est. Nam secundū frumenta,armenta,& greges, quæ carne, lactæ, caseoque abundant valde allunt. Piscatio etiam quibusdam in locis plurimū adiuuat tenuē. atque inopem turbā. Sed ea minus optanda mihi esse videtur,cū quod pisces male nutriunt,& corpora inualida,atque ęgrota pręstant,quod Homeri etiā testimonio probare possum, qui bellatores suos, qui iuxta littus maris castra habebant,nunquam piscem gustare facit. Et helespontiacos piscosos Ichthyophagos per irrisionem appellat,quasi imbelles,& effœminatos, tum quod piscatorem algentem,nudum,atque inopem semper video,& alia ex parte quanquam minus formidanda est minus vasta regio,tamen plęraque incommoda habere cernitur. Alit siquidem feras trunculentissimas,hominibus, pecorique noxias,ac formidabiles,veluti sunt duibusdam locis leones,& vrsi,qui regionem omnibus amantibus exhauriunt. Aphrica enim deserta loca quāplurima habet,propter eiusmodi animalia. Hyrcani,qui ostia Oxij fluminis habitant. Immanes habent feras,& præcipue Tigres, quarumquidem pernicitas amantibus fere omnibus ineuitabilis habetur. Breui siquidem tempore longum conficiunt spacium, & præcurrentia animalia assequuntur. Sunt & Pantherę apud illos,quę pecuaria insidijs populantur. Contra eiusmodi feras Hyrcani veneno potius quā ferro agunt,a cognito enim carnes illiniūt, & per diuerticula,ac cōpita spargūt,quas vbi Pantherę comedūt Auginę morho cōficiuntur. Hac solertia opus est Hircanis,si vitam in regionibus suis agere volunt. Erūt igitur eiusmodi loca fugienda,& in quibus serpētes repūt, quę nō modo morsu,sed solo spiritu animalia necant. Non etiam parui detrimenti est in vastis regionibus,quod si bestię noxiæ desunt,latrones,Siccari,

Pisces ęgrota copora pstāt.

Ichthyophagi.

Aphrica.
Hircani.
Tigres.
Pantherę.

Grassatores, fures, atdeterrimi homines non deerunt,quorum insidię non minus timendę sunt,quam luporum,vrsorumque ingluuies. Et leonum,Tigridumque immanitas.Dixi quę exquirenda essent his qui condendæ vrbis locum eligerent, quęve fugienda. Nunc de vrbe, mœnibus, & ædificijs pauca in sequenti volumine differere constitui, vt præscripti cursum suo ordine absoluant.

¶FINIS LIBRI SEPTIMI.

¶SEQVVNTVR TITVLI LIBRI OCTAVI.

¶Procemium ad Sixtum Ponti.Maximum.
Architectum optimum adhibendum esse,cum vrbs statuitur Titulus primus.
¶Loci genium antiqui propitiare consueuerunt, antequã vrbem conderent
De genio.
De dijs penatibus De dijs patrijs.
De dijs Samothraciæ. Titulus secundus.
¶De facie,ac forma vrbis
¶De pomerio,siue agro essato. Titulus tertius.
De munimentis loci.
¶De mœnibus vrbis. Titulus Quartus.
De turribus,& earum forma. Titulus Quintus,
De pinnis turrium,& murorum. Titulus Sextus.
¶Amphractus,& præcipita optime munere vrbem.
De fossa,& aggere De munimento contra ictum arietis. Tit.septimus.
¶De portis. Titulus octauus.
¶Sit ne statuenda arx in vrbe liberę ciuitatis, Titulus nonus.
Viarum ratio.
¶De porticibus,& compitis. Titulus decimus.
¶De priuatis ædibus. Titulus Vndecimus.
¶De publicis ædificijs. Titulus Duodecimus.
¶De foro. Titulus Decimustertius.
¶De theatro,& Scœna. Titulus Decimusquartus.
¶De bibliotheca. Titulus Decimusquintus.
¶De ædibus sacris. Titulus Decimussextus.

PROOEMIVM LIBRI OCTAVI ad Sixtum Pontificem Maximum.

OPTIMA operum descriptio, distributioque intra mœnia & arearum, viarum, platearumque diuisio decorem, ac speciem vrbis plurimum adiuuat, Et ea nonnunquam prestat, quæ ingenio loci deesse videntur, qua in re quicquid relinquitur, aut peccatur cum magna admodū difficultate restituitur, instaurat urve.

Smyrna.

Smyrna omnium pene vrbium pulcherrima habebatur, quæ post euersionem, quam a lydis pertulit, instaurata ab antigono, auctaque deinde a lysimacho magnam speciē præ se ferebat. Pars nanque eius in monte sita facili ascensu clarissimum aspectum præbebat.

Meles.

Et Meles fluuius inde decurrens magnam mœnium partē abluebat. Nam reliquæ omnes partes in campo iacebant, & portus aderat optima stuctura clausus, viæ vrbis latæ directæque erant, & pulchro admodum pauimento stratæ, Templa altis fastigijs suffulta. Porticus magnæ, & Gymnasia omni tempore perfecta, vnus tamen eorum, qui statuerunt, error decorem vrbis, Hyberno precipue tempore obscuriorem reddebat. Deerāt nanque cloacę, & pluuię colluuies vndis fluitabat, quocirca præ luto, atque aqua vix homines per vrbem incedere poterant.

Mithylene.

Mithylene quoque vrbs in Lesbo insula pulcherrima habita est, inter Methimnam & Maliam sita, sed pessime descripta, nam vię omnes nullis oppositis ædificijs ab austro in septentrionem vergunt, quocirca ęstate & autumno propter æstum pestiferę sunt. Hyeme autem boream frigore, & gelicidijs adeo rigent, vt nemo in eis consistere possit, quæ si ab oriente in occiduum vergerent, saluberrimæ omnino essent.

Vrbis situs quis optimus

Talia quidem errata apud rhodios nequaquam deprehendebant, quorū vrbs mœnibus, vijs ędificijs in omni opere nulli secunda priscis temporibus habita est. Fuit nanque apud eos maximum studium Architecturæ, & eiusmodi artifices magnis pręmijs alliciebantur.

Cyzicus.

Cyziceni quoque optimos habuerunt Architectos, proinde Cyzicus eorum vrbs in proponti de insula pulchritudine, & publicorum ædificiorum fabrica reliquas omnes asiæ vrbes antecellit. habuit etiam suam laudem Carthago, habuit & massilia, & nonnullę alię, quę artifices habuerunt in ratione ędificandi eruditissimos. Natiua bona patrię meę pater sanctissime plurima sunt. Multa etiam emendata apparent, ab his qui principio senam statuerunt. Viæ a borea, & austro magna ex parte adopertæ sunt, ab oriēte autem ęstiuo, & brumali occidente longe magis apertę. Deerat aquę abundātia ad omnium rerū vsum effoderunt, aquę ductus stadiorum circiter quadraginta, opera, & impensa adeo admirabiles, vt cum omni antiquitate certare possint, ex quibus singuli pene ciues in ędes suas per subterraneas fistulas aquam deriuare possint, & fontes plurimos paribus pene spacijs per vrbem emittunt, qui & vsui omnibus sunt, & speciem, decoremque ornant. Quotidie etiam ædificia vetustate disturbata, aut collapsa restituuntur, & noua a solo eriguntur, quibus pulchritudo, splendorque vrbis, in dies magis magisque augeatur. Sed ad propositū instituti nostri ordinem reuertamur.

FRANCISCI PATRICII SENENSIS Pontificis Caietani liber Octauus, De institutione Reip. incipit.

ARCHITECTVM OPTIMVM ADhibendum esse cum vrbs statuitur.

Titulus primus.

POSTQVAM diligentem rationem habuit in loci electione is, cui per fortunam concessum est, vt vrbem condere possit, antequam ędificet, situmque, faciemque vrbis secum animo volutare debet. Proinde operępręcium futurum arbitror, si architectũ idoneum adhibebit, & eum cuius experientiam in plęrisque ędificijs viderit. Nec pudere debet quempiã peritis in arte auscultare. Cum illud quasi diuinum oraculum habeatur, quam quisque norit artem in ea se exerceat. Et Alexander macedo (cui magno ob virtutem nomen traditum est) nobis exemplo esse potest, qui cum ęgypto non longe a Canopico Nili ostio vrbem, quam a suo nomine Alexandriam appellauit statuere vellet, Dinocrati macedoni huius artis peritissimo, vt eam metiretur, ac conderet demandauit, quãuis primo rex ipse loci rationem magno cum iudicio cõprobarat, viderat enim portum loci ingenio admodũ tutum, & emporiẽ egregiũ, ac campos frumentarios feracissimos, & Nili vtilitatem nõ mediocrem, voluit tñ vt Architectus ille sui temporis nobilissimus, artis suę munere fungeretur, ne quid pręclare operi deesset, eam (vt nonnulli scriptores sentiũt) ad similitudinẽ aquilę pandentis alas statuit. Vt autem Strabo lib. xvij. ait, ad figuram chlamidis qua specie habitabilem mundi partem esse Cosmographi omnes sentiunt. Hęc quidem forma speciosissima habita fuit, & iudicio quãplurimorum habita est. Et quanquam hęc vrbs regem, & Architectum habuit peritissimũ & purpurati complures, atque eruditi viri in consilio fuerunt. Tamen longo tempore post Iulius Cęsar vidit consummandę rei aliquid deesse. Idcirco Pharos colonia eo loci ab eo deducta est. Est enim Pharos insula, quę obiecta alexandrię, portum efficit, & iactis molibus angusto itinere, & põte vbi coniungitur, in ea turris magna altitudine imminet, mirificis operibus instructa, quæ de nomine insulæ Pharos etiam vocatur, ex qua fascibus accensis nocturna tutius dirigitur nauigatio. Habet enim Alexandrię portus insidiosum accessum, & fallacissima vada, quocirca periclitantibus nauigijs nocturnis ignibus subueniendum fuit. Amianus tamen Marcellinus eiusmodi opus non Cęsaris dictatoris, sed reginæ fuisse retulit, cuiusquidem eiusmodi sunt verba. Alexandrię littus cum fallacibus, & insidiosis accessibus affligeret nauigantes, subuenit Cleopatra, quę turrim erexit excelsam, quę a loco Pharos cognominatur, pręlucendi nauibus nocturna suggerens ministeria. Hic a plerisque latinis scriptoribus discedere videtur, sed facile fieri potest. vt iussu Cęsaris turrim illam consummauerit Cleopatra. Nam Aegypti regnum

Alexandria.

regnum eisdem promisit. post victoriam Cęsar & eam in delicijs habuit, ex qua filium, forma, incessu sibi similem genuit, & Cęsarionem a suo nomine appellari passus est. Alij sentiunt hanc turrim nec Cleopatræ, nec Cæsaris, sed regum fuisse opus, quodquidem adstipulari videtur Strabo, lib. xvij, cum ait Sostratum gnidium Architectum regum amicum eam statuisse, & tali inscripsisse epigrammate. Sostratus Gnidius Dexiphanię filius dijs seruatoribus pro nauiganiibus.

¶LOCI GENIVM ANTIQVI ANTEquam vrbem conderent propiciare consueuerunt, quid sit Genius, quid Penates, quid Dij patrij, quid Dij Samothraces.

¶Titulus Secundus.

Genius

VETERES VANA SVPERSTITIOne antequã vrbem statuerẽt loci Geniũ sacrificijs propiciare consueuerũt. Vnde peritissimus omniũ poetarum Vergilius cum hoc ostendere vellet, ait. Hortor amare focos, id est Genium sacrificio placatum, propiciumque reddere. Quanquam hoc potest ambiguũ videri, & præcipue apud peritos in sacris rebus veteres. Nam (vt varro ait in libro cui attico nomen fuit) Moris, & instituti maiorum erat, genio hostiam non cedere, sed pateras libare, vinũque diffundere, vnde illud Persij. Funde merum genio. Sed aliter faciebant cum genio natiuitatis deo sacrificabant. Aliter cũ idem vt loci pręsidi. Natali siquidem die, quoquidem vitam ipsi lucemque acceperant, iniquum videbatur alijs eam eripere. Proinde a cęde, & sanguine abstinebãt, sic etiam (vt Thimęus refert) ad Apollinis genitoris Aram nemo hostiam cedebat, quãdo id numen esse natiuitatis omnium mortalium arbitrabantur. Hanc aram Pythagorẽ veluti inuiolatam adorauisse dicunt, cuius etiã meminit Cato in libris de educandis liberis vbi ait, hęc omnia faciebat nutrix in verbenis, ac tubis sine hostia, vt Delij ad Apollinis Genij videlicet aram. Sed Genium in sacris pluribus modis acceperunt, quandoquidem in primis eum putauerunt animi partem esse rationalem. Nam (vt Varro ait in libris de dijs electis) tres animæ gradus esse in vniuersa natura veteres putauerunt. Vnum qui sine sensu alitur, viuit tamen, ac crescit vi sua, vt sunt virgulta, & arbores, & in corporibus nostris ossa, vngues, & capilli. Secundũ in quo sensus est, cuiusquidem vires ad oculos, nares, palatum, tactumque perueniunt. Tertium summum animæ quem animum appellabant, per quem intelligimus, ac sapimus, cuius etiam præter homines, mortales reliqui expertes omnino sunt, hanc partem in mũdo deum vocari Varro asserit, in nobis autem genium. Alio modo plærique omnes poetæ Genium esse dicunt deum illum, in cuius tutela, vt quisque natus esset viueret, & a genienda antiquissimo verbo originẽ ducere arbitrabantur. Siue quod nobiscum generetur, curam habeat. Hinc dicebãt vt primum editus in lucẽ quisque esset, eius suscipere curã, & actiones regere, gestisque

Animę tres gradus

Genius.

gestisque singulis adesse, virtutesque augere, ac nonnunquã colloqui, quod= quidem homeri sententia comprobari asserunt, qui non cœlestia numina ser monem cum viris fortibus habere facit, eisve in prelio adesse, sed familiarẽ geniũ, cum quo legimus Pythagorem fuisse versatum, ac Socratẽ, & ex no= stris numam Pompilium, & Scipionem superiorem. Hinc etiam genialem thorum poetę maritalem Thalamum appellãt, quem sub tutela genij esse Satyrorum excellentissimus ostendit Satyra. vj. vbi ait.

Antiquum, & vetus est alienum posthume lectum
Concutere, ac sacri genium contemnere fulcri.

¶ Cum contra adulteros loquatur, & geniale pro voluptuoso ac conuiuali po natur. Vnde illud vergilij inuitat genialis hyems. Et iuuenalis, Genialis a= gatur iste dies, propria stomachum laxare saginis. Veteres eñ genio indulge re dicebãt eũ, qui voluptati operã dabat. Hinc illud rursus Persij Saty. v.

Indulgere genio. (margin)

Indulgere genio, & carpamus dulcia, nostrum est
Quod viuis, cinis, & manes, & fabula fies.

¶ Et econtrario cum vellet Terentius eum ostendere, qui de necessario ci= bo sibi demebat, suum defraudẽs genium dixit. Hunc genium qui singulis mortalibus adhibetur, quique consiliorum, cogitationumque nostrarum par= ticeps est, præsidem etiam appellauerunt, quod vitæ nostrę præsit. Et qui de sacris veterum scripserunt, eundem esse quem Mediastinum vocant. puta= bant nanque medias quasdam esse potestates inter infimas terras, summum quæ æthera in medio aeris spacio, per quas desyderia, cogitationes, & meri= ta nostra ad deum perferentur. Has Græci demonas, nõnulli nostrorum ver bum e verbo exprimẽtes intelligentia nuncupauerunt. Ab hac opinione nõ longe abhorret Dionysius Halicarnaseus in libris quos de Romanorum origine scripsit, in quibus eiusmodi sententiam protulit, inter diuinum, & hũ manum genus tertiam quandam extare naturam philosophi aiunt, qua Ge= niorum natio continetur, quandoque hominibus, quandoque dijs admista, ex qua genus illud heroum ortum esse fabulantur. Subtilis sane fuit hęc co= gitatio, & a veritate non omnino aliena. De qua tamen clarius Plato in Sym posio disserit, sentit quidem ab eisdem plæraque nobis nunciari, quæ etiam futurum euentum aperiant. Sapienter igitur a christianis scriptoribus ange li dicuntur, quasi nuncij veritatis, ac voluntatis diuinæ. Nam aliquando san ctissimis, innocentissimisque viris, vel dormientibus, vel nonnunquam vi= gilantibus ea prenunciant, quę futurorum presagia ex vero rerum euẽtu esse dignoscuntur. Sed ad poetas, vetere sque scriptores redeamus. Putabant sin= gulorum locorum genium esse, hinc illud Vergilij.

Defraudare genium. (margin)

Mediastinus (margin)

Genij demõnes dicti. (margin)

Genij angeli (margin)

Sic deinde effatus frondenti tempora ramo
Implicat, & genium loci, primamque deorum
Tellurem Nymphas, & adhuc innata precatur, Flumina.

¶ Hos alio nomine penates dixerunt. Quocirca ab eodem poeta dicitur. sacra, suosque tibi commendat Troia penates. Hos Nigidius figulus Apol linem, & Neptunum esse voluit, qui Troianos muros edificasse creduntur. Sed hanc opinionem minime habere videtur poeta, cum inter penates Ve= stam deam esse doceat, & in eo quod statim sequitur, sic ait. Et manibus vit= tas, vestamque potentem. Aeternumque adytis effert penetralibus ignem.

Penates. (margin)

Vesta dea. (margin)

Alibi

Alibi eos patrios deos appellat. Dij patrij seruate domum seruate nepotẽ. Et alibi patrios penates. M Terentius varro (quem in rebus diuinis Romanorum peritissimum esse voluerunt) Penates deos existimat, per quos spiramus, viuimus, & corpus, animumque habemus, Aethera, Iouem, Iunonẽ, Tellurem, & Mineruam, quam summi ætheris cacumen esse ostẽdit, huius sententiæ adstipulatores populi Romani testimonium adducunt, Tarquinio prisco rege comprobante, qui omnium supradictorum numinum simulachra vno eodemque templo collocarit.

Samothraces dij.

Hos Samothraces deos esse idem varro affirmat, quos ex Samothracia in phrigiã Dardanus, & mos in Italiã Aeneas transtulerit. Sed alios esse deos penates, alios Samothraces Vergil. ipse videtur ostẽdere in hoc versu. Cũ socijs, natoque, penatibus, & magnis dijs, ac si magnos deos Samothraces esse intelligeret. Sic & Iuuen. Saty. iij.

Iures licet, & Samothacum
Et nostrorum aras, contemnere fulmina pauper
Creditur, Atque deos dijs ignoscentibus ipsis.

¶Samothraces Cicero maiores gentium deos appellat in Tusculanis quæstionibus. Nam in libro secundo de deorum natura de dijs penatibus eiusmodi verba protulit. Penates dij siue a penu ducto nomine, est enim omne quo vescuntur homines penus, siue ab eo quod penitus insident. ex quo etiam penetrales dij a poetis vocantur.

Penus. Dij penetrales.

Tales propiciationes numinum (vt ad propositum reuertamur) in condenda vrbe Varro hetrusco ritu fieri solitas affirmat, sed pudet me talia referre, cum ridicula potius, quam mystica esse mihi videantur. Iungebant nanque taurũ, & vaccam, & aratro sulcum circum agebant, quodquidem eleuabant manibus, qua parte vrbis portam relinquere volebant. Quocirca fuere grammatici veteres, qui arbitrati sunt portum dici non ab importando, exportandoque, quæ vsui essent, sed a portando aratro, quando ex sacrorum ritu eo loci (vt dictum est) eleuaretur, ne in portę limine fossa effoderetur, vrbis nomen (vt superius diximus) vel a parte aratri nomen trahit, vel ab vrbando. i. arando propter eiusmodi consuetudinem.

Porta,

Sed hanc veteres auspicato die, ac loco fatali religionem obseruabãt. Quid nos facere oportet, qui verum deum colimus, non vana simulachra, & ęreas imagines? Deum igitur optimum maximum inuocabimus, & veritatis salutisque nostræ auctorem, vnigenitum eius christum, cuius sacrificio, ac cerimonijs solida fundamenta iaciuntur.

¶DE FACIE, AC FORMA VRBIS de pomerio, siue agro effato.

¶Titulus Tertius.

HAEC POSTQVAM fecerimus fossa, sulco, signove murorum ambitum præscribemus, quemquidem veteres nonnulli, in ciuitatem, si loci ingenium id foret fieri præcipiunt. Alij in octogenam speciem, alij autem quadratam vrbis formam magis probant, cum quod apte satis muniri possit, tũ quod ad speciem, commoditatemque viarum, ædiumque valde accommodata sit. Hanc speciem præter omnes probauit Romulus, quaquidem vrbis moenia primo cõstituit, vnde Roma

de Roma quadrata dicta est, vt ex sententia M. Varronis refert Dionysius halicarnasseus, eadem figura etiam fuit Niceavrbs Bithiniȩ, quȩ portas habuit quatuor, ad lineam adeo directas, vt ex lapide quodam magno, qui in quadrinio circa Gymnasium stabat. Pari spacio singulæ portȩ cernerētur. Sed hæc cura Architecto relinquenda est, qui ratione, dimensioneque loci habita facille iudicabit quid vtilius esse possit. Cogitabimus deinde spacium relinquendum esse pone mœnia, in quo nec colere, nec ædificare cuiquā vnquam permittatur, & idem nō modo intra muros, sed etiam extra. Eiusmodi locum Nigidius, & nonnulli alij veteres agrum effatum appellarūt, quod pontificum iussu piaculum committeret, qui effoderet ȩdificiumve erigeret. Varro autem pomœrium appellat, quem plerique omnes scriptores sequuntur, dictumque putat quasi post murum. T. Liuius verbi huius significationem optime declarat libro primo Romanarum historiarum. Pomœriū (inquit) verbi vim solum intuentes post mœnium interpretantur esse, est tamen magis circa murum locus, quem in condendis vrbibus quondam hetrusci, qua murum ducturi erant, certis circa terminis inaugurato consecrabant, vt neque interiore parte ædificia mœnibus continuarentur, quæ nūc vulgo etiam coniungunt, & extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret soli, hoc spacium quod neque habitari, neque arari fas erat, non magis quod post murum esset, quam quod murus post id Pomœrium Romani appellarūt, & in vrbis incremento semper quantum mœnia processura erant, tantū termini consecrati proferebantur. Hanc Liuij opinionem his versibus A. Gelius ca. xiiij. lib. xiij. comprobare videtur. Pomœrium est locus intra agrum effatum, per totius vrbis circuitum pone mœnia regionibus certis terminatus, qui faciunt finem vrbani auspicij.

Roma & Niceavrbes quadratæ.

Ager effatus

Pomœrium.

DE MVNIMENTIS LOCI, ET DE MOENIBVS.

¶ Titulus Quartus.

ANTEQVAM mœnia constituamus, hoc cogitandum erit, locus ille natura ne munitus an arte, ac manu muniendus sit. Locus enim editus vel qui prȩruptos habet anfractus, siue altissimo mari, vel magno flumine abluitur, longe minore opera atque impensa indiget. Nā minoribus mœnibus muniēdus erit, vbi naturali situ defenditur. Sed in regionibus planis, vel paulatum editis opera, & impensa subueniendum est. Erunt igitur ducenda mœnia vel quadratis lapidibus, si natura suppetit, vel cocto latere, calce, & arena optima commista. Nam bituminis materia illa, quam in Babilonis miro labore tantopere Græci, Latinique scriptores laudant, magis desyderanda est, quam quȩrenda, non enim vulgo nascitur, sed raris admodū locis inuenitur. Fodienda imprimis fundamenta sunt ad solidum vsque terræ, ne super instructum opus, vbi minus firma gesserimus fundamenta, aut ruat, aut rimis inhiet. Et altitudinis crassitudinisque murorū ratio habenda

est. Nam

est. Nam vbi nimis elata sunt mœnia facile machinis, tormentisque concu tiuntur, vbi vero nimis depressa, atque humilia sint, funibus, scalisque admo tis quamprimum victoriam hosti tradunt, Quadarginta, aut quinquaginta cubitorum altitudo, a complurib9 Architectis, ac peritis in re militari com= probatur, in summitate vero crassitudo satis esse dicitur, vbi intra pinnas tan tũ spacij relinquitur, vt via satis duobus armatis sit militibus, ne alter alteri obuius impedimento fiat. Nam mirabilis illa altitudo latitudoque murorũ

Babylonis altitudo latitudoque.

Babylonis, quam Semiramis fieri voluit, minus quęrenda mihi esse videtur, quanquam inter septem mundi spectacula connumeratur, quorum altitudi= nem ducentorum cubitorum, Latitudinem vero quinquaginta fuisse gręci te stantur scriptores. Eiusmodi tamen miracula Alexander macedo contem= psit, quoniam triduo ante vrbem inuaserat, diripueratque, quam qui superio rem partem habitabant, hostem inuasisse conspicati essent, vel locupletissi= mus testis est Aristoteles. Mod9 igitur amplitudini vrbis præscribẽdus est, ne id accidere possit. Nam Babylonis ambitum quis non admiretur? quem= quidẽ fuisse asserunt octoginta, & quadringentorũ stadiorum eiusmodi men sura milia passuum sexaginta complectitur. Nam stadium habet passus cẽ

Stadium
Passus
Pes

tum & viginti quinque, passus vero pedes quinque, pes autem digitos sexde cim. Octies igitur stadij mensura mille passus efficit, qui sunt quinque mil= lia pedum. Stadij nomen Romani a Græcis acceperũt, dicitur enim σαδιον, & octauum mille passuum partem significat & locũ etiam exercitationis. Eius dimensionis herculem auctorem fuisse dicũt, qui citato cursu stadium vno semper spiritu faciebat, cum pernicitate etiam mortales omnes peruer teret. Videndum præterea est, ne in longitudinem directi muri ducuntur, nimis enim obnoxij sunt balistis, tormentisque lapidum. Nam sinuosi illi anfractus murorum tutiores defensores reddunt, vbi hostes nõ modo a fron te, sed dextra, leuaque, & pene a tergo missilibus impetuntur.

¶DE TVRRIBVS, ET EARVM FORMA.

¶Titulus Quintus.

SVNT etiam a fundamentis erigendę turres, quę in exteriorẽ parte porrigantur, vt a lateribus appropin quantes hostes vulnerẽtur, atque machinę, testudinesque muris admotę balistis e turrib9 excutiãtur. Dista bũt inter se turres parib9 spacijs ad sagittę emissionẽ, Et nequaquã quadratę edificandę sunt. Nã vbi angu lus vnus tormẽto, balistave decutit̃, tota statim turris

Turres qua forma ædificandę.

eliditur. Optima eius facies rotunda est, nõ enim tã facile dissipatur. nam quando percutitur, quadrati in cuneũ lapides stringun= tur, & diutius inconcussa resistit, Secundũ hãc turris faciem optima habetur octogona, quæ propter plures angulos ictibus minus facile decutitur, quã si quadrata esset. Optimum est etiam querneo robore in media murorum lati tudine palis pręfixo turrim munire. Ea siquidem cõtignatio, ac ligatura fir miorem ictibus illam prębet. Nam aut tota corruat opus est, aut vt stet, & in

tegra

tegra maneat. Adhibenda non parua diligentia in turribus, cum quod vrbẽ
tutiorem reddunt, tum etiam quod ei quasi pro corona, & ornamento sint.
Huius sententię optimus adstipulator est homerus. Nam vt equites plani=
ciem ornare ait, & naues maritimam oram, sic turres vrbem quasi coronare.
Quodquidem facilius elegantiusque quam a me dici possit exprimitur ab eo
versibus illis, quos Herodotus eius esse affirmat in vitam quam edidit ho=
meri, in qua pręclara multa diuini illius poetæ refert, quę apud alios, qui de
eius vita scripserunt, minime extant. Idcirco interserendos hoc loci versus
eiusmodi censeo, nunquam me alibi lectitasse memini. Græci versus quin=
que sunt.

¶DE PINNIS TVRRIVM, & Murorum.

¶Titulus Sextus.

IN TVRRIVM vero summitate pinnæ esse
debent, sic etiam in omni murorum ambitu, ex qui=
bus repugnantes videre possunt hostes sine periculo.
Nam ex interuallo crates, plutei, tabulæ, vel suberis
cortices expenduntur anulis ferreis, quibus contra sa
gittarum ictus defenduntur. Vestis stragula vbi im=
prouisus, ac repentinus hostium aduentus fuerit, pin= Pinnæ
nis superextensa, sagittarum ictus optime excipit.
Neque enim facile transfigitur, cedit siquidem, ac fluctuat. Quocirca hebe=
scunt spicula vimque omnem amittunt. Pinnas varro dici murorum summi
tates ait, ab his quas insigniti milites in galeis habere solent. Gestabãt enim
in comis galearum cristarum ornamenta, & plęrisque ex auium pennis, vt
est illud Vergilij De Cyni filio, cuius olorinę surgunt de vertice pennę. Et
Plynius secũdus libro decimo naturalis hystorię capitulo primo de struthio
camelo scribens hęc verba protulit. Pręmia ex ijs oua propter amplitudinẽ
pro quibusdam habita vasis conosque bellicos, & galeas adornantes pennę. Pennæ.
Veteres (vt arbitror, si varroni credere volumus) pinnas etiã auium dicebãt, Pinnæ.
sed propinquitate literę seu differẽtię, consonantię ve causa vsus obtinuit, vt
pennas auium dicamus. Pinnas vero murorum, turrium, montiumve summi
tates, aut aciem securis. Vtrunque Quintilianus optimus vetustatis scruta=
tor docere videtur in primo pręclari operis sui de institutione oratoria, cuius
verba ideo ponenda censui, vt animaduertamus eum reprehendere illos, qui
pinnas pro pennis auium posuerunt, dicit enim, pinna est acutũ securis vtrin
que habens aciem, vnde bipennis dicitur. Error est eorum, qui quia a pennis
duabus hoc esse nomen existimant, pinnas auium dici volunt.

¶ANFRACTVS, ET PRAECIPITIA OPTI= me munire vrbes. de fossa, de aggere, de munimento contra ictum arietis.

¶Titulus Septimus.

IN STATVENDIS MVRIS erit cogitandum,ne facile hostis adherere possit. Idcirco præcipitia,& anfractus eligēdi sunt,qui mœnia facile defendunt,aditusque oppugnantibus præcludunt, vbi vero loci natura propter planiciem minus munita sit,fossa latissima altissimaque ducenda est, cuius adiecta terra aggerem faciat. Consueuere etiā antiqui viam relinquere inter eiusmodi aggerē & muros,vt repugnantes sagittis, iaculisque fossam defenderent,ne facile æquari ab oppugnantibus possit. Aggerem vallis transuersis more dentium serræ pręfigebant,per quorum interualla iacula in hostem mittebantur. Sed temporibus nostris nouū balistę lapidum genus inuentum est ad fulminis similitudinem,cui bombardę a tonitru ac sono horribili est nomē,huic quidem nō mœnia,non turres ipsæ resistere valent. Contra arietis ictum aggestæ terrę murum,quasi maceriem erigere solebāt veteres,sed nescio an satis esse posset contra nouum huiusmodi tormentū. Eiusmodi muri facies talis erat. Munitis lapidibus,vel coctis laterculis parietes duos ex interuallo vicenum pedum ducebant circum vrbis mœnia, terramque, quæ ex fossis educebatur, inter illos deijcebant,Sudibusque,ac vectibus eam densabant,quod quasi solida fieret,murus tamen qui mœnibus superior erat depressior fiebat & humilis magis,ne ad summū vsque muri pariter terra replerētur, vtque defensoribus tutum ex oppido iter esset. Eiusmodi murus Arietis ictus ferebat,& si exterior pars illa collideretur,aggesta terra cedendo veluti moles resistebat. Placuit tale inuentum commemorare,puodquidem non inutile esse arbitror. Nam fortasse fulmina hęc nostri temporis ferret,si terra illa congesta ab iniuria imbrium,procellarumque muri testudine contecta diutius extitisset,essentque muri querneo robora inter se coniuncti contignatique.

Bomdarba,

DE PORTIS VRBIS.

Titulus octauus.

EST etiam habenda portarum ratio diligentissima, per eas enim aliquando accidit, vt prius irruptione oppida diripiantur, vel redeuntibus fugientibusve oppidanis commisti hostes portas inuadant. Non aliter romulus fidenatium vrbem quadraginta stadijs Roma distantem vna incursione(vt Dionysius Halicarnasseus refert)inuasit. Nam populatus eorum agros prædam abigere,& exercitum adducere meditabatur. Verum exeuntibus fidenatibus,leue prælium cōmissum est, in quo cum inferiores essent in fugam vertuntur. Romulus vero persequens eos simul cum fugientibus quasi vno agmine intra muros irrupit, & vrbe potitus est,quam Romanorum coloniam fecit,quę prius fuerat Albanorum,eodem tempore deducta,quo momentina,& Crustumeria. De portis autem M. Vitruuius in libris de Architectura ad Octauiū eiusmodi verba protulit. Curandum

tandũ est vt portarũ itinera non sint directa, sed Scena. Scenũ apud veteres flexum, & tortuosum significauit. Apud grecos enim σκηνὴ nõ modo Scenã, ac tabernaculum, sed fraudem significat, & σκήνωμα habitaculũ, ac diuersoriũ. Inde Scena itinera ducta esse puto, quę & diuertãt, flectãturque, & fraudi sint obnoxia, hęc fortasse alienũ esset opinari, si per Seruium, & Donatũ liceret dixisse Vergiliũ, eiusmodi vię flexum ad Nympharũ ædem fuisse vbi ait:

Scenum, Scena.

Tum siluis scena coruscis
Desuper, horrentique atrum nemus imminet vmbra;
Frente sub aduersa scopulis pendentibus antrum,
Intus aquæ dulces, viuoque sedilia saxo.

¶Nympharum domus portas vetustissimi non solum itinerum fluxu, sed propugnaculis ad similitudinem vestibulorum, quę ante ædes fiunt muniebant, cuius etiam principium aditum fossa præruptum ponte coniungebant qui pari pene pondere suspensus, facile in repentino hostium aduentu detorquebatur. Et in egressu deinde propugnaculi anulis, catenisque ferreis catharacta suspendebatur, quæ per hostes canalibus ad id factis ita e muro dimittebantur, vt in limine ferreis mucronibus defigeretur, hostemque vel inuadentem arceret, vel clausum oppidanorum potestati subijceret. Est etiam non inutile inter catharactam portamque alium ponticulum suspendere si id loci genio fieri poterit. Murorum deinde porta ferreis laminis, & clauis maioribus pręfixa esse debet, tũ vt ab omni vi, atque impetu munita sit, tũ etiam a subiectis ignibus, quibus plærumque picato sulphurato, intrusoque puluere exuritur, nihil etiam aliquando nocturnis vigilibus eiusmodi suspicantibus. Cui etiam rei in ędificandis muris portę remedium est adhibendũ foraminibus relictis, quibus omne incendium portę exiguatur. Eius periculum tanti fecerunt Romani, vt lege cauerint ne iuxta portas habitare liceret propter fortuita incendia, vt Paulus iureconsultus scribit. Multis alijs rationibus muniendę sunt, vrbes quas quidem longum admodum percensere esset, & fortasse minus operepręcium, quocirca relinquendam hanc partẽ. Architecto esse arbitror, qui loci naturam dimetietur, videbitque alijs munimẽtis opus esset, vbi plano pede accessus fuerit ad mœnia oppugnanda & alijs vbi pręcipitia, & anfractus vrbem natura munierint. Proinde progrediemur ad ea, quę intra mœnia cõstituenda sunt, suo ordine plęraque recensentes, nõ tamen omnia. Nam fortasse ambigi posset, sit ne talia dicere, officium eius qui de ciuili societate se scripturum pollicetur. Sed cum omnis intentio ciuilis disciplinę ad fœlicitatem redigenda sit, & ad viuendi tranquillitatem, vtramque rem accumulare videtur iocunditas vitę quamquidem non minima ex parte, efficit priuata commoditas habitandi, & publicorum ędificiorũ oblectatio, quęquidem tunc magna esse videtur, cum spacia in plateis, porticibus, deambulatorijsque conficimus, cum his quos nobis honesta studiorũ commertia coniungunt, cum quibus, aut de disciplinis disserimus, quarum meditatio animi ingenij quasi pabulum esse cernitur, aut de repub. commentamur, aut nonnunquam de re familiari, cum aut amicum cõsulimus, aut consulenti fidele consilium damus, nonnunquam etiam cum a rebus serijs ociũ est a confabulatione, & ioco negocium sumimus, animumque reficimus, & ad obeunda negotia promptiorem, alacrioremque reddimus.

Paulus iureconsul. in. l. neque muri. ff. ne quid i lo. sac. fi.

¶SIT NE STATVENDA ARX IN vrbe liberæ ciuitatis.

¶Titulus Nonus.

CONSTITVTIS MOENIBVS
priusquam areæ,plateæque diuidantur, de arce con=
syderandum est quæ loco edito proxime muros sta
tuenda est,vt vrbi immineat,& facile externum mi
litem,vbi opus sit excipere possit.In ea nanque sitũ
est totius ciuitatis præsidium, nec pars vlla in vrbe
tuta esse potest cum arci timendum sit.Optime apud
Maronem Aeneas formidare,ac desperare inducitur
cum Pantheo per noctem arcis præfecto obuius fit vbi ait.Quo res summa
loco Pantheu?quam prendimus arcem?Sed disceptatio non mediocris ori=
tur inter eos,qui de ciuili societate scripserunt.Sit ne statuenda arx in vrbe
liberæ ciuitatis,qua in re videndum est,boni ne an mali plus afferat in libe=
ro populo munitissimum præsidium paucis creditum. Et si vere iudicare
volumus,& veterum hystoriarum monumenta reuoluere, inueniemus plu
res rerum, status euersos incuria,ac perfidia eorum,qui arci præfuerunt,quam
seruatos. Roma tamen a gallis capta, incensaque fuerat, sed capitolij præsi=
dio ex parte seruata,pacem auro redemit.At vbi ad imperium rerum eua=
sit,vrbana munimenta seditionum,discordiarum,& intestini belli sæpenu=
mero causas præbuerunt. Aristoteles affirmat inutilem periculosamque ar=
cem esse in optima reipub.præbereque eam tyrannidis apportunitatẽ quis
ambigit? Nam vbi æquo iure inter ciues viuitur æqualia ædificia esse de=
bent,non alia populo imminere,atqui minari,alia deprehensa, atque subie=
cta iacere.Optime Pedianus arcem definit,sedem esse tyranni. Timoleon
summus ille Corinthiorum imperator,qui patriam primo a tyranno libera=
uit,& a Syracusis,quibus auxilio missus fuerat,inueteratam seruitutem depu
lit, docuit vrbe,quæ arcis præsidio teneretur, vix vnquam sine tyrannide
esse posse.Nam cum Dionysium Sicilia pepulisset,& ciuibus sua restituis=
set,vrbiumque mœnia bello disiecta instaurasset,& ciuitatibus suas leges li=
bertatemque reddidisset,arcem Syracusanam funditus euertit, & nunc (in=
quit)solida pacis fundamenta gerimus,cum tyrannorum domicilium, ac se=
dem euertimus.Arcem simultatem,& ciuilem discordiam fouere, vel ex
hoc vno exemplo ostendere possumus.Lacedæmonij exercitum,cui Phœ
bidas pręerat,Olynthum mittebant,iterque per Thebas amicam tunc ciui
tatem vt faceret,opus erat,laborabat tunc intestina seditione Thebanus po=
pulus,& pauciores qui multitudinem formidabant, Lacedęmonio duci per=
suaserunt,vt munitissimam arcem,quam Cadmeam a cõditoris nomine ap=
pellabant,occuparet.quodquidem eo consilio faciebant,vt aduersæ factioni
facilius resisterent Lacedęmoniorum auxilio adiuti.Cum autem occupasset
arcem Phœbidas,hospitalitatis iura violata esse querebantur Thebani. La=
cedęmonij excusabant factum id priuati ducis consilio nun publico. Et (vt
rei fidem facerent)eum ab exercitu amouerunt pecunia multatum.Arcem
tamen

Arcis muni=
mentum the
banis fuit exi
tio.

Phœbidas
Arcem hanc
plu.phynidã
vocitat, sabe
licus.
Cadmiam.

Lacedæmo=
nij,Thebanã
arcẽ occupãt.

tamen nihilo magis reddiderunt, vt qui assererēt periculosas esse inimicitias nisi simul prius paciscerentur, & dissimulato cōsilio Lacedęmonij summam potestatem amicis dedere, qui tali auxilio freti, principes alterius factionis partim interfecerunt, partim vero in exilium eiecerunt. Et sic libertatē amiserunt Thebani, & paucorum potentia, externa tyrannide adiuta, tandiu populum Thebanum vexauit, donec Pelopidas vir fortissimus, exulibus accitis, & parua sociorum manu adiutus, patriam hostibus cæsis in pristinam libertatem vendicauit. Periculosa enim cum in bello, tum etiam in pace, & ocio arcis munimenta sunt, & custodum ignauia, seu incuria nonnunquam ciuem, nonnunquam externum ad tyrannidem inuitat. ¶ Pyrrhus Epirotarum rex, qui Siciliam nuncupauit, & partem inferiorem illam italię tenuit, quæ tunc magna Gręcia dicebatur, bellumque cōtra Romanos periculosum admodum gessit, & mox Macedonia inuasit, aliquando Athenas venit, benignoque ciuium hospicio exceptus est, is postquam vrbem illam, tunc opulentissimam, & disciplinarum omnium matrem lustrauit, in arcem Palladis deductus est, sacraque magna cum veneratione fecit, & arcem natura aut arte munitissimam magna cum admiratione contemplatus est. Deinde cum discederet, inque forum venisset, principibus ciuitatis, qui eum comitabātur, gratias peringentes egit pro fide magna, quā de se habere ostenderent, deinde eos monuit, vt in posterum nulli regum potestatem facerent amplius arcem ingrediēdi. Ne oportunitatem pręsidij nactus quispiam inuaderet, Gratum consilium fuit Atheniensibus, vt qui liquido cognoscerent periculosū admodum esse fortibus viris archis aditum prębere, & deinceps maiore diligentia portas asseruarūt. ¶ Hęc Molossi regis præcepta si tenuissent locrenses, nobile quondam italię oppidum, & Thimęi Platonici alumni memoria venerandum, non amisissent libertatem, Nec Dionysij tyranni crudelitatem, ac libidinem perpessi essent. Exegerāt nanque eum crudelissimo bello Syracusani. Is in italiam profugit, & quamuis nomen eius propter sœuitiam compluribus odio esset, tamen a Locrensibus hospicij, ac societatis iure benigne admodum exceptus est. Atqui non modo vrbis & agri, verum priuatarum ædium tyranno potestatem fecerūt, illę sœuitię, iniurięque memor, immemor autē humani diuinique iuris, vrbis arcē, quę minus diligenter custodiebatur inuasit, & eandem immanitatem in Locrenses diutius exercuit, quam in Syracusanos prius exercuerat. Nam principium ciuitatis coniuges, vbi forma pręstarent rapi iubebat, & libidini satellitum suorum exponebat. Virgines ante nuptias adducebat, stupratasque sponsis, procis, patribusve reddebat. Locupletes quoque, aut ciuitate eijciebat, aut occidi iubebat, vt eorum bona inuaderet. Ita demum pœnas Locrenses male custoditę arcis dederūt, alijsque exemplum præbuerunt, non temere tyrannos in vrbem accipiendos esse. ¶ Tarentini ignauię, desidiæque quondam pœnas luerunt, nam cū spurij illi Lacedæmoniorum, ob notam materni pudoris relicta patria, ad nouas sedes querendas in italiam se recepissent Tarentum accesserunt, & exploratoribus præmissis animaduerterunt Tarentinam arcem minus diligenter custodiri quocirca iam repentino impetu occuparunt, vrbemque non modo diripuerunt, verum ad vnum vsque ciues omnes pepulerunt. Et retentis solū virginibus, alijs vero omnibus relictis, sedes sibi constituerunt, sic veteres

Pelopidas thebis potitur.

Arx palladis

Pyrrhi consilium ad athenienses.

Locrēses dionysium tyrānum excepe runt profugiū

Dionysij sœuitia in locrēses.

Tarentini ignauiæ suæ pœnas luerūt

Tarentini vrbe, ac laribus expoliati sunt, & in perpetuũ exilium acti dum negligentius vrbis presidium asseruarent. Eadem tamen tarentiua arx longo tempore post diligentius asseruata a Romanis, vrbis recuperãdę causam praebuit. Nam cum ad Hannibalem defecissent Tarentini, & M. Liuius Salinator Arci pręesset, pręsto cum exercitu adfuit F. Maximus, vrbemque per arcem recuperauit, qua ex re ortum est illud facete dictum, cuius non solum Cicero, sed etiam meminit Plutarchus in apophthegmatis ad traianum Cęsarem cum ait, M. Liuium dicere memento Fabi te mea opera recuperasse Tarentum, cui ille verum inquit ais, nã nisi tu amisisses nũquam recuperassem. Ex hoc igitur exemplo concludere possumus arcem in vrbe liberae ciuitatis inutilem esse, in subiecta autem necessariam admodum.

F. Maximi dictum.

¶ Viarum ratio, & de porticibus.

¶ Titulus Decimus.

Viarum latitudo.

ARENARVM Intra mœnia, platearumque ratio habẽda est, ad salubrem cœli aspectum. Et viae imprimis ducendae sunt directe a portis ad alias e cõspectu portas, quarũ latitudinem quatuor & triginta pedum nonnulli approbant. Hae quidem sternendae sunt silice, vbi currus aguntur ne orbitę ponderi desidant. Exẽplo Romanorũ, qui vias cõplures in omnes fere Italię oras statuerunt, ad curruũ, rhedarũque opportunitatẽ, quarum partes nostra quoque ętate integrę cernũtur, vt nõ longe a Taracina Minturnũ vltra via est, quę appia dicitur, ab appio Claudio, qui eã strauit Roma brondusiũ vsque. Fuit enim apud antiquos maximę laudi vias sternere. Vñ M. aemilius & C. flaminius collegę in cõsulatu cũ ligures vicissent, duas vias strauerunt, & a suis nominibus nũcuparunt, flaminiã Roma ariminũ vsque, Aemyliã Roma quoque Bononiã vsque. Vbi vero silex deest, vel magna impensa aduehitur, vel nullus est curruũ vsus, coctili laterculo optimę viae sternuntur, & pręcipue ad equitandi vtilitatẽ. Fortius nanque iumenta pedẽ figunt, nec tam crebro dilabuntur, si quando districtae sint hyberno gelu. Humidęque etiam satis sunt quanquam pluuia ex eis cito defluit, paruoque luto polluuntur. Sunt ducendę quoque trãsuersę vię, quę ad alias portas dirigantur, & in earum triuijs latiores Plateę relinquẽdae sunt, in quibus veteres Architecti porticus erigere consueuerunt, non modo ad deambulandi commoditatem, verum ad studia bonarum artium. In his grãmatice publica mercede docebatur. Vnde triuialis scientia dicta est a latinis. Apud Atheniẽses vero in porticibus philosophi disserebant, vnde nomen stoicę sectę adhesit, Et Cynicę, vt nõnulli arbitrantur. Diogenes Sinopeus cum quidam eum carperet, quod sine domo esset, scite admodũ respondit. Athenienses sibi pulcherrimam condidisse, digitoque Iouis porticum ostendit, in triuijs etiã & compitis ad cõmunem vicinię vtilitatem expedit sacella aedificare, in quibus pueri, & mulieres religiosae sanctęque rei diuinae dent operam. Diebus enim sacris (in quibus diuina tantũ curantur) omnes in templa

Appia via. Via flaminia. Via aemilia.

Grammaticę vnde triuialis dicta

Diogenes sinopeus, qui & cynicus

tẽpla maiora cõuenire debent, diebus vero profestis quibus humana agimus satis sit sacella adire, quę in vicinia erunt. Vnde illud Propersij poetę. Flore sacella tego, verbenis cõpita velo, Et crepat ad veteres herba sabina focos.

¶ DE PRIVATIS AEDIBVS.

¶ Titulus Vndecimus.

SECVNDVM Vias priuatæ ædes longo ordine ad pares (si fieri potest) dimensiones constituendę sunt, vt speciem vrbis ornent. Nec quippiam exporrectum habeant, quod vijs impedimẽto esse possit. Sic enim viuendum est, vt priuata domus descripta sit ad vsum, ac cõmoditatẽ familiæ, neque in ea pars vlla sit vacua, & inutilis. Sicque eius aspectus ad decorẽ accedere debet. Nã (vt ait Cicero) Dignitatẽ viri auget ędiũ pulchritudo. Asserit nãque L. Octauiũ ędificasse in palatio pręclarã, & plenã dignitatis domũ, quę cum vulgo viseretur, suffragata domino nouo homini ad consulatũ putabatur. Sed illud pręclarius ab eo dicitur, viri dignitas domo ornanda est, non aũt ex domo tota querẽda, nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. Plutarchus etiam huius sententię adstipulator esse videtur in vita æmilij pauli, vbi ait Aelius Tubero pauli filiã vxorẽ habuit, vir optimus, & in Rep. summę authoritatis. Sed ita tenui patrimonio fuit, vt sexdecim viri ex eadẽ tuberonũ familia simul vnis in ędibus, & modicis quidẽ cum coniugibus, ac liberis habitarent. In his pauli Aemylij bis consulis ac bis triumphalis viri filia diutius fuit, nec modicę domus eam puduit, quippe quę non paupertatem exhorruit, sed viri virtutem admirata est, qui per quamquidem pauper erat. Ego tamen ciuilis viri officium esse puto, vbi familiaris opulentia suppetat, pulchras habere ædes. Auariciamque eorum vituperandam censeo, qui cum in summis diuitijs essent, nihil vnquam ędificauerunt, vt pecunię parcerent, posterisque archas cõplerent, quod si tale quid maiores nostri sibi persuasissent, adhuc pastoris tuguria, & rusticas casas in vrbibus haberemus. Pomponium Atticum laudat Cornelius nepos, quod nihil in vita eius vnquã ædificauerit, sic & Plutarchus minorẽ Affricanũ, quod si præclaras ædes statuissent, non putamus illustrissimas illorum laudes obscuriores esse factas, aut citius cõsenuisse, quod dignissimam domum ędificassent. Non tamen eos laudo, qui rem omnem exhauriunt, & magnificentiam illustrium virorum imitantur. Odiosum nãque fuit Epigramma illud in Neronẽ. Roma domus fiet, veios migrate quirites, Si non & veios continet ista domus. Cæterum Nero vsus est (vt Cornelius tacitus libro decimoquinto historiarũ ab excessu diui Augustini refert) patrię ruinis, extruxitque domum in qua haud perinde aurũ & gemmę miraculo fuerunt solita pridem, & luxu vulgata quam arua, & stagna, & in modum solitudinũ, hinc siluæ, inde aperta spacia & prospectus, magistris, & machinatoribus. Seuero & Celere quibus ingenium & audacia erat etiam quæ natura denegauisset, per artem temptare & viribus principis illudere.

Aedium pulchritudo auget viri dignitatem.

Pomponius atticus.

Scipio aphri. iunior.

In priuatis

In priuatis tamen ædificijs ſancta illa mediocritas ſeruanda eſt, quæ res omnes mirifice commendat, vt peripatetici aſſerunt.

¶De communibus, ac publicis ædificijs.

¶Titulus Duodecimus.

PVBLICIS In operibus magnificentia longe magis afferanda eſt. Atqui haud ſcio an publica pecunia laudabilius pacis tempore impendi poſſit, quã in cõmunibus ædificijs. Templa enim fora, theatra, amphitheatra, thermæ, emporia, porticus, & eiuſmodi ædificia vrbes illuſtriores, & longe magis conſpicuas reddunt, inutiles nanque impenſę illę habentur, quę ad parui temporis ſpectaculum exhibentur, citoque e memoria labuntur. Illa autem quę ſolido marmore, atque optime ſtructa fabrica cõſtituuntur, diuturna ſunt, & vel cum vrbibus ipſis corruunt, vel longe diutius permanent. Epheſum vix temporibus noſtris ſui ipſius veſtigium in ſeſe habere ſcimus. At dianę Epheſię tẽplum perpetuis monumentis literarum extabit. Id quidem Amazonum fabrica fuit, adeo anguſta, ac ſancta, vt cum Xerſes Aſiatica omnia templa igni, ferroque vaſtraret, huic vni pepercit, quodquidem quanti fuerit extruere, clare docuit Eroſtratus vir deterrimus, qui vt nominis ſui gloriã poſtquam virtute non poterat, ſaltem ſcelere propagaret. Incendium templo manu ſua ſtruxit, eadem die (vt Cornelius nepos ſcripſit) quã Alexander magnus pellę natus eſt, trecenteſimo octogeſimoquinto anno, poſt Romam conditam. Id tamen templum ne tali gloria carerent Epheſij, pauloposſt inſtaurarunt. Dinocrateſque Architectus macedo operi pręfuit, & longe præſtãtius reddidit, diuturnę etiam memorię fuit tẽplum eiuſdem numinis apud Magneſios, Apollinis architecti, & Hermogenis Alabandem ſis fabrica. In his omnibus ędificijs arearũ electio fieri debet, ad oportunitatem, vſumque communem ciuitatis.

Epheſ⁹ lydię quondã vrbis clariſſima.
dianę epheſię templum.
Eroſtratus nomẽ ſuum ſcelere perpetuũ fecit.
Alexander quãdo natus.

¶DE FORO.

¶Titulus Decimuſtertius.

MAGNA Quidem diligentia videndum eſt, vt forũ optime conſtituatur, vt enim eius nomen (quod Varro teſtatur) a ferendo dictum eſt, quod illuc res afferantur. Sic cogitandum erit vt iumenta, & homines vndique illuc confluere poſſint, & ſi vrbis mœnia ſecundum mare fuerint, Area fori proxime portum eligenda eſt. Sin vrbs mediterranea erit, in medio conſtituatur forum. Eius dimenſio ad vrbis magnitudinem, populique frequentiam metienda eſt. Ne paruum ſit ſpacium ad ciuium vſum, neve populi inopia præ magnitudine vaſtum eſſe videatur, & ſicut anguſta mœnia non magnum deſiderant forum, nec paruum oppidum in ventrem creuiſſe videatur. Sic rurſus indecorum eſſet, ſi maxima

Forũ vbi conſtituendum.

vrbs anguſtum

vrbs angustum haberet forum, graciliorisque arui esse appareret. Cernimus tamen in quibusdam amplissimis vrbibus, plura esse fora, & a generibus rerum dici, vt forum olitorium. Piscatorium, Boarium. Fora diuersis dimẽsionibus inueniuntur. Græci in quadratam formam amplissimis duplicibusque porticibus constituerunt. Italia autem oblonga specie delectati sunt, vt qui gladiatoria quõdam munera, & alia eiusmodi spectacula in foro dare cõsueuerunt. Longitudo tamẽ ita disposita erat, vt in tris partes diuisa, duæ facerent latitudinem. Alij in orbem constituerunt forũ, & in medio deuexũ spacium reliquerũt, instar spectaculi, quare est in patria nostra, quod in tota Italia conspicuum habetur.

¶DE THEATRIS.

¶Titulus Decimusquartus.

VETERES IN THEATRIS STAtuẽdis magnã curã adhiberunt, vt qui nihil gratius multitudini prestare possent, quam fabulas dare & spectacula ac ludos exhibere. Quæquidem res tanti fuit, vt præmij allecti a principibus, ac regibus architecti, magna doctrina libros scripserint de theatrorum dimensione, De Scœna & Orchestra. fuit enĩ imprimis necessariũ, vt locum musica ratione, & geometrica dimensione eligeret architectus, in quo vox quã clarissime vagari posset, vt ex Scœna ad spectatorũ aures clarissime, suauissimoque sono perueniret. Sunt loci quidẽ nonnulli vel ingenio surdi, in quibus vix verborum discrimina audiri possunt, vel natura dissonantes, qui vocem in valitudinẽ elatam ita repellunt, vt in imum eã deprimere videantur, alij vndique imaginem reddunt, & circumsonantes vocẽ circũ agunt adeo, vt dissoluatur, extinguaturque sine certa verborum significatione. Alij resonant, & ex imagine vltimos casus duplices auditoribus reddunt. Alij consonantiam accipiunt, & quasi multiplicem vocem ex vna faciunt. Quocirca in electione loci ad theatrum statuendum magna cura fuit adhibenda, emendandusque locus doctrina ac diligentia architecti, in singulis etiam partibus elaborandum fuit. Nam proscœnij pulpitum acutissimam rationem exigebat, sic etiam Orchestra, in qua sedibus loca senatorum designabantur, Scœnæ ad fabularum argumentũ, ac rationem constituebantur. Earum genera tria erant, vnum quod tragicum appellabant, id formidabatur columnijs, fastigijs, ac signis, reliquisque regalibus ornamentis. Secundum Comicum dicebatur, in quo similitudo quędam ducebatur ad imitationem priuatorum ædificiorum. Tertium Satyricũ quod ornabatur arboribus, speluncis, montibus, reliquisque rebus aggrestibus, horum quodque suam dimensionem habebat ad carminis armoniam, & actoris minorumque rationẽ, hoc tamen cõmune erat omnibus spectaculis eorũque partibus, vt parietes non pinnis, sed ex porrectioribus coronis præcingerentur. Vox enim in vnam partẽ demersa aliquantulum morabatur, priusquã in area dissiparẽtur, quasi retenta a murorum corona, & sic suauius clariusque ad aures

Orchestra pstantior locus in theatro.

Scęnatũ tria genera.

ad aures spectatorum perueniebat,longeque melius intelligebatur. Sed hęc Theatrorum ratio tẽporibus nostris minus necessaria est. Fabulę enim omnes reiectę, explosęque sunt,& seueritate moris, & religionisque sanctitate vrbibus eiectę,quocirca superuacaneũ omnino esset, de statuẽdis Theatris plura dicere, cũ vetera spectacula diruãtur,& noua neutiquã ædificentur.

¶DE BIBLIOTHECA.

¶Titulus Decimusquartus.

Bibliothecę laus per cõparationem.
Bibliothecæ situs.

BIBLIOTHECA Salubri, ac quieto loco cõstituenda est. Nec permittendum erit,vt ciues nostri tanto munere fraudentur. Nam si palestra quę corpus adiuuat,tanto studio,tantaque impensa in plerisque vrbibus statuitur, quanto magis Bibliotheca ornanda erit? quæ pabulum mentis bene institutę est, & exercitatio animi ingenui. Et si certaminum victores magnos honores meruerunt, vt in conuentu stantes,palma,& corona decorarentur,& redeuntes in propriam patriã quasi victoria triumphantes,quadrigis inueherẽtur,& veste publica, perpetuoque victu alerentur. Quanto magis efferendi sunt viri doctissimi,qui disciplina, & moribus Remp.adiuuant,& scriptis suis ea omnia memorię cõmendant, quę posteris seculis profutura sint. Bibliothecę locus eligatur,qui ad orientẽ spectet,acies nanque oculorum matutinum lumen postulat. Nam si ad meridiem,vel occidentem spectaret,venti,qui locum perflant, humido palore librorum volumina corrũpũt,tineasque procreãt,quibus libri exeduntur,corrũpũturque. Poliantur parietes opere tectorio, Viridis adornenturque viridi colore,viridia enim oĩa oculis prosunt,acremque aciem reddunt. Laudãtur summopere attalici reges,qui studio disciplinarum inducti, nobilem bibliothecam pergami ad communem ciuium,peregrinorumque vtilitatem,ac delectationem instituerunt. Hanc pergameã bibliothecam Plutarchus in M. Antonij vita scribit largitum fuisse Antonium Cleopatræ, in qua ducenta librorum milia fuerant, testemque Caluisium Octauij amicum inducit. Sic & Ptholemæus Aegypti rex eodem studio, ac cupiditate pellectus,longe maiore impensa, ac diligentia Alexandriæ bibliothecam consummauit,in qua quadraginta milia librorum volumina fuisse memorantur,hi omnes libri fortuito incendio perierunt in prelio Cæsaris contra Achillan regię militiæ præfectum. Nam cum regia classis sorte subducta iuberetur incendi,ea flamma vrbis partem inuasit,& ædes,in quibus libri reconditi erant,omni ex parte exussit, quoquidem incendio miserandam iacturam disciplinæ omniũ bonarum artiũ effecerunt. Certatim siquidẽ scriptores omnium gentiũ,oĩiumque terrarum illuc volumina sua deferebant, quasi in theatrũ, palestram que sapientiæ,ac doctrinæ. Eo nanque loci musis,& Apollini ludi celebrabantur,in quibus magnis muneribus expositis poetæ oratores, ac philosophi seorsum inter se certabant,& victores pręmia,& honores,secundo pene,totius orbis terrarũ rumore accipiebãt,eorũque volumina,ac scripta bibliothecę inserebãt

Viridis color oculorũ iuuat aciem.
Pergamea bibliotheca.
Ptolemęi bibliotheca.
Vbi.xl. legitˀ vide ne sit legẽ dũ septingẽta cũ sabellico propter illud maiore impensa.

inserebant. Quodquidem studium ita animum iuuenum incendebat, vt nemo satis sibi eruditus videretur, nisi in his certaminibus laudem meruisset, habuerunt & Romani plures bibliothecas, cum publicas, tum priuatas. Sed diuturnitate temporis, & bellorum tempestate omnes perierunt, quarum si qua vestigia extarent, magnis nos laboribus liberarent, & obscuriores literarum tenebras lumine vetustatis illustrarent.

¶DE AEDIBVS SACRIS.

¶Titulus Decimussextus.

DILIGENTIA Magna in arearum diuisione videndum erit, vt ædes sacræ oportunis locis ędificentur, quaquidem in re imprimis cogitandum est, sacrarum ædium alias commoditati ciuium accommodatas esse, alias eorum duntaxat, qui sacris initiati, religionique addicti contemplationi diuinorum inseruiunt, contemptis omnibus rebus humanis. Eiusmodi ædes solitudinem exigunt, & locum quietum ab omni multitudinis conuitio, ciuilique tumultu. Ideo semouendæ sunt ab hominum cœtu, & ab aspectu priuatarum ædium, & vel pomœrio ædificandæ, vel extra mœnia. Illę aũt, quę ad communem vsum cõstituuntur, aream habere debent, vel non longe a foro, vel in magna vicinorũ frequentia, quo facile illud ciues quotidie peruenire possint, & fœminę, puerique honesto aditu accedere. Aedẽ (quam Basilicam appellãt) cui ciuitatis pontifex pręest, loco ædito in medio vrbis omnes architecti ædificandam censent, vt ex ea maxima mœnium pars conspiciatur. In eius nanque tutella ciuitas omnis esse videtur, & illuc omnes diebus sacris confluunt quasi ad spectaculum diuinarum maximarumque rerum. His editis, excelsisque locis antiqua superstitione veteres Iouis, Iunonis, & Mineruæ ædes statuebant ingenti, atque admirabili, & impensa pene innumerabili. Triplex ratio sacrarum ędiũ fuit apud veteres. Prima doricorum exemplo. Secunda Corinthiorum. Tertia ionicorum. Aedes doricæ sine delicijs erant, & seueritatem magnam habebant, cum magnificentia, & pompa, hoc exemplo pene omnes nationes Mineruæ, Marti, & Herculi ædes faciebant. Arbitrantes virtutum numina sola seueritate, & grauitate venerari. Corinthiæ autem contra affluebant delitijs, folijs floribusque ornabantur, & graciliore quadam seueritate decorabantur. Hac specie veneri, floræ, Poserpinę, & fonti decorem augebãt, vt qui arbitrarentur hæc numina his delitijs propiciari. Ionicæ vero ædes ratione quadam mediocritatis constituebantur, a seuero enim more Doricorum, & temeritate Corinthiorum temperabantur, qua facile iunoni, Dianæ, & Libero patri ędes statuebant, prę se ferẽtes mediocritatem his dijs gratissimam esse. Hęc antiquarum rationum memoria nostro quoque tempore in ædificandis varijs ędibus sacris non erit omnino inutilis, sed & alia quędam generalia pręcepta traduntur, non contemnenda, vt sic distribuatur ædis longitudo, vt latitudo sit eius dimidia pars. Sitque ædes quadrifariam partita.

Basilica.

Aediũ sacrarum triplex ratio.

Aedis sacræ latitudo lõgitudinis dimidiũ esse debet.

Siniſtra ad orientem ſpectet, dextra ad occaſum. Antica ad meridiem, poſtica ad ſeptentrionem. Aræ quoad fieri poteſt ad orientē ſpectent, vt ſupplicantes, ſacrificanteſque exorientia ſimulachra videantur ſpectare. Sed ſi loci natura id minus pateretur, videndum erit, vt aræ maiorem partem templi conſpiciant. Si ſecundum flumina ædes ſint, ripas ſpectare debent Aræ. Si vero ſecundum publicas vias, ita ſunt in conſpectu conſtituendę, vt eas prętereuntes intueri poſſint, & ſimulachra venerari, ac ſalutare. Si ſingula quęque publica priuataque opera, quæ intra mœnia fiunt deſcribere, aut metiri vellem, nimis fortaſſe viderer, modumque volumen progrederetur, idcirco finem huic libro præſcribere deſtinaui. Nam ſi architectos adhibebunt (vt ſuperius dixi) qui fabricæ pręſint, omnia emendate ędificabunt, nec indigebunt ſcriptis pręceptis, cum ædificandi ratio viuum potius pręceptorem exigat, quam mortuum ratiocinatorem. Eſt & pręterea verum quod vulgo dici ſolet, longe melius in propria area indoctum dominum, quam doctiſſimū architectum in aliena ædificare. Diligentia enim & diuturna cogitatio domini ſolertiam doctrinamque artificis ſuperat. Octo ſuperioribus libris ſtudia pacis (quod ad potui) complexus ſum. In ſequēti autem de his rebus, quæ ad difficillima bellorum tempora ſpectant tractabo, vt enim malus guberna tor habetur, qui nauim tranquillo tēpore optime gubernaret, reſlentibus vero ventis negligeret. Et vt minus diligens medicus haberetur, qui pręcepta ſecundæ valitudinis traderet, aduerſæ autem relinqueret. Sic ſiquis inſtituta pacis pręſcriberet, & ea quæ ad bellum ſpectant omitteret. Igitur ne pacis hęc neceſſaria admodum, & per difficilis inchoato operi deſit, eam breuiter tranſcurrere feſtinabo.

Paraſceue ad ſequentem librum.

¶FRANCISCI PATRICII SEnenſis Pontificis Caietani Libri octaui De inſtitutione Reipublicæ. Finis.

¶TITVLI LIBRI NONI.

¶Procemium ad Sixtum quartum Pontificem Maximum.
¶De belli ratione, & conſilio
Periculoſum in Rep. eſſe ſe belli authorem polliceri.
Sit ne decernendum propagandi imperij gratia.
Moderandam eſſe cupiditatem viuendi.
Fallacem eſſe belli fortunam, Titulus primus.
¶De imperatoribus belli eligendis.
Quibus virtutibus, atque artibus habundare debeant.
De impereratoris officio.
Pręcepta frugalitatis, aſtucię, & prudentię.
Imperatores ingenij magis quam virium munera pręſtent. Titulus .ij.
¶De officio imperatoris, qui militię vrbanę pręeſt.
Pręcepta calliditatis.
Pręcepta cuſtodię.

De clementia

De clementia imperatoris in subiectos.
¶ Scribendę militię ratio. Titulus tertius.
De ętate,forma,& indole tyronum.
De ludicris armorum certaminibus.
¶ Qua ętate milites pręficiendi sint. Titulus quartus.
Principia,& castrorum magistratus.
¶ De pręmijs,ac muneribus militaribus, Titulus Quintus, Titulus Sextus.

¶ PROOEMIVM LIBRI NONI DE INstitutione Reip. ad Sixtum Quartum Pontificem Maximum.

OMnibus ex virtutibus tuis quęquidem plurimę sunt, ac pene diuinæ Sixte pater clementissime nulla gratior nullaque admirabilior mortalibus videtur esse liberalitate,ac beneficentia, qua reliquos oēs homines adeo antecellis,vt tibi soli similis esse videaris. Tribuis nāque quotidie ita multa his quos charos habes, quosque bene de te,deque hominum genere meritos cernis,vt beatiores interdū iudicētur illi,qui tua fruūtur liberalitate,quā tu ipse,qui tā multa,tāque magna elargiri potest. Et profecto nihil hominis natura melius habere potest,quā vt velit. Nec fortūa ipsa maius,quā vt possit plurimis cōmodare. Sed cū singulorū opes tenues plerisque sint,vt(si maxime etiā cupiāt)nequeāt bene merētibus liberales esse,aut parē gratiā habere,soli reges,ac pricipes largiri, beneficij,ac magnanimi esse possunt,quibus virtutibus cū pręstāt,iure optimo qui imperēt digni sunt. Cū vero carēt,reliquis hominibus pares fiūt,cū nō intelligāt,quibus bonis cęteris mortalibus pręferēdi sunt, Chilo Lacedęmonius(qui vnus e septē græcię sapiētibus fuit)virtutibus pene omnibus affluebat, Nulla tamen magis gloriabatur,quā benignitate,ac liberalitate. Proinde cū iam senio affectus esset,sæpenūero gloriabūdus dicere solebat,nihil esse in oī vita ingrate vnquā egisse. Magnam liberalitatis laudē apud antiquissimos assecutus est Etheocles, natusque putabatur ad benignitatem ,ac largitatem,is hūc affectum nō modo pro virtute, sed pro diuino quodam numine habuit. Nam primus omnium gratias deas esse dixit,eisque tēplum miro decore erexit,sacrificiūque magnis largitionibus instituit. Fuit enim Etheocles Orchomeniorum rex opulentissimus,nam Orchomenon quōdam vrbs bœotiæ tantę potentię extitit vt a thebanis tributa acciperet Et homerus pares diuitias Orchomeniorum,& Thebanorū facit. Hæc de liberalitate hoc loco dixi,quia in sequenti volumine de bello scripturus sum. Nullaque virtus duces, imperatoresque exercituum magis commēdat, quam liberalitas, quaquidem milites suos firmos in officio perpetuo seruant,& inimicos benignitatis spe semper sibi alliciunt. Tu tamen pontifex maxime his præceptis non eges,studia nāque tua pacis sunt,nihiloque magis efficis,quam vt vniuersa Italia in pace degat, si qui tamen nouarum rerum cupidi, aliquādo cōflarent incēdium eos comprimis,studiosis pacis,fauēs,oppressis ades,res dificillimas componis, illis autem

Homis natura vult,fortuna potest longioribus vti.

Chilo.

Etheoclesgratijs primus sacrificauit.

Orchomenō.

qui contumaces sunt, quique minus dicto auscultant minaris arma, atque inimicitias, exercitumque quem expedissimum habes in eos paras, qua formidine perciti omnes Itali pace, atque ocio fruuntur. Hoc consilio quodam vsi sunt Colophoni, vt pacatam tenerent ioniam, & vniuersam græciam. Præstant enim equestribus copijs & vbi inter aliquos bellum oriebatur. Oratores de pace agenda mittebant, quam si minus assequebantur, equitatus auxilio bellum dirimebant. Vnde inter Græcos ortum est prouerbium. Colophonem addidit, cum significare volebant extremam manum operi impositam esse, quodquidem etiam Latini veteres vsurparunt. Et Colophonem pro finito aliquando posuerunt, Vt Festus etiã Pompeius de verborum significatione meminit.

¶FRANCISCI PATRICII SENENsis Pontificis Caietani liber Nonus, de Institutione Reipub. incipit.

¶DE BELLI RATIONE, ET CONSIlio periculosum in Rep. esse se belli authorem polliceri, sit ne decernendum bellum propagandi imperij gratia, moderandã esse cupiditatem vincendi, fallacẽ esse belli fortunam.

¶Titulus Primus.

BELLVM PACIS TANTVM gratia suspiciendum est ab his, qui REIPVBLI. præsunt. Idcirco feciali Populi ROMANI iure (vt ait Cicero officiorum libro primo) nullum bellum iustum dicebatur, nisi quod pro rebus iniuste ablatis repetundis gerebatur, aut quod ante pater patratus denunciabat, indicebatque. Cuius rei formam priscis verbis, & eleganti admodum oratione describit Aulus Gellius capite quarto libri decimisexti, quamquidem consulto in præsentia præterire decreui, cum quod eius libri in manibus sunt, & facile quisque lectitare poterit, tum quod iam diu exoleuit, & a consuetudine nostri temporis aliena est. Propulsandi belli ratio late patet. Natura enim hoc beluis, ac feris præscribit, quod ratio doctis hominibus persuadet. Necessitas autem indoctos compellit, vt se, suaque tueantur, & omnem vim quacunque ope, consiliove possint a corpore, a vita, a fortunis propulsent. Videndum tamen est ne desidia, ignauiave nostra vagos homines ad iniuriam inuitet. Fit enim sæpenumero, vt oportunitas, & manifeste prędę spes animos auidiores reddat, & manus ad rapinam promptiores efficiat, quocirca copię etiam in pace habendę sunt. Non quibus bellũ inferre possumus. Nam res nimij impẽdij nimijque laboris esset, sed quibus fines nostros ab expulsionibus, ac latrocinijs tueri valeamus. Vel vbi maior vis impulerit, tali auxilio nostris hominibus occa

nibus occasio detur, vt pecora deducant, suaque omnia ex agris in oppida cõferant, & qui liquantum, pabulatum, aquatumve progressi essent, intra munimenta se recipiam. Est enim res non parua primos belli impetus sustinere, & quasi acuti gladio aciem ludificare. Improuisus nanque ille terror mentem hominibus consiliumque eripit, & membra omni ex parte debilitat. Maiora sibi quisque fingit, quæ ignorat. Et primus pugnæ congressus difficilis semper habitus est. vera nanque est illa Scipionis sententia plus animi esse inferenti periculum, quam propulsanti. At postquam ad arma conclamatum est, domumque reditio ex agris facta, conuenit ordo militaris, vigiliæ, stratonesque disponuntur quisque animum colligit, hostem cernit, nec tumultuario prælio aut agminibus decernit. Sed ordine, atque acie disposita pugnandum censet. Tunc ea quæ pauor maiora fingebat, ratio longe maiora esse edocet, & sibi quisque præscribit quid facto opus est. Nec improuisi pereunt, verum indies magis magisque confirmantur. Hoc igitur pacto victoria plærumque potiuntur, qui iniuria affecti sunt, hostesque vlciscũtur & patriam ab omni seruitutis iugo vendicant.

Scipionis sententia.

¶Inferendi vero belli ratio longe magis augusta est, & consilio maiore indiget. Nec satis est consyderare nos pro rebus iuste repetundis certare, iustũque bellum indici posse. Sed videndum est quantæ vires nostræ sint, quantęque aduersariorũ, quales milites, qui socij, qui vectigales, quo etiam studio in nos animali quanta sit pecunia publica. Nam tributa priuatis imperare odiosum est, & quamprimum inuidiam ciuium facit. Est quoque cogitandum quibus munimentis vrbs valida sit, quibusque cõmeatibus firmata, quo pręsidio oppida, castellaque ditionis nostræ teneantur, quibusque machinis armamentarium abundet. Hæc & similia multa volutanda sunt, quæ tum vel maxime dignoscuntur, cum portis clausis hostis a mœnibus, fundis, sagittis tormentisque lapidum arcetur, ac propellitur. Consilium, virtus, & scientia rei militaris in bello adiuuant, sed fortuna plurimum pręstat, quocirca vera esse cernitur sententia illa hannibalis ad scipionem, cum ait. Nunquam minus euentus rerum respondere, quã in bello, ideoque meliorem, tutioremque esse certam pacem, quam speratam victoriẽ. Quid quod multitudini credendum est cuius fides semper ex fortuna pendet, & hominibus plærumque mistis ex varia gentium colluuione, quos nulla patrię pietas nullus dei metus, nulla religio retinet, sed sola stipendij merces allicit. Omnis inferendi belli consultatio (tametsi plurima suppetant, quę vsui sunt) in libera ciuitate periculosa est. Cum enim res ad senatum refertur, non omnes in vnam sententiam veniunt, sed alij veritatẽ sequuntur, quę (vt Plato in legibus scribit) res pręclara est, verum non facile persuaderi potest. Alij autem auram popularem captant, & vulgi rumorem hauriunt in eamque partem ruunt, in quam populus aspirat, hi plęrumque falluntur. Nihil enim rerum mortalium tam instabile, ac fluxum est, quam voluntas, sensusque ciuiũ, qui non modo improbati (vt ait Cicero) irascuntur, sed etiam in rite factis sępe fastidiũt, & vbi ea, quę fore arbitrati sunt minus succedunt, auctoribus sententiæ (quam pauloante probauerant) succensent, seseque ab illis illusos clamitant quasi illi fortunam populi in consilio habere potuerint, vel alius in alium culpam refert, vt in aduersis rebus fieri solet. Hinc cõspirationes simultates, inuidiæque oriuntur, quæ

Hannibalis sententia.

 tur, quæ

tur,quæ nihil aliud,quam vltionis tempus expectant. Ideo prudens vir plurimum cogitabit,antequam inferendi belli manifestam sententiam dicat,ne tale onus ceruicibus suis imponat,sub quo decidat.Nam vbi occasio vindictę appetit, vt quisque acerbissime crudelissimeque in authorem belli oblatrat,ita quã maxime collaudatur. Atqui ipse durioris sententię author neutiquam(si aliter acciderit)sibi indulgeri putat. Idcirco timore percitus,vel nouis rebus studet,vel in malo consilio perseuerat. Labienus vir fortunatus,ac diues, qui Cingulum oppidum in agro piceno sua pecunia exędificauit, põpeianas partes nimia auiditate secutus est,proinde veniam , gratiamque nequaquam a victore etiam clementissimo sperare poterat. Nam cum de pace inter Cæsaris & Pompeij milites ageretur exclamauit. Desinite de compositione loqui. Nã vobis nisi Cæsaris capite delato pax nulla esse poterit. Iuba quoque Numidarum rex,& Petreius reparati rursus in Cæsarem, belli authores postremo victi,& extrusi ab omnibus ciuitatibus, desperata omni salute.vt per virtutem saltem cecidisse videretur, ferro inter se pugnarunt, verum imbecilior Petreius a rege traiectus perijt. Iuba cum conaretur gladio sibi ipsi vim afferre,nec possit seruum suum exorauit,vt se interficeret. Licet id de Catone dicere,qui seipsum ferro transegit, & cum non statim mors sequeretur,obluctatione ex suspitione a familiaribus cognita, passus vulnus a medico obligari,perinde per speciem somni hominibus remotis,euulcerata rursus recenti plaga crudelissime suis manibus prętanti ac forti animo se interemit. Sed ante actę vitæ seueritas, morumque grauitas facile ostendunt eum nõ venię(quam facile impetrasset)desperatione id egisse,sed ne patrię libertatem vnius ciuis dominatu oppressam cerneret. Hanc igitur partem ex Laberij sententia concludendam censeo,qui ait,ita inimico agendum esse vt cogitemus eum aliquando nobis amicum fieri posse. Inter complures Scipionis virtutes Titus Liuius lib.xxiiij. secundi,belli punici hanc vel pcipue laudat asserens tantã in eo comitatem,ingenijque dexteritatem fuisse,vt nõ modo Siphacem barbarum,insuetumque Romanis moribus,sed Hasdrubalem hostem ipsum infestissimum facunde alloquendo sibi conciliaret. Hęc in aduersis sæpe accidunt,in quibus ciuium mẽtes labiles fluxęque sunt, quid in prosperis cum omnia secunda, læta que succedunt, & in dies meliora speramus? Ecce inuidia obrepit,& vbi fortuna fauet,liuor pessundat. Nam qui gloria nequaquam principibus pares esse possunt calumnia, & odio insultãt. Testis sit Coriolanus,qui ob rem bene gestam miseri,indigenique exilij penas tulit. Testis quoque apud Athenienses themistocles eodem fere tempore vt refert Cicero de claris oratoribus libro quarto his verbis. Bellum volscorum illud grauissimum,cui Coriolanus exul interfuit, eodem tempore quo Persarum bellum fuit, simılique fortuna clariorum virorum. Siquidem vterque cum ciuis egregius fuisset,populi ingrati pulsus iniuria,se ad hostes contulit,conatumque iracundię suæ morte sedauit. Quid de Scipione dicam cui virtus gloriam, gloria autem tot ęmulos peperit, vt seruatæ restitutæque patriæ, & propagati etiam populi Romani penas luerit? Audi victum ab eo hannibalem, quam de ciuium suorum inuidia conqueratur,cum frendens gemensque, ac vix lachrymis temperans. Carthaginensium legatis (qui eum edicto in Aphricam reuocabant) responsum afferret, vicit

Petreij exitus

Iubæ regis mors.

Cato vticẽsis mortem sibi consciuit.

Laberij sentẽtia.

Scipio.

Coriolanus.

hannibalem non Romanus populus toties cęsus, fugatusque, sed senatus Carthaginiẽsis obtrectatione, atque inuidia, neque hac deformitate reditus mei tam proconsul Scipio exultabit, atque efferet se, quam hanno, qui domũ nostram, quando alia re non potuit, ruina Carthaginis oppræsit. Vicit Iulius Cæsar Gallias vltus vrbis antiquum incendium, & complures recentes iniurias, animum tamen ęmulorum suorum subigere nequiuit. Nunquam tamen impetrare potuit, vt ex literis, quibus triumphum sibi decerni expectabat, ad senatum referretur & dum Lentulus consul se non defuturum reip. polliceretur, dummodo audacter ac fortiter sententias in cæsarem dicere velint. Dum Pompeius ipse inimicitias eius suscipit, quod dignitate neminem secum exæquari velit. Cæsar vniuersum terrarum orbem miscet, imperioque patriæ, & omnium gentium potitur, non sine magna, ac miserabili inimicorum, ac ciuium strage. ¶Sed ne multus in exemplis recensendis sim, hoc statuendum arbitror, nihil periculosius esse in libera ciuitate, quam se authorem belli polliceri, quodquidem etiam mihi facere videtur, qui aperte in senatu sententiam dicunt, bellum esse suscipiendum. Solon sapiẽtissimus habitus est. Is tamen ne libere quidem sententiam diceret, bellum aduersus Megarenses pro repetenda salamine decernendum esse, subitam insaniã simulauit. Deformisque habitu vecordium more Athenienses in certamen allexit, verum succedente fortuna, cum salamine potiti essent, omnes consilium laudauerunt. Solon autem simulatę dementiæ clypeo se protexerat, vt si res minus ex sententia succederet, dictorum, factorumque veniam consequeretur. ¶Solet etiam plærunque in disceptationem cadere, sit ne decernendum bellum propagandi imperij gratia, vbi aliqua vincendi occasio ostendatur. Hoc qui affirmant esse agendum, sententiam illam tragicã Euripidis vsurpant. Si ius violandum est, cæteris in rebus pietatem colas, laudantque summopere leges Lacedęmoniorum, quod ad imperandum statutæ esse videantur. Dicuntque plurimas ciuitates bello non modo incolumes euasisse, verum illustratas, auctasque esse. At vbi quieuerit in pace, & ocio rubiginem sicut ferrum contraxisse, & paruo tempore obscuras esse factas, atque ignauia periisse. Parthos etiam efferunt laude, quod cum per desidiam Macedonum serui essent, virtute, & armis eorum domini euaserint. Qui vero quietem, & pacem laudant, & quemque contentum esse debere suis finibus præcipiunt. Multas nobiles, atque opulentissimas vrbes bello euersas referunt, plærasque autem pace, & ocio seruatas, pacis studia magis admirãtur, in quibus bonarum artium disciplinæ, & veræ virtutes quasi theatrum laudis inueniuntur, quam belli, cum furor dominatur, & de strage ac sanguine triumphus ducitur. Hæc & similia argumenta in vtramque partẽ afferunt, vt iuuenes apud Sophistas cum declamationibus exercentur. Magna est gloria rei militaris, & haud scio an omniũ maxima, & negare nemo potest summa quęque imperia bello, & armis quæsita esse iacerent quę in tenebris nomina nobilium fere omnium ciuitatum, nisi rerum gestarum splendore illustrarentur, nec tantam laudem consecuta est vrbs Athenarum, quę mater omnium disciplinarum vocari meruit, quantam Roma ipsa, quę sedes imperij totius orbis terrarum fuisse cernitur, quamuis neutra expers alterius laudis esse voluerit. Nam Roma omnium bonarum artium studijs claruit &

Periculosum in rep. se belli authorẽ polliceri,

Decernendũ ne sit augẽdi imperij gratia.

Athenæ belli gloria non caruerunt, vtraque enim ciuitas armatã, inermem qua Mineruam coluit. Nos tamen pacis artes magis sequimur, eisdem erudiri vel maxime ciuem nostrum cupimus, quando securius, tutiusque ad animi tranquillitatem ducunt, & eam scribimus rempub. quæ viam fœlicitatis affectat. Igitur contenti finibus nostris bellum non nisi necessariũ agamus, vel si eos vspiam progredimur, finem quamprimum imperandi cupiditati præscribamus, quodquidem comprobasse videtur etiam armatus hannibal, cum ad Scipionem ait. Optimum enim fuerat eam patribus nostris mentẽ datam a diis esse, vt vos Italię, nos aphricæ imperio contenti essemus. Sed pręterita magis repræhendi possunt quam corrigi. Ductus belli pœnitentia videtur hannibal, post victoriam tot annorũ profligato, cęsoque toties exercitu Romano, interemptisque consulibus & victa pœne vniuersa Italia, quibus rebus id consecutus est vt omnium iudicio præferretur ducibus, imperatoribusque omnibus externarum gentium. Quid alii efficere debẽt, ad quos vel nulla, vel exigua admodum militaris gloria peruenit? sed inanis laudis studium & cæca regnandi cupiditas homines plęrumque rapit, vt nullis finibus contenti sint, nulloque pacis munere oblectentur. Scytharum legatos sic locutos ad Alexãdrum regem refert Cursius, si dii habitum corporis tui auiditati animi parem esse voluissent, orbis te nõ caperet, altera manu orientem, altera occidentem cõtingeres, & hoc assecutus, scire velles vbi tanti numinis fulgor conderetur, sic quoque concupiscis, quod non capitur, ab Europa petis Asiam, ex Asia transis in Europam. Deinde si humanum genus omne superaueris, cum siluis, & niuibus, & fluminibus, ferisque, ac bestiis gesturus es bellum, quid? tu ignoras arbores magnas diu crescere, vna tamen hora extirpari? stultus est qui fructus earum spectat, altitudinem non metitur, vide nedum ad cacumen peruenire contendis, cum ipsis ramis, quos comprehenderis decidas. Leo quoque aliquando minimarum auium pabulum fuit, & ferrum rubigo consumit, nihil tam firmum est, cui periculosum non sit etiam ab inualido. Præclara mihi videtur hęc sententia Scythica, quę moderandas esse cupiditates admonet, & conditionem humanã edocet. Cyneas quoque Thessalus vir admirabili memoria, & eloquio tali, vt Demosthenis auditor fuisse liquido dignoscatur, cum Pyrrhum regem nimis incitatum in bellum Italicum cerneret, iocunde eum rogauit, victis Romanis quid agemus? vincemus (inquit Pyrrhus) Siciliam. Et rursus ea victa quid? a Lybia, & Carthagine (Pyrrhus ait) quis abstineat? Deinceps (ait Cyneas) his victis erit ne finis militiæ nostræ? Hic (rex ait) nequaquam, sed Macedoniam, Gręciam, & reliquas mundi partes cum hac potentia facile superabimus. Tum Cyneas, sed subactis omnibus quid acturi sumus? Pyrrhus ridens, ocium agemus, & suauissimis sermonibus, atque lęticia fruemur. Adest nobis Pyrrhe aceruus ingens (ait Cyneas) eorum omniũ, ad quę per cędem, ac sanguinem nos ducis, fruamur ergo præsentibus. Hęc documẽta regem ab incepto non reuocauerunt, sed stimulos potius iracundię addiderunt, nec admirandũ est, quod sapientis amici dictis non auscultauerit, & cum domesticorũ exemplorum, & fortunæ (quam bimulus sustinuerat) immemor fuerit. Patruus namque eius Alexander, cum nimis auide Italię regnum affectaret, in Brutiis interemptus est. pater autem Eacidas Epiri rex, assiduis aduersus Macedonas bellis

Moderãdam esse imperãdi cupiditatẽ

Bracteata legatorum scythię verba ad alexandrum

Cyneę dictũ in pyrrhum.

bellis. Fatigato populo, regno pulsus est. Secumque exilij comitem hunc infantem filium habuit, qui annum vndecimum agens post parentis obitum, ab Epirothis odio in misericordiam conuerso, reuocatus est in regnum, & dum sub tutoribus, & authoribus fuit, quiete vixit. cum vero adoleuisset, nullo exemplo retentus est, quin fortunam experiretur, quamprimo secundam inuenit. Pugnauit namque fœliciter contra finitimos, quo successu elatus, Tarentinis, Lucanis, Samnitibusque contra Romanos in auxilium venit, & Valerium Lauinium consulem insueto elephantorum terrore superauit, rursusque Romanum exercitum fudit. Deinde rex Siciliæ factus est, cum insula omnis Carthaginiensium bello vexaretur, quibus eiectis quasi diuturnũ imperium nactus esset, Heleno filio Siciliæ, Alexandro autem Italiæ regnum destinauit, reuersusque in epyrum Macedoniam occupat. Antigono rege expulso, nec contentus tanto successu, Græcię, Asiæque regna meditatur. Spartanos alijs bellis intentos primo aggreditur, sed mulieris virtute repulsus filium Ptolemęum, & magnam exercitus partem amisit, inde argos concessit, ibi dum Antigonum in vrbe obsessum expugnare conatur, saxo e muro a muliercula quadam ictus perijt, caputque eius Antigono oblatum est. Et hunc exitum habuit Pyrrhus, regum omniũ virtute, & moribus præstantissimus, in quo dum nimia imperij auiditate vrgeretur, vtriusque fortunæ ludibria cernuntur. Nam sicut antea rebus omnibus vltra vota fluētibus admirabilis videbatur, ita paulopost amisso Italiæ, Siciliæque regno, & naufragio, cæde, turpique fuga pressus, contemptui habitus est, adeo vt mors illa non modo opportuna sibi, sed optanda fuisse videatur. O miseram conditionem humanam, & fallacem mortalium spem, quid tãta auiditate rapimur, cum cernamus nostra omnia mutabilia caduca esse, & præter virtutem nihil esse optandum? Quid vrbis euersiones, quid imperia nobis addunt, nisi vt solliciti, anxijque viuamus. vera nanque est illa Iuliani Cæsaris sententia cum principio imperij sui gallico tumultu premeretur, qui ait, nihil se amplius assecutum esse propter Cæsaris dignitatem, nisi quod occupatius viueret.

Pyrrhi adolescentia & gesta.

¶DE CONSVLIBVS, IMPERATORIBVS ve in bello deligendis, quibus virtutibus, atque artibus abundare debent. De eorum officio, de officio Militum, præcepta frugalitatis, & prudentiæ, Imperatores ingenij magis, quam virium munera prȩstare oportere.

¶Titulus Secundus.

SI VERO bellum suscipiendum est, imprimis cogitandum erit, cui habenas imperij permittamus, Diximus enim supra, vbi de origine magistratuum tractauimus, duos singulis annis consules esse deligendos, quorum alter vrbanam, alter militarem curam agat. Videndum tamen est, ne non satis hoc sit, vbi difficiliora tempora occurrant, non enim semper viri idonei Magistratibus prȩferuntur, & mediocres in pace, & ocio toletandi sunt, in bello autem, & tumultu periculosi essent. Atqui si

qui si recte iudicare volumus nihil rarius,aut difficilius optimo imperatore inueniri potest. Philippus Macedo adiuuari se aiebat,quod Athenienses singulis annis nouos imperatores eligerent,cũ ipse in omni vita non nisi vnũ ducẽ bonũ Parmeniona inuenisset. Et cũ de Homeri versibus certamen esset,quisnam omniũ elegantissimus haberetur,cũ prętulit qui de Agamẽnone est ad hãc ferme sententiã. Hic vtrũque fuit,bonus,& rex,miles & acer, quasi manus,& mens in duce necessaria sint,consilium,& robur, quę duo in Parmenone vel precipua extiterãt. Nã manu strenuus,& prudentia prętantissimus habitus est,quinetiã septuaginta annos natus iuuenis ducis,& egregij militis munera sępe implebat,quẽ dicunt scriptores,multa sine rege Alexandro prospere agisse. Cicero in summo imperatore quatuor res inesse oportere existimat,scientiã rei militaris,virtutẽ,authoritatẽ,fœlicitatẽ,& deinde addit,Virtutes imperatorię sunt labor ĩ negocijs,fortitudo in periculis, industria in agendo,celeritas in conficiendo, consilium in prouidendo. Et rursus quanta innocentia debent esse imperatores,quanta in rebus omnibus temperantia,quanta fœlicitate,quanto ingenio,quãta humanitate,his postremis virtutibus precipue laudat Hiero Siracusanus, qui facilitate, ingenio, probitate,& modestia sua consentiente omniũ ciuitatum fauore,dux primo aduersus Carthaginienses, & paulopost rex creatus est. Hæ enim virtutes secundas res ornant,omnes nanque mortales sciunt fortunam non in nostra esse potestate,Sed adeo petendam,Virtutem vero,& sapientiam à nobis ipsis esse sumendam. Cambises(vt refert Xenophon) Cyrum filiũ monebat belli ducẽ æstate prẹter cæteros milites solem,ac puluerẽ ferre oportere,hyeme autẽ imbrem,ac frigora. In laboribus,ac periculis semper adesse,quando non æque graues labores duci sint, atque gregario militi. Metiri enim animo qui imperat debet famam,ac gloriam rerum gestarum longe plurimũ ad se pertinere. Clytus qui Philippi Macedonis, & Alexandri deinde militiam non mediocri laude secutus est,militum vices dolebat, quod cum laborum & functionum omnium imperatorum socij essent, non tamen ad pacem,laudem,ac gloriam proueherentur. Vnde in conuiuio non sine molestia Euripidis versus retulit, quibus significabatur male instituisse Græcos,qui in trophæis regum duntaxat nomina inscriberent, militum autem tacerent, quorum sanguine parta gloria eius interciperetur. Hunc errorem quondam emendare conati sunt Lacedæmonij. Nam cum Pausanias illustri victoria Persas superasset,Macedonio duce interempto,& ex præda aureum tripodem delphis dicasset, Epigrammate ad hanc sententiam inscripto subducto Pausaniæ Barbari apud plateam deleti sunt, eiusque victoriæ hoc donum Apollini datũ. Hos versus incidi passi sunt, addiderunt tamen nomina earum ciuitatum,quarum auxilio Persę victi fuerant, ne multorum populorum laudem duci suo ascriberent,reliquos autem omnes gloria fraudarent. Sunt & alię imperatoriæ virtutes pene innumerabiles, quæ ab illis, censentur,qui de re militari scripserunt. Paternus iureconsultus retulit officium eius,qui exercitui præest esse milites in castris retinere, parcissimeque alicui commeatũ dare,vt semper omnes adessent,& nõ modo in dies,verũ in horas pugnam essent parati. In militẽ qui ad diẽ cõmeatus non venerit iure Romano per vim statuendũ est,ac si emãsisset,vel deseruisset,facta prius copia

Parmenonis laus.

Imperatoris ornamẽta ex Cic. pro lege manilia.

Cambises

Clytus.

Pausanias

Ducis exercitus officium.

us copia dicendi, ne forte casibus quibusdam detentus sit, propter quos venia dignus videatur. Expedit etiam eodem iure ei, qui armato imperat, iuuenes ad exercitationem producere, vigilias interdum circuire, frumentationibus commilitonum interesse, frumentum probare, mensurae fraudem coercere, delicta castigare, principijs frequentes adesse, militum querelas audire & valitudinarios inspicere. poena militum (vt Modestinus scribit) huiusmodi est, castigatio pecuniaria multa, munerum interdictio, militię mutatio, gradus deiectio, ignominiosa missio, quae est cum quis propter delictum sacramento soluitur, nam honesta habetur missio, quę militię tempore impleto datur, sicut causaria, cum quis vitio animi, vel corporis minus idoneus militiae renũciatur. Coercendi sunt milites qui delinquunt, & legum formidine cohibendi vt emansores, qui diu vagantur, deinde ad castra reuertuntur. Et desertores, qui ad prolixum tempus euagantur, postremo reducũtur. Miles prior in acie fugam fecerit exemplo aliorum capite puniendus, sic & qui bello rem prohibitam a duce egerit, aut mandata non seruauerit, etiam si rem bene gesserit. Qua in re perpetuis seculis laudatur Manlius Torquatus, qui filium securi percuti iussit, quod contra eius imperium pugnauerat tametsi viriliter pro repub. dimicasset. Miles turbator pacis capite etiã puniatur, arma ab alienasse, graue crimen est, quae culpa (vt Paulo iureconsulto placet) desertioni exequatur. Hae leges, & complures aliae pręscribendę sunt, vt expeditione ducum, imperatorumque nutu. Sed hoc imprimis persuadere debent, frustra se alijs disciplinam dare, nisi ipsi obseruent. Proderũt nanque longe magis vitae exemplo, quam morum censura, aut aliquo seuiciae genere. Cyrum inducit Xenophon contionem habentem, his pene verbis. Praecipuum principis opus est, sese virum bonũ praebere, ac etiam curare, vt qui eius imperio parent, quam optimi euadant. Munus autem militis est imperanti parere. Labores, ac pericula vltro subire, non nisi in ordine pugnare. Armis laetari, peritiam rei militaris tenere, & honorem, ac dignitatem cęteris rebus omnibus anteferre. Seuerę admodum in re bellica fuerunt leges Lacedęmoniorum, quibus acriter puniebatur (vt Amianus Marcellinus refert) miles, qui procinctus tempore ausus sit sub tecto videri. Idem scriptor elegantiam, opulentiamque militum sui temporis arguit, asserens ea vitia Romanum exercitum paulo ante inuasisse, quę prius omnino erant incognita, cum sub Maximiano Caesare, vallo regis Persarum direpto, gregarius quidam miles sacculum parthicum, in quo erant margaritae, repperit, qui proiectis imperitia gemmis, abijt, pellis solo nitore contentus. Nostro vero tempore nullum nequitię genus militibus incognitum est, & ambitione vltra reges, ac purpuratos laborant, luxuque adeo exultant, vt non modo mensas, atque abacos aureis, argenteisque vasculis onerent, & gemmatis poculis bibant, sed obscoena etiam corporis argenteis matulis excipiant. His opibus non egebat Scipionis mensa, quem tradunt cum amicis ambulãtem solo cibario pane vesci solitum. Sic etiam de Masinissa scribunt, qui nonagesimum aetatis annum agens, stans adhuc ante tabernaculum, vel ambulans cibum capiebat. Eiusmodi peccata ab his qui imperant, pręcipue manant. Milites enim eorum qui pręsunt, naturam imitantur. Nam si boni fuerint ad honesta eos ducunt, sin mali, ad turpia. Multitudo etiam facile corrumpitur. Pręsens enim voluptas

quamprimum

Modestinus in l. desertorem. ff. de re mili.

Missionũ genera, vide in l. ij. ff. de his qui not. infa.

Militum poenę.

Manlius torquatus in filium suũ animaduertit.

Paulus in. l. Qui cõmeatus. S. Arma ff. de re mili.

Militum luxuria.

Scipio.

Archesilai responsum.

Catonis praecepta militaria.

Cyrus ad milites.

quamprimum homines rapit,& omnes labore ad libidinem procliues sumus. Nec aequi,iustique esse possunt,qui cum iniustis,iniquisque assidue versantur. Difficileque admodum est in luxuriam prolapsos ad virtutem redigere. Scite Archesilaus mediae Achademiae inuentor, roganti cuidam cur ex disciplinis alijs multi ad Epicuream transirent? Ex epicurea autem nemo ad alias? Respondit, quia ex viris Eunuchi facile fiunt, ex Eunuchis autem viri nunquam. Doceti sunt milites exemplo M. Catonis, vt feroces aduersus hostes sint humani erga amicos,ac socios,timidi ad iniurias inferēdas,prompti ad vlciscendas,& nihil magis cupiant,quam laudem, ac gloriā adipisci,quęquidem persuasio optima est. Cyrus ad milites ait, quod maximum est omnium vobis persuasistis,laudem prę omnibus rebus esse expetēdam. Laudis enim cupidi nullos labores fugiunt,nullum discrimen,aut periculum detractant,sed glorię cupiditate incensi,maxima quęque pericula obire non ambigunt. Puniendi etiam sunt milites cum deliquerunt. Nimia enī indulgentia homines ad vitia proniores facit. Nec si plures peccauerunt prę timore omnibus indulgendum est. Sed in eos animaduertēdum est,qui maiorem culpam admiserint,vel si multi plectuntur,distribuendi sunt in diuersa loca,Sempronius Gracchus in ea victoria,quam iuxta Beneuentum habuit contra hannonem hannibalis ducem,accersiri iussit omnes milites,qui secessionem ex pugna fecerant,& singulos iureiurando adegit,nō aliter quā stantes cibum,potumque acciperent,quādiu militarent, qua ignauię nota eos affecit ne discrimē virtutis,ignauięque omnino periret. Iulius autem Cęsar legionem vnam,quę in eius exercitu tumultum concitauerat,exauthorauit, seditionis ducibus securi percussis. Mox eosdem quos exauthorauerat ignominiam deprecantes restituit,quorum opera forti,& fideli vsus est,& eos omnes optimos milites habuit,vbi vero manifestum vltionis periculū immineret,dissimulandum est,occasioque vindictę expectanda. Consilia quidē (vt ait Cicero pro lege manilia) temporum sunt quę in horas mutantur,& rursus,pro Cn. Pompeio,maiores nostri semper in pace consuetudini,in bello vtilitati paruerunt. Semperque ad nouos casus temporum nouorum consiliorum rationes accomodauerunt. Proinde cauendum est,vbi poena sontē tuto afficere nequeat,dolo,vel beneficio agēdum erit,vt resp. salua sit. Marcellus palam cernebat Blautium Nolanum virum audacem, ac factiosum oppidanos sollicitantem, vt ad hannibalem deficerent. Nec audebat prę Nolanorum timore eum interimere,quocirca eum blandis verbis appellauit,laudauitque coram,vt optimum militem hortatus est, vt in officio perstaret,secumque militare vellet. Et vt vrbi fidem faceret optimo equo eum donauit,qua benignitate malam eius mentem malūque animum mutauit, ac deinceps expertus est hominem fidum,& omnes qui eum comitabātur. Sunt qui querant expediat ne imperatorem,ducem ve vniuersę militię hosti congredi,& singulari certamine decernere. Hęc qui affirmant priscos illos inducunt,quos heroas appellant. Et vulcanum imprimis,quem nonnulli (vt Diodorus libro primo scribit) primum regnasse volunt. Alij Mercurio antiquiori successisse,hunc pugnatissimū fuisse memorant,& multos virtute,ac viribus superasse,& quoniam vulnus in pede accipisset claudus factus est. Laudant Dionysium patrem quem bacchum appellant, qui congressus

principibus

principibus multis omnes superauit, indiéque imperio potitus est, quod annos duos, & quinquaginta tenuit. Referũt etiam eum in bello giganteo fortissimum gigantem interemisse, laudemque a summo ioue meruisse, qui eũ Euchium quasi bonum filium nuncupauerit. Herculẽ admirantur, qui Antheum superauit. Et triplicem gerionem, & patriam a varijs monstris, atque animalibus liberauit. Is clauam gestabat, & leonis pellem, eo nanque tempore (vt asserit Diodorus libro primo) neque vestimẽta, neque arma in vsu erant. Vnde illud T. Lucretij.

Dionysius

Hercules.

Arma antiqua.

Arma antiqua manus, vngues, dentesque fuere.
Et lapides, & item siluarum fragmina rami.
Posterius ferri vis est, ærisque reperta.
Et prior æri eat, quam ferri cognitus vsus.

¶Hectores dicunt diutius patriam tutatum fuisse corporis viribus, & assiduo hostium congressu. Numerant etiam nonnullos duces, qui vel soli, vel cum paucis stipati magnas victorias assecuti sunt. Magnum Alexandrum in exemplo ponunt, qui periculosissima quæque in bello aggrediebatur, & vbi cõfectissimos hostes acerrime pugnare cõspiciebat, vt inter Romanos ac finitimos cum præ omnibus soli trigemini horatij, Et Curiatij certauerunt. Bellumque prius duellum dictum asserunt, quod inter duos pręcipue decerneretur. Deinde contractum fuisse nomen bellũque ex duello factũ, sicuti Cicero in oratione sua ad brutum testatur cum addit, duellum cũ qui poenas classe deuicit bellum fuisse appellatum, cum superiores omnes duelli semper fuissent nominati. His & similibus rationibus, & exẽplis imperatorem pugnacissimum faciunt. Alij qui cum cõsilio potius, quam manu decernentem volunt. Alia argumenta inducunt, quibus colligunt, eum qui exercitui præest nõ nisi in magna necessitate viribus, aut singulari certamine pugnare oportere, satisque ei esse ducis munera non gregarij militis implere. Vrbes euersas numerant, & fugatos, cæsosque exercitus ducum, imperatorumque temeritate, qui dum singulos hostes insequuntur vniuersum exercitum deserunt, & dũ vnius viri ictus cauere student, omnes hostiles vires alliciunt. Minus cogitãtes illorum periculum cladem secum totius exercitus trahere. Vera esse ostenditur Xenophõtis ratio, qui Cambisem inducit Cyrum filium docentem, duces multo maiora in bello munera pręstitisse ingenij, atque animi viribus, quam corporis. Vnde illud Silij Italici. Bellandum est astu, leuior laus in duce dextrę. Et Iulius Cæsar cum militum paucitate cõtra innumerabilem hostium manum artificio potius, quam viribus decernendum statuit. Scipio quoque Aphricanus cum eum quidẽ parum pugnacem dicerent, prudenter respondebat. Imperatorem me mater non bellatorem peperit, vt ostenderet vincendi rationem in vnius potius scientia, & ingenio quam in vnius viribus, & armis esse posse. Mago quoque Carthaginiensis disciplina militari, & bellandi arte non robore, & viribus poenorum imperium condidit. Ferocissimi habiti sunt in re bellica Lusitani. Hi tamẽ ducẽ nullũ, qui viribus corporis pręstaret, secuti sunt, sed solũ viriatum, quẽ cauẽdi scientẽ, & declinandorũ periculorũ peritissimũ esse nouerãt, qui arte, & ingenio Romanos gẽtiũ domitores, annis decẽ vario marte fatigauit. Nullaque victoria vnquã illectus est, vt arma, vestem, cultũ, victũve mutauerit.

Bellũ vnde.

Aphricani responsum

Mago.
Lusitani
Viriatus.

tauerit. Sed in eo habitu quo militare principium ceperat, perseuerauit adeo
vt quiuis suorū militū imperatore ipso opulentior videretur. Pyrrhus scien
tia rei militaris regum omniū præstantissimus habitus est. Is filium Ptole=
mæum in oppugnatione Sparthę parti exercitus sui pręfecit, qui primo im
petu pugnandi auiditate ductus, in mediam vrbem procurrit, & multitudi=
nis concursu multis vulneribus confossus, perijt, eiusque cadauer Pyrrho re=
latum est, qui cū agnouisset filiū esse ingemuit, asserens aliquādo tardius eū
quem timuerit ipse, vel temeritas eius meruerit occisum esse. Diximus su=
perius nihil per dolum esse agēdum in rep. idque etiā hoc loco affirmamus.
Laudamus quoque eos, qui bello aperto marte decernunt. Exemplaque ve=
terum Romanorū militię, & magni Alexandri, ac Leonidę Spartani attuli
mus. Attamen in tanta hominū malicia, malisque dolis oēs scriptores sen=
tiunt vincendum esse ex insidijs, vbi aperte, & collatis signis certare pericu
losum sit, vel vbi hostis eadē arte nos excipiat, Cābysem Cyrus apud Xe=
nophontē rogat, qua maxima ratione vincendū sit. Cui ille. Si victoriā cu
pit, quacunque arte capiendi sunt hostes, occultis insidijs dolo, fraudeque fal
lendi, & furto, ac rapinis exhauriendi. Nihil enim pretermittendum est, quo
expugnari hostes possunt. Ad hęc Cyrus. O qualē me pater virum esse sua
des, contrariā enim ab ineunte ętate disciplinam didisci. Tum cambyses ve
rum est inquit o fili, sed ea inter amicos, ac ciues seruāda est, hostes vero quo
cūque dolo ac fraude inuadendi sunt. Philippus Macedo Alexandri pater
Epaminundā Thebanū militię, & literarum pręceptorē habuit, qui ex Py=
thagorica disciplina haberi potest. Lysis enim Tarentinus Pythagoræ disci
plina patria eiectus, cū Thebas profugisset, apud Epaminundā desedit, quē
non mediocriter erudiuit. Is tamen Philippus bella omnia versutia, & arte
tractauit, deceptisque hostibus gaudebat, quocirca prudentissimus habit⁹ est
& a militibus summa beneuolentia cōplectebatur, vt qui ea dolo, & fraude
in hostes conficeret, quę alij reges sanguine suorum, & cęde vix efficere pos
sent, & sępius consilio, quam armis vinceret. Huic etiā sententię adstipulari
videtur Homerus. Nam cum vlissem laudibus efferret, eiusque calliditatē,
ac versutiā admiraretur, belli cōfectorē eū appellat. Id em̄ κατασϛατη γεοντα
significare arbitror, quāquidem laudem neque Aiaci, neque etiam Achilli
vnquam tradidit, fortissimum quoque Troianorum Hectorē facit, Aeneam
autem prudentissimum. Sed Achiui (vt Philostratus scribit) Hectora troia
norum manū, Aeneam vero mentem appellabāt. Atqui plus negocij eis at
tulisse Aeneę sapientiam dicebat, quam hectoris furorem. Placuit antiquis
Romanis ab initio reip. nihil per dolum geri. At vero romulus vrbis con=
ditor, nonnunquam etiam fraude vicerat. Nam cum fidenas obsideret, nec
posset hostes vi separare, insidias per latebras, & loca inuia disposuit, ad pu=
gnāque cum paucis (vt impar viribus esse videretur) Fidenates prouocauit,
qui cum eum vrgerent, fugā simulauit, illi temere insequebantur. Romulus
illuc eos produxit, vbi suos occultauerat, qui vndique effusos adorti, magna
ex parte ceciderunt. Ab exemplo Romuli paululum discessit Antonius qui
cum pansam consulem contra se magnis itineribus aduentare comperisset,
insidias per siluestria Aemyliæ vię disposuit, Agmenque eius excepit, fudit
que. Maximi sępe exercitus insidijs paucorum pereunt, & imbelles nonnun=
quam

Cābysis, Cyrique eius filij disceptatio, de ęquitate in bello seruanda.

Mendaciū in bello non parum profuisse sequētibus cō stat exēplis.

Romuli versutia bellica.

quam dolo ferocissimos superant. Thomyris Scytharũ regina, non muliebrem animũ submisit, Spargapisę filio orbata, cęsoque exercitu a Cyro Persarum rege sed ingenio loci freta vltioni se accinxit, simulatoque metu hostem ad notas militi suo angustias elicuit, atque ibi repente conuerso agmine, regem cũ vniuerso exercitu ad vnumvsque trucidauit. Alcibiades Bizãtios obsidebat, illi intra mœnia se asseruabant, nec vlla ratione elici poterãt quodquidem cum cerneret insidias disposuit, discessumque simulauit. Mox quam primum rediens, palantes, ac vagos oppressit. Viriatus quoque Lusitanus cũ tridui iter discedens fecisset, illud idem vno die remansus securos, incautosque hostes profligauit. Opportunũ aliquando imperatoris mendacium victoriam peperit, vt illud Valerij Liuinij qui exclamauit Pyrrhũ a se interemptũ esse, cum militis cuiusdã cęde gladium cruentũ haberet. Quo mẽdatio Epirotę consternati, in castra quãprimum se pauidi, ac flentes receperunt. Sic etiam iugurta, in numidia occisum a se C. Marium exercitui persuasit. Quo rumore Romanorum aciẽ auertit. Ipse idẽ Marius mendatio sibi in exercitu authoritatem comparabat. Vt qui Sagam quãdã ex Syria haberet, a qua dimicationum tempus, & euentum pręscire simulabat. Exemplo (vt arbitror) Numæ Pompilij, qui egerię nymphę simulata authoritate nouas feroci populo leges persuadebat. Et Sertorius candidæ Ceruæ præsagia mẽtitus male sibi auscultantes milites conciliabat, & ad duriora, quæque imperia capessenda promptiores, alacrioresque reddebat. Magnam vim habet persuasio in re bellica, quę falsa etiam magni momẽti plęrumque in exercitu causa existit. Nitias exercitum in Sicilia amisit solis defectione perterrefactum, non enim syderum natura id fieri arbitrabatur, sed numinis ira in Athenienses id accidere dicebant. Sunt qui scribãt Periclem eodem metu perculsum, exercitum suum liberasse, patefacta syderũ ratione. Alij scribunt nõ solis defectu cõfusos periclis milites, sed quod fulmen decidisset in eius castra. Et idcirco eum contionem aduocasse, & lapidibus in conspectu omniũ collisis ignem excusisse, qua ex re tumultum fuisse sedatũ, cum docuisset simili ratione nubium attritu fulmen excuti, hoc exemplo docemur disciplinas bonarum artium, etiam in re militari plurimum prodesse. Nam (vt Aristoteles ait) Sicut acies oculorũ circunfuso aere lumen accipit, sic animus a doctrina, & liberalium artium studio. Docti enim ab indoctis paulominus differunt, quam viui a mortuis. Eloquentia pręcipue imperatori necessaria est, quaquidem res magnas longe magis adiuuat, quam robore & armis. Homerus poetarum sapientissimus triplicem dicẽdi figurã tribus principibus in bello Troiano tradidit, vberem vlysi, Gracilem Menelao, Mediocrem nestori, vt ostenderet pro rerum ipsarum ratione differendum esse in bello. Dignitas enim & amplitudo orationis ad promouendos, conuertendosque animos instructa, ac parata est, sicut vetustas, ac subtilitas ad docendos dilucidendosque. Mediocritas vero quæ vtriusque particeps est, cõsilijs conuenit, & quotidianis deliberationibus. Apud Athenienses autẽ vt quisque imperator maximus extitit, ita eloquentissimus habitus est. Nam Pisistratus, qui Megarenses superauit orator temporibus suis non indisertus fuit, Sic & Themistocles qui Xersem fudit, fugauitque. Et pericles qui contra Lacedæmonios fœliciter pugnauit, & eius collega Sophocles Tragœdia-

Marij saga.

Sertorij cerua.

Triplex dicẽdi figura.

Pisistratus
Themistocles.
Pericles
Sophocles

rum scriptor. Alcibiades quoque fortis in bello fuit, & eloquio praeclarus. Demosthenes grecorum orator maximus plurima etiam bella gessit, & prelio magno interfuit apud Cheroneam, cum Philippus Athenienses vicit, ex quo quidem salutē fuga quesiuit, cumque id probose ei obijceretur (mortuo iam Philippo) notissimo versu se excusabat. Flet quidem victus, victor autē interijt. Romani quoque qui magna facinora in re bellica gesserunt, in eloquentia claruerunt pene omnes adeo, vt vix summum imperatorē inuenias qui dicendi laude caruerit. Iulius Cesar, vt rebus gestis mortales omnes anteiuit, ita Romanos pene omnes latina elegantia superauit. Vtilis est etiam his qui armato presunt, historiarum cognitio, Cūm quod in capiendis consilijs ex aliorum euentu firmissima exempla sumuntur, tum quod laudata in alijs virtus, nos ad parem laudem assequendam inuitat, & castigata ignauia fortiores reddit. Atqui haud scio an scientia rei militaris vlla alia disciplina magis adiuuari possit, quam rerum gestarum monumentis quibus docemur omnia optime agere, quae dici, aut cogitari possunt. Nihil nouum, nihil admirabile, nihil inauditū accidere potest imperatori, qui optime historias callet. Ordo militaris. Disciplina militum studium inuadendi, cauēdi ve hostes. Ars dirigendi aciem in cuneum, quem trigonum greci appellant. Ars incohande dirimendeque pugne, quo modo disponende insidie sint quo modo cauende, qui locus idoneus eligendus, qui preoccupandus, qui hosti relinquendus, qua via oppugnandum, qua vere pugnandum sit, & innumerabilia alia que vix longo sermone connumerari possent, qua alia ratione facilius edici possunt, quam hystoriarū monumentis? Sed vt ad alia trāseamus hoc concludendum est, multisque artibus multisque virtutibus ornatum esse oportere eū, qui exercitui preest. Quocirca (vt diximus) Nihil rarius ex omni hominum genere, perfecto imperatore inueniri potest, qui si nusquam in ciuitate inuenitur, accersendus est aliunde. Melius est enim cum peregrino imperatore optime pugnare, quam cum ciue periclitari. Exemplo igitur Carthaginiensium vtemur, qui cum sepius male pugnassent contra Romanos, arbitrarēturque id imperatorum imperitia accidere ducem a Lacedemonijs Xantippum impetrarunt, cuius auspicio, ac ductu Romanus exercitus qui antea semper victor extiterat, profligatus est. Nam ex triginta milibus militū, quibus preerat M. Attilius regulus pauci euaserunt, reliqui omnes partim cesi, partim autem capti sunt. Perseuerandum tamen est, donec integra victoria potiamur. Nec agendum quod Carthaginienses, qui postquam viderunt regulum captum, victum a Xantippo quasi id satis esset contra Romanos, qui animū etiam a cladibus sumebant Xantippum multis muneribus affectum dimiserunt. Nautisque clam edixerūt vt eum mergerent. Ne Lacedemonij eiusmodi glorie laudē sibi vendicarēt. Sed deus optimus maximus vltor ingratitudinis, eos compulit vt condignas poenas luerent. Et qui vincere nesciuerunt, eodem bello victi Siciliam, Sardiniamque amiserunt.

Alcibiades

Demosthenes

Iulius Cesar.

Carthaginienses.

Xantippus

Ingratitudo carthaginiensium.

¶DE OFFICIO ALTERIVS CONSVLIS, qui militiae vrbanae praeest, praecepta calliditatis, & custodiae. De clementia imperatorum in subiectos.

¶Titulus Tertius.

Alter

ALTER QVI cũ imperio ciuitati pręeſt & vrbanam curam agit maximam diligẽtiam adhibere debet, nequid detrimenti ciuitas patiatur, Et ſicut ille in caſtris munus ſuum pręſtare debet, ſic hic intra mœnia exercere militẽ ſuum, ne ocio, vmbra & vrbanis delicijs effœminetur. Stationes vigiliaſque interdum obire, nec omnia pręfectis vigilium credere, qui longe diligentius excubabunt, ſe eum qui ſummum magiſtratum gerit, vigilantem formidabunt. Sunt qui arbitrentur grauius eſſe ſtatuẽdum in eos qui minus diligenter cuſtodias vigiliasve obſeruant, ne ſumno, aut deſidia vnius vniuerſa ciuitas pereat, quę omnia paucorum diligentię credit. Quocirca Epaminundam Thebanum laudant, qui cum in magno periculo vigilia circumiret vigilem, quem dormientem inuenerat, gladio transfixerit, aſſerens mortuum hominem inueni, mortuum reliqui. Nec admirandum eſt Epaminundam imperatorem alijs omnibus mitiſsimum, tantam ſœuiciam in hominem dormientem exercuiſſe, cum videamus vrbes direptas, incenſaſque huiuſmodi negligentia, Vnde illud Vergilij inuadunt vrbem ſomno, vinoque ſepultam. Et Q. Cecilius Metellus deſperata iam victoria, cũ diſſceſum meditarẽt, certior factus a Soſtrato proditore, cuſtodias, vigiliaſque feſto die negligentius aſſeruari. Siracuſas cęſis vigilijs inuaſit. Atheniẽſes in bello quod aduerſus Peloponenſes ſexto & vigeſimo anno gerebant diuturna militia feſsi remiſsius cuſtodias excubiaſque agebaut, qua re cognita Lyſander paſsim in agros diffuſos oppreſsit, quaquidem victoria Athenienſes compulſi ſunt, vt qui ſuperiores antea ſemper fuerant Lacedęmonijs ſuccumberent. Et Thraſibulus, qui non longo tempore poſt patriã a triginta ryrannis (quos ei pręfecerant Lacedæmonij) liberauit, cum deinde prætor ab Athenienſibus in Siciliam miſſus, claſſem applicuiſſet, neque ſatis diligenter in caſtris vigiliæ agerentur, a Barbaris ex oppido eruptione facta, in tabernaculo interfectus eſt, vt in eius vita Aemylius probus refert, quoquidem, interitu Thraſibuli res magnę longe maiores habitę ſunt. Nam ſicuti pręclara mors anteactam vitam illuſtrat, ſic turpis obſcuriorem facit. Hac ſolertia pręter cæteros Alcibiades laudatur. Nam Athenis a Lacedęmoniis obſeſsis, vigilibus denunciauit obſeruarent lumẽ quod nocte oſtẽſurus eſſet ex arce, & ad conſpectum eius ipſi quoque lumen attollerent, a quo munere qui ceſſaſſet, pœnas lueret, qua ex re vigiles diligentiſsimos reddidit. Sunt etiam habendi ſemper exploratores, qui hoſtium aduentum e ſpeculis noctu flamma indicent, interdiu autem fumo, nec ante homines in agros e portis dimittendi ſunt, quam exploratum fuerit, eos intrepide ruſtica munera obire poſſe. Nec diutius perſeuerent iidem exploratores. Sed quotidie integri feſſus ſuccedant. Ne labore, aut tedio rem negligentius agant. Eſt etiam admodum vtile, vt qui cum imperio ſunt, ſiue domi, ſiue militiæ vbi duriora quædam occurrant, ſpeculatum prodeant. Exemplo Marcelli, qui ad collegam ait, quin imus ipſi cum equitibus paucis exploratum? Subiecta enim res oculis certius dabit conſilium. Iubet Plato principibus reipu. vt ſpeculatum prodeant, & ſecum pueros in equis ducant, vt & ipſi diſcant, & hoſtium

Epaminũdæ dictum.

Q. Cecilius metellus.

Athenienſes deſidia ceciderunt.

Thraſibulus

aſpectum minus formident. Perutilis admodũ habetur ad perdiſcenda omnia quę agunt. Gallorum antiqua cõſuetudo, quam plærique populi, ac principes noſtro quoque tempore vſurpant, vt ſagaces aliqui viri præficiantur, qui famam, ac rumorem hauriant, & viatores inuitos etiam conſiſtere cogãt, & quod quiſque eorũ de quacũque re audierit, aut cognouerit querãt, diſcãtque quibus ex regionibus veniant quidque acturi ſint, & quæcunque acceperint, mollianturque, pronunciare cogant. His tamen auditionibus non ſemper credendum eſt, nam plærique ad voluntatem eorum, qui interrogant, ficta reſpondent, & incertos Romanos deſerunt, ſed ſi quęſtores ſagaces erũt, facile poterunt veritatem elicere, & conſilia, quæ in dies capienda ſunt, certis iudicijs adiuuare. Pręſtet præterea qui vrbanis imperat magnam diligentiam in portarum cuſtodia, quarũ claues ipſe ſuſcipiat, & vigiles, ſtationeſque optime diſponat, videat etiam ne ſpecie ſuorum militũ, aut noti ſermonis ſimulatione illudatur. Hãnibal enim vrbes complures Italiæ inuaſit, ſuppoſitis militibus ſuis armis, atque habitu Romanorũ, præmiſsiſque etiam, qui longo belli vſu latine loquerentur. Multi doli intenduntur in limine portarum, qui cauendi ſunt. Nam aliquando de induſtria efficiunt, vt iumenta ſarcinis impedita decidant, vel trabes relinquãtur prolapſis bobus, vel pauſtra magnis lapidibus onerata deſidant. Et ſic ſubito hoſtium cõcurſu, cum portæ claudi nequeant, paruo labore oppida capiuntur, hoc formidantes Maſsilienſes ex optimis reip. inſtitutis, ſic pacis tẽpore cuſtodiebãt vrbem, ac ſi bello vrgerentur, quocirca feſtis diebus portas claudere, vigilias agere, ſtationes in muris obſeruare, peregrinos recognoſcere, & alias bellicas curas habere ſoliti erant, ne a recta conſuetudine diſcederent, etiam ſi tempora eiuſmodi diligentiam minus exigerent. Profugi in vrbem nequaquam accipiendi ſunt. Sinon nanque benigne exceptus exitio Troianus fuit, zopirus quoque darij perſarum regis amicus cum videret eum longa obſidione Babilonis deſeſſum, nec ſpe vlla victoriæ teneri, ſibi ipſi nares & auriculas abſcidit, & ad Babylonios profugit, multaque in regem oblatrãdo, victoriam, atque vltionem pollicebatur. illi re credita, zopiro imperium permiſerunt, quo accepto vrbem, atque exercitum Dario tradidit. Sic & Sex. Tarquinius ab exercitu patris virgis cæſus fugam ſimulauit, obſeſsiſque gabijs perſuaſit, vt ſuo aduerſus regis ſœuitiam odio vterentur, qui dux ab illis erectus, e veſtigio oppidum patri prodidit. Eſt etiam periculoſum plures conuenas in vrbem accipere tum quod inquieta eſt omnis multitudo ex diuerſa hominum colluuione collecta, & ſæpe, ex parua re tumultum excitat, tum quod inſani hominis eſt, ea inter plures conſumere, quæ haud ſcius eſt an ſatis paucis eſſe poterunt. Ad hanc ſententiam redigi poteſt præceptum illud Cambyſis Perſarum regis ad Cyrum filium, cum ait. Nunquam expectandam eſſe egeſtatem, ſed in rerum copia pręcipue de inopia cogitandum. Alexander Macedo cum Leucadiam obſideret, paſſus eſt ex finitimis locis omnes illuc confugere, vt citius alimenta, quæ habebant, inter plurimos abſumerent, quibus abſumptis facile victoriam aſſecutus eſt. Simili conſilio vſus videtur Antigonus in Athenienſes, qui vaſtatis eorum agris, ſementis tempore diſceſſit, vt quod reliquum frumenti habebant, inſationes ſpargerent. reuerſus deinde nouo vere, ſegetem iam adultã protriuit, & ad famem redactos in ſuã voluntatem

Gallorum mos militaris.

Maſsilienſiũ ſolertia.

Profugi non admittendi.
Sinon.
zopirus.

Cãbyſis pręceptum ad filium

Alexãdri aſtutia.

Antigoni calliditas.

voluntatem pellexit. Multitudo etiam peregrinorum militum valde formi danda est,hoc Carthaginienses docuerunt, qui cõsiliata cum Romanis pace, nunquã in pari periculo fuerunt. Nam mercennarij milites,qui cõtra Romanos pugnauerant,quorum numerus circiter viginti milium fuerat,conspiratione facta defecerunt,omnemque Aphricam abalienarunt, Carthaginemque obsiderunt,quos Hamilcari imperator,e Sicilia properans, non modo a mœnibus pepulit, verum eo compulit, vt locorum angustijs clausi plures famę,quam ferro interierunt,quęcunque acturus est,qui imperat festinet. Nã vt Xenophon ad milites Cyrum loquentem facit. Optima belli comes est festinatio. Et Alexander in hoc laudatur pręcipue,quod velocitate sua omnium ducum celeritatem antecedebat, peditesque suos instituerat, vt eorum pernicitate equorum velocitatem adęquarent, quocirca cum ab eo vrgeretur Darius.grauiter querebatur, nullum interuallum sibi satis longũ dari aduersus Alexandri alacritatem,qui sępe magnis itineribus noctu,diuque strenue contendebat,vt improuisus hosti superueniret. Agat etiam omnia tacitus,ne minique secretum suum credat. Metelli documento,quem Plutarchus rogãti cuidam amico quid postera die acturus esset, respondisse ait,si tunica hęc secreta mea eloqui posset,exutus quamprimum eam comburerẽ. Et Licinius crassus militi percunctanti quãdo castra mouere institueret, respondit,num veteris ne tubã audias? Iulius autem Cæsar cum aciem transmittere alio destinaret,iter tacitus capiebat,tabellasque signatas alicui dabat, vt [illegible] procinctus locum certũ vniuersi peterent, & nonnunquam scrip[illegible] intereundum spargi iubebat,in quibus Tesseram insequentibus militibus dabat,vt scirent quid facto opus esset. Nihil prȩterea in hoste despiciat. nam sicut magni est animi non timere,sic summi consilij omnia cauere,quę in rebus nostris obesse possunt. Et sicut optimi medici est, nihil quod nociturum scit in corpore ęgroto relinquere, sic boni imperatoris, quicquid imperio obstat,remouere. Parua enim scintilla contempta magnũ aliquando incendiũ excitat,vt in prouerbio dicitur. Pro oraculo habenda est M.catonis setentia, quam scripsit in libro de re militari. Alijs in rebus errata postmodum corrigi posse,in bello autem delicta emendationem non accipere,quippe cum pœna ipsa e vestigio errorem sequatur,præsto enim est ignauiæ,aut imperitię vltor,qui nunquam delinquenti hosti indulget. Quod si plures cum imperio sunt,ille pręferendus est,qui virtute, & scientia rei militaris pręstat,vt fecit, Minutius Fabij Maximi collega contra hannibalem,qui postquam experiẽtia sensit, Fabium plurimum pręstare,cõuersus ad milites suos. Hesiodi versus hanc sententiam occupauit, vt scribit Liuius. Sæpe ego audiui eum esse virum,qui ipse consulat,quid in rem sit,secundum eum, qui bene mouenti obediat,qui nec ipse consulere,nec alteri parere scit,eum externi ingenij esse. Nobis quoniam prima ingenij negata sors est. Secundam,& mediam teneamus,& dum imperare discimus,parere prudẽti animum deducamus. Castraque cũ Fabio iungamus huiusmodi pręceptis si auscultare voluisset C. Therentius Varro homo nouus, & militaris disciplinę omnino expers L. Paulo Aemylio collegę viro fortissimo fasces submisisset. Nec temeritate sua Cãnensis cladis omnium infœlicissimę author fuisset. Ex qua quidẽ illud malorum ventum est a Romano populo, vinceretur,si vincere sciuisset hanni-

Alexandri velocitas.

Metelli respõsum.

Cęsaris versutia.

Catonis sententia.

C. Terentius Varro.

bal. Tantus enim terror, tantaque mœsticia animos incesserat,vt patriæ oc casum cũ suo vitio in ea dies omes expectarẽt,sed imbre,& ingẽtibus procel lis amœnibus vrbis rex pulsus persuaderi a suis sibi permisit, vt in oppidis hybernarẽt, qua exre id eidem vsu venit, quod non diu post Marcellus ad milites dicebat. Capuam hannibali Cannas fuisse, ibi virtutem bellicam ibi militarem disciplinam, ibi præteriti temporis famen, ibi spem futuri ex

Militę pręcepta duo optia

tinctam. ¶Duo denique præcepta sunt,quæ rem omnem militarem in se habere videntur, vt pauci sint,qui opptime imperent, & hi per omnes militare gradus ascenderint,vt parendo imperare didicerint, reliqui autem omnes libenter obsequantur. Hęc quibus aderũt nunquã deesse poterit,quin aut victoriam,aut honestam pacẽ consequãtur,quibus vero aberunt, nihil virium satis erit, & in manifestam mortem cæco impetu beluarum more ferentur. Clementia in subiectos maxime imperatores, ac duces commendat, eorumque res gestas illustriores facit. Cicero affirmat omnes recipiendos esse,quorum positis armis murum aries percusserit, & Cæsar dicere solebat,nihil sibi gratius esse,quam simplicibus parcere,nec omittenda est hęc virtus in eos qui victi sunt. Nam clades, libido, crudelitas & omne inhumanæ superbiæ exemplum,in miseros semper detestandum,atque obhorrendum fuit. Maximam consecutus est laudem M.Marcellus,qui antequam Syracusas vrbem opulentissimam prędę pro contione militibus edixisset,fleuit, edictoque cauit, ne quis corpus liberum violaret, curamque sepulturę interempti archimedis diligentissime habuit,affectis propinquis præsidio,multisque honoribus honestatis,eius vrbis prędę tantum fuisse Liuius refert,quantũ vix capta Carthagine tunc fuisset,cum qua æquis viribus certabatur.

¶SCRIBENDAE MILITIAE RATIO, de ætate,forma & indole Tyronum,& de ludicris armorum certaminibus.

¶Titulus Quartus.

SCRIBENDAE Militię munus consulibus superius tradidi. Aequum nanque videtur esse, vt quisque eorum delectum habeat,quibus imperat. Libaui etiam eo loci nonnulla præcepta pro temporis ratione,nunc res admonet vt reliqua absoluam,& cõsummato prope operi finem pręscribã. Et hoc in primis pręcipiendum cẽseo,longe pluris faciendum esse eruditam,exercitatemque paucitatẽ,faciliusque victoria potiri,quam indoctam belli expertem multitudinem,quæ cędi exposita est, minima quæque formidat & fugam citius quã gloriam meditatur. Be-

Tyronẽ quęrat qui veterũ non habet

ne igitur præcipitur, Tyronem quærat, qui veteranum non habet. Alexander mortuo Philippo patre,cum quadraginta milibus armatorum, quos ei reliquit optime eruditos,atque assuefactos rei bellicę, varias, innumerabilesque hostium copias superauit,& cõplures orbis terrarum prouincias subegit.

Roma.gesta,

Quid de Romanis dicemus? qui modicis orti principijs,sola virtute,& militari di-

militari disciplina vniuersum terrarum orbem vicerunt. Nonne admirandum est pastorum, conuenarũque populum Italiã regionũ omniũ potentissimam inuasisse? Germanos, Galliamque omnẽ spreta corporum proceritate, hominũque numero subegisse? Hispanos bellatores ferocissimos domuisse? Aphros dolis, atque opibus exultantes euertisse? Græcorũ artes, ac sapientiã superasse? & demum vniuerso generi humano imperasse? Cum vero cogitabimus animorũ fortitudinem, corporũ exercitationẽ, & sciẽtiam Rei bellicæ plane fatebimur genera, pertinacemque virtutem omnia superare. In delectu militię ætas prius spectanda est, quę tenera esse debet. Facilius enim pueri ediscunt, quæ vsui sunt, molliusque assuescunt rebus difficillioribus, nondũ obduratis membris, & ad perfectum cremẽtum adultis, quocirca aptius equo sedent, leuius habenas tractant, quam vbi ob stipo corpore callum pene omnibus membris obduxerunt. Præterea alacritas desiliendi, velocitas currendi, celeritas iaciendi, facilior est corpori nondum pleno, ac perfecto, quam omni ex parte absoluto. Plato vigesimo ætatis anno legendos adolescentes ad militiam cẽsuit. Seruius autem Tullius Romanorum rex decimo septimo, quo tempore eos iuuenes appellauit, quod Remp. adiuuent. Alij primum pubertatis annum optimum delectui esse scribunt. Noui vero milites, qui vltra trigesimũ annum scribuntur, raro vtiles sunt, & cum arma tractant (quoniã inepte id agunt) ludibrio habentur, sępeque veteri prouerbio incessuntur. Clitellę bobus aptantur, quasi non suo onere pręmuntur. Satius igitur erit eos ad quascunque norint artes dimittere, quam sacramento inutiliter adigere, nisi in magna necessitate, in qua legimus sontes e custodia dimissos, & cum seruitijs etiã descriptos, vt secundo punico bello, cũ M. Iunius dictator dixit, qui capitalem fraudẽ ausi, quique pecunia iudicati in vinculis essent, qui eorũ apud se milites fierent, eos noxa, pecuniaque exolui iussurũ. ¶ Forma, habitudo, valitudoque corporis imprimis spectanda est. Celsus Cornelius habilissimum corpus quadratum esse scribit, & latitudinis, longitudinisque mediocritatem laudat, quippe cum proceritas (vt in iuuenta decora est) sic matura senectute conficitur. Statura autẽ quę ad mediocritatẽ tendit, firmior est, & magis diuturna. Sic aliis ex parte gracile corpus infirmum habetur. Obesum autem hebes. Scio tamen plærosque proceritatem militum probare. Exẽplo etiam Romanorum, qui inter alacres equites, & in primis legionum cohortibus nõ nisi eos, qui senis pedibus extarẽt, aut paulo minores militare permittebant. Nec me latet Alexandrum, eiusque exercitũ præ corporum paruitate primo illusos a Scythis fuisse, quorum neminem adeo humilem fuisse refert Curtius, vt humeri eius non possent Macedonis cuiusque militis verticem adæquare, sed paulopost didicerunt virtutẽ, non proceritatem in hoste dimetienda esse. Accidit enim nonnunquam, vt homines pusillæ staturæ optimi bellatores sint, vt Tydeus fuit, quem Musarum præconio paruũ, sed pugnacissimum fuisse accepimus. Proceritas illa heroum fabulosa mihi esse videtur, nec animum inducere possum, vt vera esse credam quæ Philostratus scribit quãquam domesticũ testem inducit. Ait enim villicus eius. Referebat mihi auus se vidisse aiacis sepulchrum, a maris fluctibus dirutũ, in quo ossa erant, quæ vndecim cubitorum hominem extitisse ostenderent. Adrianumque imperatorem (cum troia iter faceret) sepulchrum instaurasse, ossaque condi-

Iuuenes vnde dicti.

Clitellę bobus aptantur.

Corporis habitudo spectãda in milite.

Tydeus ingenio pugnax corpore paruus erat.

que condidisse,& monumentis Aiacis rursus inscripsisse. Veritatem quoque mihi transcendere videtur Orestis corpus,a Lacedæmonijs in Nemea inuẽtum,quod cubitorum septem fuisse scribitur.Idcirco hæc quasi nimis vetera dimittamus. Habenda igitur ratio erit non proceritatis,sed virium,membrorum tamen conformatio,& figura multa roboris indicia pręstare possunt.

Orestis magnitudo.

Sit imprimis adolescens facie liberali,recto corpore,obstipa ac tereti ceruice, oculis vigilantibus, lata fronte,lato pectore, latisque humeris, vt simulachrum,martis veteres pingebant.Lacertorum toris vigeat,vt statuas Herculis cernimus, sit firmissimis digitorum articulis. Vnde quibusdam in laude fuisse legimus,quod ictu nudi digiti malũ transegerint.Sit longis,plenisque brachis,firmis cubitis,modico ventre,pleniore coxa,exili potius quam tereti sura,obducto pede.Commendat militem, ac ducem dignitas formæ, & aspectus ille truculentior. Audi Pacuuium Capuanum,cum Anilium filium supremum. Hannibali ensem stringere inter epulas cupientem dehortatur, apud Silium Italicum,libro vndecimo.

Adolescẽtis descriptio.

Tu ne illum,quem non acies,nec mœnia,& vrbes
Ferre vallent,cum frons propior,lumenque corusco
Igne micat,tu ne illa viri,quæ vertice fundit.
Flumina pertuleris si viso intorserit ense,
Diram qua vertit per campos agmina vocem?

¶Et C.Marius Gallum percussorem in se missum,quamuis in custodia esset,horrore vultus perterruit M. Antonij aspectum summopere laudarunt, eumque similem Herculis simulachris fuisse dixerunt, adeoque maiestatẽ quandam pręse ferebat, vt cum in coronam principum accederet nonnulli dicerent eius genium,aliorum genios longe obscuriores reddere.Imperatoria forma præter cæteros fuisse dicitur Iphicrates Atheniensis, adeo vt ex aspectu solum cuicũque admirationem inijceret.Artaxerxes quoque cognomento Macrochyr, quod alteram manum longiorem haberet,pręcipuam habuit laudem amplissimæ pulcherrimęque corporis formæ, quam viribus,& virtute bellica honestauit. Obfuit plurimum Agesilao Lacedæmonio exigui corporis informitas,& quod pede altero claudicaret.Nam cum esset omni virtute,ac militari gloria illustratus,sæpe ab his, qui eũ non nouerant, pre deformitate contemptui habitus est.Oris laudatio nonnunquã ex diuersa facie oritur,vt in geminorum imaginibus cernimus. Pollux enim placidus,ac mitis esse videtur.Castor autem durior, asperiorque, vterque tamen eorum laudem suam meruit,vt eo quo esset aspectu, summus omnium haberetur. Achilles diuina,& admirabili maiestate,cum grata quadam proteruitatis facie laudabatur. Antilochũ autem Nestoris filium,qui fere eius æqualis fuit, iocunda,& mansueta species commendabat, Nereum vero venustas.Vnde Horatius eum similem facit Ganymedi cum ait. Qualis autẽ Nereus fuit, aut aquosa raptus ab Ida.In delectu habẽdo cogitandũ etiã erit, qua regione orti,educatique sint,qui nomen militię dedere, quãuis enim in singulis,quibusque locis,ignaui,& strenui nascantur, cœli tamen aspectus ad animum,ac vires plurimum confert,& septentrionalis plaga melior est,quam orientalis, omnis vero temperata optima,vt superius libro septimo dictum est. Vtilior ex agris miles legitur,quam ex vrbibus,vt veteres omnes sentiunt,qui de re militari

Cimber marij vultu perterritus.

Castor & Pollux.

militari scripserunt, nec ab re rustica illa pubes obdurata solibus, pulueris pluuię niuisque patiens cibario pane, agrestibus, siluestribusque baccis contenta, longe facilius sub dio pernoctat, pluuias, imbresque perfer, ac per campos lubricos, & illuuie inequitabiles, nudo etiã pede discurrit quam vmbratilis iuuentus, quę vrbanis blandicijs illecta, vix somnum nisi moli strato, & culcitra plumea, longoque accersitum silentio capere potest, & caloris, frigorisque impatiens, parum stomacho valet, nunquam esurit, nisi ciuilium epularum nidorẽ senserit, cibique pulpamentum semper quęrit. Nec æquo animo domesticis blandicijs caret. Præterea natura ipsa generi humano hoc pręscribit, vt vulnera, ac mortem minus ille timeat, qui minus deliciarum nouit in vita, Lacedæmonij magnam laudem in re militari meruerunt, Et si eorum vitam quærimus inuenimus eos ad robustam vsque ætatem in agris, ac venationibus versatos, & omnem eorum victum duriorem fuisse. Romani veteres militię curam & rei rusticę vnam eandemque esse existimabant, vt ijsdem pacis tempore rusticarentur, qui in bello militarent. Vnde Q. Cincinatus ab aratro vocatus ad dictaturam venit, & rursus victor, fascibus depositis, ad boues, atque aggellum redijt. Sic & Fabricius Pyrrho finibus Italię pulso, & M. Curius cognomento dentatus Sabinis victis ad excolendos agros redierunt. C. quoque Marius diu post rusticanus imperator fuit, is tamen septies consul, multisque magnis victorijs illustratus est, & adeo laboribus obdurauerat, vt cum varicosus factus esset, ita medico intrepidus, crus secundum præbuit, ac si lignum fabro dolandum tradidisset. Et Sertorius strenuam militiam gessit, natus, educatusque in agro Sabino, oppidoque Nursiæ. hic cum in prælio fortiter dimicans luscus factus esset, Philippo, Antigono, hannibali, qui altero oculo caruerunt, & bellacissimi duces habiti sunt, quartus connumeratus est. Hoc tandem concludendum est. Duriores artes robustiores milites reddere. Molliores autem virtutem omnem eneruare. Nec expectandum erit, vt canes, qui ex ganeis, popinisque exeunt, pardum, aut leonẽ assequãtur, sed vt ad patinas quãprimũ redeant, vt in vrbibus aũt, ac delicijs nati, vt primũ nomina militiæ dederunt, laboribus obdureãt, vallum, & onera ferant. Fossam ducant, castra muniant, & alia militaria opera non contẽnant. Non detrectent certamina cum ęqualibus, sed magnum Pompeiũ imitentur, qui adolescens semper cum alacribus saltu, cum velocibus cursu, cum validis vecte, ac sude certabat. Optima est enim venationis exercitatio, quæ a rusticis, militaribusque laboribus non multum abest. Xenophon cum Cyri militiam sequi destinaret, equorum, venationisque disciplinam prius summo studio assecutus est, asserens inutilem esse militem qui in illis non magnopere versatus esset, Romani iuuenesne vmbra, & ocio delitescerent, neve delicijs fluerent. Campum Martium instituerunt, in quo Ludicra armorum certamina, non modo ad gladiatoris spectaculum, verum ad militum vsum celebrantur. aderantque militum præceptores, qui ex publico duplici annona donabãtur, vt diligẽtius allecti pręmio docerẽt. Et sicut Mangones, & Lanistę gladiatoria edocebant, sic donati militaribus donis bellicã disciplinam, senatorum etiã iudicio adhibito, ne quo virtutis studio iuuenes fraudaretur. Exercebant igitur multis modis, vt in superioribus docuimus, cum de corporis exercitatione diximus. Sed optima armorum exercitatio ad palum

Campus martius.

habita est

Militię exercitandæ mos antiquus, & optimus.
Pali exercitatio, ex vegetij lib. primo.

habita est, in qua singulorum certaminis similitudo edebatur. Nam singulis militibus Pali terræ infigebantur, extabantque pedibus sex contra illum, tanquam in aduersarium assultabat Tyro. Scutum vimineum maioris duplo ponderis quam verum scutum erat, sinistra tenebat, Altera autem clauã, quę itidem altero tanto ense grauior habebatur, vt cum ad veram pugnã accederet, dimidiato pondere alacrius prosiliret. In palum tanquam in hostem magno impetu, omnique bellandi arte ferebatur, & nunc toto corpore insurgebat, quasi caput, aut faciem peteret. Nunc autem tectus clypeo, & proiecta hasta poplitibus desidebat, vt fortius hostis impetum excipere videretur. Quo inuento laudatur Cabrias Atheniẽsis. nam cum thebanis auxilio missus esset, nec possent milites impetum Lacedæmoniorum, qui Agesilao duce pugnabãt ferre, iamque mercenarij omnes fusi, fugatique essent, iussit reliquos loco stare, & obnoxio genu, scuto impetum hostium ferre docuit, quod cum videret Agesilaus, signo tuba receptui dato, suos iam incurrentes reuocauit, nec amplius progredi ausus est, quodquidem omnis grecia admirata est, & eo statu Athenienses pro foro statuam Chabreę decreuerunt, quo exẽplo Athletę victores statuas sibi deiceps cõstitui curabant. Sed ad palum redeo, nunc lateribus, nunc cruribus minitabatur. Sedebat nonnunquam, assultabat, insultabat simulando, dissimulandoque omni arte vtebatur, in quo pręcipue hoc seruabatur, vt ita vulnus inferret, ne qua corporis parte pateret ad plagã, in armorum enim ratione præstantior semper cauendi, quam ictum inferendi cura fuit. Punctim potius quam cæsim ferire discebant. Hostis quidem cõfodiendus interimendusque est, non vulnerandus. Puncta enim paululum adacta hominem perimunt. Nunc tecto corpore infertur priusque aduersariũ ferit, quam eum suspicari possit. Cæsum autem dextrum brachium, ac latus nudum exhibet, & corpus obluctanti aduersario obnoxium facit, faciliusque eum quisque decutere, aut cauere potest, cum manifeste immineat, torquebãt etiam in palum magnis viribus hastilia grauiora, destinato optime ictu, & nonnunquam etiam arcu in illum sagittas dirigebant. Vsus pali adeo communis erat omnibus apud Romanos, vt non modo, ad eum exercerentur viri omnes, sed nonnullæ fœminæ Spartanarum more, quę Lycurgi legibus etiam in palestra luctabantur. Quarum nõ sine indignatione meminit Iuuenalis satyra sexta, cum ait. Quis non vidit vulnera pali. Quem cauat assiduis sudibus scutoque lacessit, Et paulopost addit. Aspice quo fremitu monstratos perferat ictus, quanto galeæ curuetur pondere, quãta Poplitibus sedeat, illud indignationis est. Quem præstare potest mulier galeata pudorem. Quę fugit a sexu. Fessi deinde his exercitationibus mergebantur in Tyberim non modo vt sudorem, ac puluerem abluerent, sed vt natandi vsum discerent, ad cõplures necessarios militiæ casus. Idque nonnulli armis onusti faciebant. Vnde illud Silij lib. viij. de indole Scipionis, vndosum frangere eando indutus thoraca vadum. Compluribus alijs laboribus insuescebant Romani iuuenes, vt vtiles fierent rei bellicę, & præter omnium gentium milites laboriosissimi habebantur. nam vallum indefesse ferebant, & dimidiata mensis cibaria, vt ait Cicero. Scutum autem, & arma longo vsu quasi pro membris corporis habebat, celeritateque gradiendi hostes semper peruertebant, quod quidem Mantuani versus indicant.

Non satis

Non secus ac patrijs acer Romanus in armis
Iniusto sub fasce viam cum carpit, & hostem
Ante expectatum positis stat in agmine castris.

¶Longum esset omnes militares exercitationes referre, & earum rationes recensere, pręceptaque dare, quibus artibus imbuendi sunt Tyrones, quo gestu nitantur, dum tela venientia deflectunt, & quo dum plagam prudenter, & audacter inferunt, & quomodo numeros in armorum ratione implere debeant, quomodo scutum tractent, sudes figant, ordinem seruent, locum tueantur, quae omnia potius eius esse videntur, qui de re militari scribit, quam eius qui de ciuili societate, quocirca multa consulto praetereunda esse duxi, ne in possessionem alienam furtim obrepere videar. Id tamen concludendum cēseo complures ex iuuenibus nostris bellica disciplina erudiendos esse, tum vt Remp. tueantur omni tempore, tum ne in bellorum difficultate omnia peregrino, ac venali militi credere cogamur.

¶QVA AETATE MILITIAE praeficiendi sunt milites.

¶Titulus Quintus.

PLATO Ante trigesimum aetatis annum nemīnem militiae praeficiendum statuit, etiam si spectatę virtutis esset, & aliqua militari gloria illustratus. Hanc aetatem legitimam etiam bellicis muneribus arbitrati sunt Athenienses. Tametsi huic legi aliquando derogauerint, & praecipue in alcibiade, qui adeo gratus populo in adolescentia fuit, vt omnium ciuium oculos, quoties in publicum prodiret, in se vnū conuerteret, nemoque ei par Athenis existimaretur. Is ante aetatem bello Syracusano pręfectus est, cui tamen duo longe maiores natu collegae, dati sunt Nitias, & Lamacus, vt tutius Reip. consulerent. Idem etiā placuit Romanis, nec ab hoc praescripto discesserunt, nisi in maxima Reip. calamitate, post varias, multiplicesque hannibalis victorias, cum iam vrbi immineret, ciuesque omnes in magna desperatione essent, Scipionem iuuenem admodum delegerunt, quem cum exercitu carthaginem mitterent, vt pressi domesticis malis ab italia hannibalem reuocarent. Octauius quoque duo devigin natus annos imperator designatus est, Cicerone id populo Romano suadente. verum cum deinde rem gereret minus ex sententia, ingemuit Cicero, & pertesus consilij sui, epistolam scripsit, in qua se nunquam sapientem exclamat, & Remp. a se deceptam fatetur. Sed longe tutius veteranis militibus exercitus creditur, iuuenibus nequaquam, quorum consilia illa prima ferociora sunt, minusque incerta casuum reputant, cum fortuna nūnquam eos deceperit. Senes autem quieto animo multa praeuident, & fortunae aditus consilio praecludunt, & vbi fortibus viris esse opus est, faciunt id quidem non tam libenter, quam necessario, maluntque in prelio potius, quam in fuga mortē oppetere. Dų vero illae virtutes (quas in Themistocle summis laudibus effert

Nitias
Lamacus

Scipio.

Octauius augustus
Cicero.

Nestor.

Alexander maturę ætatis viros sequutus est.

Thucydides) non nisi post longam experientiã in ducibus esse possunt, vt de instantibus verissime iudicent, & de futuris calidissime coniiciant. Nestor Nelei filius maximus natu græcorum omnium, qui contra Troianos militauerunt, quanta virtute, quanta sapientia, quantaque eloquentia ab Homero, & aliis qui de bello troiano scripserunt fuisse dicitur. Sic & Philoctetes, qui sexagenarius troiam venit, plęrosque iuuenes virtute, & consilio superauit, adeo vt ex eius sagittis fatum troianum non parua ex parte penderet. Doctus enim ab Hercule, sagittarius optimus euasit meruitque sagittarũ ab eo heres institui. Hanc sententiam secutus est Alexander Macedo annum vnum, & vigesimum agens. Philippum patrem amisit, & vt non tam imperij, quam glorię successor esset, cum paternum exercitum heres accipisset, non æquales suos, cum quibus educatus fuerat, aliosve primę ætatis, ac roboris iuuenes, sed veteranos elegit, & plęrosque etiam meritę militię, qui cum patre dudum militauerant, vt non tam milites, quam militię magistri lecti viderentur. Ordines autem non nisi sexagenarius permisit, vt principia intuentes, non castrorum magistratus, sed antiquę alicuius Reip. senatum esse putarent, quęquidẽ res effecit, vt victor semper euaserit, & cum parua admodum manu sexcenta Persarum milia superauerit, & nisi morte pręuentus fuisset, vniuersarum terrarum orbem subegisset. Atqui si recte iudicare volumus non modo consules, sed deinceps omnes, qui cum imperio sunt, aliisque imperant, grauitatẽ consilij, & magnam rerum experientiam habere debẽt. Nam (vt Romanis nominibus vtar) Legati in bello nonne imperatoris vicem subeunt? omnibus pręscribunt quid facto opus sit, vadimonia constituunt, & cum expedit iusticiam indicunt, aliaque omnia agunt quę ad summum quemque ducem spectant, sic tribunus militum, qui primę legioni præest, vir fortissimus esse debet, & virtute, atque omni militari arte optime institutus. Præfecti quoque singularum legionum, qui tot viros dicto audientes habent, tum suo munere grauissimi esse debent, tum quod absente legato eius vices gerunt. Pręfectus pręterea ad quem castrorum positio pertinet, peritissimus omnium sit opus est, longa, probataque militia spectatus, loci enim Genium diligenter speculari debet, vt optimã partem eligat, in qua tutissima sint castra, ne mons immineat ex quo facile ab hostibus milites nostri exturbari possint, neve a flumine inundari, ac mergi, seu animis vicina silua incẽdio deleri, quod Crasso bello sociali contigit, qui eiusmodi incuria cum omnibus prope copiis, subito igne ab hoste supposito crematus est. Sic etiam Camillus incendio proximę siluę volscorum castra deleuit. Pręterea cogitet, vt lignorum, pabuli, aquęque copia suppetat, facilis sit egressus in subiectos agros, tutissimusque reditus in castra. Nec longa experientia carere debet fabrorum pręfectus, cui pręcipua cura incumbit, ne quid exercitui desit, quod ad expugnandum, repugnãdumque pertineat. Hic lignarios, Ferrarios, Carpentarios, Tignarios, Sementariosque fabros paratos habere debet, ad machinas, turresque ligneas & ad arietes onagros, balistas, cęteraque tormentorum genera. Denique concludendum est maiores natu reliquis in exercitu pręficiẽdos esse, iuuenes autem aliis honoribus honestandos, & pręcipue his, qui plus gloriæ habeant vbi res bene successerit, quam periculi, si fortuna eos fraudarit.

¶ De præmiis,

DE PRAEMIIS, AC MVNERIBVS MILITARIBVS.

Titulus Sextus.

PRAEMIVM, ET POENAM duo quasi numina statuenda esse in Repub. in superioribus diximus, Idque in re militari censendum est. Neque enim satis erit pœne formidine milites dicto audientes habere, nisi glorię, pręmijque spes calcaria fortitudini adhibeat, & virtutis studium ea vltro singulis præscribat, quæ neque duces, neque imperatores edocere possunt. Maximus quidem animi affectus est spes, & ad ea nonnunquam impellit, quę præter humanas vires esse videntur, Nullaque ratione suaderi possent. Hac opinione ductus Simonides poeta hunc affectum, quem alij omnium dulcissimum esse dicunt, Tyrannum honorum appellauit, vt qui inuitos sæpenumero trahat, & torpentes foueat, oscitantesque expergefaciat. Prodest castigata segnities, adiuuat laudata virtus, sed laudes, gloriæque pręmia longe magis militum animos excitant, hinc munera in Repub. & coronæ milites a veteribus expositę sunt, quarum actorem nonnulli vulcanum, qui apud Aegyptios regnauit, fuisse perhibent. Nam cum bellum gereret fortitudine præstantes milites corona, quam ex auro, & gemmis indicis fecerat, alliciebat, hanc coronam suasu veneri Baccho dono datam dicunt, cum ab inferis dionem matrem incolumen reduxisset. Alij Bacchum a venere in nuptijs Ariadnes dono accipisse asserunt, eamque conditionem fuisse stupri, vt ad æternā bacchi memoriā inter sydera, pone Ariadnes astrum luceret, vt appareat fortibus viris coronam virtutis pręmiū esse. Athenienses (vt fabulas omittamus) hoc inuento gloriātur, vt qui primi oleagina corona bene de Rep. meritos ciues, & fortes imperatores, ac duces decorauerint, quāquidem ex olea ad honorē Palladis, virtutis, ac sapientiæ deę fieri voluerunt. Ea coronatus dicitur Thrasibulus, qui patriam a Tyrannis liberauit, quem fide, constantia, & animi magnitudine nemo Atheniensium vnquā vicit, duxitque satis pro meritis suis in patriam Oleaginem coronā esse, cum magna munera, & patriæ prope imperium ei deberetur. Romani complures militares coronas instituerunt, & imprimis triumphales. Laureasque, quas deinde malo vsu ex auro a populis principibusque imperatoribus dato effecerunt, aurumque coronarium appellarunt. Secundum munus fuit Oualis corona, qua donabantur imperatores, qui non triumphantes, sed ouantes in vrbem reuertebātur. Hęc myrtea erat in honorem veneris. Fuit & alia quam obsidionalem appellarunt, quam hi, qui liberati obsidione fuerant, ei duci dabant, qui illos liberauerat. Hæc graminea fuit facta eo loci, quo obsidio facta fuerat. Ciuica quoque corona inter nobilissimas habita est, quam ciuis ciui a quo seruatus in prælio fuerat, salutis vitæque testem dono dabat, huius meminit Cicero cum ait. At etiam egregij milites faciūt inuiti, vt coronam dent ciuicam, & se ab aliquo seruatos esse fateantur. nam quod turpe sit protectum in acie manibus hostium eripi.

Corona oleagina.

Coronę militares ex Au. Gel. c. vj. li. v

Oualis myrtea.

Obsidionalis graminea.

Ciuica quernea.

Nam id accidere nisi forti viro, & cominus pugnanti non potest. Sed onus beneficij reformidant, quod permagnũ est alieno debere, idem quod parenti. Ea fuit quernea ex Martis honore, vt quidam volunt, vel quoniam cibus, victusque antiquissimus ex glande fuit, vnde deficiente quercu, iligna fiebat, cum secundam glandem ferat Ilex. Muralis corona etiam nobilitate clara, est quam imperator donabat ei, qui primus hostium muros inuaserat. Idcirco quasi muri, Pinnis insignata erat, sicut Castrẽsis, quę insigne valli habuit, qua coronabatur qui primus in hostiũ castra pugnans introierat. Sic & Naualis rostris nauiũ ornata, quę maritimo prælio donabatur militi, qui primus in hostium nauium vi trãsilijsset. Multis alijs muneribus eos afficiebãt Romani, qui fortiter pro rep. pugnauerant, ne virtutis pręmia deessent, sed gloria allicerentur, qui fortitudinis exempla ostenderent. Nam Torques, Anuli, bullę, Armilę dona fuerunt militaria. Et optio etiam vxoris inter quasque pulcherrimas virgines præmium virtutis, apud nonnullas gentes aliquãdo fuit, vt apud Tapyros qui inter derbicas, & hircanos habitant, quorum fortissimus quisque patrio instituto quancunque vult ducit vxorem. Pedestres vero, equestresque statuę clarissimorum artificũ manufactę, quid aliud quam militum gloriam ostendunt? Sic trophæa, & archus triumphales imperatorum, ac ducum, in quibus non modo inscriptiones, & nomina illorum gesta immortalitati commendant, verum elegantissimæ sculpturæ pugnarum faciem indicant, & posteros emulationis studio incendunt. Antiquissimum victorię monumentum Obeliscus fuit apud Aegyptios (vt Amianus Marcellinus scribit) lapis quam maximus specie quadrata, consurgens in excelsam altitudinem instar radius sensim decrescens in angustum verticem, elatusque a basi, æreisque talis quatuor quasi pedibus ad angulorum perpendiculum, in eo incisæ erant innumeræ volucrum, ferarumque formę, velut notæ historiam indicantes, non enim adhuc literę inuentæ fuerant, quibus mẽtis humanę sensus facile exprimerentur, sed singulę animalium figurę singula verba, singulasve sententias significabant, quibus perpetuę memorię posteeis seculis imperatorum laudes mandaretur. Fuerunt etiam Thebis obelesci, in quibus regum nomina inscripta erant, & præclara eorum domi, militieque gesta ex illis declarabantur, non modo ex ambitioso portarũ numero Thebas fuisse præclaras, verum etiam ex imperio, quodquidem vsque in Scythiam, & Bactrianã, & Indiam, & Ioniam propagauerant, vt Strabo cretensis passim refert. Diodorus tamen siculus libro primo antiquissimum trophęum fuisse putat Columnã in libya erectã ab Hercule Aegyptio in memoriã belli gygantei, principio quasi humani generis, priusquam ferrũ, & vestimenta inuenta essent. Vnde heros ille clauam gestabat, & leonis pellę tegebatur, fuerunt etiam imperatores, qui ob memoriam magnę alicuius victorię vrbes condiderunt, vt Octauius Augustus, qui ante ostium Ambrachij sinus vbi nauali pręlio M. Anthonium, & Cleopatram ægypti reginam vicit, vrbem statuit, quã a victoria Nicopolim appellauit, & actio Apollini templum pręclari operis ędificauit, ludosque consecrauit, quę actia dicebantur. Nec solum viuos homines, qui res egregias in bello gesserant præmijs, & honoribus afficiebant veteres, verum illos, qui fortiter occubuerant in numina relatos esse opinabantur, eisque locum in cœlo dari putabant, in quo

Muralis aurea.

Naualis aurea.

Hieroglyphicæ notæ.

Nicopolis epiri vrbs. Actiaquiquẽnales ludi.

cum

cum dijs æuo perpetuo fruerentur. Hac opinione ductus Demosthenes sępenumero iurat in orationibus suis per interfectos Marathone, & salmine, quasi indigetes illos, aut deos esse omnino arbitraretur. Publicum pręterea sepulchrum illis constituebant, quod Polyandrion græci appellant, & nominibus titulisque clarissimis inscribebant, vt perpetuę memorię viri fortes commēdarētur, quale fuit apud Thermopylarum angustias, in quo omnes, qui cum Leonida pro salute gręcię ceciderunt, sepulti sunt, & quinque colūnæ versibus sepultæ illorum virtutes posteris indicabāt. Tale etiam extitit apud marathonem vicum, vbi milciades Persarum copias superauit. Simile monumentum erat apud Plateas, quo loci Mardonium ducem cum trecentis Persarum militibus, Gręcorum copię deleuerunt. Simile etiam apud cheroneā, vbi Philippus macedo magno prælio victis Atheniēsibus Bœotijs, & Corynthijs græciam subegit. Simile etiam apud Leuctras, vbi Thebanus Epaminūdas Lacedæmonios superauit, quos deinde apud Mantineā vicit, & ipse in eo pręlio occubuit. Romani gentium victores hostium fugam trophęis signabant, & pro tempore truncis arborum fugientium exuuias & reliqua arma suspendebant. Deinde quam maximas columnas turrium instar erigebant, in quibus & sculpturis, & literis summam, faciemque hystoriæ adnotabant, vt testimonium virtutis perpetuo seruarent. Q. Fabius Aemylianus trophæum candido marmore statuit ad Comenum mōtem, vbi Isar & Rhodanus in vnum alueum concurrunt, eo nanque loci cum triginta militibus Romanorum militum, ducenta gallorum milia profligauit. Eius inuentum nonnulli liberi primis (quem Dionysium appellant) fuisse perhibent hunc enim omnium primum triumphasse dicunt, cum vniuersam Indiā superasset, eiusque currū Tygres, ac lynces traxisse fabulantur, & cerimoniales operationes (quæ origa dicuntur) longo ordine pręijsse. nam suis locis dispositi erant, Sileni, Satyri, Fauni, Tityri, Bacchæ, Lenæ, Thyæ, Mimallones, & Nymphę ac musę omnes coreas ducerent, carminaque varijs modulis in honorem Bacchi concinerent, nituntur que etiam hoc ostendere a triumphi nomine, græcę enim Triambos dicitur, quod alij dictum putant a poetico furore quem Triasin vocant, & iambo poetico pede, iambicis enim versibus in triumphantē Cacchum cauillabantur milites, qui currum sequebantur, Alij deducunt hoc nomen a faculneis, frondibus, quę Gręcę tria vocantur, & iambo. Ficcus enim libero patri dedicata est cuius folijs ante oscillorum ac personarum vsum omnes, qui in triumphantem conuitiabantur faciem (ne internoscerentur) velabant, quo liberius iambicis cauillis vti possent. Ex hac consuetudine græci iambizen dicunt, quod cauillari, & cōuitiari significat. His opinionibus constat triumphi nomen Græcam habere originem, cuius rei Varro, & nonnulli grammaticorum adstipulatores sunt, & nisi vsus præualuit, T, aspirationem habere debet. Suetonius tamen tranquillus triumphū latinam dictionem esse sentit, dicique putat a tripertito honorantiū iudicio Exercitus, Senatus, & populi, quod si ita esset T, omnino aspiratione careret. Latini etiam T, non aspirant in suis dictionibus, Romani triumphandi morem a Romulo vrbis conditore habuerūt, Huius rei Dionysius Halicarnasseus testis est, ad hanc ferme sententiā, Romulus Ceniensibus victis, primitias offerre, varia sacrificia facere, triumphūque ducere instituit. Vltimus

Sepulchra publica vbi constituta.

Triumphus vnde.

ipse post triumphalem pompā quadriiugo curru vehebatur, purpurea indutus veste & lauro coronatus, equestres pedestresque copias sequebantur, dijs pro victoria gratias agentes primo carmine ducem suū efferebant extempo ralibus versibus, Romani omnes, qui intra moenia remanserant, cum coniugibus, ac liberis, prę victoria gaudentes obuiam prodire vinū pateris libare, & mensas passim ante illustriores sternere, dapibusque, ac ferculis onerare redeuntibus victoribus festinabant. Hunc triumphi ordinem a Romulo institutum crescente imperio consules, imperatoresque populi Romani adeo auxerunt, vt nihil pręstātius, nihil admirabilius dici, aut excogitari possit. Omitto Liuium, Omitto Amianum Marcellinum, & complures alios nostros, qui aliquid de triumpho scripserunt, ne qua suspitio gratiæ, aut adulationis in eis fuisse videatur. Lege Plutarchum hominem Græcum, qui ęmulatione latini nominis ductus, vel vera omnino scripsit, vel extenuat potius, quam auget, quę maiora, aut admirabilia esse cernuntur. Is in vita Aemylij Pauli Macedonicum triumphū trium dierum serię ordinat. Primam quidē diem vix satis fuisse ait tabulis, Colossis signisque transmittendis, quæ ducentis & quinquaginta curribus vehebantur. Secunda die pulcherrima, & ornatissima Macedonum arma multis curribus delata fuisse asserit, Galeas pręterea, scuta thoraces, Ocreas, & cretēses peltas, & Traicias gerras, Pharetras etiam, & equorum frena, & nudos enses, ac Sarissas infixas, quæ minas etiā prę fulgore adeo seruare videbantur, vt sine spectantium metu cerni haud possent. Post hos armorum currus tria virorum milia fuisse ait, qui numismata ferebant argentea, vasis trecentis quinquaginta, vas quodlibet trium talētorum extitisse dicit, & quatuor viros singulū quodque detulisse, alios cōplures suo ordine Crateras argenteos & phialas, & calices ingentes, & præclari operis portasse. Tertia die prima luce tubicines bellicum canentes pręiisse ait, quos & viginti boues auratis cornibus, & vittis sertisque ornati sequebantur. Et pueri aureas, argenteasque patinas facrificij gratia deferebant. Hos sequebantur (vt idem refert) iuuenes plurimi qui tria & octoginta vasa humeris ferebantur eorum numismatum, quorum quodque erat trium talentorū, his succedebat, qui aureā phialam decē talentorū gerebat, quā Aemylius ex lapillis effecerat. Item qui Antigoni, & Seleuci, & Therei, & Persei vasa portabant. Post hęc persei currus, & arma, & diadema, deinde modico interiecto interuallo illius filij ducebantur. Masculi duo & fœmina vna, & cū eis pedagogi, ac ministri manus ad ciues tēdentes mœsti adeo, vt plærisque ciuibus lachrymas excuterent. Ipse autem perseus post filios, & ministros ibat, pulla veste amictis, & crepidas more patrio in pedibus habens ad omnia trepidus, & mente turbatus præ magnitudine malorum. Post eum deferebantur quadringentę aureę coronæ quibus Aemylium virtutis gratia, Græciæ ciuitates donauerant, Aemylius deinde sequebatur ornatissimo curru vectus indutus purpurā auro contextam, lauri ramū dextera gerens, sic quoque milities qui circum currum, Legiones, Cohortes, Manipuli, militesque omnes longo ordine sequebantur, partim Aemylij laudes canentes, partim cauillis & iocis per risum eum (vt moris erat) lacessantes. Hęc pauca (vt breuius potui) ex Plutarcho collegi, quibus facile coniectare possumus triumphi pompam omnium mortalium rerum, quam maximam fuisse apud Romanos.

Plutarchus latinę veritatis ęmulus.

Triumphus Macedonic'.

Cauillandi mos in triumphis

Triumphantium habitus.

Habitus

Habitus triumphantium ex Ethruscorum regum habitu fuit. Nam coronã auream habebant, Sellam eburneam, Sceptrum eburneum, & aquillam desuper. Vnde illud Iuuenalis. Da nunc, & volucrẽ sceptro quę surgit eburno. Tum purpuream tunicam, contextam auro, quam Iouis tunicam idem poeta appellat. Tum amictum purpureum variũ quali amitiebantur Lydi, Persęque reges, vt Dionysius etiam refert. & duodecim fasces duodecimque secures ex ethruscorum regum more. Decernebatur triumphus ex senatuscõsulto, & his solũ, qui vrbes expugnassent aut magnos exercitus profligassẽt. Quinetiam ne parua ex victoria triũphus peteretur, nisi ei cuius ductu quinque hostium milia vno prelio cecidissent, & ne falsus numerus referretur, legem addiderunt, qua indicebatur pœna imperatoribus, qui aut hostium occisorum in prelio, aut amissorum ciuium falsum numerum senatui ausi essent scribere, iurabãtque antequam de triumpho ageretur apud pretores vrbanos de vtroque numero vere ab his senatui esse scriptum. Lex etiam fuit, vt pro aucto solum imperio non pro recuperatis, quę populi Romani fuerant, triũphus decerneretur, idcirco nec fuluio qui amissam Capuam restituit, nec L. opinio qui fragellianos, qui defecerant ad deditionem compulit, aditus fuit ad senatum, vt de triumpho referretur. Missis etiam ad res gerendas sine vllo magistratu triumphus non decernebatur. Ideo nec P. Scipio ob recuperatas, Hispanias nec, M. Marcellus ob captas Siracusas triumphauit. Sed si quando per seditionem extorqueretur extraordinarius triumphus dicebatur quod etiam Liuius sentire videtur in tertio libro Romanarum hystoriarũ his verbis. L. Valerius, & M. Octauius consules de equis, ac Sabinis, quos bello vicerant triumphũ petentes a senatu repulsi sunt. Populus autem referente L. Iulio tribuno plębis triumphum consulibus tum primo decernit Caio Claudio vociferante de Patribus non de hostibus consules triumphare velle, gratiamque pro priuato merito in tribunum, non pro virtute honorem peti nunquam ante de triumpho per populum actum semper estimationem arbitriumque eius honoris penes senatum fuisse. Mutatus deinde est ordo triumphãtium pro voluntate, ambitioneque principum vt Appianus Alexandrinus plęraque refert in triumpho. Cn. Pompeij, quæ pręter consuetudinem sunt aliorum, qui ante eum triumphauerant. Fuit & minor triumphus quem ouationem appellabant, Huius inuentores Romanos fuisse, Dionysius Helicarnasseus refert cum ait superatis Sabinis apud Neretum oppidum maximo prelio senatus redeuntes cum victoria consules triũphis ornauit, Menenum quidem Lautum maiore, Publium vero Posthumium minore. Ouatione quidem tunc primũ (vt ait Licinius) a senatu inuenta. Differt autem Ouatio a Triumpho, quod pedes ingreditur cum exercitu non clangentibus tubis, sed pręcinentibus Tibijs, Laurea tantum corona ornatus vt Dionysius refert, vt Vero A. Gelius cap. vj. libro quinto, & ex Græcis Plutarchus Myrtea. Nam laurea solis triumphantibus debebatur, non vehitur curru non induitur picta veste, neque aureo clauo, neque trabea, neque sceptrum tenet reliqua pene omnia triumphantium habet. Ouationis nomẽ alij putant Gręcam habere originem. Alij a Bacchi nomine dici, quẽ Euan veteres poetæ. Sed alia ratione diligens verborum indagator festus Pompeius dici putat quod ouantes letantes dicantur, ab eo clamore, quem faciunt re-

Triumphus quibus decernebatur.

Triumphorum leges.

Ouatio.

deuntes ex pugna victores milites geminata o, litera. Sunt qui opinantur ouationē dici a sacrificio, ac victima, quæ ex ouibus fiebat. Nam sicut in maiore triumpho cētum boues mactabantur, Sic in minore centum oues, id exemplo Laconum fiebat. Sparta enim quondam centum vrbibus imperabat, cognominabaturque Hecatopolis, singulis nanque annis ad vrbium numero Spartani ciues boues centum immolabant. Et id sacrificium appellabant Hecatomben, quod tamen nomen poetæ latini vsurpant, quodcunque enim sacrificium centenarij numeri Hecatōben appellant. Vnde illud Pindari, Omnia centena faciebant, Sic etiam Satyrus noster, Nec deerunt qui promittant Hecatomben, Nec contrarium huic rei videri debet, quod plutarchus in vita Aemylij pauli, vt diximus, centum & viginti boues ad victimam ductos dixerit. Nec id magnitudini triumphi, aut glorię rerum gestarum tribuendum est, licet Macedonas vicerit, Xersem regem superauerit, Septuaginta Epirotarum vrbium euerterit, ex quibus centum & quinquaginta milia mortalium in seruitutē redegerit, vt auctor est Polybius. Sed veterum sacrorum ritui, Facturi siquidem sacra, vt ex sententia Varronis cerni licet vltra numerum animalium, quæ mactaturi essent, aliud eiusdem generis pręmittebant. Alia submittebāt, ne quid sacrificio deesset, vel fuga pecorum vel quod aliquo alio casu minus idoneum haberetur. Præsto igitur aderat vnde acciperent ne minueretur numerus, piaculumque cōmitteretur, vocabaturque Præcidanea hostia, quę præcedebat, & succidanea. Sic ergo in triumpho Aemylij Pauli iudicandum est centum boues veram victimam fuisse, reliquos autem pręcidaneos, succidaneosque. Hæc de triumpho, & reliquis muneribus satis. Nunc autem tempus admonet, vt huic operi finem imponamus, ne magnitudo voluminis laudē (si quam mereretur) obscuriorem reddat. Solonis enim illius sapientis sententia iamdudum pro oraculo habita est, cum ait, omnibus in rebus videndum esse, ne quid nimis. Nam quamuis suus cuique rei modus adhibendus sit, tamē magis offendit nimium quam parum, qua in re veteres scriptores summopere laudant Apellem, qui & decorum optime seruauit, & pictores illos vehementer peccare dicebat, qui nō sentirent quid esset satis. Atqui Phidias Atheniensis Olympij Iouis simulachrum ex ebore fecit, cuius pulchritudinem omnes mortales admirati sunt, in hoc peccasse deprehenditur, quod dimensionis rationē non recte seruauit. Nam cum sederet simulachrum tantæ magnitudinis erat, vt tectum templi attingere videretur, quod si erigeretur, staretque, tectū omnino deijciendum fuisset. Ne igitur in similem culpam incidamus, hactenus dixisse sufficiat.

Hecatopolis

Hecatombe

Præcidanea hostia.

Succidanea.

Nequid nimis.

Phidias.

FRANCISCI PATRICII SENENSIS
Pontificis Caietani Libri noni & Vltimi,
De Institutione Reip.

F I N I S.

IOANNES SAVIGNEVS Ad Lectores.

ACCIPITE Lectores studiosissimi Fracisci Patricij Senensis Pontificis Caietani De Ciuili institutione enneadem, id est libros nouem musarum chorum haud indecore adæquātes Ioannis Parui, & Galioti Pratani mercatores fidelissimi sumptibus, magistri autem Petri Vidouęi chalchographiarię, artis peritissimi opera, ac leui pumice expolitos, atque nunc primum impressos, Nostra etiamnum lucubratione semel atque iterum perlectos, ex quibus mendas pene infinitas (vt in exemplari videre est) passim subduximus, Annotatiunculas, quā plurimas lectorū laborem plurimum leuantia marginibus adiecimus. Truncata aliquot loca restituere, mutila, ac manca reformare. Luxata musculis suis compingere visum est. Si quando (quod passim fiebat) authorum testimonium sine librorum, aut capitulorum numero citauerit, non sine aristarchi lucerna id apposuimus. Non omisimus iureconsultorum leges, at titulos. Abacum tandem locupletissimum rerum omnium (quæ hoc in opere continentur) annotatione quidem dignarum subiunximus. Quo studiosissimus quisque lectos quicquid ex vberrima nouem musarum suppellectile postulauerit, facilius depromat. Sed hoc vnum vos monitos velim, vt siquid vocabulorum literarumve sursum versum, deorsumve indecora sitarum serie vos reperire contingat, animaduertite queso, cuius est literarum notas ad prælum ordinare, Quod si nostra esse dijudicetis, ad eorum scopulum vltro accedimus, Sin minus, in istos haud absthemios. οινοφλυγας. αμουσουςι βιβλιογγαφους a clitorio fonte remotissimos cudatur faba, Est enim vindemiatori, aut venatori difficillimum omnes & vuas decerpere, & feras in casses compellere.

Valete & plaudite.

Galioti Pratani συνταστς.

Pande grauem modico bona pubes esse crumenam.
Optimus exili venditur ære liber.
Pratano quæ ratas Galioto dissere grates,
Hoc propria impensa qui tibi præsit opus,

Petri Vidouæi Vernoliensis εγκωμιον.

Quisquis in hoc gratam disquiris codice frugem.
Tam fidasque æris cernis vbique notas,
Vt par est, Petrum Viduum fac laude decores,
Cuius tam terso pumice præla nitent.

¶HOSCE NOVEM LIBROS FRANciſci Patricij Senenſis, Pontificis Caietani de Inſtitutione Reipublicæ excudebat Petrus Vidouæus Calcographus ſolertiſſimus, Impenſis Honeſtorum virorum Ioannis Parui, ac Galliotti a Prato. Vniuerſitatis Pariſiẽſis Bibliopol. Iura. Anno a Chriſto nato trigeſimoquarto ſupra ſeſquimilleſimum, ad Calendas Ianuarias.

¶REGISTRVM CHARTARVM.

¶Tabula materiarum, cum Indice titulorum.

iij	iij	iij	iij	iij	iij	iij	iij	iij	iij
a	b	c	d	e	f	g	h	i	K
iij	iij	iij	iij	iij	iij	iij	iij	iij	iij
l	m	n	o	p	q	r	ſ	t	v
iij	iij.								
x	y.								

Omnes ſunt terni.

4/28/82
$11.72